

**T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

HANEFİ MEZHEBİNDE BİYOGRAFİ GELENEĞİ

HUZEYFE ÇEKER

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. SAFFET KÖSE**

KONYA – 2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	HUZEYFE ÇEKER
	Numarası	108106043007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	PROF. DR. SAFFET KÖSE
	Tezin Adı	HANEFİ MEZHEBİNDE BİYOGRAFİ GELENEĞİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği” başlıklı bu çalışma 23/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Saffet KÖSE	
2	Prof. Dr.	Şamil DAĞCI	
3	Prof. Dr.	Ahmet YAMAN	
4	Doç. Dr.	Murat ŞİMŞEK	
5	Yrd. Doç. Dr.	Arif KORKMAZ	

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HUZEYFE ÇEKER		
	Numarası	108106043007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	HANEFİ MEZHEBİNDE BİYOGRAFİ GELENEĞİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Huzeyfe ÇEKER

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HUZEYFE ÇEKER		
	Numarası	108106043007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	PROF. DR. SAFFET KÖSE		
	Tezin Adı	HANEFİ MEZHEBİNDE BİYOGRAFİ GELENEĞİ		

Hanefi mezhebi özelinde biyografi yazımının ele alındığı bu çalışmada, Hanefi biyografi yazıcılığının ürünleri olan biyografik eserler üzerinden bir gelenek değerlendirmesi yapılmıştır. Bu amaçla yaptığımız çalışma bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın önemi ve amacı üzerinde durulmuş, kapsamı belirlenmiş ve bu konuya yakın çalışmalara yer verilmiştir.

Birinci bölüm, biyografi üzerine olup biyografi kavramı, biyografinin İslam medeniyetindeki karşılığı olabilecek yazım türleri, biyografik bilgi içeren diğer eserler, İslam medeniyetinde biyografinin tarihi, biyografi yazımının önemi, sebepleri, kaynakları, içerik unsurları, yazarı ve edebi üslubu gibi konuların yanı sıra çeşitli kriterlere göre biyografi çeşitleri bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölüm Hanefi biyografi geleneğinin ilk örneklerini teşkil eden, mezhep kurucusu Ebû Hanîfe hakkında yazılmış şahsi biyografik eserleri hakkında olup 41 eser ve yazarı hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm, Hanefi biyografi geleneğinin en önemli eserleri olan biyografi derlemelerine özeldir. Bu kapsamda 27 eser; yazarı, içeriği, kapsamı, sistematığı, kaynakları vb. açılardan incelenmiştir.

Son bölümde, öncelikle Hanefi biyografi geleneğinde eser yazım sebepleri konusu incelenmiş; ardından Hanefi biyografi yazıcılığının tarihsel seyri ve bölgelere göre biyografi yazımının durumu ele alınmıştır.

Araştırma neticesinde elde edilen bulguların ve bu alanda yapılabilecek çalışmaların yer aldığı “Sonuç” bölümü ile çalışma sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Biyografi geleneği, Hanefi mezhebi, Ebû Hanîfe, Siret, Menakıb, Tabakat, Teracim, Ahbar.

ABSTRACT

Authors	Name and Surname	HUZEYFE ÇEKER		
	Student Number	108106043007		
	Department	BASIC ISLAMIC STUDIES / ISLAMIC LAW		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	PROF. DR. SAFFET KÖSE		
Title of the Thesis/Dissertation	BIOGRAPHICAL TRADITION IN THE HANAFI SCHOOL OF LAW			

In this study, which deals with the writing of biographies in the Hanafi school, a tradition evaluation was carried out on the biographical works which are the products of Hanafi biography writing. This study consists of an introduction, four chapters and a conclusion.

In the introductory section, the importance and purpose of the topic is emphasized, its scope is determined and related works to this subject have been given.

The first chapter deals with the subject of biography, including the concept of biography, the type of literature in the Islamic civilization that can be the counterpart of today's biography works, other works containing biographical information, history of biography in Islamic civilization, topics such as the importance, reasons, sources, content elements, writing and literary style of biography. In addition, varieties of biography according to different criteria are discussed in this chapter.

The second chapter is about the personal biography works written about the school founder Abu Hanifa which constitute the first examples of the tradition of Hanafi biography.

The third chapter is specific to biographical compilations, which are the most important works of the Hanafi biographical tradition. Within this scope, 27 works have been investigated regarding their content, systematization, resources, etc.

In the last chapter, the reasons for writing biography works in the Hanafi tradition have been researched; followed by the historical progression of the Hanafi biographical tradition and its situation according to different regions.

The study has ended with a "Conclusion" that includes the findings of the research and proposes further work that can be done in this area.

Keywords: Biography, Biographical Tradition, The Hanafi School of Law, Abu Hanifa, Seerah, Manakib, Tabaqat, Tarajim, Akhbar.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xi

GİRİŞ

A. Çalışmanın Önemi ve Amacı	1
B. Çalışmanın Kapsamı	2
B. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar	4

BİRİNCİ BÖLÜM BİYOGRAFİ

1.1. Biyografi Kavramı	8
1.1.1. Kavramsal Çerçeve	8
1.1.2. İslami Biyografik Eserler	11
1.1.2.1. Tabakat Türü Eserler	12
1.1.2.2. Teracim Türü Eserler	16
1.1.2.3. Menâkıb / Fedâil Türü Eserler	17
1.1.2.4. Sîret / Siyer Türü Eserler	20
1.1.2.5. Ahbâr Türü Eserler	22
1.1.2.6. Meşâyih Derlemeleri / Mu'cemü'ş-şüyûh Türü Eserler	23
1.1.2.7. Vefeyât Türü Eserler	26
1.1.3. Biyografik Unsur İçeren Eserler	28
1.1.3.1. Tarih Kitapları	29
1.1.3.2. Ensâb Türü Eserler	30
1.1.3.3. Coğrafya Ansiklopedileri	32
1.1.3.4. Bibliyografik Eserler	33
1.1.4. Değerlendirme	34
1.2. İslam Medeniyetinde Biyografi	36
1.2.1. Biyografi Tarihi	37
1.2.1.1. Ortaya Çıkış Sebepleri ve Orijinalliği	37
1.2.1.2. İlk Eserler	46
1.2.1.3. Biyografi Kitapları Arasındaki İlişkiler	49
1.2.2. Biyografi Yazımı	54
1.2.2.1. Biyografi Yazımının Önemi ve Faydaları	54
1.2.2.2. Biyografi Yazım Sebepleri	60
1.2.2.3. Biyografi Yazarında Bulunması Gereken Özellikler	68
1.2.2.4. Biyografi Yazımında Kaynaklar	73

1.2.2.5. Biyografi Yazımında İçerik Unsurları	78
1.2.2.5.1. Şahsi Biyografi Eserlerinde İçerik	79
1.2.2.5.2. Biyografi Derlemelerinde İçerik	84
1.2.2.5.2.1. Mukaddime	84
1.2.2.5.2.2. Biyografiler Bölümü	89
1.2.2.5.2.3. Özel Bölümler	99
1.2.2.5.2.4. Câmî‘ / Fevâid Bölümü	104
1.2.2.6. Biyografi Yazımında Edebi Üslup	105
1.2.3. Biyografi Çeşitleri	109
1.2.3.1. Kapsam Bakımından Biyografi Çeşitleri	110
1.2.3.1.1. Genel Biyografi Derlemeleri	121
1.2.3.1.2. Özel Biyografi Derlemeleri	123
1.2.3.1.2.1. Ravi ve Muhaddis Biyografi Derlemeleri	124
1.2.3.1.2.2. Fakih Biyografi Derlemeleri	126
1.2.3.1.2.3. Kârî ve Müfessir Biyografi Derlemeleri	128
1.2.3.1.2.4. Dilci Biyografi Derlemeleri	129
1.2.3.1.2.5. Şair ve Edip Biyografi Derlemeleri	130
1.2.3.1.2.6. Filozof ve Tabip Biyografi Derlemeleri	131
1.2.3.1.2.7. Sufi Biyografi Derlemeleri	133
1.2.3.1.2.8. Yönetici Biyografi Derlemeleri	135
1.2.3.1.2.9. Kadı Biyografi Derlemeleri	136
1.2.3.2. Tasnif ve Tertip Bakımından Biyografi Çeşitleri	138
1.2.3.2.1. Tabaka Sistemli Biyografi Eserleri	140
1.2.3.2.2. Alfabetik Sistemli Biyografi Eserleri	143
1.2.3.2.3. Kronolojik Sistemli Biyografi Eserleri	151
1.2.3.2.4. Coğrafik Sistemli Biyografi Eserleri	154
1.2.3.2.5. Diğer Sistemleri Kullanan Biyografi Eserleri	156
1.2.3.3. Değerlendirme	158

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANÎFE BİYOGRAFİLERİ

2.1. Ebû Hafs es-Sağîr (264/878) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	161
2.2. Ebû Yahyâ en-Nîsâbü'rî (298/910) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	164
2.3. el-Himmânî (308/921) – Fasl fî menâkıbi Ebî Hanîfe	166
2.4. et-Tahâvî (321/932) – ‘Ukûdü’l-mercân	169
2.5. İbn Kâs (324/935) – Tuhfetü’s-sultân	171
2.6. İbn ‘Ukde (332/944) – Ahbâru Ebî Hanîfe ve müsnedüh	173
2.7. İbn Ebi’l-‘Avvâm (335/946-7) – Fedâilü Ebî Hanîfe	174
2.8. es-Sebezmûnî (340/952) – Keşfü’l-âsâr	180
2.9. eş-Şu‘aybî (357/968) – Fedâilü Ebî Hanîfe	181
2.10. el-Merzübânî (384/994) – Kitâbü Ebî Hanîfe	182
2.11. es-Saydelânî (388/998) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	183

2.12. ed-Dîneverî (469/1076) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	185
2.13. el-Elma‘î (V/XI. yy.) – el-Hisâlû‘l-hamîde	187
2.14. ez-Zerencerî (512/1118) – Menâkıbü Ebî Hanîfe.....	189
2.15. ez-Zemahşerî (538/1144) – Şekâiku‘n-nu‘mân	191
2.16. Zahîruddîn el-Mergînânî (VI/XII. yy.) – Menâkıbü‘l-İmâmi‘l-A‘zam	193
2.17. el-Beyhakî (565/1169) – el-Mevâhibü‘ş-şerîfe.....	195
2.18. el-Mekkî (568/1172) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	197
2.19. İbnü‘n-Nakîb (VIII/XIV. yy.) – Menâkıbü‘l-İmâmi‘l-A‘zam.....	200
2.20. el-Erzincânî (743/1342-3) – Nüzhetü‘l-ebrâr	202
2.21. ez-Zehebî (748/1348) – Menâkıbü‘l-İmâm Ebî Hanîfe.....	204
2.22. el-Kureşî (775/1373) – el-Büstân	205
2.23. el-Bezzâzî (827/1424) – Menâkıbü Ebî Hanîfe	207
2.24. İbn Müsâfir (IX/XV. yy.) – Fedâilü‘l-İmâm Ebî Hanîfe	210
2.25. İbnü‘d-Devâlîbî (862/1458) – Menâkıbü‘l-İmâm Ebî Hanîfe	211
2.26. İbn Kutlûboğâ (879/1474) – Menâkıbü‘l-İmâmi‘l-A‘zam	212
2.27. İbnü‘l-Mibred (909/1503) – Tenvîru‘s-sahîfe	214
2.28. es-Süyûtî (911/1505) – Tebyîzu‘s-sahîfe.....	215
2.29. eş-Şâmî (942/1536) – ‘Ukûdü‘l-cümân	217
2.30. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) – Telhîsu‘l-gurer.....	221
2.31. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) – el-Hayrâtü‘l-hisân	225
2.32. el-Kurtübî (X/XVI. yy.) – Kalâidü ‘ukûdi‘d-dürer.....	227
2.33. Şeyh Ebû Sa‘îd – Menâkıbü‘l-İmâmi‘l-A‘zam	232
2.34. Mechul müellif (X/XVI. yy.) – er-Reyhân	233
2.35. ez-Zîlî (1000/1591-2) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam	236
2.36. es-Sivâsî (1006/1597) – el-Hiyâz	238
2.37. el-Guneymî (1044/1635) – eş-Şezeratü‘l-latîfe	241
2.38. Nûh er-Rûmî (1070/1660) – ed-Dürü‘l-münazzam.....	242
2.39. Osmânzâde (1136/1724) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam.....	245
2.40. Nazîrâ İbrâhîm (1188/1774) – Menâkıbü‘l-İmâmi‘l-A‘zam	245
2.41. Müstakîmzâde (1202/1788) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam.....	246
2.42. Diğer Eserler	250

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANEFİ BİYOGRAFİ DERLEMELERİ

3.1. es-Saymerî (436/1045) – Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih	253
3.2. el-Hemedânî (521/1127) – Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe	257
3.3. Mes‘ûd b. Şeybe – Tabakâtü’l-ashâb.....	259
3.4. Kutbüddîn el-Halebî (735/1335) – Tabakâtü’l-Hanefiyye	260
3.5. et-Tarsûsî (758/1357) – Vefeyâtü’l-a‘yân	261
3.6. İbnü’l-Mühendis (769/1367) – Tabakâtü’l-Hanefiyye	263
3.7. el-Kureşî (775/1373) – el-Cevâhirü’l-mudîyye	265
3.8. İbn Dokmak (809/1407) – Nazmü’l-cümân.....	268
3.9. el-Fîrûzâbâdî (817/1415) – el-Mirkâtü’l-vefiyye	273
3.10. İbnü’l-Cezerî (833/1429) – ed-Derecâtü’l-‘aliyye.....	276
3.11. İbn Kâdî Şühbe (851/1448) – Tabakâtü’l-Hanefiyye	281
3.12. el-‘Aynî (855/1451) – Tabakâtü’l-Hanefiyye.....	282
3.13. İbn Kutlûboğâ (879/1474) – Tâcü’t-terâcim.....	283
3.14. İbn Âcâ (881/1476) – Tabakâtü’l-Hanefiyye.....	286
3.15. İbnü’ş-Şihne (890/1485) – Tabakâtü’l-Hanefiyye.....	286
3.16. es-Sehâvî (902/1497) – Tabakâtü’l-Hanefiyye.....	287
3.17. Kemalpaşazâde (940/1534) – Terâcimü ba‘dî’l-Ahnâf	290
3.18. İbn Tolun (953/1546) – el-Gurafü’l-‘aliyye	292
3.19. İbrâhîm el-Halebî (956/1549) – Muhtasaru’l-Cevâhiri’l-mudîyye.....	295
3.20. Kınalızâde (979/1572) – Tabakâtü’l-Hanefiyye	297
3.21. el-Kefevî (990/1582) – Ketâibü a‘lâmi’l-ahyâr	302
3.22. en-Nehrevâlî (990/1582) – Tabakâtü’l-Hanefiyye	308
3.23. et-Temîmî (1010/1601) – et-Tabakâtü’s-seniyye	309
3.24. ‘Ali el-Kârî (1014/1606) – el-Esmâru’l-ceniyye	313
3.25. el-Edirnevî (1136/1723) – Mehâmmü’l-fukahâ.....	317
3.26. el-Leknevî (1304/1886) – el-Fevâidü’l-behiyye.....	320
3.27. el-Leknevî (1304/1886) – Tarabü’l-emâsil.....	324
3.28. Diğer Eserler	326

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HANEFİ BİYOGRAFİ YAZICILIĞI

4.1. Hanefi Biyografi Eserlerinin Yazım Sebepleri	330
4.1.1. Ebû Hanîfe Biyografilerinin Yazım Sebepleri.....	330
4.1.2. Hanefi Biyografi Derlemelerinin Yazım Sebepleri	336
4.2. Tarihsel Süreç	339
4.2.1. Salt Oluşum Dönemi.....	339
4.2.2. Sözlü Rivayet Dönemi	341
4.2.3. IV/X. Yüzyıl	347
4.2.4. V/XI. Yüzyıl	353
4.2.5. VI/XII. Yüzyıl.....	355
4.2.6. VII/XIII. Yüzyıl	356
4.2.7. VIII/XIV. Yüzyıl	357
4.2.8. IX/XV. Yüzyıl	358
4.2.9. X/XVI. Yüzyıl	360
4.2.10. XI/XVII. Yüzyıl.....	361
4.2.11. XII/XVIII. Yüzyıl	363
4.2.12. XIII/XIX. Yüzyıl	364
4.3. Bölgelere Göre Hanefi Biyografi Yazımı	365
4.3.1. Irak Bölgesi.....	365
4.3.2. Horasan Bölgesi	367
4.3.3. Maveraünnehir Bölgesi.....	367
4.3.4. Harizm Bölgesi	368
4.3.5. Şam Bölgesi	369
4.3.6. Mısır Bölgesi.....	371
4.3.7. Rumeli-Anadolu Bölgesi	373
4.3.8. Hicaz Bölgesi	375
4.3.9. Yemen Bölgesi.....	377
4.3.10. Hind Alt Kıtası.....	378
SONUÇ	380
BİBLİYOGRAFYA	385

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselâm
bkz.	: bakınız
byy.	: basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
edt.	: editör
h.	: hicri
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
krş.	: karşılaştırınız
m.	: miladi
nr.	: numara / numarası
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
s.a.s.	: sallallâhü aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
ts.	: tarihsiz
v.	: vefatı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı / ve diğerleri
vr.	: varak / varak numarası
yy.	: yüzyıl

ÖNSÖZ

Allah'ın adıyla...

Tarihi oluşturan olaylar bütününe kuşkusuz en önemli öznesi insandır. İnsan türü içerisinde bazıları vardır ki çevresinin, bulunduğu şehrin, ülkesinin, belki de tüm dünyanın şekillenmesinde, düzelmesinde yahut da bozulmasında etkin rol oynayacak işler yapmıştır. İyisiyle, kötüsüyle bu insanların hayatları kaydedilmeye, sonraki nesillere aktarılmaya değer bulunmuş ve böylece biyografi yazım türü doğmuştur.

Biyografi, insan hayatının yazımı olduğu için tarihi de insanlık tarihi kadar eskidir. Olay merkezli olan tarih yazımından insan merkezli olmakla ayrılan bu tür, dünya üzerindeki önemli medeniyetlerde farklı tezahürleri ile ortaya çıkmıştır. İslam medeniyetindeki tezahürü, Batıdaki aksine edebi değil, ilmi tarafı ağır basan bir külliyyatı doğurmuştur. Hadis ilminin bu yazımın öncüsü olması sebebiyle Hz. Peygamberin ve ravilerin biyografilerinin kaydı ile başlayan biyografi yazımı, daha sonra diğer alanlara da geçmiş; mezheplerin teşekkülü ile başta mezhep imamı olmak üzere o mezhebe müntesip alimler için de biyografi eserleri yazılmıştır. Aynı durum Hanefi mezhebi için de söz konusu olup mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve ona tabi olan alimlerin hayatlarına özel eserlerden oluşan büyük bir literatür oluşmuştur.

Hanefi mezhebi özelinde biyografi yazımının ele alınacağı çalışmamızda Hanefi biyografi yazıcılığının ürünleri olan biyografik eserler üzerinden bir gelenek değerlendirmesi yapılacaktır. Bu amaçla yaptığımız çalışma bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın önemi ve amacı üzerinde durulacak, kapsamı belirlenecek ve bu konuya yakın çalışmalara yer verilecektir.

Birinci bölüm, biyografi üzerine olup biyografi kavramı, biyografinin İslam medeniyetindeki karşılığı olabilecek yazım türleri, biyografiye yakın olan diğer eserler, İslam medeniyetinde biyografinin tarihi; biyografi yazımının önemi, sebepleri,

kaynakları, içerik unsurları, yazarı ve edebi üslubu gibi konuların yanı sıra çeşitli kriterlere göre biyografi çeşitleri bu bölümde ele alınacaktır.

İkinci bölüm Hanefî biyografi geleneğinin ilk örneklerini teşkil eden, mezhep kurucusu Ebû Hanîfe hakkında yazılmış şahsi biyografi eserleri hakkında olup 41 eser ve yazarı hakkında bilgi verilecektir.

Üçüncü bölüm, Hanefî biyografi geleneğinin en önemli eserleri olan biyografi derlemelerine özeldir. Bu kapsamda 27 eser; yazarı, içeriği, kapsamı, sistematığı, kaynakları vb. açılardan incelenecektir.

Son bölümde, öncelikle Hanefî biyografi geleneğinde eser yazım sebepleri konusu incelenecek; ardından Hanefî biyografi yazıcılığının tarihsel seyri ve bölgelere göre biyografi yazımının durumu ele alınacaktır.

Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz bulguların ve bu alanda yapılabilecek çalışmaların yer alacağı “Sonuç” bölümü ile çalışmamız sona erecektir.

Uzun soluklu bir çabanın ürünü olan bu çalışma esnasında konunun belirlenmesinden tamama erene kadarki süreçte bana daima yol gösteren, önüme çıkan engelleri aşmamda yardımcı olan, her türlü araştırma imkanını sonuna kadar kullanmamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Saffet KÖSE’ye şükranlarımı sunarım. Çalışmanın son şeklini alması için değerli görüşlerini benimle paylaşan Tez İzleme Komitesi üyeleri Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK ve Yrd. Doç. Dr. Arif KORKMAZ hocalarım başta olmak üzere tüm hocalarıma, çalışmada kullandığım yazma eserlerin teminindeki maddî külfetin büyük kısmını üstlenen BAP Koordinatörlüğünün yetkililerine, Genel Doktora Bursu kapsamında maddî destek aldığım TÜBİTAK’a, özellikle araştırmamızın başından nihayete erdiği güne kadar ailevi sorumluluklarımın önemli bölümünü üstlenerek bana çalışma imkanı sağlayan değerli eşim Hüsna ÇEKER’e ayrıca teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah’tandır.

Huzeyfe ÇEKER

Konya - 2016

GİRİŞ

A. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Geçmişte yaşamış önemli insanların hayat hikayelerinin kaydedilmesi şeklinde olan biyografi yazımının İslam medeniyetindeki ilk örnekleri, müslümanlar nezdinde en önemli insan olan Hz. Peygamberin hayatını anlatan siyer-i Nebi'lerdir. İslami ilimlerin tamamı için kaynak olan bu önemli eserlerin yazılmaya başlamasından bir süre sonra hadislerin senetlerinin incelenebilmesi için raviler hakkında tabakat eserleri yazılmaya başlamış olup III/IX. yüzyıl itibariyle hem şahsi biyografi eserleri, hem de biyografi derlemelerinin yazımıyla İslam medeniyetinde biyografi türü doğmuştur.

İslam toplumunda mezhep olgusu yerleşip mezhebe mensubiyet duygusu müntesipleri nezdinde kuvvetlenince biyografi yazımı fıkıh alanına da intikal etmiş, her mezhep kendi imamının veya alimlerinin biyografilerine özel eserler yazmaya başlamıştır. Hanefi mezhebinde de öncelikle mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) ve önemli öğrencilerinin biyografileri yazılmış, V/XI. yüzyıl itibariyle de Ebû Hanîfe biyografisi yazımına Hanefi biyografi derlemeleri de katılarak yoğun bir biyografi yazımı faaliyeti ortaya çıkmıştır. Mezhebin teşekkülünden modern döneme kadar kırkın üzerinde Ebû Hanîfe biyografisi ile otuza yakın Hanefi biyografi derlemesi kaleme alınmıştır. Özelde Hanefi mezhebi tarihi, genelde fıkıh tarihi üzerine araştırma yapacak herkesin kaynak olarak kullanmak zorunda olduğu bu geniş külliyat, bin yılın üzerindeki bir süreçte şekillenen bir geleneğin ürünü olarak yakından incelenmeyi hak etmektedir.

Hanefi biyografi eserleri üzerinden geleneğin izlerini süreceğimiz çalışmamızda; biyografi yazım geleneğinin temel taşları olan Ebû Hanîfe biyografileri ve Hanefi biyografi derlemelerinin yazarları ile birlikte tanıtılması, eserlerin Hanefi biyografi geleneği içindeki yerlerinin tespit edilmesi, etkilendikleri ve etkiledikleri diğer eserlerin belirlenmesi gibi amaçlar gözetilecektir. Eserlerin genel olarak incelenmesi ile de

Hanefi biyografi geleneğindeki eser yazım sebeplerini tespit etmeyi, tarihsel süreç içerisinde geleneğin geçirdiği evreleri gözlemlemeyi ve coğrafi bölgelerin değişimdeki rollerini belirlemeyi de amaçladığımızı ifade edebiliriz.

B. Çalışmanın Kapsamı

Hanefi mezhebindeki biyografi geleneğini, zaman sınırlaması olmadan biyografik bilgi içeren tüm eserler üzerinden izlemek çalışmamızı doktora tezi boyutlarının çok üzerine çıkaracaktır. Bu sebeple kapsamda bazı kısıtlamalar yapmak durumundayız.

Zaman kapsamını örneğin sadece “ortaya çıkış dönemi” ile sınırlandırıp daha dar çerçevede bir çalışma yapmak da imkan dahilinde iken; bu alandaki ilk çalışma olması sebebiyle daha geniş tutmak, tüm geleneği tek parça olarak incelemek istedik. Bu sebeple başlangıcından kısıtlama yapmadığımız zaman kapsamının bitişini de modern döneme kadar getirmeye karar verdik. Diğer bir ifadeyle çalışmanın zaman kapsamı Ebû Hanîfe’nin yaşadığı dönemden XIV/XX. yüzyıla kadar olup bu yüzyıldaki Hanefi biyografi eserleri kapsam dışında bırakılmıştır. Mekan bakımından ise çalışmamız belirli bir bölgeye hasredilmemiş olup kayda değer Hanefi varlığının olduğu tüm yerleri kapsayacak şekilde geniş bir coğrafyada yazılan eserlerin tamamı çalışma kapsamı içerisinde mütalaa edilecektir.

“Kavramsal Çerçeve” başlığında ifade edeceğimiz üzere biyografiye dair materyaller; şahsi biyografi eserleri ve biyografi derlemeleri gibi biyografiye özgü eserlerde yer alabildiği gibi biyografik unsur şeklinde çok çeşitli eserlerde de bulunabilmektedir. Her ne kadar biyografi geleneğine bu eserlerin kısmi katkısı olsa da çalışmaya bu eserleri dahil etmek neredeyse ihatası mümkün olmayan bir kapsamla bizi karşı karşıya bırakacaktır. Bu sebeple çalışmamızı sadece biyografiye özgü olan şahsi biyografi eserleri ve biyografi derlemelerine hasredecek, biyografik bilgi içeren eserleri dışarıda bırakacağız. Bu bağlamda ez-Zehabî’nin (v. 748/1348) *Târîhu’l-İslâm*’ı gibi genel tarih kitapları, Yâkût el-Hamevî’nin (v. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân*’ı gibi coğrafya ansiklopedileri, es-Sem‘ânî’nin (v. 562/1166) *el-Ensâb*’ı gibi ensab kitapları

veya Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) *Keşfü 'z-zunûn*'u gibi bibliyografik eserler çalışma kapsamı dışında olacaktır. Bu sayılan eserlerin dışında nispeten daha az biyografik unsur içeren fıkıh kitapları, sözlükler gibi diğer eserler de kapsam dışında mütalaa edilecektir. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Tabakatü 'l-fukahâ*'sı gibi fakihlerin istinbat seviyelerine göre yapılan tasnif çalışmaları -her ne kadar tabakât ismini taşısalar da- biyografik bilgi vermedikleri için çalışmamız kapsamına alınmayacaktır.

Biyografi eseri olmalarına rağmen Hanefî mezhebine özgü olmaması sebebiyle de bazı eserler kapsam dışına alınmıştır. İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü 'l-a'yân*'ı gibi genel biyografi derlemeleri, İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *ed-Dürerü 'l-kâmine*'si gibi belirli bir yüzyılın biyografilerini toplayan eserler, *Târîhu Bağdâd* gibi belirli bir şehir/bölgeye özel kaynaklar, Taşköprizâde'nin (v. 968/1561) eş-*Şekâiku 'n-nu'mâniyye*'si gibi belirli bir devlette yaşayan kişilere özel eserler, Burhânüddîn el-Merğînânî'nin (v. 593/1197) *el-Meşyeha*'sı gibi belirli bir kişinin hocalarını derleyen mu'cemü's-şüyûhler çok sayıda Hanefî alim hakkında bilgi içermelerine rağmen Hanefî alimlere özel olmadıkları için çalışmamızda ayrıntılı olarak incelenmeyecektir.

Şahsi biyografi eserlerinde ise Hanefî alimlere özel biyografiler normalde çalışmamız kapsamında olmalı iken mezhep imamının dışındaki Hanefiler için yazılan özel biyografi eserlerinin sayısı çok sınırlı olduğu için bu eserlerin bir gelenek oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe hakkındaki biyografi eserleri Hanefî biyografi geleneğinin ilk ve en yoğun telif faaliyetinin ürünleri olması açısından önemlidir. Dolayısıyla şahsi biyografi eserleri arasında sadece Ebû Hanîfe'nin biyografileri çalışmada ayrıntılı olarak ele alınacak, diğer Hanefî alimler için yazılan eserler kapsam dışında bırakılacaktır.

Öte yandan muhaliflerinin Ebû Hanîfe hakkındaki ithamlarına cevap vermek için veya Hanefî mezhebinin tercih edilmesinin gerekliliğine dair mezhep müdafaası eserleri de ciddi oranda biyografik bilgi içerebilmektedir. Ancak bu eserler mezhep imamının biyografisini tali bir unsur olarak kısaca zikretmekte, daha çok muhatabın iddialarını reddetmeye veya onu Hanefî mezhebine tabi olmaya ikna etmeye çalışmaktadır. Bu

sebeple bu tür eserleri de çalışma kapsamı dışına çıkarmaya karar verdik. Bu bağlamda el-Kudûrî'nin (v. 428/1037) *Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe*'si, el-Yemânî'nin (v. 460/1068) *el-Beyan ve'l-burhân*'ı, Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin (v. 654/1256) *el-İntisar*'ı, Nûh b. Mustafâ'nın (v. 1070/1660) *el-Kelimâtü's-şerife*'si, Mustafâ b. İsmâ'îl el-Florinevî'nin (v. 1244/1828-9) *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ı gibi eserler kapsam dışında bırakılmıştır.

Yine Ebû Hanîfe biyografisi olmasına rağmen başka bir kitabın bölümü şeklinde yazılmış çalışmalar da Ebû Hanîfe odaklı olmadığı için ayrıntılı olarak değerlendirilmeyecektir. Bu şekilde olan *Târîhu Bağdâd* içerisindeki uzun Ebû Hanîfe bölümü, üç mezhep imamının biyografilerini içeren İbn 'Abdilberr'in (v. 463/1071) *el-İntikâ*'sı gibi eserler çalışmamızda tahlil edilmeyecektir. Yine müstakil bir başlık altında toplanmış olsa dahi genel biyografi derlemeleri veya genel coğrafya ansiklopedilerinde yer alan Hanefi alimlerinin biyografileri de çalışma kapsamı dışında tutulacaktır. Örneğin Hanefi mezhebi alimlerine özel bir bölüm ayrılmış olan İbn Fadlillâh el-'Ömerî'nin (v. 749/1349) *Mesâlikü'l-epsâr fî memâliki'l-emsâr* adlı coğrafya ansiklopedisi bu sebeple çalışmamızda yakından incelenmeyecektir.

B. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Yaptığımız taramalarda Hanefî mezhebindeki biyografi geleneğini veya Hanefî biyografi eserlerinin tamamını ele alan Türkçe, Arapça veya İngilizce bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak tez konumuzla bir şekilde ilişkili olan çalışmalar bulunmakta olup bunları kısaca arz etmeye çalışacağız.

Tez konumuzun tamamı olmasa da bir kısmına tekabül eden şu çalışmalar bulunmaktadır:

- Eerik Dickinson'ın "Ahmad b. al-Salt and his Biography of Abû Hanîfa" adlı makalesi ilk Ebû Hanîfe biyografisi yazarı olarak gördüğü el-Himmânî (v. 308/921) üzerine yapılmış bir çalışmadır. Daha çok, Ebu Hanîfe biyografisinin yazılmaya başlamasının sebepleri ve el-Himmânî hakkındaki tartışmaların ele alındığı makale,

günümüze ulaşan 2 varaklık eserin/özetinin görülmeden yazılmış olması açısından büyük bir eksiklik içermektedir. Ele aldığı bölüm açısından da bizim çalışmamıza göre kapsamı çok daha dardır.

- Nurit Tsafrir'in "Semi-Hanafis and Hanafi Biographical Sources" adlı makalesi, *el-Cevâhiru'l-mudıyye* ve *Ahbâru Ebî Hanîfe* üzerinden Hanefi mezhebindeki biyografik materyalin kaynaklarını tespit etmeye yönelik faydalı bir çalışmadır. Ebû Hanîfe'nin mürcieden olduğunu bildiren bir haber çıkış noktası olarak alındığı için mürcie ile mücadele eden Hanefilerin "yarı-Hanefi" olarak nitelendiği çalışmada eleştirilebilecek birçok yön de bulunmaktadır. Sadece belirli kaynaklar üzerinden sınırlı tespitler içerdiği için çalışmamıza göre kapsamı daha dar olduğu söylenebilir.

Bu çalışmaların dışında Hanefi biyografi eserlerinin sadece bir tanesini inceleyen çok sayıda makale boyutunda çalışma bulunmakta olup bu çalışmaların sadece bir eser ile sınırlı olması, çalışmamızın orijinalliğine hanel getirecek boyutta olmadıklarını göstermektedir.

Gerek Ebû Hanîfe biyografilerinin, gerekse de Hanefi biyografi derlemelerinin isimlerini toplayan listeler de tez konumuz ile doğrudan ilgili olan çalışmalardır. Çok sınırlı bilgi verdikleri için çalışmamız boyutuna erişmekten çok uzak olan bu listeleri şöyle sıralayabiliriz:

- el-Kurtübî'nin (v. X/XVI. yy.) *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer*'inin 3^b-4^b varakları arasında yer alan Ebû Hanîfe biyografileri listesi. Aynı liste daha sonra yazılacak olan *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1836-1839) da yer almaktadır.

- İbrahim Hafsi'nin "Recherches Sur le Genre 'Tabaqat' Dans la Littérature Arabe II" adlı makalesinin 11-17. sayfaları arasında yer alan Hanefi biyografi derlemeleri listesi.

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Ebû Hanîfe" maddesinin Ali Bardakoğlu tarafından yazılan "literatür" bölümündeki Ebû Hanîfe biyografileri listesi.

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Hanefî Mezhebi” maddesinin Ahmet Özel tarafından yazılan “literatür” bölümündeki Hanefî biyografi derlemeleri listesi.

Ayrıca İslam medeniyetindeki genel biyografi yazımına dair çalışmalar da tezimizin özellikle birinci bölümünü ilgilendirmektedir. Bu çalışmaları da şöyle sıralamak mümkündür.

- Dalyâ Abdüssettâr el-Halvecî tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp daha sonra *Kütübü't-terâcim fi't-türâsi'l-Arabî min bidâyeti'l-karni's-sâbi' hattâ nihâyeti'l-karni's-sânî aşar li'l-hicra* ismiyle basılan çalışma İslam medeniyetinde biyografi yazımı üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir. Sadece VII/XIII - XII/XVIII. yüzyıllar arasını ele alması sebebiyle dar kapsamlı olarak görülebilirse de geniş biyografi ansiklopedilerinin tamamının bu yüzyıllarda yazılmış olması çalışmanın önemini kaybetmesine engel olmaktadır. Yazar bu dönemde kaleme alınmış çok sayıda biyografi derlemesini esas alarak yaptığı çalışmada biyografi yazımını birçok açıdan ele almış, ulaştığı sonuçları istatistiki bilgiler eşliğinde okuyucuya arz etmiştir. Çalışmamızın özellikle birinci bölümünde çokça istifade ettiğimiz bu eser; alan ayrımı yapmaksızın tüm biyografi derlemelerini kapsamı, zaman kapsamının belirli yüzyıllardan ibaret olması, şahsi biyografi eserlerini kapsam dışında bırakması gibi açılardan bizim çalışmamızla farklılık arz etmektedir.

- Muhammed Abdülğani Hasen'in *et-Terâcim ve's-siyer* adlı eseri İslam medeniyetinde biyografi yazımını özetleyen orta hacimli bir çalışmadır. el-Halvecî'nin eserinden farklı olarak şahsi biyografi eserlerini de kapsayan çalışmada zaman sınırlamasının bulunmaması da esere bir artı olarak ifade edilebilir. Ancak daha küçük bir çalışma olduğu için konular el-Halvecî kadar ayrıntılı ele alınmış değildir. Alan ayrımı yapılmadan tüm çalışmaların ortak özelliklerinin tespitine yönelik olduğu için Hanefî biyografi yazımını ele alan bir çalışma olarak nitelenmekten çok uzaktır. Dolayısıyla konu yakınlığı olmakla birlikte bizim çalışmamız ile kapsamlarının farklı olduğu söylenebilir.

- Hânî el-'Amed'in *Dirâsât fi kütübi't-terâcim ve's-siyer* adlı kitabı da özellik bakımından Muhammed Abdülğani Hasen'in *et-Terâcim ve's-siyer*'i ile aynıdır. O eser

için söylediğimiz artı ve eksi hususlar *Dirâsât* için de ifade edilebilir. Bu iki eserden çalışmamızın birinci bölümünde istifade ettik. Ancak Hanefi biyografi çalışmalarına yoğunlaştığımız bölümlerde bu çalışmaların yeterli bilgi verebildiğini söylemek mümkün değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİYOĞRAFI

1.1. Biyografi Kavramı

Biyografi kavramının mahiyetinin ve İslam medeniyetindeki karşılığının belirlenmesine çalışılacak olan bu bölümde önce biyografinin kavramsal çerçevesi incelenecek, kavramın kültürümüzdeki karşılığı olabilecek eser türleri ile karşılaştırması yapılacak, biyografi kapsamında olan ve olmayan eser türleri belirlenerek çalışmanın kapsamı netleştirilecektir. Ayrıca biyografi kapsamına girmemesine rağmen biyografik unsur içeren diğer eser türleri de kısaca tanıtılacak, içerdikleri biyografik unsurların niteliği ve yoğunluğuna temas edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Kavramsal Çerçeve

Biyografi türüne dair ilk örnekler çok eski tarihlere dayanmasına karşın bu türün biyografi ismiyle tanımlanması XI/XVII. yüzyılı bulmuştur. Kökeni Yunanca bios (hayat) ve graphe (yazı) kelimelerine dayanan¹ biyografi (biography) kavramını ilk kullanan kimse, İngiliz şair John Dryden (v. 1111/1700) olarak bilinmekte olup yaklaşık bir asır sonra Fransızcada da biographie şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.² Kelimenin Fransızcadan³ dilimize girişi bu dilin etkisinin yoğun olarak görüldüğü XIII/XIX. yüzyılın sonlarında olmuştur.⁴

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I, 317.

² Çetin, *Biyografi Kitabı*, s. 15-16.

³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I, 317; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 128.

⁴ Türkçe edebiyatında tespit edilen ilk kullanımı 1896 tarihlidir. Bkz. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=biyografi&lnk=1> (Erişim tarihi: 08.10.2015)

Kavramın aslı olan biography kelimesi, “bio” ve “graphy” kelimelerinden oluşmuş birleşik bir kelimedir. “Bio”; canlı olmak, yaşam, hayat⁵ gibi manalara gelirken; “graphy”; yazmak, kaydetmek⁶ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kelimelerin birleşiminden “bir hayatın kayıt altına alınması” manası çıkmaktadır ki biyografi türü, kısaca “insan hayatının kaydı” olması hasebiyle, terim olarak kelime manasından uzaklaşmış değildir.

Biyografinin terim anlamına gelince; çok çeşitli türleri olan, kaleme alındığı üsluba göre önem verdiği hususları değişebilen bir tür için doğal olarak tek bir tanım bulmak zordur.⁷ Biyografinin kaleme alınma üslubu, amacı, yazım mantığı gibi unsurlara odaklanarak yapılan dar tanımların kapsayıcı olmadığını düşünerek; bu geniş edebiyatın tüm örneklerini içine alacak (efrâdını câmi‘) bir tanımın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla hem ilmi, hem de edebi biyografi örneklerini ifade edecek şekilde biyografiyi “önemli insanların hayatının yazıldığı/kaydedildiği eserler” şeklinde tanımlayabiliriz. Tanımda geçen “önemli insanlar”, biyografinin kelime manasından ayrılıp terimleşme sürecinde kazandığı bir daraltma ifadesi olarak dikkatimizi çekmektedir. Zira biyografisi yazılan kimseler, genellikle sıradan insanlar olmayıp hayatı kaydedilmeye/okunmaya değer kimseler olmaktadır.

İslam kültür tarihine nispetle çok yeni diye nitelendirilebilecek olan biyografi, kültürümüzde yer alan çok farklı türdeki eserlerde çeşitli yoğunluklarla yer almaktadır. Bu yoğunluklara göre biyografik bilgi içeren eserleri üç kısma⁸ ayırmak mümkündür:

1. *Biyografik unsur içeren eserler*: Genel tarih kitapları veya coğrafik derlemeler gibi esasında biyografi eseri olmamalarına rağmen kısa kısa ama devamlı surette veya

⁵ Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, I, 350. Bio- ön ekinin “canlılık” manası verdiği birçok kelime Batı dillerinden dilimize geçmiştir. Biyoloji (canlı bilimi), biyoterapi (canlı organizmalarla tedavi), biyogaz (canlı organizmalar aracılığı ile elde edilen gaz) gibi.

⁶ Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, I, 1526. -graphy sözcüğü son ek olarak “kayıt” manası verdiği birçok kelime dilimizde kullanılmaktadır. Fotoğraf (ışıkla yapılan kayıt), bibliyografi (kitapların bilgilerinin kaydı), stenografi (dar, kısa şekilde kayıt) gibi.

⁷ Örnek tanımlar için bkz. Çetin, *Biyografi Kitabı*, s. 16-17.

⁸ Bu ayırmada Nihal Şahin Utku’nun taksimatından kısmen istifade edilmiştir. Bkz. Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Sıyer”, s. 264-265.

müstakil bir bölümde biyografik bilgi veren kaynaklardır. Bu tür eserler “Biyografik Unsur İçeren Eserler” başlığında örnekleri ile ele alınacaktır.

2. *Biyografi derlemeleri*: Çok sayıda kişinin biyografisini anlatan geniş hacimli biyografik sözlüklerdir. Kapsamına ve tasnif/tertip sistemine göre çok farklı türleri bulunan bu derlemeler, çalışmamızın temel unsurunu oluşturmaktadır. Çeşitleri ve türleri hakkında bu bölümün farklı yerlerinde geniş bilgi verilecektir.

3. *Şahsi biyografi eserleri*: Sadece bir kişinin hayatını ele alan, ilmi veya edebi üslupla kaleme alınabilen, daha dar kapsamlı eserlerdir. Şahsa özel yazımları ve sayılarının çok fazla olması gibi sebeplerle bu tür eserler genel olarak çalışmamız kapsamı dışında tutulacaktır. Sadece mezhep imamı hakkında yazılan şahsi biyografi eserleri, mezhepteki biyografi geleneğinin temelini oluşturmaları sebebiyle, çalışmamıza dahil edilmiştir.

Biyografi kelimesine “kendiliğinden, kendi kendine...” manasındaki⁹ auto- ön eki getirilerek oluşturulan otobiyografi (autobiography) de biyografinin biraz daha özel bir şekli olup çalışmamızı ilgilendirmektedir. “Bir kimsenin kendi hayatını anlattığı yazı, öz yaşam öyküsü” şeklinde tanımlanabilecek¹⁰ olan otobiyografi, Doğu kültüründe Batıya nispetle daha geç dönemde ortaya çıksa¹¹ da İslam kültüründe örneklerine rastladığımız bir türdür.

Şüphesiz İslam dünyasında otobiyografinin zayıf olmasında kişinin kendisi ile övünmesinin hoş karşılanmamasının, hatta haram olan kibir kapsamında değerlendirilmesinin etkisi vardır. Birçok önemli alim bu şekilde itham edilmemek için otobiyografisini yazmaktan geri durmuş, hayatlarını kaydeden başka kimseler de çıkmadığı için tarih/biyografi kitaplarında haklarında çok az bilgi yer alabilmiştir. Bu duruma dikkat çeken el-Hacvî (v. 1956) otobiyografi yazımının zayıf olması sebebiyle birçok önemli kişi hakkındaki bilgilerin yok olmasından yakınmakta, bunu tersine çevirmek için de kişinin kendisinden övgü ile bahsetmesinin caiz olduğunu naslardan

⁹ Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, I, 227.

¹⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, 1703.

¹¹ el-‘Amed, *Dirâsât*, s. 32.

temellendirmeye çalışmaktadır.¹² Otobiyografisini yazan alimlere örnekler de veren el-Hacvî, dört ciltlik eserini kendi hayatını yazarak sonlandırmış, böylece düşüncesini uygulama ile de desteklemiştir.

Otobiyografi denilince daha çok müellifin sadece kendi hayatını/hayat tecrübesini kaleme aldığı müstakıl eserler akla gelirken; biyografi derlemeleri için de otobiyografiden bahsedilebileceğini söylemek mümkündür. Şöyle ki müellif bazen yazdığı biyografi derlemesinin içerisinde kendi biyografisine yer verebilmekte, böylece eserin büyük bir kısmı otobiyografi değilken, sadece kendi biyografisinin geçtiği bölüm otobiyografi olmaktadır. Örneğin Yemen fukahasını derleyen İbn Semüre el-Ca'dî (v. 586/1190'dan sonra) eserine doğrudan otobiyografisi ile başlamıştır.¹³ es-Sehâvî (v. 902/1497) kendisinin de içinde bulunduğu XIX/XV. yüzyıl alimlerinin biyografilerini derlediği *ed-Dav'u'l-lâmi* ' adlı eserinde kendi biyografisine de yer vermiş; eserde diğer biyografiler kısa kısa yer alırken otobiyografisi 31 sayfada uzunca anlatılmıştır.¹⁴ es-Süyûfî (v. 911/1505) de Mısır'daki önemli kimselerin biyografilerini ele aldığı *Hüsnü'l-muhâdara*'sında kendi biyografisine de uzun biçimde yer vermiştir.¹⁵ Derlemeler içerisinde yer alan bu bölümler, müelliflerinin otobiyografileri olmaktadır.

1.1.2. İslami Biyografik Eserler

İslam medeniyetinde biyografik eserler, yazıldığı üslup veya kapsamına göre çeşitli isimlerle kaleme alınmıştır. Bu başlıkta biyografi kapsamına tamamen veya kısmen giren eserler ele alınıp kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılacak, bu eser türlerinin diğerlerinden farkları vurgulanacaktır.

¹² el-Hacvî, *el-Fikru's-sâmî*, IV, 199-200.

¹³ el-Ca'dî, *Tabakâtü fukahâi'l-Yemen*, s. 1-4.

¹⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi* ' , VIII, 2-32.

¹⁵ es-Süyûfî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 335-344.

1.1.2.1. Tabakat Türü Eserler

ط – ب – ق kökünden türemiş bir kelime olan tabaka; sözlükte bir şeyin başka bir şeye uyum sağlaması, yeryüzü katmanı, zaman dilimi, sosyal gruplar gibi geniş bir mana yelpazesine sahiptir.¹⁶ Sözlük manalarının genelinde “ortak özelliği olan şeylerin oluşturduğu grup” anlamı olduğu söylenebilir ki tanımda geçen “şey” jeolojik yapı türü olarak kabul edilince “yeryüzü katmanı” manasında jeoloji terimi; sosyal nitelikli insan olarak kabul edildiği zaman “sosyal grup” manasında sosyoloji terimi olarak da kullanılmaktadır. Biyografi alanında ise “ortak özellikleri olan insanların oluşturduğu grubu” ifade eder. Biyografi (özellikle hadis biyografileri) alanında genelde ortak özellik olarak “aynı devirde yaşama/akran olma” özelliği seçildiği için tabakanın daha çok “nesil” manasında kullanıldığı söylenebilir. Aynı nesil/zaman dilimi içinde yer alan insanların biyografilerini tabaka denilen bölümlere ayırarak verdiği için bu tür eserlere tabakât (tabakalar) ismi verilmiştir.

Tabakat eserlerinde odak nokta, ele alınan kişileri tabakalara ayırma şeklinde olup ismi geçen kimseler hakkında biyografik bilgi sunulması şart değildir. Örneğin tabaka ismini taşıyan ilk eserlerden Müslim b. el-Haccâc’ın (v. 261/875) *et-Tabakât*’ında ravilerin sadece isimleri verilmiş, doğum ve vefat tarihleri gibi hadis ilminin önem verdiği biyografik bilgilere bile eserin kahir ekseriyetinde yer verilmemiştir.¹⁷ Buna rağmen eser, her ne kadar biyografi eseri olmasa da, tabakat kavramının kapsamına girmiştir.

Ele aldığı kişileri tabakalara göre tasnif eden eserler incelendiği zaman tabaka kavramının ifade ettiği zaman dilimi konusunda bir netliğin olmadığı görülmektedir. “İnsanların en hayırlısı benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler... Sonra onlardan sonra gelenler...” hadisinin¹⁸ etkisi ile ilk asırlarda yaşayanlar için sahabe, tabiin, tebe-i tabiin şeklindeki tabaka ayrımı hemen hemen

¹⁶ el-Halîl b. Ahmed, *el-‘Ayn*, V, 108-109; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 991.

¹⁷ Çok nadir verilen biyografik bilgiler için bkz. Müslim, *et-Tabakât*, naşir mukaddimesi, I, 49.

¹⁸ el-Buhârî, Şehâdât, 9; el-Buhârî, Fedâilü’s-sahâbe, 1; el-Buhârî, Rikâk, 7; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe, 212; et-Tirmizî, Fiten, 45.

herkes tarafından kabul edilmektedir.¹⁹ Ancak sonraki nesiller için “tabaka” anlayışı yazardan yazara değişkenlik arz etmektedir. Hatta aynı yazarın farklı eserlerinde bile farklı tabaka ayrımlarına rastlamak mümkündür.

Kimi yazarlar tabaka için daha objektif kriter belirlemiş; eserlerini sabit zaman dilimlerine ayırarak biyografileri tasnif etmiştir. Örneğin Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*'ında her bir tabaka 10 yıl olarak belirlenmişken Tâcüddîn es-Sübki (v. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sında her 100 yıllık zaman dilimine bir tabaka demeyi tercih etmiştir.

Öte yandan sabit zaman dilimi yerine her ilmi kuşağı bir tabaka kabul etme biyografi yazarlarının tercih ettiği bir diğer metottur. Örneğin Maliki mezhebinin en önemli tabakat eserlerinden olan Kâdî 'Îyâz'ın (v. 544/1149) *Tertîbü'l-medârik*'indeki ana tabakalar nesillere göre belirlenmiştir. Aynı şekilde Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz*'ı, Hanefi mezhebinin önemli biyografi derlemelerinden biri olan el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ı her bir tabakada bir ilmi kuşağa ait biyografileri verdikleri için tabakayı nesil manasında kullanan eserlere örnek olarak zikredilebilir.

Nesillere göre tabakayı eserin ana sistematğinde değil de alt sistemde kullanan eserler de bulunmaktadır. Örneğin Ebû Bekir ez-Zübeydî (v. 379/989) *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*'inde dilci alimler önce şehir/bölgelere taksim edilmiş, her şehrin içindekiler ise nesillere göre tabakalara ayrılmıştır.

Tabakatın tanımındaki ortak özelliğin biyografi alanında genellikle “aynı devirde yaşama” olduğunu söylemiştik. Bunun haricinde “aynı istinbat seviyesinde olma” kriteri ortak özellik olarak belirlenerek yazılan tabakat kitapları da vardır. Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Tabakatü'l-fukahâ*'sı gibi fakihlerin istinbat seviyelerine göre yapılan tasniflerde aynı mertebede olan kişiler tabaka denilen gruplara

¹⁹ İlk nesillerin tabaka ayrımındaki bu netlik, fıkıh mezheplerinin tabakat eserlerinde de benzer bir mantıkla aynen mevcuttur. İlk tabaka: mezhep imamından ders alanlar, ikinci tabaka: mezhep imamına yetişemeyip talebesinden ders alanlar... şeklinde bir tabaka ayrımı hemen hemen tabaka sistemini kabul eden tüm fıkıh tabakatlarında görmek mümkündür. Ancak sonraki nesiller için böyle bir netlikten söz etmek mümkün değildir.

ayrılmış ve dolayısıyla bu tür eserler de tabakat ismini almıştır.²⁰ Bu tasnifler her ne kadar “tabakat” ismini taşısa da biyografik bilgi vermedikleri için çalışmamız kapsamına alınmayacağını “Giriş” bölümünde ifade etmiştik.

Ele aldığı kişileri tabaka adındaki bölümlere ayıran biyografi kitapları incelendiği zaman bu eserlerin ortak özelliklere göre tasnif etmenin yanı sıra tabakalar arasında bir tür fazilet tertibi de yaptığı görülecektir. Nesillere göre ayırım yapan tabakat eserlerinde, Hz. Peygambere veya mezhep imamına yakınlığın fazilet sebebi olarak görülmesi sebebiyle ilk nesli ifade eden birinci tabaka diğerlerine nazaran daha faziletli olmakta, ondan sonra gelen tabakalar sırasıyla daha sonraki nesillere ait olmakla fazilet bakımından azalan bir şekilde sıralanmaktadır. Hatta aynı nesil içerisinde alt tasnife giden nesil tabakatlarında bile fazilet farkının gözetildiğini söylemek mümkündür. Örneğin sahabeyi kendi içinde beş ayrı gruba ayıran İbn Sa’d (v. 230/845); Bedir ashabından olma, Mekke’nin fethinden önce müslüman olma gibi fazilet kabul edilen özellikleri tasnifinde kullanmıştır.²¹ Aynı şekilde fakihleri istinbat seviyesine göre sıralayan tabakatlarda da böyle bir sıralama gözetilmektedir. Mesela Kemalpaşazâde’nin (v. 940/1534) yukarıda adını verdiğimiz eserinde ilk sırayı faziletçe en üstün olan mutlak müctehit almakta iken, diğer tabakalar sırasıyla daha alt seviyedeki istinbat metodu sahiplerini içermekte; en son tabakada ise fazileti en düşük olan sırf mukallide yer verilmektedir. Benzer fazilet sıralaması, farklı ortak özelliklere göre tabaka ayırımı yapan diğer eserlerde de mevcuttur. Örneğin İbn Hacer el-‘Askalânî (v. 852/1449), *Tabakâtü’l-müdebbisîn* adlı eserinde ravileri tedlise başvurma sıklıklarına göre tabakalara ayırmış; tabakaları sıralarken en az başvuran ravileri diğerlerinden üstün görerek başa almayı, çok tedlis yapan ravileri ise düşük seviyede görerek son tabakalarda ele almayı tercih etmiştir.²²

Tabakat kavramına dair şu hakikati de ifade etmekte fayda görüyoruz: Esasında kalabalık insan gruplarını ortak özelliklere göre taksim etmenin bir sınırı yoktur. Çok uç

²⁰ Esasında bu çalışma müstakil bir eser değildir. Müellifin *Risâle fî dühûli veledi’l-bint fî’l-mevkûf ‘alâ evlâdi’l-evlâd* adlı kısa çalışmada görüşler arasında tercihte bulunurken ilave bilgi olarak zikrettiği bu tasnif, daha sonraları şöhret bulmuş; müstakil olarak istinsah edilmesi ile ayrı bir eser olarak telakki edilmeye başlanmıştır.

²¹ Bahsi geçen iki kriter için bkz. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, III, 5; VI, 5.

²² el-‘Askalânî, *Tabakâtü’l-müdebbisîn*, s. 2.

özellikler esas alınarak insanları sonsuz gruplarda/tabakalarda incelemek, sonra da bunların her birine tabaka adı vererek tabakat türünde eser yazmak mümkündür. Ancak biz kavram çerçevesi çizerken biyografi eserleri içerisinde çok kullanılan tabakat türlerini zikretmekle yetindik.

Tabaka anlayışı ilk dönemlerde bu şekilde iken VIII/XIV. yüzyıldan itibaren kavramın anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.²³ Şöyle ki; asırlar geçtikçe biyografisi verilecek kişilerin ve bu kişilerin ait olduğu tabakaların sayısının artması biyografi kitaplarında kullanım zorluğu meydana getirmeye başlamıştır. Zira biyografisi aranan kişinin hangi tabakaya ait olduğunun önceden bilinmemesi veya bilinse bile tabaka anlayışının yazardan yazara değişmesi gibi sebepler, biyografi derlemelerinin kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple tabaka ayrımı yapan eserlerin yerine kullanıcının aradığı kişiyi daha hızlı bulmasını sağlayacak alfabetik biyografi derlemeleri kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak türe ismini veren tabakaların terk edilmesi şeklinde bu önemli değişim, eserlerin ismini etkilemedi; eserler tabakalardan oluşmasa bile “tabakat” olarak anılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla daha önce tabakat türü, nesiller veya zaman dilimlerini ifade eden tabakalardan oluşan eserleri ifade ederken, VIII/XIV. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş diğer sistemleri kullanan eserleri de içine alacak şekilde anlam genişlemesi yaşamaya başlamıştır. Örneğin Hanefi tabakatının önemli eserlerinden birini kaleme alan el-Kureşî (v. 775/1373), alfabetik sistemde kaleme almasına rağmen eserine *el-Cevâhiru 'l-mudîyye fî tabakâtî 'l-Hanefiyye* ismini vermiştir.²⁴ Bu şekilde olan biyografik derlemelerin tabakat ismi ile anılmaya devam etmesinde, tabaka sisteminin biyografik derlemelerde kullanılan ilk tasnif sistemi olmasının etkisinin olduğu söylenebilir.

²³ el-Halvecî'nin çıkardığı “tabaka sistemi kullanmadığı halde tabakat isminde olan kitaplar” listesindeki en eski eserlerin müellifleri 743/1342 ve 795/1393 tarihlerinde vefat etmişlerdir. Bkz. el-Halvecî, *Kütübü 't-terâcim*, s. 357. Heffening'in örnek olarak zikrettiği (Heffening, “Tabakat”, *IA*, XI, 591) eserler arasında VIII/XIV. yüzyıldan önce yazılmış tek eser olan Ebû 'Abdirrahmân es-Sülemî'nin (v. 412/1021) *Tabakâtü 's-sûfiyye*'si müellifinin mukaddimesinde ifade ettiği üzere tabaka sisteminde yazılmıştır. Bkz. es-Sülemî, *Tabakâtü 's-sûfiyye*, s. 9.

²⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhiru 'l-mudîyye*, I, 12.

1.1.2.2. Teracim Türü Eserler

Biyografi derlemeleri için teracim şeklinde çoğulu kullanılan “terceme”, köken itibariyle “açıklamak” manasına gelmektedir.²⁵ Bu sebeple bir dilde söylenmiş bir sözü başka bir dilde açıklama işlemine de terceme denmiştir. Dilden dile aktarım manasında kullanımı ilk dönemlerde mevcut²⁶ iken biyografi manasında kullanımı çok daha sonraki dönemlere rastlamaktadır.²⁷ Bir hayatın tamamının kısa bir açıklaması mahiyetinde olması hasebiyle kişinin biyografisine terceme denilmiş olması muhtemeldir. Terceme kavramı Osmanlılar döneminde “hal” kelimesi ile beraber tercüme-i hâl (çoğulu teracim-i ahvâl) şeklinde kullanılmıştır.²⁸

Teracim türü eserler, diğer başlıklarda belirteceğimiz biyografi türlerine göre en yalın olanlarıdır. Bu tür eserlerde amaç sadece biyografileri sunmak olup, özel bir amaç veya yoğunlaşılacak bir bilgi türü bulunmamaktadır. Bu sebeple biyografi bakımından diğer kavramlara göre daha kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira diğer eserler, yoğunlaştıkları özel bilgi türünün yanı sıra biyografik bilgiler verdikleri için - her ne kadar daha özel isimlerle anılıyor olsalar da- aynı zamanda teracim eserleri de olmaktadır. Bu özelliği itibariyle anlam itibariyle biyografi kelimesinin İslam kültüründeki tam karşılığının terceme olduğu söylenebilir.

Terceme kelimesine “şahsiyye” veya “zâtiyye” sıfatları ile getirilerek yapılan terceme-i şahsiyye ve terceme-i zâtiyye kavramlarının da edebiyatımızda kullanıldığı görülmektedir. Terceme-i zâtiyye (الترجمة الذاتية) kişinin kendi hayatını yazmasıdır²⁹ ki otobiyografi kavramı ile aynı manayı ifade eder.³⁰ Terceme-i şahsiyye (الترجمة الشخصية)

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV, 332; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 187.

²⁶ Örneğin bkz. Hırakl hadisi (el-Buhârî, *Bed'u'l-vahy*, 6; el-Buhârî, *el-Cihâd ve's-siyer*, 102; Müslim, *el-Cihâd ve's-siyer*, 74.)

²⁷ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5. Terceme kelimesinin ne zaman biyografi manasında kullanıldığına dair kesin bir bilgi bulamadık. Tespit edebildiğimiz en eski eser ismi kullanımı el-Yemânî'nin (v. 743/1342) *İşâratü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lügaviyyîn*'indedir ki eserin ismi mukaddimede bizzat müellif tarafından ifade edilmiştir. Bkz. el-Yemânî, *İşâratü't-ta'yîn*, s. 3. Buradan en geç VIII/XIV. yüzyıl itibariyle kelimenin biyografi manasında kullanıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

²⁸ Çetin, *Biyografi Kitabı*, s. 14; Taşdelen, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, s. 8; Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 272.

²⁹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 23; Ebu'l-Hayr, “et-Tercemetü'z-zâtiyye”, s. 6.

³⁰ el-Mühendis - Vehbe, *Mu'cemü'l-mustalehât*, s. 94.

ise bir başka kişinin hayatının yazılmasıdır³¹ ki otobiyografinin olmayan biyografi yazımlarını ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.³²

1.1.2.3. *Menâkıb / Fedâil Türü Eserler*

Sözlükte iyi ve güzel olan iş/amel,³³ övünç/iftihar sebebi olan şey³⁴ manalarına gelen menkabe³⁵ (çoğulu menâkıb) kelimesinin bu manada kullanımının sahabe döneminde mevcut olduğunu hadis-i şeriflerden bilmekteyiz.³⁶ Ona yakın manada olan fazîlet (çoğulu fedâil) ise Türkçedeki fazilet kelimesinden biraz daha özel olup daha nitelikli bir üstünlük vasfını ifade eder.³⁷ Kelime manası ile bağlantılı olarak *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizî* gibi hadis kitaplarında Hz. Peygamber, sahabe, Medine veya Kuran gibi övgüye layık kişi veya şeyler için ayrılan müstakil bölümlere mutlak olarak “Kitâbü’l-Menâkıb”, yahut da izafetli olarak “Fedâilü’l-Medîne”, “Fedâilü’l-Kur’ân” veya “Fedâilü’s-sahâbe” gibi isimler verilmiştir. Daha sonraki dönemde müstakil eser olarak gördüğümüz menâkıb/fedâiller birbiri ile aynı özelliklere sahip bir yazım türü şeklinde bir kişinin, kişilerin ve hatta bir yerin iyi özelliklerini derleyen eserler olarak edebiyatta yerini almıştır.

Menâkıb/fedâil ismini taşıyan eserlerin, daha çok bir kişinin güzel özelliklerinin/faziletlerinin derlendiği eserler olduğunu söylemek mümkündür. Mezhep imamları ve tarikat pirleri için yazılan çok sayıdaki menâkıb/fedâilin yanı sıra İbnü’l-Müneyyir’in (v. 683/1284) *el-Iktifâ fî fedâili’l-Mustafâ*’sı, İbnü’l-Cevzî’nin (v.

³¹ Ebu’l-Hayr, “et-Tercemetü’z-zâtiyye”, s. 7.

³² *et-Tercemetü’ş-şahsiyye* isminde kavrama özel müstakil bir eser kaleme alan Şevkî Dayf’ın eserinde kavramın kullanımı, bu tanım ile örtüşmemektedir. Eser incelendiğinde onun terceme-i şahsiyyeyi terceme-i zâtiyye / otobiyografi ile aynı manada kullandığı görülmektedir. Bkz. Dayf, *et-Tercemetü’ş-şahsiyye*, 5.

³³ el-Halîl b. Ahmed, *el-‘Ayn*, V, 180; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, II, 265.

³⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 1639.

³⁵ Kelimenin Türkçe’deki menkıbe veya menkıbe şeklinde kullanımı galat-ı meşhur olup fasih olanı menkabe şeklinde olmasıdır.

³⁶ Kelimenin bu anlamda kullanıldığı hadisler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 373 (Hadis nr: 32128); en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 494 (Hadis nr: 8569); et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, VIII, 212 (Hadis nr: 8432). Kelime yalın olarak “iyi özellikler” manasına gelse de bazı hadislerde şer kelimesine izafetle مناقب şeklinde “kötü özellikler” manasına gelen bir kullanımı da mevcuttur. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 47 (Hadis nr: 11995); İbn Hanbel, *el-Müsneid*, XII, 512-513; XVI, 287, 487-488 (Hadis nr: 7552, 10471, 10836).

³⁷ el-Halîl b. Ahmed, *el-‘Ayn*, VII, 44.

597/1201) *Menâkıbü Ömer b. el-Hattâb*'ı, Muhibbüddîn et-Taberî'nin (v. 694/1295) *Menâkıbü Hazret-i Ümmi'l-mü'minîn 'Âişe*'si gibi Hz. Peygamber veya önemli sahabiler için; İbnü'l-'Uleyf'in (v. 926/1520) *ed-Dürü'l-manzûm fî mekâkıbi Bâyezîd meliki'r-Rûm*'unda olduğu gibi padişahlar için; İbrâhîm b. Abdillâh'ın (v. 660/1262) *Menâkıbü İbn Kudâme*'si gibi mezhep içerisinde ön plana çıkmış alimler için yazılmış menâkıb/fedailler de vardır ki bu eserler hayatını ele aldığı kişinin iyi özelliklerine yoğunlaşmış eserler olarak dikkat çekmektedir.

Sadece bir kişi için kaleme alınan menâkıbların yanı sıra bazen belirli ortak özellikleri olan insan grupları için de bu eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Örneğin Muhibbüddîn et-Taberî'nin (v. 694/1295) Hz. Peygamberin eşleri için yazdığı *es-Simtu's-semîn fî menâkıbi ümmehâtî'l-mü'minîn* adlı eseri, İbnü'l-Firkâh'ın (v. 729/1329) cennetle müjdelenen on sahabe için kaleme aldığı *Fedâilü'l-'aşarati'l-mübeşşere*'si, İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) halifeler için telif ettiği *Menâkıbü'l-hulefâ*'sı, Kurtuba'daki tabiin ve alimler için yazılan Kâsım b. Muhammed ez-Zehrâvî'nin *et-Tebyîn 'an menâkıbi men 'urife bi Kurtuba*'sı, dört mezhep imamının menâkıbı için kaleme alınan Muhammed b. Ahmed el-Mevsîlî'nin (v. 656/1258) *Gâyetü'l-ihtisâr fî menâkıbi'l-erbe'a eimmeti'l-emsâr* birden fazla kişi için yazılmış menâkıb/fedâillerdendir.

Ayrıca kelime manası ile irtibatlı olarak insanların dışındaki şeylerin iyi özelliklerini/faziletlerini derleyen eserlere de menâkıb veya fedâil ismi verilmiştir. Örneğin İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Menâkıbü Bağdâd*'ı ve en-Nümeyrî'nin (v. 262/876) *Fedâilü'l-Basra*'sı gibi eserlerde belirlenen bir şehir geniş bir şekilde tanıtılmakta, diğer şehirlere olan üstünlükleri anlatılmaktadır. Aynı şekilde İbn Ebi's-Sayf'ın (v. 609/1212-3) *Fedâilü'l-Yemen* ve *ehlihâ*'sı gibi tüm bir bölgenin üstün özelliklerinin öne çıkarıldığı eserlerin yanı sıra Kâsım b. 'Ali ed-Dimaşkî'nin (v. 600/1204) *el-Câmi'u'l-müsteksâ fî fedâili'l-Mescidi'l-Aksâ*'sı gibi daha küçük mekanlar için yazılan eserler de bulunmaktadır. Hatta 'Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605) *Fethu'r-Rahmân fî fedâili's-Şa'bân*'ında olduğu gibi belirli bir zaman dilimi için, el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *Hâsilü küreti'l-halâs fî fedâili sûreti'l-İhlâs*'ı gibi sureler için bile fedâil eserinin yazıldığı görülmektedir.

Bu yazdığımız eserlerden ilk iki paragrafta zikrettiklerimiz kişi veya kişiler hakkında olduğu için biyografi alanı ile ilgili iken; bir üst paragraftaki eserlerin biyografi alanının dışında olduğu, sadece bazı biyografik unsurlar ihtiva edebileceği söylenebilir.

Kelime manası ile irtibatlı olarak menâkıb/fedâil türü eserlerin, ele aldığı kişi/kişilerin iyi özelliklerini ön plana çıkarma amacı ile kaleme alındıkları söylemek çok da hatalı olmayacaktır. Ancak bu durum menâkıb/fedâil türünün objektifliği konusunu tartışmaya açacaktır. Zira konu aldığı kişiyi sadece iyi yönlerini ön plana çıkararak tanıttığı için bu eserlerin objektif olmadığı iddia edilebilir.

Öte yandan ilerleyen yüzyıllarda daha çok sûfiler hakkında yazılan menâkıblar sebebiyle özellikle menâkıb türünün daha çok kerametlerin, olağanüstü olayların anlatıldığı, hakikatten uzaklaşmış güvenilir eserler olarak bilinmesi de bu eserlerin ilmi itibarına gölge düşürmüştür.³⁸ Günümüz Türkçesinde de menkıbenin olağanüstü olanların anlatıldığı hikayeler şeklinde tanımlanmasında³⁹ bu bozulmanın etkisini görmek mümkündür.

Ancak tüm bu olumsuz durumlara bakarak menâkıb/fedâil türünün hiçbir ilmi kıymetinin olmadığını ifade etmek de doğru olmayacaktır. Zira bir eserin objektif olmaması, ilmi değerinin bulunmadığı manasına gelmez. Esasında subjektiflik problemi, sadece menâkıb/fedâiller için söz konusu olmayıp birçok biyografi eseri için bu sorunun bulunduğu da iddia edilebilir. Öte yandan menâkıb/fedâiller yazıldığı kişi hakkında diğer kaynaklarda bulunamayacak ayrıntılı bilgiler içermesi sebebiyle de ayrı bir ilmi önemi haizdir.⁴⁰ Sûfî menâkıblarının dışında kalan menâkıbların olağanüstü olayları daha az ihtiva etmesi sebebiyle güvenilirlik açısından problem taşımadıklarını söylemek daha kolay olacaktır. Bu eserlerde az bir miktar abartı bulunması tamamen

³⁸ ‘Abbâs, *Fennü’s-sîre*, s. 36. Benzer bir durum Batı medeniyetinde kaleme alınan hagiografiler için de yaşanmıştır. Hagiografiler, Hristiyan din adamlarının yaşadığı olağanüstü olayları içermesi sebebiyle pozitivizmin revaçta olduğu yıllarda Batı toplumunda bilimsel çalışma yapan kimselerin değer vermediği eserler haline gelmiş, ancak daha sonraları dönemi hakkında diğer kaynaklarda olmayan önemli bilgiler içermesi sebebiyle araştırmacıların ilgisini yeniden kazanmıştır. Bkz. Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 267.

³⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, 1533; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 762.

⁴⁰ Şeker, “Menâkıb-nâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri”, s. 187.

asılsız oldukları anlamına gelmez. Araştırmacıya düşen, bu kaynaklardaki bilgileri tartarak hakikat ifade eden bilgiler ile böyle olmayan bilgileri birbirinden ayırmaktır.

Hanefi biyografi geleneğinde mezhebin imamı Ebû Hanîfe hakkında yazılmış çok sayıda menâkıb veya fedâil türü eser bulunmaktadır. Bu eserler imamın biyografisi yanında onun öğrencilerine de yer vermesi sebebiyle mezhebin tarihini araştırmak isteyenlere ciddi malzeme sağlamaktadır. Mezhebin biyografi geleneğini ele alacak çalışmamızda sayıları kırk civarında olan bu eserler de ayrıntı bir şekilde incelenecektir.⁴¹

1.1.2.4. Sîret / Siyer Türü Eserler

Sözlükte “yürümek, gitmek” manasındaki⁴² سار fiilinin mastarı olmanın yanı sıra “sünnet, yol, yol azığı, şekil” gibi manalara gelen⁴³ sîret (çoğulu siyer) kelimesi; terim olarak özelde Hz. Peygamberin⁴⁴ genelde ise “herhangi bir kimsenin doğumundan vefatına kadar olan olaylarını içeren hayat hikayesi” manasında kullanılmaktadır.⁴⁵ Bu mana itibarıyla terceme ve sîret arasında bir fark bulunmayıp her ikisi de biyografi ile aynı manaya gelmektedir. Ancak uzun biyografiler için sîret, kısa biyografiler için terceme kavramının kullanılması şeklinde bir teamül bulunmaktadır.⁴⁶

I/VII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan Hz. Peygamberin savaşlarının anlatıldığı meğâzî kitapları⁴⁷ bir tarafa bırakılırsa Hz. Peygamberin hayatını genel olarak ele alan sîretler İslam edebiyatında biyografi türünün ilk örneği olarak dikkat çekmektedir.⁴⁸ Hz. Peygamberin İslam dinindeki önemli konumuna bağlı olarak onun

⁴¹ Menâkıb ve fedâil kavramlarının birbirine yakınlığı sebebiyle çalışmanın bundan sonraki kısmında sadece menâkıb kavramı kullanılacak, bununla fedâili de içine alan bir anlam kastedilecektir.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 55; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 827.

⁴³ el-Mutarriżî, *el-Muğrib*, I, 427; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 56, 57; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 828.

⁴⁴ el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye*, s. 412.

⁴⁵ Birazdan zikredeceğimiz eser isimlerinde kelimenin bu genel manada kullanımı söz konusudur.

⁴⁶ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5; Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 6, 27; Ebu'l-Hayr, “et-Tercemetü'z-zâtiyye”, s. 7.

⁴⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 46.

⁴⁸ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 21.

hakkında oluşan sîret/siyer edebiyatı ilk olmanın yanı sıra en geniş biyografi külliyatını da teşkil etmektedir.⁴⁹

Hız. Peygamber hakkında sîret yazımıyla birlikte -çok yaygın olmasa da- diğer önemli kişiler için de bu isimde eserlerin yazıldığı görülmektedir. Sîret ismini bu şekilde taşıyan tespit edebildiğimiz ilk eser, ‘Avâne el-Kelbî’nin (v. 147/764) *Sîretü Mu‘âviye ve Benî Ümeyye*’sidir.⁵⁰ Bu eser dikkate alındığı zaman IV/X. yüzyıla kadar sadece Hız. Peygamber için sîret yazıldığı, İbnü’d-Dâye’nin (v. 340/951) *Sîretü İbn Tolun*’u ile birlikte Hız. Peygamber haricindeki kimseler için de bu isimde eserler yazılmaya başlandığı iddiasının⁵¹ isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

Sîret/siyer edebiyatı incelendiği zaman yaygın olarak bir kişinin biyografisi için yazılan eserlere tekil olarak “sîret”,⁵² birden fazla kişinin biyografisi için ise çoğulu “siyer”⁵³ kelimesinin kullanımının esas olduğu görülür. Ancak istisna olarak Hız. Peygamberin biyografisi için çoğul “siyer”⁵⁴ veya birden fazla biyografi için tekil “sîret”⁵⁵ isimlerinin kullanıldığı eserler de mevcuttur.

Terceme kavramında olduğu gibi, sîret kelimesine zâtiyye sıfatı eklenerek oluşturan sîret-i zâtiyye (السيرة الذاتية) terkibi de terceme-i zatiyye/otobiyografi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.⁵⁶

Sîret/siyer eserlerinin biyografi alanının ilk ve çok sayıda örneklerini teşkil etmesine rağmen Hanefî biyografi eserleri içerisinde bu isimle anılan bir eser tespit

⁴⁹ el-‘Amed, *Dirâsât*, s. 14; Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5; Hasen, *et-Terâcim ve ‘s-siyer*, s. 18.

⁵⁰ Ebû Zeyd, *Tabakâtü’n-nessâbîn*, s. 32; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, II, 587.

⁵¹ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5; Hasen, *et-Terâcim ve ‘s-siyer*, s. 27.

⁵² Hız. Peygamberin hayatı için yazılan ilk kaynaklar genelde tekil olarak es-Sîre şeklinde isimlendirilmiştir. İbn İshâk (v. 151/768) - es-Sîre, İbn Hişâm (v. 218/833) - es-Sîretü’n-nebeviyye gibi. Diğer kişiler için yazılmış çok sayıdaki örneklerinden bazıları için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 318-319; II, 1015-1016.

⁵³ İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1201) *ez-Zehebü’l-mesbûk fî siyeri’l-mülûk*’u ve Şemsüddîn ez-Zehebî’nin (v. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’sı gibi çok sayıda örneği vardır.

⁵⁴ Muhibbüddîn et-Taberî’nin (v. 694/1295) *Siyeru’n-nebî*’si gibi. Özellikle Osmanlı’nın son döneminde siyer kullanımı yaygınlaşmıştır. Örnekleri için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, II, 33.

⁵⁵ Ebû Mansûr es-Se‘âlibî’nin (v. 429/1038) *Sîretü’l-mülûk*’u ve Muhammed b. Hând Şâh’ın (v. 903/1497-8) *Ravdatü’s-safâ fî sîreti’l-enbiyâ ve ‘l-mülûk ve ‘l-hulefâ*’sı gibi.

⁵⁶ ‘Abdül‘âl, *Edebü’s-sîreti’z-zâtiyye*, s. 15.

edemedik. Bu sebeple her ne kadar biyografi ile doğrudan ilgili olsa da sîret/siyer eserlerinin örneklerine çalışmamızda ayrıntılı olarak yer veremeyeceğiz.

1.1.2.5. *Ahbâr Türü Eserler*

Haber kelimesinin çoğulu olan “ahbâr”, bir yazım türü olarak, kişiler veya mekanlar ile ilgili rivayetlerin toplandığı eser olup İslam tarih/biyografi yazımının ilk numunelerini teşkil eden önemli kaynaklardandır. Bu isimle anılan ilk eser⁵⁷ olarak bilinen *Ahbâru'l-Yemen ve eş'âruhâ ve ensâbühâ*'nın müellifi 'Abîd b. Şerîyye el-Cürhümî'nin (v. 67/686) sahâbi veya muhadram olması,⁵⁸ ahbârların I/VI. yüzyıldan itibaren mevcut olduğunu göstermektedir.

el-Âcurrî'nin (v. 360/970) *Ahbâru Ömer b. 'Abdil'azîz*'i gibi tek bir şahıs hakkındaki rivayetleri toplayan ahbarlar olduğu gibi; birden çok insan gruplarının haberlerini toplayanları da vardır. Örneğin İbn Ebî Hayseme'nin (v. 279/892-3) *Ahbâru'l-Mekkiyyîn*'i ve Kâdî 'İyâz'ın (v. 544/1149) *Ahbâru'l-Kurtubiyyîn*'i gibi bir şehrin ahalisinin, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Ahbâru'l-Berâmike*'si gibi bir siyasi grubun, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (v. 209/824) *Ahbâru benî Mâzin*'i veya Ebû Ca'fer el-Cezzâr'ın (v. 258/872) *Ahbâru beni'l-'Abbâs*'ı gibi bir kabilenin, el-Merzübânî'nin (v. 384/994) *Ahbâru'l-mütekellimîn*'i veya *el-Muktebes fî ahbâri'n-nühât ve'l-üdebâ ve's-şu'arâ ve'l-'ulemâ*'sı gibi ilim adamlarının, Muhammed b. Yûsuf el-Kindî'nin (v. 350/961) *Ahbâru kudâti Mısır*'ı veya Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Ahbâru kudâti Dimaşk*'ı gibi bir şehrin kadılarının, Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin (v. 310/923) *Ahbâru'l-hulefâ*'sı gibi halifelerin, Kâdî Zübeyr b. Bekkâr'ın (v. 256/870) *Ahbâru'l-'Arab*'ı gibi bütün bir ırk hakkındaki rivayetleri toplayan ahbarlar da bulunmaktadır.⁵⁹ Bunlar insan hayatı hakkında bilgi veren eserler olduğu için tarih kaynağı olmanın yanı sıra biyografi eserleri de olmaktadır.

Bunun haricinde Necmüddîn İbn Fehd'in (v. 885/1480) *İthâfî'l-verâ bi ahbâri Ümmi'l-kurâ*'sı, İbnü'd-Deyba'ın (v. 944/1537) *Buğyetü'l-müstefîd fî ahbâri medîneti*

⁵⁷ Çetin, “Ahbâr”, *DİA*, I, 488.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 536; Ebû Zeyd, *Tabakâtü'n-nessâbîn*, s. 22.

⁵⁹ Bu türün çok sayıda örneği için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, I, 38-47.

Zebîd'i, es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Hüsnü'l-muhâdara fî ahbâri Mısır ve'l-Kâhira*'sı, Ebû İshâk es-Sâbî'nin (v. 384/994) *et-Tâcî fî ahbâri'd-devleti'd-Deylemiyye*'si veya 'Ali b. el-Medîni'nin (v. 234/848-9) *Ahbâru'd-devleti'l-'Abbâsiyye*'si gibi şehir/bölge/devlet tarihi olarak nitelendirebileceğimiz ahbarlar da vardır. Ayrıca 'Abdülkâdir el-'Ayderûs'un (v. 1038/1628) *en-Nûru's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-'âşir* adlı eseri gibi bir yüzyılın olaylarını anlatan klasik tarih kitabı niteliğinde ahbarlar da bulunmaktadır.

Örneklerden anlaşılacağı üzere ahbârlar biyografi örneklerini de içine alan geniş bir çerçeveye sahiptir. Bazı türleri biyografiye daha yakın iken, tarih kaynağı olma niteliği ağır basan türlerinin sayısı da az değildir. Dolayısıyla ahbar ile biyografinin eksik girişimli kavramlar (umum-husûs min vech) olduğu, diğer bir ifadeyle ortak öğeleri de olan iki ayrı kavramlar şeklinde tanımlanabilecekleri söylenebilir.

Hanefi mezhebinin biyografi geleneğini inceleyen çalışmamızda ele alacağımız es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*'i, ahbar türü eserlerden olup bilinen ilk Hanefi biyografi derlemesi olması hasebiyle ayrı bir önemi haizdir.

1.1.2.6. Meşâyih Derlemeleri / Mu'cemü's-şüyûh Türü Eserler

Meşâyih derlemeleri, farklı bir kapsam sınırlamasına sahip olması bakımından diğer biyografi kitaplarından ayrılan özel bir biyografi türüdür. Bir kimsenin hocalarını derlediği, onların hayatları hakkında bilgiler verdiği bu eserler, hayatlarına şahit olmuş bir kimseden gelen ilk elden bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle önemli kaynaklardır. Diğer biyografi eserlerinden farklı olarak hocalarından ders alışı yeri, zamanı ve usulü hakkında bilgiler içermesi sebebiyle bir kimsenin ilmi gelişimini izleme imkanı vermesi açısından farklı bir önem arz etmektedirler.⁶⁰

Meşâyih derlemeleri farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde çeşitli isimlerle anılmıştır. İlk dönemde daha çok *Meşyeha* adıyla kaleme alınan bu derlemeler, daha sonra yerini alfabetik sistemde kaleme alınan *Mu'cem*'lere bırakmıştır. Endülüslü halkı bu

⁶⁰ Ma'rûf, "Me'âcimü's-şüyûh ve'l-meşyehât", s. 61.

tür eserler için *Bernâmec* adını kullanırken; sonraki dönemlerde Doğu İslam coğrafyası *Sebet*, Batı İslam coğrafyası ise *Fihrist* şeklinde isimlendirmeyi tercih etmiştir.⁶¹ Bu tür ile ilgili dört ciltlik geniş ve kapsamlı bir çalışma yapan Yûsuf el-Mar‘aşlî, eserine bütün bu isimleri kapsayacak şekilde *Mu‘cemü’l-me‘âcim ve’l-meşyehât ve’l-fehâris ve’l-berâmic ve’l-esbât* ismini vermiştir.

Meşâyih derlemelerinin odak noktası hocalar olmakla birlikte içerisindeki biyografik bilgi yoğunluğu yazardan yazara değişmektedir. Hatta bazı türlerinin biyografi alanının dışında kaldığı bile söylenebilir. Daha çok hadis alimlerinin yazımına önem verdiği⁶² bu eserler, yazarın hocalarının biyografilerine ya da rivayetlerine ağırlık vermesine göre biyografi ve hadis alanı arasında değişken bir konumda yer almaktadır.⁶³ Örneğin Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348) ve Tâcüddîn es-Sübkî (v. 771/1370) yazdıkları meşâyih derlemelerinde tamamen hocalarının biyografilerine yoğunlaşmışken⁶⁴ meşâyih kitapları arasında da sayılan⁶⁵ et-Taberânî’nin (v. 360/971) *el-Mucemu’s-sağîr*’inde hadis aldığı 1161 hocası alfabetik olarak sayılmış, sadece hocasından ders aldığı yer ve yıl ile bazı kişilerin rivayet veya bazı hadislerin sıhhat durumları hakkında bilgi verilmekle yetinilmiştir.⁶⁶ Her ne kadar bir miktar biyografik bilgi içeriyor olsa da hem biyografi ile ilgili içerik unsurlarının azlığı, hem de yazım amacının farklılığı sebebiyle bu son zikredilen eser ve benzeri diğer eserlerin biyografi alanında olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Hadis alanının dışında yazılan meşâyih eserlerinde ise böyle bir durum olmayıp bu eserleri biyografi kapsamında değerlendirmek hatalı olmayacaktır.

Biyografi kapsamında olan meşâyih derlemelerinde kapsam, genel olarak tüm hocaların hayatları iken bazı müellifler hocalarının coğrafi bölgelere/şehirlere göre ayırarak her bir kısım için müstakil meşâyih yazmayı tercih etmiştir. Örneğin Ebû Tâhir es-Silefî (v. 576/1180) Bağdat’ta ders aldığı hocaları için *Mu‘cemü şüyûhi Bağdâd*’ı,

⁶¹ el-Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim ve’l-meşyehât*, I, 15.

⁶² Ma‘rûf, “Me‘âcimü’ş-şüyûh ve’l-meşyehât”, s. 57.

⁶³ Yedi maddede toplanabilecek bu değişkenlik için bkz. Ma‘rûf, “Me‘âcimü’ş-şüyûh ve’l-meşyehât”, s. 60-61.

⁶⁴ Ma‘rûf, “Me‘âcimü’ş-şüyûh ve’l-meşyehât”, s. 60.

⁶⁵ Palabıyık, “Taberânî ve ‘el-Mu‘cem’üs-sağîr’ Adlı Eseri”, s. 200.

⁶⁶ Örnekleri için bkz. Palabıyık, “Taberânî ve ‘el-Mu‘cem’üs-sağîr’ Adlı Eseri”, s. 200-202.

İsfahan’da ders aldığı hocaları için *Mu‘cemü şüyûhi İsbahân*’ı, bu iki şehir dışında ders aldığı hocaları için ise *Mu‘cemü’s-sefer*’i kaleme almıştır.⁶⁷ Ayrıca İbn ‘Asâkir’in (v. 571/1176) *Mu‘cemü’n-nisvân*’ında olduğu gibi farklı bir kapsam daraltması yapılarak sadece kadın hocalarına özel meşâyihler de yazılmıştır.

Meşâyih derlemelerinin büyük çoğunluğunda hayatı hakkında bilgi verilen kişiler, müellifin hocaları iken; hocasının hocalarına veya babasının hocalarına dair derlemeler de yazılmıştır. Örneğin Necmüddîn el-Gazzî (v. 1061/1651) babası Bedrüddîn el-Gazzî’nin (v. 984/1577) hocalarını *Bülğatü’l-vâcid* adlı eserinde toplamış; ‘Alemüddîn el-Birzâlî (v. 739/1339) de kendi hocalarını derlediği *Mu‘cemu’ş-şüyûh*’unun yanı sıra hocası Bedreddîn İbn Cemâ‘a’nın (v. 733/1333) hocalarına dair *Meşyehatü İbn Cemâ‘a*’yı telif etmiştir.⁶⁸

Benzer bir durum meşhur alimlerin hocalarını derleyen eserlerde de görülmektedir. İbn Halfûn el-Endelûsî’nin (v. 636/1239) bazı Kütüb-i tis‘a müelliflerinin hocalarını derlemek için yazdığı *Esmâü şüyûhi İmam Mâlik b. Enes, el-Mu‘lim bi esmâi şüyûhi’l-Buhârî ve Müslim, Şüyûhu Ebî Dâvûd es-Sicistânî ve Şüyûhu Ebî ‘Îsâ et-Tirmizî* adlı eserleri ile es-Sağânî’nin (v. 650/1252) *Esmâü şüyûhi’l-Buhârî*’si bu tür eserlere örnek olarak zikredilebilir.⁶⁹ Bu eserlerde müellif ile biyografi sahibi hocaların arasında bulunan geniş zaman dilimi, meşâyihler için söylediğimiz bazı özelliklerin geçerliliğini bu eserler için ortadan kaldırmaktadır.

Meşâyih derlemeleri genelde hadis alanında yazılmasına rağmen Burhânüddîn el-Merğînânî (v. 593/1197) ve Mahmûd b. Ebî Bekir el-Gülâbâdî (v. 700/1300) gibi bazı Hanefî alimler de hocalarının biyografilerini derledikleri eserler yazmışlardır.⁷⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla çok az sayıda olan bu meşâyih derlemeleri de, Hanefî biyografi yazımının örnekleri arasında olup Hanefî biyografi geleneğini inceleyen

⁶⁷ Diğer örnekleri için bkz. Ma‘rûf, “Me‘âcimü’ş-şüyûh ve’l-meşyehât”, s. 58.

⁶⁸ el-Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim ve’l-meşyehât*, I, 46, 47; Şeşen, “İstanbul Kütüphanelerinde Tarih ve Tercüme-i Hâle Dâir Bilinmiyen Bazı Yazmalar”, s. 150. Bu şekilde yazılmış diğer meşâyih kitapları için bkz. el-Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim ve’l-meşyehât*, I, 46, 47; Ma‘rûf, “Me‘âcimü’ş-şüyûh ve’l-meşyehât”, s. 60-61.

⁶⁹ Kandemir, “Fehrese”, *DİA*, XII, 298.

⁷⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 628; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 207, 287; el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 230.

çalışmamızın kapsamına girmektedir. Ancak araştırmalarımız sonucunda malesef günümüze ulaşabilen bir Hanefî meşâyih derlemesi bulamadık. Bu sebeple çalışmamızda bu eserlere dair ayrıntılı inceleme yapamayacağız.

1.1.2.7. Vefeyât Türü Eserler

İslam biyografi yazımında vefat tarihi bilgisi, bir biyografinin en önemli unsurlarındandır. Kişinin yaşadığı dönem hakkında bilgi vermesi sebebiyle başta hadis olmak üzere tüm İslami ilimlerde bu bilgiye ayrı bir önem verilmiş, biyografi eserlerinin tamamına yakınında vefat tarihi bilgileri ihmal edilmemiş, kronojik sıralamada en çok başvurulan sıralama ölçütü olarak müracaat edilmiştir. Gösterilen bu önemin açık bir göstergesi de vefat kelimesinin çoğulu olan “vefeyat”ın bazı biyografi eserlerinde eserin ismi olarak kullanılmış olmasıdır.

Şüphesiz vefat tarihinin en çok önemsendiği alan, İslam medeniyetinde biyografi yazımının öncüsü olan hadis ilmidir. Asr-ı saadetten hemen sonraki dönemden itibaren Hz. Peygamberin müslümanlar üzerindeki manevi otoritesini istismar etmek için hadis uyduranların veya müdellislerin, rivayetlerini meşhur bir raviye isnad etmeye başlamaları üzerine İslam alimleri bu kişilerin yalanlarını ortaya çıkarmak için çeşitli metotlar kullanmışlardır. Bu metotlar içerisinde en etkili olanlarından biri de vefat tarihi kullanılarak yapılan itirazlardır. Vefeyât ve hadis usulü kitaplarında bu ilmin önemi anlatılırken vefat tarihleri ile sorgulama yapılmasının gerekliliği beyan edilir, bu şekilde yapılan sorgulamalarla ortaya çıkarılan yalanlara örnekler zikredilir.⁷¹ Bu sebeple hadis alanında vefat bilgisine ayrı bir önem verilmiş, bu isimle yazılan ilk eserlerde hep hadis ilmi ön planda olmuştur.

Ravilerin vefat tarihlerini derlemek için kaleme alınan ilk dönem vefeyât eserlerinde biyografik unsur olarak sadece isim ve vefat tarihleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu alanın elimize ulaşan ilk eseri olan Ebu'l-Kâsım el-Beğavî'nin (v. 317/929) *Târîhu vefâti 'ş-şüyûh*'unda yer alan kişilerin isimleri vefat tarihleri ve

⁷¹ Örnekleri için bkz. İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*, s. 21; İbn Râfî', *el-Vefeyât*, neşredenin girişi, I, 57; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, III, 550.

(biliniyorsa) yerleri, müellifin o kişiyi görüp görmediği veya ondan rivayet edip etmediği gibi bilgilerle yetinilir.⁷² Yine ilk dönem eserlerinden İbn Zebr er-Raba'î'nin (v. 379/989) *Târîhu mevlidi 'l-ulemâ ve vefeyâtihim* adlı eserinde de durum benzer olup; yıllara göre tasnif edilmiş eserde, her yıl doğan ve ölen kişilerin isimleri -bazen mekan da belirtilerek- zikredilir; yer yer hatalı rivayetlere de hatalı olduğu ifade edilerek işaret edilir.⁷³

Önceleri sadece hadis ravileri için yazılan vefeyâtlar sonraki asırlarda diğer ilim dallarındaki alimleri ve meşhur kişileri de içine alacak şekilde genişlemiş; VII/XIII. yüzyıl ile birlikte içerik unsurlarında genişleme yapılarak tam anlamıyla biyografi eserleri hüviyetine kavuşmuştur.⁷⁴ Bu şekilde olan vefeyât eserlerinin az sayıdaki örneklerinden en önemlileri İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü 'l-a'yân*'ı ile es-Safedî'nin (v. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ıdır. Alfabetik olarak yazılan bu eserler üslupları ve içerik unsurları bakımından biyografi eserlerinden ciddi bir fark içermemektedir. Eserlere ismini veren “vefat tarihi” bilgisi korunmakla birlikte biyografisi verilen kişilerin hayatları hakkındaki diğer bilgiler de dikkat çekici miktardadır.⁷⁵ Bir başka örnek olarak *el-Vâfi* yazarı ile aynı dönemde yaşayan el-Birzâlî (v. 739/1339) ve onun eserine tekmile⁷⁶ yazan İbn Râfi' (v. 774/1372), kronolojik olarak yazdıkları eserlerinde sadece vefat tarihleri ile yetinmeyerek İbn Hallikân ve es-Safedî'nin metodunu takip etmişler, daha çok hadis tedris faaliyetleri ile ilgili olmak üzere hayatlar hakkında da bilgi vererek eserlerini zenginleştirmişlerdir.⁷⁷

⁷² Örnekleri için bkz. Beğavî, *Târîhu vefâti 'ş-şüyûh*, s. 46.

⁷³ Örnekleri için bkz. er-Raba'î, *Târîhu mevlidi 'l-ulemâ ve vefeyâtihim*, s. 202.

⁷⁴ Efendioğlu, “Vefeyât”, *DİA*, XLII, 603.

⁷⁵ *Vefeyâtü 'l-a'yân*'dan rastgele seçtiğimiz bir biyografinin içerdiği unsurlar şunlardır: tam ismi, şiiiri, bildiği ilimler, ahlaki özellikleri, doğum tarihi, yaptığı yolculuklar, vefat tarihi ve yeri, defin yeri, nisbesinin zabtı ve kökeni, nisbesinin kökeni olan şehir hakkında kısa malumat. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, IV, 71-73. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'tan seçtiğimiz bir biyografinin unsurları ise şu şekildedir: tam adı, bildiği ilimler, doğum ve vefat tarihleri, bir menkıbesi, yazdığı eserler. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi*, XV, 167-168.

⁷⁶ İbn Râfi', *el-Vefeyât*, I, 125.

⁷⁷ el-Birzâlî'nin *el-Vefeyât*'ından rastgele seçtiğimiz bir biyografide yer alan unsurlar şöyledir: vefat tarihi, tam adı, doğum yeri ve tarihi, hocaları ve hocalarından okuduğu eserler. Bkz. el-Birzâlî, *el-Vefeyât*, s. 189-190. İbn Râfi' tekmlisinden seçilen bir biyografinin unsurları da şu şekildedir: Vefat tarihi, tam adı, cenaze ve defin bilgileri, icazet aldığı hocaları, hadis rivayet faaliyetleri. Bkz. İbn Râfi', *el-Vefeyât*, I, 156-157.

Ancak hemen sonraki yıllarda bir başka *el-Vefeyât* yazarı İbn Kunfûz (v. 810/1407), ilk dönemdeki vefeyâtlara benzer bir metot takip ederek içerik unsurlarında kısıtlamaya gitmiş; tarihsel açıdan geniş kapsamlı (h. 11-807 yılları arası) olan eserinde sadece vefat tarihlerini vermeyi tercih etmiş; nadiren vefat yeri, doğum tarihi, yaşı, talebeleri, görüşme ve ders alma gibi ilave bilgiler vermiştir.⁷⁸

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere sadece vefat tarihi bilgisi verip hayatlar hakkında bilgi vermeyi genel olarak tercih etmeyen bir vefeyât yazım metodu vardır ki bu metodla yazılan kitapların biyografik eserleri olduğunu söylemek zordur. Ancak bu eserler, içerdikleri biyografik unsurlar sebebiyle diğer biyografi yazarları için önemli kaynaklardır. Öte yandan ele aldığı kişilerin hayatları hakkında daha geniş bilgi veren sonraki dönem vefeyâtları şüphesiz biyografik eserleridir.

Hanefî biyografî edebiyatında vefayat isimli eserleri araştırdığımızda sadece Necmüddîn et-Tarsûsî'nin (v. 758/1357) *Vefeyâtü'l-a'yân min mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*'ının bu ismi taşıdığı görülmektedir. Hanefî alimlerin vefat tarihlerini öğretmek amacıyla manzum olarak kaleme alınan eser, ilgili başlıkta ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.1.3. Biyografik Unsur İçeren Eserler

İslam literatüründe biyografik eserler olarak nitelendiremeyeceğimiz ancak içerdikleri biyografik unsurlar sebebiyle biyografi yazarlarına malzeme sağlayan başkaca eser türleri de bulunmaktadır. Bu başlıkta biyografi eseri olmamasına rağmen biyografik unsurlara daha fazla rastlanılan eserlerin özellikleri hakkında bilgi verilip, biyografik unsur taşıma yoğunluğu ile biyografi kapsamına alınmama nedenleri üzerinde durulacaktır.

⁷⁸ Örnekleri için bkz. İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*, s. 270, 333, 335, 366-367.

1.1.3.1. Tarih Kitapları

Şüphesiz biyografinin en ilişkili olduğu alan, tarihtir. Geçmişte yaşanmış olayları konu eden tarih ile bu olayların baş aktörü olan insanın hayatını ele alan biyografinin birçok açıdan ortak noktaları olduğu söylenebilir. Hatta konu yakınlıkları sebebiyle birçok araştırmacı tarafından biyografi, tarihin alt dallarından biri ya da tarih yazımının farklı bir türü olarak kabul edilmiştir.⁷⁹ Şu an dünya kütüphanelerinde en yaygın tasnif sistemi olarak kullanılan ‘Dewey onlu tasnif sistemi’ni tasarlayan Melvil Dewey (v. 1931) de, bu yakınlık sebebiyle biyografi eserlerini “Tarih” başlığı altında 920’li numaralara yerleştirmiştir.⁸⁰

Ancak yakından incelendiği zaman biyografi ile tarihin ortak noktaları olduğu gibi temel bazı farkları da olduğu görülecektir. Aralarındaki en temel fark; tarihin olay merkezli, biyografinin ise şahıs merkezli olmasıdır.⁸¹ Biyografi daha dar çerçevede insan hayatına yoğunlaşmışken; tarih, daha geniş ve kapsamlı bir şekilde geçmişini inceler.⁸² Olay merkezli olan tarih eserleri kronolojik olmak zorunda iken biyografide bu zorunluluk yoktur. İleride ayrıntıları ile anlatacağımız üzere biyografi derlemeleri, kronolojik olmanın yanı sıra coğrafik veya alfabetik gibi farklı sistemlerde de olabilir.⁸³

Aralarındaki küçük farklılıklara rağmen geçmişini konu edinen bu iki ilmin birbirleri için kaynak olduğu inkar edilemez. Tarih kitapları, kendinden önce yazılmış biyografi kitaplarını kaynak olarak kullanırken; aynı şekilde biyografi kitapları da tarih eserlerinden istifade eder.

Biyografi açısından bakıldığında zaman tarih kaynakları, biyografik unsurların yoğun bir şekilde yer aldığı eserler olarak dikkat çekmektedir. Birçok tarih kaynağı,

⁷⁹ el-‘Amed, *Dirâsât*, s. 9; Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 10, 84.

⁸⁰ Araştırma yaptığımız bazı kütüphanelerde gördük ki genel biyografi derlemeleri için bu yerleştirme kabul görmüş iken; daha dar çerçeveli biyografi derlemelerinde Tarih bölümü yerine ilgili alana ait bölüm tercih edilmiştir. Örneğin mezheplere özel tabakat eserleri 920’ler yerine fıkha ayrılan 297.5’lere yerleştirilmiştir. Bkz. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ürdün Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

⁸¹ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 60.

⁸² el-‘Amed, *Dirâsât*, s. 9.

⁸³ el-Milâdî, “Fî işkâliyyâti’t-tasnîf fî tabakâti’l-fukahâ”, s. 128.

biyografiler için müstakil bir bölüm ayırmış; olaylarını anlattığı zaman diliminde vefat eden önemli kişilerin hayatlarını bu bölümde ele almıştır. Örneğin yıllara göre kronolojik sistemde kaleme alınan tarih kaynaklarından Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*'ında o senenin olaylarından önce, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde olaylardan sonra müstakil başlıklarda, İbn Tağrîberdî'nin (v. 874/1470) *en-Nücûmü'z-zâhira*'sında ise olaylardan sonra başlıkla ayırmadan o sene vefat eden önemli isimler hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı dönemi tarih yazımında da durum benzer olup 'Âşıkpaşazâde (v. 889/1484'ten sonra), Mustafa Cenâbî (v. 999/1590), Gelibolulu Mustafa 'Âlî (v. 1008/1600), Hoca Sa'düddin Efendi (v. 1008/1599) gibi tarihçiler, ya her bölümün sonunda o bölümün ele aldığı zaman diliminde vefat edenlerin biyografilerine, ya da kitabın sonunda toplu olarak bir biyografi derlemesine yer vermişlerdir.⁸⁴ Öte yandan Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348) veya es-Sehâvî (v. 902/1497) gibi önemli biyografi yazarlarının aynı zamanda tarihçi olması, yahut da Gelibolulu Mustafa 'Âlî (v. 1008/1600) gibi tarihçi kimliği ile bilinen yazarların müstakil biyografi eserlerinin de olması iki alanın birbirine yakınlığını gösteren karineler arasında sayılabilir. Ayrıca el-Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târîh* adlı iki eseri gibi bazı biyografi eserlerinin *et-Târîh* ismini almış olması da biyografinin tarihe olan yakınlığının bir sonucu olmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi biyografi alanı her ne kadar tarih ile yakınlık arz etse de gerek metotları, gerekse de yazılış gayelerinin farklılık arz etmesi sebebiyle biyografiyi tarihin alt dalı olarak değil, müstakil bir ilim olarak görmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla tarihi kimliği ön planda olan eserler, Hanefi mezhebinin biyografi geleneğini ele alan çalışmamızda yakından incelenmeyecektir.

1.1.3.2. *Ensâb Türü Eserler*

İslam literatüründe neseb kelimesinin çoğulu olan “ensab” ismi ile yazılmış eserlerin önemli bir kısmı kişilerin soy bağlarını anlatan tarihi niteliği ağır basan eserlerdir. İçlerinde azımsanmayacak ölçüde biyografik bilgi bulunmasına rağmen bu

⁸⁴ Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, s. 86-87.

tür eserlerin telifinin öncelikli gayesi, soy bağlarının bilinmesi olup, hayatları hakkında bilgi vermek değildir. Örneğin bu alanın ilk örneği kabul edilen⁸⁵ İbnü'l-Kelbî'nin (v. 204/819 (?)) *Cemheratü'n-neseb*'inde kabilelere göre tasnif esas alınmış; anne isimleri dahil olmak üzere akrabalık ilişkileri vurgulanmış, bahsi geçen kimselerin hayatları hakkında nadiren bilgi verilmiştir.⁸⁶ Benzer bir tasnifle kaleme alınan el-Belâzurî'nin (v. 279/892-3) *Ensâbü'l-eşrâf*⁸⁷, olaylar ve tercüme-i hallere daha fazla yer vermek suretiyle salt ensab kitabı olmaktan uzaklaşmış, tarih ve biyografi özelliklerini de ihtiva eden bir metot takip etmiştir.⁸⁸ Yine bu alandaki en geniş eserlerden olan⁸⁹ İbn Hazm'ın (v. 456/1064) *Cemheratü ensâbi'l-'Arab*'ında bazı Arap kabilelerine ait neseb silsileleri üzerinde durulmuş, hayatlarına dair çok az bilgi verilmiştir.⁹⁰ Diğer örneklerle de bakıldığı zaman denilebilir ki bu eserlerin doğrudan biyografi eseri olduğunu söylemek zordur, ancak içerdikleri biyografik unsurlar sebebiyle biyografi eserleri için önemli bir kaynak oldukları inkar edilemez.

“Neseb” kelimesinin çoğulu manasındaki ensablar, akrabalık bağlarını tespit etmeyi amaçlarken; “nisbe” kelimesinin çoğulu olan “ensab” ismini taşıyan, biyografik derlemelere daha fazla yakın bir üslupla kaleme alınmış ikinci bir tür ensab daha bulunmaktadır. Bu tür ensablarda temel amaç nisbelerin şehir, ülke, kabile, baba/dede adı, mezhep, meslek ve lakab gibi asıllarını belirlemektir.⁹⁰ Bu eserlerin ilki⁹¹ ve en meşhuru olan es-Sem'ânî'nin (v. 562/1166) *el-Ensâb*'ı kişilerin nisbelerine göre alfabetik tertip ile tasnif edilmiş olup; eserde ele alınan nisbelerin zabtı yapılarak kime/neye/nereye nisbe olarak kullanıldığı belirtilmiş, daha sonra bu nisbeyi kullanan kimseler hakkında kısa kısa biyografik bilgiler verilmiştir.⁹² Her ne kadar azımsanmayacak oranda biyografik bilgi içermeleri sebebiyle biyografi eserlerinin tamamlayıcısı mahiyetinde olsalar⁹³ da; hem yazılış gayelerinin farklılığı, hem de

⁸⁵ Tülücü, “Kelbî, Hişâm b. Muhammed”, *DİA*, XXV, 205.

⁸⁶ Örnekleri için bkz. İbnü'l-Kelbî, *Cemheratü'n-neseb*, I, 22, 297; II, 125, 129.

⁸⁷ Fayda, “Ensâbü'l-eşrâf”, *DİA*, XI, 250.

⁸⁸ İbn Hazm, *Cemheratü ensâbi'l-'Arab*, naşirin girişi, s. 13.

⁸⁹ Örnekleri için bkz. İbn Hazm, *Cemheratü ensâbi'l-'Arab*, s. 73, 74, 75.

⁹⁰ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 29.

⁹¹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 101.

⁹² Uzun biyografi içeren bazı örnekleri için bkz. es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 57-58, 97; III, 119-120.

⁹³ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 21.

biyografik içerik bakımından daha zayıf olmaları gibi sebeplerle *el-Ensâb* ve onun tarzında yazılan diğer eserlerin biyografi kapsamında olmadığını söylemek mümkündür. Bu sebeple birinci tür ensabların yanı sıra ikinci tür ensablar da Hanefi biyografi geleneğini inceleyeceğimiz çalışmamız kapsamına alınmayacaktır.

1.1.3.3. Coğrafya Ansiklopedileri

“Biyografi Çeşitleri” bölümünde ayrıntısı ile belirteceğimiz üzere coğrafi birimler, biyografi kitaplarının ilk örneklerinden itibaren dikkate alınan bir unsur olup; gerek kapsam, gerekse de tasnif açısından birçok eserde coğrafya unsurunun kullanıldığını görmekteyiz. İnsan hayatının olmazsa olmazlarından biri olması hasebiyle biyografi için de önemli olan bu unsuru merkeze alan coğrafik ansiklopediler; hem içerdikleri mekan bilgileri, hem de ele alınan mekan ile ilişkili kişilerin hayatları hakkında bilgi vermeleri sebebiyle biyografi alanı ile yakından ilgili eserler olmaktadır.

Bu alanda yazılmış ilk eserlerden el-Ya‘kûbî’nin (v. 292/905’ten sonra) *el-Büldân*’ında ve İbn Havkal’ın (v. 365/975 (?)) *Sûretü’l-arz*’ında çok az bir oranda da olsa tarihi bilgilerle karışık biyografik unsurların yer aldığı görülmektedir.⁹⁴ İslam medeniyetindeki en önemli coğrafya ansiklopedilerinden olan Yâkût el-Hamevî’nin (v. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân*’ında da alfabetik olarak sıralanan coğrafi yerlerin her birinin isminin zabtı, konumu ve tarihi hakkında verilen bilgilerin yanı sıra o mekan ile ilişkisi olan önemli kişilerden de bahsedilmesi, hayatları hakkında bilgiler verilmesi,⁹⁵ bu eserlerin biyografi ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Yine coğrafya ansiklopedileri arasında sayılan⁹⁶ İbn Fadlillâh el-Ömerî’nin (v. 749/1349) *Mesâlikü’l-ebâr fî memâlikü’l-emsâr*’ında önceki eserlerden farklı olarak sadece coğrafi birimlerden değil, yeryüzü ve yeryüzünde olan her şeyden bahsedilmiştir. “Yeryüzünde olan şeyler” kapsamında olduğu için alimlere de eserinde

⁹⁴ Örnekleri için bkz. el-Ya‘kûbî, *el-Büldân*, s. 54, 98-99; İbn Havkal, *Sûretü’l-arz*, s. 61, 107, 121-122. el-Ya‘kûbî’nin eserinde biyografik unsurlar özellikle “valiler” başlığında daha yoğun olarak bulunmaktadır. Bkz. el-Ya‘kûbî, *el-Büldân*, s. 59-64, 76-92.

⁹⁵ Çok sayıdaki örneğinden bazıları için bkz. el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, II, 336; III, 150; 151, 152, IV, 19, 20.

⁹⁶ Seyyid, “Mesâlikü’l-ebâr”, *DÎA*, XXIX, 265.

yer veren müellif, fakihlere ayırdığı bölümü mezheplere göre taksim etmiş, Hanefi alimlere müstakil bir bölüm ayırarak önemli isimlerin biyografilerini vermiştir.⁹⁷ Eserin bu kısmı (ve diğer alimlerin biyografilerinin verildiği diğer bölümler) bu haliyle biyografik unsur içermekten ziyade tam anlamıyla bir biyografi eseri özelliklerini taşımaktadır. Ancak *Mesâlikü'l-ebâr*'a özel olan bu durum, coğrafya ansiklopedilerinin geneli için söz konusu değildir.

İçerdikleri biyografik unsurlar sebebiyle coğrafya ansiklopedilerinin biyografi yazarları için, biyografi eserlerinin de içerdikleri coğrafik bilgiler sebebiyle coğrafya ansiklopedisi yazarları için önemli kaynaklar olduğu aşîkârdır. Her ne kadar Hanefi mezhebi biyografi geleneğine katkısı inkar edilemez olsa da coğrafik ansiklopediler biyografi kapsamında olmadığı için çalışma kapsamında mütalaa edilmeyecektir.

1.1.3.4. Bibliyografik Eserler

Biyografi eserlerine göre çok daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bir yazım türü olan bibliyografik eserler, kişileri değil eserleri merkeze alan çalışmalardır. Daha önce başta biyografi kitapları olmak üzere değişik kaynaklarda dağınık halde bulunan eserleri alfabetik olarak sıralayan bu eserler, yazarları hakkında bilgiler veren; metin, şerh, haşiye, ihtisar gibi ilintili olduğu diğer eserleri tanıtan kaynaklar olarak ilim erbabına ihtiyaç duyduğu bibliyografik bilgiyi pratik bir şekilde sunan temel başvuru kaynaklarıdır.

Bibliyografik eserler, her ne kadar kitapları tanıtmak üzere kaleme alınmış olsa da, her eserin bir yazarının olması zorunluluğunun bir sonucu olarak, tanıttığı eserlerin yazarları hakkında az da olsa bilgi vermek durumundadır. Bu bilgiler kitabın içerisinde dağınık olarak bulunan biyografik unsurları teşkil etmektedir.

İslam literatüründeki ilk bibliyografik eser olarak bilinen⁹⁸ İbnü'n-Nedîm'in (v. 385/995 (?)) *el-Fihrist*'ini esasında bibliyografik eserden ziyade bir ilimler tarihi ve biyografi kitabı olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Zira eserde ilimlere göre

⁹⁷ Bkz. İbn Fadlillâh el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr*, VI, 21-119.

⁹⁸ Karaaslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, XXI, 172.

taksim edilmiş kişiler şahıs merkezli olarak ele alınmış, tanıtılan şahsın eseri varsa en son olarak eserlerine yer verilmiştir.⁹⁹ Benzer bir üslupla kaleme alınan Taşköprizâde'nin (v. 968/1561) *Miftâhu's-saâde*'sinde de eserler biraz daha merkezde olmakla birlikte yine bir ilimler tasnifi hüviyeti ağır basmakta; biyografik bilgilerin bibliyografik bilgiler kadar yoğun olması sebebiyle eser, bu iki ilmin arasında bir yer işgal etmektedir.¹⁰⁰ Kanaatimizce bu sebeplerden dolayı bu eserlerin bibliyografik eser olduklarını söylemek zordur.

İslam kültüründeki en meşhur bibliyografik eser olan Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'unda alfabetik olarak sıralanan eserler hakkında bilgiler verilirken yazarı hakkında biyografik bilgiler verilmektedir. Genelde vefat tarihi ve yeri şeklinde olan bu bilgiler, bazen müellifin nisbesinin zabtı ve kökeni,¹⁰¹ yaptığı yolculuklar¹⁰² gibi diğer hususlarda da olabilmektedir. *Keşfü'z-zunûn*'un zeyli olan Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1338/1920) *Îzâhu'l-meknûn*'unda vefat tarihi haricinde verilen biyografik bilgi -daha az miktarda da olsa- mevcuttur.¹⁰³

Bir ilim adamının isminin unutulmamasını sağlayan en büyük faktörlerden biri olan eserlerini merkeze alan bibliyografik eserler, muhtevası itibariyle biyografi yazarlarının istifade ettiği önemli kaynaklar olarak dikkatimizi çekmektedir. Aynı şekilde bibliyografik derleme yazarlarının da biyografi eserlerinden bigâne kalması tasavvur edilemez. Bu açıdan biyografi ve bibliyografi kardeş iki ilim olarak tasvir edilebilir.

1.1.4. Değerlendirme

Çalışmamızın buraya kadarki bölümünde biyografi kavramının çerçevesini çizip İslam medeniyetindeki karşılığını tespit etmeye, biyografi ile alakalı olan edebiyat

⁹⁹ Hanefî mezhebi bölümünden çok sayıda örnek için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 257-261.

¹⁰⁰ “Kitabın muhtevası kapsamı itibariyle bir ilimler tarihi, biyobibliyografik ansiklopedi, ilimler tasnifine dair bir şema hüviyetindedir” (Kutluer, “Miftâhu's-saâde”, *DİA*, XXX, 18).

¹⁰¹ Örnekleri için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 5, 7, 11, 15, 16.

¹⁰² Örnekleri için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 1, 5, 763; II, 2016.

¹⁰³ Örnekleri için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, I, 282, 490, 529; II, 74.

türlerini tanıtip aralarındaki ilgiyi ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak söylenebilir ki şahsın merkeze alınarak hayatının anlatıldığı eserler olan biyografilerin kavramsal olarak İslam dünyasındaki karşılığı terceme/terâcim ve siyer/sîret kavramlarıdır. Tabakat kavramı çıkış itibariyle nesillerin zabtını yapıp bir nevi üstünlük sıralaması yapan eserler iken, sonradan kazandığı anlam genişlemesi ile biyografi kavramına eş değer bir kavram haline gelmiştir. Bugün biyografinin İslam medeniyetindeki karşılığı olarak doğrudan tabakat kavramının akla gelmesi, bu anlam genişlemesinin bir sonucudur.

Tanıttığı kişinin iyi özelliklerine yoğunlaşarak portre çizmesi, menâkıbları biyografi üslubundan biraz uzaklaştırsa da bu durum biyografi eserleri içerisinde kabul edilmelerine engel teşkil edecek seviyede değildir. Zira menâkıb haricindeki diğer biyografi türlerinde yer alan şahıslarla ilgili yorumlarda da objektiflik her zaman bulunan bir unsur değildir. Öte yandan yukarıda örneklerini verdiğimiz şehirlerin öne çıkan özelliklerini derleyen menâkıblar, coğrafi bir birimi merkeze aldıkları için, kişi merkezli olan biyografi alanının dışında kalmaktadır. Buradan hareketle menâkıb ile biyografi kavramlarının ilişkisi şöyle özetlenebilir: Kötü özelliklere de yer veren eserler biyografi kapsamında iken menâkıb olmamakta; şehirlerin sadece güzel özelliklerine yer veren eserler ise tam tersine menâkıb kapsamında olup biyografinin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla menâkıbın bazı açılardan biyografinin içinde olduğunu, bazı açılardan biyografinin dışında kaldığını, diğer bir ifadeyle bu iki kavramın eksik girişimli kavramlar (umum-husûs min vech) olduğunu söylemek mümkündür.

Menâkıb kavramında olduğu gibi, her türlü rivayeti derleyen “ahbar” kavramında da biyografi ile tam bir mutabakat söz konusu değildir. Kişi veya belirli ortak özellikleri olan kişi grupları hakkında yazılan ahbarlar biyografi kapsamında iken; şehir, devlet veya zaman dilimleri için yazılan ahbarları tarih kapsamında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Meşâyih derlemelerinin biyografi kavramı ile ilişkisi, içerdiği biyografik bilgi yoğunluğuna göre değişmektedir. İlgili başlıkta belirttiğimiz üzere biyografi ile hadis arasında farklı konumlarda yer alabilen bir kavram olan meşâyih derlemeleri, biyografik unsurların yoğunlaşması durumunda kapsamı daraltılmış biyografi derlemeleri olmakta

iken; hadis ilminin etkisinin daha yoğun hissedildiği rivayet eksenli derlemelerin biyografi alanının dışında olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Vefeyât kavramının çıkış itibarıyla hadis ilmine yardımcı olacak kaynaklar olarak vefat tarihlerine yoğunlaştığını belirtmiştik. Bu sebeple çok az biyografik unsur barındırmaları sebebiyle bu isimle kaleme alınan ilk dönem eserlerin biyografi alanının tüm özelliklerini yansıttıklarını söylemek zordur. Ancak VII/XIII. yüzyıldan itibaren yazılan bazı vefeyatları üslup ve içerik unsurları bakımından tam anlamıyla biyografi eseri olarak değerlendirebiliriz.

İçerdekileri biyografik unsurlar sebebiyle biyografi eserleri ile karşılıklı kaynak olma hüviyetinde olan eserlerden tarih eserlerini olay merkezli olmaları, ensab kitaplarının ilk türlerini soy bağlarına yoğunlaşıp tercüme-i halleri ihmal etmeleri, ikinci türlerini ise nisbelere yoğunlaşıp tercüme-i hali ikincil bilgi olarak görerek kısaca yer vermeleri, coğrafya ansiklopedilerinin mekan, bibliyografik ansiklopedilerin ise eser merkezli olmaları sebebiyle biyografi kavramının dışında mütalaa edilmesi kanaatine vardık. Dolayısıyla çalışmamızda bu tür eserler ayrıntısı ile incelenmeyecektir.

1.2. İslam Medeniyetinde Biyografi

Bir önceki başlıkta biyografi kavramını ve İslam medeniyetindeki karşılığını tespit etmeye, diğer kavramlarla olan ilişkisini göstermeye çalıştık. İslam medeniyetindeki biyografiye ayırdığımız bu başlığın birinci alt bölümünde biyografinin tarihi üzerinde durulacak; ortaya çıkış sebepleri, orijinalliği, ilk eserler ve eserler arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılacaktır. İkinci alt bölümde biyografi yazımı üzerinde durulacak; bu yazımın önemi, faydaları, sebepleri, yazarının özellikleri, kaynakları, içerik unsurları ve edebi üslup konuları ele alınacaktır. Son alt bölümde ise kapsam ve tasnif/tertip açısından çeşitleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Biyografi Tarihi

1.2.1.1. Ortaya Çıkış Sebepleri ve Orijinallığı

Biyografi, insan hayatının anlatımı olduğu için sözlü geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Zira ilk insandan itibaren tarih boyunca ilgi çeken olaylar ve kişiler hep var olmuş, bu kişilerin hikayeleri tarihi ve biyografiyi doğurmuştur. Peygamberlerin hayatlarının ve eski ümmetlerin hikayelerinin günümüze kadar gelmesi, vahiyle hatırlatılmış olmalarının yanı sıra, insan tabiatının bu bilgileri öğrenmeye ve anlatmaya meyyal olması ile mümkün olmuştur. Eski ümmetlerdeki biyografi yazımına güzel bir örnek olarak Hristiyanlarca kabul gören dört İncil, doğumundan (onlara göre) ölümüne kadar Hz. İsa'nın (a.s.) hayatını anlattığı için tam anlamıyla biyografi eserleridir.

İslam öncesi dönemde sınırlı alanlarda varlığı koruyan ilimler, İslamiyet'in gelişi ile siyasi alandaki atılıma paralel olarak, hızlı bir gelişim göstermiş; diğer ilimlerle beraber tarih ve biyografi yazımı da revaç bulmuştur. Bu hızlı gelişimin biyografi ile ilgili olan iç ve dış dinamikleri ile İslami biyografinin orijinallığı konuları İslam biyografi tarihinin en önemli meseleleri arasında yer alır.

İç dinamikler arasında en kuvvetli olanı Hz. Peygamberin İslam dinindeki rolü, örnekliği ve öneminin bir sonucu olarak hayatının tespit edilmesine duyulan ihtiyaçtır. Kitap'tan sonraki ikinci kaynak statüsünde olan Sünnetin, kabulüne ve reddine bağlı olarak birçok fikhî ve akidevî ihtilafın merkezinde yer alması sebebiyle, Hz. Peygamberin hayatı ve uygulamaları, İslami ilimlerin temellerinin atıldığı ilk dönemden itibaren ilim adamlarının önem verdiği bir alan olmuş,¹⁰⁴ bu önem sayesinde İslam medeniyetinin ilk ve en geniş¹⁰⁵ biyografi külliyyatı (siyer ve megâzî) meydana gelmiştir. Öte yandan Hz. Peygamberin hayatı, pratiği yansıtan müstakil bir kaynak olmanın yanı sıra, hadislerin ve delillerin tartışılmasında da önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bizzat Hz. Peygamberin sözü, fiili ya da onayını içermese de geçmişten gelen

¹⁰⁴ 'Abbâs, *Fennü's-sîre*, s. 14; Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5.

¹⁰⁵ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 14; Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5; Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 18

haberlerin bir kısmı Hz. Peygamberin veya ashabının biyografilerine dair bilgiler ışığında incelemeye tabi tutulmuş; tarihi verilerle çelişen rivayetler ile amel edilmemiştir. Bunun güzel bir örneği olarak Hayber yahudilerinin cizyeden muaf tutulmak için Hz. Peygamberden aldıklarını ileri sürdükleri muafiyet belgesinin sahte olduğu, iki sahabinin biyografilerinin bilinmesi sayesinde ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁶

Hz. Peygamberin İslam dinindeki konumu, sadece kendi hayatının tespitinde etkili olmamış; biyografi derlemelerinin ilk örneklerinin yazımına da etki etmiştir. Şöyle ki İslam'ın ilk yüzyılından itibaren Hz. Peygamberin dindeki otoritesinden istifade etmek isteyen bazı kimseler, hadis uydurma faaliyetine başlamış; buna mukabil sünneti muhafaza etmek isteyen alimler isnad sistemini geliştirerek hadisleri uydurma sözlerden ayırmışlardır. Sonraki yüzyıllarda uydurma faaliyetlerinin devamı ile isnad sistemine verilen önem artmış, rivayetlerin incelenmesi için takip edilecek metotlar ile kabul şartları netleşmiş, her ne kadar müstakil tedvini IV/X. yüzyılda olsa da hadis ilminde bir usul yerleşmişti. Bu usulün temelini oluşturan isnad zincirindeki ravilerin dönemleri ve kişisel özellikleri, hadisin sıhhatini belirleyen ana unsurlar olduğu için; hadis alimleri, bu ravilerin hayatları hakkında bilgilere ihtiyaç duymakta idi. İhtiyaç duyulan bu bilgiler hadisler gibi nesilden nesile sözlü olarak aktarılmakta iken hadislerin tedvini ile birlikte raviler hakkındaki bu bilgiler de müstakil eserlerde toplanarak ravi biyografi derlemeleri ortaya çıkmış oldu.¹⁰⁷

Hadislerin sahih-hasen olanlarını zayıf-merdud olanlarından ayırma ihtiyacının ravi derlemelerini doğurmasına benzer bir durum, şiir alanında yaşanmıştır. Uydurma şiirlerin ortaya çıkması ve insanların bunu ayırt edememesi üzerine şair biyografileri derlenmeye başlanmış; cahiliye ve İslam dönemlerindeki meşhur şairler, şiirleri ve edebi mertebeleri ile birlikte tanıtılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Bunun ilk örneği olarak kabul edilen *Tabakâtü fihûli 'ş-şu'arâ'*'nın müellifi İbn Sellâm (v. 231/846), uydurma şiirin ilmi ve edebi hiçbir kıymeti olmadığını çeşitli örnek ve benzetmelerle ifade ederek

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VI, 355-356.

¹⁰⁷ Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", s. 270.

¹⁰⁸ el-Mecâlî, *Mefhûmu 't-tabakât*, s. 9.

konunun önemine dikkat çekmiş,¹⁰⁹ “şiiri bozanlar” diye nitelediği titiz davranmayan alimleri sert bir şekilde eleştirerek¹¹⁰ başladığı eserinde şairler ve mertebelerini tanıtmaya çalışmıştır.

İslam kültüründe biyografi yazımının önemli etmenlerinden bir diğeri de Arapların nesep bilgisine verdiği önemdir.¹¹¹ Cahiliye döneminde de mevcut olan ensab ilmi, kabile sisteminin kuvvetli olduğu Arap toplumunda önemsenmiş; Hz. Peygamberin sıla-ı rahime vesile olarak öğrenilmesini teşvik etmesinin¹¹² de katkısıyla İslam toplumunda da önemini korumuştur. Hz. Ömer döneminde ihdas edilen divan teşkilatının kabilelere göre oluşturulması,¹¹³ Kûfe ve Basra gibi yeni inşa edilen şehirlerde her kabileye ayrı bir mahalle kurulması,¹¹⁴ müsned türündeki bazı hadis eserlerinde ilk ravilerin kabilelere göre tasnif edilmesi¹¹⁵ gibi geniş bir alanda nesep bilgisinin İslam toplumundaki etkisini görmekteyiz.

Tarih kitaplarının¹¹⁶ yanı sıra insan unsurunun yoğun bir şekilde yer aldığı biyografi eserlerinde de ensab ilminin etkisi, kendisini daha fazla hissettirmektedir. Yazım tarihi olarak çok erken bir döneme ait olan, ancak günümüze ulaşmadığı için içeriğine dair bilginin olmadığı ‘Abîd b. Şeriyye el-Cürhümî’nin (v. 67/686) *Ahbâru’l-Yemen ve eş’âruhâ ve ensâbühâ*’da nesep bilgisi kitabın isminde yer alacak kadar önemsenmiş olmalıdır. İbn İshâk’ın (v. 151/768) *el-Meğâzi/es-Sîre*’si ve İbn Sa’d’ın (v. 230/845) *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*’inde gördüğümüz¹¹⁷ gibi biyografi kitaplarının birçoğunun Hz. Peygamberin veya mezhep imamının nesebi ile başlaması

¹⁰⁹ İbn Sellâm, *Tabakâtü fihûli’s-şu’arâ*, I, 4-7.

¹¹⁰ İbn Sellâm, *Tabakâtü fihûli’s-şu’arâ*, I, 7-9.

¹¹¹ Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 271.

¹¹² تَعَلَّمُوا مِنْ أُنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ “Sıla-i rahim yapmanızı temin edecek ölçüde neseplerinizi öğreniniz” vb lafızda hadisler için bkz. el-Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, I, 42 (Hadis nr: 72, 73); et-Tirmizî, el-Birr ve’s-sıla, 49; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 456-457 (Hadis nr: 8868).

¹¹³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, IV, 159-160.

¹¹⁴ et-Taberî, *et-Târîh*, IV, 45; Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DÎA*, XVIII, 334.

¹¹⁵ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 252.

¹¹⁶ Tarih ilminde etkisinin güzel bir örneği olarak Halîfe b. Hayyât’ın (v. 240/854-5) savaşlarda şehit olanları kabilelere göre tasnif ederek zikretmesi söylenebilir. Bkz. Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 59-61, 68-73, 90-92, 111-115, 187-190.

¹¹⁷ Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 1 vd.; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, I, 4 vd. Nesep bilgisinin çok sayıda örneğinden bazıları için bkz. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, III, 48, 51.

ve biyografisi verilen şahısların nesebi hakkında uzunca bilgiler sunulması¹¹⁸ biyografi kitaplarında ensab ilminin etkisini göstermektedir. Neseb bilgisinin doğrudan kitaplaşmış hali ise bir önceki başlıkta kavramsal çerçevesine değindiğimiz birinci tür ensab kitapları olmaktadır. Eldeki bu veriler, Arapların cahiliye döneminden getirdiği ensab ilminin İslamiyet’ten sonra da etkisinin devam ettiğini göstermekle birlikte; biyografi eserlerinin yazımında bir saik olarak da yer aldığını söylememiz için yeterlidir.

Biyografi yazımının ortaya çıkmasına etki eden bir diğer iç etmen, cahiliye dönemi Arap kabileleri arasındaki savaşları anlatan *eyyâmü’l-Arab* edebiyatıdır.¹¹⁹ Olayları savaş merkezli ele alan bu edebiyat, hem yazım sebebi olması açısından, hem de üslup bakımından siyer-i Nebi yazımını etkilemiştir. Büyük bir kısmı günümüze ulaşamamış ilk siyerlerin meğâzî temelli olmasında¹²⁰ bu edebiyatın rolü büyüktür.¹²¹ Zira Hz. Peygamberin hayatını yazmak isteyenler için o dönemde örnek olarak sadece *eyyâmü’l-Arab* edebiyatı bulunmaktadır.¹²² Bu durum, cahiliye savaş edebiyatının salt bir taklidinden ibaret olmayıp aynı zamanda bir ihtiyacın da sonucudur. Zira yoğun fetih hareketleri sebebiyle İslam toplumunda savaş ve fetih ahkâmına ihtiyaç duyulmuş, bunun sonucu olarak da Hz. Peygamberin savaşlardaki uygulamasının derlenmesi gerekmiş, bu da meğâzî odaklı da olsa siyer-i Nebi’lerin yazımına sebep olmuştur.¹²³

Biyografi eserlerinin ortaya çıkışına sebep olarak bu etmenler ön planda iken XII/XIX. yüzyıldan itibaren tabakat literatürü ile ilgilenen müsteşrikler de daha çok tabakat özelinde biyografinin doğuşunu incelemeye başlamışlardır. Bu konuda Batı menşeli ilk çalışmayı yapan Otto Loth (v. 1298/1881), “hadis tenkidi” ihtiyacının İslam kültüründe tabakat yazımının temel dinamiği olduğu tezini savunmuştur.¹²⁴ Bu tez,

¹¹⁸ Örnekleri için bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 15; İbn Ebî Ya’lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, I, 8; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, I, 121, 562, 569; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, I, 82-84; el-İsnevî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, I, 18; es-Süyûtî, *Tezyînu’l-memâlik*, s. 17.

¹¹⁹ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5; Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 271.

¹²⁰ Örneğin Siyer edebiyatının elimizdeki ilk örneği olan İbn İshâk’ın (v. 151/768) *es-Sîre*’sinin aynı zamanda *el-Meğâzî* ismiyle de bilinir.

¹²¹ ‘Abbâs, *Fennü’s-sîre*, s. 14; Fayda, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, s. 361.

¹²² Von Grunebaum, *Hadâratü’l-İslâm*, s. 350.

¹²³ ‘Abbâs, *Fennü’s-sîre*, s. 14; Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5.

¹²⁴ Loth, “Ursprung und Bedeutung der Tabakat”, s. 594.

yukarıda ravi biyografi derlemelerinin yazım sebebi ile verdiğimiz bilgilerle örtüşmektedir.

İslam Ansiklopedisi'nin "Tabakât" maddesini yazan Willi Heffening (v. 1944), Lotto'ya itiraz etmiş; ravi tabakatlarının ortaya çıktığı dönemde yazılmış ancak birçoğu günümüze ulaşmamış kârî, fakih, şair ve şarkıcı tabakaları olduğunu söyleyerek hadis tenkidi ihtiyacının ancak özel bir tabakat türünün doğumuna sebep olduğunu ifade ederek tabakat yazımının temel saikinin ensab ilmine bağlı olarak Arapların biyografiye olan ilgisi olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁵ Ancak Heffening'in bir listesini de vererek itirazına çıkış noktası yaptığı on iki eserin -bir tanesi hariç- hiçbirinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. Yukarıda kavram bölümünde ifade ettiğimiz üzere bir eserin isminin tabakat olması biyografi alanında olduğunu ifade için yeterli değildir. Zira bu eserlere yakın dönemde kaleme alınmış olan Halîfe b. Hayyât (v. 240/854-5) ve Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) *et-Tabakât*'lerinde çoğunlukla tabakaları oluşturan kişilerin isim bilgileri ile yetinilmesi sebebiyle biyografi alanı dışında kalmaktadırlar. Heffening'in zikrettiği eserlerin içerikleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız için biyografi alanında olup olmadığını kesin olarak bilememekteyiz. Dolayısıyla tabakat yazımı için yaptığı çıkarımın biyografi için geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Ayrıca listede yer alıp günümüze ulaşan tek eser olan İbn Sellâm'ın (v. 231/846) *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*'sının hadis tenkidine benzer bir gaye ile kaleme alındığını yukarıda ifade etmiştik.

Hamilton Gibb (v. 1971) ise tabakat literatürünün doğuşuna, daha önce bahsettiklerimizden çok daha farklı bir yorum getirmiştir. Ona göre İslam medeniyetinin oluşumuna temel katkı sağlayan etmen, yöneticilerden ziyade bireysel çabalardır. Farklı alanlara ait kişilerin bu çabaları, kaydedilmeye ve gelecek nesillere aktarılmaya layık görülerek biyografi derlemeleri kaleme alınmıştır.¹²⁶

Kuşkusuz Gibb'in bahsettiği saik, ileride "Biyografi Yazım Sebepleri" başlığında ifade edeceğimiz üzere biyografi müelliflerinin eser yazım amaçları arasında yer almaktadır. Ancak burada bizim aradığımız, biyografi yazımının sebepleri değil,

¹²⁵ Heffening, "Tabakat", *İA*, XI, 591.

¹²⁶ Gibb, "Islamic Biographical Literature", s. 54.

biyografi edebiyatını ortaya çıkaran etmenlerdir. Gibb'in ifade ettiği saikin biyografi yazımındaki etkisinin yanı sıra, biyografi türünün ortaya çıkmasında da etkili olması mümkündür. Ancak bu teoriyi destekleyecek şekilde ilk dönemden günümüze ulaşan eserlerde böyle bir güdü ile eserini kaleme aldığını söyleyen bir müellife veya en azından buna dair bir işarete rastlamamaktayız.

Tabakatla ilgili yaptığı üç makalelik geniş derleme ile XIV/XX. yüzyılın en önemli çalışmalarına imza atan İbrahim Hafsi, öncelikle mevcut teorileri değerlendirmiş; tabakat yazım saikinın sadece ensab ilmi olmasının zor olduğunu, tabakatın hadis ile irtibatının inkarı mümkün olmamakla birlikte salt hadis tenkidine dayanmamış olmasının da muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu türün ortaya çıkmasında etkili olan ana gaye “dini sağlam bir şekilde nakletme arzusu” olmalıdır.¹²⁷ Hafsi'nin önceki görüşleri değerlendirmesi ve vardığı sonuca bakıldığında onun kapsayıcı bir saik arayışında olduğu söylenebilir. Kendisinden önce dile getirilen saiklerin bu türün doğmasında katkısı olduğunu, ya da en azından katkısının olabileceğini kabul ederek seleflerine kısmen hak vermiş, sonra da hepsini kapsayacak bir saik arayarak “dinin sahih nakledilmesi arzusu”nda karar kılmıştır. Bu üst saik siyer yazımı ve hadis tenkidi amaçlı ravi derlemelerinde net bir şekilde kendini gösterirken şair tabakatlari için bu netliği bulamamaktayız. Ancak dilin dinin anlaşılmasındaki katkısından yola çıkarak dil temelli biyografi eserlerinin dinin nakline de olumlu etkisinin olacağı şeklindeki bir izahın, Hafsi'nin tezine yöneltilecek itirazlara cevap olabilecek nitelikte olduğu iddia edilebilir. Aynı şekilde bu ana saik tezi, eyyâmü'l-Arab edebiyatı ile ensab ilminin özelde tabakat, genelde ise biyografi yazımına üslup bakımından katkısı olduğu tezi ile de çelişmemektedir.

Tabakatın doğuşu ile ilgili görüşleri derleyen bir makale kaleme alan George Makdisi (v. 2002) de, sadece isminde “tabakat” kelimesi geçen eserleri dikkate alarak yaptığı değerlendirmesinde tabakat yazımının saikini aramıştır. Birçok eserin kayıp veya henüz yazma halinde olması sebebiyle tabakatın yazım saikinın şimdilik bilinmediği ön kabulü ile başladığı¹²⁸ değerlendirmesinde, akılcılar (mutezile) ve

¹²⁷ Makdisi, “Tabakât-Biyografi”, s. 356-357.

¹²⁸ Makdisi, “Tabakât-Biyografi”, s. 357.

gelenekçiler (hadis ve fıkıhçılar) arasındaki mücadele üzerinden konuyu yorumlayan Makdisi, tabakat-hadis irtibatının mevcudiyeti konusunda şüphe bulunmadığını kabul etmiş; ancak bilinen ilk tabakat isimli eserin bir akılcı/mutezili olan Vâsıl b. ‘Atâ (v. 131/748) tarafından yazılmış olması sebebiyle tabakatın hadis kökenli olamayacağını sonucuna varmıştır.¹²⁹ Akılcı-gelenekçi mücadelesinde gelenekçi kesimin tabakat yazımında özel bir amaç gözettiğini, bu amacın da “dini ortodoksiyi tespit etmek amacıyla meşru otoriteye sahip olan alimleri belirlemek” olduğunu iddia etmiştir.¹³⁰ Ona göre tabakat edebiyatı, mihne döneminde sıkıntı çekmiş olan gelenekçilerin kayda değer gördükleri önemli isimlerini böyle olmayanlar arasından ön plana çıkarma, böylece onları güçlendirme, mutezile mensuplarını ise geri planda bırakma isteğinin bir sonucu olmaktadır.¹³¹

Sadece tabakat türü için söz konusu olan bu tartışma gösteriyor ki yukarıda kavram bölümünde ifade ettiğimiz diğer türleri de içine alan biyografi için yazım saikinın tespiti, net bir sonuca varılması zor görünen bir problemdir. Örneğin siyer edebiyatı için Hz. Peygamberin dindeki konumu ilk akla gelen saik iken şuara tabakatlari için bu saikin aynı oranda etkili olduğunu söylemek kolay olmayacaktır. Buraya kadar sayılan saiklerin her birinin türün doğuşunda veya içerik ve üslubunda farklı oranlarda etkili olduğu ihtimali üzerinde de düşünölmelidir.

İslam aleminde biyografiyi inceleyenlerin hemen hemen tamamı ile Batıda bu konuda çalışma yapmış bazı isimler, biyografinin başka bir medeniyetten ithal olmadığı, İslam medeniyetinin kendine özgü orijinal bir ürünü olduğu kanaatinde dir.¹³² Buna

¹²⁹ Kanaatimizce Makdisi’nin bu değ erlendirmesi yukarıdaki ön kabulü ile ç eliş mektedir. Mutezile mezhebinin kurucusu olan Vâsıl b. ‘Atâ’nın söz konusu olan eseri *Tabakâtü ehli’l-’ilm ve’l-cehl*, bilindiğı kadariyla günümüze ulaşmamıştır. İçeriğ inden haberdar olmadığımız bu eserin sadece isminde tabakat kelimesinin kullanılmış olmasına bakarak biyografi ansiklopedisi olduğ unun söy lenmesi kolay değ ildir. Zira müellifin kastettiğı ehl-i ilmin kim olduğ u sorusuna cevaben ilk akla gelen mutezile, henüz daha kuruluş aş amasında olan genç bir mezhep olup sayı itib ariyle tabakatı oluşacak kadar alimlerinin/önde gelenlerinin olamayacağı aş ikardır. Müellifin eserinde nesillere göre biyografileri derlemiş olma ihtimali, farklı tür tabakat yazma ihtimaline göre zayıf kalmaktadır.

¹³⁰ Makdisi, “Tabakât-Biyografi”, s. 357.

¹³¹ Makdisi, “Tabakât-Biyografi”, s. 377.

¹³² Bu kanaatini ifade eden bazı kimseler için bkz. Gibb, “Islamic Biographical Literature”, s. 54; Khalidi, “Islamic Biographical Dictionaries”, s. 53; Makdisi, “Tabakât-Biyografi”, s. 377. Franz Rosenthal, ilk ortaya çıkan tabaka sisteminin İslam medeniyetinin orijinal ürünü olduğ unu söylemektedir. Bkz. Rosenthal, *İlmü’t-târîh ‘inde’l-müslimîn*, s. 133.

karşılık biyografinin o dönemki İslam toplumunda ortaya çıkışını dış etkilerle açıklayan teoriler de vardır. Bu teoriler de dile getirilen unsurların bir kısmı türün ortaya çıkışını sağlayan saik, bir kısmı ise içerik ve şekil olarak etkileyen yan unsurlar olmaktadır.

Dış etkiler arasında en çok dile getirilen ve belki de en kuvvetli görülebilecek olanı, Fars kralları etrafında gelişen olayları derleyen Sasani tarih yazımıdır.¹³³ Bu tarih yazımı, kişi merkezli olması açısından olay merkezli olan normal tarih yazımından farklı olmakta ve biyografiye yaklaşmaktadır. İran'ın fethi ile Fars medeniyetindeki İslam'a aykırı olmayan teşkilat vs. gibi unsurların İslam medeniyetine devşirilmesi bilinen bir uygulamadır ve asr-ı saadet dönemine dayanan örnekleri vardır. Benzer bir devşirmenin biyografi alanında olması da muhtemeldir. Ancak bu teoriyi destekleyecek bir veriye ulaşmak için o dönemki Fars kral edebiyatının örneklerini inceleme ve etkilenme olup olmadığını tespit etme imkanımız maalesef bulunmamaktadır. Öte yandan bu tarih yazımının İslam medeniyetindeki siyer yazımına benzer olduğu varsayımından hareket etsek bile, sadece kralın etrafındaki olayların derlendiği bir eserin tabakat gibi önemli bir biyografi türüne hem şekil, hem de içerik olarak benzeyemeyeceği açıktır.

Fars kral edebiyatından etkilenme teorisine benzer bir iddia da Çin hanedan tarihlerinin etkisinin olduğu şeklindedir.¹³⁴ Kanaatimizce bu iddia birkaç açıdan zayıftır. Öncelikle iki medeniyet coğrafi olarak birbirinden uzaktır ve bu uzaklık, ilk siyasi ilişkileri II/VIII. yüzyılın ortalarına dayanan iki medeniyetin aynı tarihlerde yazılmaya başlanan siyer-i Nebi yazımına etkisini olabileceği ihtimalini zayıflatmaktadır. Çin hanedan tarihinin biyografi derlemelerinin yazılmasına saik kabul edilmesi içerik ve üslup olarak farklı olmaları sebebiyle imkansız görünmektedir. Zira Çin tarihi yöneticiler eksenli iken biyografi derlemelerinin ilk örnekleri yöneticiler ile bağlantılı değildir.¹³⁵

Dile getirilen bir diğer dış etki, Hristiyan keşişlerin biyografilerini anlatan eserlerdir ki bu eserlerde kutsal olarak nitelendirilen keşişlerin savaşçı olarak

¹³³ Von Grunebaum, *Hadâratü'l-İslâm*, s. 350.

¹³⁴ Gibb, "Islamic Biographical Literature", s. 54.

¹³⁵ Gibb, "Islamic Biographical Literature", s. 54

resmedildiği bir edebiyat türüdür. Bu görüşe göre Hz. Peygamberin hayatının ele alındığı eserlerin meğâzî temelli olmasında “savaşçı kutsal kişilik” betimlemesine vurgu yapan Hristiyan keşiş biyografilerinin etkisi vardır.¹³⁶ Daha önce ilk siyerlerin meğâzî temelli olmasında eyyâmü’l-Arab edebiyatının etkisinden bahsetmiştik. İslam’ın kendi iç unsurları içerisinde savaş merkezli tarih edebiyatı mevcut iken, meğâzî temelli siyerlerin dıştaki bir unsurdan etkilenme olarak İslam medeniyetinde yer bulduğu, ispatı zor bir teori olacaktır. Ayrıca bir önceki teori için ifade ettiğimiz gibi belki siyer için söz konusu olabilecek bu etkilenme biyografinin diğer türlerini etkilemekten çok uzaktır.

Biyografi için etkisi olduğu söylenen dış etkilerden sonuncusu Yunan medeniyetidir. İslam medeniyetinde biyografiye nazaran daha geç bir dönemde ortaya çıkan otobiyografi için daha kuvvetli görülebilecek¹³⁷ bu teori, Yunancadan tercümelerin yapıldığı dönemden en az bir asır kadar önce yazılmaları sebebiyle ilk dönem siyerleri için anakronik olmaktadır.¹³⁸ Tercümelerin yapıldığı III/IX. yüzyılda ortaya çıkan biyografi eserlerinin Yunanca ile irtibatlı olmayan alanlarda yapılmış olması ve Yunan tercümelerinden en çok beslenen ve etkilenen felsefe, tıp gibi alanların ilk biyografi derlemelerinin IV/X. yüzyılda yazılmaya başlanmış olması,¹³⁹ biyografinin orijinal olduğu konusundaki görüşlere karşı bu teoriyi zayıflatmaktadır.

Biyografideki dış etki ile ilgili olarak son olarak şunu söylemek istiyoruz: Genel biyografi yazımında ilmi biyografi, edebi biyografi şeklinde iki ana metot vardır. Bunlardan ilki tarih alanına yakın olup gerçeğe yakınlık dikkate alınarak kaleme alınır, edebi güzellik birincil ölçüde önemsenen bir husus değildir. Edebi biyografi ise tarihten ziyade edebiyata yakın bir tür olup, tarihi verilerden kısmen istifade etmekte; ancak edebi güzellik temel amaç olduğu için yazar tarafından tamamlanan, belgelere dayanmayan unsurlar biyografiye dahil edilebilmekte, böylece gerçekten uzaklaşma söz konusu olabilmektedir. Biyografiye daha çok edebi bir tür olarak bakmaları sebebiyle Batı dünyasında biyografinin tarih yazımının bir türü olarak görülmesi XIII/XIX. yüzyıl

¹³⁶ Von Grunebaum, *Hadâratü’l-İslâm*, s. 351.

¹³⁷ Ebu’l-Hayr, “et-Tercemetü’z-zâtiyye”, s. 8.

¹³⁸ Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 271.

¹³⁹ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 69.

gibi çok geç bir dönemde olmuştur. Oysa İslam dünyasında özellikle siyer yazımı tarih yazımının temel dinamiklerinden olup geniş bir ilmi biyografi külliyyatını teşekkülüne sebep olmuştur.¹⁴⁰

1.2.1.2. İlk Eserler

Hicri ilk yüzyıllara ait birçok eser, isimleri ve diğer eserlerde geçen bazı alıntıları hariç, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşamamıştır. Biyografi alanı da bu kaderden nasibini almış, kaynaklarda sadece adına rastladığımız kıymetli biyografi kaynaklarının önemli bir kısmının bizlere ulaştığı bilinmemektedir. Bu başlıkta biyografi türlerinin kaynaklarda adı zikredilenleri ile günümüze ulaşanlarının ilk örneklerini derlemeye çalışacağız.

İslam kültüründe biyografinin karşılığı olan kavramlar içerisinde ilk ortaya çıkan, şahsi biyografi eseri hüviyetinde olan siyer-i Nebi'lerdir. Yukarıda siyer yazımının Hz. Peygamberin dindeki öneminin bir sonucu olarak erken dönemde meğâzî temelli olarak başladığını söylemiştik. Sahabe döneminde çoğunlukla sözlü olarak aktarılan meğâzî bilgisi, tabiun dönemi ile birlikte yazıya geçirilmeye başlanmıştır.¹⁴¹ Bu dönemde siyer yazımında en dikkat çeken isim olan 'Urve b. ez-Zübeyr (v. 94/713) tarafından yazılmış *el-Meğâzî*'nin bu alanda yazılmış ilk eser olduğu söylenmektedir.¹⁴² Bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmayan bu eserin müellifinin siyere dair bilgiler içeren mektupları başka eserler içerisinde günümüze ulaşmış olup, elimizdeki en eski ve en sağlam metinler unvanını kazanmıştır.¹⁴³ 'Urve ile aynı dönemde veya daha sonra yaşamış bazı kişilerin elinde yazılı halde bulunan siyer/meğâzî eserlerine dair rivayetler bulunsa da bu eserlerin de günümüze ulaştığına dair bir ize ulaşamadık.¹⁴⁴ Bazı kısımları eksik de olsa, günümüze derli toplu bir şekilde ulaşan ilk siyer eseri, İbn İshâk'ın (v. 151/768) *es-Sîre/el-Meğâzî*'sidir. Bu eseri tertip edip ilavelerde bulunan İbn

¹⁴⁰ Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", s. 277-278.

¹⁴¹ Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", s. 361.

¹⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 476.

¹⁴³ Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", s. 364.

¹⁴⁴ Bu müellifler/eserler için bkz. Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", s. 366; Fayda, "Siyer ve Meğâzî", *DİA*, XXXVII, 321.

Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîre*'si, ilk dönemin önemli eserlerinden olup birçok ünlü tarihçinin siyer alanında en sağlam ve en iyi eser olarak kabulüne mazhar olmuştur.¹⁴⁵ Hz. Peygamberin siyerinin dışında yazılış tarihi açısından önemli olan bir diğer siyer çalışması olarak 'Avâne el-Kelbî'nin (v. 147/764) *Sîretü Mu'âviye ve Benî Ümeyye* adlı eseri zikredilebilir.¹⁴⁶

Tabakat türünde ismi bilinen ilk eser, Vâsıl b. 'Atâ (v. 131/748) tarafından kaleme alınan *Tabakâtü ehli'l-'ilm ve'l-cehl*'dir.¹⁴⁷ Bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamış olan eserin içeriğinden haberdar olmadığımız için biyografi kapsamında olan bir tabakat olup olmadığını bilememekteyiz.¹⁴⁸ Vâsıl b. 'Atâ'dan sonra II/VIII. yüzyılın sonu ile III/IX. yüzyılın başında yazılmış başka tabakat eserleri de bulunmaktadır. İsmâ'îl b. Muhammed el-Yezîdî'nin (v. 200/815-6'ya doğru) *Tabakâtü's-sü'arâ*'sı,¹⁴⁹ el-Heysem b. 'Adî'nin (v. 207/822) *Tabakâtü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*'i ile *Tabakâtü men ravâ 'ani'n-Nebî*'si, Muhammed b. Hâlid'in (v. 220/835) *Tabakâtü'l-fukahâ*'sı, İbn Habîb es-Sülemî'nin (v. 238/853) *Tabakâtü'l-fukahâ ve't-tâbi'in*'i elimize ulaşan ilk tabakatlara aynı dönemde yazılmış ancak -bilindiği kadarıyla- günümüze ulaşmamış eserlerdendir.¹⁵⁰ Bu saydıklarımız arasında iki tane *Tabakâtü'l-fukahâ* adlı eserin yer alması, "fakih tabakatlarında önce genel tabakatlar, sonra mezheplere özel tabakatlar yazılarak âmmıdan hâssa doğru bir seyir izlendi" görüşünü¹⁵¹ desteklemektedir. Bu eserlerle aynı dönemde kaleme alınan İbn Sa'd'ın (v. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'i ve İbn Sellâm'ın (v. 231/846) *Tabakâtü fühûli's-sü'arâ*'sı günümüze ulaşan en eski tabakat eserleridir.

Biyografinin bir diğer türü olan menâkıb kavramının Hz. Peygamber döneminden itibaren kullanımda olduğunu söylemiştik. Bu kavramın müstakil bir eser olarak literatürde yerini alması, III/IX. yüzyılda olmuştur. Tespit edebildiğimize göre bu

¹⁴⁵ Fayda, "İbn Hişâm", DİA, XX, 72.

¹⁴⁶ Ebû Zeyd, *Tabakâtü'n-nessâbîn*, s. 32; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 587.

¹⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VI, 11.

¹⁴⁸ Yukarıda bu eserin biyografi kapsamında olmasının zayıf ihtimalli olduğuna dair kanaatimizi ifade etmiştik.

¹⁴⁹ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, I, 458.

¹⁵⁰ Heffening, "Tabakat", İA, XI, 591.

¹⁵¹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 204.

isimdeki ilk eserler, mezhep imamları hakkında yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Maliki mezhebi imamı İmam Mâlik (v. 179/795) hakkında yazılan çok sayıda menâkıb eseri dikkat çekmektedir. Hanefî mezhebinde de ilk menâkıb eseri, Ebû Hafs es-Sağîr (v. 264/878) tarafından kaleme alınan *Menâkıbü Ebî Hanîfe* olup günümüze ulaştığına dair bir iz bulamadığımız bu eser hakkında ileride ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Bir diğer biyografi türü olan ahbarların I/VII. yüzyılda bile mevcut olduğunu ve İslami tarih/biyografi yazıcılığının ilk numunelerini teşkil ettiğini söylemiştik. Bu alanda bilinen en eski eser, sahabe veya muhadram olan¹⁵² ‘Abîd b. Şerîyye el-Cürhümî’nin (v. 67/686) *Ahbâru’l-Yemen*’idir. Bu eserle birlikte I/VII ve II/VIII. yüzyıllarda yazılmış diğer ahbar eserleri, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşamamıştır. Tespit edebildiğimize göre günümüze ulaşan en eski ahbar eseri, el-‘Abbas b. Bekkâr ed-Dabbî’nin (v. 222/837) *Ahbâru’l-vâfidât mine’n-nisâ ‘alâ Mu‘âviye b. Ebî Süfyân*’ıdır.

Meşâyih derlemelerinin hem ortaya çıkışında, hem de sonraki dönem çalışmalarda hadis alanı daima ön planda olmuştur. İlk eserlerde biyografi tarafının çok zayıf olduğunu, hocalara göre tasnif edilmiş hadis kitapları hüviyetinin ağır bastığını söylemek hatalı olmayacaktır. Nitekim tespit edebildiğimiz ilk eser olan el-Fesevî’nin (v. 277/890) *el-Meşyeha*’sının günümüze ulaşan bölümlerinde hocalar hakkında bilgi verilmeden sadece hadisler zikredilmiştir.¹⁵³ Yine ilk eserlerden olan Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’nin (v. 307/919) *el-Mu‘cem*’inde biyografilere yer verilmez iken en-Nesâî’nin (v. 303/915) *Tesmiyetü’s-şüyûh*’u ile et-Taberânî’nin (v. 360/971) *el-Mu‘cem*’lerinde durum biraz daha biyografi lehine değişmiş, ancak hadis ağırlığı yine kendisini hissettirmeye devam etmiştir.¹⁵⁴ Hadislerin tedvininin büyük ölçüde tamamlanıp hadis kitaplarından topluca hadisler okunması ve icazet verilmesi usulünün yaygınlaşması ile meşâyih derlemeleri de format değiştirmiş, hadis rivayetlerinin yerine hocadan okunan eserlerin sayılması usulü benimsenmiş, böylece hadis eserinden çok biyografi eseri kimliği ön plana çıkmaya başlamıştır. VI/XII. yüzyıldan itibaren örneklerini yoğunlukla

¹⁵² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, III, 536; Ebû Zeyd, *Tabakâtü’n-nessâbîn*, s. 22.

¹⁵³ Kandemir, “Fesevî”, *DİA*, XII, 426.

¹⁵⁴ Palabıyık, “Taberânî ve ‘el-Mu‘cem’üs-sağîr’ Adlı Eseri”, s. 200-202; Uğur, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî”, *DİA*, X, 259; Kandemir, “Nesâî”, *DİA*, XXXII, 565.

görmeye başladığımız bu tür eserlere İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (v. 541/1147) *Fihris*'i, Kâdî 'Îyâz'ın (v. 544/1149) *el-Gunye*'si ile İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *el-Meşyeha*'sını örnek olarak zikredebiliriz.

İslam medeniyetinde biyografinin karşılığı olabilecek türler içerisinde en geç ortaya çıkan teracimlerdir.¹⁵⁵ Araştırmalarımız sonunda bu isimler yazılmış tespit edebildiğimiz ilk eser el-Yemânî'nin (v. 743/1342) *İşâratü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühât ve'l-lügaviyyîn*'idir. VIII/XIV. yüzyıl ve sonrasında kavramın tekil ve çoğul olarak hem yazımda, hem de kitap isminde kullanımı yaygınlaşmıştır. Örneğin İbn Kesîr (v. 774/1373) tercemeyi biyografi manasında kullanırken¹⁵⁶ el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Bülğâ fî terâcimi eimmeti'l-nahv ve'l-lüğâ*'sı, el-Makrîzî'nin (v. 845/1442) *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yânî'l-müfîde*'si, İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'i gibi eserlerde kitap ismi olarak da kullanılmıştır. Ebû Şâme el-Makdisî'nin (v. 665/1267) *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'* ismiyle matbu eserinin müellif tarafından konulan asıl adı *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn* olup¹⁵⁷ teracim isminde ilk eserin VII/XIII. yüzyılda olduğu iddiasında delil olarak ileri sürülmesi doğru değildir.

1.2.1.3. Biyografi Kitapları Arasındaki İlişkiler

İslam medeniyetinde her türlü ilim alanında olduğu gibi biyografi alanında da çok geniş bir külliyat meydana getirilmiştir. Bu külliyat daha çok din temelli unsurların etkisi ile ilk örneklerini vermiş; asırların geçmesi ile oluşan bilgi birikimi, farklı alan/mezheplerde ve çeşitli tarzlarda yazılmış biyografi eserleri ile vücut bulmuştur. On dört asırlık geçmişe baktığımız zaman devasa bir hacme ulaştığını gördüğümüz bu külliyat, İslam medeniyetinin büyüklüğünü ve orijinalliğini gösteren delillerden bir tanesidir.

Müslümanların yazdığı bu külliyatının yapı taşlarını teşkil eden kitaplar yakından incelendiği zaman, bazı eserlerin önceki kaynaklardan istifade etmekle

¹⁵⁵ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 5.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 18.

¹⁵⁷ Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, s. 5.

birlikte, organik bir bağ bulunacak derecede yakın ilişkide olmadığı görülür. Bağımsız eserler diyebileceğimiz bu gruba biyografi sahasının her türü ve alanında örneklerini görmek mümkündür. Bu eserler bir sonraki grupta bahsedeceğimiz gibi önceki bir eserin tamamlayıcısı veya düzenleyicisi hüviyetinde olmayıp başlı başına müstakil bir şekilde kaleme alınmış eserler olmaktadır.

Öte yandan bu müstakil çalışmaların dışında kendisinden önce yazılmış başka bir kitapla ilişkili olan eserler de bulunmakta olup bu eserleri, önceki eserler ile olan ilişkilerine göre beş gruba ayıracağız:

a. Eserler arasındaki etkileşim çeşitleri arasında belki de örneğine en fazla rastlanılanı¹⁵⁸ zeyillerdir. Biyografi derlemelerinde müellifler, eserlerinin kapsamına giren biyografileri toplamayı hedeflemektedirler. Eserlerinin kapsamına zaman bakımından bir sınır getirmeseler de doğal olarak azami sınır müelliflerin hayatları olacaktır. Zira bir müelliften kendisinden sonra yaşamış kişiler hakkında bilgi vermesi beklenemez. Müelliften sonraki dönemde yaşamış biyografilerin zamanla birikmesi ve bunları ihtiva eden bir eserin bulunmaması, yeni bir eserin yazılması ihtiyacını doğuracaktır. Bu ihtiyacı karşılayacak eseri yazacak müellifin önünde iki yol vardır: Ya önceki eserden istifade ederek metodu ve üslubu yeni olan müstakil bir eser yazar. Örneğin el-Kefevî (v. 990/1582), el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'sinden de istifade ederek yeni bir tertip ve üslupla onun aldığı biyografileri de içeren yeni müstakil bir eser olarak *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ını yazmıştır. Ya da çoğunlukla aynı bilgilerin tekrarından oluşacak geniş hacimli bir eser yazmaktan kaçınır, önceki eserin bıraktığı yerden aynı üslupla¹⁵⁹ devam etmeyi tercih eder. Bu ikinci metotla yazılan eserler, biyografi külliyyatındaki zeyilleri oluşturmaktadır.

Önceki eserin bıraktığı yerden devam etme şeklindeki bir mantığa dayanan zeyil yazımı, aynı mantığın ikinci eser üzerine de işletilmesi ile üçüncü bir esere, onun üzerine tekrar uygulanması ile de dördüncü bir esere imkan tanımaktadır. Bu şekilde oluşan zeyil zincirleri İslam literatüründe yaygın olup başka medeniyetlerde örneğine

¹⁵⁸ el-Hâlûcî, örnekleme olarak seçtiği eserler arasında zeyil ilişkisi oranını %33,3 olarak tespit etmişken telhis ve ihtisarlara oranı %14,2'de kalmaktadır. Bkz. el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 303.

¹⁵⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 302.

ancak nadiren rastlanılabilmektedir.¹⁶⁰ Mesela Ebû ‘Abdillâh İbnü’l-Müneccim’in (v. 288/901) *el-Bâri ‘ fî ahhâri’s-şu‘arâi’l-müvelledîn*’i ile başlayan edip ve şair biyografi derlemeleri zinciri, Ebû Mansûr es-Se‘âlibî’nin (v. 429/1038) *Yetîmetü’l-d-dehr*’i ile devam etmiş; onun zeyli olan el-Bâharzî’nin (v. 467/1075) *Dümyetü’l-kasr*’ı ve onun da zeyli olan ‘Ali b. Zeyd el-Beyhakî’nin (v. 565/1169) *Vişâhu’d-Dümye*’si ile sona ermiştir.¹⁶¹ Yine İbnü’l-Faradî’nin (v. 403/1013)’nin *Târîhu ‘ulemâi Endelüs*’üne zeyil olarak yazılan İbn Beşküvâl’in (v. 578/1183) *es-Sıla fî târîhi Endelüs*’ü¹⁶² ile onun üzerine zeyil olan İbnü’l-Ebbâr’ın (v. 658/1260) *et-Tekmile li Kitâbi’s-Sıla*’sı¹⁶³ zeyil zincilerinin bir başka örneğini teşkil etmektedir.

Zeyil zincilerinin bir başka türü olarak VII/XIII. yüzyıl ve sonrasında, belirli bir yüzyılda vefat eden kişilerin biyografilerini toplayan eser yazma geleneği ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Bu şekilde bir yüzyılı kapsayan her bir eseri, önceki yüzyıllar için yazılan eserlerin zeyli olarak düşünmek hatalı olmayacaktır. Örneğin es-Sehâvî’nin (v. 902/1497) *ed-Dav’u’l-lâmi‘ li ehli’l-karni’t-tâsi*’ adlı eseri, İbn Hacer el-‘Askalânî’nin (v. 852/1449) *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yâni’l-mieti’s-sâmine*’si ve önceki yüzyıllar için yazılmış diğer eserler için bir zeyil mesabesindedir.

Zeyiller genelde daha sonra yaşamış başka bir alim tarafından yazılırken, bazen müellifin daha önce yazdığı bir esere ilave yapmak yerine zeyil yazdığı da görülmektedir. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz *Yetîmetü’l-d-dehr*’in müellifi es-Se‘âlibî (v. 429/1038) ilk eserinin tamamlanmasından sonra vefat eden kişilerin biyografilerini derleyen *Tekmiletü’l-Yetîme* adında bir zeyil yazmıştır.

b. Bazen müellifler önceden yazılmış bir eserde gözden kaçan biyografileri yeni bir eserde toplayabilir. İstidrâk denilen bu işlem, önceki eserin eksiklerini tamamlama açısından zeyle benzemekte; ancak ele alınan zaman bakımından farklılık arz

¹⁶⁰ ‘Abbâs, *Fennü’s-sîre*, s. 15.

¹⁶¹ ‘Abbâs, *Fennü’s-sîre*, s. 15; Talu, “Bâharzî, Ali b. Hasan”, *DİA*, IV, 474; Özeydın, “Beyhakî, Ali b. Zeyd”, *DİA*, VI, 63.

¹⁶² Özkuyumcu, “İbn Beşküvâl”, *DİA*, XIX, 377. *Yetîmetü’l-d-dehr* ve zeyilleri dikkate alındığı zaman, İbn Beşküvâl’in eserinin ilk zeyil olduğu, zeyil yazımının İslam dünyasının batısında ortaya çıktığı iddiasının (el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 302) hatalı olduğu görülecektir.

¹⁶³ Özdemir, “İbnü’l-Ebbâr”, *DİA*, XXI, 20.

¹⁶⁴ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 173.

etmektedir. Çünkü zeyil önceki eserin bitirdiği tarihten başlarken istidrakte önceki eserin zaman kapsamında olan biyografiler derlenir. el-Hâkim'in (v. 405/1014) *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn'*ı gibi hadis alanında müstakil istidrak çalışmaları olsa da, biyografi alanındaki istidrak faaliyeti genelde tehzip gibi diğer faaliyetlerle beraber icra edildiği için sadece istidrake özel bir eser tespit edemedik. Diğer faaliyetlerle beraber icra eden bir esere birazdan işaret edeceğiz.

c. Biyografi eserleri arasındaki bir diğer önemli etkileşim unsuru, ihtisar/telhis işlemidir. Kendisinden önce yazılmış bir eserde müellifin kendince önemli görmediği unsurları elemesi şeklindeki ihtisar faaliyeti, matbaanın olmadığı, kitap çoğaltmanın ve temin etmenin zor ve pahalı olduğu dönemde kolay ve ucuza kaynak temini amacıyla çokça başvurulan bir yol olarak dikkat çekmektedir. Örneğin Hanefi mezhebinin önemli biyografi eserlerinden *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, İbrâhîm el-Halebî (v. 956/1549) tarafından ihtisar edilerek *Muhtasaru'l-Cevâhiri'l-mudıyye* isminde daha az hacimli yeni bir eser ortaya çıkmıştır.

İhtisar, zeyilde olduğu gibi, genelde daha sonra gelen başka bir müellif tarafından yapılır. Ancak bazen müellifin kendi eserini ihtisar ettiği de görülmektedir. Örneğin İbn Tağrîberdî (v. 874/1470), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* zeyli olan *el-Menhelü's-sâfi'sini ed-Delîlü's-şâfi* adıyla, *en-Nücümü'z-zâhira'sını* da *el-Envâru'z-zâhira ve'l-kevâkibü'l-bâhira* adıyla ihtisar etmiştir.

İhtisar faaliyeti biyografi eserlerinin yanı sıra hadis, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, tarih, dilbilgisi, sözlük vb. gibi çok geniş alanlarda icra edilmekte; İslam telif geleneğinin önemli bir faaliyeti olarak dikkat çekmektedir.

d. Biyografi eserleri arasında görülen bir diğer ilişki türü, tehzip şeklindedir. Kendisinden önce yazılmış bir eserin sistematığının değiştirilerek farklı bir sisteme göre yeniden kaleme alınması şeklindeki tehzip, kullanım kolaylığı sağlama gibi esere önemli katkıları olabilmektedir. İleriki bölümlerde genişçe açıklanacağı üzere biyografi derlemeleri için çok farklı sistematikler takip edilmiş olabilir. Takip edilen her bir sistematığın bazı artıları olduğu gibi eksi tarafları da vardır. En iyi sistematığın kişiden kişiye değiştiği biyografi alanında, bir önceki müellifin tercihini beğenmeyip farklı bir sistematığın daha iyi olacağını düşünen bir müellif orijinal eseri yeniden tanzim ederek

tehzib edebilmektedir. Hadis metinleri ve sözlüklerde de örneklerine rastladığımız bu faaliyetin biyografi alanında da çokça örnekleri bulunmaktadır. Tehzib faaliyetinin belki de en güzel örneği, Abdülğânî el-Makdisî'nin (v. 600/1204) *el-Kemâl fî esmâî'r-ricâl*'i üzerine yapılan tehzibler silsilesidir. Cemâleddîn el-Mizzî (v. 742/1341), Kütüb-i sitte ravilerini derleyen bu eseri bazı ilave ve çıkarmalarla yeniden tanzim etmiş ve *Tehzîbü'l-Kemâl*'i kaleme almıştır. Daha sonra gelen İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449), el-Mizzî'nin eserini tehzib etmiş ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'i yazmıştır.

e. Biyografi eserleri arasında en son ifade edeceğimiz ilişki, diğerlerine nazaran çok daha az karşılaştığımız şerh faaliyetidir. Biyografi haricindeki alanlarda çokça yapılan şerh faaliyetinin, biyografi derlemelerinde tespit edebildiğimiz bir örneği bulunmamaktadır. Ancak biyografinin bir alt türü olan siyer için şerh faaliyeti söz konusu olabilmektedir. İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîre*'sinin en kapsamlı şerhi olan Abdurrahmân es-Süheylî'nin (v. 581/1185) *er-Ravdu'l-ünûf*'ü ile Bedrüddîn el-'Aynî'nin (v. 855/1451) *Keşfü'l-lisâm*'ını siyer-i Nebi şerhlerine, Ebû Nasr el-'Utbi'nin (v. 427/1036) Gazneli Mahmud (v. 421/1030) biyografisi olan *el-Yemînî* adlı eserine Ahmed el-Menînî'nin (v. 1172/1759) yazdığı *el-Fethu'l-vehbî*'yi de diğer kişilerin sîretlerinin şerhlerine örnek verebiliriz.

Son olarak belirtmek gerekir ki buraya kadar yazdığımız beş usulün birkaçı tek eserde toplanabilir. Örneğin bir müellif daha önce yazılmış bir eseri tehzib ederken senetleri atarak ihtisar edebilir, aynı zamanda gözden kaçan tercümeleri veya yeni zaman dilimini ekleyerek zeyil veya istidrak yapabilir. Mesela el-Leknevî (v. 1304/1886) Hanefi biyografi derlemesi olan *el-Fevâidü'l-behiyye*'sini kaleme alacağında el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ını esas almış; tabaka sistemini alfabetik sisteme çevirerek tehzib etmiş, biyografisi verilen alimin dikkat çeken fıkhi görüşlerini atarak ihtisar etmiş, el-Kefevî'nin eserinde yer almayan bilgiler ilave ederek istidrâk yapmıştır.

Biyografi külliyatı içerisindeki bu etkileşimler, külliyatın oluşumu esnasında büyük miktarda bilgilerin birikimi ve süzülmesi süreçlerinin yaşandığını göstermekte, ortaya çıkan ürünün değerini ortaya koymaktadır.

1.2.2. Biyografi Yazımı

1.2.2.1. Biyografi Yazımının Önemi ve Faydaları

Biyografi kitapları, yazım amaçlarındaki gayeleri elde etmenin yanı sıra bir dizi önemi haiz olup birçok faydanın tahsilini sağlamaktadır. Bu yazım türünün önemi ve faydalarından tespit edebildiğimiz kadarını maddeler halinde saymak istiyoruz.

a. Biyografi kitapları geçmişte yaşamış önemli insanların hayatlarını anlatan eserler olarak öncelikle bu kimseleri okuyucuya tanıtmaya fonksiyonu icra eder. Bu fonksiyonun bir sonucu olarak başta Hz. Peygamber olmak üzere tarihe damgasını vurmuş alimlerin, müridlerin, salihlerin, liderlerin, şairlerin hayatlarını okuyan kimse onların güzel ahlakını kendisine ahlak edinir,¹⁶⁵ tecrübelerinden istifade eder, hayatını tanzim ederken onların örnekliğinden yararlanır. Mesela bir alimin hayatını okuyan ilim talibi, ilim uğrunda çektiği sıkıntıları, gösterdiği gayretleri görünce ilme olan isteği artar, daha bir gayretle çalışır, ilim uğrunda karşılaştığı sıkıntılara göğüs germe konusunda ihtiyaç duyduğu motivasyonu elde eder.¹⁶⁶ Bir liderin hayatını okuyan kimse onun yönetim metotlarını öğrenir, olumlu veya olumsuz tecrübelerinden istifade eder, kendi idaresi altındaki kişilere muamelesinde yaşanmış tecrübelerin ışığında hareket eder.

b. Geçmiş hayatlar sonraki nesiller için ibretlerle doludur. Bu sebeple Kuran-ı Kerim’de geçmiş ümmetlerin kıssaları anlatılırken bunların ibretler içerdiği özellikle vurgulanmıştır.¹⁶⁷ Biyografi eserleri geçmiş hayatın ibretlerini okuyucularına sunan, böylece hayat tecrübesinin aktarımını sağlayan eserlerdir.¹⁶⁸ Biyografinin bu faydası birçok müellifin eser telifinde etkili olmuştur. Örneğin İbnü’l-Kıftî (v. 646/1248) *İhbâru’l-‘ulemâ*’sının mukaddimesinde geçmiş bilgelerin hayatları mütalaa edilirken ibretler alınacağını, böyle hem kendisi için hem de okuyucular için sevaba da vesile

¹⁶⁵ en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügât*, I, 10; el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 11; ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-cenîyye*, I, 127, 295; el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 17.

¹⁶⁶ İbn Humeyd, *es-Sühübü’l-vâbile*, I, 4; el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 18; Teyyim, *‘İlmü tabakâti’l-muhaddisîn*, s. 77.

¹⁶⁷ Yûsuf, 12/7, 111; en-Nâziât, 79/26.

¹⁶⁸ İbn Humeyd, *es-Sühübü’l-vâbile*, I, 4; el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 54.

olacağını ifade etmiştir.¹⁶⁹ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1679) de büyük biyografi derlemesi *Şezerâtü'z-zeheb*'in mukaddimesinde, geçmişte yaşamış örnek şahsiyetlerin haberlerinden ibret almak isteyenler için eserini kaleme aldığını ifade etmiştir.¹⁷⁰

Ebû Şâme el-Makdisî (v. 665/1267) ise *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn*'inin mukaddimesinde yakın akrabaların, komşuların veya önemli kimselerin hayatını ve vefatını okuyan kimselerin ibret alacağını, dünya hayatının geçiciliğini görerek ahiret hayatı için hazırlık yapacaklarını ifade etmiş;¹⁷¹ böylece yukarıda ifade ettiğimizden farklı bir ibret amacıyla da biyografi eserlerinin yazılabileceğini söylemiştir.

c. Biyografi kitaplarından tabaka sisteminde veya kronolojik sistemde yazılanlar, İslam toplumlarının ilmi, sosyal, ekonomik gelişimini göstermesi bakımından önemli bir imkan sunmaktadır.¹⁷² Bu eserler, tabakalar arasındaki nicelik ve nitelik farklarından yola çıkarak araştırmacıların dönemler arasında karşılaştırma yapma imkanı sunar. Bunun güzel bir örneği olarak *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye* isimli Maliki biyografi derlemesinde müellif Muhammed b. Muhammed Mahlûf (v. 1941), ana taksimi tabakalara göre, tabakaların iç taksimini ise bölgelere göre yapmıştır. Böylece eser, her bir bölgenin içerdiği bilgi miktarının tabakalar arasında mukayesesi ile Maliki mezhebinin tarihsel süreç içerisinde hangi bölgelerde ne ölçüde etkin olduğunu görme imkanı vermektedir.¹⁷³

Aynı şekilde şehirlere göre taksim edilen biyografi derlemeleri, şehirlerdeki ilmi hareketliliği karşılaştırarak gözlemleme; kabilelere göre yapılan taksim de kabileler arası kıyas yapma imkanını vermektedir.¹⁷⁴ Örneğin Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) *et-Tabakât*'ı gibi ravilerin şehirlere göre taksim edildiği tabakat eserlerinde hadis faaliyetinin yoğunlaştığı merkezler hemen tespit edilebilmektedir.

¹⁶⁹ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-'ulemâ*, s. 7.

¹⁷⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 110.

¹⁷¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi*, s. 5.

¹⁷² Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 78.

¹⁷³ Irak kolunun sona ermesi, Mısır kolunun iki tabaka kadar kesintiye uğraması, Endülüs kolunun sona ermesi gibi önemli gelişmeler için bkz. Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 139, 172, 183, 395.

¹⁷⁴ Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 79, 81.

d. Biyografi eserleri içerdiği unsurların çeşitliliği sayesinde hayatın farklı yönlerine ışık tutar. Geçmiş toplumların kültürel, ekonomik, sosyolojik vb. alanlarında diğer eserlerde bulunmayan orijinal bilgiler içerir, adeta o toplumun hayatını günümüze yansıtan bir aynadır.¹⁷⁵ Örneğin biyografi kitapları sayesinde alimler ile yöneticiler arasındaki ilişkinin keyfiyeti hakkında bilgi sahibi oluruz. Özellikle yazarın birinci elden bilgi sahibi olduğu kendi dönemini anlattığı eserler, eserin yazıldığı toplumun önemli tasvirlerini içerdikleri için önemli kaynaklar olmaktadır. el-Kefevî'nin (v. 990/1582) müderrislerin tayini, nakilleri ve maaşlarına dair verdiği ayrıntılı bilgiler bunu güzel bir örneğidir.¹⁷⁶

e. Biyografi kitapları içerdikleri zengin bilgi sebebiyle tarih, coğrafya, ensab, bibliyografya gibi ilimlere kaynaklık eder.¹⁷⁷ “Biyografi kavramı” bölümünde biyografinin bu ilimlerle olan münasebetinden ve karşılıklı kaynak olarak kullanıldıklarından örnekleri ile bahsetmiştik.

f. Biyografi eserlerinin bir diğer faydası nesiller arasındaki bağlantıyı devam ettirerek unutulması muhtemel önemli isimlerin yâdını devam ettirir.¹⁷⁸ Tarih/biyografi ilminin önemini anlatırken es-Sehâvî (v. 902/1497), bu fonksiyonun önemini vurgulayan şu rivayeti aktarır: “Kim bir müminin tarihini/biyografisini yazarsa onu ihya etmiş gibidir. Kim de onun tarihini/biyografisini okursa onu ziyaret etmiş gibidir. Onu ihya eden tüm insanları ihya etmiş gibi olur.”¹⁷⁹ Taşköprîzâde (v. 968/1561) de eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye'sinin girişinde Osmanlı diyarında yaşayan alimlerin unutulmaya başladığını gözlemlediği için eseri yazdığını ifade etmektedir.¹⁸⁰

g. Biyografi eserlerinin birçoğu hayatını anlattığı kişinin eserlerine de yer verir. Böylece okuyucu kitapları tanır,¹⁸¹ okunması elzem olanları bilir, yanıltıcı bilgiler

¹⁷⁵ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 22, 54, 245.

¹⁷⁶ Örnekleri için bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 416^b, 418^a, 419^a-419^b, 420^b-421^a.

¹⁷⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 57-58, 59.

¹⁷⁸ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 56.

¹⁷⁹ es-Sehâvî, *el-Î'lân bi't-tevbîh*, s. 51.

¹⁸⁰ Taşköprîzâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 5.

¹⁸¹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 12.

içeren kitaplardan haberdar olarak bu eserleri okurken dikkatli olur.¹⁸² Aynı şekilde biyografi eserleri, elimizde bulunan eserlerin yanı sıra, günümüze ulaşmamış eserlerden de haberdar olmamızı sağlar.¹⁸³ Zira okuduğumuz kitabın müellifinin elinde mevcut olup atıf yaptığı bazı eserler maalesef günümüze ulaşmamıştır. Böyle bir durumda atıf yaptığı eserin kime ait olduğu konusunda bilgi sahibi olma ihtimalimiz düşüktür. Bu konuda ilk akla gelen bibliyografya eserlerine müracaat olmakla birlikte biyografi eserleri de problemimizi halletmede yardımcı olabilmektedir.

h. Biyografi eserleri yaptığı alıntılar ile günümüze ulaşmamış bazı eserlerin içeriğinden kısmen de olsa haberdar olmamızı sağlar. Esasında biyografi eserlerine has olmayan bu fayda, özellikle çoğu esere ulaşamadığımız ilk dönem için daha da önemli olmaktadır. Örneğin İbn Hallikân (v. 681/1282) ve Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) eserlerinde istifade ettiği kaynakların bazıları tam olarak günümüze ulaşmamıştır.¹⁸⁴ Biz bu eserlerin içeriğinden ancak onlardan alıntı yapan biyografi eserleri sayesinde haberdar olabilmekteyiz.

i. Biyografi müelliflerinin eserlerinin başında çokça zikrettiği bir fayda olarak geçmiş alimlerin isimlerinin anılmasının rahmete vesile olması da biyografi eserlerinin faydaları arasında sayılabilir.¹⁸⁵ Süfyân b. Uyeyne'ye (v. 198/814) atfedilen “Salihler zikredildiği zaman rahmet iner” sözüne¹⁸⁶ dayanan bu anlayışa binaen biyografi müellifleri yazdıkları eserlerde alimleri andıkları için berekete nail olacaklarını umarlar.

j. Biyografi eserlerinin yazım amaçları arasında da yer alan bir diğer faydası, herkesin mertebelerinin bilinmesi ile hak ettiği konumda mütalaa edilmesi, yüksek mertebedekini kıymetsiz görmekten veya alt mertebedekine hak ettiğinden fazla kıymet

¹⁸² en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, I, 11; İbnü'l-Mülakkın, *el-'Akdü'l-müzheb*, naşirlerin mukaddimesi, s. 4.

¹⁸³ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 57, 251.

¹⁸⁴ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 44-45, 90-91.

¹⁸⁵ Örnekleri için bkz. Kâdî 'İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 23; es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 18; Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 44, 463; 'Alî el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 127; Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî, *el-Meşyeha*, s. 32.

¹⁸⁶ عند ذكر الصالحين تنزل الرحمة sözü için bkz. Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 285; es-Sehâvî, *el-Menhelü'l-'azbü'r-ravî*, s. 60; el-'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 70.

vermekten muhafaza etmesidir.¹⁸⁷ Biyografi eserlerinin yazımında bu faydanın gözetilmesi, Hz. Âişe'den (v. 58/678) gelen “Rasulullah (s.a.s.) bize insanlara seviyelerine göre muamele etmemizi emretti” hadisine¹⁸⁸ dayanmaktadır. Alimlerin mertebeleri konusu İslam ilim çevrelerinde o kadar önemsenir ki Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) “İlim talibinin ilk öğrenmesi gereken şey, alimlerin ilmi mertebeleri ve onların birbirlerine olan tercih durumlarıdır” dediği nakledilmektedir.¹⁸⁹

k. Birbiri ile çelişen fetvası olan iki alimden hangisinin fetvasının tercih edileceği hususunda ilim ve takva tercih sebebi olarak ifade edilmektedir. Biyografi kitapları böyle bir durumda hangi alimin daha bilgili ve daha takvalı olduğunu tespit etmeye yardımcı olur.¹⁹⁰

l. Biyografi kitapları, icmanın oluşumunda ictihadını dikkate alacağımız alimleri belirlemeye yardımcı olur.¹⁹¹ Bir konuda icma bulunduğu iddiasını reddeden bir kimsenin delil olarak ileri süreceği muhalif ictihad sahibinin, görüşü dikkate alınacak bir kimse olup olmadığının tespiti, onun hakkında bilgi sahibi olmakla mümkün olur. İşte biyografi kitapları bizlere bu malzemeyi temin eder.

m. Fakih biyografi eserleri, yazıldığı dönemindeki fikhî ve usûlî problemlere dair yazarın bilincini, dönemin ihtilaflı meselelerine bakış açısını bizlere aktarır.¹⁹² Böylece fikhın gelişim sürecini takip etme imkanı verir.¹⁹³ Aynı şekilde nahivciler için yazılan biyografi derlemeleri de, nahiv ekollerini ve nahvin gelişim sürecini görme imkanı sağlar.¹⁹⁴

¹⁸⁷ en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, I, 10; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, I, 3-4; İbnü'l-Mülakkın, *el-'Akdü'l-müzheb*, naşirlerin mukaddimesi, s. 3; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 295.

¹⁸⁸ أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ننزل الناس منازلهم bkz. Müslim, *es-Sahîh* mukaddimesi, s. 6; el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XIII, 368.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, I, 75.

¹⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, I, 75; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, I, 11; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 12; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 296; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 17.

¹⁹¹ eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 31; İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 1^b.

¹⁹² el-Mîlâdî, “Fî işkâliyyâti't-tasnîf fî tabakâti'l-fukahâ”, s. 133.

¹⁹³ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 59.

¹⁹⁴ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 59.

n. Biyografi eserleri, birçok kişinin biyografisini beraber sunmakla ismi birbirine benzediği için karıştırılan kişileri ayırt etmeye yardımcı olur. Kâdî 'Îyâz (v. 544/1149), tabakaları bilmemekten kaynaklanan bu karıştırma sebebiyle birçok fakihın mütekaddim bir alimin müteahhir olan kimseye görüş isnad ettiğini zannederek hataya düştüğüne şahit olduğunu, eserini de bu faydaya binaen kaleme aldığını ifade eder.¹⁹⁵ Aynı şekilde isim veya künye benzerliği sebebiyle birbirine karıştırılan raviler de biyografi derlemeleri sayesinde ayırt edilme imkanı bulur.¹⁹⁶ Tam tersine biyografi eserleri bazen de farklı zannedilen iki ravinin aslında aynı kişi olduklarını tespiti yardımcı olur.¹⁹⁷

o. Hadis ilminde biyografi yazımının erken başlamasına sebep olan faydası olarak, ravi biyografi derlemeleri ile hadislerin sened incelemesi yapılır; hadisin muttasıl mı, yoksa munkatı, mu'dal, mürsel veya müdelles mi olduğu tespit edilir.¹⁹⁸ Aynı şekilde an'ane ile rivayet edilen hadislerin hangi tahdis yolu ile alındığı da biyografi eserleri yardımıyla bilinir.¹⁹⁹

p. Tearuz eden iki haberi cem etme imkanı da yoksa hangisinin nasih, hangisinin mensuh olduğunun tespit edilmesi rivayetlerinin zamanlarının bilinmesine bağlıdır. Biyografi eserleri bunu tespiti yardımcı olur. es-Sehâvî (v. 902/1497), tarih/biyografinin en önemli faydalarından birinin bu olduğunu söylemektedir.²⁰⁰

r. Hadis senet ve metinlerinde geçen, sadece isim veya künye gibi yetersiz bilgiye sahip olduğumuz kişilerin tam kimliği, biyografi eserlerinin yardımıyla bulunabilmektedir.²⁰¹ Özellikle mechul ravilerin tabakasını bilmek hadisin sıhhatini etkilemesi bakımından önem arz etmektedir. Zira sahabe tabakasından mechul ravi

¹⁹⁵ Kâdî 'Îyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 18.

¹⁹⁶ Örnekleri için bkz. Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 41 vd., 62 vd., 100 vd.

¹⁹⁷ Örnekleri için bkz. Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 67 vd., 96 vd.

¹⁹⁸ Kâdî 'Îyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 18. Örnekleri için bkz. Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s.50, 57, 84, 86, 89, 92, 95.

¹⁹⁹ Efendioğlu, "Tabakat (Hadis)", *DİA*, XXXIX, 291.

²⁰⁰ es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, s. 19.

²⁰¹ Örnekleri için bkz. Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 93 vd., 98 vd.

hadisin sıhhatine zarar vermezken nesiller ilerledikçe o rivayete verdiği zarar artmaktadır.²⁰²

s. Sûfî biyografi eserlerinde kerametlerin anlatımı önemli bir yer tutar. Bu eserlerin yazarlarının gözettiği faydalar olarak şu iki husus dile getirilir: Kerametlerden haberdar olan müridlerin tarikata olan bağlılığını arttırmak ve tarikatın halk arasında yayılmasını sağlamak.²⁰³

t. Şair biyografi derlemeleri çokça şiir malzemesi içermesi sebebiyle edebiyatçılar için farklı şiir örneklerini bir arada görme ve kıyaslama imkanı verir.²⁰⁴

Burada sıraladığımız faydalar, biyografi eserlerinin yazıldığı alanlara göre düşünüldüğü zaman çeşitlendirilme imkanına sahiptir. Biz burada ön planda olan faydalarını saymakla yetineceğiz.

1.2.2.2. Biyografi Yazım Sebepleri

Öncelikle ifade etmek gerekir ki bir önceki başlıkta saydığımız faydaları elde etme arzusu, müellifleri biyografi eseri yazmaya götüren sebeplerdendir. Birçok müellif eserinin mukaddimesinde eserin yazım hikayesini anlatırken yukarıda saydığımız faydalardan bahsetmekte, bu da bu faydaların eserin yazımında saik olduğu sonucuna götürmektedir. Biz burada bu faydalara ilaveten özellikleri eserlerin mukaddimelerinde bizzat yazarlar tarafından dile getirilen yazım sebeplerini zikretmeye ve ilaveten tespit edebildiğimiz diğer sebepleri sunmaya çalışacağız.

Diğer alanlarla olduğu gibi biyografi alanında da “talep gelmesi” eser yazımının önemli bir sebebi olarak dikkat çekmektedir. Birçok biyografi yazarı eserinin mukaddimesinde kendisine bu konuda talep geldiğini, bu sebeple eseri yazdığını ifade etmiştir. Eseri talep eden kimseler, genelde yazarın arkadaşları veya talebeleri olur. Örneğin Kâdî ‘Îyâz (v. 544/1149) *Tertîbü’l-medârik*’inin, Fahrüddîn er-Râzî (v.

²⁰² Teyyim, ‘*İlmü tabakâti’l-muhaddisîn*, s. 52-53.

²⁰³ Dayf, *et-Tercemetü’ş-şahsiyye*, 5; Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, 112.

²⁰⁴ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 59.

606/1210) *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfi'î*'sinin, İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe*'sinin, Taşköprizâde (v. 968/1561) de *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'sinin mukaddimelerinde eserlerini arkadaş ve dostlardan gelen talep üzerine yazdıklarını söylemektedirler.²⁰⁵

Eseri talep eden kişi devlet ricali de olabilir. Sultan, vezir veya vali gibi idarecilerin alimlerden her alanda eser talep ettikleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Biyografiler de hayatın farklı yönlerine dair zengin malumat sunan eserler oldukları için idarecilerin taleplerine konu olmuştur. Geçmiş veya mevcut durum ile ilgili bilgi sahibi olmak için adeta bir rapor isteme gibi görülebilecek bu talep sonucunda yazılan biyografi eserleri bulunmaktadır. Örneğin İbn Cülcül (v. 384/994), doktor ve bilgelerin biyografilerine dair yazdığı *tabakâtın* mukaddimesinde “Şerîf” diye hitap ettiği bir Emevî prensinin bu alanda eser olmaması sebebiyle istekte bulunduğunu, bu isteğin de kendisi için eseri yazma sebebi olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁶ Ebû Bekir ez-Zübeydî (v. 379/989) de *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*'ini geçmiş alimlerin sa'y ü gayretlerine bir teşekkür sadedinde Endülüs Halifesi el-Hakem Müstansır billâh'ın (v. 356/967) emri ile kaleme aldığını söylemektedir.²⁰⁷

Bazı müellifler ise emir ile eser yazmayı bir ilim adamına yakıştıramadıklarından olsa gerek eserlerini kimsenin isteği olmadan yazdıklarını ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Örneğin İbn Tolun (v. 953/1546), *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* adlı eserinin mukaddimesinde kimsenin işareti ile eserini yazmadığını, sadece Allah'tan gelen bir ilham ile yazdığını ifade etmektedir.²⁰⁸

Nadiren de olsa, idarecinin özel bir isteği olmadığı halde, müellife yaptığı bir iyiliğe teşekkür kabilinden eser yazıldığı da görülmektedir.²⁰⁹ Bunun güzel bir örneği olarak İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî (v. 1025/1616), yüksek meblağda fidye ödeyerek kendisini korsanların elinden kurtaran Fas sultanı Ahmed Mansûr ez-Zehebî'nin (v.

²⁰⁵ Kâdî 'İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 5-6; er-Râzî, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfi'î*, s. 16; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 111; Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 5.

²⁰⁶ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hukemâ*, s. 1, 3.

²⁰⁷ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*, s. 17.

²⁰⁸ İbn Tolun, *İnbâü'l-ümerâ*, s. 19.

²⁰⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 100.

1012/1603) bu iyiliğine teşekkür olarak *Dürretü'l-hicâl* ve *Cezvetü'l-iktibâs* adlı eserlerini yazmış ve sultana ithaf etmiştir.²¹⁰

Biyografi müelliflerinden bazıları, hem kendileri için bir hatırlatma, hem de başkaları için kaynak olsun diye, çok farklı kaynaklardan yaptıkları araştırmalarla elde ettikleri verileri temize çekerek yeni bir eserde derleme arzusuyla eserlerini kaleme almışlardır.²¹¹ Örneğin en-Nübâhî (v. 792/1390'dan sonra) Endülüs kadılarına dair kaleme aldığı biyografi derlemesinde eserini kendisi için bir hatırlatma, kendisi gibi olanların da dikkatlerini çekmeyi istediği için yazdığını ifade etmiştir.²¹² Meşhur biyografi derlemesi *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın yazılışında da bu isteği bariz bir şekilde görmektediriz. Müellif İbn Hallikân (v. 681/1282), mukaddimede eserin meydana geliş sürecini anlatmış; biyografilere dair uzun yıllar boyunca yazılı ve sözlü kaynaklardan topladığı bilgilerin müsveddeler halinde olması sebebiyle düzenli olmadığını, bu sebeple ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşmak için çokça mesai sarf etmesinin icap ettiğini, temize çekme zaruretinin doğması sebebiyle eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.²¹³ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1679) de, eserini bu amaçla yazdığını mukaddimede ifade eden bir diğer müelliftir.²¹⁴

Bir başka yazım sebebi olarak birçok biyografi eseri, o alanda hiç eser bulunmaması sebebiyle bir ihtiyaca binaen kaleme alınmıştır. Örneğin elimizdeki ilk biyografi derlemelerinden biri olan *Tabakâtü fühûli's-su'arâ*'nın müellifi İbn Sellâm (v. 231/846) birçok alanda kapsamlı çalışmaların olmadığı ifade ederek mevcut boşluğa işaret etmiş, bu ihtiyacı gidermeye bir katkı babında şiir alanında eser yazacağını ifade etmiştir.²¹⁵ Aynı şekilde İbn Ebî 'Usaybia (v. 668/1269) tıp ilmi ve tahsilinin öneminden bahsettiği girizgahtan sonra tabiplerin tabakatı alanında hiçbir eser bulamadığını, bu sebeple eser yazmaya karar verdiğini söylemiştir.²¹⁶ es-Süyûtî (v. 911/1505) de birçok alanda tabakat yazılmış olmasına rağmen tefsir alanında çalışmanın

²¹⁰ İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 4; İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî, *Cezvetü'l-iktibâs*, I, 9-10.

²¹¹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 94.

²¹² en-Nübâhî, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, s. 1.

²¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 19-20.

²¹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 110.

²¹⁵ İbn Sellâm, *Tabakâtü fühûli's-su'arâ*, I, 3.

²¹⁶ İbn Ebî 'Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ*, s. 7.

olmadığını görmüş, müfessirleri derleyen ilk biyografi çalışmasının başında bu boşluğa dikkat çekmiştir.²¹⁷ Yine aynı şekilde Osmanlı devletindeki alimleri derleyen bir çalışma bulunmaması sebebiyle Taşköprizâde (v. 968/1561) bir biyografi derlemesine ihtiyaç olduğunu fark etmiş ve *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'sini kaleme almıştır.²¹⁸ Öte yandan mensubu bulunduğu Şafii mezhebinin imamının menâkıbını yazmaya niyetlenen Tâcüddîn es-Sübkî (v. 771/1370), bu alanda birçok eserin yazılmış olduğunu gördüğü için vazgeçmiş, Şafii mezhebi alimlerini derleyen *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sını yazmıştır.²¹⁹

Bazı müellifler de o alanda yazılmış eser olmasına rağmen bu eserlerin kapsamını, üslubunu veya tertibini beğenmemesi sebebiyle daha kapsamlı veya daha düzenli bir eser yazmak istemişler, böylece eserlerini telif etmişlerdir. Örneğin Kâdî 'Îyâz (v. 544/1149), kendisinden önce yazılmış üç esere işaret ederek bunların kapsamının yeterli olmadığını ifade etmiş, böylece Maliki tabakatını yazdığını söylemiştir.²²⁰ İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) de Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) için menâkıb yazmaya niyet ettiği zaman kendisinden önce yazılan eserlerin nakillerini ve düzenlerini eleştirmiş, daha sistematik bir eser kaleme almaya karar vererek eserini yazmıştır.²²¹ Biyografi eserleri içerisinde alanının ilkleri olma özelliği taşımayanlarının birçoğunda bu yazım sebebinin gözetildiğini söylemek hatalı olmayacaktır.²²² Ayrıca önceki biyografi derlemelerinin fazla uzun olması sebebiyle kullanımının veya tedavülünün zorluğunu gören bazı müelliflerin bu eserleri ihtisar etmek ve yahut da önceki eserlerin kapsamını yeterli görmeyip istidrak ve zeyil çalışması yapmak istemek de eser kaleme almanın başka sebepleri olarak sıralanabilir. Bunlara dair örnekleri “Biyografi Kitapları Arasındaki İlişkiler” başlığında zikrettiğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz.

²¹⁷ es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 21.

²¹⁸ Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 5.

²¹⁹ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, I, 345.

²²⁰ Kâdî 'Îyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 6-7.

²²¹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 4.

²²² Daha başka örnekler için bkz. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 5; el-'Askalânî, *el-İsâbe*, s. 9.

Bazen müellifin bir ilmi sahayı ve o alanda çalışma yapan kişilere duyduğu özel muhabbetin bir sonucu olarak o kimselerin tanınmasını istemesi, adeta zihinlerde yaşamaya devam etmelerini arzu etmesi ile de eser kaleme alınabilmektedir. Örneğin İbn Kesîr (v. 774/1373) yazdığı Şafii tabakatının mukaddimesinde İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) en önemli alimlerden olması sebebiyle onu ve onun yolundan gidenleri tanıtmayı istediğini söylemiş,²²³ eserini de bu amaçla kaleme almıştır. Maliki biyografi derlemesi *ed-Dîbâcû'l-müzheb*'in müellifi İbn Ferhûn (v. 799/1397) da, mezhep imamının, mezhebi nakledenlerin, mezhep müctehitlerinin ve müftülerinin bilinmesinin öneminden bahisle eserine başlayarak bu sebebin etkili olduğunu göstermiştir.²²⁴ Aynı şekilde tarihçi İbn Tağrîberdî (v. 874/1470) meşhur iki biyografi eserine başlarken tarih/biyografi alanında edindiği bilgilerin kıymetini idrak ettiğini ve bu sebeple eserlerini yazdığını ifade etmiştir.²²⁵

Yazarın biyografi sahiplerine olan muhabbetinin kaynağı, aynı mezhebe mensubiyetleri de olmayabilir. Bazen müellifler farklı mezhepten olsalar bile bir alim olarak kıymet verdikleri veya emeklerinden dolayı vefa borcu hissettikleri için eser/eser bölümü yazdıkları da görülmektedir. Örneğin Maliki tabakatı olan *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*'nin müellifi Muhammed b. Muhammed Mahlûf (v. 1941), Maliki alimlerin biyografileri bitirdikten sonra bazı Hanefî hocalarının biyografilerini vermeyi kendisine görev addettiğini ifade etmiş, bunun sebebi olarak da hocalarını dini konularda baba gibi gördüğünü ve onları Allah ile arasında bir bağ olarak saydığını söylemiştir.²²⁶ Aynı şekilde es-Süyûtî (v. 911/1505), Şafii mezhebinden olmasına rağmen Maliki mezhebinin kurucusu İmam Mâlik (v. 179/795) için *Tezyînü'l-memâlik bi menâkıbi'l-imâm Mâlik* adında bir menâkıb kaleme almıştır.

Genelde mukaddimede ifade edilmese de mezhepler arasındaki rekabet de biyografi derlemeleri yazımı için bir saik olmuştur. Diğer mezhebin alimlerinin o mezhebin müntesipleri tarafından önemsendiğini gören biyografi yazarı, aynı gayreti kendi mezhebi alimleri için de göstermek isteyerek eser yazabilir. Örneğin Hanefî

²²³ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 18.

²²⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, I, 3.

²²⁵ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 18-19; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhira*, I, 4.

²²⁶ Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 622.

mezhebinin alimlerinin sîretlerinin övgü ile bahsedildiğini gören el-‘Abbâdî (v. 458/1066) müntesibi bulunduğunu Şafii mezhebinin alimleri için böyle bir eser yazmaya karar vermiş, eserinin yazım saikini de mukaddimesinde bu şekilde ifade etmiştir.²²⁷

Kişilere olan muhabbetin yanı sıra mekanlara olan muhabbetin de eser telifine sebep olduğu görülmektedir. Örneğin es-Sehâvî (v. 902/1497) Medine’ye olan muhabbetinin bir sonucu olarak Medineliler hakkında biyografi derlemesi kaleme almıştır.²²⁸ Tarih ve biyografi eserleri külliyyatı incelendiğinde birçok müellifin memleketine olan sevgisinin bir sonucu olarak memleketinin tarihini yazdığı ve orada yaşayanların biyografilerini derlediği görülecektir.²²⁹

Buraya kadar yazdıklarımız daha çok müelliflerin mukaddimedede sarahaten ifade ettiği sebepler iken ifade etmekten imtina ettikleri birtakım sebepler de vardır. Bu sebeplerden bir tanesi müellifin, muasırı olan ve aralarında şahsi problem olan kimseleri yermek için eser telif etmesidir. Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb (v. 776/1374-5) ve es-Sehâvî’nin (v. 902/1497) eserlerinde şahsi problemlerin üslubu etkilediği iddia edilmektedir.²³⁰ Hatta bu duruma bir tepki olarak es-Süyûtî (v. 911/1505) müstakil bir kitap yazarak çağdaşı es-Sehâvî’nin bu tutumu özelinde tarihçiliğini ağır bir dille eleştirmiştir.²³¹

Müellifin mukaddimedede dile getirmediği bir diğer yazım sebebi ise şahsi menfaat elde etme gayesidir. Daha çok idarecilerin biyografilerinin yazılmasında gözetilen menfaatin çeşidi konusunda ilk akla gelen para ve makam olmakla birlikte idareciye yakınlık kurma, aralarındaki dostluğu pekiştirme, gözüne girme gibi manevi menfaatler de eser telifinin gizli sebeplerinden olabilmektedir. İlmi ahlak ile bağdaştırılamayacağı için gizleme ihtiyacı hissedilen bu yazım saikinin örneklerini tespit etmek diğerlerine nazaran daha zordur. Zira bir müellifin mukaddimedede eseri menfaat için yazdığını ifade etmesi beklenemez. Eserde biyografisi verilen kişi ile olan ilişkisi, yazım üslubu vs. gibi verilerden hareketle yazarın amacı tespit edilebilir. Bu

²²⁷ el-‘Abbâdî, *Tabakâtü’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye*, s. 1, 6.

²²⁸ es-Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-latîfe*, I, 18.

²²⁹ Bu tür eserlerin bir listesi için bkz. Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 145-157.

²³⁰ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 99.

²³¹ es-Süyûtî, *el-Kâvî fî Târîhi’s-Sehâvî*, II, 935 vd.

amaçla yazılmış eserlerde biyografisi verilen kişi iyi bir idareci ise iyi özelliklerinin yoğun bir şekilde ön plana çıkarılması, övmeye aşırıya kaçılarak mübalağa yapılması gibi ifade üslubu; eğer kötü icraatları ile bilinen bir kimse ise onu aklama, tarihe mal olacak kötü imajını düzeltme gibi amaçlara matuf içerikler yer almaktadır.²³²

Buraya kadar biyografi eserlerinin kaleme alınış sebeplerini özetlemeye çalıştık. Otobiyografi eserleri kişinin kendi hayatını veya hayatından bazı kesitleri yazması şeklinde olduğu için yazım sebepleri de kısmen farklılık arz etmektedir. Bazı yazarlar sadece geçmişte yaşadıklarını hatırlamak, anılarını tazelemek istediği için otobiyografisini kaleme alır.²³³ Gençliğinde Haçlılarla mücadele günlerini yâd eden Eyyubi komutanı Üsâme b. Münkiz'in (v. 584/1188) seksen yaşını geçtikten sonra yazdığı *el-İ'tibâr*'ı ile yine gençliğindeki aşk hatıralarını kaleme alan İbn Hazm'ın (v. 456/1064) *Tavku'l-hamâme*'si bu amaçla yazılan otobiyografilere örnek olarak zikredilebilir.²³⁴

Bir diğer otobiyografi yazım sebebi, müellifin ilmi serüvenini anlatma, bu serüveni içerisinde yaşadığı tecrübeleri ve kırılma noktalarını aktarma arzusudur.²³⁵ Müellif bununla kendisinden sonraki gelecek nesillerin dersler çıkarmasını, böylece tecrübe edilmiş şeyleri tekrar tecrübe etmemelerini hedeflemiş olmaktadır. Belki de otobiyografi yazımının en önemli sebeplerinden biri olan bu hedefin birçok eserde gözetildiği görülmektedir. Bu amaca binaen sufi otobiyografilerinde hayat serüvenlerinden daha fazla seyrü süluklara, filozof otobiyografilerinde ise felsefi sorgulamalara yer verilir.²³⁶ Hâris el-Muhâsibî'nin (v. 243/857) ilk tasavvuf otobiyografisi sayılan *en-Nesâihu'd-dîniyye*'si, Ebû Bekir er-Râzî'nin (v. 313/925) hayatındaki felsefi gidişatı anlattığı *es-Sîretü'l-felsefiyye*'si, el-Gazzâlî'nin (v. 505/1111) hayatındaki farklı yönelişlerini sorgulamalarla anlattığı *el-Münkız mine'd-dalâl*'i bu tür otobiyografilerin örneklerindendir.²³⁷

²³² 'Abbâs, *Fennü's-sîre*, s. 28.

²³³ 'Abdül'âl, *Edebü's-sîreti'z-zâtiyye*, s. 18.

²³⁴ Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

²³⁵ 'Abdül'âl, *Edebü's-sîreti'z-zâtiyye*, s. 18.

²³⁶ Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 8.

²³⁷ Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

Bazı otobiyografi yazarları da, biyografilerini okuyuculara örnek bir hayat olarak sunma gayesi ile kaleme almışlar, böylece okuyucuların örnek almasını istediği bir profili tasvir etmek istemişlerdir.²³⁸ İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) oğlu Bedruddîn Ali'ye (v. 630/1233) kendi hayatından örnekler vererek nasihatler ettiği *Leftetü'l-kebed ilâ nasîhati'l-veled*'i ile meşhur sufi 'Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (v. 973/1565) tahdis-i nimet kabilinden nail olduğu nimetleri anlattığı *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fî vücûbi't-tehaddüs bi ni'metillâhi 'ale'l-itlâk*'ı bu amaçla yazılan otobiyografilere örnek olarak zikredilebilir.²³⁹

Toplum nezdinde olumsuz bir imaja sahip olup kendisi hakkındaki ithamlara cevap vermek için otobiyografisi yazan müellifler de bulunmaktadır.²⁴⁰ Bu sebebin, otobiyografi yazım sebepleri içerisinde müellifi yazmaya sevk eden en kuvvetli sebep olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.²⁴¹ Abbasilerin meşhur tabiplerinden Huneyn b. İshâk'ın (v. 260/873) halifeye yakın olması sebebiyle Nestûrî dindaş ve meslektaşlarının kıskanıp iftira atmaları üzerine kendini savunmak için yazdığı *Fîmâ esâbehû mine'l-mihan*²⁴² adlı eseri bu amaçla yazılan biyografilere güzel bir örnektir.

Örneği az bulunan bir yazım sebebi de kişinin geçmişte yaptığı bazı fiillerinden pişmanlığını ifade etmek istemesidir. Bir nevi psikolojik rahatlama fonksiyonu icra eden bu yazım türünün Batı dünyasındaki güzel örneklerinden biri, ilk dönem Hristiyan azizlerinden Augustinus'un (v. m. 430) *Confessiones/İtiraflar* adlı eseridir.²⁴³ Yazar, tanrıyı bulmadan önceki yaşamından duyduğu rahatsızlığı günah çıkarma üslubunda anlatarak eski hayatı ile yüzleşmiş, pişmanlık duyduğu olayları anlatırken bir taraftan da otobiyografisini yazmıştır.

Otobiyografi yazımının son sebebi olarak kişinin ilmi veya sanatsal mezhebini/ekolünü yaymak, görüşlerinin yayılmasını istemek gibi gayeler

²³⁸ 'Abdül'âl, *Edebü's-sîreti'z-zâtiyye*, s. 18; Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

²³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Leftetü'l-kebed*, s. 26-27; eş-Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, s. 11.

²⁴⁰ Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

²⁴¹ May, *es-Sîretü'z-zâtiyye*, s. 49.

²⁴² Eserin tam adı *Fîmâ esâbehû mine'l-mihan ve's-şedâid minellezîne nâsabühü'l-'adâve min eşrâri etebbâi zamânihi'l-meşhûrîn* şeklinde olup yazım sebebini ifade etmektedir.

²⁴³ es-Sekarât, *Kitâbü'l-İ'tibâr li Üsâme b. Münkız*, s. 9.

zikredilebilir.²⁴⁴ Muhtemelen tespiti en zor olan yazım sebepleri bunlardır. Yazarın üslubundan, içerikte vurguladığı bilgilerin türünden bu yazım sebebi belirlenebilir.

Bir otobiyografi eseri için bu yazım sebeplerinden sadece birisinin söz konusu olabildiği gibi birkaç sebebin bir araya gelmesi veya hepsinin birden etkili olması da imkân dâhilindedir.²⁴⁵

1.2.2.3. Biyografi Yazarında Bulunması Gereken Özellikler

Şüphesiz bir eserin kalitesini belirleyen en önemli unsur, o eseri yazan kişinin ilmi ve edebi seviyesidir. Aynı konuda ve aynı kapsamda kaleme alınmış biyografi eserlerinin farklı kalitede olması, tamamen yazarlarıyla ilintilidir. Bu başlıkta kaliteli bir biyografi eserinin meydana gelmesi için yazarında bulunması istenen özellikleri maddeler halinde sıralamaya çalışacağız.²⁴⁶

1. Biyografi eserlerinde ana malzeme biyografisi verilen kimselerin hayatları hakkındaki bilgilerdir. Bu durumda biyografi yazarında aranacak ilk özellik, eserine alacağı hayatlar hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Doğal olarak bir yazarın hakkında bilgi sahibi olmadığı kişiler hakkında ilmi bir eser yazması beklenemez. Dolayısıyla bir sonraki başlıkta ayrıntısı ile ele alacağımız kaynaklar aracılığı ile elde edeceği bilgiler, hem biyografi yazımının ilk basamağını oluşturmakta, hem de biyografi yazarı olmanın ilk şartını teşkil etmektedir.

2. Biyografi yazarının hakkında bilgi verdiği kişi/kişilerin temayüz ettiği sahalarda hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Gerek şahsi biyografi eserlerinde, gerekse de biyografi derlemelerinde alana hakimiyet, kişilerin mertebelerinin tespitini amaçları arasına almış bir yazım türünün telifine büyük oranda katkı sağlayacaktır. Örneğin şair tabakatı yazarının şiir bilgisinden bihaber olması, biyografisini verdiği kimselerin şairliğine dair yaptığı değerlendirmeleri kıymetsiz yapacaktır. Aynı şekilde yeterince fıkıh bilgisi olmayan bir yazar, her ne kadar tarihçilik yönü kuvvetli olsa da, fakih tabakatı

²⁴⁴ Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

²⁴⁵ May, *es-Şîretü'z-zâtiyye*, s. 67.

²⁴⁶ Sıralayacağımız özelliklerin tespitinde el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 103-109'dan istifade edilmiştir.

yazımında yeterince başarılı olamayacak, örneğin fakihlerin mertebelerini okuyuculara isabetli bir şekilde sunamayacaktır.

Yazarda aranan bu özelliğin, belirli alandaki kişilerin biyografi derlemelerinde gerçekleşmesi nispeten daha kolay iken genel biyografi eserlerinde neredeyse imkansızdır. Zira müellifin her alanda malumat sahibi olması gerekir ki ihtisaslaşmanın zaruri olduğu ilimler deryasında bunu gerçekleştirme imkanının bulunmadığını söylemek hatalı olmayacaktır. Bu durumda genel biyografi derlemelerinde yazarın bütün ilimlerde değil de en azından birkaç ilimde ihtisas yapmış olması yeterli görülmelidir. VIII/XIV. yüzyıl için genel bir biyografi derlemesi yapmış olan İbn Hacer el-‘Askalânî (v. 852/1449), hadis alanındaki derin vukufiyetinin yanı sıra fıkıh, edebiyat, tarih vb. alanlarda yazdığı eserler ile birkaç alanda ihtisası olan biyografi yazarlarının güzel bir örneği olacaktır.

3. İlk iki maddede saydığımız elzem bilgilerin yanı sıra iyi bir biyografi yazarının zengin bir genel kültüre sahip olması da beklenir. İçinde bulunduğu ortamlardan, yaptığı seyahatlerden, tahsil ettiği ilimlerden, insani ilişkilerden elde ettiği kültür ve hayat tecrübesinden oluşan sağlam bir alt yapı sayesinde biyografi yazarı, eserinin içerdiği biyografi sayısını arttırmanın yanı sıra, ele aldığı kişiler hakkındaki bilgileri tahlil etmede, birbirleri ile ilişkili olan kişilikleri değerlendirmede daha isabetli olacaktır.

4. Biyografi derlemeleri yazarlarında aranan özellikler arasında, “eserinin kapsamında olması gereken kişiler arasında ayırım yapmaması” özelliği de sayılabilir. Bazı müelliflerin kötü özellikleri ağır basan kişilerin biyografilerine eserlerinde yer vermemesi şeklinde olan bu ayırımı, gıybetten uzak durma hassasiyetine binaen başvuru olan bu metot olarak değerlendirmek hatalı olmayacaktır. Bunun haricinde şahsi problemleri bulunması sebebiyle yazarların muasırı olan kimseleri görmezden gelmesi de bir diğer ayırım çeşidi olarak söylenebilir. Her iki durumda da bu tutum, özellikle ilmi biyografi eserlerinde, yazarı bilimsellikten uzaklaştığı yargısına götürecektir. Diğer kitaplarda bu tür ayırımlar mümkün görülebilse de genel ravi biyografi derlemelerinde eserin yazım mantığına ters olacağı için bunun bir örneği bulunmamaktadır.

5. Biyografi yazarında aranan önemli bir özellik, objektif olmasıdır. Ele aldığı kimselerin sadece iyi yönlerini aktarıp kötü özelliklerini ifade etmekten kaçınma, onlar hakkında okuyucuya pembe bir tablo çizme en çok başvurulan objektiflik ihlali türüdür. Özellikle muasırı olan idarecilerin veyahut da muasırı olsun veya olmasın sevdiği, hürmet ettiği kişilerin biyografilerini yazarken yazarlar objektiflik ilkesine aykırı hareket edebilmektedirler.²⁴⁷ Zira böyle bir durumda yazarlar sevgi besledikleri biyografi sahiplerini hayırla yâd edip insanlar tarafından bilinirliklerini arttırmak istemektedirler. Bu gaye ile yazılan bir eserde, yazarın sevgisine mazhar olan ancak hatadan da masum olmayan kişilerin biyografileri, büyük ihtimalle tek taraflı olarak ele alınacaktır. Bu da eserin ilmi değerinde bir nakısa olarak sayılacaktır. Yaşadığı dönemde veya etkisinin devam ettiği yıllarda idareciler için yazılan sîretler, mezhep müntesiplerinin mezhep imamı yahut da tarikat ehli yazarların pirleri veya şeyhleri hakkında yazdığı menâkıblar, objektiflik ilkesinden uzaklaşılan eserlerin tipik örnekleri olarak zikredilebilir.

Bazen de tam tersine yazarın özellikle çağdaşı olduğu kişilerin biyografilerinde şahsi problemlerinin, kıskançlığın veya ilmi rekabetin etkisi ile sadece kötü yönleri ön plana çıkarma, iyi özelliklerinin üstünü kapatma gibi objektiflik ilkesinin tersine ihlal edildiği de görülebilmektedir.²⁴⁸

İdeal bir biyografi yazarından beklenen objektif olması, betimlediği şahsiyeti her yönüyle okuyucuya sunabilmesidir. Ancak maalesef insanın yapısı gereği objektiflik, biyografi ve tarih yazıcıları için sahip olunması zor bir özellik olmaktadır. Objektif olmanın önemine vurgu yapan²⁴⁹ es-Sehâvî (v. 902/1497) bile muasırları için yazdığı *ed-Dav'u'l-lâmi* adlı eserinde şahsi problemleri olan kişilerde objektif davranamamıştır.²⁵⁰ İslam biyografi külliyatında genel durum böyle iken ravi biyografi derlemelerinin, hadislerin sıhhatine olan etkisinin de verdiği sorumluluk bilinci ile en objektif biyografi eserleri olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.²⁵¹

²⁴⁷ Örnekleri için bkz. Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 105-106.

²⁴⁸ Bir örneği için bkz. Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 107.

²⁴⁹ es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, s. 113-114.

²⁵⁰ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 81-82.

²⁵¹ el-Luhaydân, *Kütübü terâcimi'r-ricâl*, s. 21.

Otobiyografi yazımında ise objektiflik daha da zorlaşmaktadır. Bir kişinin hayatı hakkındaki bilgilerin bizzat kaynağından sadır olması bakımından ilmi önem arz eden otobiyografi yazımı objektiflik konusunda ise biyografiye göre daha da geri durumdadır. Zira müellif sonraki nesillerin zihninde oluşacak kişiliğini belirleyecek bir eserde ister istemez bilinmesini istemediği eksi yönlerini gizleyecektir.²⁵² Hatta otobiyografi yazım sebeplerinde belirttiğimiz üzere kötü imajını düzeltme gayreti ile yazarken belki de gerçekleri çarpıtma yoluna gidecektir. Bu açıdan otobiyografi okuyucusunun uyanık olması, yazarın bazı çarpıtmalar yapabileceğini aklından çıkarmaması gerekir.

Öte yandan otobiyografi yazarının kendi olumsuz yönlerini bilmeme/görememe ihtimali de vardır. Zira birçok kişi, sahip olduğu kötü huyların farkında bile değildir. Böyle bir otobiyografi yazarı, objektif yazmaya azmetse bile eserinde kötü özelliklerine yer veremeyecek, sonuçta sadece bir yönünü anlatan eksik bir eser ortaya çıkacaktır. Oysa bir kimseye dışarıdan bakanlar onu daha doğru değerlendirebilir. Bu hususun da otobiyografi okurları ve biyografi yazarları tarafından dikkate alınması ilgili kişiyi daha doğru tanıma ve değerlendirmeleri için yerinde olacaktır.

Otobiyografi yazım sebepleri içerisinde saydığımız itiraf amaçlı kaleme alınan eserlerde bu bahsettiğimiz objektiflik sorunu bulunmamaktadır. Zira müellif zaten olumsuz yönlerini, gizlemek bir tarafa, bizzat dile getirmektedir.

6. Tarih yazarında olduğu gibi biyografi yazarında da aranan en önemli özellik, hakikati arama ve okuyucularına aktarma konusunda elinden gelen gayreti sarf etmesidir.²⁵³ Bunun için biyografisini yazdığı kişiler hakkında gelen rivayetleri iyi tartmalı; yanıltıcı, gerçeği gizleyici, taraflı rivayetleri tespit edebilmek için mesai harcamalı; ikinci el kaynaklarda biyografi sahibine atfedilen söz ve fiillere eleştirel yaklaşp diğer verilerle teyit ettikten sonra eserine almalı, sorumluluk bilinci ile hareket edip araştırmacılara güven telkin eden bir tutum sahibi olmalıdır.²⁵⁴ Biyografi yazarının ilmi kimliğini gösteren en önemli unsur bu tutumu olacaktır. Zira biyografi yazımı her

²⁵² Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 23; Ebu'l-Hayr, "et-Tercemetü'z-zâtiyye", s. 7.

²⁵³ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 84.

²⁵⁴ en-Nedvî, *Kelime 'an edebi't-terâcim*, s. 4.

bulduğu rivayeti toplayıp hiç üzerinde düşünmeden bir eserde toplama faaliyeti değildir. Müellifin yaptığı tenkitler ve tahlillerle emeğini eserinin üzerinde göstermesi gerekir. Özellikle de biyografisi yazılacak kimse hakkında itikadi, siyasi, mezhepsel tartışmalar mevcut ise yazarın daha da dikkatli olması icap eder. Örneğin Hz. Ali (v. 40/661) veya Ebû Hanîfe'nin biyografilerini kaleme alacak yazar, aşırı öven ve yeren rivayetlerle dolu kaynaklar arasında hakikati ifade eden tabloyu tespit edip resmetmekte çok titiz davranması gerekecektir.

Kendisine gelen bilgileri derinlemesine araştırıp eserine alması ile meşhur bir biyografi yazarına örnek olarak Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1229) ismi zikredilebilir. Meseleleri tahkik eden, en doğru görüşü ortaya koymaya çalışan, emin olmadığı konuda kesin konuşmayan, böyle mevzularda ihtimalli ifade kullanmaktan çekinmeyen bir yazar olarak el-Hamevî, örnek bir tarihçi/biyografi yazarı portresi çizmektedir.²⁵⁵

7. Diğer ilimlerde olduğu gibi biyografi yazarının da eserinde kullandığı üslup eserinin değerinde etkili olan unsurlardandır. Okuyucu tarafından anlaşılamayacak kadar ağır, ağdalı bir dile sahip olan eser, kendisinden umulan faydayı temin edemeyecektir. Zira aynı kişi hakkında üslupları farklı iki yazar tarafından yazılan biyografi kayıtları karşılaştırıldığında dili ağır olanın anlatmak istediği mananın kaybolduğu, buna mukabil dili daha anlaşılır olan yazarın kişiyi tanıtmada konusunda daha başarılı olduğu görülecektir.²⁵⁶ Bu sebeple özellikle ilmi biyografi eserlerinde biyografi yazarının sade, anlaşılır bir kaleme, zengin bir dile, güçlü bir ifade yetisine sahip, kelime seçiminde de mahir olması beklenir.²⁵⁷

Biyografi yazımında edebi üslubu ele alacağımız başlıkta ifade edileceği üzere seci veya şiir gibi edebi süsleme unsurları, biyografi eserlerinde sıkça yer almaktadır. Bu unsurlara müracaat arttıkça eser ilmi biyografiden edebi biyografiye yaklaşmakta, dolayısıyla hakikatten uzaklaşıp sanatsal zevke hitap eder hale gelmektedir. Özellikle

²⁵⁵ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 17.

²⁵⁶ Bu karşılaştırmanın bir örneği için bkz. Hasen, *et-Terâcim ve 's-siyer*, s. 75.

²⁵⁷ en-Nedvî, *Kelime 'an edebi 'l-terâcim*, s. 4-5.

idareciler için menfaat beklentisi ile yazılan biyografi eserlerinde kişiyi tanıtmaktan ziyade sanatsal kaygıların ön plana çıktığı söylenebilir.²⁵⁸

1.2.2.4. *Biyografi Yazımında Kaynaklar*

Biyografi yazarında bulunması gereken özellikleri sayarken biyografisini vereceği kişiler hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini yukarıda ifade etmiştik. Yazarın bilgi sahibi olmasının aracı olan kaynaklar; eserin zenginliği ile doğrudan bağlantılı olması, yazarın gayretini ve biyografi alanındaki birikiminin boyutunu göstermesi gibi sebeplerle önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu önemli unsura daha yakından bakmak için bu başlıkta biyografi kaynaklarının çeşitleri ve özellikleri hakkında bilgi verecek, biyografi eserlerinde yer alış şekillerine kısaca değineceğiz.

Biyografi kaynakları içerisinde belki de en güvenilir kaynak, biyografi yazarının anlatacağı hayata bizzat şahit olmasıdır. Biyografi yazarı ile biyografisi yazılacak kimsenin muasır olmasını gerektirecek bu bilgi edinme yolu, biyografi sahibi de dahil olmak üzere araya hiçbir vasıta girmemesi açısından diğer kaynaklara göre ayrı bir önem arz etmektedir. Özellikle yapılan yolculuklar, tedris faaliyetleri, akrabalık ilişkileri, vefat tarihi, defin yeri gibi nicel bilgilerde birinci el bilgi kaynağı olması açısından en güvenilir bilgi edinme yoludur. Bu şekilde elde edilmiş bilgilerin örneklerine, başta meşâyih derlemeleri olmak üzere muasırlar için yazılan eserlerde veya muasırlara özel olmasa bile biyografi derlemelerinin müellifin hayatına yakın tarihte yaşayan kimselere ait olan bölümlerinde sıkça rastlamaktayız.²⁵⁹

Muasır olmanın kaynağa yakın olma açısından avantajları olduğu gibi objektiflik açısından dezavantajları olduğunu bir önceki başlıkta ifade etmiştik. Okuyucunun müellif ile biyografi sahibi arasındaki yakınlık ilişkisini göz önüne alarak esere yaklaşması, bu dezavantajı bir ölçüde tolere edecektir.

²⁵⁸ Hasen, *et-Terâcim ve 's-siyer*, s. 38.

²⁵⁹ Örneğin bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Meşyeha*, s. 54, 58; el-Bika'î, *'Unvânü 'z-zemân*, I, 39, 48, 69; es-Sehâvî, *ed-Dav 'u 'l-lâmi*, I, 13; el-Vâdiâşî, *es-Sebet*, s. 104, 179; Mahlûf, *Şeceratü 'n-nûri 'z-zekiyye*, I, 621.

Muasır olmayı gerektirecek bir diğer önemli kaynak, müellifin biyografi sahibinden doğrudan aldığı bilgilerdir. Özellikle müellifin hocaları veya yaşça kendisinden büyük olanlar için yazdığı biyografilerde hayatlarının erken dönemlerine yetişemediği için olaylara bizzat şahit olamamış olabilir. Bu durumda biyografi sahibinin geçmişinden bahsettiği sözlerinden istifade eder. Başta meşâyih derlemeleri olmak üzere muasır için yazılan biyografi eserlerinde bu yolla elde edilmiş biyografik bilgilerin örneklerine sıkça rastlanmaktadır.²⁶⁰

Biyografi eserlerinde örneklerini gördüğümüz bir diğer kaynak türü, biyografi sahibinin hayatına şahit olan bir kimseden bilgi alma şeklindedir. Kişinin vefatından sonra doğrudan ondan bilgi alma imkanı kalmadığı için hayatına hiç yetişememiş veya kısmen şahit olmuş müellifin en çok başvuracağı bilgi kaynağı bu olacaktır. Biyografi yazarının biyografi sahibinin ailesi, yakın akrabaları, arkadaşları, öğrencileri, komşuları gibi geniş bir kitleden bilgi toplama imkanı bulunmaktadır. Özellikle bir sonraki neslin kaleme aldığı biyografilerde veya geniş zaman kapsamlı biyografi eserlerinin müellifin hayatına yakın kısımlarında bu şekilde elde edilmiş bilgilerin çokça kullanıldığı görülebilir.²⁶¹

Biyografi sahibinden geriye kalan mektuplar, resmi belgeler, icazetnameler/diplomalar vb. eşyaları da, hakkında bilgi sahibi olmamızı sağladıkları için bir diğer biyografik bilgi edinme yoludur.²⁶² Bu metot, biyografi külliyatı içerisinde önceki bilgi edinme yollarına nazaran daha az başvurulan bir metot olsa da, hatıraları muhafaza etmeye verilen önemin artması ile yeni biyografi yazımlarında daha fazla istifade edilecek bir kaynak olmaya doğru ilerlemektedir.

Biyografi yazarlarının özellikle kendilerinden birkaç nesil önce yaşamış kişilerin biyografilerinin yazımında istifade ettiği bir kaynak olarak sözlü kültür zikredilebilir. Zaman yakınlığını sebebiyle müellif ile biyografi sahipleri arasında biyografileri

²⁶⁰ Örneğin bkz. İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Fihris*, s. 61, 64, 65; İbnü'l-Cevzî, *el-Meşyeha*, s. 56, 73; el-Bika'î, *'Unvânü'z-zemân*, I, 53, 57, 69; Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 621.

²⁶¹ Örneğin bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Meşyeha*, s. 68-69, 77; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 446; V, 82; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 856, 858; İbnü'l-Mülakkın, *el-'Akdü'l-müzheb*, s. 407; el-Bika'î, *'Unvânü'z-zemân*, I, 40.

²⁶² Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 91.

derleyen bir yazar gelmemişse bu durumda müellif sözlü kültürden yararlanarak eserini yazmak durumundadır. Sözlü kültürle gelen bilgiler senetsiz olabildiği²⁶³ gibi hadis ilminin de etkisi ile²⁶⁴ senetli bir şekilde biyografik bilgi aktarımı da yapılmaktadır.²⁶⁵ Senetli bilgi aktarımında ilk akla gelen ravi ve muhaddis biyografi derlemeleri iken diğer alanlarda da bu şekilde bilgi nakli yapıldığı görülmektedir. Örneğin özelde hadis ilmi, genelde de dini ilimlerine uzak bir alan olmasına rağmen şair tabakatlarında bile senetli haberler nakledilmektedir. Bunda; biyografi alanında hadis ilminin diğer ilimlere göre önce olması, dönemin ilim dünyasında revaç bulması, şair tabakatlarının hakiki şiir ile uydurma şiiri ayırt etme gibi hadis ilmi ile benzer bir amaçla kaleme alınmış olması gibi etkenlerin etkisinin olduğu söylenebilir. Senet kullanımının eser hacmine getirdiği ekstra yükten kaçınmak isteyen özellikle sonraki dönem müellifleri, bir ihtisar yolu olarak senet zikretmemeyi tercih etmeye başlamışlardır.²⁶⁶ Örneğin Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229) *Mu‘cemü’l-üdebâ*’sının mukaddimesinde “eserinin hacmi küçük, faydası büyük olsun” diye senetleri zikretmediğini söylemektedir.²⁶⁷

Biyografi eserlerinin zaman bakımından kapsamı yazarın maksadına göre çok çeşitli boyutlarda olabilmektedir. Şahsi biyografi eserlerinde kapsam sadece bir hayat ile sınırlı iken biyografi derlemelerinde meşâyihler ve sahabe tabakatlarında olduğu gibi bir nesille de sınırlı olabilmekte, yahut da yazarın yaşadığı döneme kadarki bütün nesilleri de içerecek kadar genişleyebilmektedir. Şüphesiz ki müellifin kendisinden yüzyıllarca önce yaşamış kişiler hakkında “doğrudan şahit olma, bizzat kendisinden bilgi alma veya hayatına şahit olmuş kişilerden bilgi alma” yolları ile bilgi sahibi olması mümkün değildir. Bir kimsenin biyografisine dair sözlü kaynaklar da kişinin önemine göre değişken sürelerde muhafaza edilebilir, ancak yine de -örneğin- sekiz on asır kadar süren bir sözlü nakil zinciri de imkansıza yakın olacaktır. Bu durumda müellifin elinde

²⁶³ Örnekleri için bkz. İbnü’l-Mu‘tezz, *Tabakâtü’ş-şu‘arâ*, s. 22; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, I, 67, 77, 81, 93.

²⁶⁴ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 20; el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 279-280.

²⁶⁵ Örnekleri için bkz. İbn Sellâm, *Tabakâtü fühûli’ş-şu‘arâ*, I, 125, 128; II, 544; İbnü’l-Mu‘tezz, *Tabakâtü’ş-şu‘arâ*, s. 22, 23, 37.

²⁶⁶ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 283. Muhammed Abdülğani Hasen, bazı eserlerde senetlerin atılması durumunda eserin hacminin yarıdan daha da az olacağını ifade eder. Bkz. Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 20.

²⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, I, 7.

yazılı kaynaklardan başka alternatif bulunmamaktadır. Biyografi derlemelerinin birçoğunun geniş kapsamlı olduğu düşünülürse yazılı kaynak kullanmanın en çok kullanılan bilgi edinme yolu olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Kaynakların tarihsel süreç içinde dağılımına gelince biyografiye dair ilk eserlerin ortaya çıktığı dönemde henüz tedvin edilmiş bir biyografi edebiyatı bulunmadığı için doğal olarak sözlü kültür kaynak olarak kullanılmıştır. Zira bu dönemde müellif ile biyografi sahiplerinin arasındaki zaman farkı birkaç nesilden ibarettir, bu zaman farkı biyografik bilgilerin sözlü kültürle taşınması için elverişlidir. Müellif ile biyografi sahiplerinin arasındaki zaman farkı arttıkça sözlü kültür yerini yazılı kaynaklara bırakmıştır.²⁶⁸ Sonraki dönem müelliflerinin ilk nesiller için yazdığı biyografilerde yazılı kaynakların tek kaynak olarak kullanılmasında zaman farkının açılmasının etkisi muhakkaktır.

Öte yandan sonraki dönem müellifleri de yakın nesiller için yazdıkları biyografilerde zaman farkı az olduğu için diğer kaynaklardan da istifade etmişlerdir. Örneğin X/XVI. yüzyıl biyografilerini derleyen Necmüddîn el-Gazzî (v. 1061/1651), zaman farkı az olduğu için yazılı kaynak bulamamış; *el-Kevâkibü's-sâira* adlı eserini daha çok sözlü kaynaklara dayanarak yazmıştır.²⁶⁹

Zaman bakımından geniş kapsamlı olan eserlerde ise ilk nesillerin biyografileri yazılırken zaman farkı fazla olduğu için sadece yazılı kaynaklardan istifade edilmiş, müellifin hayatına yakın nesillerin biyografilerinde sözlü kaynaklara geçilmiş, müellifin yaşadığı dönem için ise ilk olarak zikrettiğimiz kaynaklar ön plana çıkmıştır.

Biyografi eserlerinde kullanılan kaynaklar müellifler tarafından eserlerin farklı yerlerinde zikredilebilir. Mukaddime bölümünde toplu bir şekilde kaynakların sayılması, biyografi yazarlarının en çok kullandığı üslup olarak dikkat çekmektedir.²⁷⁰ Örneğin İbn Cülcül (v. 384/994) *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hukemâ*'sının, Kâdî 'Îyâz (v. 544/1149) *Tertîbü'l-medârik*'inin, Cemâlüddîn el-İsnevî (v. 772/1370) *Tabakâtü's-*

²⁶⁸ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 18; Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 89; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 276.

²⁶⁹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 91.

²⁷⁰ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 89.

Şâfi 'iyye' sinin, el-Edirnevî (v. 1095/1684) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'inin, İbn Humeyd (v. 1295/1878) *es-Sühübü'l-vâbile*'sinin mukaddimelerinde kaynaklarının tamamını veya önemli gördüklerini zikretmişlerdir.²⁷¹ İbn Ferhûn (v. 799/1397), Muhammed b. Muhammed Mahlûf (v. 1941) gibi bazı Maliki biyografi yazarları ile müfessir biyografilerini derleyen ed-Dâvûdî (v. 945/1539) ise, kaynakları mukaddime yerine eserlerinin sonlarında saymayı tercih etmişlerdir.²⁷²

Kaynakları toplu olarak sayan müelliflerden bazıları, biyografileri verirken bir faydaya binaen kaynağı özel olarak tekrar belirtmeyi tercih edebilmektedirler.²⁷³ Bazen de müellifler, biyografi esnasında yazılı bir kaynaktan alıntı yaptıkları zaman metin içerisinde eserin ismini veya yazarını belirterek bilginin kaynağını açıklayabilmektedirler.²⁷⁴

Klasik biyografi külliyatımızda genel durum bu şekilde iken modern dönem biyografi derlemelerinde kaynak belirtmede daha akademik bir metot takip edilmeye başlanmıştır. Bu metoda göre her biyografinin kaynağı, sayfa ayrıntısı ile birlikte, o biyografinin başında veya sonunda dipnot kullanılarak veya metin içerisinde ifade edilmektedir. Bunun güzel bir örneği olarak Hayruddîn ez-Ziriklî (v. 1976) *el-A'lâm* adlı meşhur biyografi ansiklopedisinde her kişinin biyografisinin sonuna koyduğu dipnotta o biyografinin geçtiği kaynakları zikretmiştir.²⁷⁵ Yine muasır bir biyografi yazarı olan Ömer Rızâ Kehhâle (v. 1987), *Mu'cemü'l-müellifîn*'inde her biyografinin sonunda metin içerisinde o biyografinin kaynaklarını vermiştir.²⁷⁶

²⁷¹ İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etubbâ ve'l-hukemâ*, s. 2-3; Kâdî 'İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 28-30; el-İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi 'iyye*, I, 14; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 1-2; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, I, 7-11.

²⁷² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcî'l-müzheb*, II, 375-376; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 386; Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*, II, 206-207.

²⁷³ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 91. Bir örneği için bkz. el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 339; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, I, 317.

²⁷⁴ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 18; Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 91. Örneği için bkz. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 134-135; IV, 52, 106.

²⁷⁵ Örneğin Ebû Hanîfe'nin biyografisinin sonunda metin içerisinde zikrettiği kaynakların dışında dipnotta yirmi iki eserden kaynak göstermiştir. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 36.

²⁷⁶ Örneğin Ebû Hanîfe'nin biyografisinin sonunda on tane yazma, yirmi sekiz tane de basılı kaynak zikreder. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 32-33.

Kaynakların başta toplu olarak verilmesi, hangi bilginin hangi kaynaktan alındığını göstermemesi bakımından eksiklik ihtiva etmektedir. Her bilgiden sonra kaynak verme durumunda da benzer bilgilerin önceki kaynaklarla sıkça tekrarlanması sebebiyle her bir biyografide uzun uzun kaynakların sayılmasını gerektireceği için eseri haddinden fazla uzatacak, kaynak belirtilmesi uğruna biyografiler kaybolacak, asıl maksat elde edilemeyecektir.²⁷⁷ Bu iki olumsuz durumu bertaraf etmek için bazı eserlerde bir ara formül olarak rumuzlara müracaat edilmiş; eserlerdeki biyografilerin her birinin kaynağının, mukaddimede belirtilen rumuzlar kullanılarak belirtilmiştir. Örneğin İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) sahabe biyografilerini topladığı *Üsdü'l-gâbe*'sinde kendisinden önce sahabeleri derleyen kaynakların her birine birer rumuz vermiş, eser içerisinde de o biyografiyi içeren hangileri ise o eserlerin sadece rumuzlarını kullanarak kaynaklarına atıfta bulunmuştur.²⁷⁸ Aynı şekilde İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429) de kıraat alimlerini derlediği *Gâyetü'n-Nihâye*'sinde kullandığı kaynaklara birer rumuz vermiş, mukaddimede bu rumuzların hangi kaynaklar olduğunu izah etmiştir.²⁷⁹

Son olarak ifade edeceğiz ki bazı müellifler kaynak ismi zikretmeyip mukaddimede sadece türünü belirtmekle yetinebilir.²⁸⁰ Örneğin İbn Hallikân (v. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ının mukaddimesinde eser kaynaklarını tek tek saymak yerine, bu alanda yazılmış kitaplara, yazılı kaynak bulunmaması durumunda ise sözlü kaynaklara dayanarak malzeme topladığı ifade etmiştir.²⁸¹

1.2.2.5. *Biyografi Yazımında İçerik Unsurları*

Biyografi eserlerinin temel malzemesi biyografi/biyografilerdir. Bu temel unsurun haricinde eserin girişinde veya sonunda ilave bölümler bulunabilir ki bunların tamamı eserin içerik unsurlarını teşkil etmektedir. Bu başlıkta eser türüne ve yazara göre değişkenlik arz eden içerik unsurlarını ana hatlarıyla belirtmeye, şahsi biyografi eserlerindeki içerik unsurlarıyla biyografi derlemelerini oluşturan bölümlerin genel

²⁷⁷ Bu problem muasır eserlerde kaynağın dipnotta daha küçük font ile verilmesi ile kısmen aşılmıştır.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 111.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 9.

²⁸⁰ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 276.

²⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 19.

özelliklerini söyleyerek her bir bölümü oluşturan içerik unsurlarına değinmeye çalışacağız.

1.2.2.5.1. Şahsi Biyografi Eserlerinde İçerik

Sadece bir kimsenin hayatını ele alan şahsi biyografi eserlerinin içeriği, esere konu edilen şahsa göre çok farklı olabilmektedir. Biyografi sahibinin içinde yaşadığı toplum, toplum içindeki konumu, toplumu siyaseten veya fikren etkileme imkanı, dini, dili, ilmi durumu, sanatsal özellikleri, hatta hayatının uzunluğu gibi çok geniş çerçevede özelliklere göre biyografisi şekillenmektedir.

Hayatı anlatılan şahsın haricinde içeriği etkileyen bir diğer önemli unsur da yazardır. Yazarın biyografi sahibine olan yakınlığı; din, mezhep, meşrep, ekol veya sınıf birlikteliği veya ayrılığı;²⁸² kişisel özellikleri, ilmi veya sanatsal seviyesi, kitabını uzun veya kısa hacimli yazmak istemesi gibi unsurlar da şahsi biyografi eserlerinin içeriğinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu sebeple bu eserler için genel geçer bir içerik betimlemesi yapmak neredeyse imkansızdır. Bu sebeple çalışmamızda sadece bir fikir vermesi amacıyla bazı özel nitelikte şahsi biyografi eserlerini seçerek bunların mukaddime haricindeki²⁸³ bölümlerinin içerikleri üzerinden bir tablo çizmeye çalışacağız. Bu amaçla özel bir kişiliğin hayatını anlatması sebebiyle Hz. Peygamberin siyerlerinden farklı hacimlerde üç tanesini, çalışmamızın fıkıh merkezli olması sebebiyle dört mezhep imamının birer menâkıbını, idarecilik gibi biyografiyi etkileyen önemli bir özellik içermesi sebebiyle bir devlet başkanının siyerini, farklı bir alanda olması sebebiyle de meşhur bir sufinin menâkıbını inceleyeceğiz.

Hz. Peygamberin biyografisi için seçtiğimiz eserler; İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ*'sı, 'Abdülğani el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *Muhtasaru Sîreti'n-Nebî*'si ve İbn Seyyidi'n-nâs'ın (v. 734/1334) *Uyûnü'l-eser*'idir. Sırası ile uzun, kısa ve orta hacimde olan bu eserlerin karşılaştırılması ile tespit ettiğimiz ortak içerik unsurları ana hatlarıyla şunlardır: Hz. Peygamberin nesebi,

²⁸² Örneğin Hz. Ömer (v. 23/644) hakkında bir sünni, bir de şii müellif tarafından yazılan iki biyografi eserinin içeriği birbirinden tamamen farklı olacaktır.

²⁸³ Mukaddime ile ilgili ayrıntılı bilgi, "Biyografi Derlemelerinde İçerik" başlığı altında müstakil bir bölümde verilecektir.

babasının vefatı, doğumu, süt anneye verilmesi, annesinin vefatı, dedesinin vefatı, ticaret yolculukları, Hz. Hatice ile evlenmesi, peygamber oluşu, tebliğ faaliyetleri, Medine'ye hicreti, savaşları, gazve ve seriyyeleri, davet mektupları/elçileri, Veda haccı, umreleri, vefatı, Hz. Peygamberin isimleri, hanımları, çocukları, yakın akrabaları, mucizeleri, fiziksel görünüşü, ahlaki özellikleri, çeşitli eşyaları, binek hayvanları, hizmetçileri, azatlı köleleri, katipleri, kullandığı silahlar.²⁸⁴ Bu unsurlara bakılarak Hz. Peygamberin biyografisi için ana unsurları; nesebi, yetişmesi, ailesi ve yakınları, hayatındaki önemli kırılma noktaları (peygamberlik ve hicret), devlet başkanı olmasının sonucu olarak yaşadığı olaylar (savaşlar vs.), vefatı, fiziki ve ahlaki özellikleri, kullandığı bazı eşyalar, çevresindeki kişilerden bazıları şeklinde özetlemek mümkündür.

Mezhep imamlarının menâkıblarına gelince, ilk teşekkül eden fıkıh mezhebinin imamı Ebû Hanîfe hakkında yazılan menâkıblardan elde edebildiklerimizi ileride özel bir bölümde genişçe ele alacağız. Burada içerik unsurlarına örnek olması kabilinden el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sini inceleyeceğiz. Hacim itibarıyla geniş olan eser bâblara ayrılmış olup bâbların içeriği şu şekildedir: 1. doğumu ve nesebi 2. hakkındaki rivayetler 3. karşılaştığı sahabeler, hadis rivayetleri ve hocaları 4. fıkıh tahsiline başlayışı 5. fetva ve tedris faaliyetlerine başlayışı 6. mezhebinin dayandığı ilkeler 7. ilginç çıkarımları ve münazaraları 8. zekası ve feraseti 9. takvası 10. zühdü 11. güvenilirliği 12. güzel komşuluğu 13. ibadeti 14. cömertliği 15. yumuşak huyluluğu ve vakarı 16. annesi, babası ve hocalarına hürmeti 17. kendisini kıskananlar sebebiyle sıkıntı çekmesi 18 ve 19. idarecilerle olan ilişkisi 20 ve 21. dönemin alimleri ile olan hikayeleri 22. fazileti hakkında alimlerin sözleri 23. kıraat tercihleri 24. deyim ve atasözüne dönüşen vecizeleri 25. ashabına vasiyetleri 26. mezhebinin diğer mezheplere olan üstünlüğü 27. diğer faziletleri 28. kadılık görevini reddetmesi ve vefatı 29. hakkında yazılan övgü şiirleri 30. kabri başında edilen duaların kabul olması ve görülen rüyalar.²⁸⁵

Kronolojik olarak ikinci fıkıh mezhebi olan Maliki mezhebinin kurucusu İmam Malik (v. 179/795) hakkında yazılan menâkıb kitaplarından İbnü'l-Mibred'in (v.

²⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ*, I, 23-63; el-Makdisî, *Muhtasaru Sîreti'n-Nebî*, s. 267-270; İbn Seyyidi'n-nâs, *'Uyûnü'l-eser*, I, 476-481; II, 479-486.

²⁸⁵ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 509-521.

909/1503) *İrşâdü'l-sâlik ilâ menâkıbî Mâlik* adlı eserini inceleyeceğiz. Eserin içeriği ana hatlarıyla şu şekildedir: 1. nesebi ve doğumu 2. ismi ve künyesi 3. ilim tahsili 4. ilmi yetkinliği 5. hocaları 6. hadis rivayeti 7. faziletleri 8. hakkında söylenen güzel sözler 9. bazı görüşleri 10. zühdü 11. takvası 12. cömertliği 13. yumuşak tabiatı ve alçak gönüllülüğü 14. ibadeti 15. kıraati ve namazı 16. eserleri 17. mezhebinin üstünlüğü 18. hanımları ve çocukları 19. keskin zekası 20. fiziksel görünüşü 21. heybeti ve vakarı 22. dua ve zikirleri 23. haccı ve umresi 24. kerametleri 25. feraseti 26. iffeti 27. farklı görüşleri 28. hakkında söylenen şiirler 29. vefatı 30. cenazesi ve defni 31. ardından yazılan mersiyeler 32. öğrencileri.²⁸⁶

Şafii mezhebinin kurucusu İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) biyografisini içeren menâkıb türü eserlerden içerik incelesine tabi tutmak için el-Beyhakî'nin (v. 458/1066) *Menâkıbü's-Şâfi'i*'sini seçtik. İki ciltlik geniş bir çalışma olan eserin biyografisine dair olan bölümlerini ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz: 1. doğumu 2. nesebi 3. ilim tahsiline başlaması 4. İmam Malik'ten ders almak için Medine'ye gidişi 5. Yemen'e gidişi, Yemen'den halifeye götürülüşü 6. hapse atılması 7. halifelerin nezdinde değerinin anlaşılması 8. ehl-i re'yan fikhını öğrenmesi 9. münazaralarından örnekler 10. Bağdat'a gelişi 11. Mısır'a gidişi ve orada yazdığı kitapları 12. eserleri 13. kitaplarının gördüğü ilgi ve aldığı övgüler 14. Kur'an-ı kerim ve kıraat bilgisi, sesinin güzel oluşu 15. tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, tıp ve astronomi bilgisi 16. kelami fırkalarla münazaraları 17. fesahati ve Arapça bilgisi 18. şairliği ve şiirlerinden örnekler 19. atıcılık ve biniciliği 20. kuvvetli feraseti 21. takvası ve zühdü 22. keskin zekası 23. cömertliği 24. hakkında alimlerin övgüleri 25. fiziksel görünümü 26. vasiyeti 27. hastalanması, vefatı ve defni 28. ailesi 29. hocaları 30. öğrencileri.²⁸⁷

Dört mezhep imamı içerisinde tarih bakımından en son gelen Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) için yazılan menâkıblardan İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*'ini inceleyeceğiz. Eserin içeriğini ana hatlarıyla şöyle ifade edebiliriz: 1. doğumu 2. nesebi 3. yetişmesi 4. ilim tahsili ve yolculukları 5. hocaları 6. kuvvetli hafızası 7. keskin zekası 8. hocalarının, akranlarının, öğrencilerinin ve diğer

²⁸⁶ İbnü'l-Mibred, *İrşâdü'l-sâlik*, s. 764-772.

²⁸⁷ el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'i*, I, 551-556; II, 369-370.

insanların övgüleri 9. öğrencileri ve tabileri 10. itikadi görüşleri 11. nasslara ve ehl-i sünnet çizgisine bağlılığı 12. eserleri 13. sözleri, vecizeleri 14. şiirleri 15. fiziki görünüşü ve heybeti 16. iyi ve yumuşak huyluluğu 17. cömertliği 18. zühdü 19. takvası 20. alçakgönüllülüğü 21. ibadeti 22. hacları 23. kerametleri 24. hanımları ve cariyeleri 25. çocukları 26. mihne dönemi ve sonrasında yaşananlar 27. hastalığı ve vefatı 28. cenazesi ve defni 29. ardından yazılan mersiyeler 30. mezhebini tercih sebepleri.²⁸⁸

Bu dört eserin içerikleri karşılaştırıldığında bir mezhep imamın biyografisinde yer alan ortak unsurları şöyle özetlemek mümkündür: nesebi, doğumu, ilim tahsili, sahip olduğu ilimler, ifta ve tedris faaliyetleri, dönemindeki idareciler ve farklı görüş sahibi insanlarla olan ilişkisi, varsa yaptığı yolculuklar, vefatı ve cenazesi, hocaları, öğrencileri, eserleri, ilmi yetkinliği (mezhebinin üstünlüğü, feraseti, zekası, kuvvetli hafızası, münazaraları vs.), ailesi, fiziksel görünüşü, ahlaki özellikleri (güvenirliliği, yumuşak huyluluğu, tevazuu, vakarı, cömertliği, zühdü, takvası gibi), dini yaşantısı (ibadeti, hacları, umreleri), hakkında söylenenler (övgü sözleri ve şiirleri, mersiyeler gibi), varsa dikkat çeken diğer özellikleri (şairliği, ikna kabiliyeti, hitabeti vs.).

Şahsi biyografi eserlerinin içerik unsurlarındaki teamülü tespit için seçtiğimiz bir diğer eser, el-Belevî (v. IV/X. yy) tarafından Tolunoğulları devletinin kurucusu Ahmed b. Tolun'un (v. 270/884) biyografisi olarak kaleme alınan *Sîretü Ahmed b. Tolun*'dur. Abbasi devletinin kumandanı ve valisi iken Mısır gibi önemli bir merkezde bir devlet kurması sebebiyle kısa ama hareketli bir hayatı olan Ahmed b. Tolun hakkında yazılan biyografilerin önemlilerinden olan bu eserin içeriği ana hatlarıyla şu unsurlardan oluşmaktadır: 1. nesebi ve babası Tolun 2. yetişmesi 3. dönemin Abbasi halifesi ile ilişkisi 4. halifeler arasındaki siyasi rekabetteki tutumu 5. Mısır'a vali oluşu 6. Mısır'daki hakimiyetini pekiştirmesi 7. İsa b. Şeyh'in Suriye'deki isyanını bastırmakla görevlendirilmesi 7. yaptığı imar faaliyetleri 8. hilafet merkeziyle olan ilişkileri 9. isyanları bastırması 10. devletin ekonomisi ile ilgili yaptığı düzenlemeler 11. halife ile arasının bozulması 12. düşmanlarını bertaraf edip güçlenmesi 13. Suriye'nin kendisine bağlanması 14. Antakya'yı ele geçirmesi 15. oğlu Abbas'ın isyanı 16. yönetim ilkeleri ve idareciliği 17. devlet işlerine olan düşkünlüğü, azmi, zekası, feraseti 18. kendisine

²⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 799-814.

karşı kurulan entrikalar, suikast teşebbüsleri 19. şefkatini veya sertliğini gösteren bazı olaylar 20. vali ve komutanlarını denetlemesi, hatalı olanları cezalandırması 21. denizciliğe önem vermesi 22. zamanla cimrileşmesi 23. hilafet merkezi ile çekişmeler ve mektuplaşmalar 24. Eski halife el-Mu‘temid ile olan yakınlığı 25. Tarsus kuşatması ve bozgunu 26. hastalanması 27. vasiyeti 28. vefatı ve cenazesi 29. serveti 30. Türkçe şiirleri.²⁸⁹

Bu ve benzeri yönetici biyografileri incelendiği zaman doğal olarak diğer biyografilere göre siyasi olayların daha yoğun bir şekilde yer aldığı görülecektir. Bu durum yöneticiler için yazılan şahsi biyografi eserlerini, siyasi tarih kitabı olarak da değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

İçeriğine yakından bakacağımız son eser, meşhur sufi Ma‘rûf el-Kerhî’nin (v. 200/815-6 (?)) biyografisini yazan İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1201) *Menâkıbü Ma‘rûf el-Kerhî ve aḥbâruḥ* adlı eseridir. Daha önceki şahsi biyografi eserlerindeki biyografilerden farklı bir mecra da olması sebebiyle seçtiğimiz eserin içeriği ana hatlarıyla şu şekildedir: 1. ismi ve nesebi 2. müslüman oluşu ve yetişmesi 3. itikadi görüşleri 4. rivayetleri 5. hakkındaki övgü sözleri 6. kabrinin ziyareti ile bereket umulması 7. zühdü 8. cömertliği ve diğerkâmlığı 9. tûl-i emelden kaçınması 10. tefekkürü 11. Allah korkusu 12. duaları ve yakarışları 13. ibadeti 14. öğütleri ve vecizeleri 15. şiirleri 16. kerametleri 17. riyadan uzak durması 18. yolculuklarında karşılaştığı abid ve salihler 19. hastalığı, vefatı ve vasiyeti 20. gördüğü ve görüldüğü rüyalar.²⁹⁰

Buraya kadar içeriği hakkında bilgi verdiğimiz biyografi eserlerinden genel bir teamül tespiti yapmak gerekirse şahsi biyografi eseri yazımında şu unsurların önemsendiğini söylemek mümkündür: nesebi, doğumu, yetişmesi, yaşadığı yer, yaptığı yolculuklar, hayatındaki önemli olaylar, toplum içindeki konumu, insanlarla olan münasebeti, vefatı ve defni, fiziksel görünüşü, ahlaki özellikleri. Biyografisi yazılan kimse eğer ilim adamı ise buna ilim tahsili, tedris faaliyetleri, hocaları, öğrencileri, eserleri, görüşleri gibi unsurlar ilave olmaktadır. Yönetici biyografilerinde diğer

²⁸⁹ el-Belevî, *Sîretü Ahmed b. Tolun*, s. 396-399.

²⁹⁰ İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbü Ma‘rûf el-Kerhî*, s. 205-207.

devletlerle veya bağılı bulunduğu devlet başkanı ile olanlar ilişkileri, tebaasına davranışı, varsa göreve geliş ve ayrılış tarihleri ile sebepleri gibi ek unsurlara yer verilmektedir. Diğer biyografilerde de alanında önemsenen hususların ilaveten zikredilmesine önem verildiğini söylemek hatalı olmayacaktır.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki burada tespit ettiğimiz içerik unsurları genel tercihlerin tespitine yönelik bir çabanın sonucu olup şahsi biyografi yazımı için olmazsa olmaz unsurlar değildir. Sözelimi bir biyografi yazarı farklı bir metot takip ederek bu unsurların bir kısmına değinmeden de şahsi biyografi eseri yazabilir. İçerik unsurlarında yazarın bakış açısı ve önemseddiği hususlar eserin içeriğinin şekillenmesinde biyografi sahibinin özellikleri kadar etkilidir.

1.2.2.5.2. Biyografi Derlemelerinde İçerik

Biyografi derlemeleri, ortak özellik taşıyan birçok biyografiyi içermesi sebebiyle şahsi biyografi eserlerine göre daha kapsamlı eserler olmakla birlikte, her bir biyografi için verdiği bilgi miktarının daha az olması sebebiyle de daha yüzeysel eserler olarak değerlendirilebilir. Bir biyografi için verilen bilgi daha az olduğu için şahsi biyografi eserlerine olduğu gibi hayatın çeşitli dönemleri için farklı bir başlık açma veya farklı özellikleri ayrı bir başlıkta belirtme gibi ayrıntının getirdiği unsurlar biyografi derlemelerinde yer almamaktadır. Buna mukabil biyografi derlemelerinde çok sayıda biyografi içermesinin bir sonucu olarak bazı bölümlerin ilave olarak yer aldığı görülmektedir. Bu başlıkta biyografi derlemelerinin içeriğini oluşturan bu bölümleri tanıtmaya çalışacağız.

1.2.2.5.2.1. Mukaddime

İslam kültüründe tüm alanlarda yazılmış eserlerde, bir mukaddime ile esere başlama adeti vardır. Bu adet, şahsi biyografi eserleri de dahil tüm biyografi eserlerinde de mevcut olup bu alandaki yazarlar da genellikle eserlerine bir mukaddime ile başlamayı tercih etmişlerdir.

Mukaddime, birazdan açıklayacağımız içeriğiyle okuyucunun eserden istifadesini kolaylaştıran, böylece eserden beklenen amacın gerçekleşmesini sağlayan

bir bölüm olması itibariyle büyük önemi haizdir. Eserin kullanımı kolaylaştırmanın haricindeki faydaların temininde de etkili olan mukaddime, biyografi bölümüne geçişi sağlayarak da aynı zamanda okuyucuyu zihnen esere hazırlayan bir bölüm olmaktadır.

Biyografi eserleri incelendiği zaman görülecektir ki mukaddimeler genelde besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Bazı eserlerde bunlara ilaveten kelime-i şhadete benzer bir şhadet ifadesi de yer alır.²⁹¹ Biyografi eserlerine özel olmayan bu girizgahın İslam kültüründeki hemen hemen tüm eserlerde tercih edilmesinde, bu unsurların yer almadığı işlerin bereketsiz/faydasız olacağı şeklindeki nebevi uyarının²⁹² etkisinin olduğu muhakkaktır. Bazı müellifler hamdini ifade ederken konu ile ilintili nimetleri zikrederek eserin içeriğine ve önemine işarette bulunabilirler.²⁹³ Öte yandan *Zeylû Tezkireti'l-huffâz* müellifi el-Hüseynî (v. 765/1364) gibi²⁹⁴ hamdeleyi eserinin başında zikretmemiş müellifler de bulunmaktadır.

Mukaddimenin girizgahının uzunluğu yazarın tercihinə göre farklı boyutlarda olabilmektedir. Birkaç cümleden ibaret olan kısa girizgahlar²⁹⁵ olabildiği gibi *Tertîbü'l-medârik* mukaddimesinde olduğu gibi sayfalarca uzun olanlarına da rastlanılabilmektedir.²⁹⁶

Girizgahın akabinde Hz. Peygamberin hutbelerindeki uygulamasına ittibâen “emmâ ba'd” ifadesi kullanılır ve eserle ilgili açıklamalara geçilir. Müellifin mukaddimede ifade ettiği unsurların başında eserin konusu ve kapsamı gelmektedir. Eserin kapsamında zaman, mekan, ilim dalı, mezhep gibi bir sınırlama yapılacaksa müellif mukaddimede bunu okuyucularıyla paylaşır. Böylece eserinin çerçevesini baştan belirlemiş olur. Eğer eserin ismi, kapsamı hakkında yeterince bilgi veriyorsa müellif mukaddimede kapsamı ifade etmeyebilir.²⁹⁷

²⁹¹ Örneğin bkz. ez-Zehebî, *Tabakâtü'l-kurrâ*, I, 3; el-'Askalânî, *el-İsâbe*, s. 9; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 3.

²⁹² İbn Mâce, *Nikâh*, 19; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIX, 72; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdîs*, V, 76.

²⁹³ Örnekleri için bkz. el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 142-143.

²⁹⁴ Bkz. el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 12.

²⁹⁵ Örnekleri için bkz. el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 12; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 3.

²⁹⁶ Kâdî 'İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 3-5.

²⁹⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 139.

Konu ve kapsamın yanı sıra müellif, okuyucuların dikkatini esere çekmek için mukaddimede eserin içeriğinin önemine ve faydalarına vurgu yapabilir. Özellikle belirli bir saha daraltması yapılmayan geniş kapsamlı eserlerde bu vurgu “ilmin önemi” gibi geniş çerçeveli²⁹⁸ olurken, bazen de biyografi/tarihin önemine vurgu yapılabilir.²⁹⁹ Dar kapsamlı eserlerin mukaddimelerinde ise eserin has kılındığı ilim dalı, nesil veya mekanın önemine vurgu yapılması daha yaygındır.³⁰⁰ Önem vurgusunun kısa tutulması mukaddimenin amacına uygun iken bazen müelliflerin uzun uzadıya bahislere daldığı görülmektedir ki birazdan bahsedeceğimiz yan unsurların mukaddimede yer alması böyle bir tercihin sonucu olmaktadır.

Mukaddimede yazardan açıklanması beklenen önemli bir unsur eserde takip ettiği sistematiktir.³⁰¹ İleride “Tasnif ve Tertip Bakımından Biyografi Çeşitleri” başlığında genişçe açıklayacağımız üzere biyografi derlemelerinde çok farklı tasnif ve tertip sistemleri kullanılabilmektedir. Yazarın hangi metodu ne şekilde takip ettiğini mukaddimede ifade etmesi, eseri henüz tanımayan bir okuyucunun bir nevi ansiklopedi mahiyetinde olan eser içerisinde istediği bilgiye çabuk ulaşmasını temin edecektir.

Yazarların mukaddimede dile getirdiği bir diğer unsur da eserin kaleme alış sebebi ve varsa hikayesidir. Daha önce “Biyografi Yazım Sebepleri” başlığında örnekleriyle açıkladığımız üzere müelliflerin eser yazış gayeleri çok çeşitli olabilmektedir. Bunlardan ifade edilmesinde sakınca görülmeyenler müellif tarafından mukaddimede okuyucuya beyan edilebilir.

Müellifin kendi ismi ile eserinin ismini mukaddimede ifade etmesi de örneklerine rastladığımız bir üsluptur.³⁰² Belki mukaddimenin asli bir unsuru olmasa da bu tür bilgiler, ciltlerin yıpranıp özellikle baştan veya sondan varakların düşüp

²⁹⁸ Bir örneği için bkz. ez-Zâvî, *el-Cevâhiru'l-iklîliyye*, s. 1-3.

²⁹⁹ Bir örneği için bkz. Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 143 vd.

³⁰⁰ Örnekleri için bkz. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 10 vd.; el-'Askalânî, *el-İsâbe*, s. 11-15; es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 41 vd.

³⁰¹ Takip edeceği sistemi mukaddimede ifade eden çok sayıda örnekten bir tanesi için bkz. İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 2.

³⁰² Kitap ismini sarahaten vermenin örnekleri için bkz. İbnü's-Sâ'î, *ed-Dürri's-semîn*, s. 71; el-Yemânî, *İşâratü't-ta'yîn*, s. 3; es-Süyûtî, *Tezyînu'l-memâlik*, s. 17; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 112; es-San'ânî, *Neylû'l-vatar*, I, 4.

kaybolabildiği bir ortamda şüphesiz faydalı olacaktır. Zira her ne kadar unvan sayfasında eser ve müellif bilgileri yer alıyor olsa da o sayfanın düşmesi halinde eserin isminin veya müellifine aidiyetinin bilinmemesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Müellifi bilinmeyen birçok eserin varlığı da bu ihtimalin nadir olmadığını göstermektedir. Öte yandan mukaddimede müellif tarafından eser isminin belirtilmesi, müellifin esere verdiği isim ile meşhur isminin farklı olması durumunda asıl isminin unutulmamasını temin açısından farklı bir faydayı da ihtiva etmektedir.

Müellifin mukaddimede değindiği unsurlardan bir diğeri de eser telif ettiği alanda daha önce yapılmış çalışmalardır. Müellif eserin konusunu ve kapsamını belirttikten sonra o alanda daha önce yapılmış çalışmalar varsa bunları eksiklikleri ile birlikte belirtip eseri niçin yazdığını ifade edebilir. Aynı şekilde eğer eserin önceki bir eserle zeyil, şerh, ihtisar, tehzib gibi bir ilişkisi söz konusu ise müellif buna da temas eder. Mesela İbn Ebî Ya'lâ'nın (v. 526/1131) Hanbeli tabakatına zeyil yazan İbn Receb (v. 795/1393), eserin bir zeyil çalışması olduğunu mukaddimede ifade etmiştir.³⁰³ Eserin isminden bu ilişkinin tespiti mümkün ise söylemeyebilir. Örneğin İbn Tağrîberdî'nin (v. 874/1470) *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* adlı biyografi derlemesi, isminden de anlaşılacağı üzere, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ın zeylidir. Ancak müellif buna mukaddimesinde temas etmemiştir.³⁰⁴

Mukaddimede ifade edilen içerik unsurlarından bir diğeri de eserin kaynaklarıdır. Yazar, eserinde yararlandığı kaynakları mukaddimede toptan veya tek tek sayarak zikredebilir. Yukarıda “Biyografi Yazımında Kaynaklar” başlığında bu hususu örnekleriyle ifade ettiğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz.

Mukaddime unsurları genellikle bu saydığımız maddelerden müteşekkil iken bazen müellifler mukaddimeyi uzatıp yan konulara uzun uzadıya yer verebilmektedir. Mukaddimeye bitişik bir şekilde veya hemen mukaddime akabindeki özel bir başlıkta olabilen bu geniş izahatlar, güzel bilgiler sunmakla birlikte, okuyucuyu ana konu olan biyografilerden uzaklaştırması sebebiyle maksadına ulaşmasına engel olabilmektedir. Bu tür izahatlara şu eserleri örnek verebiliriz: Endülüs kadılarının biyografilerini

³⁰³ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 2.

³⁰⁴ Bkz. İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 17-19.

derleyen en-Nübâhî (v. 792/1390'dan sonra) eserinin mukaddimesinin bitişinde hemen biyografilere geçmeyip yaklaşık yirmi sayfa kadılıkla ilgili çeşitli bilgiler vermiştir.³⁰⁵ Meşhur Şafii tabakatı *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'nın müellifi Tâcüddîn es-Sübki (v. 771/1370) de eserinin mukaddimesinin akabinde biyografi derlemesi ile ilgisini kurmakta zorlanacağımız meselelere dalmış, eserin ana malzemesi olan biyografilere ancak ikinci ciltte başlayabilmiştir. Aynı şekilde es-Sehâvî (v. 902/1497) de Medinelilerin biyografilerini topladığı *et-Tuhfetü'l-latîfe*'sinde mukaddimenin akabinde Hz. Peygamber ve Medine hakkında bilgi vermiş, biyografilere yetmiş beş sayfalık bu bilgilendirmeden sonra geçmiştir.³⁰⁶ Öte yandan İbn Haldûn'un (v. 808/1406) tarih alanında yazdığı *el-İber*'inin mukaddimesinde verdiği bilgilerin eserin kendisinin önüne geçip *el-Mukaddime* adında iki ciltlik müstakil bir eser olarak kabul edilmesi, mukaddimelerde tartışılan konuların uzun ve önemli olabileceğini gösteren güzel bir örnektir.

Bu saydığımız unsurların örnekleri farklı mukaddimelerde yer almakla birlikte her mukaddimenin bu unsurların tamamına şamil olduğunu veya olması gerektiğini söylemek mümkün değildir. Müellifin kısa mukaddime yazmayı istemesi durumunda bu unsurlar ya kısaca ifade edilecek, ya da hiç zikredilmeyecektir. Ancak eserler ilim camiasına faydalı olsun diye kaleme alındığı için bu faydanın elde edilmesine katkı sağlayan mukaddimelerin ihmal edilmemesi gerekir.

Hal böyle olmasına rağmen kısa mukaddimeler³⁰⁷ bir tarafa, sayıları az da olsa, eserine hiç mukaddime yazmayan müellifler de bulunmaktadır. Doğrudan biyografi bölümünden başlayan bu eserlerin müelliflerinin önemli bir bölüm olan mukaddimeyi ihmal etmesinin nedeni olarak; konu yakınlığı olan başka bir eserinde mukaddime yazmış olması, başka bir esere zeyil yazması durumunda aynı metodu takip edeceği için onun mukaddimesi ile yetinmesi, mukaddimeyi yazmayı eserin bitimine bırakıp

³⁰⁵ en-Nübâhî, *Târîhu kudâti'l-Endelüs*, s. 2-21.

³⁰⁶ es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 23-97.

³⁰⁷ Kısa mukaddimenin bir örneği olarak el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Bülga*'sı zikredilebilir. Müellif sadece besmele, kendi ismi, hamdele ve salvele ile yetinmiştir. Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Bülga*, s. 55.

ömrünün vefa etmemesi gibi sebepler sayılabilir.³⁰⁸ Örneğin Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm*'ının mukaddimesi ile yetinerek *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sına mukaddime yazmamıştır.³⁰⁹ İbn Kunfûz (v. 810/1407) yine kendi eseri olan *Şerefü't-tâlib fî esne'l-metâlib*'ine zeyil olarak yazdığı *el-Vefeyât*'ında önceki eserinin mukaddimesi ile yetinmiş, yeni bir mukaddime yazmamıştır.³¹⁰ Aynı şekilde el-'Irâkî (v. 806/1404) *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*'ine ömrü vefa etmediği için mukaddime yazamamış, mukaddime için ayırdığı yerler boş kalmıştır.³¹¹

1.2.2.5.2.2. Biyografiler Bölümü

Biyografi derlemelerinin temel malzemesi olan biyografilerin belirli tasnif ve tertip kriterlerine göre sunulduğu bölümdür. Biyografilerin kapsam, tasnif ve tertibine göre biyografi derlemeleri çeşitlere ayrılmaktadır. Bu türleri “Biyografi Çeşitleri” başlığında ayrıntısı ile inceleyeceğimiz için burada sadece biyografileri oluşturan içerik unsurlarını ele alacağız.³¹²

İslam biyografi edebiyatında ravi/muhaddis, fakih, müfessir, mütekellim, kârî, tarihçi, şair, edib, filozof, tabip, veli, şeyh, pir, halife, kadı, kadın alimler, yönetici eşleri gibi çok geniş sahada biyografi derlemeleri yazılmıştır. Bu eserleri yazan müellifler de biyografi sahipleri gibi çeşitli alanlarda ihtisası olan farklı mizaçlardaki kimselerdir. Farklı alanlardaki kişilerin farklı kalemler tarafından tanıtılması durumunda doğal olarak sabit bir içerikten bahsedilemeyecektir. Biyografi içeriklerinin alandan alana, yazardan yazara, aynı yazarın bir kitabından başka bir kitabına, hatta aynı kitap içerisindeki bir biyografiden başka bir biyografiye değişkenlik arz etmesinde şu etmenlerin etkisinin olduğunu söyleyebiliriz:

- *Müellifin ihtisas alanı ve kişisel zevki*: “Testinin içinde ne varsa dışına o sızar” sözünün bir tezahürü olarak müellifin ihtisas alanının yazdığı biyografilere etkisi inkar

³⁰⁸ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 134-135.

³⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 5.

³¹⁰ Bkz. İbn Kunfûz, *el-Vefeyât*, s. 21.

³¹¹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 135. Bkz. el-'Irâkî, *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*, s. 10.

³¹² Biyografilerdeki içerik unsurları ile ilgili kısımda el-'Amed, *Dirâsât*, s. 15-16; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 247-265'ten kısmen istifade edilmiştir.

edilemez bir gerçektir. Özellikle birçok sahayı içine alan genel biyografi derlemelerinde müellifin kendi ihtisas alanı ile ilgili olan özellikleri ön plana çıkardığı, özellikle alanıyla ilgili içerik unsurlarına yoğunlaştığı görülmektedir.

Bunun güzel bir örneği olarak her ikisi de sahabe tabakasına özel biyografi derlemesi yazan İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) ve İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449) zikredilebilir. İbn Hacer hadis kökenli bir müellif olduğu için *el-İsâbe*'sindeki biyografilerde hadis tahriçlerine daha fazla yer verirken, ihtisas alanı tarih olan İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*'sinde bu içerik unsuruna İbn Hacer kadar önem vermemiştir.³¹³ Yine hadis alanına yakın olan Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348), komutanlığı ile bilinen meşhur sahabe Hâlid b. el-Velîd'in (v. 21/642) biyografisinde savaşçılığından çok hadis rivayetlerini ön plana çıkarmıştır.³¹⁴

Yine aynı sebeple biyografi yazarı olmasının yanı sıra şairliği de olan bir müellifin yazdığı biyografilerde şiirler ve şiir değerlendirmeleri içerik unsuru olarak dikkat çekecektir. Buna örnek olarak şair kimliği de olan es-Safedî'nin (v. 764/1363) *el-Vâfi*'sini zikredebiliriz.³¹⁵

Biyografi yazarı bazen kitaplara önem veren bir kimse olmakta ve bu tutumunun bir sonucu olarak biyografisini yazdığı kimsenin eserlerine ve bu eserlerinin tanıtımına ağırlık verebilmektedir. Hatta İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'inde olduğu gibi eserlere verilen önem, derlemenin kapsamını daraltıp sadece eser telif eden kişilere hasretmeye kadar gidebilmektedir.

- *Müellifin o eseri için seçtiği metot*: Müellifin eserini kısa veya uzun yazmak istemesi de içerik unsurlarını etkilemektedir. Uzun yazılan eserde içerik unsurları zenginleşirken muhtasar bir eser yazmak isteyen müellif içerik unsurlarından önemli görmediklerine yer vermeyecektir. Örneğin Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sını uzun yazmak istediği için içerik unsurlarını çeşitlendirmiş, ancak aynı kapsamda olan *el-İber fî haberi men gaber*'inde ise kısa bir eser yazmak istediği

³¹³ Aynı sahabe hakkındaki yazdıkları biyografilerin bir karşılaştırması için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 147; el-'Askalânî, *el-İsâbe*, s. 17.

³¹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 366 vd.

³¹⁵ Çok sayıda örneklerinden bazıları için bkz. es-Safedî, *el-Vâfi*, II, 5, 6, 7, 9, 12-13, 14, 15.

için diğer eserinde yer alan birçok içerik unsuruna yer vermemiştir.³¹⁶ Aynı şekilde kendi yazdığı biyografi derlemesini daha sonra ihtisar eden müelliflerin muhtasar olan eserinde içerik unsurlarından bir kısmını elemesi de metot değişikliğinin içerik unsurlarına etkisinin örneği olarak zikredilebilir.³¹⁷

- *Biyografi sahibinin alanı*: İçerik unsurlarını etkileyen etmenlerden belki de en önemli olanı biyografisi yazılan kişinin alanıdır. Hakkında bilgi verilen kimsenin alim, şair, yönetici vb. kimliği biyografisinin içeriğini doğrudan etkileyen bir etmendir. Örneğin bir ravi hakkında bilgi verilecekse hocaları ve talebeleri, vefat tarihi gibi unsurlar biyografisinin asli unsurları olmakta iken; yöneticilerde görev yaptığı dönem ve o dönemdeki siyasi, sosyal, ekonomik ve hatta tabii olaylar biyografisini şekillendirecektir. Aynı şekilde bir şairin biyografisi şiirlerinden örnekleri barındırmayı gerektirecekken doğum-vefat tarihleri gibi diğer alanlarda önemsenen biyografik bilgiler daha geri plana itilecektir. Biyografi sahibinin alanının biyografi unsurlarına etkisi ile bağlantılı olarak çok çeşitli mahareti/ilmi olan kişilerin biyografilerindeki unsur çeşitliliği de aynı oranda artacaktır.

- *Biyografi sahibinin önemli bir kişi olması*: Biyografi derlemelerinde eserin kapsamına alınan sahadaki önemli kimselerinin biyografilerinde müellifin daha fazla çaba sarf etmesi, daha fazla titizlik göstermesi söz konusu olup bu durum unsur çeşitliliğini de beraberinde getirecektir. Örneğin müellifin yaşadığı dönemin kralının biyografisi veya bir fıkıh mezhebine mensup alimlerin biyografilerinin derlendiği bir eserde o mezhebin imamının biyografisi diğerlerine nazaran daha ayrıntılı olabilmektedir. Aynı şekilde biyografi sahibinin hakkında tartışmalar olan bir kişi olması durumunda da benzer bir içerik zenginliği söz konusu olabilir.

- *Biyografi sahibinin yaşadığı dönem*: İçerik unsurlarını belirleyen etmenlerden bir tanesi de biyografisi anlatılan kimsenin yaşadığı dönemdir. Bazı unsurlar belirli

³¹⁶ Örneğin aynı biyografi içerik unsurlarının zengin olduğu ilk eserde yaklaşık on beş sayfa iken ikinci eserde sadece yarım sayfa kadardır. Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 142-157; ez-Zehebî, *el-İber*, I, 297.

³¹⁷ Örneğin aynı biyografi İbn Tağrıberdî'nin (v. 874/1470) *el-Menhelü's-sâfi*'sinde iki sayfa iken yine aynı müellif tarafından yazılan muhtasarında sadece üç satırdır. Bkz. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 29-31; İbn Tağrıberdî, *ed-Delilü's-şâfi*, I, 5.

dönemlere has olduğu için o dönemin biyografilerinde o unsur dikkat çekici ölçüde yer alırken farklı bir zaman diliminin biyografilerinde aynı unsur hiç dile getirilmeyebilir. Örneğin hicri ilk asrın biyografilerinde sahabi olup olmaması, katıldığı savaşlar (Bedir, Uhut gibi), rivayet ettiği hadisler gibi unsurlar revaçta iken örneğin X/XVI. asır biyografilerinde bu unsurlar doğal olarak dile getirilmeyecektir. Aynı şekilde ilk dönem biyografilerinde de “eserler, resmi görevler” vb. unsurlar sonraki dönemlerdeki kadar yer almayacaktır. Öte yandan biyografi unsurlarının çeşitliliğinde muasır olmanın olumlu katkısı sebebiyle biyografi sahibi müellife yakın bir dönemde yaşamış ise bu da içerik unsurlarında doğrudan etkili bir amil olacaktır.

Bu etmenlerin de ışığında biyografilerin içerik unsurları ile ilgili şöyle bir liste çıkarmak mümkündür: biyografi sahibinin tam adı, varsa lakabı, nispesi, lakap ve nispesinin kökeni ve zaptı, doğum yeri ve tarihi, yaşadığı şehir/şehirler, yaptığı yolculuklar, hayatındaki önemli olaylar, menkıbeleri, insanlarla olan ilişkileri, vefat tarihi ve yeri, vefat ettiği yaş, cenazesi ve defin yeri, fiziksel ve ahlaki özellikleri, dini durumu, ailesi ve çocukları, biyografisinin geçtiği kaynaklar. Eğer biyografi sahibi bir ilim adamı ise ilaveten ilim tahsili, hocaları, icazetleri/diplomaları, ihtisas alanı, bildiği diğer ilimler, tedris faaliyetleri, münazaraları, öğrencileri, eserleri, üstlendiği ilmi veya resmi görevler, önemli görüşleri, mezhebi/ekolü, ilmi derecesi de içerik unsurlarına dahil olmaktadır. Ravi ise yukarıdakilere ilaveten rivayet durumu, zayıf veya müdellis ise sebebi, hocalarından tahdis yolları, isminin geçtiği rivayet silsileleri, rivayet ettiği bazı hadisler; idareci veya kadı gibi devlet görevlisi ise göreve geliş ve ayrılış tarihi ile sebebi, yöneticiliği, döneminde yaşanan önemli olaylar, idaresi altındaki önemli şahsiyetler, sanat ve ilim dünyası ile olan münasebeti; sufi ise meşrebi/tarikatı, seyrü süluku, kerametleri, vecizeleri; şair ise önemli şiirleri, şiirlerinin söylenme sebepleri, şiirlerinin açıklanması ve edebi tahlili, edebi atışmaları, asıl mesleği; muasır ise karşılaşma yeri, zamanı, bizzat şahit olunan anılar gibi unsurlar biyografisinde yer almaktadır. Biyografi unsurları içerisinde yer almamasına rağmen bazen biyografi sahibi ile ilintili (yakın akrabası, arkadaşı, dönemin padişahı gibi) bir başka kişi hakkında bilgi de verilebilir.

Biyografi derlemelerinde biyografiler hacim olarak daha kısa olduğu için bu saydığımız içerik unsurlarının tamamının veya birçoğunun tek bir biyografide bulunma

ihtimali neredeyse yoktur. Hatta yukarıda içerik unsurlarının en önemlileri bile, bilinmediği veya bilinse bile müellif o unsura önem vermediği için eserde yer bulamayabilir. Öte yandan bizim burada saymadığımız ancak müellif tarafından önemli görülen -coğrafi bilgiler gibi- diğer yan hususlar biyografi bölümünde yer alabilir.

Müellifin bu unsurlardan hangisini önemsediği ve öncelediği eserinin biyografi bölümünden genellemeler yapılarak tespit edilebilir. Ancak nadiren de olsa bazı müellifler biyografiler için zikrecekleri unsurları mukaddimede sayabilmektedir. Örneğin Ebû ‘Abdirrahmân es-Sülemî (v. 412/1021) ve Kâdî ‘İyâz (v. 544/1149) eserlerinin mukaddimelerinde hangi unsurlar hakkında bilgi vereceklerini belirtmişlerdir.³¹⁸

Biyografi derlemeleri yazarlarının farklı mizaçlarda olması sebebiyle içerik unsurlarının da değişiklik arz etmesinin, biyografilerin farklı uzunluklarda olmasına sebep olacağını ifade etmiştik. Zaten bütün derlemeler için standart bir uzunluk belirlemek mümkün değildir. Ancak en azından aynı eser içerisindeki biyografiler arasında bir dengenin bulunması arzulanan bir şeydir. Buradaki dengeden kastımız, tamamen aynı uzunlukta standart biyografiler değildir. Zaten yüzde yüzlük bir dengenin bulunması da imkansızdır. Zira yazar baştan içerik unsurları ve uzunluklarında bir standart getirse de eserinin kapsamına giren ama hakkında bilgi gelmemiş biyografilerde, belirlediği standardın altına inmek zorundadır. Dolayısıyla ideal olan, arzulanan müellifin imkanlar ölçüsünde biyografilerini birbirine yakın bir uzunlukta dengeli bir içerik ile yazması, birbirine denk iki biyografinin birini kısa geçip diğerinde gereksiz uzatmamasıdır.

Ancak özellikle de büyük hacimli eserlerde bu denge zaman zaman kaybolabilmektedir. Eserine uzun uzun biyografilerle başlayıp yazım sürecinin uzaması ile bir an önce bitirme telaşına düşen, böylece eserin sonlarına doğru daha özet biyografi yazmaya başlayan yazarlar olduğu gibi; tam tersine eserin başında kısa biyografilerle yetinip sonradan özellikle de muasır olduğu veya önemli gördüğü kişilerde uzun uzun ayrıntılara girenleri de bulunmaktadır. Örneğin Yâkût el-Hamevî (v.

³¹⁸ es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 10; Kâdî ‘İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 14-15, 18, 23.

626/1229) *Mu‘cemü’l-üdebâ*’sındaki biyografilerde denge hassasiyeti gözetmemiş; bir satırlık biyografiye de, altmış sayfalık biyografiye de yer vermiştir.³¹⁹ Aynı şekilde Tâcüddîn es-Sübkî’nin (v. 771/1370), *Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*’sında sadece iki cümleden oluşan biyografi de, yaklaşık iki yüz sayfadan oluşan biyografi de bulunmaktadır.³²⁰

Biyografilerinin uzunluk - kısalık dengesinin bozulmasında müellifin haricindeki faktörler olduğu gibi müellifle ilgili etkenler de bulunmaktadır.³²¹ Örneğin biyografi sahibi hakkında bilgi gelmemiş olması müellifin dışında bir faktör olup böyle bir durumda müellif mazur görülebilir. Biyografinin uzun olmasının sebepleri; içerik unsurlarının çokluğu veya uzunluğu, biyografi sahibinin önemli veya muasır olması sebebiyle çok bilginin bulunması, biyografi sahibinin müellif tarafından önemsenmesi ve ilmi veya şahsi bir sebeple vurgulanmak istenmesi şeklinde olup bunlarda müellif faktörü daha ön plandadır. Zira müellifin bilgiler arasında eleme yapma veya bilgileri kısa ve özle ifadelerle sunma imkanı var iken bunu yapmayarak eserinin biyografi dengesini koruma konusunda gayret sarf etmemiştir.

Yukarıda saydığımız içerik unsurları içerisinde belki olmazsa olmaz olan tek unsur, biyografi sahibinin ismidir. Tam adına dair malumat gelmese bile meşhur olduğu isim, künye, nisbe bilgisinin en azından bir tanesinin bir biyografide mutlaka bulunması gerekir. Kişi isminin unsurları ve sıralaması ile eksiksiz tam olması için es-Safedî (v. 764/1363) “ehl-i ilim nezdinde bilinen bir kural ve tutulan bir yol” diye nitelediği şöyle bir formül ortaya koyar: lakap, künye, özel isimler, şehir/bölge/ülke nisbesi, soy nisbesi, fıkıh mezhebi nisbesi, itikadi mezhep nisbesi. “Sultan, vezir, emir, kadı, şeyh, hafız, allâme, müsniid, imam, fakih” gibi özel sıfatları varsa bunlar ilk başta söylenir. Usûlî, nahvî, mantıkî gibi ilim dalına ait nisbesi varsa en sonda zikredilir. Attâr, hayyât gibi meslekten gelen sıfatlar da en sona alınır. Soy nisbesi birkaç dereceden oluşuyor ise en kapsamlısı öne alınır, sonra daha dar olan nisbe söylenir: Kureşî, Hâşimî, Alevî gibi.³²²

³¹⁹ Bkz. el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, I, 204, 295-356.

³²⁰ Bkz. es-Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ*, VI, 22, 191-389. Bir başka örneği için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 54, 444-586.

³²¹ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 80.

³²² es-Safedî, *el-Vâfi*, I, 47-48.

Tam isim içerisinde geçen özel isimler ve şehir/bölge/ülke nisbesi Arapça olmayan ve Araplar tarafından pek tanınmayan bir isim ise,³²³ yahut da Arapça olmasına rağmen başka bir Arapça kelime ile karışma ihtimali varsa tashif ve tahrif ihtimaline karşı harflerin ve harekelerin zaptı yapılabilir.³²⁴ Şehir/bölge ve ülkelerin zabtı daha sonradan veya biyografi eserlerinden başka kaynaklara müracaat edilerek de tespit edilebilir; ancak isimlerin tespiti sadece muasır olanların bilebileceği, akıl yürütme ile bilinemeyen bir husus olduğu için daha hızlı kaydedilmesi ve hassas olunması gereken bir mevzudur.³²⁵

İsimlerin zaptı, Arapça yazının harekesiz olması ve yazılışları birbirine benzeyen, sadece noktaların sayısı ve yeri ile birbirinden ayrılan Arap harflerinin bulunması sebepleriyle ortaya çıkan karışıklıkları giderme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu karışıklıklar şu durumlarda ortaya çıkar:

- Yabancı kökenli kelimelerin harekesiz yazılışının farklı şekillerde okunuyor olması veya okunma ihtimalinin bulunması. Çok sayıda örnekleri arasından zapt konusunda hassas bir müellif olan İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) hadis alimi İbn Kurkûl'ün (v. 569/1174) adında geçen قرقول kelimesini harekeleriyle ifade etmesini³²⁶ buna örnek olarak zikredebiliriz. Meşhur hadis alimi İbn Râhûye'nin (v. 238/853) adında geçen راهويه kelimesinin راه ve ويه şeklinde iki Farsça kelimedenden mürekkep olması³²⁷ ancak zaptının zamanında doğru bir şekilde yapılmamış olması sebebiyle Râheveyh değil Râhûye şeklinde meşhur olması, zaptın ihmalinin doğurduğu hatalı kullanımlara güzel bir örnek olarak ifade edilebilir.

- أسيد (Esîd, Üseyd, Üseyyid), عقیل (Akîl, Ukayl), بشير (Beşîr, Büşeyr), حكمة (Hakîme, Hukeyme), زبيدي (Zebîdî, Zübeydî) gibi aynı şekilde yazılan ama farklı şekilde

³²³ Örneğin bkz. el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn*, I, 128, 236.

³²⁴ Kâdî 'Îyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 14-15; el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 16.

³²⁵ el-Ezdî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, s. 8.

³²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 63.

³²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 200.

okunan isimlerin bulunması. Örneğin مسلم kelimesinin daha meşhur olan Müslim şeklinde değil de, Müsellem olarak okunması için zaptı yapılmıştır.³²⁸

- Birbirinden nokta farklı ile ayrılan kelimelerde noktanın yandaki harfin üzerine kayması veya müstensihin noktayı/noktaları tamamen veya kısmen unutması gibi sebeplerle hatalı okunabilmesi. حرب - جرب - جرت - خرب, حماد - جماد, تغلب - تغلب gibi kelimelerde söz konusu olan tashiflere karşı isimlerin zaptının yapılmasının çokça örneği vardır.³²⁹ Mesela sahabi Büreyde b. el-Husayb'ın baba adı الحبيب, nokta farkı olan الخبيب kelimesi ile karışmasın diye zaptı yapılmıştır.³³⁰

- Tahrif ihtimalinin bulunması. İsimlerde yapılan hata, bazen sadece nokta veya hareke hatası olan tashifi geçerek harfin (nokta haricindeki) yazılışının tamamen değişmesi şeklinde olan tahrife kadar gidebilmektedir. Tahriten korunmak için de kelimelerin zaptı yapılabilir. Örneğin نعيم (Nuayr) kelimesinin نعيم ve نعيم kelimeleri ile karışmaması için zabtı yapılmıştır.³³¹

Zapt daha çok insan ve mekanların isimleri için söz konusu iken bazen de sayılar/tarihler için de zapt yapıldığı görülmektedir. Mesela تسعين ve سبعين kelimelerinin el yazısı ile noktasız bir şekilde yazıldığı zaman aynı (تسعين) yazılıyor olması ve bundan dolayı da tashif ihtimali bulunması sebebiyle farkı belirtecek kadar zabtı yapılabilir.³³² Aynı durum yedi (سبع) ve dokuz (تسع) sayıları için de söz konusudur.³³³ Yetmiş ve doksan sayıları ile altmış (ستين) sayısının tahrifi de söz konusu olabileceği için yine zapta müracaat edilebilmektedir.³³⁴

İsim ve tarihlerdeki bu karışıklıklar biyografi eserlerinde kısmen giderilmiş olsa da bu ihtiyaca cevap vermek üzere müstakil eserler de kaleme alınmıştır. el-Hasen b.

³²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 34.

³²⁹ Bazıları için bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 63.

³³⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 369.

³³¹ el-Murâdî, *Silkü'd-dürer*, II, 229.

³³² Tashif sonucu meydana gelen rivayet farklılığı ve zapt örneği için bkz. el-'Askalânî, *el-İsâbe*, s. 1314. Bir diğer zapt örneği için bkz. el-'Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 614.

³³³ Örneğin bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 43.

³³⁴ Örneğin bkz. el-Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 261.

Bısr el-Âmidî (v. 371/981) ve İbn Sa'îd el-Ezdî'nin (v. 409/1018-9) *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* adlı eserleri bu alanın önemli eserlerindendir.

Doğum ve vefat tarihleri de İslam biyografi yazımında önemsenen içerik unsurlarındandır. Bilgi değerlerinin farklı olması sebebiyle kişinin hangi nesilden olduğunun; ravilerden oluşan hadis senetlerinde ittisal, muasırılık veya likâ olup olmadığının; tedlisin, uydurma senetlerin; mezhep imamı, eser müellifi ve ilim vâzına yakınlık iddiasının doğruluğunun veya onlara ulaşan ilmi silsilelerin tespiti gibi hususlarda doğum ve vefat tarihleri doğrudan belirleyici bir unsur olarak önem arz etmektedir. Biyografi yazımının doğuşu ve gelişmesinde hadis ilminin büyük ölçüde etkisi olması sebebiyle diğer alanlarda yazılan eserlerde de bu iki tarihin kaydına önem verilmiştir.

Birbirine denk önemde olmalarına rağmen doğum tarihlerinin vefat tarihleri kadar biyografi eserlerinde yer bulamamış olması, doğum tarihine dair bilgilerin az olması ile bağlantılıdır. Doğan çocuğun ileride önemli bir kimse olacağı doğduğu zaman bilinemediği için kaydını tutma ihtiyacı hissedilmemiştir. Bu sebeple doğuma dair bilgiler genelde azdır.³³⁵ Sadece padişah, vezir, komutan gibi önemli kimselerin çocuklarının doğum kayıtları diğer çocuklara nazaran daha fazla itina ile kayıt altına alınmıştır.

Doğum tarihlerinde hal böyle iken toplumda iz bırakmış önemli kimselerin vefatının toplum için önemli bir olay olması sebebiyle tarihi bilgileri kaydedenlerin dikkatini çekmiş, bu sebeple vefat tarihlerine dair malumat dikkat çeken miktara ulaşmıştır. Yukarıda saydığımız faydaları da ihtiva etmesi nedeniyle özellikle vefat tarihini muhafaza kültürü, İslam tarih/biyografi yazımında yer etmiştir. Vefat tarihi unsurunun öneminin bir göstergesi olarak biyografi derlemelerinin bazılarının vefat tarihlerine göre tertip edilmiş olmasını ve *Vefeyâtü'l-a'yân*, *el-Vâfî bi'l-vefeyât* gibi önemli biyografi eserlerine vefat kelimesinin çoğulu olan vefeyâtın isim olarak verilmesini zikredebiliriz.³³⁶

³³⁵ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 86; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 269.

³³⁶ el-'Amed, *Dirâsât*, s. 17.

İslam kültüründe önemli kimselerin vefat tarihlerini muhafaza adeti genelde mevcut iken bazı coğrafya ve dönemlerde vefat tarihlerinin yeterince korunamamış olduğu da bir gerçektir. Özellikle bunun faydasının henüz kavranamadığı hicri ilk iki yüzyılda birçok önemli ismin vefatı net olarak kaydedilebilmiş değildir.³³⁷ Sonraki dönemlerde de bazı coğrafyalarda tarihi bilgileri kaydeden yazıcıların inkıtaya uğraması durumunda da vefat tarihlerinin tam olarak tespit edilememesi söz konusu olmuştur. Tarih/biyografi yazımının VI/XII - VII/XIII. yüzyıllardan itibaren sistemleşmesi ve ilgi görmeye başlamasından sonra yaşamış önemli kimselerin vefat tarihlerinin nadiren bilinmediğini söylemek hatalı olmayacaktır. Bununla birlikte müteahhir dönem olmasına rağmen müellifinin aksi yöndeki tercihi sebebiyle biyografilerin çoğunda vefat tarihlerinin zikredilmediği eserler de vardır.³³⁸

Biyografi bölümlerin vefat tarihlerinin söylenme şekli, müellifin metoduna ve gelen bilginin ayrıntısına göre farklı şekillerde olabilmektedir. Çoğu müellif sadece vefat yılını³³⁹ söylemekle yetinirken sadece ay ve yıl³⁴⁰, yahut gün-ay-yıl³⁴¹ şeklinde veren, hatta o günün haftanın hangi gününe denk geldiğini söyleyenler de vardır.³⁴² Vefat için tarih zikretmek yerine örneğin “Sıffin savaşında şehit oldu” şeklinde tarihi bilinen bir olay da söylenebilir.³⁴³ Belirli bir yüzyılda vefat etmiş kimseleri toplayan biyografi eserlerinde kaçınıcı yüzyıl olduğu zaten bilineceği için müellif vefat tarihinin son iki hanesini söylemekle yetinebilir.³⁴⁴ Vefat tarihine dair birden çok rivayet gelmişse bunların hepsini verip doğru olanı tespite yönelik çaba göstermesi de biyografi eserlerinde örneklerine rastladığımız vefat tarihi ifade şekillerindendir.³⁴⁵

³³⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 268.

³³⁸ Bu eserlerin bir listesi için bkz. el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 270-271.

³³⁹ Örnekleri için bkz. el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 17, 32.

³⁴⁰ Örnekleri için bkz. el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 13, 21, 248, 249, 392, 393; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, IV, 142, 143.

³⁴¹ Örnekleri için bkz. el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 19; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, I, 74, 78, 80.

³⁴² Örnekleri için bkz. el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 86; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, I, 79, 81, 82.

³⁴³ Bir örneği için bkz. İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, IX, 434.

³⁴⁴ Örnekleri için bkz. es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, IV, 138, 142.

³⁴⁵ Örnekleri için bkz. İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, VI, 349; XIII, 173; XIV, 16.

Biyografi sahibinin vefat tarihinin tamamen veya kısmen bilinmemesi durumunda müellifin buna ifade tarzı şu şekillerde olabilmektedir: Vefat yılı belirli ancak yılın hangi ayı olduğu net değilse “749. yılın sonlarında...” veya “700 yılının başlarında vefat etti” şeklinde okuyucuya en azından yaklaşık bir ay bilgisi verilebilir.³⁴⁶ Yılın net olmaması durumunda ise müellif ya vefatı hakkında hiç bilgi vermez; ya da ne zaman vefat ettiğine dair okuyucunun zihninde bir şeyler netleşmesi için “730 küsur yılında vefat etti”, “X. yüzyılın başında vefat etti”, “Muâviye döneminde vefat etti” gibi yaklaşık ifadeler kullanır.³⁴⁷ Vefat tarihi gelmemiş ise yaşadığına dair son bilgi kullanılarak örneğin “330 yılından sonra vefat etti” veya “728 yılında hayattaydı” şeklinde bir ifade de kullanılabilir.³⁴⁸ Müellifin vefat tarihini bilmemesi ancak daha sonra bulabileceğini ümit etmesi durumunda sadece vefat yılını yazacağı bir boşluk bırakıp sonradan bilgi bulunca boşluğu doldurması da ilginç bir yöntem olarak zikredilebilir. Ancak sonradan bilgi bulamaması durumunda ilgili yerin boş kalması da söz konusu olabilmektedir.³⁴⁹

Biyografi bölümünün içerik unsurları ve özelliklerine değinmeye çalıştık. Bu bölümde yer alan ve eserin ana malzemesini oluşturan biyografilerin tasnif ve tertibi ile kapsamı, doğrudan eserin türünü belirlemektedir. Bu sebeple biyografilerin sıralanışı ve kapsamı ile bilgileri biyografi çeşitlerini ele alacağımız başlıkta vereceğiz.

1.2.2.5.2.3. Özel Bölümler

Biyografi derlemeleri ansiklopediler gibi kaynak eserler olup okuyucuların büyük kısmı bu eserleri baştan sona okumak yerine sadece aradığı kişi hakkında bilgi almak için müracaat ederler. Bu sebeple kullanım kolaylığı, bu tür eserler için aranan bir özelliktir. En eski tasnif sistemi olan tabaka sistemini tercih eden biyografi derlemelerinde aranılan kişinin hangi tabakadan olduğunu bilmeyen okuyucunun

³⁴⁶ Örnekleri için bkz. el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 83, 87; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, I, 75.

³⁴⁷ Örnekleri için bkz. el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 29; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, I, 74; İbn ‘Abdîberr, *el-İstî‘âb*, III, 1432.

³⁴⁸ Örnekleri için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 123; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, I, 154; II, 360; el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 23.

³⁴⁹ Örnekleri için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 129; el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 19, 20, 24.

istediği bilgiye ulaşma zorluğu çekmesi nedeniyle biyografi yazarları daha çok alfabetik sistemi tercih etmeye başlamışlardır.³⁵⁰ Genellikle kişi isimlerine göre sıralanan bu derlemelerin en büyük handikabı birçok kişinin künyesi, nisbesi ve/veya lakabı ile meşhur olup kendi adı ve baba adının bilinmemesidir. Örneğin Ebû Yusûf (v. 182/798), es-Serahsî (v. 483/1090) veya Ebu'l-'Usr el-Pezdevî'nin (v. 482/1089) biyografilerini arayan bir araştırmacı, ilkinin isminin Ya'kûb b. İbrâhîm, ikincisinin Muhammed b. Ahmed, üçüncüsünün 'Ali b. Muhammed olduğunu büyük ihtimalle bilmediği için istediği biyografiye hızlı bir şekilde ulaşamayacaktır. Günümüzde daha çok fihristler aracılığı ile çözüm bulduğumuz bu problemin halli için eski biyografi yazarları özel bölümler ekleme yoluna gitmişlerdir. Bu bölümler, meşhur oldukları şekilde kişileri genelde alfabetik olarak sıralayan bölümler olup; künyeler (künâ veya küne'l-âbâ'), nisbeler (ensâb), lakaplar (elkâb), "falancanın oğlu" diye bilinenler (men 'urife bi'bni fûlân veya küne'l-ebnâ') ve kadınlar (nisâ) şeklinde olabilmektedir.

Künyeler bölümünde biyografi yazarlarının çoğunun takip ettiği metot şu şekildedir: Künyesi ile meşhur olan kişilerin sayıları çok ise harflere göre başlıklara bölünerek, az ise "künyeler" başlığı altında genelde alfabetik olarak sıralanır. Birçoğunun biyografisi isminin ilk harfinde daha önce geçtiği için tekrar edilmez. Tam isminin verilmesiyle yetinilir, okuyucudan önceki geçtiği yere müracaat etmesi istenir. İhâle denilen bu yönlendirme işlemi diğer özel bölümlerde de yaygınlıkla kullanılan bir usul olup tekrara düşmeyi, eserin hacmini gereksiz yere artırmayı engeller. Bazen tam ismi ile beraber vefat tarihi gibi ayırt edici özelliği de zikredilebilir.³⁵¹

Künyeler bölümü bir fihrist olmanın ötesinde kitapta yer almayan ilave bilgilerin de yer alabildiği bir bölümdür. Mesela bir kimsenin asıl isminin bilinmemesi gibi bir sebeple daha önce geçmemişse biyografisine künyeler bölümünde yer verilir.³⁵² Aynı şekilde biyografisi daha önce geçmiş olsa bile biyografi sahibinin önemine binaen

³⁵⁰ Alfabetik sistemde eser kaleme alan bazı müellifler, kullanım kolaylığını sebebiyle bu sistemi tercih ettiğini mukaddimelerinde ifade etmişlerdir. Örneğin bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, I, 5; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 19; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 37; es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 20.

³⁵¹ Örneğin bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 703, 709.

³⁵² Örnekleri için bkz. İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, II, 686, 687, 688, 689; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 11, 12, 14; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 327 vd.

kısaca tekrar zikredilebilir.³⁵³ Bazı müellifler ise ihâle sistemini kullanmayarak özel bölümlerde geçen biyografilerin neredeyse tamamını kısa bir şekilde tekrar vermeyi tercih etmişlerdir.³⁵⁴

Özel bölümleri eserin sonuna almak yerine her harfin sonunda ayrı ayrı yazmayı tercih eden İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), bu tercihinin bir sonucu olarak sadece geriye değil, ileri doğru da ihâle yapmak durumunda kalmıştır. Örneğin *Gâyetü'n-nihâye*'sinde on kıraat imamından biri olan Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'kâ' (v. 130/747-8) birinci ciltte yer alan cîm harfinin sonundaki künyeler bölümünde sadece ismen zikredilmiş, biyografisi ise daha sonra gelen ciltteki yâ harfinde verilmiştir.³⁵⁵

Künyeler bölümünde takip edilen bu metot; nisbeler, lakaplar ve İbn Fülân diye bilinenler bölümlerinde de aynen mevcuttur. Bu bilgiler ile meşhur olup okuyucu tarafından adı bilinmeyen veya adına dair hiç bilgi bulunmayan kimselerin biyografilerini veya biyografilerine götürecek gerekli bilgileri bu bölümlerde bulmak mümkündür.

Özel bölümler yukarıda saydığımız dört başlık şeklinde ayrı ayrı olabildiği gibi el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'sinde olduğu gibi tek başlıkta da toplanabilir. el-Leknevî, "Mübhemlerin Belirlenmesi" başlığı altında bu bölümleri alfabetik olarak birleştirmiş; elif, bâ ve nûn harfleri ile başlaması sebebiyle İbn Fülân diye bilinenleri başta; elif, bâ ve vâv harfleri ile başladığı için künyeleri ikinci sırada; lakaplar ile künyeleri karışık olarak üçüncü sırada sıralamıştır.³⁵⁶

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere özel bölümler alfabetik sistemde olan bir problemin çözüm yolu olduğu için sadece bu tür derlemelerde bulunabilecekleri akla gelebilir. Ancak tabaka sistemini tercih eden bazı yazarlar da, muhtemelen alfabetik sistemdeki derlemelerin etkisi ile eserlerinin sonunda özel bölümlere yer vermişlerdir. Örneğin Şafii biyografi yazarlarından İbn Kesîr (v. 774/1373) ve İbnü'l-Mülakkin (v. 804/1401), tabaka sistemini benimsemelerine rağmen eserlerine özel bölümler ekleyen

³⁵³ Örneğin bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 330.

³⁵⁴ Örneğin bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 702 vd.

³⁵⁵ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 182; II, 333-334.

³⁵⁶ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 389-407.

yazarlardandır.³⁵⁷ Bu şekilde olan eserlerde ihâleler, tam isim yerine, eserdeki yerine işaret edecek şekilde tabakasını söylemek şeklinde de olabilir.

Öte yandan alfabetik sistemde olmasına rağmen sonunda özel bölüm bulunmayan biyografi eserlerinin oranı da az değildir.³⁵⁸ Örneğin Hanefi biyografi derlemelerinden *el-Mirkâtü'l-vefiyye* ve *Mehâmmü'l-fukahâ*, Maliki biyografi derlemesi *ed-Dibâcü'l-müzheb*, Şafii biyografi yazarı el-İsnevî'nin (v. 772/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'si, Hanbeli biyografi derlemesi *el-Cevheru'l-münaddad*, ed-Dâvûdî'nin (v. 945/1539) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i gibi eserlerde müellifler alfabetik sistemi tercih etmelerine rağmen eserlerinin sonuna özel bölümler eklememişler, bu bölümlerin eklenmesine sebep olan ihtiyacı farklı şekillerde giderme yoluna gitmişlerdir. Örneğin ed-Dâvûdî (v. 945/1539), sadece künyesi ile bilinen kişileri “ebû” kelimesini dikkate almadan o ismin hemen sonunda zikretmiş,³⁵⁹ ancak mesela nisbesi ile meşhur olup “Mahmûd b. Ömer” olan adı pek bilinmeyen ez-Zemahşerî'ye (v. 538/1144) mîm harfinde yer vermiştir.³⁶⁰ Fihristlemenin olmadığı dönemlerde bu sistemin okuyucunun istediği bilgiye ulaşamamasına veya zor ulaşmasına sebep olması bakımından kullanışlı olmadığı aşikardır.

Alfabetik sistemde asıl isimlerin meşhur olmaması sebebiyle kullanım kolaylığını sağlamak için özel bölümler eklendiğini ifade etmiştik. Bu amaca matuf olmayan ve dolayısıyla içerik itibarıyla diğerlerinden farklı olan tek özel bölüm kadınlar (nisâ)'dır. Bazı müellifler, diğer özel bölümlerin yanına ayrı bir bölüm açıp kadınların biyografilerini burada toplamışlardır. Böylece bir kadının biyografisini arayan araştırmacının istediği bilgiye daha hızlı ulaşabilmesini amaçlamışlardır. Kadınlar bölümünde diğer özel bölümlerden farklı olarak biyografilerin tamamı verilir. Diğer özel bölümlerde tekrardan kaçınmak için kullanılan ihâle sistemine, biyografileri daha önce geçmediği için kadınlar bölümünde müracaat edilmemiştir. Ancak biyografisi

³⁵⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 861-877; İbnü'l-Mülakkın, *el-'Akdü'l-müzheb*, s. 178-215; 394-405.

³⁵⁸ el-Halvecî, çalışmasının kapsamına aldığı eserler içerisinde alfabetik sistemi takip eden 37 eserin 18'inde özel bölümler olduğunu, 17'sinde ise olmadığını tespit eder (el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 329) ki bu hemen hemen yarı yarıya bir oran demektir.

³⁵⁹ Örneğin bkz. ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 164, 175.

³⁶⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 314-316.

verilen kadının kocası veya babası gibi bir yakınının bahsi daha önce geçmiş ise o yakını için “daha önce biyografisi geçti” denilerek ihâle yapılabilir.³⁶¹

Kadınlar bölümü genelde alfabetik sistemde kaleme alınan eserlerde görülen bir bölüm iken; Halîfe b. Hayyât'ın (v. 240/854-5) *et-Tabakât*'ı gibi coğrafi tasnifi esas almış eserlerde de bu bölüme rastlanılabilmektedir.³⁶² Ancak tabaka veya kronolojik sistemleri takip eden eserlerde kadınların müstakil bir bölüme ayrılması söz konusu değildir.³⁶³ Bunun istisnası olduğu söylenen³⁶⁴ Necmüddîn el-Gazzî'nin (v. 1061/1651) *el-Kevâkibü's-sâira*'sında X/XVI. yüzyıl 33, 33 ve 34 yıllık üç tabakaya ayrılmış; tabakaların iç tasnifinde ise alfabetik sistem kullanılmıştır. Kadınların biyografileri ise en sonda müstakil bir başlıkta değil, her harfin sonuna ayrı bir başlık açmadan verilmiştir.³⁶⁵ Bu haliyle yukarıdaki genellemenin tam anlamıyla bir istisnası olduğunu söylemek zordur.

Kadın biyografilerinin erkek biyografilerine oranına gelince sosyal ve ilmi sahada kadınların erkeklere göre daha az aktif olduğu bir toplumda biyografisi verilecek kadın sayısı da doğal olarak az olacaktır. Dolayısıyla her iki cinsi de içine alan derlemelerde kadınların oranı erkeklere göre çok daha az olmaktadır.³⁶⁶ Sahabe biyografilerini derleyen bazı eserlerde kadınlar %13,2'lik bir oran ile zirveyi görürken³⁶⁷ el-İsnevî'nin (v. 772/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'si³⁶⁸ gibi sadece bir adet kadın biyografisine yer veren eserlerde bu oran sıfır virgöl küsurlara kadar inmektedir.³⁶⁹ Şair ve edîp biyografilerinde olduğu gibi eserin kapsamında olmalarına

³⁶¹ Örnekleri için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 120, 121, 122; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 726.

³⁶² Bkz. Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 330-344. Bu eserde kadınlar bölümünün iç tasnifi kabile esasına göre yapılmıştır.

³⁶³ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 358, 368-369.

³⁶⁴ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 368.

³⁶⁵ Örneğin bkz. el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, II, 129-130.

³⁶⁶ el-Halvecî'nin çeşitli alanlarda yazılan biyografi derlemelerinde kadınlara dair istatistiksel bilgiler için bkz. el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 171, 178-179, 183-184, 186, 200, 207, 213, 218.

³⁶⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 193.

³⁶⁸ el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 32.

³⁶⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 238.

rağmen kadın biyografilerine yer verilmediği de olmuştur.³⁷⁰ Öte yandan halife, vali, kadı, komutan ve kârilere dair biyografi derlemelerinde doğal olarak kadın biyografileri bulunmamaktadır.³⁷¹

1.2.2.5.2.4. Câmi‘ / Fevâid Bölümü

Bazı biyografi eserlerinde eserin ana temasını oluşturan biyografi ve onunla ilgili bölümlerin akabinde her birine “fâide” ismi verilen, okuyucuya faydalı olabilecek veya ilginç gelebilecek bilgilerin toplandığı câmi‘ veya fevâid diye isimlendirilen bir bölüm bulunabilmektedir. Medine halkına nispet edilen³⁷² bu uygulama, az sayıdaki biyografi derlemesinde mevcut olup bunlar arasında *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, *el-Esmâru’l-ceniyye* ve *el-Fevâidü’l-behiyye* gibi alfabetik sistemde yazılmış olan eserler olduğu gibi *Nazmü’l-cümân*, *Ketâibü a’lâmi’l-ahyâr* gibi tabaka sisteminde olanlar da vardır. Bu bölümlerin içeriği hakkında bir fikir vermesi için diğerlerine göre kısa olan iki tanesinde bahsedilen konuları zikredeceğiz.

Ketâibü a’lâmi’l-ahyâr’ın sonunda bir sayfalık³⁷³ kısa bir câmi‘ / fevâid bölümü olup burada şu bilgiler verilmiştir: *el-Mebsût* isimli dört eserin yazarları, *el-Câmi‘u’l-kebîr*’e şerh yazan altı yazar, *el-Câmi‘u’s-sağîr*’e şerh yazan on dört yazar, *ez-Ziyâdât*’a şerh yazan dört yazar, *Şerhu’l-Manzûme* isimli altı eserin yazarları, Şemsüleimme lakabı ile bilinenler, İbn Fülân diye bilinip asıl ismi bilinmeyen sahabiler, asıl ismi bilinmesine rağmen İbn Fülân şeklinde meşhur olan sahabiler.

Nispeten daha uzun bir bölüm ayıran ‘Ali el-Kârî (v. 1014/1605), *Kitâbü’l-Câmi‘* başlığı altında şu bilgileri verir: fâide kelimesinin kökeni, en çok hadis rivayet eden sahabiler, peş peşe dört nesil sahabe olanlar; altmışar yıl gayrimüslim ve müslüman olarak yaşayıp hicri 54 yılında vefat eden iki sahabe, 120 yıl yaşayan sahabiler, Abâdile diye meşhur olan üç/dört sahabe, sahabilerin toplam sayısı, meşhur iki sahibinin

³⁷⁰ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 186, 238. el-Halvecî, çalışması kapsamındaki 63 eserden 33’ünün karışık, 29’unun sadece erkekler, 1’inin ise sadece kadınlardan oluştuğunu ifade eder (Bkz. el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 235, 381) ki bu sayılardan kadınları kapsam dışında tutan veya tutmak zorunda kalan yazar oranının yarı yarıya olduğu sonucuna ulaşılabilir.

³⁷¹ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 210, 236.

³⁷² el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 12; IV, 527; ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-ceniyye*, II, 756.

³⁷³ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 438^b.

fetvalarını derleyen eserler, fukahâ-yı seb‘a, bir milyon müslüman öldüren kişiler, “iki Hammâd”, “iki Süfyân”, “iki Ömer” ifadelerin manaları, bazı raviler, Hanefilerin köpeğin yaladığı kabın yıkanması hadisi ile amel etmeme sebepleri, haber-i vahidin kıyasın önüne geçirilmesi konusunda Hanefilerin görüşü, Hanefilerin teverruk hadisi ile amel etmeme sebepleri, Tahâvî’nin hadis anlayışına dair bir nakil, Hanefilerin kunut yaparken bir tekbir fazla aldıkları iddiası, zekat alması haram olan Haşimoğullarının kolları, İbnü’l-Esîr diye meşhur olan üç kardeş alim; “Fahrüddîn Râzî”, “ez-Za‘ferânî”, “eş-Şâşî”, “el-Beyhakî”, “İbn Huzeyme”, “el-Kerâbisî”, “el-Kerhî”, “İmâmü’l-Harameyn”, “el-Bâkılânî”, “es-Sıbgî”, “el-Cürcânî” diye bilinen biri Hanefî diğeri Şafii olan ikişer alimler; adı “Muhammed b. Muhammed b. Muhammed” olan Hanefî ve Şafii alimler; Hanefî ve Şafii mezhebi kitaplarından aynı ismi taşıyanlar ve yazarları; aynı zamanda yaşamış muhaddis ve Maliki fakihi olan Kurtubalı iki alim; uğursuzluğu deyim haline gelmiş bir tâbii, bazı mutlak kullanımların manaları, yemin konusunda bir rivayet, birbiriyle karıştırılan Fatıma isimli sahabe hanımlar, bazı fıkhi meseleler.³⁷⁴

İçeriğine bakıldığı zaman bu bölümün biyografik temelli olanlar ağırlıkta olmak üzere geniş çerçeveli bir alanda bilgiler içerdiği görülecektir. Bölümün içeriğinin, kitabın ana malzemesi olan biyografilerle olan ilişkisi incelendiğinde eserin ana, yan veya tamamlayıcı bir bölümü olduğunu söylemek zordur. Biyografi eserlerinin birçoğunda bu bölümün yer almaması da eserin önemli bir parçası olmadığını göstermektedir.

1.2.2.6. Biyografi Yazımında Edebi Üslup

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Batı medeniyetinin aksine İslam medeniyetinde biyografi, edebiyattan ziyade tarih alanına yakın bir tür olarak görülmüştür. Bu da biyografiyi gerçekleri ifade etmeye yaklaştırarak ilmi değerinin artmasını sağlamış, ancak biyografiyi edebiyata yakın olarak gören Batıdaki çalışmalara göre edebi taraf daha geri planda kalmıştır.

³⁷⁴ ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-ceniyye*, II, 756-787.

Bu durum, İslam medeniyetindeki biyografi çalışmalarının salt bilgi aktarımı görevi bulunduğu, hiç estetik boyutu içermediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Her ne kadar klasik İslam biyografi edebiyatında Batıdaki gibi tiyatro, roman vb. tarzda edebi yönü ağır basan biyografi eserleri olmasa da, kendi medeniyetinin sanat ürünlerinin örneklerini dikkat çekici ölçüde ihtiva eden eserler mevcuttur. Esasında biyografi eserlerinin edebiyatçı gözü ile yakından incelenmesi durumunda çok çeşitli edebi güzelliklerin tespiti mümkün iken, bizim çalışmamızın bir edebiyat çalışması olmaması ve bu alandaki alt yapı eksikliğimiz sebebiyle sadece seci ve şiir unsurlarına bir nebze değinmekle iktifa edeceğiz.

İslam biyografi edebiyatında manzum eserler var olmakla birlikte nesir şeklinde yazılanlara oranla azınlıkta kalmaktadır. Az sayıdaki bu eserleri incelediğimiz zaman sadece şahsi biyografi eserlerinde nazma müracaat edildiğini, nazım şeklinde yazılmış bir biyografi derlemesine rastlamadığımızı ifade edebiliriz.³⁷⁵

İslami biyografinin edebiyata en yakın çeşidi olan manzum biyografilerde siyer-i Nebi'lerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. İbnü's-şehîd Muhammed b. İbrâhîm en-Nablusî'nin (v. 793/1391) *Fethu'l-garîb fî sîreti'l-Habîb*'i, Ebu'l-Fadl el-'Irâkî'nin (v. 806/1403) *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-Nebeviyye*'si, Ebu'l-Velîd İbnü's-Şihne'nin (v. 815/1412) *Sîretü'n-Nebî*'si ve İbrâhîm b. Mustafâ el-Halebî'nin (v. 1190/1776) *Nazmü's-sîre*'si gibi Arapça yazılmış siyer-i Nebi'lerin yanı sıra; Mollâ Velî (v. 872/1468), Müniri İbrahim Çelebi (v. 927/1520-1), Uşşâkîzâde İbrahim (v. 1136/1723), İbrahim Hanif Efendi (v. 1211/1796'dan sonra) gibi Osmanlı dönemi şairlerinden de Türkçe siyer-i Nebi yazarlar³⁷⁶ da vardır. Şüphesiz Hz. Peygamberin biyografisine gösterilen bu ilginin temelinde İslam medeniyetindeki önemli konumunun etkisi vardır.

³⁷⁵ Çalışmamız kapsamında ayrıntısıyla inceleyeceğimiz et-Tarsûsî'nin (v. 658/1357) manzum eseri *Vefeyâtü'l-a'yân* vefat tarihlerini öğretmeye yönelik kaleme alındığı için klasik anlamda bir biyografi derlemesinden farklı olması sebebiyle yukarıda ifade ettiğimiz yargıyı yanlışlayacak bir örnek olmadığı kanaatindeyiz.

³⁷⁶ Öztürk, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", s. 215-216. Diğer eserler için bkz. Öztoprak, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", s. 67-68.

Hız. Peygamberin haricinde İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinin biyografileri de şair biyografıların dikkatini çekmiş, şahsi biyografi eserleri için saydığımız hemen hemen tüm alanlarda çeşitli dillerde manzum eserler yazılmıştır. Bu eserler arasında Yahyâ b. Mustafâ el-Bursevî'nin (v. 922/1516) raşid halifeler ve ehl-i beytin biyografilerini yazdığı Türkçe eseri *Envâru'l-kulûb*'ü, Yahyâ b. Hüsâmeddîn'in (v. 892/1487) Hız. Ali (v. 40/661) biyografisi için Farsça kaleme aldığı *Hâvernâme*'si, Kazerûniyye tarikatının piri el-Kazerûnî'nin (v. 426/1035) biyografisi için Hatîb b. Ebî Bekir (v. 502/1109) tarafından yazılan *Mersadü'l-ahrâr fî sîreti mürşidi'l-ebâr*, Şems-i Sivâsî'nin (v. 1006/1597) yazdığı manzum Türkçe Ebû Hanîfe menâkıbı *el-Hıyâz* örnek olarak zikredilebilir.

Nesir şeklinde yazılan biyografi eserlerinin genelinde ilmilik tarafı, edebilik tarafına ağır basmaktadır. Çünkü ilmi kaynak olarak kaleme alınan eserlerde bilginin doğruluğu ve bunun okuyucuya düzgün bir şekilde aktarımı ana gaye olduğu için eserin söz sanatlarıyla bezeli olması ikincil planda kalmaktadır. Bununla birlikte yazarın kaleminin edebi kuvvetine göre çeşitli sanatsal enstrümanların eserlerde kullanıldığı da bir vakiadır. İslam medeniyetinin dilsel sanatları içerisinde en yaygın olanı olan şiir de bu enstrümanlar arasında yer almaktadır.

Biyografi eserlerinin tamamına yakınında az veya çok şiir unsuru yer almaktadır. Müellifin şiire olan sevgisi veya yatkınlığı ile doğru orantılı olarak biyografilerin sunulmasında şiir unsurunun oranı farklılık arz edebilmektedir. Özel biyografi derlemelerinde eserin kapsamı, genel biyografi derlemeleri ile şahsi biyografi eserlerinde de biyografi sahibinin şairlik yönü bu orana etki eden diğer unsurlardır. Aynı derleme içerisinde şairlik yönü de bulunan bir kişinin biyografisinde şiir unsurunun bulunma ihtimali artarken böyle olmayan kişilerde bu unsura daha az yer verilmektedir. Örneğin şairlik yönü de bulunan es-Safedî (v. 764/1363), divan sahibi bir şair olan İbnü's-Sâ'âtî'nin (v. 604/1207-8) biyografisinde sayfalarca süren şiir alıntıları yapmıştır.³⁷⁷

³⁷⁷ es-Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 5-21.

Şiir unsurunun yoğunluğu, özel biyografi derlemelerinin kapsamına göre de değişebilmektedir. Esasında eserin kapsamının şiir yoğunluğuna doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte zamanla oluşan teamüllere bakılarak bir genelleme yapmak mümkündür. Örneğin kadı, sûfî ve fakihlere özel biyografi derlemelerinde şiir unsuruna önem verilmesi şeklinde bir teamül var iken; sahabe, tabip ve filozofların derlemelerinde bu unsurun örneklerine daha az rastlanılmaktadır.³⁷⁸ Hem müellifin şiir ve şairlere önem veren bir kimse olması, hem de biyografi sahiplerinin şair olması sebebiyle şair biyografi derlemelerinde şiir, eserin ana unsurları arasında sayılabilecek derecede yoğunlaşmaktadır.

Nesir şeklinde yazılan biyografi eserlerinde örneklerine çokça rastladığımız bir diğer edebi unsur secidir. Düz yazıda kısa cümlelerin kafiyeli bir şekilde yazılması ile yapılan seci, benzer ifadelerin sıkça tekrarlandığı biyografi derlemelerindeki monotonluğu ortadan kaldıran, kulağa hoş gelen cümlelerle okuyucunun dikkatini esere toplayan bir unsur olarak sanatsal güzelliğin yanı sıra eserden faydalanmayı sağlama gibi yararları da içermektedir.

Ancak müellifin seci yaparken zor anlaşılan kalıplara veya kelimelere tevessül etmesi durumunda durumun tam tersine dönme ihtimali de vardır. Çünkü biyografi eserleri öncelikle “anlaşılsın, okuyucu faydalansın” diye kaleme alınır. Bu birincil amaca ulaşmayı engelleyen her etmen, sanatsal güzellik katsa bile eserin değerini düşürecektir. Ağır seci kullanılması durumunda anlaşılamayacak olan eserin vereceği fayda da düşük olacaktır. İslam medeniyetindeki biyografi türlerinden teracim ve siyerler üzerine çalışma yapan Muhammed Abdülgani Hasen, bu durumu aynı kişinin biyografisini üslubu farklı iki eserden karşılaştırarak şöyle örneklendirir:³⁷⁹ Ağır üslubu ile dikkat çeken bir biyografi yazarı olan İbn Hâkân (v. 529/1135), el-Mu‘temid ‘ale’llâh’ın (v. 487/1094) biyografisinde onu şöyle tanıtır:³⁸⁰

³⁷⁸ el-Halvecî, *Küttübü't-terâcim*, s. 251.

³⁷⁹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 75.

³⁸⁰ İbn Hâkân, *Kalâidü'l-'ikyân*, I, 51.

ملك قمع العدا، وجمع البأس والنداء، وطلع على الدنيا بدر هدى، لم تتعطل يوماً كفه ولا بنانه،
 آونة يراعه، وآونة سنانه، وكانت أيامه مواسم، وثغور بره بواسم، ولياليه كلها دررا، وللزمان أحجالاً وغررا، لم
 يغفلها من سمات عوارف، ولم يضحها من ظل إناس وارف، ولا عطلها من ماثرة بقي أثرها باديا، ولقي
 معتفيه منها إلى الفضل هاديا...

Aynı kişinin biyografisi Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (v. 776/1374-5) tarafından şöyle kaydedilmiştir:³⁸¹

كان المعتمد -رحمه الله- فارسا شجاعا بطلا مقداما شاعرا ماضيا مشكور السيرة في رعيته...

Birinci eserde secilerle bezenmiş, diğerine göre edebi yönü daha kuvvetli olan bir metin dikkat çekerken; metnin ifade ettiği mananın anlaşılması konusunda birçok okuyucu problem yaşayacaktır. İkinci metin ise daha sade ifadeler kullanarak okuyucuya biyografi hakkında daha sağlıklı bilgi sunmaktadır. Bu örnek bize seci kaygısı ile eserinin dilinin ağırlaşabileceğini, böylece eserin anlaşılmasına olumsuz etki edebileceğini net bir şekilde göstermektedir.

1.2.3. Biyografi Çeşitleri

İslam medeniyetindeki ilmi faaliyetlerin somut meyvesi olan devasa kitap külliyyatı içerisinde sayıları binlerle ifade edilen biyografi eserlerinin çeşitlerini birkaç açıdan incelemek mümkündür. Ele alından gruplandırma kriterine göre biyografi eserlerinin çeşitleri farklılaşmakta olup ortaya çıkan bu çeşitler özellikleriyle birlikte uzun uzadıya incelenme konusu yapılabilir. Biz bu başlıkta en çok kullanılan gruplandırma kriterlerinden “kapsam” ve “tasnif/tertib”i esas alarak iki ana taksimat altında biyografi eserlerinin çeşitlerini açıklamaya çalışacağız.

³⁸¹ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, II, 392.

Bu kriterlere göre biyografi çeşitlerini açıklamaya geçmeden önce biyografi türünü inceleyen bazı çalışmalardaki bir karıştırmaya dikkat çekmek istiyoruz. Biyografi kavramının İslam dünyasındaki karşılığı olan terâcim ve siyer üzerine yapılan iki çalışmada terâcim türünün çeşitleri anlatılırken bu iki ana ayrım gözetilmeden biyografi çeşitleri birbirine karıştırılarak sunulmuştur. Bu iki eserden birincisini yazan Hânî el-‘Amed, teracim şekillerini sayarken kapsamına göre olan türlerin arasında kronolojik tertipteki terâcimleri de sayarak kapsamına göre olan çeşitlerin arasına bir tertip çeşidini katmıştır.³⁸² Aynı şekilde Muhammed Abdülgani Hasen de kapsamına göre terâcimleri ayrı başlıklar halinde açıklarken bir kapsam türü değil tertip türü olan kronolojik tertibi de araya almıştır.³⁸³ Halbuki kapsam türleri içerisinde sayılan eserler içerisinde alfabetik, tabaka vs. gibi tertip türlerini kullananlar olduğu gibi kronolojik tertipte olanlar da mevcuttur. İki kritere göre oluşan türlerin ayrı kategorilerde olduğunu fark eden el-Halvecî ise bu çeşitleri birbirinden ayırmış; kapsamına göre çeşitlerini çalışmasının 3. bölümünde, tertibe göre çeşitlerini ise 5. bölümde incelemiştir.³⁸⁴ Biz de biyografi türünü tanıttığımız bu bölümde el-Halvecî’nin benimsediği şekilde iki ayrı ana kritere göre biyografi çeşitlerini ele alacağız.

1.2.3.1. Kapsam Bakımından Biyografi Çeşitleri

Biyografi eserlerinin çeşitleri denildiği zaman öncelikle akla gelen, kapsamına göre yapılan taksimattaki biyografi çeşitleridir. Biyografi sahibi veya sahiplerinin sayısı veya ilim dalı, yaşadığı dönem gibi çeşitli daraltma etmenleri, doğrudan doğruya eserin türünü ve dolayısıyla içeriği ile üslubunu belirlemektedir. Bu sebeple kapsam bakımından biyografi eserlerinin çeşitleri ve bu çeşitlerin genel özellikleri, biyografi ile ilgilenen bir kimsenin öncelikle bilmesi gereken hususlardandır.

Kapsam bakımından yapacağımız tasnifte dikkate alacağımız birincil kriter, eserin içerdiği biyografi sayısıdır. Biyografi eserinin kapsamı sadece bir kişinin biyografisi ile sınırlandırılabilir gibi kapsamı daha geniş tutup birden fazla kimsenin

³⁸² Örneğin bkz. el-‘Amed, *Dirâsât*, s. 45.

³⁸³ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 48-49.

³⁸⁴ Bkz. el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 163 vd., 307 vd.

biyografisini ele alan eserler de olabilmektedir. Çalışmamızın kavramsal çerçevesini tartıştığımız bölümde ifade ettiğimiz üzere bir kişinin biyografisine has kılınmış eserlere “şahsi biyografi eserleri” ismini vermektayiz ki İslam medeniyetinde sîret, terceme, menâkıb türü eserlerin tek kişi için kaleme alınanları bu çeşit biyografinin örnekleri olmaktadır. İçerdiği biyografi sayısının birden fazla olması durumunda ortaya çıkan geniş kapsamlı eserlere de biyografi derlemeleri denilmektedir. Bu gruba da tabakat ve terâcimler ile birden fazla kişi için yazılan siyer, menâkıb ve ahbarları örnek verebiliriz.

Şahsi biyografi eserlerinde eserin kapsamı sadece bir biyografi ile sınırlı olduğu için kapsamını genişletmek veya daraltmak söz konusu değildir. Dolayısıyla bu çeşidin alt türleri yoktur. Biyografi derlemelerinde ise durum tam tersi olup kapsam bakımından çok sayıda çeşidi bulunmaktadır ki bu çeşitlerin ortaya çıkmasında eserin çerçevesi çizilerken biyografi sahiplerinde aranan özellikler belirleyici rol oynamaktadır.

İnsan biyografilerini bir eserde derlemeyi isteyen bir yazarın, şimdiye kadar yaşamış bütün insanları içine alan bir eser yazması mümkün değildir. İster istemez eserin kapsamında daraltma yapmak, bazı kişileri eserin dışında bırakmak zorundadır. Bu daraltma işlemi, yazarın eseri için belirlediği özellikleri taşıyan biyografileri alıp bu özelliklere sahip olmayanları kapsam dışında bırakması şeklinde olur. Belirlenen her özellik, o özelliği taşımayan kişilerin dışarıda kalmasına neden olacaktır. Dolayısıyla yazarın aradığı özelliklerin artması durumunda kapsam dar olacak, tam tersine aranan özelliğin azalması durumunda da eserin kapsamı genişleyecektir. Örneğin sadece “alim olma” özelliği arandığı zaman, sadece “ilmi kimliği ile bilinmeyen kişiler” dışarıda kalacakken; örneğin buna “fakih olma” özelliğini de ilave edersek bir önceki sefer kapsam içerisinde olan müfessir, muhaddis vb. kişiler kapsam dışında kalacaktır. Bu iki özelliğe örneğin “Endülüs’te yaşamış olma” diye üçüncü bir özellik eklersek diğer bölgelerde yaşayan fakihler de eserin kapsamı dışında bırakılmış olacaktır. Bir de zamansal bir özellik ilave edip örneğin “VI/X. yüzyılda yaşamış olma” gibi bir özellik ararsak eserin kapsamı daha da daralacak, diğer yüzyıllarda yaşamış Endülüslü fakihler eserin içeriğine dahil olmayacaktır. Örnekte görüldüğü üzere biyografi sahiplerinde yazarın aradığı özellikler, eserin kapsamında daraltmaya neden olan temel etmenlerdir. Önemine binaen öncelikle bu özellikler hakkında bilgi verip sonra biyografi çeşitlerini tespit edip özelliklerini açıklamaya çalışacağız.

Bir insanı tanıtmak için sayılabilecek her özellik kapsam daraltmasında bir etmen olarak kullanılabilir. Esasında bu özellikler için bir sınır belirlemek de neredeyse imkansızdır. Örneğin kişinin dini, ırkı, yaşadığı zaman dilimleri (hatta yaşadığı süre), yaşadığı şehir/bölge/ülke, konuştuğu dil (hatta lehçe, şive), okuduğu okul, uğraştığı ilim dalı (varsa alt dalları), mensubiyeti bulunduğu mezhep/ekol, üstlendiği görev/meslek, özel kabiliyetleri, dikkat çekici diğer özellikleri, fiziki ve ahlaki özellikleri gibi çok geniş çerçevede özellikler saymak ve bu özelliklere sahip diğer insanlarla beraber bir biyografi derlemesine konu etmek mümkündür. Burada ana hatlarıyla saydığımız özellikler kendi içinde de çok sayıda alt özelliklere de ayrılmaktadır ki tüm bu özelliklerin dökümünden matematiksel olarak “sonsuz” diye ifade edebileceğimiz sayıda biyografi derlemesi türünün olabileceği sonucuna varırız. Zira insanların çok uç özelliklerini dikkate alarak çok uzun isimli biyografi derlemesi yazsak bile bir özellik daha ilave ederek o derlemenin de en az iki türünün daha mümkün olabileceğini göstermiş oluruz ki o iki türden birini belirlememiz halinde de yine bir özellik daha ekleyerek sayının biraz daha katlanmasını sağlayabiliriz.

“Sonsuz sayıda biyografi türü” gibi iddialı bir ifade matematiksel olarak doğru olsa da İslam medeniyetindeki biyografi eserleri incelendiği zaman belirli özelliklerin diğer özelliklere göre daha yaygın bir şekilde daraltma etmeni olarak kullanıldığı görülmektedir. Bazı uç kapsamlı biyografi derlemelerini dikkate almadan, sadece yaygın kullanılan özelliklerin/daraltma etmenlerinin tespit edilmesi durumunda, biyografi çeşitlerinin çoğunluğunun dökümünü çıkarmak mümkün hale gelebilmektedir. Dolayısıyla biz de öncelikle bu özellikleri/etmenleri tespit ederek İslam biyografi külliyyatı içerisinde daha fazla örneği biyografi çeşitlerini belirlemeye karar verdik.

Yaygın olarak kullanılan özellikleri/etmenleri beş ana grupta toplamak mümkündür:

a. Zaman etmeni: Eserin kapsamında daraltma işleminde en çok kullanılan etmenlerden birisi zamandır. Bir zaman dilimi veya dönem belirlenerek bu kapsamda olan kimseler esere alınıp olmayanları dışarıda bırakmak şeklinde kapsam daraltması gerçekleştirilir.

Zaman daraltmasında temel amaç daha önceki eserlerde geçen bilgilerin tekrarından kaçınmaktır. Bir alanda temayüz etmiş kişilerin biyografilerini derlemek isteyen bir müellif, kendisinden önce aynı alanda yazılmış başka bir eserde geçen biyografileri aynen tekrar etmek yerine, malzeme ve emek israfı yapmamak için onun bıraktığı yerden başlayıp sadece ondan sonra yaşamış kimselerin biyografilerini derlemekle iktifa edebilir.³⁸⁵ Bu durumda yazdığı eserin kapsamını, önceki eserin kapsamında olan zaman dilimini dışarıda bırakacak şekilde daraltır.

Zaman daraltması yapıldığı zaman geriye kalan süre de daraltmayı yapan yazara ve onun amacına göre değişkenlik arz eder. *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*'ında kapsamı 17, *Zeylû 'İber*'inde ise 24 yıllı sınırlandıran el-Hüseynî (v. 765/1364) gibi kapsamı çok daraltan yazarlar olduğu gibi İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin (v. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*'i gibi 1000 yıl kadar geniş tutanlar da vardır.³⁸⁶ Ancak örneğine en çok rastladığımız daraltma, hicri yüzyıllar esas alınarak yapılanlardır. Her yüzyılın bitiminde o yüzyılda yaşamış meşhur kimselerin biyografilerinin derlenmesi şeklinde olan ve geçtiğimiz yüzyıla kadar devam ettirilen bu geleneğin ilk örneğinin Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin IV/X. yüzyıl şairlerini derlediği (v. 429/1038) *Yetîmetü'd-dehr* olduğu iddia edilse³⁸⁷ de eserin henüz söz konusu yüzyıl bitmeden (384 yılında) yazılmaya başlanması ve diğer yüzyıllardan da bazı biyografileri içerdiğinin bizzat müellifi tarafından ifade edilmiş olması³⁸⁸ gibi sebeplerle tam olarak yüzyıl daraltması yapılmış bir eser olmadığını ifade edebiliriz.

Yüzyıl daraltmasının ilk örneklerinin VII/XIII. yüzyıl biyografileri için yazıldığı görülmektedir. Henüz yazma halinde olduğu için içeriklerine bakamadığımız 'Alemüddîn el-Birzâlî'nin (v. 739/1339) *Muhtasaru'l-mietî's-sâbi'a*'sı ve Ca'fer el-Edfevî'nin (v. 748/1347-8) *el-Bedru's-sâfir*'i bu yüzyılın biyografilerini derleyen

³⁸⁵ Bu işlem, zeyilden daha kapsamlıdır. Zeyilde tamamladığı eserin sistematığı ve üslubunun korunması esas iken burada bahsettiğimiz işlemde üslup ve sistematığın korunması şart değildir. Örneğin tabaka sistemine göre yazılmış bir eserin bıraktığı yerden devam eden eser, kronolojik veya alfabetik sistemde olabilir. Önceki eserin üslubu ve sistematığı korunursa zeyil adını alır.

³⁸⁶ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 176, 230.

³⁸⁷ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 46.

³⁸⁸ es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, I, 26, 28.

eserler olarak zikredilmektedir.³⁸⁹ Son tarafından eksik olarak günümüze ulaşan³⁹⁰ İbn Sa'd el-Endelüsî'nin (v. 685/1286) *el-Gusûnu'l-yâni'a fî mehâsini şu'arai'l-mieti's-sâbi'a*'sını da bu yüzyılın şair biyografilerini toplayan bir eserdir. *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'* ismiyle meşhur ve matbu olan Ebû Şâme el-Makdisî'nin (v. 665/1267) *ez-Zeyl ale'r-Ravdateyn*'i ise biyografi derlemesinden ziyade kronolojik bir tarih kitabı hüviyetinde olup yıl yıl açılan başlıklarda o yılda gerçekleşen olayları ve vefat eden kimselerin biyografilerinin verildiği bir eserdir. Aynı yazar tarafından yazılan bir tarih kitabının (*Kitâbü'r-Ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyn*) zeyli olması da bu eseri biyografiden ziyade tarih kaynağı olarak görmenin daha doğru olacağına delil olarak ileri sürülebilir. Öte yandan eserin hicri 590 yılından başlayıp en son müellifinin vefat yılı olan 665 yılını içermesi³⁹¹ de meşhur olduğu isminde geçen iki yüzyıla hasredilmiş bir eser olmadığını göstermektedir.

Yüzyıl daraltması yapan eserler, VII/XIII. yüzyıldaki ilk örneklerinin ardından önemli bir tarihçi olan İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*'si ile birlikte tam bir biyografi ansiklopedisi hüviyetine bürünmüş, ondan sonra gelen alimler de her yüzyıl için benzer bir derleme kaleme almışlardır. Sırasıyla bu eserler şunlardır:

- es-Sehâvî (v. 902/1497) - *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*
- Necmüddîn el-Gazzî (v. 1061/1651) - *el-Kevâkibü's-sâira fî a'yâni'l-mieti'l-âşira*
- Muhammed Emîn el-Muhibbî (v. 1111/1699) - *Hülâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşar*
- el-Murâdî (v. 1206/1791) - *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşar*
- 'Abdurrezzâk el-Baytâr (v. 1335/1916) - *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karni's-sâlise 'aşar*

³⁸⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 173.

³⁹⁰ İbn Sa'd el-Endelüsî, *el-Gusûnu'l-yâni'a*, muhakkikin önsözü, I, ۲.

³⁹¹ Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, s. 6, 238.

- ‘Ömer ‘Abdülcebbâr - *Siyer ve terâcimü ba‘di ‘ulemâinâ fî'l-karni'r-râbi‘a ‘aşar*

Yüzyıl şeklinde zaman daraltması yapan eserler genelde mekan bakımından mutlak iken mekan sınırlaması da yapan az sayıda eser vardır. Örneğin Ebu'l-‘Abbâs el-Gabrîni'nin (v. 714/1314/5) *‘Unvânü'd-dirâye fî men ‘urife mine’l-‘ulemâ fî'l-mieti’s-sâbi‘a bi Bicâye*’si isminden de anlaşılacağı üzere hem mekan hem de yüzyıl olarak zaman sınırlaması yapan eserlerdendir.

İlim dallarına ve mezheplere göre değişkenlik arz eden mütekaddimun-müteahhirun ayrımı da zaman daraltmasında kullanılan bir diğer metottur. Genelde ilk dönemi ele alan eserlere tekmile veya zeyil mesabesinde olan bu eserlere Hanefi mezhebinden İbn Tolun’un (v. 953/1546) *el-Gurafü’l-‘aliyye fî terâcimi müteahhiri’l-Hanefiyye*’sini, Şafii mezhebinden Radıyyüddîn el-Gazzî’nin (v. 935/1528-9) *Behcetü’n-nâzırîn ilâ terâcimi’l-müteahhirîn mine’ş-Şâfi‘iyyeti’l-bâri‘în*’ini, Hanbeli mezhebinden İbnü'l-Mibred’in (v. 909/1503) *el-Cevheru’l-münaddad fî tabakâti müteahhirî ashâbi Ahmed*’i ile Süleymân b. ‘Abdurrahmân b. Hamdân’ın (v. 1977) *Terâcim li müteahhiri’l-Hanâbile*’sini örnek olarak zikredebiliriz.

Bazı biyografi eserlerinde müellif zaman daraltması yaptığını ifade etmese bile konunun gereği olarak kendiliğinden bir daraltma söz konusu olabilir. Örneğin sahabeye özel biyografi derlemelerinde eserin zaman kapsamı peygamberliğin gönderilmesi ile hicri 110 yılları arası olmaktadır.³⁹² Meşâyih derlemelerinde kapsam müellifin hayatı ve geriye doğru bir insanın yaşayabileceği azami ömür kadar bir zaman ile sınırlıdır. Yine bir devletin ricalini toplayan eserler de ağırlıklı olarak o devletin hüküm sürdüğü yıllar ile sınırlı olacaktır.

Zaman sınırlaması yapmamayı tercih etmiş eserlerde de tüm zamanları içine alma gibi iddia zaten mümkün değildir. Her eser zaman bakımından en fazla yazarının vefatına kadar kapsayabilir. Başlangıç bakımından ise, genel olarak kitabın konusunun başladığı dönem ile kendiliğinden bir sınırlama yapılması söz konusu olmaktadır. Örneğin Şafii mezhebi alimlerini toplamayı amaçlayan bir eser doğal olarak İmam Şafii

³⁹² el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 192.

(v. 204/820) öncesi dönemi kapsamayacaktır.³⁹³ Aynı şekilde müfessir biyografi derlemeleri de tefsir ilminin Kuran’la doğrudan bağlantılı olması sebebiyle Kuran’ın nüzulundan önceki dönemi kapsamına alamayacaktır.³⁹⁴ Ancak eserin konusu zaman bakımından bir başlangıcı gerektirmesine rağmen, kapsama girmeyen biyografileri de almak pahasına zaman başlangıcı kısıtlaması yapmayan müellifler de varır. Örneğin Hanefi alimlerini derleyen el-Kefevî (v. 990/1582), *Ketâibü a ‘lâmi’l-ahyâr*’ını ilk insan olan Hz. Âdem’den (a.s.) başlatmış; böylece Hanefî olmamasına rağmen peygamberleri, sahabeyi, tabiini de eserine alarak eserin konusunun dışına çıkmıştır.³⁹⁵

b. Mekan etmeni: İslam medeniyeti merkezi Ortadoğu olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılmış; batıda Mağrib ve Endülüs’e, doğuda Hind alt kıtası ile Maveraünnehir’e, kuzeyde Kafkasya ve Balkanlara, güneyde ise Hind Okyanusu’na kadar uzanmıştır. İletişim ve ulaşım imkanlarının günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde bu geniş coğrafyanın her bir köşesinde yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamanın hayli zor olduğu açıktır. Bu sebeple bazı biyografi yazarları sadece belirli yerlerde yaşamış kişileri içerecek şekilde mekan daraltması yaparak biyocoğrafi eserler yazmayı tercih etmişlerdir.³⁹⁶

İletişim ve ulaşım güçlüğüünün yanında bazen de yazarın bir yere olan sevgisi veya asabiyeti, orada yaşamış kişileri tanıtmaya isteğine sebep olur ki belli bir yerin biyografilerini toplayan bazı eserler bu saik ile kaleme alınmıştır. Örneğin Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb (v. 776/1374-5) vatanı Gırnata’ya olan sevgisinin bir sonucu olarak *el-İhâta*’sını kaleme almış, eserin girişinde şehir asabiyesinin etkisi ile eserini yazdığını açık bir şekilde ifade etmiştir.³⁹⁷

³⁹³ Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız altı Şafii biyografi derlemelerinin tamamında eserin zaman kapsamı ya İmam Şâfi’î (v. 204/820) ya da öğrencileri ile başlamaktadır.

³⁹⁴ Örneğin el-Edirnevî (v. 1095/1684) eserine sahabe müfessirler ile başlar. Bkz. el-Edirnevî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, s. 3.

³⁹⁵ Bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 8^a vd.

³⁹⁶ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 71; Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 99; el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 234.

³⁹⁷ Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 157.

Mekan daraltmasının yapıldığı eserlerde daha çok şehir sınırlaması yapılmaktadır. Muhtemelen bu sınırlandırmayı yapan ilk genel eser olan³⁹⁸ *Târîhu Bağdâd* ile *Târîhu Medîneti Dimaşk*, *Târîhu Cürcân*, *et-Tuhfetü'l-latîfe* gibi mekan sınırlaması yapan diğer eserlerde eserin odak noktası hep “şehir”dir. Ancak şehirden daha büyük coğrafi birimler için de sınırlama yapılabilir. Örneğin el-Edfevî'nin (v. 748/1347-8) *et-Tâli'ü's-se'idü'l-câmî' esmâü nücebâi's-Sa'id*'i gibi ülkenin bir bölgesine (Yukarı Mısır) veya 'Âdil Nüveyhid'in *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâir*'i gibi bir ülkeye (Cezayir) sınırlama yapanlar olduğu gibi Ebu'l-'Arab et-Temîmî (v. 333/944-5) ve el-Huşenî'nin (v. 361/971) aynı isimdeki *Tabakâtü 'ulemâi İfrîkiyye* adlı eserleri gibi bir kıtaya (Afrika) hasredilen biyografi eserleri de bulunmaktadır.

Mekan sınırlaması yapan alimler arasında bir kimsenin bir yere mensubiyetinin sabit olması için ne kadar süre geçmesi konusunda farklı tutumlar olmaktadır. Kimi yazarlar eserin kapsamını sınırladığı yer ile biyografi sahibinin ilişkisinde nitelik arayarak eserine biyografileri alırken seçici davranmıştır. Örneğin *et-Tâli'ü's-se'id* müellifi el-Edfevî (v. 748/1347-8) eserine alacağı biyografilerde orada doğup yıllarca yaşadıkdan sonra oraya defnedilme, orada aile kurup neslinin orada devam etmesi veya aslının oradan gelmesi gibi şartlar aradığını mukaddimede ifade etmiştir.³⁹⁹ Bunun tam aksine belirlediği yere insanları nispet etme konusunda mütesahil davranan yazarlar da vardır. Örneğin *el-İhâta* müellifi Lisânüddîn İbnü'l-Hafîb (v. 776/1374-5) Gırnatahlılara hasrettiği eserinde kendi ifadesi ile “gündüzün bir süreliğine uğrayanlar”ı bile eserine almıştır.⁴⁰⁰ Böyle olunca da eser, mekan bakımından mukayyedlikten mutlaklığa yaklaşmıştır.

Müellifin mekan sınırlaması kastı olmasa bile eserin tabiatı gereği sadece belli bir yerdeki biyografileri içermesi söz konusu olabilir. Örneğin Abbasi halifelerinin biyografilerini derleyen bir eser otomatik olarak Bağdat ile sınırlı olacaktır. Halife eşlerine dair derlemelerde de durum böyledir. Mezhep alimlerini derleyen eserlerde de

³⁹⁸ Fehmî, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, s. 99; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 180.

³⁹⁹ el-Edfevî, *et-Tâli'ü's-se'id*, s. 5-6.

⁴⁰⁰ Lisânüddîn İbnü'l-Hafîb, *el-İhâta*, I, 166.

yazarın kastı olmasa bile konusunun doğal bir sonucu olarak mezhebin yayıldığı coğrafyalar ile kısıtlılık söz konusu olacaktır.

Mekan olarak bir şehre sınırlanmış biyografi eserlerinin bazılarında doğrudan biyografileri vermek yerine şehir hakkında genel bilgi veren, tarihinden ve faziletlerinden bahseden bir giriş bölümü yer almaktadır. Eserin tamamına oranla az bir yekûn tutması⁴⁰¹ sebebiyle eseri biyografi eseri olmaktan çıkarmayan bu bölüme yer veren eserlere örnek olarak el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ını, es-Sehâvî'nin (v. 902/1497) *et-Tuhfetü'l-latîfe*'sini ve İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî'nin (v. 1025/1616) Fâs şehri için yazdığı *Cezvetü'l-iktibâs*'ını zikredebiliriz.

c. *Meslek / idari görev / ilim dalı / sanat etmeni*: Bir kimse hakkında tek kelimelik bilgi verilmesi istense genelde mesleği, varsa uğraştığı ilim veya sanat dalı ile tanımlanması tercih edilir. Biyografi derlemelerinin birçoğunda da bu etmen, eserin kapsamını daraltmak için kullanılır. Biyografi derlemeleri hakkında yapılmış bilimsel çalışmalarda biyografi çeşitleri tablolarında genelde bu etmene göre tasnif esas alınmıştır.⁴⁰² Biz de kısmen farklılık içerecek olan tasnifimizde bu etmeni esas alacağımız için ayrıntısına birazdan değineceğiz.

d. *Cinsiyet etmeni*: İslam biyografi yazımında biyografisi yazılan kimselerin çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Biyografisi kayda değer görülmüş az sayıdaki kadınlar genellikle erkeklerle beraber aynı eser içerisinde zikredilirken, bazen kadın olma özelliği kapsam daraltma etmeni olarak kullanılarak sadece kadınlara özel eserler de yazılmıştır. Bu eserler arasında Ömer Rızâ Kehhâle'nin (v. 1987) *A'lâmü'n-nisâ fî 'âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*'ı gibi genel eserlerin yanı sıra İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) *Nisâü'l-hulefâ / Cihâtü'l-eimmeti'l-hulefâ*'sı, Muhammed Hayr Ramazân'ın *el-Müellifât mine'n-nisâ ve müellefâtühünne*'si, 'Abdülazîz eş-Şenâvî'nin *Zevcâtü's-sahâbe*'si gibi kadın olmanın yanı sıra başka özellikleri ile de daraltma yapılan eserler vardır. Cinsiyet etmeni genelde kadınlara özel eserlerin daraltmasında kullanılır.

⁴⁰¹ Mesela birazdan örnek olarak zikredeceğimiz eserlerde bu bölüm 16 ciltte 167 sayfa (Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 292-458), 3 ciltte 56 sayfa (es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 42-97), 2 ciltte 73 sayfa (İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî, *Cezvetü'l-iktibâs*, I, 10-82) kadar oran olarak az bir yer işgal etmektedir.

⁴⁰² Örnekleri için bkz. el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 80, 84.

Erkekler sayıca fazla olduğu için eser daraltmasında erkek olma özelliği pek kullanılmaz.

e. Nadir bulunan özel sıfatlar: Az insana nasip olan, insanlarca özel kabul edilen bazı özellikler de biyografi derlemelerinde kapsam daraltıcı etmen olarak kullanılabilir. Bu kapsamdaki kişiler özel bir sıfatla temayüz ettikleri için hayatlarının daha ilgi çekici, zikre değer bulunmaları pek tabiidir. Biyografi yazarları da kayıt altına almak veya daha fazla tanıtmak gibi amaçlarla bu hayatları eserlerine konu edebilirler.

Bu şekilde kapsam daraltması yapan biyografi çalışmalarının başında peygamberlerin hayatlarını anlatan siyer-i enbiya eserleri gelmektedir. Yine bir başka özel sıfat olan “sahabi olma” da birçok biyografi derlemesinde kullanılan kapsam daraltıcı bir etmen olarak dikkat çekmektedir.

Yine insanlar tarafından özel kabul edilen cömertlik, cesaret, dâhilik veya uzun yaşama gibi özellikler de kapsam daraltıcı etmen olarak kullanılmıştır. Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ’nın (v. 209/824) *Kitâbü Mekâtîlî’l-fürsân / Tabakâtü’l-fürsân*’ı, Muhammed et-Tebbânî’nin (v. 1970) *Nüzhetü’l-fityân fî terâcimi ba’dî’s-şüc‘ân*’ı, İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1201) *Kitâbü’l-Ezkiyâ*’sı, Ebû Hatim es-Sicistânî’nin (v. 255/869) *el-Mu‘ammerûn mine’l-‘Arab*’ı bu şekilde sınırlandırılmış eserlere örnek olarak zikredilebilir.

Burada sayılan türlerin haricinde es-Sehâvî’nin (v. 902/1497) Şemsüddîn ez-Zehabî’den (v. 748/1348) naklettiği tarih/biyografi çeşitleri⁴⁰³ arasında yer alan, fiziki veya ahlaki kusurlara göre daraltılmış eserler de vardır. İslam biyografi geleneğinin ilginç örneklerini teşkil eden bu eserler, her ne kadar belirli özellikteki insanların o özelliklerinin yansımalarını gösteren hikayelerini ihtiva etmesi bakımından biyografik unsurlar içeriyor olsa da bu bilgiler tam anlamıyla biyografi diyebileceğimiz bir bütünlük taşımamaktadır. Bu eserlerdeki hikayelerin bir kısmında bahsi geçen kimselerin müphem kimseler olması da bu eserleri biyografi eserlerinden ayırmaktadır. Bu sebeplerle sadece kapsam daraltması konusunda fikir vermesi için bu eserlerin bazı örneklerini vermekle yetineceğiz. Mesela el-Câhız’ın (v. 255/869) *el-Buhalâ*’sında

⁴⁰³ es-Sehâvî, *el-İ‘lân bi’t-tevbîh*, s. 140-143.

olduğu gibi cimrilik, yine el-Câhız'ın (v. 255/869) *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân*'ında olduğu gibi çeşitli hastalıklar ve özürler, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *et-Tatfîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*'i gibi davetsiz misafirlik, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Ahbâru'l-hamkâ' ve'l-muğaffelîn*'i gibi ahmaklık ve dalgınlık kapsam daraltması olarak kullanılmıştır.

Burada bahsettiğimiz beş etmen en çok kullanılan etmenler olup bunların haricinde başta belirttiğimiz “sonsuz sayıda biyografi çeşidi” ifadesini doğrular nitelikte ilginç kapsamlı eserler de yazılmıştır. Bu eserlere de bazı örnekler verip asıl konumuz olan biyografi çeşitlerine geçmek istiyoruz.

- İbn Mende (v. 512/1119) - *Men 'âşe mie ve 'işrîne sene mine's-sahâbe* (120 yıl yaşayan sahabiler)

- Şemsüddîn ez-Zehebî (v. 748/1348) - *Esmâü men 'âşe şemânîne sene ba'de şeyhihi ev semâ'ihî* (Hocasının vefatından veya hocasından ders almasından sonra 80 sene yaşayan raviler)

- el-Makrîzî (v. 845/1442) - *ez-Zehebü'l-mesbûk fî zikri men hacce mine'l-hulefâi ve'l-mülûk* (Hacca gitmiş halife ve sultanlar)

- İbn Kutlûboğâ (v. 879/1474) - *Men ravâ 'an ebîhî 'an ceddihî* (Babası - dedesi kanalıyla hadis rivayet edenler)

- 'Abdülfettâh Ebû Gudde (v. 1997) - *el-'Ulemâü'l-'uzzâbü'llezîne âserû'l-'ilme 'ale'z-zevâc* (İlmi evlenmeye tercih eden bekâr alimler)

- Enver el-Cündî (v. 1422/2002) - *A'lâm lem yünsıfihüm cîlühüm* (Yaşarken kıymeti bilinmeyenler)

- Bekir b. 'Abdillâh Ebû Zeyd (v. 1429/2008) - *el-'Ulemâü'llezîne tercemû li enfüsihim* (Otobiyografisini yazan alimler)

- Fuâd Sâlih es-seyyid - *Mu'cemü'llezîne nüsibû ilâ ümmehâtihim* (Annelerine nispet edilenler)

Yukarıda saydığımız etmenlerden üçüncüsü olan “meslek, idari görev, ilim dalı veya sanat” etmenini temel taksim kriteri kabul ederek biyografi derlemelerini kapsamına göre iki ana gruba ayırabiliriz:

1.2.3.1.1. Genel Biyografi Derlemeleri

Belirli bir meslek veya idari göreve sahip olma yahut da belirli bir ilim veya sanat dalına mensubiyet ayrımı yapmaksızın her türlü alandan kişileri içine alan genel kapsamlı eserlerdir. Terâcim-i âmmе (التراجم العامة) veya tabakât-ı âmmе (الطبقات العامة) gibi isimlerle anılan bu tür biyografi derlemelerindeki biyografi sahiplerinde aranan tek özellik, “biyografisi kayda değer olma”dır.⁴⁰⁴

Eser kapsamını belirlerken aranan özellik sayısının asgariye indirilmesi, ters orantılı olarak biyografi sayısında artışı da beraberinde getirir. Müellifin biyografiyi kayda değer bulması ve araştırma titizliğine göre de değişebilen biyografi sayısı konusunda en büyük rakamların genel biyografi derlemelerinde olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Özellikle zaman ve mekan bakımından mutlak olan genel biyografi derlemelerinde sayı binlerle ifade edilir ki örneğin es-Safedî’nin (v. 764/1363) *el-Vâfi bi’l-vefeyât*’ındaki biyografi sayısı 14000 civarına ulaşmıştır.⁴⁰⁵

Genel biyografi eserleri içerisinde zaman ve mekan etmenleri kullanılarak daraltma yapılması söz konusu olabilir. Bu iki etmene göre daraltma yapılması veya yapılmaması durumlarında şu dört alt tür ortaya çıkar:

- *Kısıtlamasız genel biyografi derlemeleri* (التراجم العامة المطلقة): Meslek, idari görev, ilim veya sanat dalı etmeni ile daraltma yapmamanın yanı sıra zaman ve mekan olarak da daraltma yapılmamış olan en geniş kapsamlı biyografi ansiklopedileridir. Az önce biyografi sayısını verdiğimiz es-Safedî’nin (v. 764/1363) *el-Vâfi bi’l-vefeyât*’ı, İbn Hallikân’ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü’l-a’yân*’ı, Şemsüddîn ez-Zehebî’nin (v. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’sı ve modern bir derleme olan Hayruddîn ez-Ziriklî’nin (v. 1976) *el-A’lâm*’ı kısıtlamasız genel biyografi kitaplarına örnek verilebilir.

⁴⁰⁴ Hasen, *et-Terâcim ve’s-siyer*, s. 39.

⁴⁰⁵ Durmuş, “Safedî”, *DİA*, XXXV, 448.

- *Zaman kısıtlamalı genel biyografi derlemeleri* (التراجم العامة المقيدة بالزمن): Meslek, idari görev, ilim veya sanat dalı etmeni ile mekan etmenini kullanarak daraltma yapmayan ancak zaman sınırlaması bulunan eserlerdir. Yukarıda zaman etmenini anlatırken yüzyıl daraltması yapan eserlerin tamamı buraya örnek olarak yazılabilir.

- *Mekan kısıtlamalı genel biyografi derlemeleri* (التراجم العامة المقيدة بالمكان): Bir öncekinin tam tersine zaman etmenini daraltmada kullanmayan ama mekan etmenini kullanan eserlerdir. Yukarıda mekan etmenini anlatırken verdiğimiz örneklerden *Tabakâtü 'ulemâi İfrîkiyye*'nin haricindekiler mekan sınırlaması yapan genel biyografi eserleridir.

- *Hem zaman hem de mekan kısıtlamalı genel biyografi derlemeleri* (التراجم العامة المقيدة بالزمن والمكان): Meslek, idari görev, ilim veya sanat dalı etmeni ile sınırlandırma yapmayan ancak hem zaman hem de mekan etmenleri ile kapsamı daraltma yoluna giden eserlerdir. Örneğin es-San'ânî'nin (v. 1961) *Neylû'l-vatar min terâcimi ricâli'l-Yemen fi'l-karni's-sâliye 'aşar* adlı eserinde kapsam hem hicri XIII. yüzyıla hem de Yemen'e; İbn Hâkân'ın (v. 529/1135) *Kalâidü'l-'ikyân*'ında ise X/XVI ve XI/XVII. yüzyıl Endülüs'üne sınırlandırılma yapılmıştır. Hem zaman hem de mekan kısıtlamalı genel biyografi eserleri içerisinde, daha önce yazılmış mekan sınırlamalı eserlere zeyil olarak yazılanlar dikkat çekmektedir. Örneğin İbn Beşkuvâl'ın (v. 578/1183) *es-Sıla*'sı İbnü'l-Faradî'nin (v. 403/1013)'nin *Târîhu 'ulemâi Endelüs*'üne zeyil olarak yazılmıştır.⁴⁰⁶

Genel biyografi derlemelerinde her ne kadar kapsam olarak geniş tutulmuş olsa da müellifin ihtisas alanı, mezhebi, yaşadığı coğrafya veya dönem içerik unsurlarını etkilediği gibi biyografilerin eserde yer alıp almamasını da etkilemektedir. Biyografi yazarı ihtisas alanı ortaklığı bulunan veya aynı mezhepten olan kimselere yoğunlaşp diğer alanlarda olanları veya farklı mezhep müntesiplerini ihmal edebilmektedir.⁴⁰⁷

İhtisas alanının haricinde genel biyografi eserlerindeki zaman unsurunun da bazen homojen olmadığı görülmektedir. Müellif özellikle kendisine yakın zamanlarda

⁴⁰⁶ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 184.

⁴⁰⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 169, 175, 182, 186.

yaşamış olan kimselere hem biyografi sayısı hem de içerik olarak ağırlık verebilmekte, böylece diğer zaman dilimleri için nispeten özet niteliğinde olan eseri muasırları için geniş bir kaynağa dönüşebilmektedir.⁴⁰⁸

Aynı şekilde müellifin kendisine yakın bölgelerde yaşayan alimlere ağırlık vermesi de söz konusu olabilmektedir.⁴⁰⁹ Hatta eserinde mekan sınırlaması yapmadığı halde uzak bölgelerden haberdar olmadığı için buraları ihmal edebilmektedir. Örneğin İbn Hacer el-‘Askalânî (v. 852/1449) VIII/XIV. yüzyıl biyografilerini toplayan eseri *ed-Dürerü'l-kâmine*'de herhangi bir mekan sınırlaması yapmadığı halde Hind alt kıtasını uzak olması sebebiyle eserine dahil edememiştir.⁴¹⁰ Uzaklığın haricinde Haçlı seferleri gibi uzun süren savaşlar da bazı coğrafyaların eserde yeterince yer alamamasına neden olabilmektedir.⁴¹¹

İhtisas alanı, mezhep, zaman ve mekan birlikteliği gibi unsurların haricinde biyografi sayısına olumlu etki eden bir diğer unsur da kaynak zenginliğidir.⁴¹² Tarihin belirli bir döneminin tarihçiler tarafından iyi kaydedilmiş olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan malzeme yoğunluğu, genel biyografi derlemesinde o dönemin biyografilerinde bir zenginliğe sebep olacaktır.

Genel biyografi derlemeleri her alandan biyografi içerdiği için içerik unsurlarının sabit olması imkan dahilinde değildir. Bir alim ile idarecinin, bir sufi ile kâdî'nin hayat hikayelerinde zikre değer görülecek hususlar elbette farklı olacaktır. Bu sebeple özel biyografi derlemelerine göre genel biyografi derlemelerinde içerik unsurlarının daha fazla çeşitli ve zengin olduğu söylenebilir.

1.2.3.1.2. Özel Biyografi Derlemeleri

Meslek, idari görev, ilim veya sanat dalı etmeni kullanılarak kapsamında daraltma yapılan eserlerdir. Müellif tarafından belirlenmiş bir veya birden fazla alana

⁴⁰⁸ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 170, 182.

⁴⁰⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 170, 177, 206, 213, 215.

⁴¹⁰ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 47; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 177.

⁴¹¹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 70.

⁴¹² el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 212.

müntesip kişilerin biyografilerinin bir araya getirilmesi ile oluşan bu eserler biyografi külliyatı içerisinde en fazla örneği olan alt türleri oluşturmaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere tüm meslekler, görevler ve ilim veya sanat dalları için ayrı ayrı eser yazılması mümkün olmakla birlikte, ilgili edebiyat içerisinde belirli grupların biyografilerinin daha fazla derlendiği dikkat çekmekte olup çalışmamızda -biraz da örnek kabilinden- sadece bu grupların biyografi derlemelerine yer vereceğiz.

1.2.3.1.2.1. Ravi ve Muhaddis Biyografi Derlemeleri

İslam şariatının Kitaptan sonra ikinci kaynağı olan Sünnet, bazı istisnalar dışında, en az yüz yıl kadarlık süreçte sözlü kültür ile muhafaza edilmiş; sonrasında gelen üç-dört asırlık dönemde tedvin ve tasnif faaliyetleri ile yazılı kayıtlara dönüştürülmüştür. Sünnetin sözlü olarak muhafaza edildiği dönemin baş aktörleri hiç şüphesiz ravilerdir.

Raviler, hadislerin taşıyıcıları oldukları için kişilik özellikleri hadislerin sıhhatini etkileyen unsurlardandır. Hadislerin sıhhat durumunu bilmek, ravilerini tanımayı gerektirdiği için hadis ile iştigal eden alimler, hadisler kadar hadislerin taşıyıcıları olan ravilerin hayatlarıyla da ilgilenmiş; onlar hakkında bilgiler toplamaya ve bu bilgileri rical kitapları şeklinde derlemeye başlamışlardır.

Rical kitaplarında hadislerin sıhhatini tespiti yardımcı olacak bilgileri derleme amaçlandığı için ravinin doğum ve ölüm tarihleri, yaşadığı coğrafya, yaptığı seyahatler, bulunduğu kişiler, dini hassasiyeti (adalet), hafızasının kuvveti (zabt) gibi bilgiler rical kitapları yazarlarının yoğunlaştığı unsurlar olmaktadır. Bu bilgilerin büyük kısmı kuşkusuz hayat hikayelerini kaydetmeyi temel amaç kabul eden diğer biyografi yazarlarının da önemseddiği bilgilerdir. Ancak rivayetle ilgili olmayan diğer biyografik bilgilerin muhafazası ve kayda geçirilmesi konusunda rical kitapları biyografi eserlerine göre eksik kalmıştır. Özellikle ilk dönem rical kitapları incelendiği zaman bu eserlerde biyografik unsurların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu alanın ilk eserlerinden Yahyâ b. Ma'în'in (v. 233/848) *et-Târîh*'inde zikredilen birçok kişinin sadece ismi zikredilmiş;

bazılarının ise sadece vefat tarihi, rivayet durumu, fıkhi görüşü⁴¹³ gibi kısa bilgilerin ilavesiyle yetinilmiştir. Halîfe b. Hayyât'ın (v. 240/854-5) *et-Tabakât*'ında da sırasıyla şehir-kabile-zaman tabakaları şeklinde tasnif edilmiş olan ravilerin birçoğu hakkında sadece isim ve vefat tarihi bilgisi ile yetinilmiştir.⁴¹⁴ el-Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târîhu 'l-kebîr*'i alfabetik tertip edilmiş olup ravilerin arasındaki hoca-talebe ilişkilerine yoğunlaşmış; ara ara doğum-vefat tarihleri, rivayet durumları veya örnek rivayeti gibi bazı bilgiler verilmekle iktifa edilmiştir.⁴¹⁵

Raviler için sonradan yazılan eserlerde hacim olarak artış olsa da içerik unsurlarında bir artış görünmemektedir. Örneğin ravi derlemelerinin en kapsamlılarından olan el-Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü 'l-Kemâl*'inde raviler önceki eserlere göre daha geniş ele alınmış; ancak istisnaları olmakla birlikte genel olarak sadece rivayetle ilgili hususlara değinilmeye devam edilmiştir.⁴¹⁶ Dolayısıyla sadece belirli biyografik unsurları içermesi sebebiyle ravileri tanıtan genel eserlerin, biyografi yazımının özel bir türü olduğu söylenebilir. Şüphesiz bu özel yazım türünün şekillenmesinde eserin yazılış amacı doğrudan etkili olmuştur.

İslam biyografî literatürüne genel bir bakış atıldığında ravi/muhaddisler için yazılan biyografi derlemelerinin en geniş ve önemli bölümlerden birini teşkil ettiği görülecektir. Ravi/muhaddis biyografi derlemesi yazımı, hadislerin sözlü kültürle aktarımının sona ermesinden sonra da asırlarca devam etmiş; eldeki bilgilerin toplanması, işlenmesi, farklı tasniflerle müstakil kitaplara aktarılması ile başka kültürlerde yakın yüzyıllara kadar örneği bulunmayan geniş ve derin bir külliyat, İslam medeniyetinin şaheserleri arasında yerini almıştır.

Bu geniş külliyat içerisinde ayırım yapmaksızın bütün ravileri derleyen eserler çoğunlukta olmakla birlikte, bazı özel nitelikli ravileri derleyen eserler de vardır. Genel ravi derlemelerine göre daha özel nitelikte olan bu eserler ravi derlemelerinin alt türleri

⁴¹³ Az sayıda örneklerinden birisi için bkz. Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh*, II, 300.

⁴¹⁴ Fazladan biyografik bilgi içeren bazı örnekler için bkz. Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 143, 174, 232.

⁴¹⁵ Bazı örnekleri için bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, I, 356, 407; III, 11, 13; IV, 237; V, 47.

⁴¹⁶ Örneğin hakkında dört sayfa bilgi verilen bir ravinin biyografisinde sadece şu unsurlar verilmiştir: tam adı, resmi görevi, hadis rivayet ettiği hocaları, talebeleri, rivayetinin sıhhat değeri hakkında görüşler, hadisini eserine alan musannifler. Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, VIII, 29-33.

olup “özel ravi derlemeleri” şeklinde isimlendirilebilir. Bu alt türler arasında sadece sika ravileri derleyen eserlere İbn Hibbân’ın (v. 354/965) *es-Sikât*’ı ile İbn Şâhîn’in (v. 385/996) *Târîhu esmâi’s-sikât*’ını; sadece zayıf ravileri toplayan eserlere el-‘Ukaylî’nin (v. 322/934) *ed-Du‘afâ*’sı ile İbn ‘Adî’nin (v. 365/976) *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*’ini; sadece tedlis yapan ravilere özel eserlere de İbnü’l-‘Acemî’nin (v. 841/1437-8) *et-Tebyîn li esmâi’l-müdellisîn*’i ile İbn Hacer el-‘Askalânî’nin (v. 852/1449) *Tabakâtü’l-müdellisîn*’ini örnek verebiliriz.

Ravi niteliklerine göre oluşan alt türlerin haricinde kapsam bakımından farklı bir alt türü olarak sadece muteber hadis kitaplarında geçen ravileri derleyen eserler de vardır. Abdülğanî el-Makdisî’nin (v. 600/1204) *el-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*’i ve bunun üzerine yapılan tehzib ve ihtisar çalışmaları ile Şemsüddîn ez-Zehebî’nin (v. 748/1348) *el-Kâşif fî ma‘rifeti men lehû rivâye fî l-Kütübi’s-sitte*’si sadece Kütüb-i sitte’de geçen ravileri içermesi sebebiyle genel ravi derlemelerine göre daha dar kapsamda olan bir alt türün örnekleri olarak zikredilebilir.

1.2.3.1.2.2. Fakih Biyografi Derlemeleri

Bir müslümanın amelle ilgili her türlü faaliyetini kendisine konu edinen, dini pratiklerle ilgili karşılaştığı problemleri çözmeyi amaçlayan bir ilim olarak fıkıh, İslami ilimler içerisinde daima önemli bir yer işgal etmiştir. Adı konmasa bile İslam’ın ilk yıllarından itibaren fıkıh tahsil ve talimi İslam toplumlarında daima revaç bulmuş, bunun bir sonucu olarak da farklı karakter ve mezhepte çok sayıda alim yetişmiştir. Genel olarak bu alimlerin tanıtılması, özel olarak da icma iddiasında görüş birliği ve görüş ayrılığında kanaati dikkate alınacak alimlerin tespiti, farklı görüşler içerisinde görüşü tercih edilecek yetkin alimin belirlenmesi gibi fikhi faaliyetlere yardımcı olması gibi amaçlarla fakihlerin biyografilerini derleyen eserler kaleme alınmıştır.

el-Heysem b. ‘Adî’nin (v. 207/822) *Tabakâtü’l-fukahâ ve’l-muhaddisîn*’i, Muhammed b. Hâlid’in (v. 220/835) *Tabakâtü’l-fukahâ*’sı, İbn Habîb es-Sülemî’nin (v. 238/853) *Tabakâtü’l-fukahâ ve’t-tâbiîn*’i gibi fakih biyografilerine dair ilk kaynaklar olarak zikredilen çalışmalar, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmadığı için içeriğinden haberdar olmadığımız ve dolayısıyla biyografi hüviyetinde olup olmadığını bilmediğimiz eserlerdir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî’nin (v. 476/1083) dört mezhep ile Zahiri

fakihlerin biyografilerini derlediği *Tabakâtü'l-fukaha*'sı günümüze ulaşan ilk genel fakih biyografi derlemesi olarak dikkat çekmektedir. eş-Şîrâzî (v. 476/1083) ile yakın dönemde yaşayan Ebû 'Ali el-Bağdâdî (v. 471/1078-9), Ebû Muhammed el-Cürcânî (v. 489/1096) ve Muhammed b. 'Abdilmelik el-Hemedânî'nin (v. 521/1127) *Tabakâtü'l-fukaha* adlı eserleri genel fakih biyografi eserlerine örnek olarak zikredilebilecek diğer çalışmalardır.⁴¹⁷

Fakih biyografileri alanında bu saydığımız genel eserler olmakla birlikte mezheplere göre daraltma daha yaygındır. Hanefî mezhebi özelinde yazılan fakih derlemeleri çalışmamızın ana konularından biri olup ileriki bölümlerde genişçe tahlil edilecektir.

Maliki mezhebinin biyografi derlemeleri mevcut bilgilerimize göre Kâdî 'İyâz'ın (v. 544/1149) *Tertîbü'l-medârik*'i ile başlamış,⁴¹⁸ İbn Ferhûn'un (v. 799/1397) *ed-Dibâcî'l-müzheb*'i ve üzerine yapılan çalışmalarla devam etmiştir. Modern dönemde dikkat çeken bir Maliki biyografi çalışması olarak *Tertîbü'l-medârik* üzerine tehzib, ihtisar ve istidrak çalışması yapan Kâsım 'Ali Sa'd'ın *Cemheratü terâcimi fukahâi'l-Mâlikiyye*'si ile Muhammed b. Muhammed Mahlûf'un (v. 1941) *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*'si zikredilebilir.

Şafii mezhebi altmış civarındaki⁴¹⁹ biyografi derlemesi ile bu alanda en fazla eser yazmış mezhep⁴²⁰ olarak dikkat çekmektedir. el-Mutavvî'î (v. 440/1048) ve Ebu't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058) gibi müelliflerin eserleriyle V/XI. yüzyılda başlayan Şafii biyografi geleneğinde Tâcüddîn es-Sübkî'nin (v. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sı ile Cemâlüddîn el-İsnevî (v. 772/1370) ve İbn Kâdî Şühbe'nin (v. 851/1448) *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*'leri geniş hacimleri ile dikkat çeken eserlerdir.

Hanbeli alimleri için yazılan biyografi derlemelerinin ilki olarak kabul edilen el-Hallâl'ın (v. 311/923-4) *Tabakâtü Ashâbi Ahmed*'i bilindiği kadarıyla günümüze tam

⁴¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1105.

⁴¹⁸ IV/X. yüzyıl alimlerinden İbn Ebî Düleym (v. 351/962) ve el-Huşenî'nin (v. 361/971) eserleri coğrafi temelli olduğu için dikkate alınmamıştır.

⁴¹⁹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, naşir mukaddimesi, I, 5.

⁴²⁰ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 205.

olarak ulaşabilmiş değildir. Mezhebin biyografilerini toplayan elimizdeki ilk eser İbn Ebî Ya‘lâ’nın (v. 526/1131) *Tabakâtü’l-Hanâbile*’sidir. Bu eserin üzerine zeyil olarak yazılan İbn Receb el-Hanbelî’nin (v. 795/1393) *ez-Zeyl ‘alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’si ve onun zeyli olan İbnü’l-Humeyd’in (v. 1295/1878) *es-Sühübü’l-vâbile*’si ile devam eden Hanbeli biyografî geleneğinde İbn Müflih’in (v. 884/1479) *el-Maksadü’l-erşed*’i ile İbnü’l-Mibred’in (v. 909/1503) *el-Cevheru’l-münaddad*’ı önemli eserlerdir.

Fakih biyografî derlemelerinin genel olanlarında da özel olanlarında da zaman veya mekan sınırlaması yapılabilmektedir. İbn Semüre el-Ca’dî’nin (v. 586/1190’dan sonra) *Tabakâtü fukahâi’l-Yemen*’i mekan sınırlaması yapan genel fakih biyografilerine örnek verilebilir.

Mekan sınırlamasından daha çok zaman sınırlamasının yaygın olduğu özel fakih biyografî derlemelerine hicri 512-750 yıllarını kapsayan İbn Receb el-Hanbelî’nin (v. 795/1393) *ez-Zeyl ‘alâ Tabakâti’l-Hanâbile*’sini ve müteahhir dönem ile sınırlandırılan İbn Tolun’un (v. 953/1546) *el-Gurafü’l-‘aliyye fî terâcimi müteahhiri’l-Hanefiyye*’sini örnek olarak zikredebiliriz.

Bu eserlerin haricinde Osmanlı döneminde en üst fetva mercii olarak kurumsallaşan şeyhülislamlık makamına gelen fakihlere özgü derlemeler de fakih biyografileri kapsamında değerlendirilebilir. Osmanlı şeyhülislamlarını derleyen ilk eser olan Müstakimzâde’nin (v. 1202/1788) *Devhatü’l-meşâyih*’i bu kapsamda olan eserlerdendir.

1.2.3.1.2.3. Kârî ve Müfessir Biyografî Derlemeleri

İslam dininin en önemli kaynağı olan Kuran’ın okunma ve anlaşılmasını konu eden kıraat ve tefsir ilimleriyle iştigal eden alimler de biyografî yazarlarının ilgisini çekmiş, sadece bu alimlerin hayatlarına özel biyografî eserleri kaleme alınmıştır. Kronolojik olarak bu iki alandan kârîler için yazılan eserlerin müfessirlere göre beş asır kadar daha önce ortaya çıktığı görülmektedir ki bu gecikmenin tefsir alimleri arasında keskin bir mezhepleşmenin olmaması, ravi biyografî derlemeleri gibi acil bir ihtiyacın bulunmaması ve müfessirlerin aynı zamanda başka ilimlerde de temayüz etmesi

sebebiyle diğer ilimlerin biyografi derlemelerinde veya genel biyografi eserlerinde yer almaları gibi sebeplerle olduğu ifade edilmektedir.⁴²¹

Kâfilere özel biyografi derlemelerinin ilk örneklerine bakıldığı zaman bu alandaki yazımın kıraat imamlarının bir kısmının ve ravilerinin hemen hemen tamamının yaşadığı dönemlere kadar gittiği görülmektedir. Halîfe b. Hayyât (v. 240/854-5) tarafından kaleme alınan⁴²² ve en eski eserlerden biri olarak bilinen *Tabakâtü'l-kurrâ* bilindiği kadarıyla günümüze intikal etmemiştir. Yirmi cüz halinde telif edilen, kendisinden sonraki birçok esere kaynaklık eden ancak yine günümüze ulaştığı bilinmeyen⁴²³ Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (v. 444/1053) *Tabakâtü'l-kurrâ ve'l-mukriîn*'i ile kapsamlı bir eser olan İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) *Gâyetü'n-Nihâye*'si bu türe örnek olarak zikredilebilir.⁴²⁴

Müfessir biyografilerini derleyen ilk eser, mukaddimesinde de ifade edildiği üzere⁴²⁵ es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'idir. Onun açtığı yoldan yürüyen ed-Dâvûdî (v. 945/1539) ve el-Edirnevî (v. 1095/1684) aynı isimde müfessir biyografi derlemeleri kaleme almışlardır.

Kârî ve müfessirlere özel biyografi literatüründe mutlaklık dikkat çekmektedir. İlgili literatürde yaptığımız taramalarda zaman veya mekan bakımından sınırlandırılmış bir esere rastlayamadık.

1.2.3.1.2.4. Dilci Biyografi Derlemeleri

Cahiliye döneminden beri Arap toplumunda kuvvetli bir şekilde var olan dil faktörü, İslamiyet ile birlikte hayatı tanzim eden hükümlerin çıkarılmasında da fonksiyon icra etmesi sebebiyle önemini artırmış; İslam medeniyetini oluşturan ilimlerin birçoğu için önemli bir araç konumunda olmasının da etkisiyle müslümanlar tarafından önemsenen ihtisas alanlarından biri olmuştur. Arap olmayan milletlerin İslam'a girmesi

⁴²¹ Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü", s. 43.

⁴²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 288

⁴²³ Çetin, "Dânî", *DİA*, VIII, 460-461.

⁴²⁴ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 202.

⁴²⁵ es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 21.

ile dilde görülen hatalı kullanımların önüne geçmek için Arap dilinin kurallarını ortaya koyan, kelimelerin manalarını tespit eden alimler yazdıkları eserlerle zengin bir edebiyat oluşturacak önemli çalışmalara imza atmışlardır. Dille ilgisi olan biyografi yazarlarının dikkatini geçen bu alimlerin hayatları müstakil biyografi derlemelerinde ele alınmıştır.

Daha çok *Tabakâtü'n-nühât/nahviyyîn* veya *lügaviyyîn* şeklinde isimlendirilen dilci biyografilerinin ilklerinden hiçbirinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir.⁴²⁶ Sonraki dönemlerdeki genel dilci derlemelerine Ebu't-Tayyib el-Lügavî'nin (v. 351/962) *Merâtibü'n-nahviyyîn*'i, Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin (v. 379/989) *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*'i ile es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Buğyetü'l-vü'ât fî tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât*'ını örnek olarak verebiliriz.

Genel kapsamlı eserlerin yanı sıra dil ekollerine müntesip alimlere özel olan daha dar kapsamlı alt türler de bulunmaktadır. Sadece Basra ekolündeki alimleri kapsayan bir derleme yazan Ebû Sa'îd es-Sîrâfî'nin (v. 368/978) *Tabakâtü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn* adlı eserini bu alt türlere örnek olarak zikredebiliriz.

1.2.3.1.2.5. Şair ve Edip Biyografi Derlemeleri

Arap dilinin sanata yönelik tarafını teşkil eden özelde şiir, genelde edebiyat alanı; güzeli arayan insan tabiatının birbirinden şahane eserler ortaya koyduğu bir alandır. Cahiliye döneminden beri Arap toplumunun ilgi odağı olan bu alanlar, İslamiyet'in gelişinden sonra da önemini muhafaza etmiş; güzelliğin ifadesinin yanı sıra başta tefsir olmak üzere birçok İslami ilim için kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gerek cahiliye dönemi, gerekse de İslam toplumda önemsenen bu alanların eserlerini ortaya koyan şair ve ediplerin hayatları da biyografi eserlerine konu olmuştur.

Şair ve edip biyografi eserlerinde biyografi sahiplerinin şair kimliğinin bulunması, yazarların da genelde şair veya şiirle ilgilenen kimseler olması gibi sebeplerle içerik unsurlarının şiir merkezli olduğu görülmektedir. Şiirlere uzun uzun yer

⁴²⁶ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 211.

verilmesi, değerlendirmelerinin yapılması bu tür eserleri tarih/biyografi alanından biraz uzaklaştırıp edebiyata yaklaştırmaktadır. Ancak yine de hayatları hakkında bilgi veriyor olmaları biyografi kapsamında değerlendirilmeleri için yeterli olmaktadır.

Günümüze ulaşan en eski biyografi derlemelerinden olan İbn Sellâm'ın (v. 231/846) *Tabakâtü fihûli's-su'arâ*'sı cahiliye döneminin şairlerini de içeren genel bir biyografi derlemesidir. Bu şekilde zaman veya mekan sınırlaması yapılmamış şair biyografi eserlerine İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *eş-Şi'r ve's-su'arâ*'sı, İbnü'l-Mu'tezz'in (v. 296/908) *Tabakâtü's-su'arâ*'sı, Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin (v. 429/1038) *Yetîmetü'd-dehr*'i, Kemâlüddîn el-Enbârî'nin (v. 577/1181) *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*'sı ve Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ*'sını örnek verebiliriz.

Bu mutlak eserlerin yanı sıra Osmân b. Rebî'a el-Endelüsî'nin (v. 310/922 civarı) *Tabakâtü's-su'arâ bi'l-Endelüs*'ü ile İbnü'l-Faradî'nin (v. 403/1013) *Ahbâru'su'arâi'l-Endelüs*'ü mekan sınırlaması yaparak sadece belirli bir yerin şairlerine özgü eserlerdendir. Muasır bir yazar olan 'Abdü 'avni'r-Rıdvân'ın *Mevsû'atü'su'arâi'l-'asri'l-câhilî* ve *Mevsû'atü'su'arâi'l-'asri'l-'Abbâsî* adlı eserlerini zaman sınırlaması yapan şair biyografi derlemelerine örnek olarak zikredebiliriz. Bunların yanı sıra yine muasır bir yazar olan Hilâl Nâcî'nin (v. 1432/2011) *Şu'arâü'l-Yemeni'l-mu'âsirun* adlı eseri hemen mekan hem de zaman sınırlaması yapılan bir biyografi derlemesidir.

Bu saydığımız eserlerde genelde erkek şairlere yer verilirken kadın şairler ya ihmal edilmiş, ya da azınlıkta kalmışlardır. Ancak İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *en-Nisâ ve'l-gazel*'i, 'Ali el-İsfahânî'nin (v. 356/967) *el-İmâü's-şevâ'ir*'i ve İbnü't-Tarrâh'ın (v. 720/1320'den sonra) *en-Nisâü's-şevâ'ir*'i gibi sadece kadın şairlere özel biyografi derlemeleri de kaleme alınmıştır.

1.2.3.1.2.6. Filozof ve Tabip Biyografi Derlemeleri

İslam medeniyetinin büyük ölçüde Yunan medeniyetinden aldığı iki önemli ilim olan felsefe ve tıp, esasında birbirinden farklı alanlar olmasına rağmen, biyografi eserleri ortaktır. Bunda bu ilimlerden biriyle ilgilenen kişilerin genelde diğeriyle de iştigal ediyor olmasının etkisi muhakkaktır. İsminde sadece “tabipler” geçmesine

rağmen filozofları da içeren eserlerin bulunması⁴²⁷ İslam toplumunda filozof (hakîm) ile tabibin aynı manada kullanıldığını, dolayısıyla bu iki ilmin tarihinin birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Aslında hikmet sahibi/bilge/filozof manasındaki hekim (حكيم) kelimesinin Türkçede tabip/doktor manasında kullanılıyor olması da bu yakınlığın bir sonucu olmalıdır.

İslam biyografi literatürünün hemen hemen her alanında çok sayıda çalışma dikkat çekerken filozof ve tabiplerin biyografilerine has eserlerin az sayıda örneği olduğu görülmektedir. Şüphesiz bunda felsefenin İslam'a uygunluğu konusunda endişelerin bulunması ile bazı konularda küfre düştüklerinin söylenmiş olmasının olumsuz etkisi vardır. İslam toplumunda genel olarak hoş görülme-yen bir alan olan felsefeyi kendisine ihtisas alanı olarak seçmiş kişiler de, bu algının bir yansıması olarak, tarih ve biyografi yazarları tarafından yeterince önemslenmemiş ve dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi zengin bir birikim ortaya konulamamıştır.⁴²⁸ Tıp ilminin zahiren de olsa İslam dini ile bir çatışması söz konusu olmamasına rağmen, daima felsefe ile beraber anılması aynı kaderi paylaşımlarına sebep olmuştur.

İslam biyografi literatüründeki az sayıda filozof ve tabip biyografi derlemelerine bu alanın bilinen ilk eseri⁴²⁹ olan Ebû Süleymân es-Sicistânî'nin (v. 391/1001 (?)) *Sıvânü'l-hikme*'si ile İshâk b. Huneyn'in (v. 298/910) *Târîhu'l-etıbbâ ve'l-hukemâ*'sı ve İbn Cülcül'ün (v. 384/994) *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hukemâ*'sı örnek olarak zikredilebilir.

Filozof ve tabipleri beraber ele alan bu eserlerin yanı sıra sadece birini kapsamına alan eserler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Ebî 'Usaybia (v. 668/1269), sadece tabiplere özel bir eser yazma isteğiyle yazdığı *'Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*'sında felsefeci olan tabipler de dahil olmak üzere tabiplere yer vermiş, tıp bilgisi olmayan felsefecilerin biyografilerini farklı bir eserine bırakmıştır.⁴³⁰ Tam tersine

⁴²⁷ el-Halvecî, *Küttübü't-terâcim*, s. 217.

⁴²⁸ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 68; el-Halvecî, *Küttübü't-terâcim*, s. 217.

⁴²⁹ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 69.

⁴³⁰ İbn Ebî 'Usaybia, *'Uyûnu'l-enbâ*, s. 8.

İbnü'l-Kıftî (v. 646/1248) de *İhbâru'l-'ulemâ' bi ahlâri'l-hukemâ* adlı eserini filozof merkezli olarak kaleme almıştır.⁴³¹

Bu alanda yazılmış eserlerin kapsamı incelendiğinde genelde zaman ve mekan sınırlamasına gidilmediği görülmektedir. Hatta sınırlamanın aksine diğer alanlarda genelde sadece İslamiyet sonrası dönem kapsama alınırken, felsefe ve tıbbın Yunan medeniyetinden alınmış olmasının etkisi ile o medeniyetin etkin olduğu coğrafyalar ve dönemler de filozof ve tabip eserlerinde kapsama dahil edilebilmektedir.

Filozof ve tabipleri derleyen eserlerde içerik unsurları diğerlerine benzemekte olup ilave olarak bildiği akli ilimlere dair vurgu yer almaktadır. Özellikle hadis ilmi tarafından önemsenen doğum ve vefat tarihi bilgileri bu ilimlerde önemli görülmediği için genellikle ihmal edilmektedir.⁴³²

1.2.3.1.2.7. Sufi Biyografi Derlemeleri

İslam biyografi yazımının en çok örneklerine rastladığımız alanlarından biri tasavvufi hayatı tercih etmiş kişilerin biyografilerine dair olan eserlerdir. Çok sayıda şahsi biyografi eserinin yanı sıra sufiyye, evliyâ, asfiyâ, ebrâr, ahyâr, zühhâd, 'ubbâd/'âbidîn, sâlihîn gibi isimler ile yazılmış çok sayıda biyografi derlemesine de rastlamaktayız. Tasavvuf edebiyatında biyografiye bu kadar fazla yer verilmesinin sebepleri arasında, biyografi yazımının sebepleri başlığında ifade ettiğimiz ibret ve irşad, halkı tarikata çekme ve müritlerin tarikata bağlılığını güçlendirme gibi amaçların etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Biyografi sahiplerinin tasavvufi bir hayat anlayışına sahip olmasının bir yansıması olarak sufi biyografi derlemelerinin içerik unsurları da diğer biyografi eserlerinden farklılık arz etmektedir. Bu tür eserlerde önemli bir unsur olarak yer alan keramet ve menkıbelerin yanı sıra biyografi sahibinin nefis tezkiyesi, zühd gibi

⁴³¹ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-'ulemâ'*, s. 7.

⁴³² Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 70.

tasavvufi konulara dair söylediği hikmetli sözler de içerik unsurları arasında yerini almıştır.⁴³³

Sufi biyografi edebiyatından günümüze ulaştığı bilinen ilk eser Ebû ‘Abdirrahmân es-Sülemî’nin (v. 412/1021) *Tabakâtü’s-sûfiyye*’sidir. Çok sayıdaki genel sufi biyografi eserleri içerisinde on ciltlik hacmi ile Ebû Nu‘aym el-İsfahânî’nin (v. 430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*’sı ile el-Hücvîrî’nin (v. 465/1072) *Keşfü’l-mahcûb*’u da zikre değer önemli eserler arasındadır.

Zaman bakımından mutlaklığın esas olduğu sufi biyografi yazımında mekan sınırlaması yapan eserler de vardır. Yemen’deki sufilere özel olarak kaleme alınan Ebu’l-‘Abbâs Ahmed ez-Zebîdî’nin (v. 893/1488) *Tabakâtü’l-havâs ehlü’s-sıdk ve’l-ihlâs*’ı, Beşir Hüseyin Nâzım’ın Mültan sufilere için yazdığı *Evliyâ-yı Mültân*’ı, İbnü’z-Zeyyât et-Tâdilî’nin (v. 627/1230) Mağrib sufilere için kaleme aldığı *et-Teşevvüf ilâ ricâli’t-tasavvuf*’u gibi eserler mekan sınırlamalı sufi biyografi derlemelerindendir.⁴³⁴

Tarikatlara göre kapsam daraltması yapılan derlemeler de sufi biyografi edebiyatında örneklerini gördüğümüz alt türleri teşkil etmektedir. Cemâlüddîn Hulvî’nin (v. 1064/1654) *Lemezât-i Hulviyye*’si Halvetî meşrep sufilere, Sâkîb Dede’nin (v. 1148/1735) *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân*’ı Mevlevî meşrep sufilere, La‘lîzâde ‘Abdülbâki’nin (v. 1159/1746) *Sergüzeşt*’i Bayrami-Melâmi meşrep sufilere, Mehmet Rıfat Efendi’nin (v. 1269/1852-3) *Nefhatü’r-riyâdi’l-âliye*’si Kâdirî meşrep sufilere, ‘Abdülmeccîd b. Muhammed el-Hânî’nin (v. 1318/1900) *el-Hadâiku’l-verdiyye*’si Nakşî meşrep sufilere, es-Seyyid Ebu’l-Hüdâ es-Sayyâdî’nin (v. 1328/1910) *Kılâdetü’l-cevâhir*’i Rifâî meşrep sufilere özel biyografi derlemelerine örnek verilebilir.⁴³⁵

Sufi biyografi yazımında Ebû ‘Abdirrahmân es-Sülemî’nin (v. 412/1021) *Zikrû’n-nisveti’l-müte’abbidâti’s-sûfiyyât*’ı gibi kadın sufilere özel eserler de kaleme alınmıştır.

⁴³³ Hikmetli sözlerle ağırlıklı yer veren bir eser olarak Ebû ‘Abdirrahmân es-Sülemî’nin (v. 412/1021) *Tabakâtü’s-sûfiyye*’si zikredilebilir.

⁴³⁴ Öngören, “Tabakat (Tasavvuf)”, *DİA*, XXXIX, 296.

⁴³⁵ Öngören, “Tabakat (Tasavvuf)”, *DİA*, XXXIX, 296.

1.2.3.1.2.8. Yönetici Biyografi Derlemeleri

Tarih yazıcılığın en baskın türünü oluşturan siyasal tarih yazımının ana aktörleri olan yöneticiler, tarihçiler kadar biyografların da ilgisini çekmiş; gerek ilmi gerekse de şahsi sebeplerle yöneticilerin hayatlarını anlatan biyografi eserleri kaleme alınmıştır. Şahsi biyografi eserlerinin yoğunlukta olduğu bu alanda halifeler, krallar, sultanlar, vezirler, valiler gibi yöneticiler için biyografi derlemeleri de kaleme alınmıştır.

Yönetici biyografi derlemeleri arasında sadece halifelerin biyografileri için yazılan eserlere Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin (v. 310/923) *Ahbâru 'l-hulefâ*'sı, İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) *Menâkıbü 'l-hulefâ*'sı ile es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Târîhu 'l-hulefâ*'sını örnek olarak zikredebiliriz. Krallar için yazılan eserlerden Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin (v. 429/1038) *Sîretü 'l-mülûk*'ü mekan bakımından mutlak iken İbnü'd-Deyba'ın (v. 944/1537) *Ahsenü 's-sülûk fî nazmi men veliye medînete Zebîd mine 'l-mülûk*'ü sadece Zebîd şehrinde hüküm sürmüş kralları içermekle mekan sınırlamalı kral biyografilerine örnek gösterilebilir. İbn Tağrîberdî'nin (v. 874/1470) *Mevridü 'l-letâfe fî men veliye 's-saltana ve 'l-hilâfe*'si hem sultanları hem de halifeleri içermesi sebebiyle⁴³⁶ kapsam bakımından öncekilerden biraz daha geniş olmaktadır.

İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) de aralarında bulunduğu bazı müelliflerin⁴³⁷ yazdığı *Ahbâru 'l-vüzerâ*'lar genel vezir biyografi eserleri iken 'Umâre el-Yemenî'nin (v. 569/1174) *en-Nüketü 'l-'asriyye fî ahbâri 'l-vüzerâi 'l-Mısriyye*'si gibi mekan sınırlaması yapmış vezir biyografi derlemeleri de bulunmaktadır.

Biyografların özel ilgisine mazhar olan bir diğer yönetici grubu olan valiler hakkında yazılan eserlerde mekan sınırlamasının yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bunda valilerin sayısının yukarıda zikri geçen diğer yöneticilere göre fazla olmasının etkisi olmalıdır. Bu şekilde mekan sınırlaması yapan vali biyografi derlemelerine İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *el-İ'lâm bi men veliye Mısır fî 'l-İslâm*'ı, İbn Tolun'un (v. 953/1546) *İ'lâmü 'l-verâ bi men veliye nâiben mine 'l-Etrâk bi Dimaşki 'ş-Şâmi 'l-*

⁴³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, II, 1901.

⁴³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, I, 30.

kübrâ'sı ile Muhammed Tâhir es-Sühreverdî'nin (v. X/XVI. yüzyıl) bazı Bağdat valilerinin biyografilerini içeren⁴³⁸ *Câmiu's-siyer*'ini örnek verebiliriz.

Yöneticiler için yazılan biyografi derlemelerinde içerik unsurları da biyografi sahiplerinin idarecilik vasfının bir yansıması olarak kısmen değişmektedir. Bu eserlerdeki biyografilerde alimler için verilen ilim tahsili, tedrisi, eserleri gibi unsurların yerine varsa meşhur olduğu lakap, göreve/idareye başlama tarihi, varsa göreve getiren daha üst makamdaki kişi, yönetimi, idaresi altında yaşanan önemli olaylar, yakın ilişkide olduğu kişiler, görevden ayrılış zamanı ve sebebi gibi ek unsurlar dikkat çekmektedir.

Yöneticiler için yazılan eserlerin yanında sadece eşlerinin ve cariyelerinin biyografilerini içeren müstakil derlemeler de yazılmıştır. İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) *Nisâü'l-hulefâ / Cihâtü'l-eimmeti'l-hulefâ mine'l-harâir ve'l-imâ'sını* örnek olarak zikredebileceğimiz bu eserlerde içerik unsurları doğal olarak önceki eserlere göre daha farklı olmaktadır. Dikkat çekici fiziki ve ahlaki özellikleri ile bazı hikayelerinin yanı sıra biyografi sahibi hanımı ise düğün esnasında verilen mehir ve hediyeler, cariyesi ise satın alınma ücreti veya hediye eden kişi gibi ilave içerik unsurları bu eserlerde yer almaktadır.⁴³⁹

1.2.3.1.2.9. Kadı Biyografi Derlemeleri

Kadırlara özel yazılan derlemeler, İslam biyografi yazımında ilk dönemden itibaren örneklerini gördüğümüz bir biyografi türüdür. Bu alanda yazılmış ilk eserin Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (v. 209/824) *Kudâtü'l-Basra'sı* olduğu kaydedilir.⁴⁴⁰

İslam biyografi literatüründe yazılmış kadı derlemelerinde Ebu'l-'Abbâs el-Vasıtî'nin (v. 552/1157) *Târîhu'l-kudât ve'l-hukkâm*'ı gibi az sayıda genel derleme bulunmakla birlikte çoğunlukla mekan sınırlaması yapıldığı görülmektedir. Bunda ilk eserin mekan sınırlaması ile yazılmış olmasının veya valilerde olduğu gibi sayılarının

⁴³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 541.

⁴³⁹ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 256.

⁴⁴⁰ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 67; el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 209.

fazla olmasının etkisi olduğu iddia edilebilir. İbn Beşkuvâl'in (v. 578/1183) *Ahbâru kudâti Kurtuba'sı*, İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) *Ahbâru kudâti Bağdâd'ı*, en-Nübâhî'nin (v. 792/1390'dan sonra) *Târîhu kudâti'l-Endelüs / el-Merkabetü'l-'ulyâ'sı*, İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *Raf'u'l-isr 'an kudâti Mısır'ı* ve *Ahbâru kudâti Dimaşk'ı* mekan sınırlaması yapılan kadı derlemelerine örnek olarak zikredilebilir.

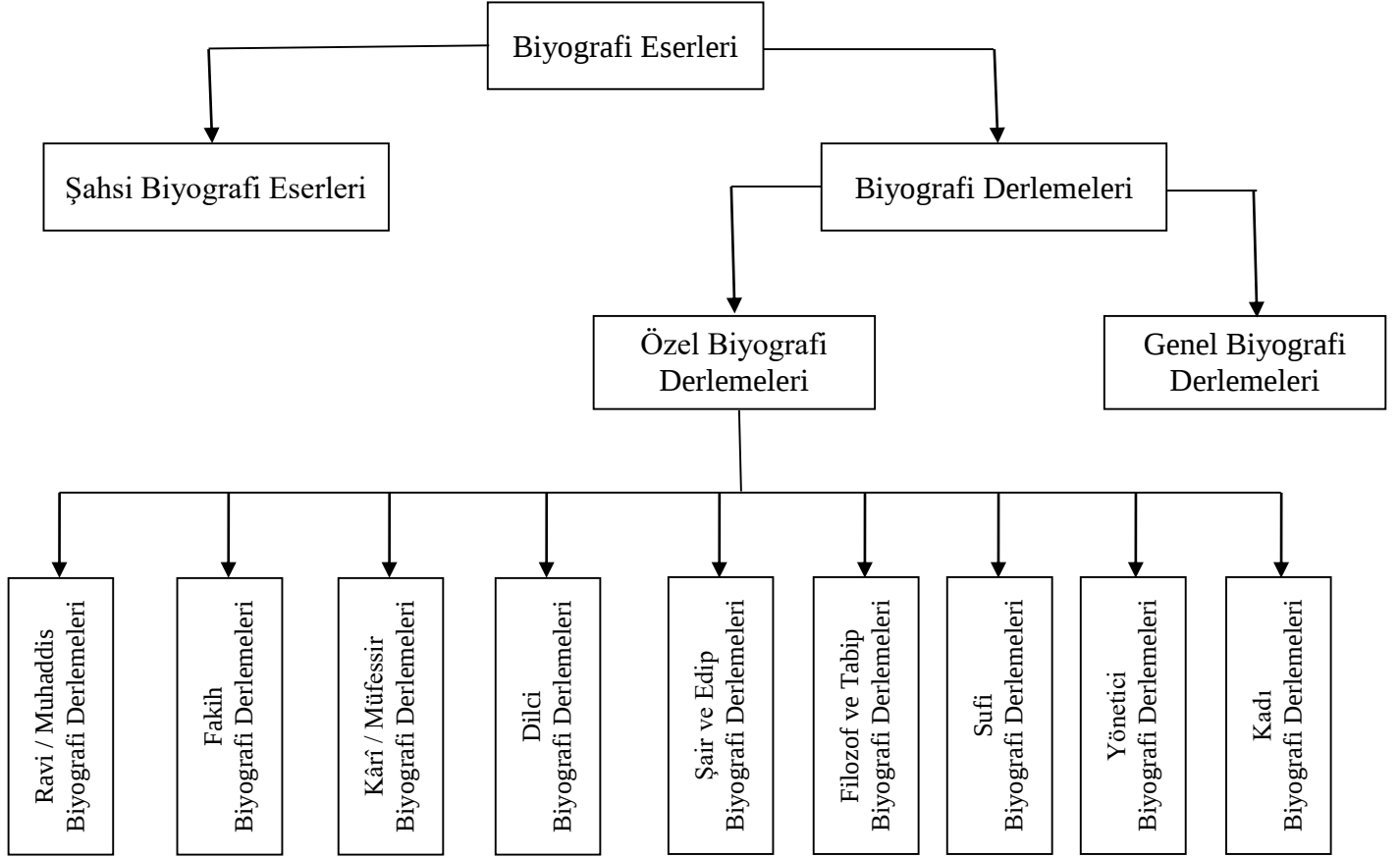
Kadı biyografilerinde diğer eserlerden farklı olarak göreve geliş tarihi ve sebebi, göreve atayan idareci, görev süresi, ayrılış tarihi ve nedeni gibi resmi görevi ile ilgili içerik unsurları ilaveten bulunabilmektedir.

İnsanlar arasındaki hukuki meseleleri çözüme kavuşturan bir kurum olması sebebiyle kadılık yapacak kimsede aranacak şartların en önemlilerinden biri fıkıh bilmesidir. Bu sebeple kadı olan herkes aynı zamanda bir fakih olmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar ayrı bir başlıkta ele alsak da, kadılara özel biyografi eserlerinin aynı zamanda fakih biyografi derlemelerinin bir alt türü olduğunu da söyleyebiliriz.

Buraya kadar saydığımız ilim/sanat dalı veya resmi görevlere göre biyografi türleri birbiri ile çelişen, bir arada olması düşünülemeyen türler değildir. Bu türlerden birden fazlasını kapsamına alan eserlerin yazılması da imkan dahilindedir. Müstakil olanlara göre sayıca az olsa da birden fazla türü kapsayan bu eserlere el-Heysem b. 'Adî'nin (v. 207/822) *Tabakâtü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn'i* ile el-Merzübânî'nin (v. 384/994) *el-Muktebes fî ahbâri'n-nühât ve'l-üdebâ ve's-şuarâ ve'l-ulemâ'sını* örnek olarak zikredebiliriz.

Tekrar hatırlatmak gerekirse kapsam bakımından biyografi çeşitleri olarak saydığımız bu eserler en yaygın kullanılan kapsam çeşitlerinden ibarettir. Az örneği olduğundan dolayı burada zikretmediğimiz çok farklı türlerin daha varlığını kabul etmekle birlikte bunun bir sınırının olmaması ve çeşitlerinin artması durumunda tasnifinin imkansızlaşması gibi sebeplerle sadece bu türleri zikretmekle yetineceğiz.

Son olarak bu ifade ettiğimiz türleri bir tablo ile ifade etmek istiyoruz.

Tablo: Kapsam Bakımından Biyografi Çeşitleri

1.2.3.2. Tasnif ve Tertip Bakımından Biyografi Çeşitleri

Öncelikle belirtmek gerekir ki biyografilerin tasnifi ve tertibi, ancak birden fazla biyografinin olduğu eserler için söz konusu olabilir. Bu sebeple sadece bir biyografiyi ele alan şahsi biyografi eserlerinde tasnif ve tertipten bahsedilemeyeceği için bu kriterlere göre yapılacak bir taksimde şahsi biyografi eserlerinin yeri olmayacaktır. Biyografi derlemelerinde ise birden fazla biyografi bulunduğu için bu biyografilerin gruplandırılması ve sıralanması söz konusu olabilmekte, buna göre de eserlerin farklı çeşitlerinden bahsedilebilmektedir. Dolayısıyla bu başlıkta sadece biyografi derlemelerinin tasnif ve tertip çeşitleri yer alacaktır.

Biyografi derlemelerinin birçoğu, kapsamı içerisindeki biyografileri karışık bir şekilde sıralamak yerine yazarı tarafından faydalı veya kullanışlı görülen bir sisteme göre gruplandırıp sıralamayı tercih eder. Böylece benzer kişilerin bir arada bulunması ve okuyucunun aradığı biyografiye daha hızlı şekilde ulaşması temin edilmiş olur. Zira biyografi derlemelerinin birçoğu baştan sona okunmak için değil, sadece lazım olan kişi hakkında bilgi alınsın diye kaleme alınmış başvuru kaynağı niteliğinde eserlerdir. Kullanım amacı bu şekilde olunca tasnif ve tertip sistemi, eserden daha fazla faydalanılması için azami derecede etkili bir unsur olmaktadır.

Biyografi yazarları eserlerinin daha faydalı ve kullanışlı olması için çeşitli sistemleri denemişlerdir. Her sistemin kendi içinde bazı eksi ve artı yönlerinin bulunması, zaman içerisinde bir sistem üzerinde karar kılınmasına engel olmuş; biyografi yazarlarının önemsettiği amaçların farklı olması sebebiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı tasnif ve tertip sistemlerini kullanan biyografi derlemeleri yazılmıştır. Bu başlıkta bu sistemleri artıları ve eksileri ile birlikte tanıtmaya, alt türlerini örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

Tasnif ve tertip şekillerini ayrı ayrı izah etmeden önce, bu şekillerin eserde yer alma miktarına göre yapılan basit sistem ve bileşik sistem ayırımından bahsetmek yerinde olacaktır. Bir eserde tasnif/tertip sistemlerinden sadece birisi kullanılıyorsa buna basit sistem denir. Bu sistemde biyografiler sadece bir kritere göre gruplandırılır/sıralanır, gruplandırma yapılmışsa aynı grubun içerisindeki biyografilerde ikinci bir kriter gözetilerek yeni bir gruplandırma ya da sıralama yapılmaz. Ana sıralamayı alfabetik olarak yapan eserlerin genelinde basit sistem kullanılır. Örneğin İbnü's-Salâh (v. 643/1245), *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*'sinde sadece alfabetik sistem kullanmış; bu sistemin doğal bir sonucu olarak yeni bir gruplandırma ortaya çıkmadığı için ikinci bir sisteme ihtiyaç kalmamıştır.

Basit sistem alfabetik sisteme özel bir durum değildir. Tabaka sistemini kullanan eserlerin bazılarında da tabakaların kendi iç sisteminde yeni bir tasnif veya tertibe müracaat edilmeden biyografilerin karışık verilmesi durumunda da basit sistem uygulanmış olur. Örneğin Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz*'ında eser ana tasnif olarak tabakalara bölünmüş; tabakaların içinde yer alan

biyografiler alfabetik, kronolojik veya coğrafik bir tasnif yapılmadan karışık olarak sunulmuştur. Sadece tabaka sistemini kullandığı için bu eser de basit sistemde yazılmış bir eser olarak değerlendirilir.

Bileşik sistemde ise birden fazla tasnif/tertip sisteminin beraber iç içe kullanılması söz konusudur. Bileşik sistemi kullanacak olan müellif, biyografileri önce bir sisteme göre gruplandırıp sıralar. Sonra aynı grup içerisinde yer alan biyografileri karışık olarak vermek yerine başka bir sisteme göre ikinci bir gruplandırma ve/veya sıralama yapar. İhtiyaç olması halinde bu işlem ikinci gruplandırmada oluşan grupların kendi iç düzeninde üçüncü kez tekrarlanır. Böylece farklı kriterlere göre birden fazla tasnif ve tertip işlemi gerçekleştirilmiş olur. Örneğin *Tabakâtü'l-müvellisîn* müellifi İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449), eserini önce tedlis yapma sıklığına göre tabakalara ayırarak tabaka sistemini tercih etmiş; ortaya çıkan tabakaların iç sıralamasında ise alfabetik sisteme göre sıralama yaparak ikili bileşik sistem kullanmıştır. Bir başka örnek olarak Maliki biyografi derlemesi olan *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*'de biyografiler önce nesillere dayalı tabaka sistemine göre ayrılmış, her tabaka kendi içerisinde coğrafik sisteme göre taksim edilmiş, her bir coğrafi birime ait biyografiler de vefat tarihine göre kronolojik sistem kullanılarak sıralanmış, böylece üçlü bileşik sistem kullanılmıştır.

Bileşik sistemde birden fazla sistemin iç içe bulunması sebebiyle bu sistemdeki eserlerin birazdan yapacağımız tasnif/tertip bakımından biyografi çeşitleri taksimatında hangi sistemin başlığı altında yer alacakları problemi söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumda bu eserleri, ilk aşamada kullandıkları sistemin başlığı altında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Bu girizgâhtan sonra biyografi geleneğinin en eski sistemi olan tabaka sisteminden başlayarak tasnif/tertip sistemine göre biyografi çeşitlerini tanıtacağız.

1.2.3.2.1. Tabaka Sistemli Biyografi Eserleri

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere nesiller arasında fazilet sıralaması yapan hadis-i şerifin ve genel olarak hadis ilminin etkisi ile biyografi eserlerinin ilk örneklerinde tabaka sistemi kullanılmıştır. Daha sonra bazı yazarlar tarafından pratik

bulunmayıp farklı sistemlere yönelenler olsa da tabaka sistemi tamamen terk edilmemiş, her daim en iyi sistem olduğunu iddia eden savunucuları var olagelmıştır.

Tabaka sistemi; eser kapsamında olan biyografileri belirli ortak özelliklerine göre gruplandırma ve bu grupları fazilet sıralamasına tabi tutarak en üstün görülenden en az seviyede olana doğru sıralanması şeklindedir. Tabakat kavramında izah ettiğimiz üzere biyografi eserlerinde biyografiler tabakalara ayrılırken dikkate alınan ortak özellik genelde “aynı devirde yaşama/akran olma” olduğu için tabakaların nesillere göre ayrılması en yaygın olanıdır. İlk dönemde yazılan biyografi derlemelerinin tamamına yakınında nesillere göre tabaka ayrımı söz konusu iken Şemsüddîn ez-Zehebî’nin (v. 748/1348) *Tezkiretü’l-huffâz*’ı gibi sonraki dönemde yazılan eserlerde de nesillere göre ayrılmış tabaka sistemi kullanılmaya devam edilmiştir.

Nesillere dayalı tabaka sisteminde ilk birkaç neslin haricindekilerde, tabakaları birbirinden ayıran sabit kriterler olmadığı için zamanla müellife göre değişen nesil anlayışı problemi doğmuştur. Bundan kaçınmak isteyen bazı yazarlar, tabakaları nesillere göre değil de sabit tarih aralıklarına göre belirlemeyi tercih etmişlerdir. Örneğin Tâcüddîn es-Sübkî (v. 771/1370), *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*’da birinci tabakayı İmam Şâfi’î’nin (v. 204/820) öğrencilerine, ikinci tabakayı da öğrencisi olmayıp III/IX. yüzyılda vefat edenlere ayırmış; ondan sonraki nesillerde öğrenci olma veya olmama gibi üzerinde ittifak edilmiş meşhur bir kriter olmadığı için tabakaları yüzer yıllık zaman dilimleri olarak belirlemeye başlamıştır. Çağdaşı İbn Kesîr (v. 774/1373) de aynı kapsamda yazdığı eserinde ilk iki tabakayı aynı mantıkla oluşturduktan sonra kalan tabakaları 50’şer yıllık zaman dilimlerinden oluşturmuş; bu tabakaları da biyografi yoğunluğuna göre 25, 20 veya 10’ar yıllık “mertebe” adını verdiği alt tabakalara ayırmıştır. el-Edirnevî’nin (v. 1095/1684) *Tabakâtü’l-müfessirîn*’inde de fasl adı verilen tabakalar 100’er yıllık zaman dilimlerine göre belirlenmiştir.

Bunun haricinde İbn Sa’d’ın (v. 230/845) *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*’inin alt tabakalarında olduğu gibi aynı nesilden olsalar bile belirli savaflara katılmış olma gibi ortak özellikler de tabaka ayrımında kullanılabilir. Yine başka bir ortak özellik olarak “tedlise müracaat etme sıklığı”, İbn Hacer el-‘Askalânî’nin (v. 852/1449),

Tabakâtü'l-müde'llisîn'deki tabaka ayırımında kullanılmıştır. Farklı bir tabaka kriteri olarak dönemin padişahını dikkate alarak padişahlara göre ayırma da Taşköprizâde'nin (v. 968/1561) *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'sinde örneğini gördüğümüz bir başka tabaka tasnifidir.

Daha çok hadis alimleri tarafından kullanılan tabaka sisteminin en büyük avantajı birbirine akrayan kimseleri bir arada sunması sebebiyle kişiler ve nesiller arasındaki bağı daha net göstermesidir. Başta alfabetik sistem olmak üzere diğer sistemlerde hayat hikayeleri birbiri ile kesişen kimselerin eserin çok farklı yerlerinde bulunabilmesi aralarındaki bağı tespitine engel olmakta iken, tabaka sisteminde bu problem söz konusu değildir.⁴⁴¹ Biyografilerin arasındaki irtibatın gözlenebilmesi özellikle hadis alanındaki biyografi derlemeleri için aranan özelliklerdendir.

Bir başka avantaj olarak tabaka sistemindeki eserler sayesinde kişi o ilmin gelişimini nesillere göre takip etme imkanı bulmaktadır. Zira tabakalarda biyografilerin sayı ve niteliklerine bakılarak tabakaları karşılaştırma, böylece o ilmin tarihinde zamansal kıyaslamalar yapma sadece tabaka sistemindeki eserler ile mümkündür. Alfabetik veya coğrafik sistemler, ilmi gelişim sürecini gözlemleme imkanı vermemektedir.

Biyografi derlemesinde tabaka sisteminin kullanılmasının başka bir avantajı olarak monotonluğu ortadan kaldırması söylenebilir. Bu eserlerde birbiri ile irtibatlı kimselerin bir arada bulunması sebebiyle okuyucu kendisini bir olaylar silsilesi içerisinde hisseder ve eseri daha bir iştahla okur. Diğer sistemlerde ise birbiri ile irtibatı olmayan kimselerin biyografilerinin yarı kalıplaşmış ifadelerle peş peşe gelmesi okuyucuyu eserden soğutacaktır.⁴⁴² Ancak sadece başvuru kaynağı olarak kullanılması istenen biyografi derlemelerinde bu özelliğin bulunmamasının bir eksiklik olmadığı iddia edilebilir ki yazım amaçlarının farklı olması sebebiyle bu, yerinde bir itiraz olacaktır.

⁴⁴¹ Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 74-75.

⁴⁴² Teyyim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, s. 75.

Tabaka sistemindeki bu avantajların yanında zamanla müellifleri başka sistem arayışlarına iten önemli devavantajlar da bulunmaktadır. Bunların başında asırların geçmesi ile biyografisi yazılacak kişi sayının artması, bunun bir sonucu olarak da aranan kişinin hangi tabakada olduğunun baştan bilinmemesi problemi yer almaktadır.⁴⁴³ Sadece ilk nesillerle ilgilenen ravi biyografilerinde bu problemin olmaması sebebiyle hadis ilmi ile iştigal edenlerin genelde⁴⁴⁴ karşılaşmadığı bu problem, nesiller arasındaki sınırların net olmadığı sonraki dönem biyografilerini inceleyen diğer sahalarda kendisini bariz bir şekilde hissettirmektedir. Öte yandan biyografi sahibinin hangi tabakada olduğunu bilmemeyi, sadece okuyucunun eksiği olarak da görmemek gerekir. Tabaka kavramının net olmaması, tabaka ayrımlarının sonraki nesillerde İslam'ın ilk nesillerinde olduğu gibi sabit kriterlerinin olmaması, tabakaların tedahül etmesi, tabaka ayrımının yazardan yazara, hatta yazarın bir eserinden başka bir eserine göre bile değişiklik arz etmesi,⁴⁴⁵ problemi daha da zorlaştıran hususlar olup problemin okuyucu merkezli olmadığını göstermektedir.

1.2.3.2.2. Alfabetik Sistemli Biyografi Eserleri

Alfabeyi oluşturan harflere göre tasnif ve tertip esasına dayalı olan alfabetik sistem, tabaka sistemli biyografi derlemelerinde biraz önce bahsettiğimiz problemlerin bulunması sebebiyle daha kullanışlı yeni bir sistem arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmış; sağladığı kullanım kolaylığı sebebiyle zamanla en çok kullanılan sistem⁴⁴⁶ haline gelmiştir.

Biyografi eserlerinde alfabetik sistemi gözetme seviyesine göre beş farklı şekil bulunmaktadır:

⁴⁴³ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 346.

⁴⁴⁴ Sahabenin sahabeden rivayet etmesi durumunda tâbiinden sanılması veya tabiinin irsal yapması durumunda sahabe zannedilmesi gibi bazı problemler olabilmektedir.

⁴⁴⁵ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 359-360. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'nın muhakkik önsözünde Şemsüddin ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) farklı eserlerindeki tabaka ayrımları karşılaştırılmış; müellifin hemen hemen her eserinde farklı bir sistemde tabaka ayrımına gittiği, aynı zaman dilimini içermesine rağmen farklı sayıda tabakalar ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Şemsüddin ez-Zehebî (v. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, muhakkik önsözü, I, 99 vd.

⁴⁴⁶ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 313, 378, 379.

- Sadece ismin ilk harfine göre alfabetik sıralama yapıp diğer harflerini dikkate almayan sistem. Bu sistemde sadece ilk harf dikkate alınarak bir tasnif yapılır, genelde aynı olan isimler peş peşe getirilir, ancak alfabetik sıralamada ikinci harfe dikkat edilmez. Bu sistemin kullanıldığı İbnü'l-Kıftî'nin (v. 646/1248) *İhbâru'l-'ulemâ'*’sında örneğin ismi mîm ile başlayan kişiler “mîm harfi” başlığında toplanmış; sırasıyla Mübeşşir’ler, Muhammed’ler, bir tane el-Muhtâr, Musa’lar ve her birinden birer tane olmak üzere diğer isimler karışık olarak getirilmiştir. İsmi ikinci harfine veya aynı olan isimlerde baba ismine bakarak yeni bir alfabetik sıralama yapılmamıştır. Örneğin Mesleme (مسلمة) isminin ikinci harfi olan sîn, Mûsâ’nın ikinci harfi olan yâ’dan daha önce gelmesine rağmen Mesleme b. Ahmed, ismi Mûsâ olanlardan sonra zikredilmiştir.⁴⁴⁷ Aynı ismi paylaşan Mûsâ b. Şâkir ile Mûsâ b. İsrâîl’in bu sıra ile gelmesi⁴⁴⁸ de baba isimlerinin dikkate alınmadığını göstermektedir.

Sadece ilk harfi dikkate alan eserlerin bir kısmı bu şekilde karışık vermek yerine baba isminin ilk harfini dikkate alarak kendi içlerinde ikincil bir alfabetik sıralama yapabilmektedir. Bu sistemi kullanan bir eser olan el-Buhârî’nin (v. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*’inde ilk harfleri ortak olan isimler baba isimlerinin ilk harflerine göre kendi içinde bir daha sıralanmış, bu iki harfin dışındakiler sıralamada dikkate alınmamıştır. Örneğin elif harfinde toplanan İyâs’lar (إياس) ile Esved’ler (الأسود) yâ harfi sîn harfinden sonra gelmesine rağmen bu şekilde sıralanmış, baba adlarında ise İsmâîl b. İyâs’tan hemen sonra İsmâîl b. Ümeyye gelmiş, alfabetik sıralama esnasında baba isimlerinin birinci harfleri olan elif’lere bakılmış, ama ikinci harfleri olan yâ ile mîm’e bakılmamıştır.⁴⁴⁹

Tek harfi dikkate alan alfabetik sistem genelde ilk seviyede kullanılırken bileşik sistemlerde ikinci veya üçüncü seviyelerde de kullanılabilir. Örneğin Cemâlüddîn el-İsnevî (v. 772/1370), *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*’sinde önce üçlü tabaka sistemini, sonra belirlediği iki kitapta ismi geçen ve geçmeyen şeklinde özel bir tasnif

⁴⁴⁷ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-'ulemâ'*, s. 244.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-'ulemâ'*, s. 237, 238.

⁴⁴⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 345, 434, 443.

sistemini, üçüncü ve en son seviyede de nisbelerin başındaki tek harfi dikkate alan alfabetik sistemi kullanmıştır.

- *Sadece kişi ismini dikkate alarak sıralama yapan sistem.* Bu sistemde biyografi sahibinin isminin sadece ilk harfi değil, bütün harfleri sırasıyla alfabetik sıralamaya tabi tutulur, ancak baba ismi dikkate alınmaz. Örneğin bu sistemin hiç tertip istisnası getirilmeden kullanıldığı bir eser olarak es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'inde sadece müfessirlerin kendi isimlerine göre sıralanmış, baba adları hiç dikkate alınmamıştır.

Bu tür eserlerin bazılarında her ne kadar sıralamada baba isimlerine bakılmasa da aynı baba ismine sahip olanları bir arada verme durumu söz konusu olabilmektedir. Mesela İbnü'l-Kıfî'nin (v. 646/1248) *İnbâhu'r-ruvât*'ında kendi isimleri ile baba isimleri⁴⁵⁰ aynı olan kişiler arka arkaya zikredilmiştir.⁴⁵¹

- *Kişi ismi ile birlikte baba adını da dikkate alarak sıralama yapan sistem.* Bir öncekine göre daha gelişmiş bir sıralama içeren bu sistem, alfabetik sistemler içerisinde en çok kullanılandır.⁴⁵² Kişinin adı ile birlikte baba adının da sıralamaya dahil edilmesi ile okuyucuya aradığı şeye daha kolay ulaşabileceği bir sistem sunulur. Bu şekilde sıralama yapan eserlerden el-Edfevî'nin (v. 748/1347-8) *et-Tâli'u's-se'îd*'inde alfabetik sıralamada baba isimlerine de bakılmış, ancak bir sonraki şekilde anlatacağımız gibi dede isimleri alfabetik sıralanmamış;⁴⁵³ hatta aynı dede ismine sahip olanlar bir araya toplanmamış, karışık verilmiştir.⁴⁵⁴ İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *ed-Dürerü'l-kâmine*'si, İbn Tağrıberdî'nin (v. 874/1470) *el-Menhelü's-sâfi* ve *ed-Delîlü's-şâfi* adlı eserleri bu sistemde yazılan eserlere örnek olarak zikredebileceğimiz diğer eserlerdir.

⁴⁵⁰ Gözetilmediğini gösteren sıralama örnekleri için bkz. İbnü'l-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 71, 73, 121, 126.

⁴⁵¹ Örneğin Ahmet b. İbrâhîm'ler bir arada, Ahmed b. İshâk'lar da bir arada bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 59-64, 64-65.

⁴⁵² el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 321.

⁴⁵³ Örnekleri için bkz. el-Edfevî, *et-Tâli'u's-se'îd*, s. 49, 52, 56, 58.

⁴⁵⁴ Örnekleri için bkz. el-Edfevî, *et-Tâli'u's-se'îd*, s. 48, 49, 477, 482.

- *Kişinin tam isminde geçen tüm unsurları sıralamada kullanan sistem.* Alfabetik sistemin en kompleks sistemi olan bu usulde başta kişi adı + baba adı + dede adı olmak üzere daha üst nesillerin isimleri, künyeler, nisbeler ve lakaplar da dahil olmak üzere tüm unsurlar alfabetik olarak sıralanır. Alfabetik sistem çeşitleri içerisinde en gelişmiş olan bu usulde yazılmış eserlerin ilklerinden olan *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*'nin müellifi İbnü's-Salâh (v. 643/1245), sistemini mukaddimede örneklerle anlatmıştır.⁴⁵⁵ Bu sistemi kullanan eserlere es-Sehâvî'nin (v. 902/1497) *ed-Dav'u'l-lâmi*'i, ed-Dâvûdî'nin (v. 945/1539) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i ile Hanefi biyografi derlemelerinden *el-Cevâhiru'l-mudîyye* ve *Tâcü't-terâcim* de örnek verilebilir.

- *Kişinin meşhur olduğu isim, lakap, künye veya nisbeye göre sıralayan sistem.* Birazdan ifade edeceğimiz üzere alfabetik sistemin en büyük dezavantajı olan kişilerin genelde asıl ismi ile bilinmemesi problemine bir çözüm olarak geliştirilen bu sıralama sisteminde biyografi sahipleri hangi isim ile meşhurlarsa onu dikkate alarak sıralama yapılır. Meşhur olduğu ismi; kendi ismi, künyesi, nisbesi, lakabı, İbn Fülân şeklinde baba veya dede ismi şeklinde olabildiği gibi künye + nisbe gibi birleşik olarak da gelebilir. Bu şekilde sıralama yapan bir müellif olan Cemâlüddîn el-İsnevî (v. 772/1370), mukaddimede diğer sistemlerin dezavantajlarından bahsetmiş, sonunda bu sistemde karar kıldığını ifade etmiştir.⁴⁵⁶ İleride ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz İbrâhîm el-Halebî'nin (v. 956/1549) *Muhtasaru Cevâhiri'l-mudîyye*'si ile el-Edirnevî'nin (v. 1136/1724) *Mehâmmü'l-fukahâ*'sında da bu sistem kullanılmıştır.

Alfabetik biyografi eserlerinin ilk örneklerinde sadece birinci şekil kullanılırken V/XI. yüzyıldan itibaren sıralamada daha fazla unsur dikkate alınmaya başlanmıştır.⁴⁵⁷ Birinci şeklin VII/XIII. yüzyılda⁴⁵⁸ tamamen terk edilmesinde, sıralanması gerek biyografi sayısının artması ile sadece ilk harfe göre sıralamanın yeterince pratik olmamasının etkisi vardır. Zaten bu şekilde sıralayan ilk eserlerde de alfabetik sistem yeterli gelmediği için ikinci seviye olarak başka sistemlere de müracaat edilmek

⁴⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, I, 78-79.

⁴⁵⁶ el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 16-17.

⁴⁵⁷ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 313.

⁴⁵⁸ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 317.

zorunda kalınıyordu.⁴⁵⁹ Birinci şeklin bu yetersizliğini diğer sistemlerle gidermek yerine alfabetik sistemi daha da geliştirerek gidermeyi tercih eden müellifler önce ikinci şekli, VI/XII. yüzyıldan itibaren de üçüncü ve dördüncü şekilleri kullanmaya başlamışlardır.⁴⁶⁰ Bu gelişmiş sistemlerde yazılan eserlerde diğer sistemlerin ikinci seviyede kullanılmasının terk edilmesi⁴⁶¹ de birinci şeklin yetersizliğinin göstergelerindendir.

Alfabetik sistemde sıralama yaparken bazı hususlarda farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Bunları maddeler halinde sıralayarak izah etmeye çalışacağız.

أ - ب - ت - ث - ج - ح - İslam dünyasının hemen hemen tamamında alfabe sıralaması şeklinde - خ - د - ذ - ر - ز - س - ش - ص - ض - ط - ظ - ع - غ - ف - ق - ك - ل - م - ن - ه - و - ي - أ - ب - ت - ث - ج - ح - خ - د - ذ - ر - ز - ط - ظ - ك - ل - م - ن - ص - ض - ع - غ - Mağribliler - أ - ب - ت - ث - ج - ح - خ - د - ذ - ر - ز - ط - ظ - ك - ل - م - ن - ص - ض - ع - غ - şeklinde farklı bir sıralama yapmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak da Mağribli yazarların yazdığı alfabetik biyografi derlemelerindeki sıralama da farklı olmaktadır. Örneğin İbn ‘Abdillerr’in (v. 463/1071) *el-İstî‘âb*’ında biyografiler bu şekilde sıralanmış olup eserin bazı baskıları orijinal sıralaması ile, bazı baskıları ise tehzib edilerek normal sıralama ile yapılmıştır.⁴⁶² Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb’in (v. 776/1374-5) *el-İhâta*’sı ile İbnü’l-Kâdî el-Miknâsî’nin (v. 1025/1616) *Dürretü’l-hicâl*’i de bu şekilde sıralanmış eserlerdendir. Doğudaki yazarlar alfabetik sistem kullanacakları zaman Doğuda bilinen sıralamayı kullanacaklarını ifade gereği duymazlar, ancak el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415) gibi nadiren bunu ifade eden yazarlar da olmuştur.⁴⁶³

Ülkemizde bilinen alfabe sıralaması ilk verdiğimiz normal sıralama ile büyük oranda aynı olup sadece ه ile و harflerinin yer değiştirmesi ile ي - ن - و - ه - ي şeklinde. Bu sıralama ile de yazılmış biyografi eserleri vardır. Örneğin İbnü’l-Kıftî’nin (v. 646/1248) *İnbâhu’r-ruvât*’ı ile es-Süyûtî’nin (v. 911/1505) *Buğyetü’l-*

⁴⁵⁹ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 316.

⁴⁶⁰ İbn ‘Asâkir’in (v. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimâşk*’ı ile İbn Ebî Ya‘lâ’nın (v. 526/1131) *Tabakâtü’l-Hanâbile*’si tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sistemi kullanan ilk eserler arasındadır.

⁴⁶¹ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 316, 318, 322, 324’teki tabloları karşılaştırınız.

⁴⁶² Yardım, “el-İstîâb”, *DİA*, XXIII, 315.

⁴⁶³ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü’l-vefiyye*, vr. 1^b.

vü'ât'ında ه harfi و harfinden sonra gelmektedir. Yine ülkemiz alfabesinde harfler arasında saydığımız lâm-elif genelde müstakil bir harf olarak kabul edilmez iken nadiren de olsa bazı eserlerde ayrı bir harf muamelesi görmüştür.⁴⁶⁴

Arap harflerinin en eski sıralama sistemi olan ebced'e göre, yahut da mahreçlere göre sıralanması da farklı alanlarda örneğini gördüğümüz sıralama çeşitleri olsa da biyografi alanında kullanıldığına dair bir örneğe rastlayamadık.

- Biyografi yazarları arasında medli elifin (ا) alfabetik sıralamadaki yeri hakkında da farklı uygulamalar bulunmaktadır. Genel kabul iki tane eliften müteşekkil olduğu şeklinde olup örneğin Âdem (آدم) ismi elif + elif ile başladığı için, elif + bâ ile başlayan İbrâhîm'den önce zikredilir. Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-üdebâ*'sının mukaddimesinde muhtemelen farklı uygulamaların yanlışlığına dikkat çekmek için bu hususu özellikle belirtmiştir.⁴⁶⁵ Ancak günümüzde şapkalı yazdığımız medli elifin şapkasız yazıldığı (ام) gibi zamanlarda sadece yazım şekline bakarak “tek elif” olarak kabul eden müellifler de vardır. Örneğin İbn Tağrîberdî (v. 874/1470) *el-Menhelü's-sâfi*'sinde medli elifi tek elif kabul ederek Âkbây (اقباي) ismini elif + kâf gibi düşünerek en başta değil, İkbâl (اقبال) isminden sonra zikretmiştir.⁴⁶⁶ İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449) de *ed-Dürerü'l-kâmine*'de aynı usulü benimsemiştir.⁴⁶⁷

- Biyografi yazım geleneğinde bir sıralama istisnası olarak Muhammed ve Ahmed isimli kişileri başa alıp alfabetik olarak daha önce gelse bile diğer isimleri bu isimlerden sonra zikretme âdeti vardır. el-Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târihu'l-kebîr*'i ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (v. 307/919) *el-Mu'cem*'i gibi eski eserlerin alfabetik sıralamasında da örneklerini gördüğümüz bu adetin temelinde Hz. Peygambere saygı yatmaktadır ki birçok biyografi yazarı bu isimleri Hz. Peygamberin ismi olduğu için öncelediğini mukaddimede ifade etmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 316.

⁴⁶⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 8.

⁴⁶⁶ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, II, 465.

⁴⁶⁷ Bir örneği için bkz. el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 347.

⁴⁶⁸ Örnekleri için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 5; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, I, 79; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, I, 345; el-Bika'î, *Unvânü'z-zemân*, I, 31.

Bazı müellifler ise eserlerinin sistematüğını tamamen bozmamak için Muhammed ismindeki kişileri mim harfinin başına bırakarak, en başa sadece Ahmed ismini almakla yetinmektedirler. Böyle yapıldığı zaman Ahmed ismi zaten elif harfi ile başladığı için sistem tam olarak bozulmamakta, Adem ve İbrahim gibi daha önce gelen isimlerin önüne almakla da Hz. Peygambere hürmetlerini ifade etmiş olmaktadırlar. Mim harfinin başına alınan Muhammed isminde de durum aynıdır. Eserlerinde bu şekilde yapan müelliflere örnek olarak *el-İhâta* yazarı Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (v. 776/1374-5), *Tehzîbü't-Tehzîb* müellifi İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449) zikredilebilir.

Kişi adlarında bu iki ismin öncelenmesinin yanı sıra baba ve dede isimlerinde de bu isimler diğer isimlerin önüne alınarak ikinci bir sıralama istisnası yapılabilir. *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*'sinin mukaddimesinde ifade ettiğı üzere⁴⁶⁹ İbnü's-Salâh (v. 643/1245), bu isimleri baba ve dede adlarında da öncelemiştir.

- Bir diğer farklı sıralama uygulaması Abdullâh ismindedir. İsmın ikinci parçasını oluşturan lafzatullah konusunda farklı anlayışların olmasına bağılı olarak çeşitli sıralamalar söz konusu olabilmektedir. Müelliflerin çoğı Allah (الله) lafzının başındaki elif ve lâm harflerini lâm-ı ta'rif kabul etmeyip özel ismin bir parçası olarak görmüşler, dolayısıyla sıralamada elif - lâm - lâm - he şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu sıralamaya göre normalde Abdulehad isminden sonra gelmesi gerekirken⁴⁷⁰ küçük bir istisna ile Abdullâh'ı öne almışlardır.⁴⁷¹ Buna mukabil az sayıdaki bazı eserlerde Allah lafzının ilk iki harfi lâm-ı ta'rif olarak değerlendirilerek sıralamada dikkate alınmamış, sonrasında gelen lâm harfine göre sıralanmıştır. Örneğın es-Sehâvî (v. 902/1497) ve el-Muhıbbî (v. 1111/1699) Abdullah'ı en başta zikretmek yerine Abdullatîf'ten sonraya alarak çoğunluğa muhalif bir sıralama yapmayı tercih etmişlerdir.⁴⁷² Bu tür eserlerde salt yazım şekli dikkate alındığı için bu şekilde sıralandığı da söylenebilir.

⁴⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, I, 79.

⁴⁷⁰ Alfabetik sıralamada kural olarak lâm-ı tarifler dikkate alınmamaktadır. el-Ehad ismi elif ve hâ harfinden müteşekkil olduğu için normalde elif ve lâm ile başlayan Allah isminden önce gelmelidir.

⁴⁷¹ Örnekleri için bkz. el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 314.

⁴⁷² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, IV, 341; V, 2; el-Muhıbbî, *Hülâsatü'l-eser*, III, 23, 36.

Yine farklı bir sıralama olarak besmeledeki Allah - Rahmân - Rahîm sıralamasını gözetip sırayla Abdullâh'lar, Abdurrahmân'lar, Abdürrahîm'leri peş peşe zikreden eserler vardır. Örneğin Takıyyüddîn el-Fâsî'nin (v. 832/1429) *Zeylû't-Takyîd*'inde Abd kelimesi ile başlayan isimlerin başında bu üç isim sırasıyla zikredilmiş, daha sonra ise Abdulehad'den başlayarak diğerleri alfabetik olarak verilmiştir.⁴⁷³

- İsmi bilinmeyip sadece künyesi hakkında bilgi sahibi olduğumuz kişilerin, isimlere göre sıralamanın yapıldığı alfabetik sistemde nerede gösterileceği konusu da önemli problemlerden biridir. Yukarıda özel bölümlerde bu biyografilerin künâ başlığında toplanabildiğini söylemiştik ki kanaatimizce künyeler konusunda en pratik olan çözüm budur. Bunun haricinde أبو kelimesini dikkate alarak elif harfinin içinde alfabetik sıralama, أبو kelimesini dikkate almadan sonraki kelime hangi harfle başlıyor o harfin başlığı altında alfabetik olarak verme, künyeleri elif harfinin sonuna karışık bir şekilde toplama, أبو kelimesinden sonraki kelimenin ilk harfi ne ise o harfin başlığının sonuna toplama gibi farklı çözümler de geliştirilmiştir.⁴⁷⁴

Alfabetik sistemin tasnif/tertip sistemleri içerisinde en fazla müracaat edilen sistem olmasında kullanımının kolay olması birinci derecede etkilidir. Bu sistemi tercih eden müelliflerin birçoğu araştırmacıların istediği bilgiye kolay ulaşabilmesini amaçladığı için bu sistemi tercih ettiklerini söylemişlerdir.⁴⁷⁵

Öte yandan alfabetik sistemde diğer sistemlerde olmayan bazı olumsuz durumların olduğu da inkâr edilemez. Bunlardan biri peş peşe gelen biyografilerin birbiri ile uyumsuz olmasıdır. Örneğin ilk devirlerde yaşayan bir alim sonradan gelen belki de müellifin çağdaşı olan bir alim ile arka arkaya zikredilmektedir. Yahut da bu sistemde bir nahivcinin yanına bir fakih, bir müfessirin yanına bir tabip

⁴⁷³ el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 24, 72, 105, 114.

⁴⁷⁴ el-Halvecî, *Kütübü't-terâcim*, s. 333-334.

⁴⁷⁵ Örneğin bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 5; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 37; el-Yemânî, *İşâratü't-ta'yîn*, s. 3; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, I, 5; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 1^b; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 19; es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, I, 20; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, I, 11-12.

gelebilmektedir.⁴⁷⁶ Bu da eserin düzensiz olduğu algısına sebep olur. Aynı şekilde alfabetik sistemde kitabın farklı yerlerinde zikredilen ancak aralarında bağ bulunan kişilerin arasındaki ilişki, okuyucu tarafından görülemeyecektir. Özellikle kişiler arasındaki ilişkiyi önemseyen hadis gibi alanlarda bu önemli bir dezavantajdır.

Genelde kişileri asıl ismine göre sıralayan alfabetik sistemin en büyük problemi İslam kültüründe kişilerin genelde asıl ismi ile bilinmemesidir. Aradığı kimsenin örneğin sadece nisbesini veya künyesini bilen araştırmacı ya farklı bir kaynaktan, ya da eserin fihristinden asıl ismini öğrenip ondan sonra aradığı kişiyi bulması gerekir ki bu ikinci bir zahmete sebep olmaktadır. Öte yandan biyografi sahibinin adını bilse bile alfabetik sistemin alt çeşitlerinin olması veya müellifler arasında bazı hususlarda uygulama farklılıklarının bulunması ve araştırmacının bunu baştan bilmemesi, bu sistemin temel tercih sebebi olan kullanım kolaylığına sekte vuran durumlardır. Bütün bunlar alfabetik sistemi diğer sistemler arasında kısmen dezavantajlı duruma getirmektedir.

1.2.3.2.3. Kronolojik Sistemli Biyografi Eserleri

Alfabetik sistem gibi objektif kriterlere dayanan bir diğer tertip sistemi biyografileri tarihlere göre sıralayan kronolojik sistemdir. Biyografilerin hepsinde mevcut olan ortak bir olayın tarihine göre sıralama şeklinde olan bu sistemin, kronolojik olarak olayları inceleyen tarih kitaplarıyla şeklen benzerlik arz ettiği söylenebilir.

Kronolojik sıralamada tarihi dikkate alınabilecek olayın eserin kapsamında olan herkes için ortak olması gerekmektedir. Tüm insanlar için ortak olan sadece iki olay vardır ki bunlar doğum ve ölümdür. Doğum tarihi her ne kadar kronolojik sıralamada dikkate alınabilecek bir olay olsa da maaselef eski zamanlarda biyografisi kaydedilmeye değer görülmüş kişilerin birçoğunun ileride önemli bir kimse olacakları doğdukları zaman bilinmemiş ve dolayısıyla doğum tarihlerini kaydetme ihtiyacı hissedilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak da nice önemli kimselerin doğum tarihleri günümüze ulaşmamıştır. Bu önemli problem, kronolojik sıralama ile yazılan biyografi eserlerinde

⁴⁷⁶ Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 43.

doğum tarihinin esas alınmasına engel olmuştur. Araştırmalarımızda İslam biyografi literatüründe doğum tarihini esas alarak kronolojik sıralama yapan bir esere rastlayamadık. Ancak bu, doğum tarihlerinin sağlıklı bir şekilde kaydedildiği günümüzde veya gelecekte de kronolojik sıralama için kullanılamayacağı şeklinde anlaşılmamalıdır.

İslam kültüründe kronolojik sıralama denilince ilk akla gelen ve en çok başvurulmuş sistem, vefat tarihine göre sıralama şeklindedir. Bunda ölümün herkes için olmazsa olmaz bir olay olması, vefat tarihinin kişinin dönemi hakkında yaklaşık da olsa bir bilgi vermesi ve önemli kişilerin vefat tarihlerinin doğum tarihlerine göre daha fazla oranda günümüze ulaşmış olmasının etkisi vardır.

Vefat tarihine göre kronolojik sıralamada birçok kişinin sadece vefat yılının bilinmesi, ay ve gün ayrıntısının ise az kaydedilmiş olmasının etkisi ile yıl yıl gruplara ayırma usulü yaygındır. Önce o yıl gerçekleşmiş olan önemli olaylar kısaca verilir, sonra o yıl vefat eden kimselerin biyografilerine geçilir. Aynı yıl içerisinde vefat eden kişilerin kendi sıralaması aylara göre kronolojik olabileceği gibi alfabetik sıralama ya da karışık olarak verme gibi usuller de uygulanabilir.⁴⁷⁷ Bu eserlerde olayların anlatıldığı bölümler tarih, kişilerin anlatıldığı bölümler ise biyografi eseri hüviyetindedir. Bedrüddîn el-‘Aynî’nin (v. 855/1451) *‘İkdü’l-cümân’*ı ile İbnü’l-‘İmâd el-Hanbelî’nin (v. 1089/1679) *Şezerâtü’z-zeheb’*i bu tür biyografi eserlerine örnek verilebilir.

Öte yandan kronolojik eserler içerisinde yıllara göre başlıklandırma yapmadan doğrudan sıralama yapan eserler de vardır. Örneğin İbn Receb el-Hanbelî’nin (v. 795/1393) *ez-Zeyl ‘alâ Tabakâti’l-Hanâbile’*sinde yıl bölümlemesi yapılmadan vefat tarihlerine göre sıralanarak biyografiler verilmiştir.

Doğum ve vefatın haricinde görev tarihi de kronolojik sıralamada dikkate alınacak kriter olarak kullanılabilir. Ancak bu usul sadece, kapsamı o görev sahipleri ile sınırlandırılmış eserlerde uygulanabilir. Çünkü kronolojik sıralamada herkes için ortak olması gereken olay, bir görev olarak belirlenecekse bu, ancak o görevi yapmış kişilere özel bir derleme için söz konusu olabilir. Zaten İslam biyografi literatürüne

⁴⁷⁷ el-Halvecî, *Kütübü’t-terâcim*, s. 362-363.

baktığımızda bu usul, sadece yönetici ve kadı derlemeleri ile eşlerinin görev tarihlerine tabi olarak yönetici eşlerine özel eserlerde görülmektedir. Örneğin es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Târîhu 'l-hulefâ*'sı, halifeleri yönetimde bulundukları tarihe göre kronolojik olarak sıralamaktadır. en-Nübâhî'nin (v. 792/1390'dan sonra) *Târîhu kudâti 'l-Endelüs*'ünü de kadıları görev tarihlerine göre kronolojik sıralayan eserlere örnek olarak zikredebiliriz. İbnü's-Sâ'î'nin (v. 674/1275-6) *Nisâü 'l-hulefâ*'sı da yönetici eş ve cariyelerini kronolojik olarak sıralayan bir eserdir. Göreve göre kronolojik sıralama yapan eserlerde görevden azlin ve tekrar görevlendirmenin söz konusu olabilmesi sebebiyle bazı biyografilerin tekraren geldiği de görülebilmektedir.⁴⁷⁸

Meşâyih derlemelerine özel bir diğer kronolojik sıralama usulü ise ders alma tarihine göre yapılan sıralamadır. Meşâyihler zaten sadece ders aldığı hocalara özel eserler olduğu için tedris faaliyeti hepsi için ortak bir olay olup kronolojik sıralamaya elverişli bir kriterdir. Hocalarını ders alış sırasına göre sıralayan eserlere Ebû 'Abdillâh er-Rassâ'ın (v. 894/1489) *Fihrist*'i örnek olarak zikredilmektedir.⁴⁷⁹

Kronolojik sıralama olaylar arasındaki bağlantıyı kurmaya, genel gidişatı görmeye yardımcı olması bakımından artı yönleri ihtiva etmekle birlikte bu sistemin kullanım kolaylığı açısından avantaj sağladığını söylemek zordur. Meşâyih derlemeleri gibi dar zamanlı eserlerde kısmen dezavantajı olmasa da, özellikle geniş zaman kapsamlı eserlerde kronolojik sıralama pratik kullanım sağlamamaktadır. Zira en çok kullanılan sistem olan vefat tarihine göre sıralamada aranılan kişiyi doğrudan bulabilmek için vefat tarihini önceden bilmek gerekir. Araştırmacı vefat tarihini bilmiyorsa farklı bir kaynak veya fihriste müracaat etmesi gerekir ki bu da ikinci bir zahmete girmesi demek olup eserin kullanımını zorlaştıracaktır. Öte yandan bir kimsenin vefat tarihinin hiç bilinmiyor olması, ya da vefatına dair birden fazla tarihin kaydedilmiş olması durumunda araştırmacının neye göre arama yapacağı problemi de söz konusu olabilmektedir. Görev tarihine göre sıralama da görev zamanını önceden bilmeyi gerektirir ki bunda da aynı olumsuz durum vardır. Bu gibi durumlar kronolojik sistemi tercih edilmez kılan etmenlerdendir.

⁴⁷⁸ Örnekleri için bkz. Vekî', *Ahbâru 'l-kudât*, III, 148, 268.

⁴⁷⁹ el-Mar'aşlî, *Mu'cemü 'l-me'âcim ve 'l-meşyehât*, I, 21. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf'un örnekleri için bkz. Ma'rûf, "Me'âcimü 'ş-şüyûh ve 'l-meşyehât", s. 59.

1.2.3.2.4. Coğrafik Sistemli Biyografi Eserleri

Mekan unsuru, kapsam daraltma etmenlerinden biri olmasının yanı sıra, mekan bakımından mutlak olan eserlerde tasnif unsuru olarak da kullanılabilir. Eserin kapsamında olan biyografiler, ait oldukları mekanlara göre başlıklara ayrılmak suretiyle bir çeşit tasnife tabi tutulabilirler. Böylece coğrafik sistemli biyografi eserleri meydana gelmiş olur.

Coğrafik biyografi eserlerinde mekan unsuru daha çok tasnif için kullanılmakta olup genelde tertip için kullanılmaz. Sadece müellifin önem verdiği coğrafi birimi önceleyip diğerlerini rastgele veya coğrafi yakınlığa göre sıralaması söz konusu olabilir. Örneğin müslümanlarca en önemli şehirler olan Mekke ve Medine'nin,⁴⁸⁰ dilci biyografi derlemelerinde bu ilmin ön planda olduğu bir şehir olan Basra'nın⁴⁸¹ veya müellifin faziletli gördüğü başka bir şehrin öncelenmesi⁴⁸² veya komşu bölgelere göre sıralama⁴⁸³ gibi kısmi tertip durumları da söz konusu olabilmektedir.

Coğrafi tasnif İslam biyografi yazımının ilk dönemlerinden itibaren uygulanan bir sistemdir. Örneğin günümüze ulaşan ilk eserlerden biri olan *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'in müellifi İbn Sa'd (v. 230/845) tabiin tabakasının iç tasnifinde biyografileri şehirlere göre tasnif etmiş; sırasıyla Medine, Mekke, Taif, Yemen, Yemâme, Bahreyn, Kûfe, Vâsıt, Medâin, Bağdat, Horasan, Rey, Hemedân, Kum, Enbâr, Şam, Cezîre, Avâsım, Mısır, Eyle, Afrika, Endülüs şehirlerinde yaşayan tabiinin biyografilerini vermiştir.⁴⁸⁴ Yine ilk dönemlerde yazılan Halîfe b. Hayyât (v. 240/854-5) ve Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) *et-Tabakât*'ları, Vekî'in (v. 306/918) *Ahbârü'l-kudât*'ı, İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr*'ı ana veya alt tasnifini coğrafi bölge veya şehirlere göre yapan eserlerdendir.

⁴⁸⁰ Örneğin bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, VII, 5; VIII, 5; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 4; Müslim, *et-Tabakât*, I, 141-142.

⁴⁸¹ Örneğin bkz. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn*, s. 18.

⁴⁸² Örneğin bkz. es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, I, 33.

⁴⁸³ Örneğin Muhammed Emîn el-Muhibbî'nin (v. 1111/1699) *Nefhatü'r-Reyhâne*'sinde Dimaşk öncelenmiş, sonrasında komşusu olan Halep ve onun komşusu olan Anadolu ile devam edilip sırasıyla birbirine komşu olan Irak-Bahreyn, Yemen, Hicaz, Mısır ve Mağrib bölgelerinin biyografileri verilmiştir. Bkz. el-Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, I, 19; II, 429; III, 3, 139, 239; IV, 3, 391; V, 3.

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, VII, 5; VIII, 5, 64, 83, 110, 118, 128; IX, 5, 312, 319, 323, 369, 384, 386, 387, 388, 481, 494, 499, 528, 530.

Coğrafi tasnifin revaçta olduğu bir alan olarak şair biyografi edebiyatı dikkat çekmektedir. Bu alanda yazılmış birçok ana eser ve üzerine yazılan zeyillerde hep şehirlere veya bölgelere göre tasnif tercih edilmiştir. Örneğin İbnü'l-Müneccim'in (v. 288/901) *el-Bâri' fî aḥbâri's-ṣu'arâi'l-müvelledîn*'i, Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin (v. 429/1038) *Yetîmetü'd-dehr*'i, el-Bâharzî'nin (v. 467/1075) *Dümyetü'l-kasr*'ı, 'Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin (v. 565/1169) *Vişâhu'd-Dümye*'si, Dellâlû'l-kütüb'ün (v. 568/1172) *Zînetü'd-dehr ve 'usratü ehli'l-'asr*'ı, 'Îmâdüddîn el-İsfahânî'nin (v. 597/1201) *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-'asr*'ı, İbnü's-Şa'âr'ın (v. 654/1256) *'Ukûdü'l-cümân fî ṣu'arâi hâze'z-zemân*'ı gibi şair biyografi derlemelerinin hepsi coğrafi tasnife müracaat edilerek yazılmış eserlerdir.

Coğrafi taksim belirli bir şehir veya bölgenin tarihini çalışan araştırmacılara aradığı biyografileri bir arada sunma imkanı vermesi açısından önemli faydalar içermektedir. Bu tasnifin belki de en iyi faydası coğrafi birimler arasında kıyaslama yapma imkanı vermesidir. Şehirlere veya bölgelere göre yapılmış bir taksimde bölümlerin içeriklerinin karşılaştırılması ile hangi bölge/şehirden ilmi veya edebi faaliyetin canlı olduğunu tespit etmek daha kolaydır. Daha dar kapsamlı eserlerde ise o dar alanın tarih boyunca coğrafi gidişatını gözlemleme imkanı vermesi de önemli bir özelliktir. Örneğin Maliki biyografi geleneğinde ana sistem olan tabaka tasnifinden sonra ikincil sistem olarak coğrafik tasnifi yapan eserler sayesinde, biyografi sayılarını aynı tabaka içinde yatay veya tabakalar arasında dikey kıyaslayarak mezhebin hangi dönemlerde hangi coğrafyalarda ne ölçüde yaygın olduğunu, hangi dönemlerde yeni bölgelere yayılıp hangi dönemlerde bir bölgeden zayıfladığını veya tamamen silindiğini görme imkanımız olmaktadır. Mesela eserin sistematüğünde *Tertîbü'l-medârik*'ten etkilenen Muhammed b. Muhammed Mahlûf'un (v. 1941) *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye*'sinde ilk tabakalarda İmam Mâlik'in (v. 179/795) yaşadığı Hicaz Malikileri ağırlıkta iken altıncı tabaka ile birlikte Hicaz'da Malikiliğin zayıfladığı, buna mukabil Kuzey Afrika ve Endülüs bölümlerinin hacimlerinin zamanla arttığı, sekizinci tabakada Sicilya'nın eklendiği, yine aynı tabakada Fas Malikilerinin özel bir başlığa alınması ile sayılarının arttığı, sekizinci tabakadan on birinci tabakaya kadar Mısır'da Malikiliğin kesintiye uğradığı, on birinci tabaka ve sonrasında Endülüs ve Fas bölümlerinin büyük hacimlere ulaşması sebebiyle mezhebin bu bölgelerde etkin olduğu, on beşinci tabaka ile Hicaz'daki Maliki varlığının tekrar yükselişe geçip yirminci tabaka ile yeniden

gözden kaybolduğu, on altıncı tabaka ile Irak Malikiliğinin sona erdiği, on dokuzuncu tabaka ile Endülüs'teki Maliki varlığın sona erdiği, son yedi tabakada sadece Mısır, Afrika ve Fas bölgelerin bulunması sebebiyle mezhebin buralarda karar kıldığı kolay bir şekilde gözlenebilmektedir. Şüphesiz böyle bir gözleme imkan sağlamasının, coğrafi taksimin en güzel avantajı olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan coğrafik sistemde yazılan eserlerde kullanım pratikliği bulunduğunu söylemek zordur. Çünkü aranan biyografiye doğrudan ulaşabilmek için o kişinin hangi şehir veya bölgede yaşadığını önceden bilmek gereklidir ki bunun bilinmemesi durumunda farklı kaynaklara veya fihriste müracaat edilmesi vakit kaybına neden olacaktır. Öte yandan şehir veya bölgelerin kendi içindeki tertibi konusunda da üzerinde ittifak edilmiş bir sıralama bulunmadığı için araştırmacı önce şehri veya bölgeyi bulmak zorunda kalacak, şehri veya bölgeyi bulunca alt kritere göre aradığı biyografiye gitmeye uğraşacaktır. Şüphesiz tüm bu faaliyetler kullanım pratikliğini ortadan kaldıracak hususlardır. Ayrıca bir kişinin birden fazla yerde ikamet etmesi durumunda hangi şehir veya bölgenin biyografileri arasında sayılacağı hususu da bu sistemin problemleri arasında olup eserde biyografi tekrarına düşülmesi veya ihale yapmak zorunda kalınması gibi olumsuz durumlara sebep olacaktır.

1.2.3.2.5. Diğer Sistemleri Kullanan Biyografi Eserleri

Kapsamına göre biyografi çeşitlerinde insanlar için söz konusu olan her türlü ortak özelliğin kapsam daraltması amacıyla kullanılabileceğini söylemiştik. Aynı şekilde bir biyografi derlemesinin kapsamı içindeki insanlar için belirlenebilecek her türlü özellik, tasnif ve tertip için de kullanılabilir. Esasında daha önce belirttiğimiz dört sistemin tamamında kabaca “aynı nesilde yaşama”, “aynı harf ile başlayan isme sahip olma”, “aynı zaman diliminde/yılda vefat etme” veya “aynı yerde yaşama” gibi ortak özelliklere göre tasnif ve tertip yapılmaktadır.

Tabii ki insanların ortak sahip oldukları özellikler bunlarla sınırlı değildir. Akla gelebilecek her türlü ortak özelliğe göre tasnif ve bir mantığa göre de tertip yapmak mümkündür. Örneğin bir biyografi derlemesindeki insanları sahip oldukları diplomalara göre tasnif edip daha sonra oluşan sınıfları diploma önemine göre sıralayarak yeni sistem geliştirilebilir. Hatta daha uç bir örnek olarak insanları gözlüklüler-gözlüksüzler

şeklinde iki gruba ayırıp gözlüksüzleri daha üstün kabul edip öne, gözlüklüleri sonraya alarak çok daha farklı bir sistem geliştirilebilir.

Bu sistemlerin bir çoğu belki “aynı ortak özelliğe sahip insanların oluşturduğu gruplar” manasındaki tabakaların merkezde olduğu tabaka sistemine dahil edilebilir. Ancak tabaka kavramını, biyografi eserlerinde yaygın olarak kullanılan diğer sistemleri de içine alacak kadar genişletmeye götürebilecek bu yaklaşımı bir yerde durdurmak gerekecektir. Bir çözüm olarak müellifin fazilet sıralaması da içeren ortak özellik gruplandırmalarına tabaka, böyle olmayanları ise diğer sistemler kapsamında değerlendirerek bu ayrımı bir ölçüde sağlayabiliriz. Bu ilkeyi benimsediğimiz takdirde müelliflerin fazilet sıralaması yapmadan ortak özelliklere göre gruplandırma yapmaları ve bu grupları rastgele veya fazilet haricinde bir mantığa göre sıralaması durumunda diğer tasnif ve tertip sistemlerinin söz konusu olabileceğini ifade edebiliriz.

Genelde ana sistem olarak değil de alt seviyelerde müracaat edilen diğer sistemlere yukarıda verdiğimiz gibi aklen sonsuz sayıda örnek türetmek mümkün iken biz gerçekçi sınırlarda kalmak için sadece biyografi eserlerinde kullanılmış mevcut örneklerle yetineceğiz.

Örneğin coğrafi sistemi ana sistem olarak kullanan *Nefhatü’r-Reyhâne* müellifi Muhammed Emîn el-Muhibbî (v. 1111/1699) Şam bölgesinin alt taksiminde biyografileri meşhur evlere/ailelere göre ayırarak vermiştir. Beytü Hamza, Beytü’l-‘Îmâd, Beytü’n-Nablusî, Beytü’l-Ferfûr... şeklinde sıraladığı bu evler/aileler arasında tespit edebildiğimiz bir fazilet sıralaması da bulunmamaktadır.

Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb (v. 776/1374-5) Gırnatalılara özel biyografi eseri *el-İhâta*’sında ana taksim olarak görev, ilim/sanat dalı kriterini dikkate alarak biyografileri krallar, prensler, ileri gelenler, kadılar, kârîler, alimler, muhaddisler, fakihler, ilim talebeleri, yazarlar, şairler, işçiler/çalışanlar, zahidler, salihler, sufiler şeklinde bir tasnife tabi tutmuştur.⁴⁸⁵ Bu gruplar arasında üzerinde ittifak edilecek bir fazilet sıralaması da bulunmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda sayılan sistemlerin haricinde kendi geliştirdiği farklı bir sistemi takip ettiği söylenebilir.

⁴⁸⁵ Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 166.

Meşâyih derlemeleri içerisinde de farklı tasnif türleri uygulanmakta olup bunlardan bir tanesi de hocaları ilim dallarına göre tasnif eden sistemdir. Diğer sistemler içinde mütalaa edeceğimiz bu usule örnek olarak er-Ru‘aynî’nin (v. 666/1268) *Bernâmec*’i gösterilebilir. Müellif eserinde hocalarını kıraat, hadis, nahiv-dil-edebiyat, kitabet-şiir gibi gruplara ayırarak biyografilerini vermiştir.⁴⁸⁶

Önceki bahsettiğimiz dört sisteme göre daha az örneklerine rastladığımız bu sistemlerin biyografi eserlerinde kullanılması durumunda okuyucunun sistemden haberdar edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu sistemlerin kendi içinde bir mantığı vardır ancak yaygın bir sistem olmadıkları için okuyucunun sistemi bilmemesi normal bir durumdur. Dolayısıyla bu tür sistemleri kullanan müellifin mukaddimede sistemini anlatması veya içindekilere bakıldığı zaman sistemin mantığının anlaşılacağı başlıklandırma ifadelerini kullanması gereklidir. Aksi takdirde okuyucu eserin sistemini anlamak için fazladan çaba sarf edecek, belki de anlayamadığı için de aradığı biyografiye ulaşamayacak ve kitaptan istifade edemeyecektir.

1.2.3.3. Değerlendirme

Yukarıda her bir tasnif ve tertip çeşidi için yaptığımız izahlardan anlaşılacağı üzere kusursuz bir sistem yoktur. Her birinin olumlu tarafları olduğu gibi dezavantaj içeren yönleri de bulunmaktadır. Zaten bu sebeple zaman içerisinde bir sistem üzerinde ittifak edilememiş, her müellif kendince daha kullanışlı veya faydalı gördüğü usulü kullanmaya devam etmiştir. Biz bu başlıkta yukarıda izah ettiğimiz sistemleri karşılaştırıp bunlar arasında ideale en yakın olanı tespite çalışacağız.

Kısaca özetlemek gerekirse tabaka sisteminin kişiler ve nesiller arasındaki bağı net göstermesi, nesillere göre gelişimi gözlemleme imkanı vermesi, eseri monotonluktan kurtarması gibi olumlu taraflarının yanı sıra; tabaka kavramındaki muğlaklık ve tabaka ayırımında sabit kriterlerin bulunmaması gibi sebeplerle okuyucunun aradığı kişinin hangi tabakada olduğunu baştan bilememesi, böylece başka bir kaynağa veya fihriste muhtaç bırakması gibi olumsuz yönleri bulunmaktadır.

⁴⁸⁶ er-Ru‘aynî, *Bernâmecü şüyûhi ‘r-Ru‘aynî*, s. 219.

Alfabetik sistemin tek ve en büyük avantajı kullanım kolaylığıdır. Bu sistemi benimsemeyen yazarlar, biyografiler arasındaki irtibatın kopması, birbiriyle bağlantısı olmayan kişilerin peş peşe gelmesi, bu sebeple kişiler arasında irtibat kurmaya imkan tanımaması, medli elif ve künyeler gibi konularda uygulama farklılıklarının olması gibi tali problemleri dile getirmelerinin yanı sıra ismi bilinmeyen kişilerin durumunun belirsizliği ile kişilerin ilk isimlerinden ziyade künye ve/veya nisbesi ile bilinmesi, bu sebeple de aslında kullanım kolaylığı sağlamadığı gibi önemli itirazlar ileri sürmektedirler.

Kronolojik sistem ise olay bağlantısı kurabilme ve tarihsel seyri gözleyebilme gibi avantajlar ihtiva etmesinin yanında kullanımının pratik olmaması, biyografi sahibinin vefat/görev tarihini önceden bilmeyi gerektirmesi, aksi takdirde fazladan zahmete sebep olması gibi olumsuz yönleri vardır.

Coğrafik sistemde de bir yere ait kişileri bir anda görme, bölgeler veya şehirler arasında kıyaslama yapma imkanı vermesi gibi önemli avantajlar söz konusu olsa da kişinin yaşadığı yeri önceden bilmeyi gerektirmesi, coğrafi birimlerin sıralamasında sabit bir kriterin olmaması, birden fazla yerde ikamet etmiş kimselerin nerede zikredileceği problemine sebep olması gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Diğer sistemler için de farklı avantajlar söz konusu olabilmekle birlikte az kullanıldıkları için sistemin mantığının okuyucu tarafından bilinmemesi ihtimali vardır. Okuyucunun bir şekilde kitabın sisteminden haberdar edilmemesi veya kendisinin tespit edememesi durumunda eserden istifade edilemeyecek olması önemli bir dezavantaj teşkil edebilir.

Görüldüğü üzere tamamen kusursuz bir tasnif ve tertip sistem bulunmamaktadır. Bu sebeple sabit idealden bahsetmek yerine eserin türüne, yazılış amacına ve kapsamına göre değişken ideal sistemlerden bahsetmek yerinde olacaktır.

Özel dar kapsamlı eserler ile meşâyih derlemelerinde tasnif ve tertip ihtiyacı daha az olup biyografilerin karışık bir şekilde sunulmasında bir sakınca görünmemektedir. Meşâyih derlemesinde illa ki bir sistem takip edilmek isteniyorsa

ders alan kimsenin ilmi hayatını da resmetmesi için ders alış sırasına göre bir kronolojik sıralama yapılabilir.

Tabakaların net olduğu bir alanda yazılacak bir eser için tabaka sisteminin ideallüğinden bahsedilebilecekken çok sayıda biyografi içeren geniş zaman ve mekan kapsamlı eserlerde ideale en yakın olanı alfabetik sistemdir.

Eserlerde hangi sistem tercih edilirse edilsin özellikle o sistemin eksikliklerini kapatacak fihristlere ihtiyaç bulunmaktadır. Okuyucuyu farklı bir kaynağa muhtaç bırakmadan sistemin eksikliğini giderecek çok sayıda fihrist eser kalitesini artıracaktır. Örneğin alfabetik sistemde yazılmış bir eserde takip edilen sisteme göre hazırlanacak fihristin yanı sıra biyografilerin farklı şekillerde meşhur olması veya asıl isimlerinin bilinmemesi gibi ihtimalleri düşünerek künyelere, nisbelere, lakaplara, İbn Fülân şeklinde bilinenlere göre hazırlanmış fihristler bulunmalıdır. Eski eserlerin birçoğunda bulunmayan bu fihristler yeni baskıları yapılan eserlerde neredeyse olmazsa olmaz diyebileceğimiz unsurlar olup eserin kullanışlılığı kat be kat artırmaktadır. Bazı biyografi eserlerinde bu fihristleri yapmayıp ayet, hadisler, şiirler gibi faydası çok daha sınırlı fihristlere yer verilmiş olması eseri neşreden kimsenin alanı tanımadığı, biyografi eserlerinin tahkikinin diğer eserlerden farklı olduğunu bilmemesi şeklinde değerlendirilebilir.

Son olarak bilginin dijitalleştiği günümüzde sabit sistemli eserler yerine araştırmacının isteğine göre sistemi şekillenebilen programların da mümkün olduğunu hatırlatmak isteriz. Çalışma kapsamındaki bütün biyografilere ait tüm bilgilerinin girildiği bir veritabanını kullanan bir program; isteyen kullanıcıya tabaka, isteyen kullanıcıya coğrafik, isteyen kullanıcıya istediği usulde kronolojik,⁴⁸⁷ isteyene alfabetik sıralama yapabilecek; kişinin meşhur olduğu isme göre arama yapma gibi zengin arama imkanlarını içermesi sebebiyle yukarıdaki sistemler için bahsettiğimiz tüm eksikliklerin giderildiği, ayrıca tüm faydaların bulunduğu bir kaynak olacaktır.

⁴⁸⁷ Vefat tarihi bilinmeyen kimseler için tahmini bir tarih girmeyi gerektirecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANÎFE BİYOGRAFİLERİ

Başta mezhep kurucusu Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefi mezhebinde iz bırakmış önemli alimlerin hayatlarını ve ilmi kişiliklerini ortaya koymak için kaleme alınan şahsi biyografi eserleri, Hanefi biyografi yazımının önemli bir türüdür. Biyografi derlemelerine göre daha çok sayıda örneği bulunan bu türün her bir örneğini tanıtmak, çalışma hacminin sınırlarını zorlayacak bir bilgi arzını gerektirmektedir. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümü, Hanefi biyografi yazımının ilk numunelerin teşkil ettiği için biyografi geleneği içerisinde ayrı bir önemi haiz olan mezhep kurucusu Ebû Hanîfe'nin biyografisini anlatan eserlere hasredilecek; onun dışındaki Hanefi alimlerin biyografilerine özel olan eserler ihmal edilecektir. Tarihsel süreci göstermesi için eserlerin takdiminde yazarlarının vefatlarına göre kronolojik sıra takip edilecektir.

2.1. Ebû Hafs es-Sağîr (264/878) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Hafs el-Buhârî’dir. Buharalı meşhur Hanefi fakihî olan babası Ebû Hafs, “el-Kebîr” sıfatı ile bilinirken oğlu da “Ebû Hafs es-Sağîr” diye meşhurdur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İlim tahsili için çeşitli yolculuklar yapmış olmakla birlikte hayatının çoğunu memleketi Buhara’da geçirdi. Derin fıkıh bilgisi sebebiyle “Buhara fakihî” unvanını elde etti. 264 yılının

Ramazan (Mayıs 878) ayında vefat etti.¹ Bir diğer Ebû Hanîfe menâkıbı yazarı olan es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) hocasıdır.²

Müracaat ettiğimiz biyografi kaynaklarında Ebû Hafs'a *er-Redd 'alâ ehli'l-ehvâ'*/*el-Ehvâ* ve *'l-ihtilâf*, *er-Redd 'ale'l-lafziyye*, *Mukaddime* gibi eserler atfedilirken *Menâkıbü Ebî Hanîfe* adında bir eseri olduğu ifade edilmemektedir.³ Kendisinden sonraki senetli biyografi eserlerinden *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de sadece bir haberin senedinde adı geçmekte,⁴ *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de ise ismi hiç geçmemektedir.

Buna mukabil bir diğer *Menâkıbü Ebî Hanîfe* yazarı olan Şemsüleimme ez-Zerencerî (v. 512/1118), Ebû Hafs'ın Ebû Hanîfe menâkıbı alanında telif ettiği bir kitabı olduğunu söylemektedir.⁵ Akabinde bu kitabın 451/1059 yılında Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Mansûr el-Buhârî'ye okunduğu ifade etmekte; eserdeki ilk haber için bu hocasından sonraki silsileyi şu şekilde zikretmektedir: Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed es-Serahsî > Ebû Bekir Ahmed b. Sa'd > Ebû Sehl Muhammed b. 'Abdillâh b. Sehl b. Hafs el-İclî > **Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Hafs el-İclî** > Babası Ebû Hafs el-Kebîr > 'Abdülhamîd b. 'Abdirrahmân el-Himmânî > Ebû Hanîfe > 'Atâ b. Ebî Rabâh > Câbir b. 'Abdillâh el-Ensârî. Daha sonraki haberlerde Ebû Hafs'a kadar bölüm aynı olduğu için "bu isnad ile" ifadesini kullanarak senedde ihtisara gitmiş,⁶ ondan sonraki kısmı değişken olduğu için her haberde ayrıca zikretmiştir.⁷ ez-Zerencerî'nin eserindeki bu bilgiler Ebû Hafs'ın Ebû Hanîfe ve ilk dönem Hanefileri için rivayet zincirlerinde adeta bir kavşak durumunda olduğunu, onun bu alanda haberler toplamakla ve kendisinden sonrakilere rivayet etmekle iştigal ettiğini ve en önemlisi bu bilgileri müstakil bir eserde derlediğini göstermektedir. Bir diğer önemli Hanefî biyografi yazarı el-Mekkî (v. 568/1172) ise eserinde ez-Zerencerî kanalıyla gelen haberlerde Ebû Hafs'ın ismini

¹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 617-618.

² el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 108^b.

³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 617-618; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 108^b; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 17.

⁴ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 84, 264.

⁵ ez-Zerencerî, *Menâkıb*, vr. 3^b. ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) eserinin Konya nüshasında birçok yerde, problemlili yerleri izah eden satır arası notlar bulunmaktadır. Ebû Hafs'ın eserinden bahsettiği yerdeki küçük notta bunun bir telif değil, salt rivayet olduğu ifade edilmiştir. Bu kayıttan küçük notları yazan mechul kişinin Ebû Hafs'ın bu isimde bir eserinin olmadığı kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır.

⁶ Örneğin bkz. ez-Zerencerî, *Menâkıb*, vr. 4^a.

⁷ Bu senetlerin kullanım sıklığına göre sıralanmış bir listesi için bkz. Şimşek, *Hanefilik*, s. 77-79.

anmakta,⁸ bir yerde de doğrudan Ebû Hafs'ın bir haberi kaydettiğinden bahsederek -çok net olmasa da- bir eseri olduğuna işaret etmektedir.⁹

Ebû Hafs gibi Hanefî tarihi için erken dönem sayılabilecek bir kaynaktan III/IX. ve IV/X. yüzyıldaki biyograflar habersiz iken VI/XII. yüzyıl yazarlarının kendisinden Ebû Hanîfe hakkında haberler nakletmesi, hatta bu konuda müstakil bir eserinin bulunduğunu söylemesi akılda bazı soru işaretleri meydana getirmektedir. Taraflardan birini doğru kabul etmek yerine bu durumu coğrafi temelli izah etmek kanaatimizce daha isabetli olacaktır: Ebû Hafs hayatını Buhara'da geçirmiştir. Burada yazılmış bir eserin çok uzak bölgelere ulaşmamış olması mümkündür. Dolayısıyla Mısır ve Bağdat'ta yaşayan İbn Ebi'l-Avvâm (v. 335/946-7) ve es-Saymerî'nin (v. 436/1045) bu eserden haberdar olmaması böyle bir eserin mevcut olmadığını göstermez. Ancak onların Ebû Hafs'ın eserinden habersiz olması eserin sadece belirli bir muhitte kaldığı, tüm Hanefî coğrafyada tanınmadığını göstermektedir. Ebû Hafs'ın hemşehrisi ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) ve ona yakın bir bölgede ikamet eden el-Mekkî'nin uzak coğrafyalarda bilinmeyen bu eserden haberdar olmalarını ise normal karşılamak gerekir. Zira ulaşım ve iletişim imkanlarının sınırlı olduğu dönemlerde aynı şehirde yaşama veya coğrafi yakınlık bilme ve tanıma konusunda önemli etmenlerdir. Hülâsa kanaatimizce Ebû Hafs es-Sağîr'e ait böyle bir eserin mevcudiyeti konusunda bir mani bulunmamaktadır.

Ebû Hafs'a “ilk Ebû Hanîfe menâkıbı yazarı” unvanını kazandıran bu önemli eser bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. ez-Zerencerî'nin *Menâkıbü Ebi Hanîfe*'si sayesinde içeriğinden kısmen haberdar olduğumuz eserin haberleri senetli olarak ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Eser kayıp olduğu için içeriği hakkında tafsilatlı bir bilgilendirme yapma imkanımız bulunmamaktadır.

⁸ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, s. 81, 135, 275, 438.

⁹ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, s. 115.

2.2. Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî (298/910) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebû Yahya el-Bezzâr¹⁰ el-Müzekkî Zekerıyyâ b. Yahyâ b. el-Hâris en-Nîsâbûrî olan müellifin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. İshâk b. Râhûye (v. 238/853) ve Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Müsellem el-Hâşimî (v. 240/844-5’ten sonra) ders aldığına¹¹ göre III/IX. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olmalıdır. 23 Rebiulahir 298/29 Aralık 910 Cumartesi günü vefat etti.¹²

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî’nin rivayet zincirlerinde isminin çokça geçmesi¹³ ile hoca ve talebelerinin hadisçi kimlikleri ile ön planda olması,¹⁴ ehl-i hadisle yakın ilişkide olduğunu gösterse de; döneminin Hanefi meşayihinden sayılması¹⁵ da ehl-i reye mensubiyetini ifade etmektedir.

Biyografisini veren kaynakların birçoğunda en-Nîsâbûrî’nin hadis alanında çokça eser yazdığı bildirilmekte, ancak bu eserlerin isimleri zikredilmemektedir.¹⁶ Bu bilgiye kaynak olarak gösterdikleri el-Hâkim’in (v. 405/1014) *Târîhu Nîsâbûr* adlı eseri, bilindiği kadarıyla günümüze tam olarak ulaşmadığı¹⁷ için doğrudan teyit etme imkanımız yoktur. Ancak eserin günümüze ulaşan Farsça muhtasarında alan ayrımı yapılmaksızın ve yine eser isimleri ayrıntısına girilmeksizin sadece “çok sayıda eser yazdığı” bilgisi doğrulanmaktadır.¹⁸

¹⁰ Lakabı bazı kaynaklarda “el-Bezzâz” şeklinde kaydedilir. Bkz. İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LII, 51.

¹¹ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XXXIII, 201; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 434; el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 210.

¹² el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 211.

¹³ Örnekleri için bkz. es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*, s. 211, 235, 358; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 362; es-Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 35.

¹⁴ İbn Râhûye’nin haricinde meşhur muhaddis el-Buhârî’den (v. 256/870) de ders almıştır. Bkz. İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LII, 51.

¹⁵ Halîfe en-Nîsâbûrî, *Telhîsu Târîhi Nîşâbûr*, s. 47; el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 210.

¹⁶ Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 211; İbn Dokmak, *Nazmü’l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 60^b; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü’l-vefiyye*, vr. 27^a; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, III, 263; ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-ceniyye*, I, 433.

¹⁷ Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbûrî”, *DİA*, XV, 192.

¹⁸ Halîfe en-Nîsâbûrî, *Telhîsu Târîhi Nîşâbûr*, s. 47.

Biyografisini tespit eden kaynaklarda bu isimde bir eseri kaydedilmiş olmamasına rağmen önemli Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlarından el-Mekkî (v. 568/1172) eserinde en-Nîsâbûrî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe* isimli eserinden bahsetmekte ve bu eserden defaatle alıntılar yapmaktadır.¹⁹ Alıntılar yapmasından esere muttali olduğunu anladığımız el-Mekkî'nin ifadeleri günümüze ulaşmayan bu eserin mevcudiyetini ispat için yeterlidir. Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) Ebû Hanîfe menâkıbı yazan müelliflerin listesini verirken Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî'nin de adını kaydetmesi²⁰ ile muhtemelen onu kaynak alan el-Leknevî (v. 1304/1886) ve İsmâîl Paşa'nın (v. 1338/1920) da Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî'nin böyle bir eser yazdığını söylemeleri²¹ ilave delil olarak zikredilebilir.

en-Nîsâbûrî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si, Hanefî biyografi yazımının ilk örneklerinden olmasına rağmen; *Fedâilü Ebî Hanîfe* veya *Ahbâru Ebî Hanîfe* gibi günümüze ulaşan ilk dönem eserlerde bu eserden veya en azından müellifinden hiç bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Eserin varlığı konusunda akılda soru işareti doğurabilecek bu durumu, Ebû Hafs es-Sağîr'in (v. 264/878) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sindeki gibi, coğrafi temelli olarak şöyle izah etmek mümkündür: Bu iki eserin yazarları Mısır ve Bağdat'ta yaşamıştır. en-Nîsâbûrî'nin eseri ise Horasan bölgesinde yazılmış; ancak batıya intikal etmemiş, sadece Horasan ve daha kuzeyde olan Maverâünnehir bölgelerinde varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla diğer bölgelerde yaşayan Ebû Hanîfe biyografisi yazarları ile genel biyografi yazarları bu eserden haberdar olmamıştır. el-Mekkî (v. 568/1172) ise Hârizm'de yaşadığı için o bölgede bilinen bu esere ulaşmış ve *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sini telif ederken kaynak olarak istifade etmiştir.

Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapma imkanımız bulunmamaktadır. el-Mekkî'nin yaptığı alıntılardan eserin haberleri senetli olarak aktardığı anlaşılmaktadır ki bu haliyle eserin üslubu yazıldığı dönemin genel yazım özelliği ile uyum arz etmektedir.

¹⁹ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 49, 85, 325. Eser isminden bahsetmeden yaptığı alıntılar için bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 224, 382, 478, 483.

²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1839.

²¹ el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 39; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 373.

2.3. el-Himmânî (308/921) – Fasıl fî menâkıbî Ebî Hanîfe

Tam adı Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. es-Salt b. el-Muğallis²² olan el-Himmânî'nin doğum tarihine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Ebû Nu‘aym el-Fadl b. Dükeyn'den (v. 219/834) hadis rivayet ettiğine²³ göre en geç III/IX. yüzyılın başlarında doğduğu ve uzunca bir ömür sürdüğü iddia edilebilmekle birlikte; kendisinden önce vefat etmiş kişilerden hadis rivayet ettiği ithamı ile 297/910 yılında altmış küsur yaşlarında olduğunu bildiren rivayet²⁴ bu iddiayı zayıflatmaktadır. Kûfe'de yerleşmiş olan Himmânîoğullarına mensup olmasına²⁵ rağmen Bağdat'ın bir mahallesi olan Şarkiyye'de yaşadı.²⁶ Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Himmânî, 308 yılının Şevval (Şubat-Mart 921) ayında vefat etti.²⁷

Ebû Hanîfe'nin hayatına dair sonraki dönemde yazılan birçok eserin kaynağı olan el-Himmânî'nin verdiği bilgiler hakkında çokça tartışma bulunmaktadır. Ehl-i hadis alimleri el-Himmânî'yi hadis/rivayet uydurmakla itham etmişlerdir.²⁸ Hakkındaki ithamların kaynaklarından biri olan ed-Dârekutnî (v. 385/995), Ebû Hanîfe'nin menâkıbına dair aktarılan tüm bilgilerin el-Himmânî tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir.²⁹ Öte yandan Hanefi biyografi yazarları bu iddiaları taassup kaynaklı çabuk çürütülebilecek ithamlar olarak görerek³⁰ el-Himmânî'yi savunmuş, onun verdiği bilgilere itibar etmiş, eserlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Örneğin *Ahbârü Ebî*

²² Tam adı “Ahmed b. Muhammed b. es-Salt” ve “Ahmed b. ‘Atıyye” olarak da kaydedilmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 338; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 5^b; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 174. İbn Hacer (v. 852/1449), isminin “Ahmed b. Muhammed b. es-Salt” olduğunu, yalancı olduğu için tedlis amaçlı diğer isimlerle anıldığını söylemektedir. el-‘Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 612.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 338; VI, 175; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, V, 374; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 174.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 176; el-‘Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 612, 613, 615.

²⁵ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, II, 257.

²⁶ el-Hamevî, *Mu‘cemü'l-büldân*, III, 337.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 343.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 342; VI, 176.

²⁹ el-‘Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 612, 613, 615.

³⁰ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 360, 361.

Hanîfe, el-Mekkî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si gibi önemli eserlerde el-Himmânî'den gelen rivayetlere yer verilmiştir.³¹

Çalışmamıza kapsamında olup yazıldığı dönem itibarıyla önemli bir eser olan *Fasl*'ın günümüze ulaşp ulaşmadığı hususunda tam bir netlik yoktur. Fuâd Sezgin'in kaydettiği,³² maalesef görme imkanı bulamadığımız Kahire Talat Kütüphanesi'ndeki nüshanın³³ sadece dört varaktan ibaret olması, "çok uzun" olduğu ifade edilen³⁴ *Fasl*'ın tamamı olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ancak bu durumda eserin en azından bir muhtasarının günümüze ulaştığı söylenebilir. Yahut da eserin isminden hareketle zaten hacminin bir küçük bölüm (fasl) kadar olduğu ifade edilerek günümüze ulaşan bu nüsha ile aşağıda bahsedeceğimiz Tırnovalı nüshasının tam olduğu, uzun olduğuna dair bilgide şüphe bulunduğu iddia edilebilir ki bu iddia da ilki kadar kuvvetlidir. Bu görüşe göre eserin ikinci bölümünde yer alan ve biyografi açısından çok da önemli olmayan dua bölümünün zikredilmesi bir "gereksiz uzatma" olarak değerlendirilmekte, eser adeta gereğinden "uzun" yazılmış olmaktadır.

Eserin Türkiye'deki nüshalarına gelince ülkemiz kütüphanelerinde Kahire nüshası ile yakın hacimde olan iki nüsha tespit ettik:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Koleksiyonu, nr: 919, vr. 89^a-91^a.
- (Diyarbakır) Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 119/6, vr. 72^a-74^a.

Her iki nüsha da yaklaşık iki varak olmasına rağmen yazım sıklıklarının farklı olması sebebiyle Diyarbakır nüshasındaki bilgi, Tırnovalı nüshasının sadece bir varacağına tekabül etmekte olup kalan bir varaklık bölümde diğer nüshada olmayan dua bölümü vardır. Bu sebeple içerik incelemesinde daha kapsamlı olan Tırnovalı nüshasını esas alıp eksik ifadeleri diğer nüshadan tamamlayacağız.

³¹ Örnekleri için bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 18, 141, 157; el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 133, 159, 182, 200, 231, 242, 256, 281.

³² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, III, 33.

³³ Talat Kütüphanesi, nr: 432, vr. 36^a-39^b. İstinsah tarihi X/XVI. yüzyıl.

³⁴ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 361.

“Fasl fî menâkıbi Ebî Hanîfe” şeklinde başlık atılarak başlayan eser, müellif Ahmed b. es-Salt (el-Himmânî) > Ebû Nu‘aym kanalıyla Ebû Hanîfe’nin doğum yılı, yaşadığı süre ve bulunduğu tabaka hakkında bilgi verildikten sonra; daha sonraki birçok menâkıbda zikredilecek olan “Ümmetim içerisinde ismi en-Nu‘mân, künyesi Ebû Hanîfe olan biri vardır ki o ümmetimin kandilidir, o ümmetimin kandilidir, o ümmetimin kandilidir” ile “Benden sonra adı en-Nu‘mân b. Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe olan bir adam gelecek ki Allah’ın dini ve benim sünnetim onun eli ile ihya edilecek” merfu rivayetleri aktarılmıştır. Ardından çoğunluğunda senet zikredilmeksizin sırasıyla Halef b. Eyyûb, el-Hasen b. Süleymân, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, Fudayl b. ‘Îyâz, Vekî’, en-Nadr b. Şümeyl, er-Rebî’ b. Yûnus, ‘Alî b. ‘Âsım, Süfyân es-Sevrî, İbn Dâvûd, ‘Abdullâh b. el-Mübârek, ‘Alî b. Yezîd es-Sudâ’î, Esed b. ‘Amr, İbnü’l-Cüveyriyye, Mis‘ar b. Kidâm’ın Ebû Hanîfe’nin ilmi, ahlakı, ibadeti vs. konulardaki sözleri aktarılmıştır. Devamında Hafs b. Giyâs’tan (v. 194/810) gelen ibadetinin fazlalığını bildiren bir rivayet zikredilmiş; Diyarbakır nüshasının sona erdiği bu noktadan itibaren Ebû Hanîfe’nin gündüz ilimle, gece de ibadetle geçen bir hayata dayanabilmesini sağlayan duası zikredilmiştir. Eserin hacminin yarısını teşkil eden³⁵ bu duaya bakıldığı zaman, yukarıda bahsettiğimiz “gereksiz uzatma” şeklinde değerlendirilmesinin imkan dahilinde olduğu görülecektir. Nüshanın sonundaki tamam kaydı, sondan eksik olmadığını göstermektedir. Burada zikrettiğimiz içeriğin et-Temîmî’nin (v. 1010/1601) kaydettiği içerik unsurları³⁶ ile örtüşmesi de dikkat çekicidir.

el-Himmânî’nin bu eserinde merfu hadis olarak aktarılan iki rivayetin sıhhat bakımından ciddi problemler içerdiği aşıkardır. Daha sonraki biyografi eserlerinde de zikredilecek olan bu iki rivayetin nihai kaynağının el-Himmânî olması kuvvetle muhtemeldir. Merfu olmayan diğer rivayetler ise tarihi rivayetler kapsamında olduğu için hadis kabul kriterlerinin tatbik edilmesinin gerekliliği konusu tartışmaya açıktır. Hanefilerin itibar ettiği bu rivayetlere ehl-i hadis mesafeli durmasının sebepleri arasında mezhebî taassubun bulunduğu da iddia edilebilir.

³⁵ el-Himmânî, *Fasl*, vr. 90^a-91^a.

³⁶ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, I, 360.

Son olarak el-Himmânî'nin *Fasl*'ı henüz müstakil olarak neşredilmiş değildir. Ancak eserin Tırnovalı nüshasında yer alan bölümlerinin tamamı, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (v. 593/1197) tarafından yazılan *el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye* isimli fûru-i fıkıh eserinin bir bölümünde yer almaktadır. Bu eser bir doktora tezi kapsamında tahkik edilmiş olup Himmânî'nin eseri bu eser içinde neşredilmiştir.³⁷

2.4. et-Tahâvî (321/932) – 'Ukûdü'l-mercân

Hanefi mezhebi alimleri içerisinde önemli bir yeri olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, 10 Rebîulevvel 239/19 Ağustos 853 Cuma günü doğdu.³⁸ Yukarı Mısır'daki Tahâ kasabasına yakın Tahtût köyündendir.³⁹ Mısır'daki ilk eğitiminden sonra bir müddet Şam'da ders aldı. Daha sonra Mısır'a dönerek tedris ve telif faaliyetleri icra etti.⁴⁰ 2 Zilkade 321 Perşembe gecesi (23-24 Ekim 933) Kahire'de vefat etti.⁴¹

Hanefi mezhebi literatüründeki önemli birçok eserin müellifi olan et-Tahâvî, ilk dönem Hanefilerine dair bilgilerin kaynaklarından biridir. *Fedâilü Ebî Hanîfe* ve *Ahbâru Ebî Hanîfe* gibi önemli biyografi eserlerindeki senet zincirlerinde adı sıkça geçmektedir.⁴² et-Tahâvî, başta Ebû Hanîfe olmak üzere ilk dönem Hanefileri hakkında elde ettiği sözlü bilgileri müstakil bir eserde toplamıştır. Kaynakların çoğunda

³⁷ Bkz. Tâhir, *Tahkîkû'l-Kitâb el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye*, s. 44-60.

³⁸ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, V, 368; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62. es-Saymerî, eş-Şîrâzî ve et-Temîmî doğum tarihini 238/852-853; İbn Kutlûboğâ, Kınalızâde ve el-Kefevî ise 228/843 olarak da kaydetmiştir. Bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 168; eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 142; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 100; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, II, 25; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 113^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 52.

³⁹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 22.

⁴⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 274.

⁴¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, V, 368, 369; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 97^b.

⁴² Örnekleri için bkz. İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 45, 53, 56, 61, 67, 76; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 81, 82, 98, 102, 103, 104.

Menâkıbü Ebî Hanîfe vb. bir isimle zikredilen⁴³ bir ciltlik⁴⁴ bu eser, el-Leknevî (v. 1304/1886) tarafından *'Ukûdü'l-mercân* ismiyle kaydedilmiş; akabinde de et-Tahâvî'nin bu eseri *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer ve'l-'ikyân fî menâkıbi'n-Nu'mân* adıyla ihtisar ettiği ifade edilmiştir.⁴⁵ Ancak kanaatimizce bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira daha önceki birçok kaynakta bulunmayıp sadece geç tarihli bir kaynakta yer alması akıllarda soru işaretleri doğurmaktadır. Öte yandan birazdan İbn Kâs'ın (v. 324/935) *Tuhfetü's-sultan*'ında da ifade edeceğimiz üzere kafiyeyle eser ismi âdeti, IV/X. yüzyılda henüz ortaya çıkmış olmamasına rağmen el-Leknevî'nin kaydettiği her iki isimde de kafiye yer almaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz kaynakların çoğunda Ebû Hanîfe hakkında bir şahsi biyografi çalışması olarak kaydedilen bu eserin esasında Hanefi biyografi derlemesi olması ihtimali de vardır. Doğrulanması halinde et-Tahâvî'yi ilk Hanefi biyografi derlemesi yazarı unvanına kavuşturacak olan bu ihtimali dile getirmeye bizi sevk eden şey, et-Tahâvî'den bir asır sonra yaşayan ve eserine muttali olduğunu ifade eden es-Saymerî'nin (v. 436/1045) iki yerde kullandığı ifadedir. es-Saymerî, “et-Tahâvî'nin ashabımızın haberlerini topladığı kitabında buldum” diyerek⁴⁶ eserde Ebû Hanîfe haricindeki Hanefilerin de haberlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak diğer Hanefiler hakkında bilginin oranının niceliği ile o zamana kadar yaşamış tüm Hanefilerin mi bilgilerinin verildiği, yoksa Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencileri ile mi yetinildiği hususu, eser günümüze ulaşmadığı için netliğe kavuşturulamamaktadır. Bu sebeple Hanefi biyografi yazımındaki önemli konumunu teslim etmekle birlikte et-Tahâvî'ye ilk Hanefi biyografi derlemesi yazarı unvanını verme konusunda ihtiyatlı olmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

⁴³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 9^a; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 101; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, II, 26; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 114^a; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 52; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 60.

⁴⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 277; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 97^b; el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 9^a; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 335.

⁴⁵ el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 39. Eser isminin kafiyeyle olması ve bu isimde bir eserin el-Kurtûbî (v. X/XVI. yüzyıl) tarafından da yazılmış olması bu bilgiyi şüpheli hale getirmektedir.

⁴⁶ es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 37, 66.

2.5. İbn Kâs (324/935) – Tuhfetü's-sultân

Tam adı Ebu'l-Kâsım 'Ali b. Muhammed b. el-Hasen b. Kâs en-Neha'î el-Kûffî olan⁴⁷ müellif, dedesinin babasına nispetle el-Kâsî olarak da bilinir.⁴⁸ Kûfe asıllı olan İbn Kâs'ın hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kaynaklarda sadece 300/912-3 yılından önce Kûfe'den ayrıldığı, Dimâşk'ın da aralarında olduğu çeşitli şehirlerde resmi görevler yaptığı ve Bağdat'a yerleştiği bildirilmektedir.⁴⁹ 10 Muharrem 324/9 Aralık 935 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁵⁰ Hanefi bir aileden gelen, dönemindeki Hanefilerin şeyhi sayılan İbn Kâs aynı zamanda İmam Zeyd'in (v. 122/740) *el-Mecmû'* adlı meşhur eserinin önemli ravilerinden biri olup Zeydi ve Hanefi mezhepleri arasında bir köprü olduğu ifade edilmektedir.⁵¹

el-Himmânî'nin (v. 308/921) aksine ehl-i hadis tarafından da muteber bir ravi olarak görülen⁵² İbn Kâs, ilk dönem Hanefileri hakkında önemli bir kaynaktır. Önemli bir Hanefi biyografi olan es-Saymerî (v. 436/1045), ondan gelen birçok rivayete eserinde yer vermiştir.⁵³ Geç dönem Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlarından eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *'Ukûdü'l-cümân'*ında İbn Kâs'tan gelen çok sayıda rivayet zikredilmiştir.⁵⁴ Bu durumda denilebilir ki İbn Kâs'ın Ebû Hanîfe'nin biyografisi hakkında geniş bilgi sahibi olduğu muhakkaktır. Ancak bu bilgileri müstakil bir eserde derleyip derlemediği konusu yine de net değildir.

⁴⁷ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 593; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 111^a; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 47^a; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 213; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 258^b; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 517.

⁴⁸ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 17.

⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 540-541; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, XLIII, 159, 160; el-Hârizmî, *Câmi'u Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam*, II, 528-529; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 213. İbnü'l-Cezerî, Dimâşk'taki ilk Hanefi kadı olduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 508.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 541; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 593; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 214.

⁵¹ Ebû Zehrâ, *el-İmâm Zeyd*, s. 269.

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 540.

⁵³ Örnekleri için bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 15, 39, 50, 52, 56, 57-58,

⁵⁴ Çok sayıda örneğinden bazıları için bkz. eş-Şâmî, *'Ukûdü'l-cümân*, s. 55, 62, 64, 163, 186, 196, 200, 206, 207.

İbn Kâs'ın biyografisini veren kaynakların birçoğunda sadece *el-Erkânü'l-hams* isminde bir eserin olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ Kitaplar hakkında titiz olan İbn Kutlûboğâ (v. 879/1474) ise İbn Kâs'ın İmam Şâfiî'yi (v. 204/820) eleştiren bir eser yazdığını kaydetmekle yetinir.⁵⁶ Mevcut olması halinde sonraki biyografi yazarları için çok önemli bir kaynak olacak olan eserden es-Saymerî (v. 436/1045) gibi yakın tarihte yaşamış Hanefî biyograflarının da hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca eserlere kafiyeli isim verme adetinin IV/X. yüzyılda henüz ortaya çıkmamış olmasına rağmen bu eserin isminin “sultân - Nu'mân” şeklinde kafiyeli olması ile sultan kelimesinin kullanımının daha sonraki yüzyıllarda yaygınlık kazanması eserin en azından isminin sonraki dönemlere aidiyetine işaret etmektedir.⁵⁷ Saydığımız tüm bu durumlar, İbn Kâs'ın *Tuhfetü's-sultân* isminde bir eserin olduğu konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Buna mukabil *Keşfü'z-zunûn*'da, Ebû Hanîfe hakkında menâkıb kaleme alan kişiler ve eserleri sayılırken *Tuhfetü's-sultân* müellifi olarak İbn Kâs'ın adı zikredilmektedir.⁵⁸ Daha sonra gelen kaynaklar da aynı bilgiyi tekrar ederek İbn Kâs'ın bu isimde bir eseri olduğunu kaydetmişlerdir.⁵⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki İbn Kâs'a ait *Tuhfetü's-sultân* isimli bir eserin mevcudiyeti konusunda ciddi şüphe bulunmakla birlikte bu iddiayı yanlışlayacak verilere de sahip değiliz. Bu sebeple kesin bir yargıya varmamak yerinde olacaktır. Eğer böyle bir eser var ise *'Ukûdü'l-cümân* gibi eserlerde geçen çok sayıdaki İbn Kâs rivayetinin bir araya getirilmesi ile günümüze ulaşmayan bu eseri kısmen toplamanın mümkün olduğu da ayrıca belirtilmelidir.

⁵⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 593; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 111^a; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 47^a; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 258^b; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 517

⁵⁶ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 214.

⁵⁷ Kaya, *Fikhi İstidlâl*, s. 160; Eyyüp Said Kaya'dan gelen 10.05.2016 tarihli özel e-posta.

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1838.

⁵⁹ Örneğin bkz. el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 39; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, naşir girişi, s. 5.

2.6. İbn ‘Ukde (332/944) – Ahbâru Ebî Hanîfe ve müsnedüh

Tam adı Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sa‘îd el-Hemdânî es-Sebî‘î el-Cârûdî el-Kûfî olan İbn ‘Ukde, Zeydiliğin Cârûdiyye koluna mensuptur.⁶⁰ 15 Muharrem 249/10 Mart 863 tarihinde Kûfe’de doğdu.⁶¹ Doğduğu şehrin yanı sıra Bağdat ve Mekke’de de ikamet etti.⁶² 7 Zilkâde 332/1 Temmuz 944 tarihinde Kûfe’de vefat etti.⁶³

Şii mezhepleri arasında ehl-i sünnete en yakını olan Zeydiyye’nin bir koluna mensup olan İbn ‘Ukde, hem imamiyye hem de ehl-i sünnet alimleri tarafından dikkate alınan bir alimdir. İmamiyye mensupları ile yakın ilişkide olması, şiilerin önemseydiği kişi/konularda kitaplar yazması, şii kitaplarının ravisi olması gibi sebeplerle güvenilir bir kaynak görülerek şii biyografi derlemelerinde yer bulmuştur.⁶⁴ Öte yandan eserleri ve bazı rivayetleri sebebiyle şiilikle itham edilmişse de ilk üç halifeyi öven rivayetlerin de ravisi olması gibi sebeplerle⁶⁵ rivayetlerine itibar edilmiş; hakkındaki diğer ithamlarla⁶⁶ birlikte “hafız, mutkin, müksir, alim” gibi sıfatlarla anılarak hakkında birçok muhaddis için kullanılmayan daha başka övgü sözleri de serdedilmiştir.⁶⁷

Hanefî biyografi yazımının başladığı, haberlerin senetli olarak zikredildiği eserlerde İbn ‘Ukde kanalıyla gelen rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Örneğin es-Saymerî (v. 436/1045) mezhep imamının önemli öğrencilerinden biri iken sonradan

⁶⁰ en-Necâşî, *er-Ricâl*, s. 91; et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 28; et-Tûsî, *er-Ricâl*, s. 409.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 159; es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, IV, 215; ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 355; Pâketçi, “İbn ‘Ukde”, *Dâiretü ‘l-me‘ârif Bozork-i İslâmî*, IV, 318.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 148, 153-154; ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 341.

⁶³ et-Tûsî, *er-Ricâl*, s. 409; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 158; es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, IV, 215; ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 355; Pâketçi, “İbn ‘Ukde”, *Dâiretü ‘l-me‘ârif Bozork-i İslâmî*, IV, 318. Vefat tarihi 333/944-5 olarak da kaydedilmiştir. Bkz. en-Necâşî, *er-Ricâl*, s. 92; et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 29.

⁶⁴ en-Necâşî, *er-Ricâl*, s. 91; et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 28; et-Tûsî, *er-Ricâl*, s. 409.

⁶⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 343-344.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 155-157, 158; ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 354.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 148, 150-151, 152; es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, IV, 214, 215; ez-Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, XV, 344-346, 348.

tasavvufa meyleden meşhur sufi Dâvûd et-Tâî'nin (v. 165/781 (?)) biyografisini verirken İbn 'Ukde rivayetlerine yer vermiştir.⁶⁸

Özellikle şiiiler tarafından önemsenecek birçok eseri olan İbn 'Ukde'nin *Ahbâru Ebî Hanîfe ve müsnedüh* adında bir eser yazdığı ilk dönem şii biyografi derlemelerinde kaydedilmiştir.⁶⁹ Ancak bu eseri bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında değerlendirme yapamayacağız.

2.7. İbn Ebi'l-'Avvâm (335/946-7) – Fedâilü Ebî Hanîfe

Günümüze ulaşan en eski ve en geniş hacimli Ebû Hanîfe biyografilerinden biri olması hasebiyle ayrı bir önemi olan eserin tam adı *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahbâruh ve menâkıbüh*'tür. Müellifinin İbn Ebi'l-'Avvâm olduğu kesin olmakla birlikte bu şekilde bilinen alimlerlerden hangisine ait olduğu konusu net değildir. Eseri kaydeden bazı kaynaklar müellifin Ebu'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî (v. 335/946-7) olduğunu söylerken⁷⁰ diğer bazı kaynaklar ise eseri Ebu'l-Kâsım'ın torunu Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Abdullâh es-Sa'dî'ye (v. 418/1027) nispet etmektedir.⁷¹ Dede ile torunun her ikisinin de "İbn Ebi'l-'Avvâm" diye meşhur olmasının yanı sıra tam isimlerini oluşturan unsurların aynı olup sadece sıralama farkı ihtiva edecek şekilde birbirine benzemesi, bu iki ismin sıklıkla karıştırılmalarına neden olmuş; bu karıştırmanın bir sonucu olarak birinin vefat tarihi diğerine yazılmış,⁷² birinin resmi görevini bildiren sıfatı diğeri için kullanılmış,⁷³ birinin hocası diğerinin hocası

⁶⁸ Bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 118, 119, 120, 121, 122, 123.

⁶⁹ en-Necâşî, *er-Ricâl*, s. 91; et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 28.

⁷⁰ el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 39; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 446; Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, III, 237; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, naşir girişi, s. 5-6.

⁷¹ el-'Askalânî, *Raf'u'l-isr*, s. 74; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 211.

⁷² Örneğin bkz. İbnü'l-Mibred, *İrşâdû'l-sâlik*, muhakkikin girişi, s. 88.

⁷³ ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 700; ez-Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 16; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 675.

olarak kaydedilmiştir.⁷⁴ Bu iki kişinin karıştırılması sebebiyle *Fedâilü Ebî Hanîfe*'nin müellifinin kim olduğu konusunda da farklı kayıtlar ortaya çıkmıştır.

2010 yılında eserin tahkikli neşrini yapan Latîfürrahmân el-Behrâicî, müellifin dede İbn Ebi'l-'Avvâm olduğu kanaatini taşımakta⁷⁵ olup eseri ona nispet ederek yayınlamıştır. Tahkikte esas alınan nüshaların tamamının unvan sayfalarında müellif olarak dede İbn Ebi'l-'Avvâm'ın isminin verilip torun İbn Ebi'l-'Avvâm'ın sadece ravi olarak belirtilmesi,⁷⁶ eserin başındaki raviler zinciri dede İbn Ebi'l-'Avvâm ile sonlanıp bir sonraki ravi olan oğlu Muhammed'in (v. 376/987) "bu kitabın tamamını babam bana tahdis etti" ifadesini kullanması,⁷⁷ muhakkikin tercihinin doğru olduğunu göstermektedir. Eseri torun İbn Ebi'l-'Avvâm'a nispet eden kaynakların iki ayrı kişinin mevcut olduğunun farkında olmamaları muhtemeldir ki torun İbn Ebi'l-'Avvâm'ın Mısır, Şam, Haremeyn gibi önemli yerlerde kadılık görevi icra etmesi sebebiyle çok daha meşhur olması ve kaynaklarda adının daha fazla yer alması, eserin müellifi olduğu zannedilmesine yol açmış olabilir.

Öte yandan eserde zikredilen 900 haber/hadisın yaklaşık % 95'inin torun İbn Ebi'l-'Avvâm'ın ağzından "حدثني أبي قال:" vb. bir ifade ile başlaması, dede İbn Ebi'l-'Avvâm'ın müstakil bir eser yazmadığına, aksine sadece topladığı bilgileri oğluna sözel yolla rivayet ettiğine, sözlü rivayetleri bir kitapta derleyen kimsenin torun İbn Ebi'l-'Avvâm olduğuna delil olarak zikredilebilir. Ayrıca eserde torunun kaleme aldığı kesin olan senet, rivayet veya cümlelerin bulunması da müellifin torun İbn Ebi'l-'Avvâm olduğu sonucuna götürmektedir.

Kanaatimizce bu son paragraftaki iki delil eserin toruna ait olmasını söylememizi gerektirecek kadar kuvvetli sebep teşkil etmez. Zira İslam medeniyetinde telif edilen eserlerin başında müellife kadar ulaşan bir senedin zikredilmesi uygulamasına yaygın olarak başvurulmakta, ancak eserlerin baş tarafında bulunan bu senetler, müellifin sonraki raviler olmasını gerektirmemektedir. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de

⁷⁴ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 275; el-'Askalânî, *Raf'u'l-isr*, s. 74; el-'Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 503.

⁷⁵ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, muhakkikin girişi, s. 11.

⁷⁶ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, muhakkikin girişi, s. 14, 17, 18.

⁷⁷ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 37.

de benzer bir durum bulunmakta olup çoğu rivayetin başında müellif sonrasında eseri rivayet eden iki ravinin tekrar tekrar anılması şeklinde küçük bir farklılık söz konusudur.

Eserde torun tarafından yapılan ilavelerin bulunmasına gelince 900 haberden sadece 16'sında⁷⁸ böyle bir durum bulunmaktadır. Toplama oranla %1,8'lik bir ilavenin bulunması, eserin %98,2'sinin dede İbn Ebi'l-'Avvâm'ın çabası ile ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca bu ilave 16 haberden bir kısmı şahit getirmek için ek senet zikredilmesi veya zaten örneği bulunan bir konuda başkaca örnekler zikretmek şeklinde küçük katkılar yapmakta olup eserin içeriğini ciddi miktarda zenginleştirecek nitelikte değildir.

Tüm bu değerlendirmelerimizin sonucunda şöyle bir teori geliştirebiliriz: Eserin esas müellifi dede İbn Ebi'l-'Avvâm'dır. Müellif hocalarından topladığı bilgileri derlediği kitabını rivayet etmesi için oğluna vermekle yetinmemiş, aynı zamanda içindeki bilgileri sözlü olarak da rivayet etmiştir. Zira hadis usulünde kitabı doğrudan vermek şeklindeki münâvele usulü, sözlü olarak rivayet etme usulü olan semâ'a denk sayılmamaktadır. Eseri babasından bu şekilde hem yazılı hem de sözlü olarak alan oğul Muhammed (v. 376/987), aynı usul ile kendi oğlu torun İbn Ebi'l-'Avvâm'a aktarmış; torun ise bir süre sonra eseri küçük bazı ilavelerle birlikte temize çekerken bilgilerin kendisine semâ yoluyla da geldiğini göstermek amacıyla her bir rivayete “حدثني أبي قال:” gibi bir ifade eklemiştir. Vardığımız bu sonuç, eser müsvedde iken dede İbn Ebi'l-'Avvâm'ın vefat ettiği, torunun bazı ilavelerle birlikte eseri temize çektiği bilgisi⁷⁹ ile örtüşmektedir.

Müellifi tespit ettikten sonra daha önce ele aldığımız eserlerdeki üslubumuza uygun olacak şekilde biyografisine de değineceğiz. Yukarıda tam adını Ebu'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî olarak verdiğimiz İbn Ebi'l-'Avvâm'ın hayatına dair kaynaklarda çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Müellif için ayrı bir başlık açan el-Kureşî (v. 775/1373) ve et-Temîmî (v. 1010/1601) sadece Mısır kadısı torunu

⁷⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla 191, 250, 251 ve 493-505 numaralı rivayetler torun İbn Ebi'l-'Avvâm tarafından ilave edilmiştir.

⁷⁹ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 97.

Ebu'l-‘Abbâs Ahmed İbn Ebi'l-‘Avvâm (v. 418/1027) ile olan kan bağınyı kaydetmekle yetinmiş, hayat serüvenine dair hiç bilgi kaydetmemişlerdir.⁸⁰ Eserinde çoğunlukla rivayetlerini aktardığı hocaları İbn A'yün (v. 293/906), ed-Dûlâbî (v. 310/923) ve et-Tahâvî'nin (v. 321/932) Mısır'da yaşamış olmaları,⁸¹ ileride Mısır kadısı olacak olan torununun Mısır'da doğması ve hayatını burada geçirmesi⁸² müellif İbn Ebi'l-‘Avvâm'ın da Mısır'da yaşamış olabileceğini göstermektedir. Dedesinden icazet almış olması,⁸³ oğlunun eserin ravisi, torununun ise hem ravi ve hem de kadı olması en az beş nesil ilimle iştigal eden bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Müellifin vefat tarihini klasik kaynaklarda çok aramamıza rağmen bulamadık. Ancak eserin muhakkiki el-Behrâicî kaynak belirtmeksizin müellifin 335/946-7 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir.⁸⁴

Fedâilü Ebî Hanîfe'nin içeriğine gelince her ne kadar ana başlıklarla belirtilmesi de 900 haber/hadis içeren eserin şu üç ana bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz:

1. Ebû Hanîfe menâkıbı (1-248 arası 109 sayfa)
2. Ebû Hanîfe müsnedi (249-505 arası 100 sayfa)
3. Bazı meşhur öğrencilerinin menâkıbları (506-900 arası 134 sayfa)

Toplam hacmin %30'una tekabül eden birinci ana bölüm şahit bir senetten ibaret olan 191. haber hariç tamamen müellif dede İbn Ebi'l-‘Avvâm imzasını taşımaktadır. Ebû Hanîfe'nin klasik bir biyografisini içeren 248 haber, konularına göre tasnif edilmiş olup her bir konu için ayrı bir alt başlık açılmıştır. Bu başlıklar sırasıyla şöyledir: doğumu, soyunun Araplarla olan velâ ilişkisi, fiziki görünüşü ve giyinişi, ahlaki özellikleri ve arkadaşlarına değer vermesi, gördüğü bir rüya, takvası, zühdü ve ibadeti, Allah korkusu, yumuşak huyluluğu ve tahammülü, kadılığı kabul etmemesi sebebiyle dövölüp hapsedilmesi ve bu sıkıntılara sabretmesi, öğrencilerine kadılık yapmamalarını

⁸⁰ Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 327; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 202.

⁸¹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 566-567; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 274, 275; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 308.

⁸² el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 282-284.

⁸³ İbn Ebi'l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 265.

⁸⁴ İbn Ebi'l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, muhakkikin girişi, s. 7.

vasiyet etmesi, uğradığı iftiralar ve bu sebeple çektiği sıkıntılar, kıskananların ilmini ve zekasını eksik görmesi, ilmi hakkında alimlerin hüsn-i şehadetleri, fetva konusunda zekası ve hızlı muhakeme gücü ile alimlerin bu konudaki takdirleri, usulü, diğer alimlerle olan ilmi münasebetleri ve münazaraları, halifelere hakkı söylemesi ve hediyelerini kabul etmemesi, Kuran hakkındaki hassasiyeti, kadıların hatalı hükümlerini tenkit etmesi, bidat ve heva ehline karşı sert tutumu, hadislerle amel konusundaki görüşü, fetva vermeye hevesli olmaması, annesine itaati, ticareti, mürchie olduğu söylentilerine karşı çıkışı, insanlarla olan güzel münasebetleri, ölümünden sonra elde ettiği lütuflara dair görülen rüyalar, hakkındaki övgü şiirleri ve ardından yazılan mersiyeler, vefatı.

İkinci ana bölüm olarak ifade ettiğimiz 249. haberden itibaren şehirlere göre taksim edilmiş öğrencileri zikredilmiş; bahsi geçen öğrencilerden bir kısmının Ebû Hanîfe kanalıyla/hakkında rivayet ettiği merfu, mevkuf ve maktu haberlerden örnekler verilmiştir (249-447). Bu bölümün tamamına yakını müellif dede İbn Ebi'l-'Avvâm'a ait olup sadece 250 ve 251. rivayetler torun İbn Ebi'l-'Avvâm tarafından örnek artırmak için ilave edilmiştir. Akabinde Ebû Hanîfe'nin tabiinden olmadığı iddiası dile getirilerek bilmemekle itham edilen bu iddia sahiplerine reddiye olarak doğumundan sonra vefat eden sahabilerin isimleri sayılmış, her birinin sahabi olduğuna ve vefat tarihine dair rivayetler sıralanmıştır (451-488). Bu rivayetlerden sonra torun İbn Ebi'l-'Avvâm'ın kendisinin ilave ettiğini belirttiği⁸⁵ küçük bir bölüm gelmektedir ki müellifin torunu ikinci ana bölümün başındaki listede ismi bulunmayan öğrencileri ve bu öğrencilerden gelen bazı örnek rivayetleri derlemiştir (493-505). Bu özelliği ile bu son kısım dedesinin yazdığı öğrenciler bölümüne istidrak hüviyetindedir. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, bazı sahabilerin vefatı ve daha önce zikredilmeyen öğrencileri içeren ikinci ana bölüm *Müsnedü Ebû Hanîfe* olarak bilinen eserlerden bir tanesini teşkil etmektedir⁸⁶ ki el-Hârizmî (v. 665/1267) tarafından tek bir eserde birleştirilen 15 Ebû Hanîfe *Müsned*'inden bir tanesi de budur.⁸⁷

⁸⁵ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 234.

⁸⁶ Bkz. İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, muhakkikin girişi, s. 7. Ayrıca bkz. eş-Şâmî, *'Ukûdül-cümân*, s. 305.

⁸⁷ Bkz. el-Hârizmî, *Câmi'u Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam*, I, 5.

Eserin son ana bölümünde Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencilerinden bazılarının biyografileri ele alınmış; sırasıyla Dâvûd et-Tâî (v. 165/781), 'Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), el-Kâsım b. Ma'n (v. 175/791), Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), Ebû Yûsuf (v. 182/798), 'Abdullâh b. Dâvûd el-Hureybî (v. 213/828), Esed b. 'Amr el-Becelî (v. 190/806), Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide (v. 182/798), Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (v. 189/805) ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805) hakkında genişçe bilgi verilmiştir. Eserin en sonunda bulunan 17 rivayet (884-900) çeşitli konu ve kişiler hakkında olup daha önceki başlıklardan birinin altına girmediği için en sona alınmıştır.

Eserin asıl bölümleri, ilave bölümler ve sıralamaları incelendiği zaman şöyle bir teori ileri sürülebilir: müellif dede İbn Ebi'l-'Avvâm'ın planına göre eser Ebû Hanîfe biyografisine özeldir. Hayatı ile ilgili bilgilerden sonra yine onunla ilgili olduğu için coğrafi sistemde taksim edilen öğrencilerin listesi ve tabiinden olduğunu inkar edenlere yazdığı reddiye ile eserini (1-492 arası) sona erdirmiştir. Bu kısmın sonunda yer alan dört rivayetin (489-492) hem öncesi ile hem de üst başlığı ile ilgisiz konularda olması, buraya kadar olan kısmın sonraki kısımlardan bağımsız olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğrenciler bölümüne torun tarafından yapılan istidrakin (493-505) öğrenciler bölümünün hemen akabinde değil de reddiye bölümünden sonra gelmesi, istidraktan önceki bölümün bir çalışma, sonraki bölümün ise ayrı bir çalışma olduğuna delil olarak zikredilebilir. Zira torun istidrak yaptığı bölümü ya eserin en sonuna alması ya da araya alacaksa tüm öğrenciler bölümünden hemen sonraya alması beklenir. Ancak torunun ilgili bölümü reddiyeden hemen sonraya alması, eserin sonunun orası olduğunu göstermektedir. Eserin üçüncü ana bölümü olarak ifade ettiğimiz meşhur öğrencilerinin menâkıbları kısmı ise kanaatimizce müstakil bir derleme veya derlemeler olup konu yakınlığı sebebiyle Ebû Hanîfe menâkıbına ilave edilmiş ve beraber rivayet edilmiştir. Bu sebeple de günümüze aynı nüshalar içerisinde ulaşmış ve beraber basılmıştır. Eserin isminin *Fedâilü Ebî Hanîfe ve aḥbâruḥ ve menâkıbüḥ* olması da eserin meşhur öğrencilerden bahseden üçüncü bölümünün eser kapsamında olmadığını göstermektedir.

Fedâilü Ebî Hanîfe, Hanefi biyografi geleneğinde menâkıb yazımının başladığı dönemde kaleme alınıp günümüze ulaşan en geniş hacimli eserlerden biri olması sebebiyle ayrı bir önemi haizdir. Müellifinin ehl-i hadis tarafından da muteber görülen

bir kimse olması sebebiyle Hanefî mezhebinin ilk nesilleri hakkında araştırma yapan herkes için önemli bir kaynak olduğu muhakkaktır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*, ez-Zehebî (v. 748/1348) ve eş-Şâmî (v. 942/1536) gibi Ebû Hanîfe biyografisini yazan Mısırlı müellifler tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.⁸⁸

2.8. es-Sebezmûnî (340/952) – Keşfü'l-âsâr

Hanefî mezhebi biyografi yazımının günümüze ulaşan ilk örneklerinden biri olması hasebiyle önemli bir eser olan *Keşfü'l-âsâr (i's-şerîfe) fî menâkıbi Ebî Hanîfe*'nin müellifi Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed b. Ya'kûb b. el-Hâris el-Gülâbâdî es-Sebezmûnî el-Hârisî, Buhârâ yakınlarındaki Sebezmûn/Sübezmûn köyündendir.⁸⁹ 6 Rebûlâhîr 258 gecesı (19-20 Şubat 872 Salı-Çarşamba) doğdu.⁹⁰ İlim tahsili için Horasan, Irak ve Hicaz bölgelerini dolaştı.⁹¹ 5 Şevvâl 340/5 Mart 952 Cuma gecesı Buhara'da vefat etti.⁹²

Hadis rivayeti konusunda ehl-i hadisin tenkitlerine maruz kalan es-Sebezmûnî, zayıf bir ravi olmakla ve hadis uydurmakla itham edilmiştir.⁹³ Buna mukabil Hanefî biyografi yazarları bu ithamların asılsız olduğunu ifade ederek es-Sebezmûnî'nin bunu iddia edenlerden daha iyi bir seviyede olduğunu belirtmişler,⁹⁴ yazdıkları eserlerde de *Keşfü'l-âsâr*'ı kaynak olarak kullanmışlardır.⁹⁵

⁸⁸ İbn Ebi'l-'Avvâm'ın *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si hakkında geniş bilgi için bkz. Çeker, "Hanefî Biyografi Yazımının İlk ve En Büyük Eserlerinden: İbn Ebi'l-'Avvâm'ın *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si", Yayınlanmamış tebliğ, *Uluslararası İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı Çalıştayı*, İstanbul 10-11 Kasım 2016.

⁸⁹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 213; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 344; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 106^a; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 33^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 234; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 179.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 351.

⁹¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 213.

⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 351.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 350; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 213, 214; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 33^b.

⁹⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 345.

⁹⁵ Örnekleri için bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 210, 360, 381; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 115^b; Şimşek, "ed-Dürrü'l-münazzam Tahkikli Neşri", s. 429. Hanefî olmamasına rağmen eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) de bu eserden istifade etmesi dikkate şayandır. Bkz. eş-Şâmî, *Ukûdû'l-cümân*, s. 185, 186, 199, 206.

Aynı zamanda *Müsnedü Ebî Hanîfe* derleyen Hanefî alimlerden biri olan es-Sebezmûnî'nin Ebû Hanîfe biyografisine özel eseri *Keşfü'l-âsâr*, geniş hacmi ile dikkat çeken eserlerdendir. Kaynaklarda 400 öğrencisinin eseri yazdığı söylenmesine⁹⁶ rağmen, bilindiği kadarıyla sadece bir nüshası günümüze intikal etmiştir. Taşkent Bîrûnî Doğu Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, nr: 3105'te *Keşfü'l-âsâr fî menâkibi Ebî Hanîfe* adıyla kayıtlı olan bu nüsha, 326 varaktan müteşekkil olup 649/1251 tarihinde istinsah edilmiştir.⁹⁷ Çalışmamız için son derece önemli olan bu nüshaya çok uğraşmamıza rağmen ulaşamadık. Bu sebeple, içinde çokça hadis rivayetinin bulunduğu bilgisini aldığımız eserin içeriğine dair ayrıntılı bilgi veremeyeceğiz.

2.9. eş-Şu'aybî (357/968) – Fedâilü Ebî Hanîfe

Hanefî mezhebi biyografi yazımının ilk örneklerinin görüldüğü IV/X. yüzyılda yazılmış bir diğer şahsi biyografi eseri, Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Şu'ayb b. Hârûn b. Mûsâ en-Nîsâbûrî eş-Şu'aybî'ye⁹⁸ ait olan *Fedâilü Ebî Hanîfe*'dir. Müellifi eş-Şu'aybî, vefat yılı ve yaşından hesapla 275/888-9 yılında doğmuş olmalıdır. Memleketi Nişabur'un da içinde bulunduğu Horasan şehirlerinin haricinde Bağdat'ta da ilim tahsil etti. 357 yılının Rebiulevvel (Şubat 968) ayında 82 yaşında vefat etti.⁹⁹

eş-Şu'aybî, biyografi ve rical kitaplarında ismi çokça geçen bir kişi değildir. es-Saymerî (v. 436/1045) ve el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) gibi biyografi yazarları ondan sadece birer kez nakilde bulunmuştur.¹⁰⁰ Öte yandan el-Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) gibi meşhur bir muhaddisin hocası olması hadis ilmine uzak olmadığına işaret etmektedir.

⁹⁶ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 345.

⁹⁷ Farfûr, *el-Müntekâ*, s. 102.

⁹⁸ Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) nisbesini eş-Şa'bî olarak kaydetmesi (Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1837, 1839) hatalıdır. Doğrusu dedesine nisbetle eş-Şu'aybî olmasıdır. Bkz. es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 434. Aynı şekilde eserin oğlu Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed b. Ahmed'e nisbet edilmesi (Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, II, 195) de hatalıdır.

⁹⁹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 435; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 34.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 496; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 68.

eş-Şu‘aybî’nin çalışmamız kapsamında olan *Fedâilü Ebî Hanîfe* adlı eseri bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Yirmi cüz olduğu bilgisi ile birlikte eseri kaydeden kaynakların çoğu, müellifin öğrencisi el-Hâkim’in (v. 405/1014) *Târîhu Nîsâbûr* adlı eserine atıf yapmışlardır.¹⁰¹ Esere dair bilginin tek kaynağının *Târîhu Nîsâbûr* olması, iki asır sonrasında yaşamış olan es-Sem‘ânî’nin (v. 562/1166) bile eser ile ilgili aktardığı bilgileri el-Hâkim’in bu eserinden nakletmesi eş-Şu‘aybî’nin eserinin birkaç yüzyıl içerisinde kaybolduğunu göstermektedir. Bu sebeple eserin içeriği ve üslubu hakkında daha fazla bilgi verme imkanımız bulunmamaktadır.

2.10. el-Merzübânî (384/994) – Kitâbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebû ‘Ubeydillâh Muhammed b. ‘İmrân b. Mûsâ el-Horasânî el-Bağdâdî olan el-Merzübânî, 297 yılının Cemaziyelahir (Şubat-Mart 910) ayında doğdu.¹⁰² Aslen Horasanlı olmakla birlikte Bağdat’ta yaşadı.¹⁰³ 2 Şevvâl 384 gecesi (8-9 Kasım 994 Perşembe-Cuma) burada vefat etti.¹⁰⁴

Kaynaklarda geçtiğine göre el-Merzübânî’nin evi alimlerin ve ilim tablelerinin sıklıkla uğradığı bir ilim merkezi halindeydi. İcazet yoluyla aldığı rivayetleri sema yoluyla rivayet etmesi, çok nebiz içmesi, mutezili ve şii olması ile yalancılık gibi ithamlara maruz kalsa¹⁰⁵ da bu ithamların bir kısmının asılsız olduğu ifade edilerek hadis rivayetinde sika kabul edilmiş, alimlerin birçok övgü sözlerine mazhar olmuştur.¹⁰⁶ el-Merzübânî, es-Saymerî’nin (v. 436/1045) hocalarından olup *Ahbâru Ebî Hanîfe*’sinde ondan çokça nakilde bulunmuştur.¹⁰⁷

¹⁰¹ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 435; el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, III, 34; İbn Dokmak, *Nazmü’l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 113^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, vr. 301^b; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1837.

¹⁰² İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 146. es-Sem‘ânî doğum tarihini 296/909 olarak kaydeder. Bkz. es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 257.

¹⁰³ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 256.

¹⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 229. Ayrıca bkz. İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 146.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 227, 228, 229; es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 256-257.

¹⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 228, 229; ez-Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, XVI, 448.

¹⁰⁷ Örnekleri için bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 15, 27, 51, 62, 70, 72.

Çok velûd bir yazar olan el-Merzübânî'nin toplamda yaklaşık 45000 varağa ulaşan eserlerinden bahsedilmektedir.¹⁰⁸ Ancak bu eserlerin çoğu Moğol istilas sırasında kaybolmuştur.¹⁰⁹ *el-Fihrist*'te isimleri tek tek sayılan eserleri arasında yer alan ve çalışmamızı ilgilendiren *Kitâbü Ebî Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit (ve ashâbih)*'i yaklaşık 500 varaktır.¹¹⁰ Günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığımız eserin isminde yer alan “ve ashâbih” ifadesi, Ebû Hanîfe'nin ashabının da eserde bahse konu edildiği sonucuna götürür ki bu eserin Hanefî biyografi derlemesi olduğu iddiasına kapı açabilir. Ancak söz konusu ifadenin parantez içinde yer alması, eserin Ebû Hanîfe odaklı olduğunu göstermekte olup; İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) eserinde olduğu gibi bazı önemli öğrencilerine dair bilgilere yer verilmesinin eseri şahsi biyografi eseri yapmaktan çıkarmayacağı kanaatindeyiz.

2.11. es-Saydelânî (388/998) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ahmed b. Yûsuf b. ed-Dehîl el-Mekkî olan es-Saydelânî, büyük dedesine izafetle “İbnü'd-Dehîl” olarak da bilinir.¹¹¹ Adının Mısırlıların biyografi eserlerinde geçmesi¹¹² ile ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) “el-Mısri” nisbesini kaydetmesinden¹¹³ Mısır asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Hicaz bölgesinde yaşayan el-'Ukaylî'den (v. 322/934) ders aldığına¹¹⁴ göre IV/X. yüzyılın başlarında Hicaz'da doğmuş olmalıdır. Mekke'de ikamet etti. Buraya gelen alimlerden ilim tahsil etti, öğrencilere dersler verdi.¹¹⁵ 388/998 yılında Mekke'de vefat etti.¹¹⁶

¹⁰⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 146-149.

¹⁰⁹ Yazıcı, “Merzübânî”, *DİA*, XXIX, 256.

¹¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 148.

¹¹¹ es-Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 40.

¹¹² el-Habbâl, *Vefeyâtü'l-Misriyyîn*, s. 37.

¹¹³ ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 833.

¹¹⁴ ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 833.

¹¹⁵ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVII, 178.

¹¹⁶ el-Habbâl, *Vefeyâtü'l-Misriyyîn*, s. 37; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXVII, 178; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1020; es-Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 40.

es-Saydelânî, hocası el-‘Ukaylî’nin (v. 322/934) *ed-Du‘afâ*’sını rivayet eden tek ravi konumundadır. Ebû Hanîfe hakkında olumsuz değerlendirmeler de içeren bu eseri es-Saydelânî müdahale etmeksizin rivayet etmiş; ancak Ebû Hanîfe ile ilgili bölüme katılmadığını ifade etmek üzere, Hanefî olmamasına rağmen, reddiye kabilinden *Menâkıbü Ebî Hanîfe* adlı eserini kaleme almıştır.¹¹⁷ Bu yazım saiki ile kaleme alınmış olması sebebiyle diğer eserlerden farklılık arz eden eser, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple eserin içeriği hakkında doğrudan bilgi veremeyeceğiz.

Ancak her ne kadar eser kayıp olsa da, kendisinden sonra yazılmış bazı biyografi eserlerinde kaynak olarak kullanıldığı için, yapılan alıntılar sayesinde üslubundan ve içeriğinden kısmen haberdar olabilmekteyiz. Alıntı yapan eserlerin başında üç mezhep imamının biyografisini derleyen İbn ‘Abdilberr’in (v. 463/1071) *el-İntikâ*’sı gelmektedir. Eserin müellifi, bazen doğrudan,¹¹⁸ bazen ise hocası Hakem b. Münzir (v. 420/1029 civarı) aracılığı ile¹¹⁹ es-Saydelânî’den Ebû Hanîfe menakıbına dair çok sayıda rivayet zikretmiş; ayrıca es-Saydelânî’nin eserinde kendilerinden nakilde bulunduğu Ebû Hanîfe hakkında hüsn-i şهادette bulunan 67 kişinin isimlerini kaydetmiştir.¹²⁰ Aynı şekilde bir başka Ebû Hanîfe menâkıbı yazarı olan eş-Şâmî’nin (v. 942/1536) *‘Ukûdü’l-cümân*’ında da es-Saydelânî’nin eserinden alıntılar bulunmaktadır.¹²¹ Bu rivayetlerin birleştirilmesi ile eserin önemli bir kısmını yeniden oluşturmak mümkündür.

Bu eserlerde geçen alıntılardan es-Saydelânî’nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sinin döneminde yazılan diğer menâkıb eserleri gibi haberleri senetli olarak verdiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ el-Kevserî, *Te’nîbü’l-Hatîb*, s. 67-68.

¹¹⁸ Örnekleri için bkz. İbn ‘Abdilberr, *el-İntikâ*, s. 194, 195, 196, 198, 201, 206, 207, 208, 209, 266, 267.

¹¹⁹ Örnekleri için bkz. İbn ‘Abdilberr, *el-İntikâ*, s. 187, 188, 191, 192, 193, 200, 203, 209, 211, 256, 258.

¹²⁰ Bkz. İbn ‘Abdilberr, *el-İntikâ*, s. 193-230.

¹²¹ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, *‘Ukûdü’l-cümân*, s. 190, 191, 200, 202, 205, 220, 285.

2.12. ed-Dîneverî (469/1076) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Yazma nüshasının unvan sayfasında adı *Menâkıbü imâmi 'l-eimme Ebî Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit ve fedâilüh ve vefâtüh ve ahhâru ashâbih* şeklinde kaydedilen eserin müellifi, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Nasr ed-Dîneverî el-Lebbân'dır. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Ancak hocası Ebû 'Ömer el-Kâsım el-Hâşimî'nin vefatının 414/1023 olmasına¹²² bakılarak en geç IV/X. yüzyılın sonlarında doğduğu söylenebilir. Gazne'de ikamet eden¹²³ ed-Dîneverî, hadis tahsili ve rivayeti için Bağdat, Dimaşk, Vasıt, Basra'nın yanı sıra Horasan'ın birçok şehrini dolaştı.¹²⁴ Ömrünün sonunda okuttuğu bir eserde Ebû Hanîfe'nin yerilmesi sebebiyle ev hapsine mahkum edildi.¹²⁵ 469/1076 yılının başında Gazne'de vefat etti.¹²⁶

Sika bir ravi olduğu ifade edilen,¹²⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) hocası olup *Târîhu Bağdâd*'ın kaynaklarından olan, hayatının çoğunu hadis rivayeti için diyar diyar dolaşarak geçiren, dolayısıyla daha çok sözlü rivayetlerle meşgul olan ed-Dîneverî'nin biyografisini içeren kaynaklarda eser telif ettiğini gösteren bir kayda rastlayamadık. Buna mukabil kendisine atfedilen ve içeriği çalışmamız kapsamında olan bir yazma nüsha tespit ettik. Ebû Hanîfe menakıbına dair bu nüsha, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 1342'de kayıtlı mecmuanın 98^a-164^a varakları arasında yer almaktadır. 9 Şaban 563/19 Mayıs 1168 tarihinde müellif nüshasından istinsah edilen¹²⁸ nüshanın ilk sayfasında müstensih ile müellif arasındaki silsile şu şekilde verilmektedir: (müstensih) 'Abdülcebbâr b. Ebi'l-Hasen b. Ebî Nasr > Ebû Bekir Muhammed b. 'Ali b. Yâsir el-Ceyyânî (v. 566/1171) > Ebû Ca'fer Hanbel b. 'Ali b. el-Hasen es-Sicî (v. 541/1147) > (müellif) Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Nasr ed-Dîneverî.¹²⁹ Müelliften sonraki ilk ravi Hanbel b. 'Ali'nin ed-Dîneverî'nin icazetli öğrencisi olduğu

¹²² İbn Nukta, *et-Takyîd*, II, 224.

¹²³ es-Safedî, *el-Vâfî*, XXII, 94.

¹²⁴ İbn Nukta, *et-Takyîd*, II, 208.

¹²⁵ ez-Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, XXXI, 265-266.

¹²⁶ İbn Nukta, *et-Takyîd*, II, 208. 468/1075 yılında vefat ettiği de kaydedilmiştir. Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 370; es-Safedî, *el-Vâfî*, XXII, 94.

¹²⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 370.

¹²⁸ ed-Dîneverî, *Menâkıb*, vr. 164^a.

¹²⁹ ed-Dîneverî, *Menâkıb*, vr. 98^b.

bilinmektedir.¹³⁰ Müstensih, bir sonraki ravi olan el-Ceyyânî'den eseri 554/1159 ve 559/1164 yıllarında iki kez dinlemiş ve rivayet icazeti almış, eseri de müellif nüshasından istinsah etmiştir.¹³¹

Eserin içeriğine gelince besmele, hamdele ve salveleden oluşan kısa bir girizgahtan sonra gelen giriş bölümünde Ebû Hanîfe'nin soyu, doğum yeri ve tarihi, küçüklüğü gibi çeşitli konulara dair rivayetlere yer verilmiştir. Ardından sırası ile şu bâblar gelmektedir: 1. süsü ve giyinişi (fiziki görünüşü) 2. ilim tahsili 3. yumuşak huyluluğu ve zekası 4. takvası ve zühdü 5. iyi bir evlat olması ve akrabalarını gözetmesi 6. Allah korkusu 7. yöneticilerin kapısından uzak durması 8. huşusu ve teheccüdü 9. zühdü (tekrar) ve güvenilirliği 10. resmi görevlerden kaçınması 11. kadılıkla ilgili meselelere dair olan ilmi 12. kadılık konusundaki vasiyeti 13. duası ve münâcâtı 14. münâcâtı (tekrar) 15. Kuran ve Sünnete bağlılığı 16. kelâmî tartışmaları sevmemesi 17. Sünnet hakkındaki görüşü (sahabe içindeki ihtilafı konular) 18. usûl (itikadi konular) hakkındaki görüşü 19. hükümler ve fetvalar hakkındaki sözleri 20. şurût ilmi hakkındaki bilgisi 21. keskin zekası ve hüküm çıkarma yeteneği 22. imamların ve önemli kimselerin onun hakkındaki sözleri 23. cömertliği ve cesaretine dair haberler 24. gördüğü ve görüldüğü rüyalar 25. hakkında söylenen şiirler. İstinsah kayıtları ve icazet bilgileri ile yazma nüsha sona ermektedir.

Döneminde yazılan diğer eserlerde olduğu gibi ed-Dîneverî'nin eserindeki haberlerin tamamına yakınında senetli rivayet söz konusudur. Ancak çağdaşı es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si hem başlıklandırma, hem de kaynak olma bakımından sonraki dönem Ebû Hanîfe menâkıbılarının birçoğunu etkilemiş iken ona denk bir eser olan ed-Dîneverî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si onun kadar meşhur olmamıştır. Bu durum diğer eserlerde yer almayan haberlerin ve rivayet zincirlerinin bu eserde yer alması ihtimalini kuvvetlendirmektedir ki içerikteki bu orijinallik eserin değerini artırmaktadır. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'nin *Ahbâru Ebî Hanîfe* kadar meşhur olmamasında müellifi ed-Dîneverî'nin tarih/biyografi yazımının Şam ve Mısır'a göre daha zayıf olduğu Horasan'da ikamet etmesinin etkisi olduğu iddia edilebilir.

¹³⁰ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXI, 265.

¹³¹ ed-Dîneverî, *Menâkıb*, vr. 164^a.

2.13. el-Elma‘î (V/XI. yy.) – el-Hisâlü’l-hamîde

Tam adı Ebu’l-Fütûh ‘Abdülğâfir b. el-Hüseyin b. ‘Ali el-Kaşgârî olan el-Elma‘î’dir. Ebu’l-Hüseyin es-Simnânî’den (v. 466/1074) ders aldığına¹³² göre V/XI. yüzyılın ortalarına doğru doğmuş olmalıdır. 465/1073 yılında babası ile Nişabur’a göç etti.¹³³ İlim tahsili için bugünkü İran’ı dolaşarak Bağdat’a kadar gitti.¹³⁴ Babası Ebû ‘Abdillâh el-Elma‘î’den (v. 484/1091’den sonra) on yıl önce vefat ettiği bildirildiğine¹³⁵ göre 474/1081-2 sonrasında vefat etmiş olmalıdır.

Hadis rivayetlerinde sika/sadûk olduğu belirtilen müellif, birçok hocadan ders alarak hadis alanında “hâfız” sıfatını elde etmiştir.¹³⁶ Hanefî ve Şafiîlerin beraberce yaşadığı bir muhitte yetişmiş, mezhep taassubu içerisinde olmamış, Şafii mezhebine müntesip olmasına rağmen Ebû Hanîfe için “İmam-ı A‘zâm” sıfatını kullanmış, onun sahip olduğu güzel hasletleri derleyen çalışmamıza konu edeceğimiz *el-Hisâlü’l-hamîde*’sini yazmıştır.

Tam adı *el-Hisâlü’l-hamîde fî menâkıbî’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe* olan eserin istinsah kaydı olmayan şu iki nüshası günümüze ulaşmıştır:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, nr: 538/4, vr. 203^b-207^b.

- Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr: 702, vr. 216^b-221^a.

Her iki nüshanın başında bulunan kırmızı başlıkta eser ismi “Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe” şeklinde yazılmış olmakla birlikte hemen altında müellifin tam isminden sonra “*Kitâbü’l-Hisâl(i’l-hamîde) fî menâkıbî’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe en-Nu‘mân b. Sâbit el-Kûfî*” şeklinde isimlendirilen kitabında dedi ki”

¹³² el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 255; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, II, 35.

¹³³ es-Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 202.

¹³⁴ İbnü’n-Neccâr, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, XVII, 216.

¹³⁵ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 18.

¹³⁶ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 18; es-Sarîfînî, *el-Müntehab*, s. 364-365.

ifadeleri;¹³⁷ hem eserin ismini, hem de müellifini tespit açısından ikna edici kuvvette bilgi sunmaktadır.

Müellif eserin başında Hz. Peygamberin yetiştirdiği neslin akabinde çeşit çeşit hevâ ve görüşlerin ortaya çıktığı bir ortamın geldiğini belirterek, böyle bir ortamda Ebû Hanîfe'nin sünnetin ihyası ve fıkıhın sistemli bir şekilde teşekkülü için gösterdiği çabaları belîğ ifadelerle övmüş, akabinde senedi ile birlikte rivayet ettiği şu merfu bir hadisi zikretmiştir: “Allah Teâlâ, kırk güzel haslet ile (kişiyi) cennete koyar.”¹³⁸ Bu hadisten yola çıkan müellif, Ebû Hanîfe'nin ahlakından kırk güzel haslet derlediğini ifade etmiş, her biri ile ilgili dayandığı rivayeti/delili de zikrederek bu hasletleri tek tek saymış, böylece adeta Ebû Hanîfe'nin ahlaki portresini çıkarmıştır. Zikrettiği kırk haslet sırası ile şunlardır: sağlam itikat, ilim, fıkıh, akıl, re'y, zeka, delile dayanma, tedbirli olma, istişare etme, istinbat, edep, doğru tarafta olma, hata karşısında sert olma, yakışıklı ve temiz olma, iyilik, cömertlik, lütuf, şefkat, yardımseverlik, vefa, arkadaşlık, Allah için dostluk, Allah için düşmanlık, helal kazanç, az ile yetinme, dünyaya önem vermeme, yumuşak huyluluk, uyanıklık, Kuran tilaveti, sadık rüya görme, güvenilirlik, takva, zühd, huşu, nafile ibadete düşkünlük, Allah korkusu, ağlama, gayret, Allah'a yakarış, cennetlik olma.¹³⁹

el-Elma'î bu hasletleri saydıktan sonra biri Hanefi, biri Şafii, diğeri de seleften mechul biri olmak üzere üç şairin Ebû Hanîfe'yi metheden şiirlerini zikretmiştir. Ardından sırasıyla İmam Mâlik (v. 179/795), Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'yi (v. 189/805) öven Şafîî bir şaire ait ikişer beyitlik şiirlere de eserinde yer vermiştir.¹⁴⁰

Şiirlerin akabinde her iki nüshada da Ebu'l-Me'âlî 'Abdülkâhir b. Tâhir b. Şâbûr eş-Şâfi'î'nin *Ma'rifetü'l-kible* adlı eserinin başından bir 1-1,5 varaklık bir alıntı yapılmıştır. Alıntı yapılan metin Ebû Hanîfe övgüsü bakımından önceki metinlerle

¹³⁷ el-Elma'î, *el-Hisâlü'l-hamîde*, vr. 203^b.

¹³⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 252 (Hadis nr: 7422).

¹³⁹ el-Elma'î, *el-Hisâlü'l-hamîde*, vr. 203^b-206^b.

¹⁴⁰ el-Elma'î, *el-Hisâlü'l-hamîde*, vr. 206^b-207^b.

uyum arz etse de kanaatimizce el-Elma‘î’nin *el-Hisâlü’l-hamîde*’sine dahil değildir. Bu sebeple içeriğine dair bilgi vermeyeceğiz.

2.14. ez-Zerencerî (512/1118) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebu’l-Fadl¹⁴¹ Bekir b. Muhammed b. ‘Ali olan ez-Zerencerî alimleriyle meşhur bir ailedendir. Hayatı hakkında kaynaklardaki bilgilerin büyük çoğunluğu talebesi es-Sem‘ânî (v. 562/1166) tarafından kaydedilmiştir. Buhara köylerinden biri olan Zerencer’endir. 427/1036 yılında doğdu. Daha çok Buhara’da ikamet etti. 19 Şaban 512/5 Aralık 1118 Perşembe sabahı Buhara’da vefat etti.¹⁴²

Şafii mezhebine müntesip olan talebesi es-Sem‘ânî hocaları için yazdığı meşâyih derlemesinde, ez-Zerencerî’nin ilminden övgü ile bahsetmiş; Hanefi mezhebini ezbere bilme konusunda darb-ı mesel haline geldiğini, fetvalarında isabetli olduğunu, ensab ve tarih ilmine sahip olduğunu, hiçbir kitaba bakmadan ezberinden ders anlatabildiğini, küçüklüğünden itibaren hadis ilmine çokça mesai harcadığını, kimsenin bilmediği orijinal bilgilere/rivayetlere sahip olduğunu, birçok kitaptan onun sayesinde haberdar olduklarını kaydetmiştir.¹⁴³ ez-Zerencerî, önemli bir Hanefi biyografi olan el-Mekkî’nin de kaynakları arasında olup *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sini telif ederken ondan gelen mektuplardan da istifade etmiştir.¹⁴⁴

Daha çok sözlü rivayet ile iştigal eden ez-Zerencerî’nin bilinen tek eseri, çalışmamız kapsamında ele alacağımız *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’dir. Henüz yazma halinde olan eserin Türkiye kütüphanelerinde şu iki nüshasını tespit ettik:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Koleksiyonu, nr: 677, vr. 343^b-365^b.

¹⁴¹ Hanefi biyografi eserlerinin çoğunda künyesi “Ebu’l-Fedâil” olarak kaydedilir. Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 465; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü’l-vefiyye*, vr. 16^b; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 163^a; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, II, 253.

¹⁴² es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 148. “19 Rebiulevvel 512 Perşembe sabahı” vefat ettiği rivayet edilmiştir; ancak o gün Çarşamba gününe denk gelmektedir. 1 günlük kayma durumunda bu rivayete göre vefat günü 20 Rebiulevvel 512/11 Temmuz 1118 Perşembe olmaktadır.

¹⁴³ es-Sem‘ânî, *et-Tahbîr*, I, 137, 139.

¹⁴⁴ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 81, 134-135, 200, 275, 353, 438.

- Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr: 6862, 23 vr.¹⁴⁵

Eserin her iki nüshasında da istinsah tarihi mevcut değildir. Sadece birinci nüshada müstensih ismi olarak “Osmân b. Ahmed el-Kefevî” kaydı bulunmaktadır.

Menâkıbü Ebî Hanîfe’nin başındaki rivayet zincirinde geçen bilgilerden¹⁴⁶ Buhara’da telif edilen eserin kısa süre içerisinde Şam’a ulaştığı, buradaki medreselerde okutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda eserin farklı coğrafyalardaki Hanefi müntesipleri nezdinde kısmen de olsa revaç bulduğu söylenebilir.

Eserin başında müellifinin adı zikredildikten sonra fihrist müellif tarafından şu şekilde verilmiştir: 1. fasıl: Ebû Hanîfe Arap mıdır, yoksa acem midir? 2. fasıl: önceki nesiller ondan bahsetmiş midir? 3. fasıl: tabiinden midir? 4. fasıl: rivayette bulunduğu hocaları, 5. fasıl: ondan ders alan ve rivayette bulunan öğrencileri, 6. fasıl: fedâili, 7. fasıl: ilmi ve fikhî, 8. fasıl: ibadeti ve zühdü, 9. fasıl: takvası, 10. fasıl: cömertliği, 11. fasıl: zekası. Eserin planı en başta bu şekilde verilmesine rağmen sadece ilk beş fasılda bu plana sadık kalınmış; daha sonra sırasıyla menakıbı ve hasletleri, cömertliği, yumuşak huyluluğu, ilmi ve vefatına dair fasıllar ile eser sona erdirilmiştir.

Fasıl içeriklerine gelince; 1. fasılda Ebû Hanîfe’nin acem kökenli olduğuna ve bazı şehir isimleri de zikredilerek memleketine dair rivayetler zikredilmiş; faslın sonunda Arap kökenli olduğunu bildirip şeceresini sayan bir rivayete yer verilmiştir. 2. fasılda senet zikredilmeksizin sırasıyla Hz. Peygamber, Hz. Ali (v. 40/661), Ka’bü’l-ahbâr (v. 32/652-3), İbrâhîm en-Neha’î (v. 96/714) ve el-Kelbî’den Ebû Hanîfe’yi müjdeleyen veya öven sözler nakledilmiştir. 3. fasılda tabiinden olduğuna delil olarak görüştüğü dört sahabinin isimleri sayılmış, bu sahabilerden ikisinden aldığı dört hadis zikredilmiştir. Önceki fasıllara göre daha uzun olan 4. fasılda Ebû Hanîfe’nin yüz kadar hocasının isimleri sayılmış, ardından bu hocaların bazılarının rivayet ettiği hadislerle örnekler verilmiştir. Faslın sonunda Hammâd b. Ebî Süleymân’dan (v. 120/738) başka kimseden ilim almadığı iftirasına cevap vermek için hocalarının tek tek sayıldığını

¹⁴⁵ Bu nüsha Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, nr: 2540’ta kayıtlı olan eser olup nakil yolu Konya’daki kütüphaneye getirilmiş, kayıt numarası değiştirilmiştir.

¹⁴⁶ ez-Zerencerî, *Menâkıb*, vr. 1^b.

belirtilmiştir. Eserin en uzun faslı olan 5. fasılda öğrencilerinin isimleri sayılmış; akabinde döneminde yaşamış alim ve yöneticilerle olan ilişkisine dair rivayetlere, onların Ebû Hanîfe'nin ilmine dair sözlerine, bazı rüyalar ve şiirlere, bidat ehli ile olan münazaralarına yer verilmiştir. 6. fasılda dürüst ticareti, güvenilirliği, takvası, annesine olan hürmeti gibi konularda güzel hasletlerini bildiren menkıbeleri zikredilmiştir. Cömertliğine ayrılan 7. fasıl ile yumuşak huyluluğuna dair olan 8. faslın ardından gelen ve nispeten daha uzun olan 9. fasıl ilmine dair menkıbelere ayrılmış; kalamı bırakıp fıkha yönelişi, hocasının vefatından sonra halkasını devam ettirmesi, hazırcevaplığı, ilmi derinliği, hadis bilgisi, hadislerle amel konusundaki usulü ile ilgili rivayetler/menkıbeler ile ilmi kuvveti ve zekasını gösteren tahlilleri/çözümleri zikredilmiştir. Son fasılda ise Ebû Hanîfe'nin vefat sebebi ile cenaze ve defnine dair rivayetlere yer verilmiştir.

“Ebû Hanîfe Biyografileri” bölümünde sayılan eserlerin ilki olan Ebû Hafs es-Sağîr'in (v. 264/878) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si başlığında da ifade ettiğimiz üzere ez-Zerencerî'nin eserindeki haberlerin tamamına yakını Ebû Hafs es-Sağîr kanalıyla rivayet edilmiştir. Bu haberlerin birçoğunda ez-Zerencerî > Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Mansûr el-Buhârî > Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed es-Serahsî > Ebû Bekir Ahmed b. Sa'd > Ebû Sehl Muhammed b. ‘Abdillâh b. Sehl b. Hafs el-‘İclî > Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Hafs el-‘İclî > Babası Ebû Hafs el-Kebîr > İmam Muhammed silsilesinden gelen haber zikredilirken yine Ebû Hafs es-Sağîr kanalıyla gelen farklı silsilelere de yer verilmiştir.¹⁴⁷ Bu haliyle ez-Zerencerî'nin eseri diğer menâkıblardan farklı rivayet zincirlerini kullanması sebebiyle ayrılmakta ve ayrı bir öneme sahip olmaktadır.

2.15. ez-Zemahşerî (538/1144) – Şekâiku'n-nu'mân

Tam adı Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. ‘Ömer b. Muhammed el-Hârizmî olan ez-Zemahşerî, 27 Receb 467/18 Mart 1075 Çarşamba günü Harizm köylerinden

¹⁴⁷ Bu senetler için bkz. Şimşek, *Hanefilik*, s. 77-79.

Zemahşer’de doğdu.¹⁴⁸ Memleketinin haricinde Horasan ve Irak bölgelerinde bulundu. Bir müddet Mekke’de mücavir olarak yaşadı.¹⁴⁹ 538 yılının arefe gecesi (8-9 Zilhicce 538/12-13 Haziran 1144) Harizm Cürcâniyye’inde vefat etti.¹⁵⁰

Tefsir, edebiyat ve dil alanlarında önemli eserlere imza atan ez-Zemahşerî’nin eserlerini listeleyen Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229), saydığı yirmi küsur eserin arasında Ebû Hanîfe menâkıbı konusunda olduğunu da belirttiği *Şekâiku’n-nu‘mân fî hakâiki’n-Nu‘mân*’ı da zikretmiştir.¹⁵¹ İbnü’l-Vezîr’in (v. 840/1436) “Ebû Hanîfe sîretine özel” olarak nitelediği¹⁵² eser, daha sonraki birçok yazar tarafından ez-Zemahşerî’ye nispet edilmiştir.¹⁵³

Günümüze ulaşması durumunda Ebû Hanîfe’nin biyografisi hakkında önemli bir kaynak olabilecek *Şekâiku’n-nu‘mân*, bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında da malumata sahip değiliz. Bu sebeple çalışmamız kapsamında olmasına eser hakkında daha fazla bilgi veremeyeceğiz.

Eserin içeriği hakkında bulabildiğimiz tek iz, İbn Dokmak’ın (v. 809/1407) *Nazmü’l-cümân*’ının Ebû Hanîfe biyografisi bölümünün sonunda yer alan bir övgü şiiridir.¹⁵⁴ ez-Zemahşerî’ye ait olduğu ifade edilen şiirin içinde geçen kelimeler arasında bu eserin ismi de geçmektedir. Muhtemelen İbn Dokmak, şiiri ez-Zemahşerî’nin bu eserinden almıştır.

¹⁴⁸ el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2688; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, V, 173.

¹⁴⁹ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 163; ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XX, 155.

¹⁵⁰ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 164.

¹⁵¹ el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2691. Ayrıca bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, V, 168-169.

¹⁵² İbnü’l-Vezîr, *er-Ravdu’l-bâsim*, I, 311.

¹⁵³ Örneğin bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü’l-vefiyye*, vr. 78^a; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 292; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 188^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, vr. 415^b; ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-ceniyye*, II, 651; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1056, 1837; el-Edirnevî, *Mehâmmü’l-fukahâ*, vr. 52^a; el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 344.

¹⁵⁴ İbn Dokmak, *Nazmü’l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 86^a.

2.16. Zahîruddîn el-Mergînânî (VI/XII. yy.) – Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam

Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) *Menâkıbü Ebî Hanîfe* yazan alimler listesinde boşluklar bırakarak “..... yılında vefat eden İmam Zahîruddîn el-Mergînânî” şeklinde kaydettiği¹⁵⁵ müellifin kimliği konusunda esasen net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu muğlaklığın kaynağı, alimleriyle meşhur olan bir aileden¹⁵⁶ olup aynı lakap ve nisbe ile meşhur olan baba-oğul iki tane Zahîruddîn el-Mergînânî'nin bulunmasıdır. Baba Zahîruddîn el-Mergînânî'nin tam adı Ebu'l-Hasen ‘Alî b. ‘Abdil‘azîz b. ‘Abdirrezzâk iken oğlunun tam adı Ebu'l-Mehâsin el-Hasen b. ‘Alî b. ‘Abdil‘azîz'dir. Bu durum sebebiyle ortaya çıkan karıştırılma problemi, sadece birinin yazdığı eserin hangisine ait olduğu noktasında değil; vefat tarihlerinde,¹⁵⁷ hoca-talebe ilişkilerinin tespitinde¹⁵⁸ veya bir fıkhi görüşün sahibinin hangisi olduğu konusunda da görülmektedir.¹⁵⁹ İkisini birbirinden ayırmak için babanın ismine “el-Kebîr” sıfatı eklenmeye başlanmış;¹⁶⁰ ancak iki ayrı kişi olduğunu bilmeyen birçok müellif ya sıfat kullanmayı ihmal etmiş, ya da babasının bu sıfatını hatayla oğlu için kullanmıştır.¹⁶¹ Yakın tarihte yazılmış eserlerde bile iki isim karıştırılmaya devam etmiştir.¹⁶²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eseri kaydeden ilk kişi olan Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) yukarıda alıntıladığımız ifadesinde vefat tarihi ve isim bölümlerine “.....” koyarak boş bırakması müellifin söz konusu iki alimden hangisi olduğu konusunda bir muğlaklığa neden olmuştur. Onu kaynak alan el-Leknevî (v. 1304/1886) de sadece “Zahîruddîn el-Mergînânî” diyerek¹⁶³ bir belirmede bulunmazken; Bağdatlı İsmail Paşa

¹⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, II, 1837.

¹⁵⁶ Ailedeki alimlerin tablosu için bkz. Çeker, “Fıkıh Silsileleri”, s. 192.

¹⁵⁷ Bir örneği için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 205.

¹⁵⁸ Bir örneği için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 576. Aynı hata sonraki biyografi derlemelerinin birçoğundan aynen yer almaktadır. el-Kefevî (v. 990/1582), bu hataya dikkat çekerek farklı kişiler olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 185^b.

¹⁵⁹ Bir örneği için bkz. Sıddîk Hasan Hân, *Lüktatü'l-'aclân*, s. 199.

¹⁶⁰ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 185^a; el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 69^a; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 204.

¹⁶¹ Örneğin bkz. el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 108^a.

¹⁶² Fihristteki bir örneği için bkz. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, III, 192.

¹⁶³ el-Leknevî, *en-Nâfi 'u'l-kebîr*, s. 39. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 373.

(v. 1338/1920) ile Ömer Rızâ Kehhâle (v. 1987), *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam* adıyla kaydettikleri eseri baba Zahîruddîn el-Merğînânî'ye nispet etmişlerdir.¹⁶⁴ Ancak çağdaş sayılabilecek bu yazarların iki ayrı Zahîruddîn el-Merğînânî'nin varlığından haberdar olup olmadıkları, eseri babaya nispet etmelerinin bilinçli olup olmadığı konusu net değildir.

Eserin müellifini gösteren net bir kaynak bulamamakla birlikte el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sindeki bazı bilgiler baba-oğul arasında bir tercih yapmamız konusunda bize yardımcı olacak niteliktedir. el-Mekkî eserinin birçok yerinde aktardığı bilgilere oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin gönderdiği mektup/mektupları kaynak göstermektedir.¹⁶⁵ Mektup/mektuplarda geçen bilgilerde Zahîruddîn el-Merğînânî'nin o bilgiye ulaştığı rivayet silsilesinin zikrediliyor olması önemlidir. Zira bu rivayet silsilelerinin hiçbirinde baba Zahîruddîn el-Merğînânî'nin ismi geçmemekte, oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin bu bilgileri farklı hocalarından aktarmaktadır. Babasının Ebû Hanîfe hakkında müstakil kitabının bulunması durumunda oğlunun bundan habersiz olması neredeyse mümkün değildir. Doğrudan kitabından olmasa bile en azından babasının sahip olduğu bilgileri şifahi yolla aktarması beklenir ki mektuptaki bilgilerde bunun örneği de yoktur. Bu durumda babasının Ebû Hanîfe'nin biyografisi hakkında kitap yazacak kadar geniş bilgi sahibi bir kimse olduğu ihtimali zayıflamaktadır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin biyografisi hakkında el-Mekkî'ye icazet verecek kadar bilgi sahibi olan¹⁶⁶ oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'nin yazarı olma ihtimali kanaatimizce çok daha kuvvetlidir. Bu sebeple yazar hakkında bilgi verirken oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin hayatı anlatılacaktır.

Tam ismi Ebu'l-Mehâsin el-Hasen b. 'Ali b. 'Abdîl'azîz b. 'Abdirrezzâk olan oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kaynakların çoğu sadece hocaları, talebeleri veya eserleri hakkında bilgi vermekte; ilmi ve alimleri öven

¹⁶⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 694-695; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 459. Her iki müellif de oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'nin biyografisinde eserden hiç bahsetmemişlerdir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 280; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 573.

¹⁶⁵ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 22, 24, 82, 139, 141, 160, 161, 168, 183, 204, 231, 267, 384, 423, 438, 449, 454, 460. Oğul Zahîruddîn el-Merğînânî'yi kaynak aldığı diğer yerler için bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 114, 191, 202, 243-244, 352, 353, 360.

¹⁶⁶ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 202.

bir şiirini kaydetmekle yetinmektedir.¹⁶⁷ Dedesi ‘Abdül’azîz b. ‘Abdürrezzâk (v. 477/1084-5), babası ve beş amcasının fakih olması,¹⁶⁸ ilim ehli bir ailede yetiştiğini göstermektedir. Aslen Merğınanlı olmasına rağmen yazışmaları, ilim tahsili ve tedrisine dair bazı kayıtlar¹⁶⁹ Buhara’da yaşadığını göstermektedir. Klasik kaynaklarda vefat tarihine rastlayamadık; lakin Ömer Rızâ Kehhâle (v. 1987) Zahîruddîn el-Merğînânî’nin 600/1293 civarında vefat ettiğini söylemektedir.¹⁷⁰ Babasının 506/1112, uzun bir ömür süren talebesi Kâdîhân’ın 592/1196 yılında vefat ettiği dikkate alınırsa bu bilginin problemli olduğu söylenebilir. Kanatımızca Kehhâle’nin belirttiği tarihten çok daha önce, tahminen VI/XII. yüzyılın ortalarında vefat etmiş olmalıdır.

Zahîruddîn el-Merğînânî’nin *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam* adlı eserinin ismi, biyografisini kaydeden kaynaklarda bulunmamaktadır. Akıbeti hakkında hiçbir iz bulamadığımız eserin sonraki dönem biyografi eserlerinde bahsinin geçmemesi, isminin geçtiği ilk eserin beş asır sonra yazılmış olması eserin varlığı konusunda bizleri tereddüte sevk etmektedir. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’de geçen *في كتابه إلي من بخارا*... ifadesindeki kitap kelimesinin mektup yerine eser olarak anlaşılacak böyle bir eserin var olduğunun zannedilmiş olması ihtimali de akla gelmektedir. Ancak bu ihtimali destekleyen bir veriye sahip olmadığımız için kesin bir karara varmamak en doğru tutum olacaktır. Eser günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verme imkanına sahip değiliz.

2.17. el-Beyhakî (565/1169) – el-Mevâhibü’s-şerîfe

Tam adı Ebu’l-Hasen Zahîruddîn ‘Ali b. Zeyd b. Muhammed olan el-Beyhakî, İbn Funduk olarak da meşhurdur. Nisbesinden anlaşıldığı üzere Beyhaklı olup bu şehrin tarihine dair önemli bir eser olan *Tarih-i Beyhak*’ın da yazarıdır. 28 Şaban 499/5 Mayıs

¹⁶⁷ Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, II, 74; Kınalızâde, *Tabakâtü’l-Hanefiyye*, II, 114; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 194^b-195^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, III, 95; ‘Ali el-Kârî, *el-Esmâru’l-ceniyye*, I, 404; el-Edirnevî, *Mehâmmü’l-fukahâ*, vr. 108^a; el-Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 107-108.

¹⁶⁸ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, V, 260.

¹⁶⁹ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 22, 24, 82, 139, 160, 168, 183, 204, 267, 353, 384, 438, 449, 460; ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, XLII, 418; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 194^b.

¹⁷⁰ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, I, 573.

1106 Cumartesi günü Beyhak'ın Sebzevâr¹⁷¹ kasabasında doğdu.¹⁷² Doğum yerinin haricinde Merv, Nişabur, Serahs gibi Horasan şehirlerinde ve Rey'de yaşadı.¹⁷³ 565/1169 yılında memleketi Beyhak'ta vefat etti.¹⁷⁴ Bazı kaynaklarda Şafî mezhebinden olduğuna dair kayıtlar¹⁷⁵ bulunsa da doğrusu Hanefî mezhebine müntesip olması şeklindedir.¹⁷⁶

Çeşitli alanlarda birçok eseri bulunan el-Beyhakî'nin çalışmamız kapsamında olan eseri *el-Mevâhibü's-şerîfe fî menâkıbi Ebî Hanîfe*'dir. Araştırmalarımız sonucunda eserin günümüze ulaştığına dair bir ize ulaşamadık.¹⁷⁷ Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) verdiği bilgilere göre 556/1161 yılında telif edilen eser; bir mukaddime, on bâb ile bir hâtimedden oluşmaktadır. Mukaddime Ebû Hanîfe'nin ismi ve künyesi hakkında olup bâbların içeriği sırası ile şu konulardan oluşmaktadır: giyimi, hakkındaki hadisler, hadis aldığı sahabiler, doğumu, zekası, halifelerle yaşadığı anlaşmazlıklar, çağdaşı olan alimlerle yaşadığı fikhî olaylar, çözdüğü problemler, meseleler, zühdü ve kazancı, tahsili ve çabası. Eser, mezhebine tabi olmaya dair bir hâtime ile sona ermektedir.¹⁷⁸

Kâtip Çelebi, içerik hakkında bilgi verdikten sonra eserin el-Ehlî diye bilinen Yûsuf b. Muhammed b. Şihâb eş-Şîrâzî tarafından 839 yılının Şevval (Nisan-Mayıs 1436) ayında Farsçaya tercüme edildiğini ifade etmiş ve gördüğü eserlerde her zaman

¹⁷¹ Günümüzde Beyhak şehri bu kasabanın ismi ile anılmaktadır.

¹⁷² Yâkût el-Hamevî, doğum tarihini kendi eserinden “27 Şaban 499 Cumartesi” olarak aktarmıştır (el-Hamevî, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, IV, 1760.) Ancak 27 Şaban 499 tarihi Cuma gününe denk gelmektedir. O zamanın şartları ile belirlenmiş takvim ile hesaplama belirlenen takvim arasında iki güne kadar fark olması normaldir. Biz hesaplama belirlenen güne göre Cumartesi'ye denk gelen 28 Şaban gününü esas aldık. Öte yandan *DİA*'nın “Beyhakî, Ali b. Zeyd” maddesinin yazarı Abdülkerim Özaydın, bazı tarihi olaylardan hareketle 499/1106 tarihinin mümkün olmadığını ifade etmiş, doğum tarihini 27 Şaban 493/7 Temmuz 1100 Cumartesi olarak kaydetmiştir (Bkz. Özaydın, “Beyhakî, Ali b. Zeyd”, *DİA*, VI, 62.) Fasîh-i Hâfî'nin (v. 845/1441) el-Beyhakî'nin 544 yılında 54 yaşında olduğuna dair verdiği bilgi (Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, 242) de Abdülkerim Özaydın'ın 499 tarihi ile ilgili tespiti ile örtüşmektedir.

¹⁷³ el-Hamevî, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, IV, 1760-1762.

¹⁷⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi'n-nübelâ*, XX, 587.

¹⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 609; Kehhâle, *Mu‘cemü'l-müellifin*, II, 444.

¹⁷⁶ Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, 242; Özaydın, “Beyhakî, Ali b. Zeyd”, *DİA*, VI, 62. Şafîi olduğuna dair bilgiler muhtemelen meşhur Şafîi fakihî Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458/1066) ile karıştırmanın bir sonucudur.

¹⁷⁷ *el-Hayrâtü'l-hisân*'ın Dâru'l-Erkam tarafından yapılan baskısının (Beyrut ts.) sonunda yer alan *el-Mevâhibü's-şerîfe fî menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eser, el-Beyhakî'ye ait olmayıp Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî adında muasır bir yazar tarafından kaleme alınmış bir çalışmadır.

¹⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1895.

yaptığı üzere tercüme eserin ilk cümlesini alıntı yapmıştır.¹⁷⁹ Arapça aslının ilk cümlesini alıntı yapmayıp tercümesinden yapmış olması, Kâtip Çelebi'nin sadece tercüme eseri gördüğünü, içeriğe dair olan bilgilere tercümesi aracılığı ile ulaştığını göstermektedir. Kâtip Çelebi'nin ulaştığı Farsça tercüme günümüze de ulaşmış olup 21 sayfalık küçük bir kitap olarak İran'da basılmıştır.¹⁸⁰

2.18. el-Mekkî (568/1172) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Tam adı Ebu'l-Müeyyid el-Muvaffak b. Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî olan el-Mekkî, 484/1091 yılı civarlarında doğdu.¹⁸¹ Aslen Mekkeli olup daha çok Harizm'de yaşadı. Bir diğer Ebû Hanîfe menâkıbı yazarı olan ez-Zemahşerî'den (v. 538/1144) ders aldı.¹⁸² Bir müddet Bağdat'ta da bulundu.¹⁸³ 11 Safer 568/2 Ekim 1172 Pazartesi günü Harizm'de vefat etti.¹⁸⁴

el-Mekkî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si kendisine kadar yazılmış ve şu an inceleme imkanı bulduğumuz Ebû Hanîfe menâkıbları içerisinde en geniş hacimli eser olması açısından önem arz etmektedir. el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ile birlikte birkaç kez basılan¹⁸⁵ eserin elimizdeki baskısı (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1981), naşirinin de ifade ettiği üzere¹⁸⁶ başından ve sonundan eksiktir. Bu sebeple matbu nüshanın yanında bir yazma nüshasına da bakarak eserin içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

¹⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1895-1896.

¹⁸⁰ <http://www.icnc.ir/index.aspx?pid=966&metadataId=9d07da58-47e7-4954-904e-26f32f1076ec> (Erişim tarihi: 17.05.2016)

¹⁸¹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 523.

¹⁸² es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, II, 308.

¹⁸³ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 2^a; er-Râfî'î, *et-Tedvîn*, III, 44.

¹⁸⁴ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 332; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 371.

¹⁸⁵ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, II, 1818.

¹⁸⁶ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, naşirin girişi, s. 8.

Kırk bâbdan oluşan¹⁸⁷ eserdeki ilk otuz bâb Ebû Hanîfe biyografisine özgüdür. Geriye kalan on bâbda ise meşhur öğrencilerinin biyografileri yer almaktadır.

Ebû Hanîfe biyografisini içeren otuz bâbın içeriği sırasıyla şu şekildedir: 1. doğumu ve nesebi 2. hakkındaki rivayetler 3. karşılaştığı sahabiler, hadis rivayetleri ve hocaları 4. fıkıh tahsiline başlayışı 5. fetva ve tedris faaliyetlerine başlayışı 6. mezhebinin dayandığı ilkeler 7. ilginç çıkarımları ve münazaraları 8. zekası ve feraseti 9. takvası 10. zühdü 11. güvenilirliği 12. güzel komşuluğu 13. ibadeti 14. cömertliği 15. yumuşak huyluluğu ve vakarı 16. annesi, babası ve hocalarına hürmeti 17. kendisini kıskananlar sebebiyle sıkıntı çekmesi 18 ve 19. idarecilerle olan ilişkisi 20 ve 21. dönemin alimleri ile olan hikayeleri 22. fazileti hakkında alimlerin sözleri 23. kıraat tercihleri 24. deyim ve atasözüne dönüşen vecizeleri 25. ashabına vasiyetleri 26. mezhebinin diğer mezheplere olan üstünlüğü 27. diğer faziletleri 28. kadılık görevini reddetmesi ve vefatı 29. hakkında yazılan övgü şiirleri 30. kabri başında edilen duaların kabul olması ve görülen rüyalar.

Basılı nüshada son 1,5 faslı eksik¹⁸⁸ olan 31. bâb Ebû Yûsuf (v. 182/798) menakıbına dairdir. Tamamen eksik olan dokuz bâbda ise yazma nüshasından öğrendiğimize göre sırasıyla şu öğrencilerinin menâkıbları yer almaktadır: 32. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805), 33. ‘Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), 34. Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), 35. Dâvûd et-Tâî (v. 165/781 (?)), 36. Vekî’ b. el-Cerrâh (v. 197/812), 37. Hafs b. Giyâs (v. 194/810), 38. Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide (v. 182/798), 39. el-Hasen b. Ziyâd el-Lü’lû (v. 204/819), 40. bâb birden fazla kişinin menâkıbını içermekte olup bunlar sırasıyla Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 176/792), oğlu İsmâ’îl b. Hammâd (v. 212/827), Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (v. 189/805), ‘Âfiye b. Yezîd el-Evdî (v. 160/777’den sonra), Hibbân b. ‘Ali el-‘Anzî (v. 171/788), Mendel b. ‘Ali el-‘Anzî (v. 167/784 (?)), ‘Ali b. Müshir (v. 189/805), el-Kâsım b. Ma’n

¹⁸⁷ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 3^b-5^b.

¹⁸⁸ Krş. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 507-508; el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 154^b-156^a.

(v. 175/791), Esed b. ‘Amr el-Becelî (v. 190/806).¹⁸⁹ Eserin devamında şehirlere göre taksim edilerek Ebû Hanîfe’den hadis ve fıkıh rivayet eden ravilere yer verilmiştir.¹⁹⁰

Eserin kaynaklarına gelince döneminde yazılan diğer eserlerde olduğu gibi *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’nin sözlü kültürle gelen bilgileri aktarma odaklı olarak kaleme alındığı söylenebilir. Ancak müellif sadece hocalarından aldığı rivayetleri eserinde toplamamış, kendisinden önce yazılan *Ahbâru Ebî Hanîfe* gibi eserlerde aynı rivayetin nasıl geçtiğini de belirterek sözlü kaynaklar ile yazılı kaynakları kıyaslamış, böylece varsa bir kaynağın eksikliğini diğeri ile gidermiştir. Öte yandan müellif, hayatına yetiştiği bazı alimlerden mektuplaşma yolu ile elde ettiği bilgilere de eserinde yer vermiştir. Dolayısıyla başta ez-Zerencerî (v. 512/1118)¹⁹¹ ve es-Sem‘ânî (v. 562/1166)¹⁹² olmak üzere yakın şehirlerde ikamet eden çeşitli alimlerden gelen mektuplar¹⁹³ eserin kaynakları arasındadır.

el-Mekkî’nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’si edebi açıdan da kıymetli bir eser olup kendisinden önceki Ebû Hanîfe menâkıblarında olmayan farklı bir içerik de ihtiva etmektedir. Aynı zamanda şair olan müellif, genelde bâb sonlarında konu ile ilgili kendi yazdığı bir şiirine yer vermiştir. Orijinal bir içerik olarak dikkat çeken bu şiirler daha sonra el-Bezzâzî (v. 827/1424) gibi müellifler tarafından da kullanılmıştır.

el-Mekkî’nin Hanefi biyografi tarihinde önemli bir yeri bulunan bu eseri, sonra gelen müelliflerin dikkatini çekmiş, farklı çalışmalara konu edilmiştir. Bunlardan birisi Takıyyüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (v. 833/1430) tarafından yapılan ihtisardır. el-Kirmânî’nin çalışmasında en dikkat çeken işlem, senetlerin hazfidir. Eserin hacmini önemli ölçüde artıran senetlerde ilk ravi dışındaki hiçbir senet unsuru muhtasar eserde yer almamaktadır. Ayrıca el-Kirmânî, önemli görmediği bazı

¹⁸⁹ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 5^b.

¹⁹⁰ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 190^b.

¹⁹¹ Örneğin bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 81, 134-135, 200, 275, 353, 438.

¹⁹² Örneğin bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 9, 23, 107, 167, 177, 247, 293, 339, 341, 357, 360, 380, 441, 449, 455.

¹⁹³ Diğer alimlerden gelen mektuplara örnek olarak bkz. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 76, 262, 384, 405, 457.

haberleri de hiç zikretmeyerek haberlerde de ihtisara gitmiştir.¹⁹⁴ Henüz yazma olan bu muhtasarın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 806'da bulunmaktadır. Nüshanın metin hacmi ortalama 25 satırdan 52,5 varaktır.

2.19. İbnü'n-Nakîb (VIII/XIV. yy.) – Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam

İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraçcıoğlu Koleksiyonu, nr: 1046'da bulunan mecmuanın 54^b-104^a varakları arasında yer alan eserin müellifinin biyografisine taradığımız kaynaklarda rastlayamadık. Bu sebeple hakkındaki bilgileri daha çok yazmanın başında ve sonundaki bilgilerden derlemeye çalışacağız.

Eserin başında müellifin ismi “İbnü'n-Nakîb diye meşhur Muhammed b. Muhammed” olarak yazılmıştır.¹⁹⁵ İstinsah kaydında ise müstensih, müellifi “el-imâmü'l-merhûmü'l-âlimü'l-âmil mevlânâ nizâmü'l-hakk ve'd-dîn el-müderriş” sıfatlarıyla vasfedip “Muhammed İbnü'n-Nakîb” olarak meşhur olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶ 745/1344 yılında istinsah edilen eserde “merhum” sıfatı ile bahsedilmesi bu tarihten önce vefat ettiğini göstermektedir. Müstensihin müellifi “Mevlânâ” şeklinde kendisinin de içinde bulunduğu akranlarına izafe ederek kullanması¹⁹⁷ da müellifin müstensihin hocası olduğu şeklinde yorumlanırsa vefat tarihinin 745/1344 yılından tahmini yarım asır kadar önce olabileceği sonucuna ulaşabilir ki bu müellifin büyük ihtimalle VIII/XIV. yüzyılın başlarında vefat ettiğini göstermektedir. Yazma kataloglarında *Bedâi'u'l-efkâr fî Şerhi Metâli'i'l-envâr* ve *Yenâbî'u hakâiki'l-Kur'ân* adlı eserlerin yazarı olarak kaydedilen aynı isim ve lakaba sahip müellif¹⁹⁸ ile aynı kişi

¹⁹⁴ Örneğin krş. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 15-25; el-Kirmânî, *Muhtasar*, vr. 2^b-3^a.

¹⁹⁵ İbnü'n-Nakîb, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 54^b.

¹⁹⁶ İbnü'n-Nakîb, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 104^a.

¹⁹⁷ Aynı müstensih tarafından istinsah edilen aynı mecmuanın birinci eseri *Menâkıbü'l-İmâmi'sh-Şâfi'i* de bu müellife ait olup bu eserin sonundaki istinsah kaydında da müstensih benzer manadaki “merhum ma'füvv sultanü'l-müderrişin” ifadelerini kullanmaktadır. Bkz. İbnü'n-Nakîb, *Menâkıbü'l-İmâmi'sh-Şâfi'i*, vr. 53^b.

¹⁹⁸ İlgili eserler Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (nr: 375) ve Veliyyüddin Efendi (nr: 99) bölümlerindedir.

ise “er-Râzî” nisbesine sahiptir. Reyli olması eserin dilinin Farsça olma sebebini de izah etmektedir. Birazdan ifade edeceğimiz eserin yazım hikayesine bakılarak müellifin Şafii mezhebine müntesip olduğu söylenebilir.

Daha önceki Ebû Hanîfe menâkıblarından farklı olarak Farsça kaleme alınan eserin içeriğini şu şekilde özetlemek mümkündür: Giriş bölümünde eserin yazım hikayesini anlatan İbnü’n-Nakîb, öncelikle İmam Şâfiî (v. 204/820) menakıbına dair bazı bilgiler derleyerek bir eser yazdığını, ancak insanların kendisini mezhep taassubu ile itham etmesinden korktuğu için Ebû Hanîfe’nin menâkıbını da bir eserde topladığını söylemektedir.

On yedi fasıldan oluşan eserdeki fasılların içerikleri sırasıyla şöyledir: 1. nesebi, hayat süresi ve vefat tarihi 2. fiziki görünüşü, takvası, vakarı ve zühdü 3. insani ilişkileri, güzel hatıraları 4. cömertliği ve mertliği 5. iyiliği emredip kötülüğü yasaklama konusundaki sözleri 6. fıkıh tahsilinin başlangıcı, kendi halkasını kurması ve öğrencilerine ders vermesi 7. fıkıh alanındaki yetkinliği ve zamanın alimleri ile olan hoş münazaraları 8. mezhebi, kelam ve Kurân ile meşgul olması 9. kıskanılması ve bundan dolayı sıkıntı çekmesi 10. İbn Hübeyre ile olan haberleri 11. Halife Ebû Ca’fer el-Mansûr ile olan haberleri 12. yumuşak huyluluğu, sabrı ve muhaliflerinin aleyhinde konuşmaktan dilini muhafaza etmesi 13. Süfyân es-Sevrî ile olan haberleri 14. teheccüdü ve geceleri ihya etmesi 15. küfürden tevbe etmesini isteyen kişi 16. ehl-i beyt ile olan diğer haberleri 17. din büyüklerinin övgüleri.

Eserin kaynakları baş tarafta müellif tarafından “muhtasarlar ve sözlü kültürle gelen bilgiler” olarak belirtilmiştir.¹⁹⁹ Eser içindeki zikredilen haberlerde rivayetin alındığı kaynak zikredilmemiş, müellif sadece haberde geçen sözlerin sahibi olan ilk ravinin ismini söylemekle yetinmiştir.

¹⁹⁹ İbnü’n-Nakîb, *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam*, vr. 54^b.

2.20. el-Erzincânî (743/1342-3) – Nüzhetü'l-ebrâr

Tam adı *Nüzhetü'l-ebrâr fî menâkıbî'l-ahyâr* olan eserin müellifi Vecîhüddîn 'Ömer b. 'Abdülmuhsin el-Erzincânî'dir. Taradığımız Hanefî biyografi derlemelerinde yazarın biyografisine rastlamadık. Diğer kaynaklarda da hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Nisbesinden Erzincanlı olduğu anlaşılmaktadır. Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1338/1920) bir eserini 871/1466-7 yılında tamamladığı şeklinde verdiği bilgi²⁰⁰ hatalıdır. Zira *Nüzhetü'l-ebrâr*'ın müellif hattı nüshasında eserini 725/1325 yılında bitirdiğini söylemektedir.²⁰¹ Bu tarih yazma kataloglarında vefatı olarak kaydedilen 743/1342-3 tarihi ile de örtüşmektedir. el-Pezdevî'nin (v. 482/1089) *el-Usûl*'ünü okuduğu hocası Ebu'l-Muzaffer Zahîruddîn Muhammed b. 'Ömer el-Buhârî en-Nevhâbâdî/en-Nevcâbâdî 668/1269-70 yılında vefat ettiğine²⁰² göre uzun bir ömür sürmüş olmalıdır. Hocası Bağdat'ta ders verdiğine²⁰³ göre burada bir müddet de olsa bulunmuş olma ihtimali kuvvetlidir.

Nüzhetü'l-ebrâr, henüz yazma halinde olan Ebû Hanîfe menâkıblarından olup Türkiye kütüphanelerinde şu üç nüshasını tespit ettik:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr: 1938, vr. 82^b-176^b.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr: 3449, 100 vr.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Harput Koleksiyonu, nr: 80, 70 vr.

Nüzhetü'l-ebrâr besmele, hamdele, salveleden oluşan kısa bir girizgah ile başlamaktadır. Ardından eserin konusunun Ebû Hanîfe'nin, ashabının ve öğrencilerinin menâkıbları olduğu ifade edilmiş; doğum tarihine ve tabiinden olduğuna dair rivayetlerle doğrudan konuya girilmiştir. Eserin ilk 27 varlığında başlıklandırma yapılmaksızın daha önceki menâkıblarda geçen konulardaki rivayetler peş peşe sıralanmıştır. Daha sonra üslup değiştiren müellif rivayetleri başlıklara göre tasnif

²⁰⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 794.

²⁰¹ el-Erzincânî, *Nüzhetü'l-ebrâr*, vr. 176^b.

²⁰² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 53.

²⁰³ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 302.

etmeye başlamış, sırasıyla şu başlıklara yer vermiştir: cömertliği, anne-babasına itaatkar olması, güzel komşuluğu, insanların kıskanması sebebiyle çektiği sıkıntılar, İbn Hübeyre ile olan haberleri, Ebû Ca'fer el-Mansûr ile olan haberleri, Süfyân es-Sevrî ile olan haberleri, eş-Şa'bî - Muhârib b. Dînâr - el-A'meş ile olan haberleri, hakkındaki övgü şiirleri, vefatı. Sonradan koyulan başlıklarda es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'sinin etkisi açık bir şekilde görülmektedir.²⁰⁴ Eserdeki Ebû Hanîfe menâkıbı hacim olarak yaklaşık 39 varaka tekabül etmektedir.²⁰⁵

Önceki menâkıblarda olduğu gibi el-Erzincânî'nin eserinde de mezhep imamının menakıbının akabinde önemli öğrencilerinin biyografileri yer almaktadır. İlaveten dönemindeki dikkat çeken bazı isimlerin de biyografisinin yer aldığı bu bölümde sırasıyla şu kişiler hakkında bilgi verilmiştir: Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805), Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), Dâvûd et-Tâî (v. 165/781 (?)), 'Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Süfyân b. 'Uyeyne (v. 198/814), İbrâhîm b. Edhem (v. 161/778 (?)), Fudayl b. 'Îyâz (v. 187/803), Bîşr b. el-Hâris el-Hâfî (v. 227/841), Vekî' b. el-Cerrâh (v. 197/812), el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lûî (v. 204/819), Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 176/792), İsmâ'il b. Hammâd (v. 212/827), el-Hasen (el-Kâsım) b. Ma'n (v. 175/791), Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebî Zâide (v. 182/798), Yûsuf b. Hâlid es-Semtî (v. 189/805), 'Ali b. Müshir (v. 189/805), Hibbân b. 'Ali el-'Anzî (v. 171/788), Mendel b. 'Ali el-'Anzî (v. 167/784 (?)). Eserin bundan sonraki kısmında hem başlık hem de içerik olarak tamamen es-Saymerî'nin (v. 436/1045) etkisi görülmektedir. *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de geçen III/IX. ve IV/X. yüzyıl Hanefilerinin önemli isimlerinin biyografileri el-Erzincânî'nin eserinin son bölümde yer almaktadır. Eser, müellif hattı olduğunu bildiren Receb 725/Haziran-Temmuz 1325 tarihli ferağ kaydıyla sona ermektedir.

²⁰⁴ Örneğin krş. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 68, 73, 76; el-Erzincânî, *Nüzhetü'l-ebrâr*, vr. 113^a, 115^b, 117^a.

²⁰⁵ el-Erzincânî, *Nüzhetü'l-ebrâr*, vr. 82^b-120^b.

2.21. ez-Zehebî (748/1348) – Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe

Eserin müellifi, meşhur tarihçi Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî el-Fârikî ed-Dimaşkî et-Türkmânî’dir. Silvan (Meyâfarkîn) asıllı bir aileden olup Şafî mezhebine müntesiptir. 3 Rebiulâhîr 673/6 Ekim 1274 Cumartesi günü Dimaşk’ta doğdu.²⁰⁶ İlim tahsili için gittiği Şam, Mısır ve Hicaz bölgelerindeki çeşitli şehirlerde dersler aldı.²⁰⁷ Hadis ve tarih başta olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda eser kaleme aldı. 3 Zilkâde 748 gecesı (3-4 Şubat 1348 Pazar-Pazartesi) Dimaşk’ta vefat etti.²⁰⁸

ez-Zehebî, önemli biyografi derlemelerinden biri olan *Tezkiretü'l-huffâz*’ında Ebû Hanîfe’nin de biyografisine yer vermiş, hakkında bazı haberler aktardıktan sonra menakıbına dair özel bir cüz kaleme aldığını ifade etmiştir.²⁰⁹ Çalışmamız kapsamında inceleyeceğimiz bu eser, yine ez-Zehebî’nin ayrı bir cüzde topladığı Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed’in (v. 189/805) menâkıbları ile birleştirilerek *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sâhibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen* adıyla basılmıştır. Muhakkikinın ifade ettiği üzere²¹⁰ normalde iki ayrı eser olan bu baskının biz sadece Ebû Hanîfe ile ilgili olan ilk kısmını inceleyeceğiz.

ez-Zehebî, Ebû Hanîfe menakıbının tedvininden geç bir dönemde yaşadığı için sözlü kültürden gelen haberler yerine ismini vermeden yazılı kaynaklara müracaat etmiştir. İstifade ettiği eserler arasından en dikkat çekenı İbn Ebi'l-‘Avvâm’ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*’sidir. Birçok yerde aynı haberleri aynı sıralama ile zikretmiş, önemsiz gördüğü bazı haberleri tamamen veya kısmen eserine almayarak bir nevi ihtisar etmiştir.²¹¹ Yeri geldiği zaman el-Hatîb el-Bağdâdî’nin (v. 463/1071) *Târîhu*

²⁰⁶ el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 34; el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 336.

²⁰⁷ ez-Zehebî, *Mu‘cem*, s. 71.

²⁰⁸ el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 36; el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 338.

²⁰⁹ ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 169.

²¹⁰ ez-Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, muhakkikin ön sözü, s. 7-8.

²¹¹ Örneğin krş. İbn Ebi'l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 47-53; ez-Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 16-19.

Bağdâd'ı gibi farklı kaynaklardan da haberler aktarmıştır.²¹² Öte yandan önceki kaynaklarda senetli olarak geçtiği halde gerçeğe aykırı bulduğu rivayetleri eleştirmiş, eleştirisine dayanak olarak farklı yollardan ulaştığı yeni rivayetler zikretmiştir.²¹³

Muhtevaya gelince bâb başlıklarının yeterince ayrıntılı olmadığı eserde sırasıyla şu konulardaki rivayetlere yer verilmiştir: Ebû Hanîfe'nin doğumu, soyu, fiziki görünüşü, ahlaki özellikleri, takvası, hocaları, öğrencileri, ibadeti, ilkelerinde sebatı, sabrı, yumuşak huyluluğu, annesine olan hürmeti ve sevgisi, idarecilerle olan ilişkisi ve çektiği sıkıntılar, öğrencilerine vasiyeti, ilmi hakkında alimlerin sözleri, ictihad usulü, bidat ehline karşı tavrı, gördüğü müjdeli bir rüya, zekasını gösteren çözümlemeleri, dürüstlüğü, diğer hikayeleri, takvası hakkında diğer haberler, yöneticilerden hediye kabul etmemesi, hadislerle amel etmesi, çeşitli haberleri ve menkıbeleri, vefatı. Biyografisine dair bu konularda bilgiler verildikten sonra Ebû Hanîfe kanalıyla gelen hadis örnekleri ve vefatından sonra kavuştuğu makamlara dair görülen rüyalarla eser sona ermiştir.

2.22. el-Kureşî (775/1373) - el-Büstân

Hanefi biyografi geleneğinin en önemli kalemlerinden biri olan el-Kureşî'nin tam adı Ebû Muhammed Muhyiddîn 'Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrillâh el-Mısırî'dir. İbn Ebi'l-Vefâ olarak da bilinir. 20 Şaban 696/13 Haziran 1297 Perşembe günü Kahire'de doğdu.²¹⁴ Memleketi Mısır'ın haricinde Mekke'de de ilim tahsili ve rivayette bulundu.²¹⁵ Son zamanlarında akıl ve görme yetilerini kaybeden²¹⁶ el-Kureşî, 7 Rebiulevvel 775/27 Ağustos 1373 Cumartesi günü Kahire'de vefat etti.²¹⁷

²¹² Örneğin bkz. ez-Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 23-24.

²¹³ Bir örneği için bkz. ez-Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 21.

²¹⁴ el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 140; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, VII, 325; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 197.

²¹⁵ el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 392.

²¹⁶ el-'Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 66; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, VII, 326.

²¹⁷ el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 140; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 197.

Hanefi biyografi derlemelerinin en önemlilerinden biri olan *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin de yazarı olan el-Kureşî, Ebû Hanîfe menâkıbına dair olan eserinin ismini *el-Büstân fî menâkıbi imâmine'n-Nu'mân* şeklinde vermektedir.²¹⁸ Buna rağmen müellifin biyografisini kaydeden İbn Hacer el-'Askalânî'nin (v. 852/1449) *İnbâü'l-gumr*'unda ve muhtemelen onu kaynak alan bir çok eserde eserin adı *el-Büstân fî fedâili'n-Nu'mân* olarak geçmektedir.²¹⁹

Günümüze ulaştığına dair bir işaret bulamadığımız *el-Büstân*'ın büyük bir kitap olduğu müellifi tarafından ifade edilmektedir.²²⁰ Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bir cild olduğunu söylediği²²¹ eserin içeriğine dair tek kaynağımız *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin girişinde yer alan muhtasarıdır.²²²

Bu muhtasar eser, Ebû İshâk es-Sarîfinî'den (v. 641/1243) nakledilen, Ebû Hanîfe'nin Hz. Âdem'e kadar nesebinin sayıldığı bir fasıl ile başlamaktadır. Fasıl içeriklerinde konu bütünlüğü bulunmayan muhtasarda sırasıyla şu konularda bilgi verilmiştir: doğum ve vefatı, görüştüğü sahabi ve tabiiler, hakkında söylenen övgü sözleri, rivayetinin güvenilirliği, cerh-ta'dil ilminde muteber olması ve bu konudaki rivayetlerinden örnekler, hadis telakki yollarından kıraati tahdise denk sayması.

Muhtasarında bazı bilgileri kaynak zikretmeksizin kısaca ifade eden el-Kureşî, bazı tartışmalı konularda ise haberlerin kaynakları ile birlikte uzunca zikretme yolunu seçmiştir. Mesela hakkındaki birçok önemli bilgi tamamen veya kısmen ihmal edilmişken hadis telakki yollarından kıraati tahdise denk sayması konusunda kaynağıyla birlikte 10'a yakın haber zikredilmiştir. Bu, önceki Ebû Hanîfe menâkıblarından farklı bir içerik unsuru olarak dikkat çekmektedir.

²¹⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 49.

²¹⁹ el-'Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 66; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 196; İbn Tolun, *el-Gurâfî'l-'aliyye*, vr. 141^b; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, III, 47; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 330^a; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 367.

²²⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 49.

²²¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1837.

²²² el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 49-63.

2.23. el-Bezzâzî (827/1424) – Menâkıbü Ebî Hanîfe

Müellifin tam adı Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî'dir. İbnü'l-Bezzâz veya İbnü'l-Bezzâzî olarak da bilinir.²²³ Harizm köylerinden biri olan²²⁴ Kerder'dendir. Doğum tarihine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Hayatının özellikle ilk dönemi hakkında nerdeyse hiç bilgi gelmemiş olması, yaklaşık bir doğum tarihi belirlenmesine de engel olmaktadır. İdil Nehri kenarındaki Saray şehrinde ilk eğitimini babasından aldı. Kendisini yetiştirdikten sonra Kırım'a giderek uzunca bir süre burada ikamet etti. Memleketine döndükten kısa bir süre sonra tekrar yola çıkarak Anadolu'ya gitti.²²⁵ Üç kez hac vesile ile Hicaz'da bulundu.²²⁶ 827 yılının Ramazan ayının ortalarında (Ağustos 1424) Mekke'de vefat etti.²²⁷

Ebû Hanîfe menâkıbları içerisinde çok sayıda yazma nüshasının bulunması ve Türkçeye iki defa tercüme edilmiş olması gibi sebeplerle Hanefî muhitte fazlaca ilgi gördüğünü tahmin ettiğimiz eser, el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ile birlikte birkaç kez basılmıştır.²²⁸ Bizim elimizde bulunan Beyrut 1981 baskısında (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî) da aynı eser ile beraber bulunmaktadır.

Müellif, “muhtasar” olarak nitelediği eserinin bir mukaddime, fasıllar ve bir hâtimeden oluştuğunu girişte ifade etmiştir.²²⁹ Alt başlıklandırmanın olmadığı 134 sayfa uzunluğundaki mukaddime öncelikle Ebû Hanîfe'nin tabiinden olup olmadığı konusundaki tartışmalarla bağlantılı olarak sahâbi ve tabiin kavramları tartışılmış, tabiinden olduğunu desteklemek için görüştüğü/hadis rivayet ettiği 10 sahabinin isimleri ve bu konudaki rivayetler zikredilmiştir. Rivayetlerde bahsi geçen konularda ana konudan uzaklaşacak şekilde uzun izahlara girişilmiştir. Ayrıca bu 10 kişi içerisinde

²²³ Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, III, 57.

²²⁴ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 450.

²²⁵ Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 21; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 348^b.

²²⁶ İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 280^a.

²²⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 37; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 647.

²²⁸ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, II, 1818.

²²⁹ el-Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, s. 5.

görüşmesi mümkün olmayan kişiler var ise tarihi verilere dayanılarak bu rivayetler eleştirilmiştir.²³⁰ Devamında Ebû Hanîfe'den önce yaşayan kimselerin onu müjdeledikleri rivayetleri zikredilmiş, özellikle merfu rivayetlere yapılan itirazlara cevaplar verilmiştir. Akabinde müjde içeren bir rüya ile rüya bahsi açılmış, yine ana konudan uzaklaşılarak uzun izahlar yapılmıştır. Bu üslup eserin devamında da mevcut olup Ebû Hanîfe ile ilgili zikredilen çeşitli konulardaki rivayetlerden sonra o rivayette bahsedilen konu hakkında başka bahislere geçilmiş, eserin yazılış amacı ile bağdaştırılması zor olan uzun açıklamalarla eserin hacmini gereğinden fazla uzatılmıştır. Mukaddimede yer alan önemli bir biyografik bilgi olarak Ebû Hanîfe'nin hocaları bölümü zikredilebilir. Bu bölümde Muhammed isminin öncelendiği alfabetik tertip ile sıralanan hocaları hakkında kısa kısa bilgiler verilmiştir.

Mukaddimeden sonra gelen fasıllar bölümündeki her bir faslın içeriğini şöyle özetlemek mümkündür: 1. fıkıh ilmine başlamadan önceki haberleri 2. mezhebinin dayandığı itikadi ve fıkhi esaslar 3. keskin zekasını gösteren çözümleri ve münazaraları 4. ahlaki özellikleri 5. bazı alimlerle olan haberleri 6. vefatı. Son sırada gelen 7. fasıl birden fazla konuyu içermekte olup bu konular sırasıyla şöyledir: tercih ettiği kıraatler, atasözü haline gelen vecizeleri, öğrencilerine vasiyeti, daha önce geçmeyen menkıbeleri, gördüğü ve görüldüğü rüyalar. Eserin sonundaki kısa hâtimede kabri başında yapılan duaların kabul olması ve öldükten sonra elde ettiği makamlara dair rivayetler zikredilmiştir.

Ebû Hanîfe'nin menakıbının ekinde meşhur öğrencilerinin menkıbeleri anlatılmaya başlanmış olup bu öğrencileri sırasıyla şunlardır: Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805), 'Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), Dâvûd et-Tâî (v. 165/781 (?)), Vekî' b. el-Cerrâh (v. 197/812), Hafs b. Giyâs (v. 194/810), Yahyâ b. Zekerîyyâ b. Ebî Zâide (v. 182/798), el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lûî (v. 204/819). Son bölümde ise bu öğrencilerinin haricindeki birkaç öğrencisinin haberleri ile Ebû Hanîfe'den hadis rivayet eden raviler zikredilmiştir. Bu ravilerin tasnifinde coğrafik sistemi kullanılmış, bölge/şehirlere göre ayrılarak haklarında bilgiler verilmiştir. Gerek Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencilerinin

²³⁰ Örneğin bkz. el-Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 23-24.

sıralanmasında, gerekse de son bölümün içeriğinde el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin etkisi çok açık bir şekilde görülmektedir.

el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sini tanıtırken bâb sonlarında konuyla ilgili kendi şiirlerine yer verdiğini ifade etmiştik. el-Bezzâzî de eserini yazarken önemli ölçüde istifade ettiği bu eserde yer alan şiirleri eserine iktibas etmiştir. Ancak eleştiri konusu olabilecek bir üslup kullanarak şiirleri el-Mekkî'ye nispet etmekten kaçınmış, bunun yerine mechul sıyga veya “bazı kimseler” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.²³¹

el-Bezzâzî'nin eseri Ebû Hanîfe biyografileri içerisinde dikkat çekecek ölçüde ilgi görmüş, bu ilginin bir yansıması olarak Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Muhammed b. 'Ömer el-Halebî (v. 850/1446) tarafından tercümenin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Koleksiyonu, nr: 292'de bulunan nüshasının²³² ilk sayfasında eser ismi *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm-i A'zam* olarak verilmiştir.²³³ Girişte çalışmanın Sultan II. Murad'ın (v. 855/1451) isteği üzerine yapıldığı mütercimi tarafından ifade edilmiştir.²³⁴ IX/XV. yüzyıl Türkçesinin güzel örneklerinden biri olan tercüme incelendiği zaman titiz bir kalem tarafından aslına sadık kalınarak yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Mütercim sadece uzun şiirleri ihmal ederek eserine almamıştır.²³⁵ Eserin Kütahya nüshasının ilk 73 varacağı, bir yüksek lisans tezi kapsamında transkripsiyonlu olarak neşredilmiştir.²³⁶ el-Halebî'nin bu tercümesi Mustafa S. Kaçalın tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilerek yayınlanmıştır.²³⁷

Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) Vezir Hasan Paşa'nın (v. 1012/1603) teşviki ile Bağdat müftüsü Hüseyin b. Hacı Hasan el-Edirnevî tarafından 1007/1598-9 yılında

²³¹ Örneğin krş. el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 88-89, 153-154, 164; el-Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 174, 181, 231.

²³² Türkiye'de bulunan diğer nüshaları için bkz. Acar, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Tercümesi*, s. 6-7.

²³³ el-Bezzâzî, *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm-i A'zam*, vr. 1^a.

²³⁴ el-Bezzâzî, *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm-i A'zam*, mütercimin girişi, vr. 1^b-2^a.

²³⁵ Örneğin krş. el-Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 148, 517-518; *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm-i A'zam*, vr. 28^b, 115^a.

²³⁶ Acar, Eyüp, *Muhammed bin Ömer el-Halebî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Tercümesi (1-73 Varak) (Gramer İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007.

²³⁷ *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe radiyallâhu anh'in Menkıbeleri*, I-II, Misvak Neşriyat, İstanbul 2010.

yapılmış bir Türkçe tercümesinden daha bahsetmektedir.²³⁸ Ancak araştırmalarımız neticesinde bu tercümenin günümüze ulaştığına dair bir ize rastlayamadık.

Son olarak el-Bezzâzî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si üzerine bir de ihtisar çalışması bulunmaktadır. Şeyh Mustafa'ya²³⁹ ait olan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 1189/1'de bulunan mecmuanın 8^b-56^b nolu varakları arasında yer almaktadır. Baş tarafta eserin el-Bezzâzî'nin eserinin özeti olduğu ifade edilmesine²⁴⁰ rağmen sadece telhis ile yetinilmemiş, eserin sistematığı de değiştirilerek tehzib de yapılmıştır.²⁴¹

2.24. İbn Müsâfir (IX/XV. yy.) – Fedâilü'l-İmâm Ebî Hanîfe

Tam adı Muhammed b. Müsâfir b. 'Osman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî el-Hanîfî el-Hanefî olan müellif ve eseri *el-Fedâil* hakkında tek bilgi kaynağımız, Bağdatlı İsmail Paşa'nın (v. 1338/1920) biyografik ve bibliyografik iki eserinde geçen kayıtlardır.²⁴² İlgili kayıtta geçen "el-Hanefî" nisbesi, Hanefi mezhebine müstesip; "el-Makdisî" nisbesi ise Kudüs'te yaşadığını veya Kudüs asıllı olduğunu göstermektedir. Müellifin biyografisine dair tespitlerimiz sadece bunlarla sınırlıdır.

İsmail Paşa, eserin müellif nüshasını gördüğünü, büyük bir cild olduğunu söylemekte ve müellifin dönemini bildirmesi bakımından önemli bir bilgi olarak eserin 830 yılının Cemaziyelahir (Nisan 1427) ayında tamamlandığını kaydetmektedir. Buradan müellifin IX/XV. yüzyıl alimlerinden olduğunu anlamaktayız.

²³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zunûn*, II, 1838.

²³⁹ Bu sıfat ve isimde çok sayıda kişi bulunduğu için kimliği tespit edilememiştir.

²⁴⁰ Şeyh Mustafa, *Menâkıb*, vr. 8^b.

²⁴¹ el-Bezzâzî'nin eserinin içeriğine dair yukarıda verdiğimiz bilgilerle krş. Şeyh Mustafa, *Menâkıb*, vr. 9^a.

²⁴² Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu 'l-meknûn*, II, 195; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, II, 186. Ömer Rızâ Kehhâle (v. 1987) de bu eserleri referans göstererek aynı bilgiyi tekrarlamaktadır. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü 'l-müellifîn*, III, 712.

Araştırmalarımız neticesinde günümüzden bir asır önce mevcut olan eserin bir nüshasına rastlayamadık. Bu sebeple eser hakkında daha ayrıntılı bilgi veremeyeceğiz.

2.25. İbnü'd-Devâlîbî (862/1458) – Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe

Tam adı Ebu'l-Me'âlî 'Afîfüddîn 'Alî b. 'Abdilmuhsin b. 'Abdiddâim el-Bağdâdî el-Katî'î eş-Şâmî es-Sâlihî olan müellif, dedelerinin mesleklerine izafetle İbnü'd-Devâlîbî veya İbnü'l-Harrât olarak da bilinir.²⁴³ Hanbeli mezhebine müntesip çok sayıda alim çıkarmış bir ailedendir. 21 Muharrem 779/30 Mayıs 1377 Cumartesi günü²⁴⁴ Bağdat'ta doğdu. Babasından ve dönemindeki diğer alimlerden ilim tahsil etti. Bir müddet Kahire'de bulunduktan sonra Dimaşk'a yerleşti. Bulunduğu yerlerde müderrislik ve hatiplik gibi görevler icra etti. 26 Recep 862 gecesi (9-10 Haziran 1458 Cuma-Cumartesi) Dimaşk'ın Salihyye mahallesinde vefat etti.²⁴⁵

Tarih ve hadis ilimlerinde ihtisas sahibi olan İbnü'd-Devâlîbî'nin Hanefî biyografi yazımı ile ilgili küçük bir eseri bulunmaktadır. (Dimaşk) Zahirîyye Kütüphanesi katalogunda²⁴⁶ rastladığımız *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe* adındaki bu eser, sadece üç varak hacmindedir. İçinde bulunduğu mecmua, ilgili kütüphanenin 1076 numarasında bulunmakta olup aynı müellifin 12 tane risalesini içermektedir. Mecmuanın tamamının müellif hattı ile yazılmış olması, ünit nüsha olma ihtimalini akla getirmektedir.

²⁴³ Dedesinin dedesi Ebû 'Abdillâh 'Afîfüddîn Muhammed b. 'Abdilmuhsin (v. 728/1328) de aynı lakaplarla anılmaktadır. Bkz. el-'Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, IV, 27-28.

²⁴⁴ Ömer Rızâ Kehhâle (v. 1987) doğum gününü 11 Muharrem olarak kaydetmektedir. Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 471.

²⁴⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, V, 255-256; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 429; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 471. Vefat tarihi *Şezerâtü'z-zeheb* ve *Mu'cemü'l-müellifin*'de “yaklaşık” ifadesi kullanılarak 858/1454 yılı olarak kaydedilmiştir.

²⁴⁶ er-Reyyân, *Fihris*, I, 242.

Küçük hacimli Ebû Hanîfe menâkıbları kategorisine dahil edilebilecek eseri Suriye’de devam etmekte olan iç savaş sebebiyle temin edemedik. Bu sebeple içeriği hakkında daha fazla bilgi verme imkanımız bulunmamaktadır.

2.26. İbn Kutlûboğâ (879/1474) – Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam

Tam adı *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe ve Ebî Yûsuf ve Muhammed* olan eser adından da anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe ve en meşhur iki öğrencisinin biyografilerini içermektedir. Eserin müellifi Ebu’l-‘Adl Zeynüddîn/Şerafüddîn Kâsım b. Kutlûboğâ b. ‘Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî olup meşhur Hanefi biyografi derlemesi *Tâcü’t-terâcim*’in de yazarıdır. 802 yılının Muharrem (Eylül 1399) ayında Kahire’de doğdu. Buradaki birçok önemli alimden ders aldı. İlim tahsili için İskenderiye ve Şam bölgesinde, birkaç kez de hac vesilesi ile Hicaz’da bulundu. *Tenvîru’s-sahîfe* müellifi İbnü’l-Mibred (v. 909/1503) ile *Tabakatü’l-Hanefiyye* isimli iki eserin yazarları İbnü’ş-Şihne (v. 890/1485) ve es-Sehâvî’nin (v. 902/1497) de aralarında bulunduğu öğrenciler yetiştirdi. 4 Rebûlâhir 879 gecesi (17-18 Ağustos 1474 Çarşamba-Perşembe) Kâhire’de vefat etti.²⁴⁷

18 yaşında eser yazmaya başlayan ve çok sayıda çalışması bulunan İbn Kutlûboğâ’nın biyografisini birinci el bilgilerle kaydeden öğrencisi es-Sehâvî (v. 902/1497), eserlerinin de uzunca bir listesini vermekteyse²⁴⁸ de çalışmamızı ilgilendiren Ebû Hanîfe menakıbı, bu listede yer almamaktadır. Aynı şekilde *Tâcü’t-terâcim*’in muhakkiki Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf’un 116 eserden oluşan listesinde de bu eseri bulunmamaktadır.²⁴⁹ Bu durum eserin İbn Kutlûboğâ’ya nispetinde şüphe uyandırmaktadır.

²⁴⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*’, VI, 184-186, 189.

²⁴⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*’, VI, 186-187.

²⁴⁹ Bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 16-38.

Öte yandan Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı/Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu,²⁵⁰ nr: 244'te bulunan mecmuanın 33^a-107^b varakları arasında *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* isminde bir eser bulunmaktadır. Eserin unvan sayfasında ve ilk sayfasında müellif olarak İbn Kutlûboğâ'nın adı sarahaten zikredilerek eser ona nispet edilmiştir.²⁵¹ Eser üzerinde yaptığımız incelemelerde de eserin ona aidiyetini yanlışlayacak bir veriye rastlamadık. Bu durum yukarıdaki şüpheyi tamamen izale edecek kadar yeterli kuvvette bir delil olmasa da yazma nüshadaki nispete dayanarak eseri İbn Kutlûboğâ'ya ait kabul edecek ve tanıtmaya çalışacağız.

İbn Kutlûboğâ'nın yaşadığı yüzyılın menâkıb tedvinine göre geç bir dönem olmasının bir sonucu olarak eser daha çok yazılı kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu sebeple müellif ile haber kaynağı arasında bağlantıyı kuracak senet zincirleri bulunmamaktadır. Yazılı kaynaklardan alınan haberlerin neredeyse hiçbirinde kaynak belirtilmemiş, bunun yerine haberin çıkış kaynağı olan ilk ravinin isminin belirtilmesi ile yetinilmiştir.

İçeriğe gelince *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, İslam kültüründeki klasik girizgaha uygun olarak besmele, hamdele, salvele ve şehadet ifadeleri ile başlamaktadır. Ardından eser “cümle min menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe” şeklinde vasfedilerek müellifi belirtilmiş ve plan çizilmeksizin “fasl” başlığı ile doğrudan konuya giriş yapılmıştır.

İlim ve alimin önemi konusunda olduğu belirtilen ilk fasılda kuvvet sıralaması yapılmaksızın bu konudaki merfu, mevkuf ve maktu rivayetler zikredilmiştir. Fasılın sonuna doğru “asıl konumuza dönelim” diyen²⁵² müellif Ebû Hanîfe hakkında bir sayfaya yakın sıfatlar zikretmiş, mezhebini öven bir şiir ile faslı sona erdirmiştir.

“Nesebi, dış görünüşü, zühdü ve ibadeti” başlığını taşıyan ikinci fasılda, başlıkta belirtilen konulardaki rivayetlerin yanı sıra Ebû Hanîfe'nin sahip olduğu dereceleri gösteren haberler ile “Ebû Hanîfe” künyesinin sebebi konusu işlenmiştir. Faslında

²⁵⁰ Bu koleksiyon Köprülü Kütüphanesi'nden nakille bu kütüphaneye gelmiştir.

²⁵¹ İbn Kutlûboğâ, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 33^a, 33^b.

²⁵² İbn Kutlûboğâ, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 35^b.

sonuna doğru nesebine dair Hz. Âdem ve Hz. Nûh'a ulaşan silsileler zikredilmiş, bu silsilelerde geçen bazı isimler hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü fasıl ile birlikte eserdeki fasıl ayrımı sona ermiş, Ebû Hanîfe'nin menakıbına dair tüm haberler alt başlıklandırma ve tiziz bir tasnif olmaksızın karışık olarak verilmiştir. Bu da yer yer konu ve rivayetlerde tekrara düşülmesi problemini doğurmuştur. Zikredilen konuların önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz: doğumu, kendisinden önce hakkında varid olmuş rivayetler, hocaları, doğum tarihi, sahabe döneminde doğması, hakkında söylenen övgü sözleri, sahabilerden rivayet ettiği hadisler, tabiinden hocaları, güzel ahlakı, takvası, ibadeti, keskin zekası, görüşlerinin isabetli olması, teheccüdü, güzel komşuluğu, fiziki görünüşü, Allah korkusu, münazara adabı ve münazaraları, ictihad usulü, hakkında söylenen bazı şiirler, daima hamd ve şükretmesi.

Ebû Hanîfe menâkıbı sona erdikten sonra ilave olarak üç önemli öğrencisinin haberlerine geçilmiş; sırasıyla Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805) ve Züfer b. el-Hüze'yl'in (v. 158/775) menâkıbları ile eser sona ermiştir.²⁵³

2.27. İbnü'l-Mibred (909/1503) – Tenvîru's-sahîfe

Tam adı Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Kureşî el-'Adevî el-Makdisî es-Sâlihî olan müellif, dedesinin dedesine izafetle İbn 'Abdilhâdî, dedesinin lakabına izafetle de İbnü'l-Mibred olarak bilinir. Hanbeli mezhebine müntesiptir. 840/1436-7 yılında²⁵⁴ Dimaşk'ın Salihyye mahallesinde doğdu. Kudüs asıllı ilim ehli bir aileden gelip ilk eğitimini aile büyüklerinden aldı. Aralarında *Tâcü't-terâcim* müellifi İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) da olduğu birçok alimden hadis ve fıkıh ağırlıklı olmak üzere İslami ilimlerin birçoğunu tahsil etti. Eğitimini tamamlayınca Dimaşk'ta müderrislik ve kadı vekilliği görevlerinde bulundu. Öğrencileri arasında

²⁵³ İbn Kutlûboğâ, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 63^a, 81^b, 95^a vd.

²⁵⁴ Doğum tarihi gün ayrıntısı ile "1 Muharrem 841/5 Temmuz 1437 Cuma" olarak da kaydedilmektedir. Bkz. el-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, s. 68.

Hanefi biyografi derlemesi *el-Gurafü'l-'aliyye* yazarı İbn Tolun (v. 953/1546) da bulunmaktadır. Hayatının çoğunu Dimaşk'ta geçirdi. Nablus, Ba'lebek ve hac vesilesi ile Hicaz'da da bulundu. 15 Muharrem 909/10 Temmuz 1503 Pazartesi günü²⁵⁵ Dimaşk'ta vefat etti.²⁵⁶

Hadis başta olmak üzere birçok alanda yüzlerce eserin müellifi olan İbnü'l-Mibred'in biyografi alanında da çok sayıda eseri vardır. Önde gelen sahabiler için ayrı ayrı şahsi biyografi eserleri yazan müellif, fıkıh alanında da biyografi eserleri telif etmiş; kendisi Hanbeli olmasına rağmen Şafii biyografi derlemesi yazmış, dört mezhep imamının hepsi için ayrı ayrı menâkıb eserleri kaleme almıştır.²⁵⁷ Hanefi mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe için yazdığı menâkıb eserini ismini, bir başka eseri olan *Mahdu's-savâb*'ın muhakkiki *Menâkıbü Ebî Hanîfe* olarak kaydetmiştir.²⁵⁸ Esere muttali olan ve "büyük bir mücellid" olarak hacmini tasvir ederek bu eserden alıntılar yapan İbn 'Âbidîn (v. 1252/1836) ve el-Leknevî (v. 1304/1886) ise eserden *Tenvîru's-sahîfe (bi menâkıbi Ebî Hanîfe)* ismiyle bahsetmektedir.²⁵⁹ Yapılan alıntılardan XIII/XIX. yüzyıla kadar tedavülde olduğunu öğrendiğimiz eserin günümüze ulaşan bir nüshasını bulamadık. Bu sebeple eser hakkında daha fazla bilgi veremeyeceğiz.

2.28. es-Süyûtî (911/1505) – Tebyîzu's-sahîfe

Tam adı *Tebyîzu's-sahîfe bi menâkıbi('l-İmâm) Ebî Hanîfe* olan eserin müellifi, İslami ilimlerin her alanında yazdığı eserlerle meşhur olan Ebu'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî el-Asyûtî/es-Süyûtî'dir. Şafîî

²⁵⁵ Bazı kaynaklarda vefat tarihi 16 Muharrem 909 Pazartesi olarak kaydedilmiştir (el-Gazzî, *el-Kevâkıbü's-sâira*, I, 317; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 62; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 1141). Ancak söz konusu gün Salıya denk gelmektedir. Muhtemelen 909 senesinin Muharrem hilalinin tespitinde 1 günlük kayma meydana gelmiştir. Bu durumda hesapla belirlenen hicri takvime göre vefat günü 15 Muharrem olmalıdır.

²⁵⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 308; İbnü'l-Mibred, *Mahdu's-savâb*, muhakkikin girişi, s. 32-40, 44-51; el-Gazzî, *el-Kevâkıbü's-sâira*, I, 317; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 62; el-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, s. 67-72; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 1141-1142; Koca, "İbnü'l-Mibred", *DİA*, XXI, 126.

²⁵⁷ el-Gazzî, *en-Na'tü'l-ekmel*, s. 70; el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 1142; er-Reyyân, *Fihris*, II, 687.

²⁵⁸ İbnü'l-Mibred, *Mahdu's-savâb*, muhakkikin girişi, s. 84.

²⁵⁹ İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, I, 148, 159, 160, 162; el-Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmîl*, s. 25-26; el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 40; el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, I, 119.

mezhebine müntesiptir. 1 Receb 849 gecesı (2-3 Ekim 1445 Cumartesi-Pazar) Kahire’de dünyaya geldi.²⁶⁰ Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Aralarında meşhur Hanefi alimlerin de olduğu birçok hocadan ders aldı.²⁶¹ Hayatının çoğunu Kahire’de geçiren es-Süyûtî, Mısır’ın diğeri şehirleri ile Şam, Hicaz, Yemen, Hindistan, Fas ve diğeri Batı Afrika ülkelerine yolculuklar yaptı.²⁶² *‘Ukûdü’l-cümân*’ın yazarı eş-Şâmî (v. 942/1536) ve *el-Gurafü’l-‘aliyye* yazarı İbn Tolun (v. 953/1546) gibi Hanefi biyografi olan öğrencileri vardır. 18 Cemaziyelevvel 911/17 Ekim 1505 Cuma sabahı Nil nehri üzerindeki Ravza adasında vefat etti.²⁶³

es-Süyûtî’nin çalışmamız kapsamında olan eseri *Tebyîzu’s-sahîfe*, müellifinin Hanefi olmaması sebebiyle önceki eserlerin birçoğundan ayrılmaktadır. Eser incelendiği zaman müellifin mezhep taassubu içinde olmadığını, Ebû Hanîfe’nin biyografisini ifrat ve tefritten uzak objektif bir şekilde sunmaya gayret ettiğini söylemek mümkündür.

Hanefi mezhebine müstesip müelliflerin hemen hemen tamamının kullandığı Ebû Hanîfe’nin Hz. Peygamber tarafından isim verilerek müjdelenmesi rivayetini uydurma olduğu kanaati ile zikre değeri görmeyen es-Süyûtî, onun yerine “Farslılarından bir adam” şeklinde daha kapalı bir şekilde ona delalet eden müjde rivayetini birçok hadis kaynağından aktarmayı tercih etmiş, bu rivayetin Ebû Hanîfe’ye delalet ettiğini söyleyerek uydurma rivayetlere ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir.²⁶⁴ Aynı şekilde Ebû Hanîfe’nin sahabe ile görüştüğü veya hadis rivayet ettiğini bildiren rivayetlere ed-Dârekutnî (v. 385/995) gibi Şafii alimlerin toptan red tavrı almasını doğru görmemiş; bu rivayetlerin batıl olmadıklarını, zayıf olanlarının ise aktarılmasında bir sakınca olmadığını söyleyerek tek tek incelemek gerektiğini söylemiş; inceleme sonucunda zayıf olduğu iddia edilen rivayetler hakkındaki asılsız iddiaları tespit ederek

²⁶⁰ es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 32; es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 336.

²⁶¹ es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 337, 338.

²⁶² es-Süyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 83; es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 338.

²⁶³ Vefat tarihi kaynaklarda “19 Cemaziyelevvel 911 Cuma gecesı seher vakti” olarak verilmektedir (Bkz. eş-Şa’rânî, *et-Tabakâtü’s-suğrâ*, 20; İbnü’l-‘İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, X, 78-79.) Ancak ilgili tarih Cumartesi gününe denk gelmektedir. 1 günlük kayma olması durumunda vefat günü hesapla yapılan hicri takvime göre “18 Cemaziyelevvel 911” olmaktadır.

²⁶⁴ es-Süyûtî, *Tebyîzu’s-sahîfe*, s. 32-33.

doğrusunu izah etmiş, sahih olanları belirtmiş, zayıf olanların da zayıflık sebebini irdelemiş, böylece objektif bir metot takip etmiştir.²⁶⁵

Eserin içeriğine gelince doğum tarihi ve gelişini müjdeleyen rivayetlerle başlayan eser, kabaca üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tabiinden olup olmadığı konusu incelenmiştir. İkinci bölüm hadis rivayet ettiği 74 hocası ile kendisinden hadis rivayet eden 96 öğrencisinin listesi verilmiştir. Son bölümde ise karışık olarak ahbarı ve menakıbından örnekler sunulmuştur. Başlıklandırmanın olmadığı, yer yer tekrarların görülebildiği bu son bölümde genel olarak şu konularda rivayetler aktarılmıştır: ilimler arasında fıkıhı tercih etmesi, ilmi derecesini gösteren sözler, çok ibadet etmesi ve Kuran okuması, takvası, kadılıktan kaçınması, keskin zekası, ictihad usulü, fiziki görünüşü, yoğun tedris faaliyeti, komşusunu gözetmesi. Eser Ebû Hanîfe'nin bazı sözleri ve fetvaları ile sona ermiştir.

es-Süyûtî eserinde en çok el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ındaki uzun Ebû Hanîfe biyografisini kullanmıştır.²⁶⁶ Bunun haricinde sahabeden hadis rivayetleri konusunda Ebû Ma'sher et-Taberî (v. 478/1085), hocaları ve öğrencileri konusunda da Cemâleddîn el-Mizzî'nin (v. 742/1341) eserlerinden çokça istifade etmiştir.²⁶⁷ Bunların haricinde eserini telif ederken başka kaynaklar da kullanmıştır.²⁶⁸

Çok sayıda yazma nüshası ile günümüze ulaşan eserin ilki 1317/1899 yılında olmak çok sayıda baskısı yapılmıştır.²⁶⁹

2.29. eş-Şâmî (942/1536) – 'Ukûdü'l-cümân

Tam adı *Ukûdü'l-cümân fî menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* olan eserin müellifi, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali es-Sâlihî

²⁶⁵ es-Süyûtî, *Tebyîzu's-sahîfe*, s. 34-38.

²⁶⁶ Bkz. es-Süyûtî, *Tebyîzu's-sahîfe*, s. 31, 101-108.

²⁶⁷ Bkz. es-Süyûtî, *Tebyîzu's-sahîfe*, s. 33-38, 39-100.

²⁶⁸ Örneğin bkz. es-Süyûtî, *Tebyîzu's-sahîfe*, s. 101, 108, 113, 114, 117.

²⁶⁹ Baskı yeri ve tarihleri için bkz. Özkan, "Süyûtî (Hayatı-Eserleri)", *DİA*, XXXVIII, 196-197.

eş-Şâmî'dir. Kendisi için kullandığı “eş-Şâfi'î el-Kâdirî” nisbelerinden²⁷⁰ Kâdirî meşrep bir Şafii olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Dimaşk'ın bir mahallesi olan Salihîyye'de doğdu.²⁷¹ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Hakkında bilgi verdiğimiz *Tebyîzu's-sahîfe* müellifi es-Süyûtî (v. 911/1505) ve dönemin diğer hocalarından Kahire'de dersler aldı.²⁷² Kahire'de Berkûkiyye türbesinde hiç evlenmeden zahidane bir hayat yaşadı.²⁷³ 14 Şaban 942/7 Şubat 1536 Pazartesi günü Kahire'de vefat etti.²⁷⁴

eş-Şâmî'nin çalışmamıza konu olan eseri '*Ukûdü'l-cümân*'ın yazılış hikayesi müellifin mezheplere bakışını göstermesi açısından önemlidir. Müellif eserin başında ifade ettiği üzere, 938 yılının sonlarında (1532) Ebû Hanîfe hakkında uygun olmayan sözler içeren bir kitap piyasada (Mısır) dolaşmaktadır. “Rasulullah (s.a.s.) bize insanlara seviyelerine göre muamele etmemizi emretti” hadisinin bir gereği olarak Ebû Hanîfe hakkında gerçeği yansıtmayan bilgiler içeren bu kitabın yıkıcı etkisini bertaraf etmek için “Ebû Hanîfe'nin faziletleri denizinden bazı damlalar” olarak nitelediği eserini yazmaya karar vermiştir.²⁷⁵ Müellifin Ebû Hanîfe ve diğer mezhep imamları hakkındaki olumlu ifade ve kanaatlerini eserin başındaki hamdelede seçtiği ifadelerden mukaddimenin genel olarak içeriğine kadar birçok yerde gözlemlemek mümkündür.²⁷⁶ Eserinin farklı yerlerindeki ifadelerinden musavvibe görüşünde olduğu ve bu sebeple taassuba karşı kesin bir tavır içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Bununla birlikte kesinlikle mezhepleri önemsemekte, mezhepsizlik fikrini cahillik olarak tanımlamaktadır.²⁷⁸

Eserin yazım sebebi ve ilgili konuların zikredildiği girizgahtan sonra eser planı müellif tarafından bir mukaddime, bâblar ve bir hâtime olarak belirlenmiştir.²⁷⁹

²⁷⁰ eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 371.

²⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 785.

²⁷² el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 1063.

²⁷³ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, 50-51.

²⁷⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 354; el-Müneccid, *Mu'cemü'l-müerrihin*, s. 288.

²⁷⁵ eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 3-4.

²⁷⁶ Bkz. eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 1, 4-5.

²⁷⁷ Örneğin bkz. eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 1, 9, 21, 28, 38, 39.

²⁷⁸ eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 21.

²⁷⁹ eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 4.

Müellifin yukarıda bahsettiğimiz tutumunun tezahürlerinin bariz bir şekilde görüldüğü mukaddimeyi oluşturan altı faslın içeriği sırasıyla şu şekildedir: 1. birliğin ve sevginin emredilmesi; hevaya uymaya ve insafsızlığa götürecek ihtilaf ile gruplaşmanın yasaklanması 2. bütün mezhep imamlarının hidayet üzere olması ve ictihadlarından dolayı sevaba nail olmaları 3. gıybetin yasak olması 4. ölümler hakkında kötü söylemenin yasak olup güzelliklerinin anılması gerektiği 5. veli/salih kimselere eksikliklerini dile getirerek saldırmanın yasak olması 6. daha önce yazılan Ebû Hanîfe menâkıbları içerisinde bu kitabın yeri.

Mukaddimenin akabinde eserin ana konusu olan Ebû Hanîfe'nin biyografisine geçilmiştir. Bu bölümde yer alan 26 bâbın içeriği sırasıyla şöyledir: 1. nesebi, doğum tarihi, fiziki görünüşü 2. gelişini müjdeleyen merfu rivayetler 3. görüştüğü sahabiler 4. bazı hocaları 5. bazı öğrencileri 6. ilim tahsiline başlayışı 7. gelen talep üzerine hocasından sonra tedris ve ifta işlerini üstlenmesi 8. mezhebinin dayandığı deliller 9. diğer imamlarda olmayan özellikleri (hasâis) 10. hakkında söylenen övgü sözleri 11. yoğun ibadet hayatı ve Kuran kıraatı 12. Allah korkusu 13. cömertliği 14. takvası ve güvenilirliği 15. aklı ve feraseti 16. keskin zekası ve sorulara verdiği isabetli cevaplar 17. güzel ahlakından bazıları 18. alın teri ile kazandığını yemesi, hediye kabul etmemesi 19. giyim kuşamı 20. bazı hikmetli sözleri ve öğütleri 21. resmi görevleri kabul etmemesi ve bu sebeple çektiği sıkıntılar 22. tercih ettiği farklı kıraatler 23. çok hadis bilmesi, hadis hafızı olması, hadislerini içeren *el-Müsned*'ler, hadise önem vermediği iddiasının reddi 24. ölüm hastalığı ve vefatı 25. hayattayken ve öldükten sonra görüldüğü rüyalar, rüyaların tersine çıkacağı görüşünün reddi 26. hakkında söylenen bazı şiirler.

Eserin hâtimesini oluşturan dört faslın içeriği de şu şekildedir: 1. İbn 'Abdilberr'in (v. 463/1071) saldırılara karşı Ebû Hanîfe'yi savunan sözleri 2. tartışmalı cerh-ta'dil kayıtlarıyla ilgili faydalı bir ilke 3. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) Ebû Hanîfe'nin sahih hadislerle amel etmediği iddiasına reddiye 4. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'inde Ebû Hanîfe hakkında naklettiği kötü sözlere reddiye.

Hâtimenin sonundaki ferağ kaydında 939 yılının Rebiulahir ayının sonlarında (Kasım 1532) eserin tamamlandığı ifade edilmiştir.²⁸⁰

eş-Şâmî tarihçiliğin altın çağlarını yaşadığı bir zaman ve coğrafyada yaşamının etkisi ile eserini geniş bir kaynak yelpazesinden istifade ederek hazırlamıştır. Eseri incelediğimiz zaman Ebû Hanîfe menâkıblarının önemli bir kısmının kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu eserler arasında günümüze ulaşmamış olanların bulunması, yapılan nakillerin kıymetini artırmaktadır. Örneğin bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmayan İbn Kâs'ın (v. 324/935) *Tuhfetü's-sultân*'ından çokça alıntı yapıldığı²⁸¹ dikkat çekmektedir ki 'Ukûdü'l-cümân aracılığı ile neredeyse bu kayıp eseri büyük ölçüde yeniden inşa etmek mümkün görünmektedir. Aynı şekilde yine günümüze ulaştığına dair bir iz bulamadığımız es-Saydelânî'nin (v. IV/X. yüzyıl) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinden yapılan alıntılar²⁸² ile eserin üslubu ve kısmen içeriği hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Günümüze ulaşan eserlerden İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si,²⁸³ es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ı,²⁸⁴ es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si,²⁸⁵ ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si,²⁸⁶ el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si,²⁸⁷ el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si²⁸⁸ ile ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'sinin²⁸⁹ de kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Müellif hocası es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'sinden de istifade etmiş, alıntı yapacağı zaman hocasından “şeyhimiz” diye bahsetmiştir.²⁹⁰ Ayrıca eş-Şâmî, el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinden bilgi nakletmenin yanı sıra her

²⁸⁰ eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 371.

²⁸¹ Çok sayıda örneğinden bazıları için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 55, 62, 64, 163, 186, 196, 200, 206, 207.

²⁸² Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 190, 191, 200, 202, 205, 220, 285.

²⁸³ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 54, 278, 349.

²⁸⁴ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 185, 186, 199, 206, 208, 210, 216, 220, 226.

²⁸⁵ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 62, 179, 189, 192, 200.

²⁸⁶ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 231, 262, 284.

²⁸⁷ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 61, 66, 86, 165, 171, 173.

²⁸⁸ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 61, 221, 223.

²⁸⁹ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 214, 220, 278.

²⁹⁰ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, 'Ukûdü'l-cümân, s. 64, 65, 66, 76.

bâbın sonunda yer alan şiirleri de kaynak vererek alıntılanmış,²⁹¹ böylece eserini edebi olarak süslemiştir.

eş-Şâmî'nin eseri İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567) tarafından bazı ilavelerle ihtisar edilmiştir. *el-Hayrâtü'l-hisân* isimli bu ihtisar çalışması hakkında birazdan ayrıntılı bilgi vereceğiz.

'*Ukûdü'l-cümân* ilk olarak 1394/1974 yılında Ebu'l-Vefâ el-Afgânî tarafından tahkik edilerek basılmıştır.²⁹² Kısa bir süre sonra Mevlevî Muhammed Molla 'Abdülkâdir tarafından yapılan bir yüksek lisans tezinde eserin ilk baskısındaki hatalar da düzeltilerek yeni bir tahkikli neşri yapılmıştır (Melik Abdülazîz Üniversitesi, Cidde 1399/1979).

2.30. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) – Telhîsu'l-gurer

İslami ilimlerin çeşitli alanlarında yazdığı eserlerle meşhur olan müellifin tam adı Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî el-Vâilî es-Sa'dî'dir. Şafî mezhebine müntesiptir. 909/1503-4 yılında Mısır'ın Garbiyye bölgesindeki Ebu'l-Heytem mahallesinde doğdu.²⁹³ Babası vefat edince önce Tanta'ya, sonra da Kahire'ye gitti.²⁹⁴ Burada dönemin önemli alimlerinden dersler aldı.²⁹⁵ Kendisini çekemeyenler tarafından bir eseri parçalanıp yok edilince duruma üzüldü Mekke'ye taşındı.²⁹⁶ Uzun yıllar burada ikamet ettikten sonra 23 Receb 974/3 Şubat 1567 Pazartesi günü

²⁹¹ Örnekleri için bkz. eş-Şâmî, '*Ukûdü'l-cümân*, s. 64, 159, 168, 170, 182, 213, 223, 236, 241, 286.

²⁹² el-Afgânî, '*Ukûdü'l-cümân -tahkîk-*, s. 21.

²⁹³ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, s. 391. Bazı kaynaklarda 911/1505-6 yılında doğduğu da rivayet edilmiştir. Bkz. el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, III, 102.

²⁹⁴ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, s. 391-392.

²⁹⁵ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, s. 392; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 542.

²⁹⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, I, 109.

Mekke’de vefat etti.²⁹⁷ 973/1566 yılında vefat ettiğini bildiren kayıtlar²⁹⁸ muhtemelen vefatına dair farklı bölgelerde çıkan asılsız söylentilerin²⁹⁹ bir sonucudur.

Çok sayıda eser kaleme alan İbn Hacer el-Heytemî’nin Ebû Hanîfe biyografisi alanında *el-Hayrâtü’l-hisân* adında meşhur bir eseri bulunmaktadır. Bu eserin başında yazım hikayesini kısaca şöyle anlatmaktadır: Mekke’de ikamet eden el-Heytemî’ye İstanbul’dan hacca gelen ismini vermediği alim ve salih bir zat, daha önceki müelliflerin çok uzun yazdığı Ebû Hanîfe menkıbelerini kısa bir şekilde özetleyen bir eser yazması ricasında bulunur. Ricayı emir telakki eden el-Heytemî, hemen işe girişerek muhtasar bir eser yazar. İstanbullu misafiri için eserinden bir nüsha çoğaltır. Nüshayı alan şahıs, İstanbul’a döner. Daha sonra başka kimseler de eseri çoğaltır ve böylece eser İslam dünyasına yayılır. Ancak elindeki tek nüsha istinsah için emanet alan bir kimse tarafından geri getirilmeyince müellif eserini kaybeder. Bu duruma üzülür ve yenisini yazmaya karar verir. Bu arada aynı asırda yaşamış eş-Şâmî’nin (v. 942/1536) *‘Ukûdü’l-cümân*’ı eline geçer. Eseri beğenen el-Heytemî, sıfırdan yeni bir kitap yazmak yerine bazı ilavelerle bu eseri ihtisar ederek *el-Hayrâtü’l-hisân*’ını kaleme alır.³⁰⁰

Yazım hikayesinden anlaşıldığı üzere el-Heytemî’nin yazdığı ve daha sonra kaybettiği ilk eserin bir nüshası bahsi geçen salih zatın eliyle İstanbul’a götürülmüştür. Bu noktada o nüshanın veya o nüshadan çoğaltılan başka nüshaların İstanbul’da bulunabileceği ihtimalini dikkate değer görerek eserin peşine düştük. Süleymaniye ve Nuruosmaniye Kütüphanelerinde *el-Hayrâtü’l-hisân* ismiyle kayıtlı 21 nüshanın tamamını kontrol ettik. Nihayetinde Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, nr: 2347’de kayıtlı mecmuanın 53^b-73^a nolu varaklarında bulunan nüsha ile Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 1290’da bulunan mecmuanın 36^b-53^a nolu varaklarında bulunan nüshanın el-Heytemî’nin yazdığı kayıp zannedilen o ilk eser olduğunu tespit ettik.

İlk eserin başında müellifin anlattığı yazım hikayesi, *el-Hayrâtü’l-hisân*’da anlattığı hikaye ile uyumlu olmakla birlikte biraz daha ayrıntı içerdiği görülmektedir.

²⁹⁷ İbnü’l-Müeyyed billâh, *Bülûğu’l-murâd*, III, 1371.

²⁹⁸ İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, X, 542; eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, I, 109.

²⁹⁹ el-Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâira*, III, 102.

³⁰⁰ el-Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, s. 27-28.

İlk eserde ilave olarak şu bilgiler yer almaktadır: 955/1548 yılında İstanbul'dan Mekke'ye gelen İlyâs b. 'Alî³⁰¹ ismindeki bir salih kimse, el-Heytemî'nin *Mişkâtî'l-envâr* üzerine yazdığı şerhin mukaddimesinde yer alan Ebû Hanîfe biyografisini görünce çok beğenmiş ve bu güzel bölümü (gurer) müstakil bir eser olarak yazmasını istemiştir. Zaten uzun zamandan beri içinde böyle bir eser yazmayı isteyen el-Heytemî, salih kimsenin isteğini geri çevirmemiş; ilgili bölümü müstakil bir bölümde özetleyerek (telhîs) bu muhtasar eseri yazmıştır.³⁰²

el-Heytemî eserin yazım hikayesini böyle anlattıktan sonra ne bu eserinde, ne de daha sonra yazdığı *el-Hayrâtü'l-hisân*'ında bu ilk eseri için bir isim belirlediğini söylememiştir. Ancak ilgili bölümü daima “gurer (kitabın ilgi çekici/en güzel bölümü)” kelimesini kullanarak ifade etmesi, özetleme işlemine (telhîs) her iki yazım hikayesinde de özellikle vurgu yapması sebebiyle ولقد لخصت تلك الغرر من مناقبه sözünden uyarlama yaparak esere *Telhîsu'l-gurer* ismini verdik.

Eserin içeriğine gelince; besmele, salvele, hamdele ve şehadetlerden ulaşan bir girizah ile başlayan eserin girişi, müellifin kaleminin gücünü gösteren edebi ifadelerle bezenmiştir. Müellifin adının ve eserin yazım hikayesinin yer aldığı girişin bitiminde tevekkül ve dualarla Ebû Hanîfe biyografisine geçilmiştir.

29 fasıldan oluşan biyografi bölümündeki 1. fasıl Ebû Hanîfe'nin faziletine kapalı bir şekilde delalet eden nasslar hakkında olup bu kapsamda bir ayet ve bir hadis genişçe ele alınmıştır. 2. fasılda nesebi, 3. fasılda doğumu konuları işlenmiş; 4. fasılda babasının Hz. Ali'nin (v. 40/661) duasına nail olması rivayetine yer verilmiştir. 5. fasıl yetiştği sahabiler konusuna özel olup görüştüğü sahabilerden rivayet ettiği hadislerden örnekler zikredilmiştir. 6. fasılda hocalarının sayısından ve Hz. Peygambere kadar olan ilim silsilesinden bahsedilmiştir. 7. fasıl öğrencilerinin toplam sayısı ile büyük öğrencilerine dairdir. 8. fasıl kendisinden nakledilen fıkhi meselelerin sayısı, 9. fasıl “Ebû Hanîfe hata etti” sözüne karşı çıkan selef alimleri, 10. fasıl hocalarını daima

³⁰¹ Her iki eserde bu salih kişi için kullanılan sıfatlara baktığımız zaman bu kişinin Karamanlı Tabip İlyas (v. 982/1575) olduğunu tahmin etmekteyiz. Hakkında bilgi için bkz. 'Alî Çelebi, *el-İkdü'l-manzûm*, s. 456-457.

³⁰² el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 36^b-37^a.

şükranla anması, 11. fasıl öğrencileriyle ilgilenmesi ve onlara yol göstermesi konularını ele almaktadır. 12. fasılda keskin zekasını gösteren çok sayıda menkıbeye yer verilirken 13. fasılda ileri görüşlülüğü, 14. fasılda cömertliği, 15. fasılda akçakgönüllü olması, 16. fasılda insanlarla güzel geçinmesi, 17. fasılda çok ibadet etmesi, 18. fasılda gıybetten kaçınması, 19. fasılda kamil bir akla sahip olması, 20. fasılda soğukkanlı olması, 21. fasılda gece gündüz ilimle meşgul olması, 22. fasılda fetvalarında isabetli olması, 23. fasılda imkanı olmasına rağmen zahidane bir hayat yaşaması, 24. fasılda iyice araştırarak hareket etmesi konularında bilgi verilmektedir. 25. fasılda ictihadda son noktaya ulaştığı ifade edilerek bu konuda birçok alimden sözler nakledilmiştir. 26. fasılda takva, zühd, ihtiyatla hareket etme gibi konularda ulaşılamayacak derecelere nail olduğu konusu işlenmiştir. 27. fasıl resmi görevleri reddetmesi sebebiyle çektiği sıkıntıları, 28. fasıl ise hakkında alimlerin söylediği övgü sözlerini içermektedir. Son fasıl ise fiziki ve ahlaki özelliklerini özetlemektedir. Eser, Ebû Hanîfe'nin bir kerametinin anlatıldığı hâtıme ve dua ile sona ermektedir.

Yazım hikayesinde müellif tarafından belirtildiği üzere *Telhîsu'l-gurer*, daha önce yazdığı bir kitap bölümünün özeti mahiyetinde olup orijinal içeriği ile önemli bir eser olduğu söylenebilir. Muhtasar bir eser olduğu için eserde yer alan bilgilerin kaynakları çoğunlukla zikredilmemiş, bazı yerlerde sadece bilginin kaynağı olan ilk ravi ismi ile yetinilmiştir.³⁰³ Eserde kullanılan yazılı biyografi kaynaklarının isimleri de çok nadir zikredilmiş olup; *Ahbâru Ebî Hanîfe*, *Târîhu Bağdâd*, *Tehzîbü'l-esmâ* eserde bahsi geçen kaynaklardandır.³⁰⁴ el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si müellifin sıklıkla müracaat ettiği bir kaynak olarak dikkat çekmektedir.³⁰⁵ Biyografi kaynaklarının haricinde özellikle müellifin hadis alimi kimliğinin bariz bir şekilde görüldüğü 1. fasılda meşhur hadis kaynaklarının çoğundan istifade edilmiştir.

Eserin içeriği ve üslubuna bakarak el-Heytemî'nin Şafii mezhebine müntesip olmasına rağmen Ebû Hanîfe hakkında çok olumlu bir kanaate sahip olduğu rahatlıkla

³⁰³ Örnekleri için bkz. el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 47^b, 48^b, 49^a, 49^b, 50^a, 51^a.

³⁰⁴ Bkz. el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 39^a, 39^b.

³⁰⁵ Bkz. el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 39^b, 40^a, 40^b, 41^b, 48^b. Müellif el-Bezzâzî'yi "el-Kerderî" nisbesinden dolayı Şemsüleimme el-Kerderî (v. 642/1244) ile karıştırmış ve daima Şemsüleimme lakabı ile anmıştır.

söylenebilir. Mezhep taassubundan uzak bir kimliğe sahip olan müellif muhtemelen kendisi ile aynı mezhepten olan Ebû Hanîfe muhaliflerini taassub ile itham etmiş, onların iddialarının asılsız olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur.³⁰⁶

2.31. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) - el-Hayrâtü'l-hisân

En meşhur Ebû Hanîfe biyografilerinden biri olan *el-Hayrâtü'l-hisân*'ın müellifi bir önceki başlıkta incelediğimiz *Telhîsu'l-gurer*'in de yazarı olan İbn Hacer el-Heytemî'dir. Hayatı ve eserin yazım hikayesine yukarıda değindiğimiz için burada tekrar etmeyecek, doğrudan eserin tanıtımına geçeceğiz.

İslam telif geleneğinin klasik girizgahına uygun olarak besmele, hamdele, şahadet ve salve ile başlayan eserin başında yukarıda aktardığımız yazım hikayesi anlatılmaktadır. Akabinde kitabın ismi ve planı zikredilmekte, planda eserin üç mukaddime ve kırk fasıldan meydana geldiği ifade edilmektedir.

Birinci mukaddimede el-Gazzâlî'ye (v. 505/1111) nispet edilen ve Ebû Hanîfe hakkında ağır eleştirilerin yer aldığı bir eserden bahsedilmiş, eserin asıl müellifin Mutezile mezhebine mensup başka bir el-Gazzâlî olduğu, meşhur Huccetü'l-İslâm el-Gazzâlî'nin mutaassıb olmadığı, böyle bir eser yazmayacağı ifade edilmiştir. Bunu teyit etmek için *el-İhyâ* adlı eserinin bir muhtasarından beş sayfa kadar alıntı yapılmıştır.³⁰⁷

İkinci mukaddime müellifinin ifadesi ile “bilinmesi gerekli olan bazı bilgilere” ayrılmış olup bu bölümde müslümanlar arasında fıkhi ihtilaf bulunmasının doğal bir şey olduğu, bunun asr-ı saadetten örnekleri bulunduğu, her ictihadın doğruyu ifade ettiği, mezheplerin ihtilafının da bir nimet olduğu, mezhepsizlik fikrinin cahillere ait olduğu vb. konulardan bahsedilmiştir.

³⁰⁶ Bkz. el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 48^b-49^a.

³⁰⁷ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, s. 30-34.

Üçüncü ve son mukaddime ise Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber tarafından müjdelenmesi konusuna ayrılmıştır. es-Süyûtî (v. 911/1505) ile başlayıp eş-Şâmî (v. 942/1536) ile geliştirilen görüş benimsenmiş, isim zikredilip açıkça müjde içeren rivayetlerin uydurma olduğu belirtilmiş, Ebû Hanîfe'nin bu rivayetlere ihtiyacı olmadığı vurgulanmış, sahih bir müjde olarak “Farşlılarından bir adam” hadisi farklı tarikleriyle genişçe izah edilmiştir.

Mukaddimelerin akabinde eserin ana konusu olan Ebû Hanîfe biyografisine geçilmiştir. Kırk fasıldan meydana gelen biyografideki her bir faslın içeriği şu şekildedir: 1. eserin yazım amaçları 2. nesebi 3. doğumu 4. ismi 5. fiziki görünüşü 6. görüştüğü sahabiler 7. hocaları 8. öğrencileri 9. küçüklüğü, ilimle uğraşmasının sebebi 10. ders ve fetva vermeye başlaması 11. mezhebinin dayandığı deliller 12. kendisinden sonra gelen kimselerde olmayan özellikleri 13. imamların övgüleri 14. ibadete düşkünlüğü 15. Allah korkusu 16. kendisini ilgilendirmeyen şeylerden ve kötü söz söylemekten sakınması 17. cömertliği 18. zühdü ve takvası 19. güvenilirliği 20. aklı 21. feraseti 22. keskin zekası ve zor sorulara verdiği müthiş cevaplar 23. yumuşak huyluluğu 24. alın teri ile kazandığını yemesi, hediye kabul etmemesi 25. giyim kuşamı 26 ve 27. bazı hikmetli sözleri ve âdâbı 28. resmi görevleri kabul etmemesi ve bu sebeple çektiği sıkıntılar 29. kıraat senedi 30. hadis senedi 31. ölüm sebebi 32. vefat tarihi 33. cenaze işlemleri 34. vefatından sonra duyulan olağanüstü sesler 35. vefatından sonra da imamların hürmetine mazhar olması, kabrinin ziyaret edilmesi 36. gördüğü ve görüldüğü güzel rüyalar 37. kıyası hadislere tercih ettiği iddiasının reddi 38. hakkındaki cerh kayıtlarının reddi 39. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ında naklettiği rivayetlerin reddi 40. delilsiz sarîh sahih hadisleri reddettiği iddiasının reddi. Eser okuyucuya bazı tasviyeler ve dua içeren bir hâtîme ile sona ermektedir.

el-Hayrâtü'l-hisân'ı telif ederken el-Heytemî'nin eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *'Ukûdü'l-cümân*'ını ihtisar ettiğini söylemiştik. İki eserin içerikleri karşılaştırıldığında mukaddimenin bazı bölümlerin tam anlamıyla bir ihtisar olduğunu söylemek mümkün iken örneğin el-Gazzâlî (v. 505/1111) ile ilgili bölüm asıl eserde olmayıp muhtasar eserde olan ilave bilgi olarak dikkat çekmektedir. *'Ukûdü'l-cümân*'da 26 olan bâb sayısının *el-Hayrâtü'l-hisân*'da 40'a çıkmış olmasında bir bâbın birden fasla bölünmüş olması (örneğin 2, 3 ve 5. fasıllar) ve yeni fasıllar eklenmesi (örneğin 1. fasıl) gibi

faktörler etkilidir. Sonradan eklenen fasılların son dört tanesinin ‘*Ukûdü’l-cümân*’da hâtimede yer alması da fasıl sayısının artmasının sebeplerindendir.

İçerikteki ihtisara gelince ‘*Ukûdü’l-cümân*’da çokça yer kaplayan kaynak ve senet zikredilmesinin *el-Hayrâtü’l-hisân*’da asgariye indirilmiş olması ilk bakışta dikkat çekmektedir. Hacim olarak uzun bir eser olan ‘*Ukûdü’l-cümân*’daki bazı önemli görülmeyen izahların çıkarılması da ihtisar esnasında yapılan işlemlerdendir. Bazı rivayetlerin metinlerinin tamamen veya kısmen çıkarılması, bazı cümlelerin daha kısa olarak ifade edilmesi de el-Heytemî’nin yaptığı ihtisar işlemi dahilindedir.

Ebû Hanîfe menâkıbları içerisinde önemli bir yeri olan *el-Hayrâtü’l-hisân*, birkaç defa basılmıştır. İlk baskısı 1324/1906 yılında Mısır’da yapılan (el-Matbaatü’s-Saâde) eserin Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî (Dâru’l-Erkam, Beyrut ts.) ve Abdülkerîm Mûsâ el-Humeymîd (Dâru’l-Hüdâ ve’r-reşâd, byy. 2007) tarafından iki baskısı daha bulunmaktadır. Üç baskının hepsi de salt neşir olup tahkik çalışması değildir.

el-Hayrâtü’l-hisân’ın İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazmasının bulunması Osmanlı toplumunda revaç gördüğünü göstermektedir. Bu ilginin bir sonucu olarak eser, Manastırlı İsmail Hakkı (v. 1912) tarafından *Mevahibü’r-Rahmân fî menâkıbi’n-Nu’mân* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiş, bu tercüme 1310/1892-3 yılında İstanbul’da basılmıştır. Ancak tercüme esnasında eserin aslına sadık kalınmamıştır.³⁰⁸

2.32. el-Kurtübî (X/XVI. yy.) – Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer

Tam adı Ebu’l-Kâsım Şerafüddîn b. ‘Abdül‘alîm b. Ebi’l-Kâsım b. ‘Osmân b. İkbâl el-Kurtübî³⁰⁹ el-Yemenî el-Hanefî³¹⁰ olan müellif, Yemen’in Zebîd vadisindeki

³⁰⁸ Yavuz, “Manastırlı İsmâil Hakkı”, *DİA*, XXVII, 564.

³⁰⁹ Kurtüb köyü, meşhur bir yer olmadığı için bazı kaynaklar Kurtubalı olduğunu zannederek el-Kurtübî olarak kaydetmiştir. Örneğin bkz. Brockelmann, *Târihu’l-edebi’l-‘Arabî*, III, 236.

³¹⁰ Elimizde beş yazma nüshanın tamamında müellif kendi ismini bu şekilde bildirmesine rağmen bazı kaynaklarda farklı kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârîfin*, I, 456; Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-‘Arabî*, III, 36.

Kurtüb köyündendir.³¹¹ Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 822/1419 doğumlu olan babası ‘Afîfüddîn ‘Abdül‘alîm (v. 907/1502), abisi ‘Afîfüddîn ‘Abdûlmecîd (v. 909/1504) ve diğer abisi Radiyyüddîn es-Sıddîk’in (v. 916/1511) hepsinin Hanefi fakihî olması³¹² ilim ehli bir aileden geldiğini göstermektedir. Aile fertlerinin vefat tarihleri ve yerlerine bakarak el-Kurtübî’nin ailenin en küçük fertlerinden olduğunu ve en geç X/XVI. yüzyılın başlarında Zebîd’de doğduğunu söylemek mümkündür. 934/1527-8 yılında Zebîd’de ders verdiğini bildiren kayda³¹³ ve Ebû Hanîfe biyografisine dair ilk yazılan eserleri memleketinde de, tüm Yemen bölgesinde de bulamadığı şeklinde sözlerine³¹⁴ bakarak hayatını memleketi Zebîd’de geçirdiğini tahmin etmekteyiz. Kaynaklarda vefat tarihini bulamadık ancak bizim inceleyeceğimiz eserini 974/1566 yılında yazdığına³¹⁵ göre X/XVI. yüzyılın son çeyreğinde vefat ettiğini söyleyebiliriz.

el-Kurtübî’nin çalışmamız kapsamında olan eserinin tam adı *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer ve’l-‘ikyân fî menâkıbi’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân* şeklindedir. Eserin başındaki girizgahtan sonra anlatılan yazım hikayesine göre müellif el-Kurtübî, öğrencilik yıllarından beri Ebû Hanîfe’nin menâkıbı ve fedâiline dair, diğer mezhep imamları için yazılan eserler gibi geniş ve kapsamlı bir eser arayışında olmuş; bir süre araştırdıktan sonra böyle bir eserin bulunmadığına kanaat getirmiş ve kendisi bu işe girişmiş, kaynaklardan dağınık bilgileri toplamaya başlamış, topladığı bilgileri sistemli ve kapsamlı bir eserde toplamış, eserine *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer ve’l-‘ikyân fî menâkıbi’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân* adını vermiştir. Daha sonra mutaassıb derecede Ebû Hanîfe muhalifî olan bir kimsenin terikesinden çıkan es-Saymerî’nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*’sini satın alan el-Kurtübî böylece kendisi için yeni olan önemli bilgilere ulaşmış, bu bilgileri de ihtisar ve tehzib ile notlarına ilave etmiş ve böylece ilk yazdığı eseri geliştirmiştir. Bu arada *el-Cevâhiru’l-mudıyye* aracılığı ile daha önce yazılan Ebû Hanîfe menâkıbılarını da keşfeden el-Kurtübî bu konuda yazılmış

³¹¹ el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, IV, 320.

³¹² el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 80, 87, 139.

³¹³ İbnü’l-Müeyyed billâh, *Bülûğu’l-murâd*, II, 627.

³¹⁴ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 5^a.

³¹⁵ es-Sevvâs, *Fihris*, II, 290.

müstakil ve gayr-ı müstakil çalışmaların bir listesini de okuyucuları ile paylaşmıştır.³¹⁶ Ancak bu eserlerin birçoğunun Ebû Hanîfe muhalifleri tarafından yok edildiği için günümüze ulaşmadığını söyleyen el-Kurtübî topladığı tüm bu yeni bilgileri önceki eserine ilave ederek ikinci bir eser kaleme almıştır.

el-Kurtübî'nin *el-Kalâid*'ini geliştirerek yazdığı yeni esere başka bir isim verip vermediği konusu net değildir. Yazım hikayesinin sonunda kendisi yeni bir isimlendirmeden bahsetmemektedir. Eserine ek olarak yazdığı Ebû Yûsuf (v. 182/798) menakıbının başında kendisini “*Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe* kitabının yazarı” olarak tanıtmaktadır.³¹⁷ Bu ifadesinin bir isimlendirme mi, yoksa kitabın konusunu gösteren bir ifade mi olduğu tartışılabilir. Kendi eserinde durum böyleyken Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) ikinci yazılan eserin isminin *er-Ravdatü'l-âliyetü'l-münîfe fî fedâili'l-İmâm Ebî Hanîfe* olduğunu söylemektedir.³¹⁸ Eserin yazım kronolojisi ve içeriğine dair Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiler de elimizdeki nüshadakiler ile örtüşmektedir. Ancak Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bu yeni isme nasıl ulaştığı konusunda bir bilgi bulamadık. Bu sebeple onun verdiği *er-Ravdatü'l-âliyetü'l-münîfe* isminin yerine; elimizdeki tüm nüshaların³¹⁹ ve yazım tarihine en yakın nüsha olan Zâhiriyye Kütüphanesi'ndeki nüshanın³²⁰ unvan sayfalarında belirtilen *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer* ismini tercih edeceğiz.

Araştırmalarımız sonunda *el-Kalâid*'in ilk versiyonunun günümüze ulaştığına dair bir ize rastlamadık. Müellifin yeni yazdığı versiyonunun daha güzel ve eksiksiz olması, ilk versiyonun zaman içinde kaybolmasına yol açmış olmalıdır. Bu sebeple eser hakkındaki tüm değerlendirmelerimiz *el-Kalâid*'in ikinci versiyonu üzerinden yapılacaktır.

³¹⁶ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 3^b-4^b. Daha sonra bu liste -bazı ilavelerle birlikte- Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) ve çağdaş birçok naşir tarafından genelde kaynak gösterilmeden kullanılacaktır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1836-1839.

³¹⁷ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 140^b.

³¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 927.

³¹⁹ Elimizdeki nüshalar şunlardır: - Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr: 1137, 161 vr. - Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr: 44Dar155/2, 128 vr. - Ankara Milli Kütüphane, nr: 4314/1, 107 vr. - Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi Koleksiyonu, nr: 1036, 166 vr. - Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, nr: 1176, 141 vr.

³²⁰ es-Sevvâs, *Fihris*, II, 289-290.

Orta-uzun hacimli bir eser olan *el-Kalâid*; besmele, hamdele, şükür, salvele, müellif adı ve Ebû Hanîfe methiyelerinden oluşan girizgah ile başlamakta; daha sonra yukarıda kısaca alıntıladığımız eserin yazım hikayesi anlatılmaktadır. Dağınık bilgileri bir araya getiren bir eser olarak vasfedilen³²¹ *el-Kalâid*'in planı, fasılları da olan 10 bâb ve bir hâtime olarak belirlenmiştir.³²² Bâb başlıkları ve içerisinde anlatılan konular kısaca şu şekildedir:

1. bâb: genel tanıtımı (ismi, künyesi, lakabı, nesebi, memleketi Kûfe, sahabe döneminde doğması, ilim tahsili)

2. bâb: başkasında olmayan özellikleri (tabiinden olması, hadis aldığı sahabiler ve rivayet ettiği bazı hadislerin tahriri, tabiin alimleri arasında ictihad edip fetva vermesi, onlarla münazara yapması, büyük alimlerin ondan rivayette bulunması, diğer mezhep imamlarında bulunmayan menkıbeleri, kimsenin sahip olmadığı kıymetli öğrencileri, gelişini müjdeleyen rivayetler)

3. bâb: ilmi hayatı (ders vermeye başlaması, fikhî tedvin edip sistematik hale getirmesi, fetvalarında isabetli oluşu, mezhebinin dayandığı deliller, hadis rivayetinde aradığı şartlar, mezhebine tabi olmanın gerekliliği)

4. bâb: fiziki görünüşü ve ahlaki özellikleri (fiziki görünüşü, zekası, takvası, zühdü, güvenilirliği, ibadeti, Kuran okuması, huşusu, vakarı, güzel komşuluğu, anne-babasına itaati, alın teri ile kazandığını yemesi, yöneticilerden hediye kabul etmemesi, cömertliği)

5. bâb: yaşadığı dönemdeki alimlerin yapamadığı güzel çıkarımları (bu konuda bazı menkıbeler, basireti, keskin zekası, feraseti)

6. bâb: vasiyetleri, yazışmaları, itikadi görüşleri (ehl-i sünnetin 12 ilkesini vasiyet etmesi, *el-Fıkhu'l-ekber* metni, Osmân el-Bettî'ye (v. 143/760) mektubu)

7. bâb: hakkında imamların ve önemli kimselerin sözlediği övgü sözleri

³²¹ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 5^b.

³²² el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 6^a.

8. bâb: dönemindeki diğer alimler ile olan haberleri (Süfyân es-Sevrî, eş-Şa‘bî, Muhârib b. Dînâr, el-A‘meş ile olan haberleri)

9. bâb: yaşadığı sıkıntılar, bunlara sabretmesi, dininin selametini koruması

10. bâb: hocaları ve öğrencileri.

Eserin sonundaki sekiz fasıldan meydana gelen hâtimede şu konular işlenmiştir: güzel sözleri ve fiilleri, tavsiyeleri, öğütleri, Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'ye (v. 189/805) özel nasihatı, Ebû Hanîfe'nin ilmine yönelik saldırılara cevaplar, kerametleri, vefatından sonraki kerametleri, doğum tarihi, ömrü, vefat yeri, kabrinin yeri, hakkında söylenen övgü şiirleri. Hâtimenin son faslı olan “duaları ve yakarışları” başlığında rivayet edilen dualar ile eser sona ermektedir.

el-Kalâid'in diğer Ebû Hanîfe biyografilerin ayrılan en önemli özelliği, eserin ilk versiyonunun önceki eserlerden istifade edilmeden yazılmış olması sebebiyle orijinal bilgiler içeriyor olmasıdır. Bunu eserin başından sonuna kadar gerek konu olarak, gerekse de kaynaklar bakımından gözlemlemek mümkündür. İkinci versiyonu yazılırken es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si başta olmak üzere diğer Ebû Hanîfe menâkıbları³²³ kullanılmış olsa da eserin temelindeki orijinallik hala ağır basmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak memleketi Kûfe hakkında geniş bilgi,³²⁴ ait olduğu kuşağın faziletini gösteren hadiste geçen “karn” kelimesinin manaları,³²⁵ ehl-i sünnetin 12 ilkesi,³²⁶ *el-Fıkhu'l-ekber* metni ile Osmân el-Bettî'ye (v. 143/760) gönderdiği mektup³²⁷ gibi yeni konuların yanı sıra; orijinal bilgi içeren rivayetlere ve *Tefsîru'n-Nesefî*, *Ta'limü'l-müte'allim*, *el-Înâye*, *Rabî'u'l-ebrâr*, *el-Keşşâf*, *Tesliyetül-havâtur*, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, *Menâkıbü'l-Îmâmi's-Şâfi'î* gibi diğer Ebû Hanîfe menâkıblarında kullanılmayan onlarca yeni kaynağa³²⁸ *el-Kalâid*'de rastlamak mümkündür.

³²³ Örnekleri için bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 7^a, 9^a, 10^a, 10^b, 13^a, 15^b, 17^a, 18^a, 18^b, 20^a, 21^b, 21^b-22^a, 34^b.

³²⁴ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 7^b-8^b.

³²⁵ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 9^a-9^b.

³²⁶ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 83^b-86^a.

³²⁷ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 86^a-92^b.

³²⁸ Örnekleri için bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 15^b, 27^b, 28^b, 30^a, 32^a, 44^b, 47^a, 59^b, 62^a, 74^a, 83^a.

Yine X/XVI. yüzyıldaki diğer Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlarında da gördüğümüz hadisçilik kimliği, el-Kurtübî’de de mevcuttur. Birçok hadis kaynağından rivayetlerde bulunmasında,³²⁹ hadis tahrir terimleri kullanarak rivayetleri değerlendirmesinde,³³⁰ 10 yüzyıl uzunluğunda muttasıl senet zikrederek hadis rivayet etmesinde³³¹ bu kimliğin yansımaları görülmektedir.

el-Kurtübî’nin *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer*’i Hâlid Nihâd Mustafâ el-A‘zamî tarafından 2001 yılında Bağdat’ta neşredilmiştir. Ayrıca eserin bir de Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Ahmed b. ‘Abdullâh el-Bağdâdî tarafından *Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam* adıyla yapılmış olan bu tercüme henüz yazma halinde olup tam nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr: 4685’te bulunmaktadır (39 varak).³³² Tercüme yapılırken *el-Kalâid*’in ilk yedi bâbında asla sadık kalınmışken sonrasında içeriği değiştirilmiş; sekizinci bâbda çektiği sıkıntılara yer verilmiş, dokuzuncu bâb imameynin menakıbına, onuncu bâb ise diğer üç mezhebin imamlarının menâkıblarına ayrılmıştır.³³³ Bu itibarla tercümenin küçük bir kısmı yeni bir telif hüviyetindedir.

2.33. Şeyh Ebû Sa‘îd – Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam

Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) Ebû Hanîfe biyografileri listesinin sonunda *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam* isimli bir eser kaydedip yazarı hakkında sadece “eş-Şeyh Ebû Sa‘îd” bilgisini vermektedir. Devamında Farsça olduğunu belirttiği eserin ilk cümlesini alıntı yapmaktadır.³³⁴

Bu bilgilerden en geç Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) ile aynı dönemde yaşamış, Farsça eser yazabilen ve tarih/biyografi yazımı ile ilgilen biri olduğu anladığımız

³²⁹ Çok sayıdaki örneğinden bazıları için bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 13^a, 13^b, 14^a.

³³⁰ Bir örneği için bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 13^a.

³³¹ Örneğin bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 12^a-13^a, 22^b-23^b.

³³² Dokuzuncu bâbın başına kadar olan bir nüshası Milli Kütüphane, Arapça Yazmalar, nr: 9070’te; 7 varaklık küçük bir nüshası ise Amasya Yazma Eserler Kütüphanesi, nr: Gü210’da bulunmaktadır.

³³³ el-Kurtübî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam*, vr. 2^a.

³³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1839.

müellifin kimliği konusunda tahminlerin ötesinde kesin bir bulguya ulaşamadık. Günümüze ulaşmaması sebebiyle yeterince rağbet görmediğini tahmin ettiğimiz eser, XI/XVII. yüzyılda mevcut olduğuna göre yazarının çok erken dönemlerde yaşayan biri olmaması gerekmektedir. Ayrıca ilgili kayıta Kâtip Çelebi'nin sadece şeyh sıfatı ve ismi yetinmesi de yaşadığı dönemde sadece bu bilgilerle bilinebilen bir kimse olduğunu göstermektedir ki bu da az önceki tahminimizi desteklemektedir.

Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) “Ebû Sa‘îd” künyesi ve “şeyh” sıfatı ile kaydettiği müellifleri taradığımızda bu bulgularımızda örtüşen tek kişi, “Ebû Sa‘îd-i sâni” diye de bilinen Şeyh Ebû Sa‘îd b. Sun‘illâh el-Kûzegerânî'dir (v. 980/1572). Aslen İranlı olması, şiirlerin baskıları sebebiyle İstanbul'a gelmesi, burada tecevvüh görüp meşhur olması, hayatı ile ilgili kayıtlarda Farsça şiirlerin bulunması,³³⁵ biyografi yazımıyla ilgilendiğini gösteren *Tabakâtü'l-müfessirîn* adında bir eserinin olması³³⁶ *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ın yazarının Ebû Sa‘îd-i sâni olmasının ihtimalini kuvvetlendiren unsurlardır. Ancak biyografisini kaydeden eserlerde bu isimdeki bir eserinden bahsedilmemesi ve bize yazarı ile ipuçları verebilecek olan eserin günümüze ulaşmaması, yazarın kimliği ile ilgili kesin bir yargıya varmamıza mani olmaktadır. Bu sebeple kimliğini tam tespit edemediğimiz yazar ve günümüze ulaşmayan eser hakkında ayrıntılı bilgi veremeyeceğiz.

2.34. Mechul müellif (X/XVI. yy.) – er-Reyhân

Tam adı *er-Reyhân li menâkıbî'n-Nu'mân* olan eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr: 2668'de kayıtlıdır (53 varak). Nüshanın unvan sayfasında, ilk sayfasında veya sonunda müellif kaydı bulunmamaktadır. Taradığımız başka kaynaklarda da bu isimde bir esere ve müellifine dair bilgi bulamadık. Bu sebeple sadece eser içerisindeki bilgilerden müellifi hakkında bazı çıkarımlar yapmakla yetineceğiz.

³³⁵ Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 422-425.

³³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1107; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 393.

Nüşhanın sonundaki ferağ kaydının 985/1577 tarihli olması³³⁷ müellifin en geç bu tarihte yaşadığını göstermektedir. Eserde verilen bilgilerde kaynak olarak daha önce yaşamış alim ve kitapların isimleri zikredilebilmektedir. Bu isimler içerisinde tespit edebildiğimiz en geç tarihte yaşamış kişi olarak İbn Hacer bulunmaktadır.³³⁸ Yapılan alıntıları karşılaştırdığımız zaman müellifin kastettiği İbn Hacer’in el-‘Askalânî (v. 852/1449) değil, *el-Hayrâtü’l-hisân* yazarı el-Heytemî (v. 974/1567) olduğu görülmektedir.³³⁹ Dolayısıyla *er-Reyhân*’ın yazarının X/XVI. yüzyıl alimlerinden olduğu kesinlik kazanmış bulunmaktadır.

Müellifin kimliği ile ilgili bir ipucu da Ebû Hanîfe’nin mezhebinin daha üstün olduğunu delilleriyle gösteren usul ve fûru meselelerini müellifin farklı bir eserinde zikrettiğini ifade etmesidir.³⁴⁰ Bu konuda yazılmış müstakil eserlerin yanı sıra usul ve fûru-i fıkıh eserlerinde de bu konunun işlenmesi mümkündür. Dolayısıyla o dönemde yaşamış tüm muhtemel eserleri tarayıp müellifi tespit etme imkanı bulamadık.

Eserindeki üslubu ve verdiği bilgilerden müellifinin ilmi kişiliğini şöyle resmedebiliriz: Eser boyunca çok bariz bir şekilde görülmektedir ki müellif Ebû Hanîfe’yi çok seven bir Hanefidir. Bunun izlerini eserin birçok yerinde, örneğin ilgili rivayeti inkar ederek soyunda hiç kölenin bulunmadığını kesin bir şekilde vurgulamasında,³⁴¹ nesebini Fars krallarına dayandırıp Farşlıların faziletine dair sayfalarca rivayet zikretmesinde,³⁴² isminin açıkça geçtiği mevzu kabul edilen rivayetleri hamdeledeki sıfatlara ekleyecek kadar sahiplenmesinde,³⁴³ 4000 hocasının olduğu, 900000 hadis bildiği, *el-Müsneid*’inin 500 kişi tarafından derlendiği şeklinde savunulması zor nicel bilgileri kaydetmesinde;³⁴⁴ hatta “garip bir nükte” diyerek

³³⁷ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 53^b.

³³⁸ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 5^b, 8^a.

³³⁹ Krş. el-Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, s. 47, 49; Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 5^b, 8^a.

³⁴⁰ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 51^b-52^a.

³⁴¹ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 2^b.

³⁴² Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 2^b-6^a.

³⁴³ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 1^b, 6^a-7^a.

³⁴⁴ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 45^a, 45^b, 51^b.

müellifi bilinmeyen³⁴⁵ tamamen asılsız haberlerle dolu bir eserden alıntı yapmasında³⁴⁶ görmek mümkündür.

İçerik unsurlarına gelince besmele, hamdele, şükür ve salvele ile başlayan eserin başında müellif, yazım saiki olarak arkadaşlarından gelen istek üzerine kitabını yazmaya başladığı söylemiştir. Eserinin ismini *er-Reyhân fî menâkıbî'n-Nu'mân* olarak belirledikten sonra faydalı olması için dua ederek Ebû Hanîfe'nin biyografisini anlatmaya başlamıştır.

Baştan ifade etmek gerekir ki eserin düzenli bir sistematığı yoktur. “ismi, nesebi, büyük bir kimse olduğuna dair varid olan haberler” hakkında olduğu bildirilen³⁴⁷ birinci faslın ikincisi bulunmamaktadır. Bu konulardaki rivayetlerin akabinde ikinci fasıl denmeden doğumu ile ilgili rivayetlere geçilmiştir.³⁴⁸ Daha sonra yine başlıklandırma yapmadan tabiinden olduğu, görüştüğü sahabiler, üstünlük sebebi olarak sayılan çeşitli özellikleri ve bunların bazılarına dair rivayetler, hakkında söylenen övgü sözleri gibi konularda bilgiler karışık olarak zikredilmiştir. 15 varak kadar yer yer tekrarların da olduğu bu üslup devam ettirilirken 23. varakta Ebû Hanîfe'nin fedâiline dair bilgilerin sadece bir kısmını zikretmekle yetinildiği ifade edilmiş, “sözleri ve filleri, küçüklüğü, ilmi ve ameli yönü” konularından her biri için bir fasıl ayrılacağı söylenmiş ve “bir” denip başlanmış;³⁴⁹ ancak iki numaralı fasıl yine gelmeden eserin sonuna kadar çeşitli konularda karışık bilgiler verilmiştir. Eserin sonunda Ebû Hanîfe'nin vefat tarihi ile bilgiler verilip bir dua ile eser sona erdirilmiştir. Sondaki ferağ kaydında eserin 27 Şaban 985 Cuma günü ikindi vakti³⁵⁰ tamamlandığı söylenmiştir.

Eser kaynak açısından incelendiğinde genelde kaynak belirtilmeksizin aktarılan senetsiz rivayetler baskın durumdadır. Bunun haricinde el-Hâkim en-Nîsâbûrî (v.

³⁴⁵ Bazı nüshalarında bu eser el-Kuşeyrî'ye (v. 465/1072) nispet edilmekte ise de içeriği ona nispetinin doğru olmadığı göstermektedir. Bkz. Mechul müellif, *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe*, vr. 169^a-169^b. Bu ana başlığın sonundaki “Diğer Eserler” başlığında bu eserin içeriği hakkında bilgi verilecektir.

³⁴⁶ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 50^a-50^b.

³⁴⁷ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 2^a-2^b.

³⁴⁸ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 8^a.

³⁴⁹ Mechul müellif, *er-Reyhân*, vr. 23^a-23^b.

³⁵⁰ Hesapla belirlenen takvime göre 26 Şaban 985/8 Kasım 1577 tarihi Cuma gününe denk gelmekte olup bir günlük kayma olduğu görülmektedir.

405/1014), el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), İbn ‘Abdilberr (v. 463/1071), İbn ‘Asâkir (v. 571/1176) gibi diğer mezhep müntesipleri de dahil olmak üzere çeşitli alimlerin eserlerinden de istifade edildiği görülmektedir.

2.35. ez-Zîlî (1000/1591-2) – Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam

Tam adı Ebu'l-Leys Muharrem b. Muhammed b. ‘Ârif olan ez-Zîlî,³⁵¹ Horasan asıllı sufi bir ailedendir. Manzum Ebû Hanîfe biyografisi *el-Hiyâz*’ın yazarı Şemsüddîn es-Sivâsî’nin (v. 1006/1597) ağabeyidir. 910/1504-5 yılında Zile’de doğdu. İlk eğitimini Zile’de babasından aldıktan sonra bir süre Tokat’ta, daha sonra da İstanbul’da ilim tahsil etti. Tahsilini tamamlayınca memleketi Zile’ye döndü ve burada hem irşad hem de tedris faaliyetleri icra etti.³⁵² 1000/1591-2 yılında Zile’de vefat etti.³⁵³ *Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam*’ının elimizdeki bazı nüshalarının sonunda eserin 1010 yılı Ramazan ayı başında (Şubat 1602) tamamladığı ifade edilmekte³⁵⁴ ise de kanaatimizce bu bilgi problemlidir. Zira birazdan yazım hikayesinde anlatacağımız üzere kardeşi Şemsüddîn es-Sivâsî (v. 1006/1597) 1001/1593 yılında tamamladığı³⁵⁵ manzum Ebû Hanîfe menâkıbında ağabeyi ez-Zîlî’nin bu eserinden bahsetmektedir³⁵⁶ ki bu durum 1010/1602 tarihine dair kayıtların hatalı olduğunu göstermektedir.³⁵⁷

³⁵¹ Zile çok bilinen bir yer olmadığı için ez-Zîlî nisbesi hatayla ez-Zeyla‘î olarak kaydedilebilmektedir. Örneğin bkz. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, V, 284. el-Kastamonî nisbesi de aynı şekilde Kastamonulu başka biriyle karıştırılması sonucu müellife isnad edilmiştir. Bkz. Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, s. 305. Karıştırma örneği için bkz. Brockelmann, *Geschichte der Arabsichen Litteratur Supplementband*, II, 651.

³⁵² Telkenaroğlu, “Zileli Muharrem Efendi”, s. 305, 307.

³⁵³ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1097; V, 1577; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, II, 389; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 393; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifn*, III, 17.

³⁵⁴ ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 79^a.

³⁵⁵ es-Sivâsî, *Menâkıb*, s. 162; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 694; II, 1839.

³⁵⁶ es-Sivâsî, *Menâkıb*, s. 36.

³⁵⁷ Elimizdeki sekiz nüshanın beşinde yer alan 1010/1602 kaydına bakarak müellifin bu tarihten sonra vefat ettiği iddia edilebilirse de bu iddianın zayıf olduğunu düşünüyoruz. Zira yukarıda yazdığımız sebebin haricinde bu kayıtların güvenilir olmadığını ifade etmeliyiz. Çünkü nüshaların müstensihleri istinsah kaydı konusunda ilmi davranmamış, birden fazla nüshanın müellif nüshası zannedilmesine yol açacak şekilde ifade kullanmış veya gerekli ifadeleri ihmal etmişlerdir. (Bu yanlışmanın bir örneği için bkz. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, V, 284.) Hatta Milli Kütüphane, Arapça Yazmalar, nr: 5393/1’deki nüshada eserin müellifin elinden 1133/1721 tarihinde tamamlandığını söylenmektedir ki bu tarihin doğru olması mümkün değildir.

Çok sayıda eser kaleme alan ez-Zîlî'nin Ebû Hanîfe biyografileri kapsamında inceleyeceğimiz eseri *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ın yazım hikayesi müellifi tarafından eserin girişinde ifade edilmiştir.³⁵⁸ Anlattığına göre müellif, daha önce birçok manzum eser yazmış olan kardeşi Şemsüddîn es-Sivâsî'den (v. 1006/1597) Ebû Hanîfe'nin menâkıbını manzum bir eserde anlatmasını istemiştir. Kardeşi es-Sivâsî, ağabeyinin bu isteğine olumlu cevap vermiş, ancak önce onun bu konuda mensur bir eser yazmasını isteyerek o esere göre talep ettiği manzum eseri yazacağını söylemiştir. Bunun üzerine müellif ez-Zîlî, nesir şeklindeki *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ını yazmıştır. Eser bitince kardeşi es-Sivâsî de birazdan bahsedeceğimiz manzum eseri *el-Hiyâz*'ı kaleme almıştır. *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* ve *el-Hiyâz*, Anadolu'da yazılan ilk mensur ve manzum Ebû Hanîfe biyografileri olmaları hasebiyle ayrı bir önemi haizdirler.

Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam'ın içeriğine gelince besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin yazım hikayesi anlatılmış, ardından eserin planı 15 bâb olarak belirlenmiş, bâb içeriklerine geçmeden önce hangi konularda olacağı kısaca ifade edilmiştir. Eseri oluşturan 15 bâbın içeriği şu şekildedir: 1. bâb: ismi, künyesi, açıktan ve ima yolu ile müjdeleyen hadisler, nesebi, anne-babasının takvalı kimseler olması, fiziki ve ahlaki özellikleri 2. bâb: ilim tahsiline başlayışı, kelimadan fıkha yönelişi, takvası 3. bâb: görüştüğü sahabiler ve onlardan aldığı hadisler 4. bâb: zekası ve ferasetini gösteren menkıbeleri 5. bâb: duası ve yakarışı 6. bâb: haktan yana oluşu ve Allah korkusu 7. bâb: güvenilirliği, dindarlığı 8. bâb: ifta işini üstlenmesi 9. bâb: fedaili 10. bâb: kerametleri 11. bâb: cömertliği 12. bâb: gece namazı ve çok Kuran okuması 13. bâb: gördüğü ve görüldüğü rüyalar 14. bâb: vefatı ve cenazesi. Eserin son bâbı bazı fıkhi sorular ve cevaplarından bahsetmekte olup Ebû Hanîfe biyografisi ile ilgili olduğunu söylemek zordur.

Ebû Hanîfe menâkıbı bittikten sonra³⁵⁹ bazı önemli öğrencileri ve diğer müctehidlerin menâkıblarına geçilmiş; bu kapsamda sırasıyla Ebû Yûsuf (v. 182/798), İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805), İmam Şâfi'î (v. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) hakkında kısaca bilgi verilmiş; bazı itikadi meselelerde Mutezile

³⁵⁸ ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 41^b-42^a.

³⁵⁹ ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 71^b vd.

mezhebine meyli sebebiyle dört mezhep imamından olmasına rağmen İmam Malik'in (v. 179/795) menakıbına yer verilmemiştir.

Didaktik amaçla yazıldığı anlaşılan hâtimede amelde ve itikattaki tabi olunması gereken mezhep (Hanefi-Maturidi) belirtilmiş; ameldeki diğer mezheplerin yanlış olmakla birlikte doğruya da ihtimali olduğu kabul edilirken ehl-i sünnet dışı itikadi mezheplerin doğruya ihtimalinin olmadığı vurgulanmıştır. Son olarak ehl-i sünnetin ve Hanefi mezhebinin hak olduğuna dair birkaç delil zikredilerek eser sona erdirilmiştir.

ez-Zîlî'nin eserinde daha önce yazılmış menâkıb eserlerinden farklı bir kaynak belirtme metodu kullanılmıştır. Diğer biyografi eserlerinden alınan bilgilerin neredeyse tamamında kaynak belirtilmeden ya "rivayet edildi" şeklinde mechul sıyga,³⁶⁰ ya da sadece bilginin kaynağı olan ilk ravi ismi zikredilmiştir.³⁶¹ Eserde asıl dikkat çeken kaynaklar ise biyografi eseri olmamalarına rağmen biyografik unsur içeren eserlerdir. *Hakâiku'l-Manzûme*, *el-Musaffâ Şerhu'l-Manzûme*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *Ta'lîmü'l-müte'allim*, *Şerhu'l-Mecma'*, *Şerhu'l-Vikâye* gibi fıkıh eserlerinden aktarılan bilgiler kaynak ismi belirtilerek esere alınmıştır.³⁶²

2.36. es-Sivâsî (1006/1597) – el-Hiyâz

Tam adı Ebu's-Senâ Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Ârif ez-Zîlî er-Rûmî olan es-Sivâsî, Osmanlı devletine damga vurmuş önemli sufilerdendir. Kara Şemseddin Efendi olarak da bilinir. İlim ve tasavvuf ehli bir ailenin üçüncü oğlu olarak 926/1520 yılında Zile'de doğdu. Amasya, Tokat ve İstanbul'da tasavvufî ve ilmi eğitim aldı, dersler verdi. Şam ve Hicaz'da bulundu. Daha sonra memleketi Zile'ye dönerek tasavvufa yöneldi. Bir müddet Ezinepazar, Amasya ve Tokat'ta bulunduktan sonra Sivas valisi Hasan Paşa'dan (v. 975/1567) gelen bir davet üzerine Sivas'a gitti ve uzun yıllar vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulundu. 1004/1596 yılında padişah III. Mehmed'in

³⁶⁰ Çok sayıdaki örneklerinden bazıları için bkz. ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 43^b, 44^a, 44^b, 45^a.

³⁶¹ Çok sayıdaki örneklerinden bazıları için bkz. ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 45^b, 46^a, 46^b, 49^b, 50^b.

³⁶² Örnekleri için bkz. ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 42^a, 43^b, 44^a, 55^a, 62^a, 66^b.

(v. 1012/1603) daveti üzerine ilerlemiş yaşına rağmen Eğri seferine katıldı. Sefer sonrası rahatsızlanan es-Sivâsî, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Sivas'a döndü ve 1006 yılının Rebiulevvel (Ekim 1597) ayında burada vefat etti.³⁶³

Şemsüddîn es-Sivâsî'nin çalışmamızı ilgilendiren Ebû Hanîfe biyografisi, elimizdeki iki yazma ve bir matbu nüshasında *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* ismiyle kaydedilmiş iken; Receb es-Sivâsî (v. 1008/1600) hem amcası, hem kayınpederi, hem de elli yıl kadar yanından ayrılmadığı şeyhi olan es-Sivâsî için yazdığı biyografi eserinde, müellifin eserini *el-Hiyâz fî menâkıb-ı l-İmâmi'l-mürtâz* diye isimlendirdiğini söylemektedir.³⁶⁴ Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) ve muhtemelen onu kaynak alan İsmâîl Paşa (v. 1338/1920) da, eseri *el-Hiyâz min savbi'l-gamâmi'l-fiyâz* ismiyle kaydetmektedir.³⁶⁵ Biz çalışmamızda müellife yakınlığı sebebiyle Receb es-Sivâsî'nin kaydettiği ismi kullanacağız.

es-Sivâsî'nin eseri daha önceki menâkıblardan şekil ve dil açısından farklılık arz etmektedir. Eser manzum Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Ancak eserin yazımında kaynak olarak kullanılan ez-Zîlî'nin (v. 1000/1591-2) eserinin manzum Türkçe tercümesi olarak vasfetmek doğru olmayacaktır. Zira ez-Zîlî'nin eserinde yer almayan ve Ebû Hanîfe biyografisi ile ilgili olmayan birçok bölüm es-Sivâsî'nin eserinde bulunmaktadır.

Tevhid, na't ve ehl-i beyt ile ashabın medihleri başlayan eserin Ebû Hanîfe biyografisine kadar olan bölümünde Kelânullâh, ru'yetullâh, nübüvvet, Hz. Peygamberin fedaili, mirac olayı, fiillerin yaratılması, kaza-kader, büyük günahın insanı dinden çıkarmayacağı, kabir suali, bedenlerin haşri, amel defterleri, mizan, sırat, cennet ve cehennem, melekler, keramet, hulefa-i raşidinin üstünlük sıralaması, sadakaların ölülere fayda vermesi, kıyamet alametleri gibi kelim ağırlıklı meselelerden bahsedilmektedir. Bu girişten sonra eserin asıl konusu olan Ebû Hanîfe menakıbına

³⁶³ Receb es-Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr. 7^a, 9^a, 10^a, 10^b, 12^b, 20^a, 41^a-43^a, 43^b, 44^a; Osmânzâde, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 473-475; Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", s. 2, 4-9. *Sicill-i Osmânî*'de Eğri seferine katılmadığı bildirilmiş, vefat tarihi de 1004/1595-6 olarak kaydedilmiştir. Bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, V, 1577. Ancak aynı eserin başka bir yerinde sefere katıldığı ifade edilmiştir. Bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 127.

³⁶⁴ Receb es-Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr. 5^a-5^b.

³⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 694; II, 1839; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediiyetü'l-ârifîn*, I, 150.

geçilmiş, medih şiirleri ile konuya giriş yapıldıktan sonra eserin yazım hikayesi anlatılmıştır. Buna göre şairin ağabeyi Muharrem ez-Zîlî (v. 1000/1591-2) bir gün kardeşi es-Sivâsî ile otururken dört halifenin menâkıbına dair olan *Menâkıb-ı çihâr yâr-i güzîn* adlı eserinin çok faydalı olduğundan bahsederek bu dört kişiye mezhep imamımız İmam-ı A'zam'ı da ilave etmesini istemiş; es-Sivâsî de bu talebi memnuniyetle kabul ettiğini ifade ile önce ağabeyinden aynı konuda nesir şeklinde bir eser telif etmesini istemiş; ağabeyi de bu eseri yazınca baştaki talebini yerine getirmeye mecbur kaldığını, öncelikle bilgileri Arapçadan Türkçeye aktardığını, daha faydalı olsun diye bir de giriş eklediğini, eserin 11 bâb ve bir hâtimedden oluşacağını ifade etmiştir.³⁶⁶

Bâbların sıralaması ve içeriği ağabeyinin eserinden kısmen farklılık arz etmektedir. Örneğin ez-Zîlî'nin eserinin ilk iki bâbı, es-Sivâsî'nin eserinin sadece ilk bâbını teşkil etmektedir. Bu sebeple bâbların içeriğini ez-Zîlî'nin eserine havale etmeyecek, ayrıca zikredeceğiz: 1. bâb: nesebi, ismi, künyesi, babasının takvası, fiziki ve ahlaki özellikleri, ilim tahsiline başlayışı, takvası, kelimadan fıkha yönelişi 2. bâb: fedaili 3. bâb: kerametleri 4. bâb: haktan yana oluşu ve hakkı söylemesi 5. bâb: zekası ve feraseti 6. bâb: görüştüğü sahabiler ve onlardan aldığı hadisler 7. bâb: duaları ve yakarışı 8. bâb: cömertliği 9. bâb: gece namazı 10. bâb: gördüğü ve görüldüğü rüyalar, şairin Ebû Hanîfe hakkında gördüğü iki rüya ve tabirleri, doğum tarihi ve yaşadığı süre, kabri başında görülen kerametler.

Eserin hâtimesinde İmam Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) menkıbeleri yer almaktadır. Menkıbelerden sonra şair, eseri dört ayda (Cemaziyelevvel 1001/Şubat 1593 – Şaban 1001/Mayıs 1593) tamamladığını ifade etmiş; eserin faydalı olması temennisiyle okundukça yad edilmek istediğini söylemiş, bu eseriyle beraber toplam 20 eser yazdığını ifade ederek eserlerini saymış, bu çalışmaları sebebiyle dua beklediğini söylerek eserini sona erdirmiştir.

es-Sivâsî, eserini ağabeyinin *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ından istifade ederek yazdığı için kaynakları da benzerlik arz etmektedir. İlk ravisinin belirtildiği haberler

³⁶⁶ es-Sivâsî, *Menâkıb*, s. 35-36.

nazım şekline çevrilirken ravi adı muhafaza edilmiştir.³⁶⁷ Şair istifade ettiği diğer kaynakların isimlerini de yine nazım içerisinde zikretmiştir.³⁶⁸

Eser aruzun hezec bahrinde mefâîlün / mefâîlün / feûlün kalıbında yazılmıştır. Ancak didaktik amaçla yazıldığı için beyitlerdeki kafiye düzenine ve nazım yönüne azami önem verildiğini söylemek zordur.³⁶⁹

es-Sivâsî'nin *el-Hiyâz*'ının çeşitli yazma nüshaları bulunmakla birlikte 1291/1874 tarihinde İstanbul'da Hattât Tevfik Efendi Matbaasında *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* ismiyle taşbaskı olarak basılmıştır.

2.37. el-Guneymî (1044/1635) – eş-Şezeratü'l-latîfe

Tam adı Şihâbüddîn Ahmed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nûriddîn 'Ali el-Guneymî el-Ensârî el-Hazrecî el-Mısırî olan müellifin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mahmut Paşa'nın 975/1567-8 tarihinde suikastla öldürüldüğünde ilk mektep talebesi olduğuna³⁷⁰ göre 960'lı yılların sonlarında doğmuş olmalıdır.³⁷¹ Şafii mezhebinin önde gelen alimlerinden iken Anadolu'ya gitti. Orada aldığı dersler neticesinde Hanefi mezhebine intisap etti.³⁷² Daha sonra deniz yolu ile Mısır'a döndü. Burada tedris ve telif faaliyetleri icra etti. 27 Receb 1044 gecesı (15-16 Ocak 1635 Pazartesi-Salı) Mısır'da vefat etti.³⁷³

Akli ilimler ile nakli ilimleri cem eden çok yönlü bir alim olan el-Guneymî, birçok eser kaleme almışken biyografisini kaydeden kaynaklarda biyografi/tarih eseri yazdığına dair bir kayda rastlamadık. Bu durum onun biyografi veya tarih yazıcılığıyla

³⁶⁷ Örneğin krş. ez-Zîlî, *Menâkıb*, vr. 43^a, 43^b, 51^b, 60^b; es-Sivâsî, *Menâkıb*, s. 41, 42, 66, 81.

³⁶⁸ es-Sivâsî, *Menâkıb*, s. 29.

³⁶⁹ Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", s. 31, 32.

³⁷⁰ el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 312.

³⁷¹ Vefat ettiği zaman yaklaşık 80 yaşında olduğunu bildiren haber (el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 315) de bu çıkarımı desteklemektedir. Muasır kaynaklar doğum tarihini yaklaşık 964/1557 olarak kaydetmektedir. Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 237; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 281.

³⁷² el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 312, 314.

³⁷³ el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 314, 315.

ilgilendiği konusunda bizi şüpheyeye düşürmektedir. Ancak el-Guneymî'nin çağdaşı sayılabilecek Kâtip Çelebi (v. 1067/1657), meşhur bibliyografi ansiklopedisi *Keşfü'z-zunûn*'unda el-Guneymî'ye *eş-Şezeratü'l-latîfe fî şerhi cümle min menâkıbî'l-İmâm Ebî Hanîfe* isimli bir eser atfetmektedir.³⁷⁴ Eserin ismi, muhtasar bir Ebû Hanîfe menakıbının şerhi olduğunu gösterse de eserin devamında diğer adının *Keşfü'l-iltibâs fî'r-re'y ve'l-kıyâs* olduğunu ifade etmesi eserin bir biyografi eseri olduğu konusunda tereddüt doğurmaktadır. Bu durumda akla gelen, bir Ebû Hanîfe menâkıbının Ebû Hanîfe'nin usul anlayışı ile ilgili bir bölümünün (cümle) şerhi olmasıdır ki bu ihtimal eseri biyografi ve dolayısıyla çalışmamız kapsamından dışarı çıkaracaktır. Ancak Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bu eserin el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) menakıbının yerine geçtiği şeklindeki ifadesi,³⁷⁵ durumu tekrar biyografi lehinde yorumlamamıza kapı açmaktadır.

Baş tarafını alıntı yaptığına göre esere muttali olduğunu anladığımız Kâtip Çelebi'nin en başta verdiği isim ile son ifadesini esas alırsak eserin çalışmamız kapsamında olduğunu ifade edebiliriz. Ancak araştırmalarımız neticesinde günümüze ulaştığına dair bir bilgiye rastlayamadığımız eserin içeriğini görmeden tam anlamıyla bir yargıya varmamak daha doğru olacaktır. Eserin günümüze ulaşmamasında müellifin Mısır'a dönerken gemi kazası geçirip tüm eserlerini kaybetmiş olmasının³⁷⁶ etkisi olduğu iddia edilebilir.

2.38. Nûh er-Rûmî (1070/1660) – ed-Dürri'l-münazzam

Tam adı *ed-Dürri'l-münazzam fî menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam* olan eserin müellifi, Nûh b. Mustafâ er-Rûmî el-Konevî el-Mısrî'dir. "Nûh Efendi el-Vecdî" olarak

³⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1028-1029. Muhtemelen onu kaynak alan Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1338/1920) da eseri aynı isimle el-Guneymî'ye atfetmektedir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 158.

³⁷⁵ Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bu öngörüsünün isabetli olmadığı aşıkardır. Zira el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) eseri birçok nüshası ile günümüze ulaşmış iken el-Guneymî'nin eseri yeterince rağbet görmemiş olacak ki zaman içerisinde kaybolmuştur.

³⁷⁶ el-Muhıbbî, *Hülasatü'l-eser*, I, 314.

da bilinir.³⁷⁷ Amasya’da doğdu. Memleketinde tahsilini tamamladı. Bir süre Konya’da müftülük yaptı. Hemşehrisi Ömer Paşa ile birlikte Mısır’a gitti.³⁷⁸ 22 Zilkâde 1070/30 Temmuz 1660 Cuma günü Kahire’de vefat etti.³⁷⁹

Kaynaklarda 100’e yakın kitap yazdığı bildirilen³⁸⁰ Nûh er-Rumî’nin bizim çalışmamızı ilgilendiren eseri *ed-Dürri’l-münazzam*, muhtasar sayılabilecek Ebû Hanîfe menâkıblarındandır. Besmele, hamdele ve salvele ile esere başlayan müellif, eserini “Ebû Hanîfe menakıbı konusunda bir nübze” olarak vassetmiştir. Bu itibarla küçük hacimli bir menâkıb yazma amacıyla telife başladığı söylenebilir. Arkadaş isteği ile kaleme alınan eserin ismi de müellifi tarafından baş tarafta tescil edilmiş, eserin planı ise yedi fasıl ve bir hatime olarak belirlenmiştir.

Eseri oluşturan fasılların içeriği şu şekildedir: 1. fasıl: nesebi 2. fasıl: görüştüğü ve hadis rivayet ettiği sahabiler ile rivayet ettiği hadislerden örnekler 3. fasıl: hakkında alimlerin söylediği övgü sözleri 4. fasıl: hocaları ve talebeleri, ondan rivayette bulunan büyük alimler 5. fasıl: fikhî ilk defa tedvin ve tasnif eden kimse olması 6. fasıl: mezhebinin dayandığı deliller ve iki faide 7. fasıl: keskin zekası ve takvası. Eser, Ebû Hanîfe biyografisi ile ilgili olmayan bazı tavsiyeler içeren bir hatime ile sona ermektedir.

Eserin gerek içeriği, gerek kaynakları, gerekse de çizgisine bakıldığı zaman X/XVI. yüzyılda Mısır’da yazılmış Ebû Hanîfe biyografi kitaplarının etkisi görülmektedir. Dolayısıyla eserin temel kaynaklarının kısmen es-Süyûtî’nin (v. 911/1505) *Tebyîzu’s-sahîfe*’si, daha çok ise eş-Şâmî’nin (v. 942/1536) *‘Ukûdü’l-cümân*’ı ve onun muhtasarı olan İbn Hacer el-Heytemî’nin (v. 974/1567) *el-Hayrâtü’l-hisân*’ı olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkilenmede aynı bölgede yaşamış olmanın etkisi muhakkaktır.

³⁷⁷ Aytekin, *el-Kelimâtü’ş-şerîfe Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, s. 4.

³⁷⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 416.

³⁷⁹ el-Muhibbî, *Hülâsatü’l-eser*, IV, 459; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, II, 498; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, VIII, 51; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, IV, 42.

³⁸⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 416.

ed-Dürü'l-münazzam'daki bilgilerin birçoğunun kaynağı bu saydığımız eserler olmakla birlikte müellif bilgileri verirken bu eserlerin kaynaklarını vermeyi tercih etmiştir. Bu kaynaklar arasında *Keşfü'l-âsâr*, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si, *el-Cevâhiru'l-mudîyye* gibi Hanefi biyografi eserlerinin³⁸¹ yanı sıra; *el-İntikâ*, *Târîhu Bağdâd*, *Tabakâtü'l-huffâz*, *Târîhu'l-Buhârî* gibi diğer biyografi eserleri³⁸² ile *Tefsîru'n-Nesefî*, *el-Binâye*, *el-Înâye*, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, *Cevâhiru'l-fetâvâ*, *Müsnedü Ebi'l-Bekâ'* gibi diğer alanlardan eserler³⁸³ de bulunmaktadır.

Nûh er-Rûmî'nin *ed-Dürü'l-münazzam*'ı haricinde de Ebû Hanîfe ile ilgili bir eseri daha vardır. Hanefî bir coğrafyadan gelip Şafiiler başta olmak üzere diğer mezhep müntesipleriyle Hanefilerin karışık bir halde yaşadığı Mısır'da bulunmasının etkisi ile Hanefi mezhebinin temsilcisi ve savunucusu refleksi ile hareket ederek kaleme aldığı *el-Kelimâtü's-şerîfe fî tenzîhi Ebî Hanîfe 'ani't-türrehâti's-sehîfe*, İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) naklettiği bir rivayete reddiye mahiyetinde bir eserdir. Eserin birinci bölümünde yazım amacı olan reddiye yer alırken ikinci bölümünde ilave bir konu olarak Ebû Hanîfe menakıbına yer verilmiştir.³⁸⁴ Eserin bu bölümünün içerdiği konular *ed-Dürü'l-münazzam* ile % 60-70 oranında aynıdır.³⁸⁵ Bu sebeple hem tekrara düşmemek için, hem de Ebû Hanîfe menakıbına özel olmaması sebebiyle *el-Kelimâtü's-şerîfe*'yi çalışmamızda ayrıntılı olarak ele almayacağız.

³⁸¹ Örnekleri için bkz. Şimşek, “ed-Dürü'l-münazzam Tahkikli Neşri”, s. 427, 428, 429, 430, 434, 435, 436, 437.

³⁸² Örnekleri için bkz. Şimşek, “ed-Dürü'l-münazzam Tahkikli Neşri”, s. 423, 426, 427, 429,

³⁸³ Örnekleri için bkz. Şimşek, “ed-Dürü'l-münazzam Tahkikli Neşri”, s. 425, 428, 430, 432, 433, 435, 437.

³⁸⁴ İçeriği için bkz. Aytekin, *el-Kelimâtü's-şerîfe Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, s. 41-43.

³⁸⁵ Şimşek, “ed-Dürü'l-münazzam Tahkikli Neşri”, s. 419.

2.39. Osmânzâde (1136/1724) – Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam

Adı Ahmed b. Osmân olup, baba adına izafetle birlikte geçmişteki yaşantısına pişman olarak şiirlerinde tâib mahlasını kullanmaya başladığı için Osmânzâde Ahmed Tâib olarak bilinir. Tahminlere göre 1070/1659-60 yılında İstanbul'da doğdu. Sıkı ve düzenli bir tahsil hayatı oldu. Babasının nüfuzu ve yazdığı eserler ile devlet erkanıyla iyi ilişkiler kurması sayesinde müderrislik görevlerinde hızla yükseldi. Müderrislik ve kadılık gibi görevler sebebiyle İstanbul'un haricinde Şam, Halep ve Mısır'da bulundu. Şairliği kuvvetli olan Osmânzâde, melikü's-şuarâ/reîs-i şâirân unvanını elde etti. Mısır yüksek kadısı iken 2 Ramazan 1136/25 Mayıs 1724 Perşembe günü aralarındaki bir husumetten dolayı Mısır valisi Nişancı Mehmed Paşa (v. 1140/1728) tarafından zehirletilerek öldürüldü.³⁸⁶

Birçok eser telif eden Osmânzâde'nin çalışmamızı ilgilendiren eseri *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, birçok kaynak tarafından ona nispet edilmektedir.³⁸⁷ *Tuhfetü's-sultân* olarak da adlandırılan³⁸⁸ eser Türkçe kaleme alınan Ebû Hanîfe menâkıblarındandır. Edebi yönü kuvvetli olan bir kimsenin kaleminden çıkmış olması sebebiyle önem arz eden eserin günümüze ulaştığına dair bir ize ulaşamadık. Bu sebeple ayrıntılı olarak tanıtmaya imkanımız bulunmamaktadır.

2.40. Nazîrâ İbrâhîm (1188/1774) – Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam

Adı İbrâhîm b. Mustafâ b. 'Abdillâh olan müellif Gülşeni şeyhi, şair ve tarihçi olup Edirnelidir. Hanefi biyografi derlemesi *Mehâmmü'l-fukahâ*'nın yazarı Mehmed Kâmî Efendi'nin (v. 1136/1724) yeğenidir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin (v.

³⁸⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-füdalâ*, III, 562-563; Çelebizâde, *Târîh*, s. 170-172; Karahan, "Osman-zâde Tâib", *İA*, IX, 453-454; Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, XXXIV, 2-3.

³⁸⁷ Çelebizâde, *Târîh*, s. 172; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 414.

³⁸⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 171.

1115/1703) katlini anlatırken 10 yaşında olduğunu söylediğine³⁸⁹ göre yaklaşık 1105/1693-4 yılında Edirne’de doğmuş olmalıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra amcası Mehmed Kâmî Efendi’nin Kahire kadılığı görevini üstlenmesi sebebiyle onunla beraber Mısır’a gitti. Döndükten sonra Trakya’nın çeşitli yerlerinde, Bağdat ve tekrar Mısır’da tedris, yargı ve irşad faaliyetleri yürüttü. 1188/1774 yılında vefat etti. Vefat yeri ile ilgili Edirne, Horpeşte (Yunanistan), Eski Zağra (Bulgaristan) şeklinde farklı rivayetler vardır.³⁹⁰

Birçoğu küçük risaleler şeklinde birçok eserin müellifi³⁹¹ olan Nazîrâ İbrahim Efendi’nin çalışmamızla ilgili olan eseri *Menâkıbü’l-İmâmî’l-A’zam*, günümüze ulaştığına dair bir iz bulamadığımız Ebû Hanîfe biyografilerindendir. *Hediyyetü’l-ârifîn*’de biyografisini kaydederken bu eserinden de bahseden³⁹² Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1338/1920), bibliyografik eseri *Îzâhu’l-meknûn*’unda ise Türkçe olduğunu söylediği eserin ilk cümlelerinden alıntı yapmıştır.³⁹³ Buradan eserin XIV/XX. yüzyılın başlarına ulaştığını anlamaktayız. Ancak taradığımız kataloglarda esere rastlayamadık. Bu sebeple içeriği hakkında bilgi verme imkanımız bulunmamaktadır.

2.41. Müstakîmzâde (1202/1788) – Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam

Tam adı Süleymân Sa’düddîn b. Mehmed Emîn³⁹⁴ b. Mehmed Müstakîm olan müellifin ailesine mensup kimseler, dedesi Müstakîm’e izafetle Müstakîmzâde olarak bilinir.³⁹⁵ 1131 yılının Receb (Mayıs-Haziran 1719) ayında İstanbul’da doğdu. İlim ehli bir ailede yetişen Müstakîmzâde, çok sayıda hocadan çeşitli ilimler tahsil etti. Bir

³⁸⁹ Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 135.

³⁹⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 417-418; Osmânzâde, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 224-226; Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 274; Akkuş, “Nazîrâ İbrâhîm Efendi”, *DİA*, XXXII, 454.

³⁹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 418-419.

³⁹² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, 38.

³⁹³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, II, 560.

³⁹⁴ *Hediyyetü’l-ârifîn* ve muhtemelen onu kaynak alan muasır kaynaklar baba adını ‘Abdurrahmân Emnullâh olarak kaydetmektedir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, 405; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 127; Ebû Zeyd, *Tabakâtü’n-nessâbîn*, s. 181.

³⁹⁵ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1218.

müddet Bursa ve Bolu’da bulunduktan sonra İstanbul’a döndü. Hayatını eser telifi ve istinsahı ile geçiren Müstakîmzâde, 10 Şevval 1202/14 Temmuz 1788 Pazartesi günü İstanbul’da vefat etti.³⁹⁶

Çok sayıda eser telif eden Müstakîmzâde’nin çalışmamızla ilgili olan kitabı *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam*, Türkçe kaleme alınmış orta-geniş hacimli bir eserdir. Eserin yazımına 1168 yılının Muharrem ayının sonlarında (Kasım 1754) başlanmıştır.³⁹⁷ Henüz yazma halinde olan eserin müellif nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları Bölümü, nr: 1312’de (136 vr.) bulunmaktadır.

Secîli ifadeler kullanılarak besmele, hamdele, şehadet ve salvele ile başlayan eserin girişinde çeşitli hadis kaynaklarında geçen Hz. Âişe’den (v. 58/678) gelen “Rasulullah (s.a.s.) bize insanlara seviyelerine göre muamele etmemizi emretti” hadisi nakledilmiş; bu hadisin mucebince Ebû Hanîfe hakkında bir eserin cem edilmesi gerektiğini ifade ederek eserin yazım saiki müellifi tarafından beyan edilmiştir.³⁹⁸ Ardından eserin planı; 4 rabıtan oluşun bir mukaddime, eserin asıl konusunu ihtiva eden 24 feride, yine 4 dabitadan oluşun bir hâtıme şeklinde belirlenmiştir.³⁹⁹

Mukaddimeyi oluşturan rabıtaların ilk üçünde sırasıyla birliği emir ile ihtilaf ve fırkalara bölünmekten nehiy, ümmetin ihtilafının rahmet olmasından hareketle bütün müctehidlerin hidayet üzere olup ictihadlarından dolayı sevaba nail olmaları, eyliya hakkında kötü konuşmaktan sakınma ve iyiliklerini anmaya teşvik ile Ebû Hanîfe’nin şanına layık olmayan sözler sarf edenlere cevaplar gibi konulardan bahsedilmektedir. Kitabın yazımı ile ilgili bazı gerekli bilgilerden bahsedilecek son rabıtada ise eserin yazım hikayesi anlatılmış, buna göre müellif öncelikle kendinden önce Ebû Hanîfe menakıbına dair yazılan eserlerin ismini tek tek sayarak bu eser ve yazarlarından övgü

³⁹⁶ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, V, 1552; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 157; Yılmaz, “Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, XXXII, 113-114.

³⁹⁷ 16. feridenin başında o gün padişah III. Osman’ın (v. 1171/1757) tahta çıktığını kaydetmesi (Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 69^b) eserin yarısının bir ay kadar bir sürede yazıldığını göstermektedir. (Tahta çıkış tarihi 28 Safer 1168/17 Aralık 1754) Bu hızla yazıma devam edilmişse eser aynı yıl (1168/1755) içerisinde tamamlanmış olmalıdır. Eserin bitişine tarih düşmek için yazdığı *بر عالی کنید زیا* (Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 93^b) ebced hesabıyla 1122’ye tekabül etmesi problem arz etmektedir. Zira bu tarihte müellif henüz doğmuş değildir.

³⁹⁸ Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 1^b-2^a.

³⁹⁹ Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 2^a-3^a.

ile bahsetmiş, ancak salihlerin zikredildiği yere rahmet ineceği ve kişinin sevdiği ile beraber olacağı fehvalarınca böyle bir eser yazmak istediğini, bu eserden ölüm anında veya sonrasında istifade edeceğini niyaz ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁰

Eserin Ebû Hanîfe biyografisi ile ilgili olan bölümünü oluşturan feridelerin içerikleri de sırasıyla şöyledir: 1. feride: nesebi, ismi, künyesi, doğum tarihi, fiziki görünüşü 2. feride: gelişini müjdeleyen rivayetler ve değerlendirmeleri 3. feride: görüştüğü sahabiler ve onlardan rivayet ettiği hadisler 4. feride: hocaları (320 kişi alfabetik tablo ile) 5. feride: kendisinden ders alan alimler (924 kişi alfabetik tablo ile) 6. feride: küçüklüğü ve ilim tahsiline başlayışı 7. feride: hocasından sonra ifta ve tedris işlerini üstlenmesi 8. feride: mezhebinin dayandığı deliller 9. feride: başka alimlerde bulunmayan özellikleri (hasâisi) 10. feride: alimlerin ona ve fıkına olan övgüleri 11. feride: gece ibadeti ve çok Kuran okuması 12. feride: Allah korkusu, Allah'ın rızasını gözetmesi ve kendisini ilgilendirmeyen şeylerden dilini muhafaza etmesi 13. feride: cömertliği 14. feride: takvası, zühdü ve güvenilirliği 15. feride: keskin zekası, feraseti, şaşırtıcı sorulara verdiği müthiş cevaplar 16. feride: güzel ahlakı 17. feride: geçimi ve giyimi 18. feride: hikmet ve öğütleri 19. feride: kadılık görevini reddetmesi, hapsedilmesi ve dövülmesine rağmen yine de kabul etmemesi 20. feride: tercih ettiği kıraatler (Fatiha suresi örneği) 21. feride: çok hadis bilmesi, *Müsnedü Ebû Hanîfe* derleyen alimler, onun kanalıyla gelen hadislerden seçilen 40 hadis derlemesi 22. feride: hastalığı ve ölüm sebebi 23. feride: yaşarken ve öldükten sonra görüldüğü rüyalar 24. feride: hakkında söylenen şiirler.

Hatimeyi oluşturan dabıtarların içeriği ise sırasıyla şöyledir: hakkındaki iftiralara karşı bazı büyük alimlerin verdikleri cevaplar, cerh ve tadil kaideleri, bazı alimlerin Ebû Hanîfe'ye muhalefetlerine reddiye, bu alimlerin bazı sözlerine reddiye. Hâtimenin hâtimesi ise birinci bölümde bazı tabakat kitaplarında bulunduğunu söylediğimiz câmi'/fevâid bölümü ile sona ermektedir. Bazı eserlerde kısa olan bu bölüm Müstakîmzâde'nin eserinde toplam hacmin yaklaşık %25'ine tekabül edecek kadar uzun

⁴⁰⁰ Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 9^b-10^b.

tutulmuş⁴⁰¹ olup Ebû Hanîfe'nin biyografisi ile ilgili olmayan çok sayıda fâide bu bölümde okuyucunun ilgisine sunulmuştur.

Eserin mukaddimesi ve hâtimesinde Ebû Hanîfe biyografisinden ziyade onunla ilgili olan veya olmayan genel konulardan bahsedildiği için kaynaklarının çok geniş bir yelpazede olduğunu söylemek mümkündür. Eserin aslını oluşturan ferideler bölümüne gelince bu bölümde eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *'Ukûdü'l-cümân*'ının yoğun etkisi görülmektedir. Bu etki eserlerin bölümlerinin (bâblar-ferîdeler) isimleri ve içeriklerinde, müellifin mezheplere yaklaşımında açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Öte yandan *'Ukûdü'l-cümân*, Müstakîmzâde'nin önemli bilgi kaynaklarından biri olarak da dikkat çekmektedir.⁴⁰² Ayrıca onun da kaynağı olan es-Süyûtî'nin⁴⁰³ (v. 911/1505) yanı sıra el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, es-Sivâsî'nin (v. 1006/1597) *el-Hiyâz*'ı gibi eserler ile es-Sebezmûnî (v. 340/952) ve ez-Zehebî (v. 748/1348) gibi Ebû Hanîfe biyografisi yazarlarından da istifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Bunların haricinde *el-İştikâk*, *el-Elfiyye*, *el-Misbâh*, *Hilyetü'l-evliyâ*, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, *Şerhu Me'âni'l-âsâr* ve temel hadis kaynakları gibi geniş yelpazede eserler *Menâkıbü-İmâm-ı A'zam*'ın teşekkülünde başvurulan kaynaklardır.⁴⁰⁵ Son dönemde yazılan birçok menâkıb eserinde olduğu gibi sadece ilk ravinin adının geçtiği kaynak belirtilmeyen haberler de dikkat çekici orandadır.⁴⁰⁶

Müstakîmzâde'nin tarih düşürmedeki mahareti eserde sıklıkla karşılaşılan sanatsal unsurlardandır. Birçok tarihi husus ebced hesabı ile tarih düşürülmek suretiyle yazıyla ifade edilmiştir.⁴⁰⁷ Secîli ifadeler ile şiirler de sanatsal unsur olarak eserde yer almaktadır.⁴⁰⁸ Ebû Hanîfe biyografisine özel şiirleri içeren el-Mekkî'nin (v. 568/1172)

⁴⁰¹ Bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 101^a-136^b.

⁴⁰² Örneğin bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 3^a-3^b, 4^b-5^a, 6^b, 10^b, 13^b.

⁴⁰³ Örneğin bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 3^b, 13^a, 13^b, 16^a.

⁴⁰⁴ Örnekleri için bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 11^a, 11^b, 12^a, 12^b, 14^a, 14^b, 19^b, 21^a, 38^a, 41^a, 79^b, 80^b.

⁴⁰⁵ Örnekleri için bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 12^b, 13^b, 14^b, 15^b, 19^b, 50^b, 85^a, 88^a.

⁴⁰⁶ Bazı örnekleri için bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 11^a, 11^b, 12^a, 13^a, 14^a, 23^b, 25^b, 26^a.

⁴⁰⁷ Örnekleri için bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 84^a, 86^a, 86^b, 87^a, 93^b.

⁴⁰⁸ Örneğin bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 16^b, 19^b, 85^b, 86^a, 87^a, 91^a vd.

Menâkıbü Ebî Hanîfe'sinden ve tamamen manzum olan es-Sivâsî'nin (v. 1006/1597) *el-Hiyâz*'ından şiir alıntıları da yapılmıştır.⁴⁰⁹

Müstakîmzâde'nin Osmanlı devletinde görev yapmış şeyhülislamların biyografilerini derlediği *Devhatü'l-meşayih* adlı eseri de şeyhülislamın Hanefi mezhebinden olması sebebiyle çalışmamızı ilgilendirmekteyse de özel bir gruba has kılınmış olması sebebiyle bu eseri ayrıntılı olarak tahlil etmeyeceğiz.

2.42. Diğer Eserler

“Ebû Hanîfe Biyografileri” bölümünün buraya kadarki kısmında Ebû Hanîfe'nin biyografisi odaklı eserleri tanıtmaya çalıştık. Bu başlıkta ise Ebû Hanîfe biyografisi olduğu düşünülebilecek olup incelemelerimiz sonucunda çalışmamız kapsamı dışında bıraktığımız eserlerden bahsedecek, bu eserleri kapsam dışı bırakma sebeplerini izah etmeye çalışacağız.

1. *Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe*: Meşhur Hanefî fıkıh metni *el-Muhtasar*'ın müellifi olan el-Kudûrî'ye (v. 428/1037) ait olan *Nübze*, esasında müstakil bir çalışma olmayıp *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserinin girişinde bulunan 1-2 varaklık bölümün müstakil olarak istinsah edilmesinden ibarettir. Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr: 1479/6'da ve Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi, nr: Arab 283/13'te bulunan müstakil yazmalarının hemen başında eserin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'den alınma olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁰ Ayrıca eser Ebû Hanîfe'nin biyografisini vermekten çok müellifin girişte ifade ettiği üzere Ebû Hanîfe'nin mezhebinin diğer mezheplere olan üstünlüğünü ispat amacıyla kaleme alınmış, buna dair delillerin sıralanması şeklinde teşekkül etmiştir. Hem biyografi odaklı bir içeriğe sahip olmaması, hem de başka bir eserin bir parçası olması sebebiyle *Nübze*'yi çalışmamız kapsamı dışında bıraktık.

2. *el-Beyân ve'l-burhân fî cümel min fedâili'l-İmâmi'l-A'zam*: Ebû Bekir 'Atık b. Dâvûd el-Yemânî'ye (v. 460/1068) ait olan eserin bir nüshası Süleymaniye

⁴⁰⁹ Örneğin bkz. Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 12^a, 14^b, 68^a, 91^b, 92^a, 92^b-93^a, 93^b.

⁴¹⁰ el-Kudûrî, *Nübze*, vr. 69^b.

Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1933'te bulunan mecmuanın 2^a-64^a varakları arasında bulunmaktadır. “Bir kimse ‘Niçin Ebû Hanîfe’nin mezhebini diğer mezheplere tercih ediyorsunuz?’ derse derim ki...” şeklinde başlayan⁴¹¹ eser biyografi odaklı olmayıp Hanefî mezhebinin tercih edilme sebeplerini açıklamak için kaleme alınmıştır. Eserin içeriği incelendiği zaman el-Kudûrî’nin (v. 428/1037) *Nübze*’sinin şerhi mahiyetinde olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Bu sebeple çalışmamızın kapsamı dışına çıkarılmıştır.

3. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*: Fuâd Sezgin, el-Hatîb el-Bağdâdî’ye (v. 463/1071) nispet ederek *Menâkıbü’l-İmâmî’l-A‘zam* ismiyle kaydettiği bu eserin bir nüshasının Hacı Selim Ağa Kütüphanesi’nde bulunduğunu söylemektedir.⁴¹² Ancak bahsettiği nüshanın başında müellif tarafından da ifade edildiği üzere eser Ebû Hanîfe’nin değil, İmam Şâfîi’nin (v. 204/820) menkıbelerine dairdir.⁴¹³ el-Hatîb el-Bağdâdî’nin Ebû Hanîfe’nin biyografisine dair yazdığı en uzun çalışma *Târîhu Bağdâd*’ın içerisinde geçmekte olup matbu nüshada 143 sayfalık bir hacme sahiptir.⁴¹⁴ İçerisindeki Ebû Hanîfe eleştirilerine *es-Sehmü’l-musîb fi’r-redd ‘ale’l-Hatîb* ve *Te’nîbü’l-Hatîb ‘alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine’l-ekâzîb* gibi reddiyelerin yazıldığı ilgili bölüm müstakil bir çalışma olmadığı için çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

4. *Menakıbü’l-İmâm Ebî Hanîfe*: Bazı kataloglarda el-Kuşeyrî’ye (v. 465/1072) nispet edilen⁴¹⁵ eserin birçoğu müellif kaydı bulunmayan çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.⁴¹⁶ Hz. Peygamberin ehl-i beyt ile beraber dua etmesi üzerine Hz. Cebrail’in gökten bir sofraya indirmesi kıssası ile başlayan eserde, Hızır’ın (a.s.) Ebû Hanîfe’den beş yıl ders aldığı, vefatından sonra da Allah Teâlâ’nın özel izni ile kabrinde beş yıl kadar daha ders alarak tüm ilmi delilleri ile öğrendiği, V/XI. yüzyıl olunca

⁴¹¹ el-Yemânî, *el-Beyân ve’l-burhân*, vr. 2^b.

⁴¹² Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*, III, 34.

⁴¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Menâkıb*, vr. 193^b.

⁴¹⁴ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 444-586.

⁴¹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr: 2017, vr. 166^b-169^b ve Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 1434/2, vr. 187^b-189^a’da bulunan nüshalar katalogda el-Kuşeyrî’ye nispet edilmiştir.

⁴¹⁶ Müellif kaydı olmayan Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr: 1934/1, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 406/2, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1705/5, 2811/40, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, nr: 1732/39’da bulunan nüshalar bu esere aittir.

Allah'ın emri ile Ebû Hanîfe'den öğrendiği bütün ilmi el-Kuşeyrî'ye öğrettiği, el-Kuşeyrî'nin bütün öğrendiklerini bin kitaba yazdığı ve bu kitapları bir sandığa koyduğu, emri üzerine bir müridinin bu sandığı Ceyhun nehrine attığı, nehirden çıkan bir elin sandığı emaneten teslim aldığı, kıyamet yaklaştığı zaman Hz. İsa'nın (a.s.) Deccâl'i öldürdükten sonra tüm dünyada İslam şeriatı ile hükmedebilmek için bu kitaplara ihtiyaç duyacağı, bu sebeple gidip Ceyhun nehrinden bu kitapları alacağı şeklinde tasdiki mümkün olmayan, hiçbir ilmi kıymeti bulunmayan hikayeler yer almaktadır. İçerisindeki hikayelerin uydurma olduğuna dikkat çekmek için bazı nüshaların ilk sayfalarının kenarlarında baştan sona küfür/yalan/uydurma olduğuna dair uyarılar yazılmıştır.⁴¹⁷ İçeriğinin bu şekilde olması sebebiyle bu hikayeleri çalışmamız kapsamına alıp önem atfetmeyi uygun görmedik.

5. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*: Bazı modern çalışmalarda 'Ali el-Kârî'ye (v. 1014/1606) bu isimde bir eser nispet edilmektedir.⁴¹⁸ *el-Esmâru'l-ceniyye* başlığında genişçe izah edeceğimiz üzere bu eser, müstakil bir çalışma olmayıp aynı müellife ait *el-Esmâru'l-ceniyye*'nin bir bölümünden ibarettir. Müstakil bir eser olmadığı için eseri ayrı bir başlıkta incelemedik.

6. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*: Mustafâ b. İsmâ'îl el-Florinevî'ye (v. 1244/1828-9) ait olan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, nr: 1257'de (47 vr.) bulunmaktadır. Eserin ismi Ebû Hanîfe biyografisi olduğunu göstermesine rağmen içeriği için bu tanımlamayı yapmak doğru değildir. Zira müellifinin belirttiği üzere eser, Ebû Hanîfe'nin re'yi ve kıyası naslara tercih ettiğini iddia eden bir kimseye reddiye olarak yazılmıştır.⁴¹⁹ Eserin içeriği de reddiye odaklı olduğu için çalışmamızın kapsamı dışında olması gerektiği kanaatine vardık.

⁴¹⁷ Örneğin bkz. Mechul müellif, *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe*, vr. 169^a.

⁴¹⁸ Bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, naşirin girişi, I, 62; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 404.

⁴¹⁹ el-Florinevî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 1^b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANEFİ BİYOGRAFİ DERLEMELERİ

Hanefi biyografi geleneğini oluşturan en önemli yazılı mateyaller kuşkusuz Hanefi alimlerin biyografilerini toplayan ansiklopedik eserlerdir. Mezhebin tam anlamıyla teşekkül ettiğinin habercisi olarak da kabul edilen bu eserler, mezhep müntesibi alimlerin biyografisini içermek suretiyle tarihsel süreç içerisinde mezhebin gelişim/değişim fotoğrafını ortaya koymakta; ayrıca biyografi yazımının faydaları başlığında saydığımız birçok faydanın elde edilmesini sağlamaktadır.

Mezhebin biyografi yazımının temel unsurları olan bu eserler, çalışmamızın en önemli kısmını oluşturmaktadır. “Ebû Hanîfe Biyografileri” bölümünde olduğu gibi bu bölümde de eserler müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik sıra esas alınarak tanıtılacaktır.

3.1. es-Saymerî (436/1045) – Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih

Hanefi biyografi derlemelerinin ilki olan *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*’in müellifi Ebû ‘Abdillâh el-Hüseyin b. ‘Ali b. Muhammed b. Ca‘fer es-Saymerî’dir. Basra yakınlarında bir nehir olan Saymer’in üzerindeki küçük köylerden¹ olup 351/962 yılında doğdu. Küçüklüğünü Bağdat’ta geçirdi. Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlarından el-Merzübânî (v. 384/994) gibi hocalardan ders aldı. Hac için yola çıktığında Dimaşk’a da uğradı.² Medâin kadılığının ardından görevlendirildiği Kerh (Bağdat) kadılığı görevini

¹ es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 576.

² İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XIV, 264.

vefatına kadar sürdürdü. 22 Şevval 436 gecesı (11-12 Mayıs 1045 Cumartesi-Pazar) Derbüzzerrâdîn’de (Bağdat) vefat etti.³

es-Saymerî’nin Hanefî biyografi geleneğinin önemli taşlarından birini oluşturan *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*’i, birçok kaynakta Ebû Hanîfe menâkıbları içinde sayılmakta veya es-Saymerî’ye nispet edilerek *Menâkıbü Ebî Hanîfe* ismiyle kaydedilmektedir.⁴ Bunda eserin hacminin yarısının Ebû Hanîfe biyografisine özel olması ile kendisinden sonra yazılan Ebû Hanîfe menâkıblarının en önemli kaynaklarından biri olmasının etkisi muhakkaktır. Ancak muasır bazı çalışmaların da kabul ettiği⁵ üzere kanaatimizce *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* ilk Hanefî tabakatı/biyografi derlemesidir. Zira “Ebû Hanîfe Biyografileri” bölümünde tanıttığımız Ebû Hanîfe menâkıblarından bazıları mezhep imamının biyografisinin yanında sadece öğrencilerinin biyografileri ile yetinirken *Ahbâru Ebî Hanîfe* eserin yazım tarihi olan 404/1014 yılına kadarki meşhur Hanefilerin birçoğunun biyografisini içermektedir. Zaten bizzat müellif de ilgili bölümün başında “Bugüne Kadarki Ebû Hanîfe Ashâbının Tabakatı” başlığını, sonunda da “ashabımızın tabakatının sonu” ifadesini kullanmıştır.⁶ Bu bölümde tabaka sisteminin kullanılmış olması da eserin tabakat türünün örneklerinden olduğunu göstermektedir. Eserin ilk bölümünde Ebû Hanîfe’nin biyografisinin çok geniş bir şekilde yer alıyor olması tabakat türünün örneklerinden olmasına engel değildir. Zira ileride *Nazmü’l-cümân*, *et-Tabakâtü’s-seniyye* gibi örneklerinde göreceğimiz üzere herkesin ittifakla tabakat kabul ettiği birçok eserin baş tarafında mezhep imamının biyografisinin geniş bir şekilde yer alması söz konusu olabilmektedir.

Eserin içeriğine gelince toplam hacmin yaklaşık yarısını (81 sayfa) oluşturan ilk bölüm Ebû Hanîfe’nin biyografisine özeldir. Daha sonra yazılacak birçok Ebû Hanîfe

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 634-635; es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, III, 576; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXIX, 425-426; el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, II, 116-118. Vefat tarihi kaynaklarda 21 Şevval 436 Pazar gecesı olarak verilmektedir. Ancak hesapla belirlenen takvimde 21 Şevval, Cumartesi gününe denk gelmektedir. Bu durumda o senenin Şevval ayının başlangıcının tespitinde 1 günlük bir kayma söz konusu olduğu anlaşılmaktadır ki hesapla belirlenen takvime göre vefat tarihi 22 Şevval 436 olmaktadır.

⁴ Örneğin bkz. el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 3^b; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1837; Brockelmann, *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, III, 236.

⁵ Başoğlu, “Saymerî, Hüseyin b. Ali”, *DİA*, XXXVI, 216.

⁶ es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 155, 173.

menâkıbını da etkileyecek bir başlıklandırmaya sahip olan bu bölümde sırasıyla şu konularda bilgiler verilmiştir: nesebi, fiziki görünüşü, doğumu, karşılaştığı sahabiler, fıkıh ilmine yönelişi, ifta işini üstlenmesi, mezhebinin dayandığı deliller, güzel çıkarım yaptığı meseleler, vakarı, zekası, takvası, zühdü, güvenilirliği, güzel komşuluğu, gece ibadeti, Kuran okuması, yakarışı, hoşgörüsü, cömertliği, vakarı (tekrar) ve kararlılığı, anne-babasına itaatkar olması, kıskanılması sebebiyle çektiği sıkıntılar, İbn Hübeyre ile olan haberleri, Ebû Ca'fer el-Mansûr ile olan haberleri, Süfyân es-Sevrî ile olan haberleri, eş-Şa'bî - Muhârib b. Dînâr - el-A'meş ile olan haberleri, faziletlerine dair söylenen sözler, hakkında söylenen methiye ve mersiye şiirleri, vefatı.

Ebû Hanîfe'nin biyografisinin akabinde mezhebin ilk döneminde yaşamış bazı meşhur alimlerinin biyografilerine geçilmiş; sırasıyla Ebû Yûsuf (v. 182/798), Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), Dâvûd et-Tâî (v. 165/781 (?)), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805), el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lûî (v. 204/819), 'Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), İsmâ'îl b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 212/827), 'Îsâ b. Ebân'ın (v. 221/836) biyografileri ele alınmıştır. Buraya kadar olan kişilerin biyografileri sonrakilere nispeten daha uzundur.

Eserin tabakat diye adlandırılan bundan sonraki bölümü ise yazım üslubu olarak önceki bölümden farklıdır. Sözlü kültürle gelen senetli bilgiler yerine genellikle kaynak belirtilmeden doğrudan bilgiler sunulmuştur. Bu bölümdeki biyografilerin hacimleri daha kısadır. Toplam 47 biyografinin yer aldığı bölümde gözetilen sistemin odak noktası aynı hocadan ders alma veya akran olma vasfıdır. Biyografiler her ne kadar buna göre sıralansa da tabakalara göre tasnif söz konusu olmayıp ara başlıklandırma yapılmadan peş peşe sıralanma tercih edilmiştir. Alanın ilk eseri olduğu için henüz tasnif sisteminin yerleşmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Tabakat bölümünün sonunda müellifinin ifade ettiği üzere daha çok Irak Hanefileri yer almaktadır. Horasan ve Maveraünnehir bölgesindeki Hanefî alimlerinden olup haberleri Irak bölgesine ulaşanlar da esere dahil edilmiştir.⁷ Bu itibarla *Ahbâru Ebî Hanîfe*'nin mekan açısından sınırlı tabakatlara yakın olduğu ifade edilebilir.

⁷ es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 173.

Eserin kaynaklarına gelince Ebû Hanîfe ve akabinde gelen alimlerin biyografileri anlatılırken o dönemde yazılmış şahsi biyografi eserlerinde olduğu gibi sözlü kültür, ağırlıkla müracaat edilen kaynak olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla senetli rivayetler eserde baskın olarak yer almaktadır. Bu senetleri daha yakından inceleyen Nurit Tsafrir, haberlerin daha ziyade şu rivayet kanallarıyla geldiğini tespit etmiştir:

- ‘Abdullâh b. Muhammed el-Hulvânî veya ‘Ömer b. İbrâhîm el-Mukri’ > Mükram b. Ahmed > Ahmed b. Muhammed b. el-Muğallis el-Himmânî veya diğer raviler

- el-‘Abbâs b. Ahmed el-Hâşimî > Ahmed b. Muhammed el-Miskî veya Ahmed b. Muhammed el-Mansûrî > İbn Kâs ‘Ali b. Muhammed en-Neha‘î

- Ahmed b. Muhammed el-Sayrafî > ‘Ali b. ‘Amr el-Harîrî > İbn Kâs ‘Ali b. Muhammed en-Neha‘î

- ‘Abdullâh b. Muhammed el-Esedî > Ebû Bekir ed-Dâmegânî > et-Tahâvî

- Muhammed b. ‘İmrân el-Merzübânî > Ahmed b. Kâmil veya diğer raviler

- ‘Ali b. el-Hasen er-Râzî > Muhammed⁸ b. el-Hüseyn ez-Za‘ferânî > Ahmed b. Ebû Hayseme

- el-Hüseyn b. Hârûn ed-Dabbî > Ahmed b. Muhammed b. Sa‘îd el-Hemedânî.⁹

Bu zincirlerin sonunda yer alan el-Himmânî (v. 308/921), et-Tahâvî (v. 321/932) ve İbn Kâs’ın (v. 324/935) isimleri Ebû Hanîfe hakkında şahsi biyografi eseri yazarlar arasında da zikretmiştik. Bu müelliflerin hocalarından aldıkları bilgileri bir kitapta derlemenin yanı sıra öğrencilerine sözlü olarak da aktardıkları, bilgilerin raviler aracılığı ile es-Saymerî’ye ulaştığı anlaşılmaktadır.

⁸ Tsafrir, bu ravinin ismini Ahmed olarak kaydetmiştir; ancak -bir yer hariç- bütün rivayetlerde ismi Muhammed olarak geçmektedir.

⁹ Tsafrir, “Semi-Hanafîs”, s. 75-76.

Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih ilk dönem eserlerinden olmasına rağmen gördüğü teveccühün bir eseri olarak çok sayıda nüshası ile günümüze ulaşmıştır. Eserin defalarca baskısı yapılmıştır (Haydarabad 1965, 1974; Beyrut 1976, 1985).¹⁰

3.2. el-Hemedânî (521/1127) – Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe

Hakkında çok az malumata sahip olduğumuz *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe*'nin müellifi, Ebu'l-Hasen Muhammed b. 'Abdûlmelik b. İbrâhîm el-Hemedânî'dir. el-Hemedânî nisbesiyle bilinen bir alim olan babasına izafetle İbnü'l-Hemedânî olarak da anılır.¹¹ Şafii mezhebine müntesiptir.¹² 463 yılının Şaban ayının ortalarında (Mayıs 1071) doğdu.¹³ Doğum yeri konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık ama babası Bağdat'ta ikamet ettiğine göre burada doğmuş olma ihtimali kuvvetlidir. Şafii mezhebine müntesip bir fakih olan babasından ve Bağdat'taki diğer alimlerden ders aldı. Hayatını Bağdat'ta sürdüren el-Hemedânî, 6 Şevval 521/15 Ekim 1127 Cumartesi günü burada vefat etti.¹⁴

el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe*'yi, müellifin babası Ebu'l-Fadl 'Abdûlmelik el-Hemedânî'ye (v. 489/1096) nispet etmesi,¹⁵ muhtemelen el-Kureşî'nin (v. 775/1373) baba el-Hemedânî'nin tercümesini verirken oğlu için kullandığı "*Tabakâtü'l-Hanefiyye ve's-Şâfiyye* sahibi" ifadesininin¹⁶ tercüme sahibine ait olduğunu zannetmesi sebebiyledir. Daha sonraki bazı kaynaklarda da aynı hata devam ettirilmiş, tartışmalara neden olmuştur.¹⁷ Eserin baba el-Hemedânî'ye nispeti,

¹⁰ Başoğlu, "Saymerî, Hüseyin b. Ali", *DİA*, XXXVI, 216.

¹¹ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 429; II, 60.

¹² el-Kureşî (v. 775/1373) hem müellifi, hem de babasını Hanefî mezhebinden zannetmektedir. Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 8; II, 469.

¹³ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, VI, 135.

¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntezam*, XVII, 248; es-Safedî, *el-Vâfi*, IV, 30; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, VI, 135; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 85; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 248.

¹⁵ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 161^a; 181^b; 204^b.

¹⁶ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 469.

¹⁷ Örneğin bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 189-190. Hatta esasında Şafii olan baba el-Hemedânî'nin (v. 489/1096) el-Kureşî (v. 775/1373) tarafından hatayla Hanefilere özel olan tabakat

diğer kaynaklardaki bilgilerle¹⁸ de çelişmektedir. Öte yandan baba el-Hemedânî, tarihçi oğlunun aksine dil, hesap, feraiz ve fıkıh bilgisi ile ön plana çıkmakta¹⁹ iken tarih/biyografi yazıcılığı ile ilgilendiğini gösteren bir kayıt da bulunmamaktadır.²⁰ Dolayısıyla eserin oğul el-Hemedânî'ye ait olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

el-Hemedânî'nin biyografisini veren kaynaklarda diğer eserlerinin isimleri sayılırken *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe* adında bir eserinden bahsedilmemektedir. Kaydedilen eserleri arasında en yakın konuya sahip olanı *Tabâkatü'l-fukahâ* olup²¹ bu eserin de Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) dört mezhep ile Zahirî mezhebi fakihlerinin biyografilerini derlediği *Tabakâtü'l-fukahâ*'sının zeyli olduğu bildirilmektedir.²² *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe*'nin bu eser olması durumunda çalışmamız kapsamı dışında olması gerekmektedir.

Ancak el-Kureşî (v. 775/1373) ve el-Kefevî (v. 990/1582) alıntılar yaptıkları el-Hemedânî'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye* ve *'ş-Şâfiyye* diye bir eserinin olduğunu söylemektedir.²³ Bahsedilen eserin Hanefî ve Şafiileri kapsayan tek bir tabakat eseri olduğu ilk akla gelen ihtimal iken; Hanefiler için bir tabakat, Şafiiler için ise ayrı bir tabakat yazdığı şeklinde anlaşılmaya da müsaittir. Zira el-Kureşî (v. 775/1373) bir yerde *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe* diyerek²⁴ Hanefilere özel ayrı bir eser olduğu iddiasını destekleyecek bir ifade kullanmıştır. Başka bir yerde büyük hacimli olduğunu söylediği ve kısmen içeriğinden bahsettiği eseri gördüğünü ifade etmiş olması²⁵ da verdiği bilgiye güvenmemizi sağlamaktadır. Ancak eser bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmadığı için net bir karara varmak mümkün değildir.

eserinde zikredilmesi, bu Şafii alimin sonraki Hanefî biyografi derlemelerinde de yer bulmasına neden olmuştur. Örneğin bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, 204^b-205^a; bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 189-190.

¹⁸ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 605.

¹⁹ İbnü'n-Neccâr, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, XV, 8, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVI, 158.

²⁰ el-Kefevî'nin (v. 990/1582) ferâiz ve hesap bilgisi ile meşhur olan babasını, babasının babası olarak tanıtması da oğul ile babasını karıştırdığını göstermektedir. Bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 205^a.

²¹ es-Safedî, *el-Vâfi*, IV, 30; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, VI, 136; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 85.

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 133.

²³ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 469; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 161^a; 181^b; 204^b.

²⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 605.

²⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 8.

Yapılan alıntılardan eserde sözlü kaynaklardan ve bizzat şahit olma yoluyla elde edilmiş bilgilerden istifade edildiği,²⁶ sistematik olarak ise tabaka sisteminin kullanıldığı²⁷ anlaşılmaktadır.

3.3. Mes'ûd b. Şeybe – Tabakâtü'l-ashâb

Müellif hakkındaki bilgiler çok sınırlı olup kaynaklarda genelde aynı bilgilerin tekrarı söz konusudur. Birçok Hanefi kaynakta müellifin sadece tam adı ve iki eseri kaydedilmekte, hakkında daha fazla bilgi verilmemektedir.²⁸ Buna göre tam adı 'Îmâdüddîn Mes'ûd b. Şeybe b. el-Hüseyin es-Sindî'dir. *et-Ta'lim* ve *Tabakâtü'l-ashâb* adlı iki eseri bulunmaktadır. Biyografisini kaydeden tespit edebildiğimiz en eski kaynak *el-Cevâhiru'l-mudîyye* olduğu için müellifin en geç VIII/XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı söylenebilir. Hanefî mezhebine sıkıca bağlılığı ile bilinen Mes'ûd b. Şeybe, diğer mezhep imamları hakkındaki sözleri nedeniyle sert eleştirilere maruz kalmış,²⁹ ancak el-Kevserî (v. 1952) eleştirilere karşı müellifi savunmuştur.³⁰ Mezhebine bağlılığı *et-Ta'lim* adlı eserinde net bir şekilde görülmektedir.

Müellifin bizim çalışmamızla ilgili olan eseri *Tabakâtü'l-ashâb* olup araştırmalarımız neticesinde eserin günümüze ulaştığına dair maalesef bir iz bulamadık. Eserin kendinden sonraki Hanefi biyografi eserlerinde de kaynak olarak kullanılmaması kısa süre içerisinde kaybolduğunu göstermektedir. Müellifin günümüze ulaşan diğer eseri *et-Ta'lim*'de bu esere atıfta bulunması³¹ eserin varlığının en büyük delili olarak zikredilebilir. Eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye rastlayamadığımız için hakkında ayrıntılı bilgi verme imkanına sahip değiliz.

²⁶ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 324; II, 89, 423, 451, 716; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 161^a.

²⁷ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 44, 304.

²⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 469; İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 303; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 422^a; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 659.

²⁹ el-'Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII, 46.

³⁰ el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb*, s. 9.

³¹ Mes'ûd b. Şeybe, *et-Ta'lim*, vr. 2^a.

3.4. Kutbüddîn el-Halebî (735/1335) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Tam adı Ebû 'Ali/Muhammed Kutbüddîn 'Abdülkerîm b. 'Abdinnûr b. Münîr el-Halebî el-Mısırî olan müellif, Hanefî mezhebine müntesiptir.³² Halep'te doğdu.³³ Doğum tarihine dair kaynaklarda 26 Receb 663/14 Mayıs 1265³⁴ ve Recep 664/Nisan 1266³⁵ şeklinde iki farklı bilgi bulunması, muhtemelen bizzat kendisinden gelen sözlü ve yazılı ifadelerin farklı olması³⁶ sebebiyledir. İlk eğitimini dayısından aldı. Ardından Kahire, İskenderiyye, Dimaşk ve Hicaz'da çeşitli alimlerden dersler aldı. Hayatının çoğunu Kahire'de tedris faaliyeti ile geçiren Kutbüddîn el-Halebî'nin öğrencileri arasında el-Kureşî (v. 775/1373) de bulunmaktadır. 30 Receb 735/26 Mart 1335 Pazar günü burada vefat etti.³⁷

Kutbüddîn el-Halebî'nin biyografisini kaydeden kaynaklarda tarih ve biyografi yazımı ile ilgilendiğini gösteren *Târîhu Mısır* gibi önemli eserleri bulunmakla birlikte Hanefî alimlerin biyografilerini derlediği bir eserden bahsedilmemektedir. *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adında bir eser yazdığını gösteren elimizdeki tek delil, İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'da geçen bir alıntıdır. İbn Kutlûboğâ, "Hâfız Kutbüddîn 'Abdülkerîm b. 'Abdinnûr el-Halebî el-Hanefî, Hanefilere dair *Tabakât*'ında şöyle demiştir" diyerek Ebû Hanîfe'nin nesebi konusunda uzunca bir alıntı yapmıştır.³⁸ Eserler ve yazarlar konusunda titiz olan İbn Kutlûboğâ'nın verdiği bu bilgi kıymetli

³² Diğer kaynaklarda Hanefî olduğu kaydedilirken es-Safedî (v. 764/1363) Şafî mezhebinden olduğunu söylemektedir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi*, XIX, 56.

³³ el-Kefevî'nin (v. 990/1582) Mısır'da doğduğunu söylemesi (el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 310^b) hatalı olmalıdır.

³⁴ el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 146; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 310^b.

³⁵ ez-Zehebî, *Mu'cem*, s. 106; el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 398; el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 13.

³⁶ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 454. Bu durum ez-Zehebî'yi (v. 748/1348) de çelişkiye düşürmüş, doğum tarihini her iki yılda da kaydetmiştir. Bkz. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 166, 185.

³⁷ ez-Zehebî, *Mu'cem*, s. 106; el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 144-146; el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 454-455; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 361; el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 398-399; el-Hüseynî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz*, s. 13-15; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVIII, 378-379; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 336-337; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhira*, IX, 225; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 193.

³⁸ İbn Kutlûboğâ, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 37^b.

olmakla birlikte; öğrencisi el-Kureşî'nin (v. 775/1373) hocasının diğer eserleri, notları ve şifahi yolla aldığı bilgileri *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de kaynak olarak kullanmasına³⁹ rağmen bu eserine hiç müracaat etmemesi, yazdığı eserin konusu ile bire bir ilgili olmasına rağmen biyografisinde bu eserinden bahsetmemesi, kendisini *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'yi yazmaya teşvik eden ilk kişinin hocası Kutbüddîn el-Halebî olduğunu söyleyip hocasının topladığı notlardan istifade ettiğini açıklaması,⁴⁰ hatta eserin varlığına dair yegane delilimiz olan sözün sahibi İbn Kutlûboğâ'nın diğer eseri *Tâcü't-terâcim*'de geçen biyografisinde bile bu eserin kaydedilmemiş olması⁴¹ Kutbüddîn el-Halebî'ye ait *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adında bir eserin varlığı konusunda bizleri ciddi tereddüte sevk etmektedir. Ancak topladığı notları, temize çekilmemiş müstakil bir çalışma olarak görmek de hatalı olmayacaktır. Bahsedilen notların veya eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmamış olması sebebiyle içeriğinden ve kapsamından haberdar olamadığımız için kesin bir yargıda bulunmamak en doğrusu olacaktır.

3.5. et-Tarsûsî (758/1357) – Vefeyâtü'l-a'yân

Tam adı Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm⁴² b. 'Ali b. Ahmed ed-Dimaşkî olan et-Tarsûsî, Dimaşk Hanefi kâdîlkudâtı olan babası 'Îmâdüddîn et-Tarsûsî'ye (v. 748/1348) izafetle İbnü't-Tarsûsî olarak da bilinir. Kökleri Halep'e dayalı Tarsuslu bir aileden gelmekte olup Dimaşk'ın köylerinden biri⁴³ olan Cillik'te⁴⁴ 721/1321 yılında dünyaya geldi. Babasından ve Dimaşk'taki alimlerden dersler aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Önce babasının nâibi, 746/1345-6 yılında da makamını kendisine

³⁹ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 467; III, 95, 219, 315, 388; IV, 358.

⁴⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 9-10.

⁴¹ Bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 197-198.

⁴² el-Kureşî'nin (v. 775/1373) müellifin ismini Ahmed olarak kaydetmesi (el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 213) doğru değildir.

⁴³ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 154.

⁴⁴ et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 201^b. Yine Dimaşk'ın köyü olan (el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 122) Mizze'de doğduğu da bildirilmekte (el-Hüseynî, *Zeylü'l-İber*, s. 316) ise de kendi doğum yerini Cillik olarak kaydetmesi daha kuvvetli bir bilgi olduğu için onu esas aldık.

bırakması ile Hanefî kâdılkudâtı oldu. Azledildiği kısa bir süre hariç vefatına kadar bu görevi sürdürdü. 3 Şaban 758/22 Temmuz 1357 Cumartesi günü Dimaşk'ta vefat etti.⁴⁵

et-Tarsûsî'nin çalışmamız kapsamında olan eserinin tam adı *Vefeyâtü'l-a'yân min mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* şeklindedir. Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) bu eseri et-Tarsûsî'ye nispet ederek Hanefî tabakaları listesi içerisinde saymıştır.⁴⁶ Bu bilgilerden çalışmamız kapsamında olduğunu anladığımız *Vefeyâtü'l-a'yân*'ın bu ismiyle kaydedilmiş bir nüshasına Türkiye kütüphanelerinde rastlamadık. Bulabildiğimiz tek nüsha (Şam) Zâhiriyye Kütüphanesi, nr: 9625'te kayıtlı mecmuanın 11-15. varakları arasında bulunmakta olup kütüphanenin ayrıntılı katalogundan⁴⁷ anladığımız kadarıyla bu nüshanın içeriği; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey Koleksiyonu, nr: 84/3'de bulunan mecmuanın 201^b-205^b varakları arasında bulunan ve yine et-Tarsûsî'ye nispet edilen *Ürcûze fî vefeyâti'l-a'yân min mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* ile aynıdır. Kaydın başındaki ürcûze kelimesi, ya “reciz kalıbıyla yazılmış şiir” manasında olduğundan dolayı eserin şeklinde delalet ettiği için, ya da müellifin ilk varakta bu kelimeyi eseri için kullanması sebebiyle sonradan eklenmiş olmalıdır.⁴⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse eserin günümüze ulaşmadığı iddiası⁴⁹ doğru değildir.

4,5 varaklık boyutuyla küçük hacimli olarak niteleyebileceğimiz eser, nazım formatında yazılmıştır. Müellifinin baş tarafta ifade ettiği üzere Hanefî alimlerin vefat tarihlerinin kolay bir şekilde hafızada tutulmasını sağlama amacıyla kaleme alınmış olup bu amaca matuf olarak alimlerin vefat tarihleri ebced hesabı ile bulunabilecek

⁴⁵ el-Hüseynî, *Zeylû'l-İber*, s. 315-316; el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 43; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 129-130. Vefat tarihi kaynaklarda 4 Şaban 758 Cumartesi olarak geçmektedir (Bkz. İbn Râfî, *el-Vefeyât*, II, 202.) Ancak ilgili gün Pazara denk gelmektedir. O senenin Şaban ayının tespitinde hesapla belirlenen takvime göre 1 günlük bir kayma olduğu anlaşılmaktadır. Hesapla belirlenen takvimde vefat günü 3 Şaban 758 olmalıdır.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098. Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2019; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 16.

⁴⁷ er-Reyyân, *Fihris*, II, 564-565.

⁴⁸ *Ürcûze*'nin bir nüshasının da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü Koleksiyonu, nr: 634/2'de bulunan mecmuanın 81-85. varaklarında bulunduğu kataloglarda yer almasına rağmen; yaptığımız inceleme sonucu ilgili varaklarda küçük hacimli birden fazla manzum eser bulunduğunu, bunlardan sadece bir tanesinin (81^b-82^b) et-Tarsûsî'ye ait olduğunu, onun da yargıç kararlarının uygulanmadığı hususlarla ilgili bir eser olduğunu tespit ettik.

⁴⁹ Özel, “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 26.

şekilde kırmızı mürekkeple yazılan rumuzlarla ifade edilmiştir. Müellifinin iddiasına göre bu amaçla ve bu formatta kaleme alınmış başka bir eser bulunmamaktadır.⁵⁰

Eserin kapsamına gelince yazar baş tarafta kapsamı “vefatı kesin olarak bilinen Hanefi imamları ve ashabı” şeklinde belirlemiş, bu kapsamda Ebû Hanîfe’den başlayarak ‘Alâüddîn İbnü’t-Türkmânî’ye (v. 750/1349) kadar yaklaşık 124 kişinin vefat tarihi verilmiştir. Vefat tarihinin rumuzla ifade edilmesinde basamaklar bölünmemiş, örneğin Züfer b. Hüzeyl’in vefatı 100+50+8 sayılarına tekabül eden ن + ق + ح harflerinin birleştirilmesiyle حنق şeklinde ifade edilmiştir. Basamakların bölünmemesi ilkesi, hesap açısından kolaylık sağlasa da rumuzların birçoğunun manasız kelimeler olması akılda kalmama problemini doğurmuş, belki de eserin yazım amacının gerçekleşmesine engel olabilecek bir dezavantaj meydana getirmiştir.

Eserin nazım formatında olması, ezber açısından kolaylık sağlasa da; manzum eserlerde vezin ve kafiye’nin gözetilme zorunluluğu bazı alimlerin meşhur isimleri yerine daha az bilinen künye vs. gibi bilgileri ile anılmasına sebep olmuş, bu da ilgili alimin kimliğini tespit için ilave bir zahmete yol açmıştır.⁵¹ Alimlerin sıralamasında genellikle vefat tarihlerine göre kronolojik tertip gözetilmiş olmakla beraber, bazen yine şiir kuralları gereği takdim-tehirlere başvurulmuştur.⁵² Genelde vefat tarihi bilgisi ile yetinilirken bazen doğum tarihi, eserleri, memleketi gibi diğer biyografik bilgilere de yer verilerek biyografik bilgi açısından eser zenginleştirilmiştir.⁵³

3.6. İbnü’l-Mühendis (769/1367) – Tabakâtü’l-Hanefiyye

Tam adı Ebû Muhammed Salâhuddîn ‘Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sâlihî olan müellif, İbnü’l-Mühendis diye meşhurdur. 691/1292 yılında doğdu. Doğum yeri konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. İlim için Şam, Mısır ve Hicaz’da

⁵⁰ et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 201^b.

⁵¹ Örneğin bkz. et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 203^a, 203^b.

⁵² Örneğin bkz. et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 203^a, 204^a.

⁵³ Örneğin bkz. et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 204^b, 205^a.

birçok yer dolaştı. Hadisçi kimliği ile ön planda olup birçok hocadan hadis aldı, öğrencilerine hadis rivayet etti. Halep'i kendisine vatan ediniş vefatına kadar burada yaşadı. 21 Muharrem 769/17 Eylül 1367 Cuma günü Halep'te vefat etti.⁵⁴

İbnü'l-Mühendis'in biyografisini kaydeden İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449), onun Hanefî fakihleri için büyük bir tarih (biyografi) kitabı cem ettiğini, bu kitap için birçok yer dolaştığını, çok sayıda kaynaktan yararlandığını söylemektedir.⁵⁵ Çok emek sarf edilen bu kıymetli eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye maalesef rastlayamadık. İbnü'l-Mühendis'ten sonra yazılan Hanefî biyografi derlemelerinde de ondan yapılan alıntılara da rastlayamamış olmamız eserin yazıldıktan kısa bir süre sonra kaybolduğunu göstermektedir. Bunda *el-Cevâhiru'l-mudîyye* ile aynı zaman diliminde piyasaya çıkmış olmasının etkisi olabilir.

Son olarak Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) çıkardığı Hanefî tabakatlari listesinin sonunda İbnü'l-Mühendis'in *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'sini kaydettikten sonra bu eserin muhtasarının 956/1459 yılında vefat eden İbrâhim el-Halebî'ye ait olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Kâtip Çelebi'nin bu bilgide tek kalması, başka bir yerde el-Halebî'nin *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'yi ihtisar ettiğini söylemesi⁵⁷ ve bahsettiği eserin günümüze ulaşmamış olması, İbnü'l-Mühendis'in eseri ile ilgili bilginin hatalı olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak el-Halebî'nin her iki esere de ihtisar çalışması yapmış olması da mümkündür. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye dayanarak çağdaş araştırmacılar da böyle bir eserin varlığının imkan dahilinde olduğundan bahsetmektedirler.⁵⁸ Her ne kadar bu muhtasar eserin varlığı konusunda ciddi şüpheler olsa da kesin bir karara varmamak en doğru tutum olacaktır.

⁵⁴ İbn Râfî', *el-Vefeyât*, II, 321-322; el-Fâsî, *Zeylû't-Takyîd*, II, 53-54; el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 280; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, VII, 111-112; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhira*, XI, 81; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 201-202. Bu kaynakların bazılarında vefat tarihi 11 Muharrem 769/7 Eylül 1367, 25 Muharrem 769/21 Eylül 1367 veya 777/1375-6 olarak kaydedilmiştir.

⁵⁵ el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 280.

⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1099.

⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 617.

⁵⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 47; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, muhakkikin girişi, I, 2.

3.7. el-Kureşî (775/1373) – el-Cevâhiru'l-mudîyye

Ebû Hanîfe biyografileri içerisinde tanıttığımız *el-Büstân fî menâkibi imâmine'n-Nu'mân*'ın da yazarı olan el-Kureşî'nin hayatı hakkında bilgiyi ilgili başlıkta verdiğimiz için burada tekrar etmeyecek, doğrudan *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin tanıtımına geçeceğiz.

Kendisinden sonra yazılan hemen hemen tüm Hanefi biyografi derlemelerini etkilemesi sebebiyle şüphesiz Hanefi biyografi geleneğinin en önemli kaynaklarından biri olan eserin tam adı *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*'dir. Tabaka sistemi kullanılmamasına rağmen eserin *Tabakât* şeklinde isimlendirilmesi “tabakat” kavramının o yüzyıllarda anlam genişlemesine uğradığının göstergelerindendir.

el-Cevâhiru'l-mudîyye'nin bazı kaynaklarda ilk Hanefi tabakatı olarak sayılmış olması⁵⁹ gerçeği yansıtmamaktadır. Zira yukarıda es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*'inin ilk Hanefi tabakatı olarak kabul edilmesi gerektiğini delilleriyle ifade etmiştik. Bu yanılgıda el-Kureşî'nin “Ashabımızın tabakatını cem eden kimseyi görmedim” sözünün⁶⁰ etkisi olabilir. Ancak el-Kureşî'nin bu sözünü “kendi dönemine kadar yaşamış Hanefi alimleri cem eden bir müellif yok” şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Zira es-Saymerî (v. 436/1045) ile aralarında 3,5, el-Hemedânî (v. 521/1127) ile ise 2,5 asırlık bir zaman farkı vardır ki bu aradaki Hanefi alimlerin biyografileri derli toplu bir esere konu edilmiş değildir. Daha önce yazılan *Tabakâtü'l-ashâb*'ın kendisine ulaşmamış olduğunu, Kutbüddîn el-Halebî'nin (v. 735/1335) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'sinin de varlığı konusunda tereddüt bulunduğunu yukarıda ifade etmiştik. Kendisinden önce vefat etmiş olan et-Tarsusî'nin (v. 758/1357) eserinin yazım amacı ve kapsamının darlığı el-Kureşî'nin sözününün hatalı olduğunu göstermez. Çağdaşı olan İbnü'l-Mühendis'in (v. 769/1367) büyük hacimli eseri ise, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den önce tamamlanmış olması gerekir. Zira *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de İbnü'l-

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 617; II, 1097; Hasen, *et-Terâcim ve's-siyer*, s. 55; Erbay, “el-Cevâhirü'l-mudîyye”, *DİA*, VII, 433; Özel, “Hanefi Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 26.

⁶⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 5.

Mühendis'in vefatından sonra olan 771/1370 tarihli bir vefat kaydedilmiştir.⁶¹ Bu durumda el-Kureşî'nin muhtemelen Halep'te yazılan bu eserden haberinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Eserin temel yazım sebebi az önce belirttiğimiz üzere bu alanda bir eserin olmamasıdır. Bu sebeple uzun yıllar böyle bir eser yazmak isteyen müellif, Hanefi alim sayısının çok fazla oluşu, taranması gereken çok kaynağın bulunması sebebiyle bu arzusunu yerine getirememiş; daha sonra hocalarının teşviki ile işe koyularak bu önemli eseri yazmıştır.⁶²

Besmele, hamdele, şehadetler, salvele ve dua ile başlayan eserin girişinde yazım sebebi, biyografi yazımının faydaları, eserin sistematığı gibi konulardan bahsedilmiş; mukaddimenin planı ve eserin ismi verilerek mukaddimeye geçilmiştir.

Üç bâbdan oluşan mukaddimenin birinci bâbını oluşturan fasıllarda esmâullahi'l-hüsna ile ilgili çeşitli meseleler ele alınmıştır. Hz. Peygamberin biyografisine ayrılmış olan ikinci bâbda sırasıyla nesebi, künyeleri, isimleri, sıfatları, çocukları, savaşları, haccı, seriyyeleri, sülalesi, eşleri, cariyeleri, köleleri, müezzinleri, doğum ve vefat tarihleri ile yerlerinin yanı sıra diğer peygamberler ile ilgili diğer bazı hususlar hakkında bilgi verilmiştir. Mukaddimenin son bâbı ise müellifin *el-Büstân* adındaki Ebû Hanîfe menakıbının özetine ayrılmış olup bu özetin içeriği hakkında ilgili başlıkta ayrıntılı bilgi vermiştik.

Mukaddimenin bitiminde yeni bir besmele ile doğrudan eserin asıl konusuna başlanmış; Hanefi alimlerinin biyografilerinin ele alındığı bölüme geçilmiştir. Biyografiler, baba ve dede adlarının da gözetildiği alfabetik sisteme göre sıralanmıştır. Özel bölümlerdeki biyografiler de dahil edilirse eserde toplam 2115 biyografi yer almaktadır ki bu rakam eserin çok ciddi bir emek ürünü olduğunu göstermektedir.

Hanefi mezhebine müntesip alimlere özgü olan eserin kapsamında genel olarak Hanefi olma kriteri gözetilmiştir. Mezhebin teşekkül sürecinde “Hanefi mezhebinden

⁶¹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 648.

⁶² el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 9-10.

olma” kavramının kapsamının geniş tutulması⁶³ sebebiyle belki de tartışmalı isimlerin de eser kapsamına alındığı ifade edilebilirse de ilk dönem için bunu mazur görmek gerekir. Mezhep müntesipliğinin tam anlamıyla yerleştiği dönemler için bu kavram muğlaklığı ortadan kalkmış, Hanefi sayılmaması gerektiği iddia edilebilecek kimselere ilke olarak eserde yer verilmemeye başlanmıştır. Ancak bazen diğer mezhep müntesipleri Hanefi zannedilerek hata ile esere alındığı olmuştur.⁶⁴

el-Kureşî, eserini telif ederken geniş bir külliyattan istifade etmiştir. Eserin muhakkiki Abdülfettâh el-Hulv’un çıkardığı kaynaklar listesinde 168 tane kaynak bulunmaktadır.⁶⁵ Sözlü kaynaklar ile müellifin bizzat şahit olarak elde ettiği bilgiler de eserin diğer kaynaklarındandır. el-Kureşî eserini bu kaynaklardan istifade ederek hazırlarken yeri geldiği zaman tespit ettiği hatalara da işaret etmiştir.⁶⁶ Ancak bu ölçekteki ilk kitap olmanın bir sonucu olarak kendisinin de hataya düştüğü hususlar olmuştur.⁶⁷

Sistematığe uygun olarak sıralanan 1871 biyografi bittikten sonra alfabetik sistemdeki eserlerde genellikle yer alan özel bölümlere geçilmiştir. “Kitâb” adı verilen bu bölümlerin her biri, müstakil eserlermiş gibi besmele, hamdele ve salveleden oluşan yeni girizgahlar ile başlamaktadır. Ancak bu bölümleri müstakil kitaplar olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira eserin başında verilen planda bu bölümler de esere dahil olarak ifade edilmiştir.⁶⁸

Her birine “kitap” adı verilen özel bölümler sırasıyla künyeler, künyeler (ek), kadınlar, nisbeler, lakaplar, İbn Fülân diye bilinenler başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde geçen kişilerin biyografileri daha önce alfabetik bölümde geçmiş ise tam ismi verilerek “daha önce geçti” ifadesi ile asıl yerine ihale yapılmıştır. Bazen daha

⁶³ Bu sıfatlar ve örnekleri için bkz. Kaya, *Fıkhî İstidlâl*, s. 115-123, 135-138.

⁶⁴ Örnekleri için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 77-78.

⁶⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 61-74.

⁶⁶ Örnekleri için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 77.

⁶⁷ Muhakkikin çıkardığı 22 maddelik hatalı bilgiler listesi için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 79-83.

⁶⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 12.

önce geçse bile kısa ilave bilgiler verildiği de olmuştur.⁶⁹ Eğer asıl isminin bilinmemesi, kadın olması gibi bir sebeple daha önce biyografisi geçmemiş ise numara verilerek tam biyografisi zikredilmiştir. Bu şekilde 244 yeni biyografi eserin özel bölümlerinde yer almaktadır.

Özel bölümlerin sonunda müellif Medine alimlerinin adetine tabi olarak câmi‘ / fevâid bölümü eklemiştir. 75 sayfalık hacmi ile birçok eserdeki câmi‘ bölümlerinden uzun olan bu bölüm, farklı konularda çok sayıda faide içermekte olup bunları tek tek saymanın çalışmamız açısından faydalı olmayacağı kanaatindeyiz. Câmi‘ / fevâid bölümünden sonra salavat ve çeşitli zikirlere dair hadislerin yer aldığı hâtime ile eser sona ermiştir.

Hanefi biyografi geleneğinin en önemli eserlerinden olan *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, kendisinden sonraki birçok çalışmayı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Üzerine yapılan tehzib, ihtisar ve zeyil çalışmalarını müstakil başlıklarda ayrıntılı olarak tanıtacağımız için burada tek tek saymayacağız.

Birçok yazma nüshası ile günümüze intikal eden *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'nin 1332/1914 yılında Haydarabad'da yapılan iki ciltlik baskısı, çok hatalar içermektedir. Abdülfettâh el-Hulv tarafından yapılan ve defaatle basılan tahkikli neşri her yönüyle güzel bir çalışma olup bu neşirde önceki baskıdaki hatalar giderilmiş, dipnotlarla eser zenginleştirilmiş, okuyucunun istediği biyografiye/bilgiye daha rahat ulaşmasını sağlamak için geniş bir fihrist hazırlanmıştır.

3.8. İbn Dokmak (809/1407) – Nazmü'l-cümân

Tam adı Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-‘Alâî el-Kâhirî el-Mısri olan müellif, Dokmak (tokmak) lakaplı dedesine⁷⁰ izafetle İbn Dokmak olarak bilinir. Asker kökenli Türk asıllı bir ailedendir. 750/1349-50 yılı civarlarında Mısır'da

⁶⁹ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, IV, 10-11.

⁷⁰ el-‘Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 430. Hanefi biyografi derlemelerinde Dokmak'ın, Aydemir'in babası olarak gösterilmesi (örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 436) hatalıdır.

doğdu. Önce fıkıh, sonra edebiyatla ilgilendikten sonra tarih alanına intikal etti. Bu alanda yazdığı çok sayıdaki çalışma ile “Mısır Tarihçisi” unvanını elde etti. Birazdan ayrıntılı inceleyeceğimiz *Nazmü’l-cümân*’ında bulunan İmam Şâfi‘î (v. 204/820) ile ilgili olumsuz bir ifadesi sebebiyle 805/1402-3 yılında⁷¹ darp ve hapis cezasına çarptırıldı. Vefatından önce kısa bir süre Dimyat valiliği de yapan İbn Dokmak, 23 Zilhicce 809 gecesi (30-31 Mayıs 1407 Pazartesi-Salı) Kahire’de vefat etti.⁷²

İbn Dokmak’ın çalışmamızla ilgili olan eserinin tam adı *Nazmü’l-cümân fî tabakâti ashâbi imâmine’n-Nu‘mân*’dır. Eserin içeriği ve üslubu hakkında bilgi verdikten sonra *el-Cevâhiru’l-mudîyye* ile olan ilişkisi hakkındaki tartışmalara değineceğiz.

Yazma nüshaları üç cilt olan eserin ilk cildi; giriş, mukaddime ve Ebû Hanîfe biyografisi bölümlerini içermektedir. Eserin ana konusu olan Hanefi alimlerinin biyografileri sekiz tabakaya tasnif edilmiş olup ilk dört tabaka ikinci ciltte, ikinci dört tabaka ise üçüncü ciltte yer almaktadır. Türkiye kütüphanelerinde *Nazmü’l-cümân* ismiye kayıtlı olan dört yazma nüshanın ikisi (Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan Koleksiyonu, nr: 251 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr: 1942) eserin birinci cildidir. Diğer iki nüsha (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr: 2832 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu, nr: 1827) ise eserin ikinci cildi olup üçüncü cildine ülkemiz kütüphanelerinde rastlayamadık. Berlin Devlet Kütüphanesi, nr: 10022, Münih Kütüphanesi, nr: 437, 439 ve Paris Milli Kütüphane, nr: 2096’deki nüshaları temin edemediğimiz için hangi cild oldukları konusunda bilgi sahibi değiliz. Bu sebeple biz incelememizi sadece ilk iki cilde göre yapacağız.

Besmele, hamdele, şehadetler ve salveleden oluşan klasik bir girizgah ile başlayan eserin yazım sebebi müellifinin ifadesine göre bu alanda kapsamlı bir eser bulunmamasıdır. Müellif bunu ifade ederken biyografi derlemelerinin kapsam

⁷¹ el-‘Askalânî, *İnbâü’l-gumr*, II, 234.

⁷² İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, I, 138-140; es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, I, 145-146; İbn Tolun, *el-Gurafü’l-‘aliyye*, vr. 24^a. es-Süyûtî’nin (v. 911/1505) vefat tarihini 790/1388 olarak kaydetmesi (es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 556) hatalıdır.

bakımından türlerinden kısaca bahsetmiş, fakihler hakkında daha önce yazılmış eserlerden bazılarının isimlerini örnek olarak zikretmiş, el-Kureşî'nin (v. 775/1373) yazdığı eserin alfabetik olan sistematüğini eleştirerek kapsamının yeterli olmadığını söylemiş, halbuki Hanefî alimlerin sayısının çok daha fazla olduğuna dair alıntılar yapmıştır.⁷³ Ardından biyografi yazımının faydalarına kısaca değinilmiş; eserin adı, planı, sistematüğü verildikten sonra bir dua ile mukaddimeye geçilmiştir.⁷⁴

Eserin mukaddimesi, fevâid/câmi' bölümünden ibarettir. Müellif, Medine alimlerinin eserlerini böyle bir bölümle bitirdiklerini ifade etmiş; ancak kendisi onlara muhalefet ederek bu bölümü eserin sonu yerine başına alacağını söylemiştir. Muhalefetine bu bölümün yararlı ve önemli bilgiler içermesini gerekçe göstermiştir.⁷⁵ Toplam 14 varaklık bir hacme sahip olan mukaddimede bazıları biyografi ile ilgili olan çeşitli konularda bilgiler verilmiş, son iki varakta ise muhtelif konularda hadisler zikredilmiştir.

Mukaddimenin akabinde geniş bir şekilde mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin biyografisinin ele alındığı bölüme geçilmiştir. Birinci cildin sonuna kadar süren ve yaklaşık yetmiş varak hacminde olan bu bölümde sırasıyla nesebi, doğumu, görüştüğü sahabiler ve onlardan aldığı hadisler, kendisinden hadis rivayet eden öğrencileri, hakkındaki övgü sözleri, faziletini gösteren rivayetler, ilim tahsiline başlayışı ve fıkha yönelişi, ifta işini üstlenmesi, mezhebinin dayandığı deliller, güzel çıkarım yaptığı meseleler, fiziki görünüşü, vakarı, aklı, takvası, zühdü, güvenilirliği, hoşgörüsü, vakarı (tekrar) ve kararlılığı, anne-babasına itaatkar olması, zekası, namazı ve duası, kıskanılması sebebiyle çektiği sıkıntılar, güzel komşuluğu, yaşam süresi, vefatı, öğrencilerine vasiyetleri, hayattayken ve öldükten sonra salih kimselerin gördüğü rüyalar, hakkında söylenen övgü şiirleri, sadece kendisinde bulunan özellikler (hasâis) konularına ait bilgiler verilmiştir. Ebû Hanîfe'nin biyografisini verirken müellif garip bir tercihte bulunarak araya esma-i hüsnâ ile ilgili iki başlık eklemiş, iki varaklık bir

⁷³ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 1^b-2^a.

⁷⁴ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 2^a-2^b.

⁷⁵ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 2^b.

hacme sahip olan bu başlıklarda Ebû Hanîfe üst başlığıyla ilgisiz bilgiler vermiştir.⁷⁶ Ebû Hanîfe'nin biyografisinin verildiği bu başlıkta es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'sinin etkisi çok açık görülmektedir. Birçok başlık, hatta başlıkların içeriği aynen *Ahbâru Ebî Hanîfe*'den alınmış olup İbn Dokmak'ın kaynak da belirtmemiş olması intihal olarak değerlendirilebilir.

Eserin ikinci cildinin başından itibaren ana konu olan Hanefi alimleri biyografilerine geçilmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hanefi alimleri sekiz tabakaya ayrılmıştır. Tabaka ayrımında objektif bir kriter belirlenmiş, hicri asırların her birine bir tabaka denilmiş, sadece son tabakada farklı bir kriter gözetilmiştir. Diğer bir ifadeyle 1. tabakada II/XVIII. asırda vefat edenler, 2. tabakada III/IX. asırda vefat edenler, ... , 7. tabakada XVIII/XIV. asırda vefat edenlerin biyografileri incelenmiştir. Son tabakada ise doğum ve vefat tarihi bilinmeyenler toplanmıştır. Kullanım kolaylığı sağlanması için tabakaların iç tertibinde alfabetik sistem kullanılmıştır. Tabakaların ardından özel bölümlere geçilmiş; sırasıyla künyeler, kadınlar, nisbeler, lakaplar, İbn Fülân diye bilinenler hakkındaki bölümlere yer verilmiştir.⁷⁷ Eserin son cildine ulaşamadığımız için nasıl sona erdiğine dair bilgi sahibi değiliz.

İbn Dokmak'ın *Nazmü'l-cümân*'ı ile ilgili belki de konuşulacak en önemli mesele *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin muhtasarı olduğu şeklindeki iddialardır. Modern kaynaklarda da geçen⁷⁸ bu iddialar eserin yazıldığı ilk yüzyıllarda da dile getirilmiştir. Örneğin eserin birinci ve üçüncü ciltlerinin müellif nüshalarını gören Kâtip Çelebi (v. 1067/1657), nüshanın hâmişinde bazı alimlerce yazılmış bir nottan *Nazmü'l-cümân*'ın müstakil bir eser değil, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin muhtasarı olduğu, İbn Dokmak'ın esere çok az ilavelerde bulunduğu bilgilerini aktarmaktadır.⁷⁹

Hal böyle iken İbn Dokmak eserinin başında tam tersini iddia etmekte; el-Kureşî'nin (v. 775/1373) eserini tabakalar yerine tek tabaka olarak yazdığını (alfabetik sistem) söyleyerek sistematüğini, birçok biyografiyi kapsamadığını ifade ederek de

⁷⁶ Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 71^a-72^b.

⁷⁷ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 2^a-2^b.

⁷⁸ Erbay, "el-Cevâhirü'l-mudîyye", *DİA*, VII, 433; Çubukçu, "İbn Dokmak", *DİA*, XIX, 415.

⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

kapsamını eleştirmekte; böylece eserine iddialı bir giriş yapmaktadır.⁸⁰ Ancak hemen eserinin başında söylediği biyografi derleme çeşitleri ve biyografi yazımının faydaları konularındaki ifadeler, hatta *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin kapsamının yetersizliğini eleştirirken Hanefî alimlerin çokluğunu ifade eden cümleler, tamamına yakın bir oranda el-Kureşî'nin eserinden alınmadır.⁸¹ *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de en sonda yer alan câmi'/fevâid bölümünün *Nazmü'l-cümân*'da baş tarafta yer aldığını yukarıda söylemiştik. Bu bölümün tamamına yakını küçük farklılıklar dışında kelimesi kelimesine *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den alınmıştır.⁸² İbn Dokmak el-Kureşî'nin yazdığına sadece bir cümle veya bir satır gibi küçük ilave bilgiler eklemiş veya çıkartmış,⁸³ sadece bir yerde konu uzmanlık alanı olan tarih olduğu için uzunca bir ilavede bulunmuştur.⁸⁴ Bu bölümü el-Kureşî'den alıntı yapmasına rağmen maalesef onun adını çok nadiren kullanmıştır.⁸⁵ Yukarıda bahsettiğimiz esmâ-i hüsnâ bölümünde⁸⁶ de *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin mukaddimesinin ilk bölümünden büyük oranda istifade edilmiş, ancak yine kaynak belirtilmemiştir.

Asıl konumuz olan Hanefî alimleri biyografilerine gelince; bu bölümün hacmi çok büyük olduğu için her tabakadan rastgele seçtiğimiz biyografileri karşılaştırmak suretiyle bir tespitte bulunmaya çalışacağız. İbn Dokmak'ın kapsam iddiasının gerçeklik payını göstermek için önceliği orijinal biyografilere vermek isterdik. Ancak karşılaştırdığımız 20 biyografiden sadece bir tanesi orijinal olup *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de hiç yer almamaktadır.⁸⁷ Başka bir yerde *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de kısa bir şekilde geçen bir biyografi hakkında daha geniş bilgi verilmiş⁸⁸ olup bu da eserin orijinal kısımlarındandır. Benzer şekilde bir başka biyografide nispeten az da olsa bilgi

⁸⁰ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 1^b.

⁸¹ Krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 5-9, 10-12; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 1^b-2^a.

⁸² Krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 527-594; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 2^b-14^b.

⁸³ Örnekleri için krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, IV, 530, 537, 548, 552, 554-555, 556, 591-592; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 3^a, 5^a, 6^b, 7^b, 8^a, 8^b, 14^b.

⁸⁴ Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 7^b-8^a.

⁸⁵ Örnekleri için bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 10^b, 11^b, 14^a.

⁸⁶ Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 71^a-72^b.

⁸⁷ Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 1^b-2^a.

⁸⁸ Krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 375; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 3^a-3^b.

ilaveleri bulunmaktadır.⁸⁹ Bu üç biyografinin haricindeki 17 biyografinin tamamı neredeyse kelimesi kelimesine *el-Cevâhiru'l-mudîyye* ile aynıdır.⁹⁰ Sadece iki biyografide küçük bir ihtisar dikkat çekmektedir.⁹¹ Bunun haricinde kayda değer bir ihtisar faaliyeti tespit edemedik. Önemli bir husus olarak ifade etmek gerekir ki biyografiler kelimesi kelimesine *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den alınmasına rağmen sadece 5 tanesinde *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den alındığı ifade edilmiştir⁹² ki bu durum diğer biyografiler için intihal iddiasına da kapı açacaktır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse *Nazmü'l-cümân*'ın *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin muhtasarı olduğu iddiası doğru değildir. Eserde ilmi usule uygun olmayacak şekilde *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den çokça alıntılar yapılmış, ancak ihtisar olarak tanımlanacak bir işlem iddia edildiği oranda yapılmamıştır. İbn Dokmak'ın eserin teşkilindeki mesaisi; büyük bir kısmını *Ahbâru Ebî Hanîfe*'den aynen aldığı geniş bir Ebû Hanîfe menâkıbı eklemek, alfabetik sistemi tabaka sistemine çevirmek ve az sayıda yeni biyografi ilave etmek veya mevcut bazı biyografileri zenginleştirmek veya ihtisar etmek şeklinde ifade edilebilir.

3.9. el-Fîrûzâbâdî (817/1415) – el-Mirkâtü'l-vefiyye

Tam adı Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed eş-Şîrâzî olan el-Fîrûzâbâdî, Şafii mezhebine müntesiptir. 729 yılının Rebiulahir (Şubat 1329) ayında⁹³ Şiraz'a bağlı Kâzerûn'da doğdu. Burada büyüdü ve ilk eğitimini aldı. 8 yaşından itibaren ilim için İslam dünyasını dolaşmaya başlayan el-Fîrûzâbâdî; Şiraz, Vasıt, Bağdat, Dimaşk, Ba'lebek, Hama, Halep, Kudüs, Gazze, Remle, Kahire, Mekte,

⁸⁹ Krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 424-427; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 131^b-132^a.

⁹⁰ Sırasıyla krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 85-86, 113-115, 303, 376-378, 379-380, 438-439, 71-72, 75-77, 80-82, 436-437, 471-472, 320, 363-364, 309-310, 270-271, 271-277, 247-250; İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 2^a-2^b, 2^b-3^a, 3^a, 3^b, 4^a, 4^a-4^b, 43^b, 43^b-44^a, 44^a-44^b, 101^a, 101^b-102^a, 129^b, 130^b, 99^a, 96^a, 96^a-97^b, 126^a-126^b.

⁹¹ Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 2^a-2^b, 43^b-44^a.

⁹² Bkz. İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Topkapı nüshası, vr. 3^a, 96^a, 96^a-97^b, 101^b-102^a; 129^b.

⁹³ Daha zayıf bir rivayete göre doğum tarihi 729 yılının Cemaziyelahir (Nisan 1329) ayıdır. Bkz. es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 79.

Anadolu, Hindistan, Yemen, Dahlak, Medine ve Taif'te bulunarak ilim tahsili veya tedrisi faaliyetlerinde bulundu. 20 Şevval 817 gecesi (1-2 Ocak 1415 Salı-Çarşamba) Yemen'in Zebid şehrinde vefat etti.⁹⁴

el-Kâmûsu'l-muhît adlı meşhur sözlüğün de yazarı olan el-Fîrûzâbâdî'nin çalışmamızla ilgili olan eserinin tam adı *el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti 'ulemâi's-sâdeti'l-Hanefiyye'*dir. Besmele, hamdele ve salveleden oluşan kısa bir girizgah ile başlayan eserin nitel kapsamı hemen başta tarafta “Ebû Hanîfe'nin mezhebinin eğitimini almış, ona arkadaşlık etmiş, ondan rivayette bulunmuş veya onun görüşlerine dayanarak hareket etmiş fazilet sahibi kimseler” olarak belirlenmiş; zaman kapsamında ise daraltma yapılmayarak “Ebû Hanîfe'nin döneminden günümüze kadar” denilerek geniş bir zaman dilimini içereceği ifade edilmiştir. Veciz bir duadan sonra eserin sistematığının doğu alfabesinin benimsendiği alfabetik sistemde olacağı da söylenerek esere geçilmiştir.⁹⁵

Hanefi alimlerin biyografilerine geçilmeden önce Ebû Hanîfe'nin kısa bir menakıbı ile esere başlanmıştır. İsmi, nesebi, doğum ve vefat tarihi, yaşadığı dönem, hakkında söylenen bazı sözler, hadis rivayetindeki derecesi, gece ibadeti ve Kuran okuması gibi konularda kısa kısa bilgiler verilmiş; hakkındaki eleştirilerden bahsedilip diğer mezhep imamları gibi değerli bir kimse olduğu vurgulanarak menâkıb bölümü sona erdirilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken husus, neredeyse tüm Ebû Hanîfe menâkıblarında özel başlıkta delilleriyle ispatlanmış olan “Ebû Hanîfe'nin tabiinden olması” el-Fîrûzâbâdî tarafından reddedilmekte, hayatına yetiştiği dört sahabinin hiçbirini görmediği iddia edilmektedir.⁹⁶ ed-Dârekutnî'den (v. 385/995) etkilendiği anlaşılan bu ifadelerinde Şafii mezhebinden olmasının etkisi de muhakkaktır.

Ebû Hanîfe menakıbının hemen akabinde doğrudan elif harfinden başlayarak Hanefi alimlerin biyografilerine geçilmektedir. Her ne kadar müellif eserin başında başka bir eserden ihtisar ettiğini ifade etmese de *el-Mirkâtü'l-vefiyye*'nin biyografiler

⁹⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, IV, 79-85; el-'Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, III, 47-50; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 79-86; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 280-284.

⁹⁵ el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 1^b.

⁹⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 1^b.

bölümü *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin muhtasarı hüviyetindedir. Hemen yazıldığı yüzyıl içerisinde es-Sehâvî (v. 902/1497) tarafından da dile getirilen⁹⁷ bu husus, Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) aktardığı bir önceki başlıkta bahsettiğimiz notta da teyit edilmiş; el-Fîrûzâbâdî'nin bazı ilaveler dışında *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'yi ihtisar ettiği dile getirilmiştir.⁹⁸

Biz de bu tespiti teyit için her iki eserden 100 civarında biyografinin karşılaştırmasını yaptık. el-Fîrûzâbâdî'nin ihtisar faaliyeti kapsamında; bazı gereksiz gördüğü bilgileri eserine almadığı, daha kısa ifade edilecek uzun ifadeleri kısalttığı, kaynak olarak zikredilen isim ve eserlere yer vermediği birçok biyografide gözlemlenebilmektedir. Ancak bazen doğum tarihi gibi önemli bilgileri de göz ardı ettiği görülmektedir.⁹⁹ Aynı şekilde *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de hakkında yeterince bilgi verilmeyen bazı müphem biyografileri de eserine almamıştır.¹⁰⁰

Buna mukabil müellif, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de yer almayan yeni biyografilere de eserinde yer vermiştir. Taradığımız 100 civarında biyografi içerisinde 6 tanesi¹⁰¹ bu şekilde olup bu oran, el-Fîrûzâbâdî'nin ihtisarın yanı sıra istidrak de yaptığını göstermektedir. Aynı şekilde müellif, sadece *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'deki bilgilerle yetinmemiş, çok az oranda da olsa mevcut biyografiler hakkında ilave bilgiler vererek eseri zenginleştirmiştir.¹⁰²

İncelediğimiz yazma nüshasında 87 varaklık bir hacme sahip olan biyografiler bölümü bittikten sonra *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de olduğu gibi özel bölümlere geçilmiş; sırasıyla künyeler, kadınlar, nisbeler, lakaplar, İbn Fülân diye bilinenler şeklindeki bölümlere yer verilmiştir. *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de özel bölümlerden sonra gelen

⁹⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 82.

⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

⁹⁹ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 69-70; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 2^a.

¹⁰⁰ Örneğin el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 130; III, 545, 555'te yer alan biyografiler *el-Mirkâtü'l-vefiyye*'de yer almamaktadır.

¹⁰¹ Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 2^b, 3^a, 27^b-28^a, 28^a, 28^a, 83^b. Bu varaklarda bulunan ilave biyografi sahipleri sırasıyla şunlardır: İbrâhîm b. 'Abdurrahmân et-Tenûhî, İbrâhîm b. 'Adiyy ez-Zebîdî, Sa'd b. 'Ali el-Hadîrî, Sa'id b. 'Ali el-Busrevî, Sa'id b. Hâtem, Nasr b. Sellâm.

¹⁰² Bir örneği için krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 72; el-Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 2^a.

câmî‘/fevâid bölümü *el-Mirkâtü’l-vefiyye*’de bulunmamakta olup eser doğrudan nihayete ermektedir.

el-Mirkâtü’l-vefiyye henüz yazma halinde olan Hanefi biyografi derlemelerinden olup Türkiye kütüphanelerinde şu dört nüshası bulunmaktadır:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 671/1, 92 vr.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 672, 107 vr.
- Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi, nr: 17186, 110 vr.
- Milli Kütüphane, nr: 50 Gül-Kara 149, 111 vr.¹⁰³

3.10. İbnü’l-Cezerî (833/1429) – ed-Derecâtü’l-‘aliyye

Tam adı Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-‘Ömerî ed-Dimaşkî eş-Şîrâzî olan İbnü’l-Cezerî, Şafii mezhebine müntesiptir. 25 Ramazan 751 gecesi (26-27 Kasım 1350 Cuma-Cumartesi) Dimaşk’ta doğdu. Dimaşk, Kahire ve İskenderiye’nin yanı sıra hac vesilesi ile bulunduğu Hicaz’da birçok alimden çeşitli okuma usullerine göre kıraat dersleri aldı. Kıraat tahsili eğitim hayatının merkezinde olmakla birlikte hadis ve fıkıh eğitimi de gördü. Tahsilini tamamlayınca memleketinde kıraat dersi vermeye başladı. İslam dünyasının dört bir yanından gelen öğrencileri sebebiyle ünü her tarafa yayıldı. Bir müddet Kudüs’te de ders verdi. Dimaşk kadılığının da aralarında olduğu çeşitli resmi görevleri üstlendi. Mali bir davanın sonucunda haksız görülerek tüm malvarlığına el konulunca gizlice Anadolu’ya giderek Bursa’ya yerleşti. Dönemin Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıd’ın (v. 805/1403) teveccühüne mazhar olan İbnü’l-Cezerî burada da çok sayıda öğrenciye kıraat dersleri verdi. Padişahla beraber bazı savaflara katıldı, ancak hezimetle sonlanan Ankara

¹⁰³ Bu nüsha Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi’nden gelmiştir.

Savaşı'nda (804/1402) esir düşünce ilmini takdir eden Timur (v. 807/1405) tarafından Keş'e götürüldü. Üç sene süren zorunlu ikameti esnasında önce Keş ve sonra Semerkand'da; oradan ayrılınca da sırasıyla Herat, Yezd ve İsfahan'da dersler verdi. Şiraz'da uzun yıllar süren zorunlu ikameti esnasında kıraat derslerinin yanı sıra kadılık görevini de yürüttü. Hac için çıktığı yolda Basra, Uneyze, Yenbû, Medine, Mekke, Dimaşk, Kahire, Yemen gibi yerlerde bulunup buralarda da dersler verdi. Daha sonra Şiraz'a dönen İbnü'l-Cezerî, 5 Rebiulevvel 833/2 Aralık 1429 Cuma günü vefat etti.¹⁰⁴

Daha çok kıraat alanında yazdığı eserlerle bilinen İbnü'l-Cezerî, biyografi yazımı ile de ilgilenen bir alimdir. Bu iki alanı birleştirerek kıraat alimlerinin biyografileri için yazdığı *Nihâyetü'd-dirâyât* ve onu ihtisar ettiği *Gâyetü'n-nihâye* biyografi yazımında da yetkin olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Cezerî biyograf kimliğini Hanefî biyografi alanında da göstermiş, çalışmamızı ilgilendiren eseri *ed-Derecâtü'l-'aliyye fî tabakâti'l-'ulemâi'l-Hanefiyye*'yi yazmaya başlamıştır.

Eserin elimizde bulunan tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr: 2831'de olup (51 varak) sadece giriş, elif ve bâ harfleri ile tâ harfinin bir kısmını ihtiva etmektedir.¹⁰⁵ Nüshanın içeriği incelendiği zaman eksik istinsahın değil, eksik telifin söz konusu olduğu görülmektedir. Zira eserin birçok yerinde daha sonra tamamlanmak üzere boşluklar bırakılmış, ihmale gelmeyecek çok önemli cümlelerde bile tamamlama yapılmamıştır.¹⁰⁶ Sonradan tamamlanmak üzere bırakılan büyük bir boşluk, eserin adına yazıldığı Uluğ Bey'in (v. 853/1449) biyografisinde olup biyografinin yazılacağı sayfa tamamen boş bırakılmıştır.¹⁰⁷ Ayrıca

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 217-220; el-'Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, III, 466-468; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, IX, 255-260; es-Süyûtî, *Zeylû Tabakâti'l-huffâz*, s. 376-377; Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 25-29; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 298-299; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 257-259.

¹⁰⁵ Bu nüsha muhtemelen unit nüshadır. Mısır Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye'de bulunan *ed-Derecâtü'l-'aliyye* ismiyle et-Temîmî'ye (v. 1010/1601) nispet edilerek kaydedilen iki mikrofilm (Tarih 238/1 ve 238/2) varak sayısının aynı olması sebebiyle Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'deki nüsha ile aynı olmalıdır. İbrahim Hafsi de bu nüshaları 236 numarası ile tek nüsha olarak kaydetmektedir. (Hafsi, "Recherches sur le genre 'Tabaqat' II", s. 13.) Eserin tamamlanmamış olduğu kanaatimiz de tek nüsha olarak kalmış olmasını gerektirmektedir.

¹⁰⁶ Örneğin bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 14^b, 15^b, 20^a, 22^b, 37^a, 37^b, 39^b.

¹⁰⁷ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 35^a.

araya veya sayfanın kenarına sonradan kişilerin eklenmesi,¹⁰⁸ bâ harfinin sonundaki siyah mürekkeple yazılması gereken bazı yerlerin ve tâ harfinde ise kırmızı mürekkeple yazılması gereken ifadelerin tamamının yazılmamış olması¹⁰⁹ eserin henüz telif aşamasında olduğunu göstermektedir. En son Şiraz'da kadı olmasından bahsedilmiş olması¹¹⁰ ve eserin Uluğ Bey'e ithaf edilmesi sebebiyle Şiraz'daki zorunlu ikameti sırasında telif edildiğini tahmin ettiğimiz eserin Şiraz'dan ayrıldıktan sonra yazdığı otobiyografisindeki eserler arasında sayılmamış olması¹¹¹ da eserin tamamlanmadığına delil sayılabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse kanaatimizce İbnü'l-Cezerî, Semerkand'da iken yakinen tanıştığı, Timurlular devletinin veliaht prensi olup gelecekteki hükümdarı, alim kimliğini yanında ilme ve ilim adamlarına verdiği değer ile bilinen ve Hanefî mezhebine müntesip olan Uluğ Bey'e takdim etmek üzere Timurlular devletinin hakimiyeti altında olan Şiraz'daki zorunlu ikameti esnasında *ed-Derecâtü'l-'aliyye*'yi yazmaya başlamış; ancak bir engel sebebiyle eserini tamamlayamamıştır. Bu sebeple eserin tanıtımını elimizdeki mevcut kısmı ile yapacağız.

Klasik unsurlar içeren bir girizgahla başlayan eserin hemen başında İbnü'l-Cezerî eserinin yazım sebebi ve hikayesini anlatmıştır. Buna göre müellif, Hanefî mezhebi fetâvâ kitaplarından *el-Gunye*'de geçen görüşlerin sahipleri hakkında karşılaştığı Hanefî alimlere sorular sormasına rağmen mezheplerinin alimlerini tanımadıklarını gösteren kestirme cevaplardan başka cevap alamadığını görünce bu duruma itiraz etmiş; tanınmayan ravinin rivayetinin kabul edilmemesi gibi tanınmayan alimin fetvası ile de fetva verilemeyeceğini söyleyerek kaynaklardan alimlere dair bilgiler toplamaya başlamıştır. Daha sonra el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'sinin müellifi tarafından yazılmış bir müsveddesini görmüş; eseri incelediği zaman bazı isimlerin Hanefî olmamalarına rağmen eserde yer aldığını, hatta Benî Hanîfe kabilesine mensup oldukları için Hanefî nisbesine sahip olan bazı kimselerin Hanefî mezhebinden olduğu zannedilerek esere alındığını, buna mukabil birçok Hanefî alimin biyografisinin bulunmadığını tespit edince bu müsvedde üzerinde bazı

¹⁰⁸ Örnekleri için bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 7^a, 10^a, 25^b, 26^a.

¹⁰⁹ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 44^a vd.

¹¹⁰ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 5^b.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 220.

değişiklikler, eklemeler ve çıkarmalar, düzenlemeler yapmaya karar vermiş; böylece *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*’yi yazmaya başlamıştır.

Yazım sebebinin ardından eserin sistematığı anlatılmış ve eserin ismi kaydedilmiştir. Akabinde takdim bölümüne geçilmiş; bu bölümde müellif, eserini Uluğ Bey (v. 853/1449) için yazdığını söylemiş, övgü ifadeleri ve dualarla eserin biyografi bölümüne geçmiştir.

Eserin sistematığından bir istisna olarak en başa Ebû Hanîfe’nin biyografisi alınmıştır. Üç varaklık bir hacme sahip olan¹¹² bu bölümde ismi, nesebi, doğum tarihi, tabiinden olması, menkıbeleri, cerh-tadil ilmindeki yeri, kıraat yoluyla hadis rivayetini tahdis olarak nitelemesi gibi konularda bilgiler vermiştir. Son olarak bir tanıdığıın Ebû Hanîfe’nin kendisine şefaatçi olacağına dair bir rüyasına yer veren müellif, ardından eserin ana konusu olan Hanefi alimlerin biyografilerine geçmiştir. Ebû Hanîfe menakıbının olduğu bölümdeki bilgiler genelde yazılı kaynağı zikredilmeden sadece ravileri verilerek sunulmuştur. Yazılı kaynak olarak da *el-Büstân fî menâkibi imâmine’n-Nu‘mân*, İbnü’l-Esîr (v. 630/1233), el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), *el-İntikâ, Câmi‘u beyâni’l-‘ilim* gibi eser ve yazar isimleri zikredilmiştir.¹¹³

Hanefi alimleri bölümündeki biyografilerin nitel kapsamı yazım hikayesinde vurgulandığı üzere Hanefi alimlerinden ibarettir. Eser, *el-Cevâhiru’l-mudîyye* esas alınarak kaleme alındığı için Hanefi alimi tanımına uyan biyografiler ihtisar edilerek muhafaza edilmiş,¹¹⁴ bu biyografilere müellif tarafından ilave edilen bilgiler قلت denilerek ifade edilmiş,¹¹⁵ Hanefi olmayan kişiler kapsam dışı bırakılmış,¹¹⁶ aksine Hanefi olup el-Kureşî’nin (v. 775/1373) gözden kaçırdığı biyografiler esere ilave edilmiştir.¹¹⁷ Mekan kapsamı açısından bir sınırlama göze çarpmazken zaman

¹¹² İbnü’l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*, vr. 2^b-5^b.

¹¹³ Bkz. İbnü’l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*, vr. 2^b, 3^a, 4^a.

¹¹⁴ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 65-66, 67-68, 69-70, 75-77, 77, 85-86; İbnü’l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*, vr. 6^a, 6^b, 7^a.

¹¹⁵ Örneğin bkz. İbnü’l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*, vr. 8^b, 9^a, 13^b, 14^a, 30^b, 35^b.

¹¹⁶ Örneğin bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, I, 92, 108-110.

¹¹⁷ Örneğin bkz. İbnü’l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-‘aliyye*, vr. 9^b, 14^a.

sınırlaması da bulunmamaktadır. İbnü'l-Cezerî eserine el-Kureşî'den sonra vefat etmiş kişileri de ekleyerek¹¹⁸ tehzib ve ihtisarin yanında zeyil de yapmıştır.

Biyografiler karşılaştırmalı olarak incelendiği zaman çok açık olarak görülmektedir ki eserin temel kaynağı *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'dir. Ara ara zikredilen *Târîhu Bağdâd*, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, *Târîhu'l-gurabâ*, *Târîhu Nîsâbûr*, *Târîhu Dimaşk*, *Mu'cemü's-şüyûh li'l-Birzâlî*, *Vefeyâtü'l-a'yân* gibi kaynakların isimleri *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'deki aynı biyografilerde de aynen geçmekte olup¹¹⁹ müellifin bizzat bu kaynakları görmeyip doğrudan *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den almış olma ihtimali yüksektir. İstidrak ve zeyil kabilinden olan biyografilerde ise eser ismi verilmeksizin ez-Zehbî (v. 748/1348) veya *Vefeyâtü'l-a'yân* gibi kaynaklardan istifade edilmiş,¹²⁰ veyahut da müellifin bizzat şahit olduğu hususlar aktarılmıştır.¹²¹

Biyografilerin sıralanmasında tam ismin bütün unsurlarını dikkate alan alfabetik sistem kullanılmıştır. Bu sistemi kullanan birçok eserden farklı olarak özel bölümler eserin sonunda toplu olarak verilmemiş; bunun yerine her harfin sonunda sadece o harfle başlayan özel bölümler zikredilmiştir. Sırasıyla künyeler, nisbeler, lakaplar ve İbn Fülân diye bilinenler şeklinde sıralanan özel bölümlerdeki bazı isimlerde biyografisi de verilmiş, ancak çoğunlukla asıl isminin olduğu yere ihale yapılmıştır. Özel bölümler her harfin sonunda ayrı ayrı olduğu için sadece geriye değil, ileriye yapılmış ihaleler de bulunmaktadır.¹²² Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, tâ harfinin yazımı esnasında eser birden sona ermektedir.

Eserin elimizdeki mevcut kısmını tam olan bir eserle oranladığımız zaman tamamlanması halinde yaklaşık 250 varaklık bir hacme ulaşacağı ortaya çıkmaktadır. Yazarının kimliği, mezhebi, yazıldığı dönem ve hacmi bakımından önemli bir kaynak

¹¹⁸ Örneğin bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 11^b, 14^a, 21^b, 23^a, 28^b, 36^a, 38^b.

¹¹⁹ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 77, 88, 89, 95, 145, 427; İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 6^b, 7^a, 7^b, 8^a, 11^a, 33^a.

¹²⁰ Örneğin bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 9^b, 14^a.

¹²¹ Örneğin bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 11^b, 23^a, 28^b, 32^a, 39^b.

¹²² Örneğin elif harfinin lakaplarında bulunan İmâmzâde'nin (v. 573/1177) biyografisi mîm harfinde gelecek olan Muhammed b. Ebi Bekir b. İbrâhîm'in olduğu yere ihale yapılmıştır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 38^a.

olacağı aşîkar olan eser tamamlanamadığı için Hanefî biyografî edebiyatında önemli bir yapı taşı olma potansiyeli olan bir kaynaktan mahrum durumdayız.

3.11. İbn Kâdî Şühbe (851/1448) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Tam adı Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimaşkî olan müellif, meşhur Şafîî fakihlerinden ve biyograflarındandır. Dedelerinden birinin Şühbe'de uzun yıllar kadılık yapması sebebiyle İbn Kâdî Şühbe olarak bilinir. 24 Rebiulevvel 779/31 Temmuz 1377 Cuma günü Dimaşk'ta doğdu. Birçok alimden ders alarak tahsilini tamamladı. Uzun yıllar müderrislik, kadılık, hatiplik vb. görevler icra etti. Öğrencileri arasında ileride ayrıntılı inceleyeceğimiz *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'nin yazarı es-Sehâvî (v. 902/1497) de bulunmaktadır. Hayatının çoğunu Dimaşk'ta geçiren İbn Kâdî Şühbe, bir müddet Kudüs'te, hac vesilesi ile de birkaç kez Mekke'de bulundu. 11 Zilkade 851/18 Ocak 1448 Perşembe günü ikinci vakti Dimaşk'ta vefat etti.¹²³

Fıkıh alanındaki yetkinliği hemen hemen her biyograf tarafından kaydedilen İbn Kâdî Şühbe'nin eserlerinden biyografî/tarih yazılığı ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Müntesibi bulunduğu Şafîî mezhebinin alimlerine dair yazdığı *Tabakatü's-Şâfi'iyye* günümüze kadar gelmiş olup çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar arasındadır. İbn Kâdî Şühbe, Hanefî alimler için de bir tabakat kaleme almış, ancak çalışmamızı doğrudan ilgilendiren bu çalışma bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır.¹²⁴ Bu sebeple eser hakkında daha fazla bilgi verme imkanımız bulunmamaktadır.

¹²³ Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Takıyyüddîn Ebû Bekir İbn Kâdî Şühbe*, I, 16-32; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, XI, 21-24.

¹²⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakatü's-Şâfi'iyye*, naşirin girişi, s. 21.

3.12. el-‘Aynî (855/1451) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Hanefi mezhebinin önemli isimlerinden olan el-‘Aynî’nin tam adı, Ebû Muhammed/Ebu’s-Senâ Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Halebî el-‘Ayntâbî el-Kâhîrî’dir. 27 Ramazan 762/31 Temmuz 1361 Cumartesi günü Gaziantep’te doğdu. Burada birçok alimden çeşitli ilimler tahsil etti. Gaziantep kadısı olan babasına bir müddet vekillik yaptı. Bir süre Halep’te bulunup buradaki alimlerden de ders aldı. Babasının vefatından sonra memleketinden ayrılarak Behesna (Besni), Kahta, Malatya, Dimaşk, Kudüs, Kahire’de çeşitli alimlerden dersler aldı. Kahire’yi vatan edinerek buraya yerleşti. Bir müddet Kahire’den sürüldü ise de daha sonra geri döndü. Hac vesilesi ile Hicaz’da da bulundu. Kendisine kıymet veren idareciler yönetime gelince Kahire’de çeşitli resmi görevler aldı. Bu esnada bir sefer vesilesiyle Diyarbakır taraflarında da bulundu. Kahire’de Hanefi başkadılığı da yapan el-‘Aynî’nin, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* yazarlarından olan es-Sehâvî (v. 902/1497) gibi öğrencileri bulunmaktadır. 4 Zilhicce 855 gecesi (27-28 Aralık 1451 Pazartesi-Salı) Kahire’de vefat etti.¹²⁵

Yazdığı birçok eser ile Hanefi mezhebi külliyyatının teşekkülünde önemli bir yeri olan el-‘Aynî, yaşadığı dönemde Kahire’deki Hanefilerin en önemli temsilcilerinden olmuş, diğer mezhep müntesibi alimlerin tenkitlerine karşı mezhebin savunuculuğunu yapmıştır. Hanefi mezhebinin sıkı bir müntesibi olan müellif, mezhebinin alimlerinin biyografilerini de *Tabakâtü'l-Hanefiyye* isimli bir eserde derlemiştir.¹²⁶ Ancak IX. yüzyılda yazılan birçok Hanefi biyografi derlemesi gibi bu eserin de günümüze ulaşan bir nüshasını tespit edemedik. Bu sebeple eseri daha fazla tanıtmaya imkanı bulamayacağız.

¹²⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, X, 131-135; es-Sehâvî, *ez-Zeyl*, s. 428-440.

¹²⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, X, 134; es-Sehâvî, *ez-Zeyl*, s. 437; Taşköprizâde, *Miftahu’s-saâde*, I, 243; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1098.

3.13. İbn Kutlûboğâ (879/1474) – Tâcü't-terâcim

Ebû Hanîfe biyografi eserlerinden *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*'nin de yazarı olan müellifin hayatı hakkında ilgili başlıkta bilgi verdiğimiz için burada tekrar etmeyecek, bunun yerine doğrudan *Tâcü't-terâcim*'ine geçeceğiz.

İbn Kutlûboğâ'nın çalışmamızı ilgilendiren eseri *Tâcü't-terâcim*, Hanefi biyografi derlemeleri içerisinde orijinal içeriği ve üslubu ile farklı bir yere sahiptir. Hanefi biyografi geleneğinde derleme olarak yazılan eserlerin birçoğunun içeriğinin şekillenmesinde *el-Cevâhiru'l-mudîyye* önemli bir etken iken; *Tâcü't-terâcim*, el-Makrîzî'nin (v. 845/1442) *et-Tezkire*'si esas alınarak yazıldığı için içeriği oluşturan cümlelerin ve üslubunun farklılığıyla dikkatleri çekmektedir.

Eserin başında anlatılan yazım hikayesine göre müellif İbn Kutlûboğâ, hocası el-Makrîzî'nin (v. 845/1442) *et-Tezkire* isimli eserinde geçen Hanefi alimleri görünce bu isimleri müstakil bir eserde toplamak istemiş, bu esnada kendi tespit ettiği bazı yeni Hanefi alimleri de esere eklemiş ve böylece *Tâcü't-terâcim*'i meydana getirmiştir. Ancak İbn Kutlûboğâ biyografileri belirlerken eserin nitel kapsamını genel Hanefi alimler olarak belirlemek yerine biraz daha sınırlandırarak sadece “eser telif eden Hanefi alimler” şeklinde daraltmıştır.¹²⁷ Bu sebeple eserin ismi bazı kaynaklarda *Tâcü't-terâcim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye* şeklinde kaydedilmişse de bu ziyade eserin orijinal ismine dahil olmayıp açıklama kabilinden sonradan yapılmış bir ilaveden ibarettir.¹²⁸ Kapsam dışı olmasına rağmen diğer mezheplere müntesip az sayıda bazı alim de hatayla eserde yer almıştır.¹²⁹

Eserin zaman kapsamına gelince muhtemelen müellifin müstakil Ebû Hanîfe menâkıbı bulunduğu için veyahut da fıkha dair eseri bulunmadığı için mezhep imamının biyografisi *Tâcü't-terâcim*'de yer almamaktadır. En eski biyografilerin Ebû Hanîfe'nin öğrencilerine ait olduğu eserdeki en geç tarihli biyografi ise müellifin doğum tarihi olan

¹²⁷ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 85.

¹²⁸ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 18-19.

¹²⁹ Listesi için bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 41-42.

802/1399'dan bir yıl önce vefat eden Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. el-Hüseyin'e aittir.¹³⁰ Eserin mekan kapsamında bir sınırlama göze çarpmamaktadır.

Muhtevadan bahsetmek gerekirse, diğer biyografî eserlerine oranla çok kısa bir girizgaha (10 satır) sahip olan eserde, vakit geçirilmeden ana konu olan biyografiler bölümü başlamaktadır. Tekrarsız 350 biyografinin yer aldığı¹³¹ çalışmada alfabetik sistem tercih edilmeye çalışılmışsa da bu konuda hiç hassas davranılmamış; birçok biyografi normalde olması gereken yerde değil, çok farklı yerlerde zikredilmiştir.¹³² Muhakkikin tespitine göre sıralamadaki bu ihlaller *et-Tezkire*'den alınan biyografilerin öncelenmesi, müellif tarafından ilave edilen biyografilere daha sonra yer verilmesi sebebiyledir.¹³³

Biyografilerin içeriğine gelince müellif hocasının eserine sadık kalmayı kendisine ilke edinmiş, farklı tercihler daha mantıklı gelse bile bunları gözardı etmiştir. Bunun en güzel örneği “Eğer yönetici olsaydım Şafiilerden cizye alırdım” sözünün sahibi Kadı Muhammed b. Mûsâ el-Balasagunî'nin (v. 506/1112) biyografisini zikrettikten sonra “Bu sözün makul bir açıklaması yoktur. Eğer hocamın yazdıklarına bütünüyle bağlı olmasaydım bunun biyografisini yazmazdım” demesidir.¹³⁴ *et-Tezkire*'den aldığı bilgileri ifade ettikten sonra kendi ilavesi olacaksa قلت diyerek bu bilgileri ifade etmektedir.¹³⁵ Bu bilgileri derlerken kendi tespitlerinin yanı sıra başta ez-Zehebî (v. 748/1348) ve el-Kureşî (v. 775/1373) olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir.¹³⁶ Müellif, bazen kaynaklarda tespit ettiği hatalara da dikkat çekmiştir.¹³⁷ İçerik unsurları genelde kısa tutulmuş, kişi ile ilgili önemli bilgiler ile yetinilmiştir. Eserin kapsamının belirlenmesinde etkili olan telif faaliyeti içerik unsurlarını da etkilemiş,

¹³⁰ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 41.

¹³¹ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 40.

¹³² Muhakkikin hazırladığı alfabetik fihristte sıralama hatasının çok fazla olduğu çok rahat görülmektedir. Bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 543 vd.

¹³³ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 41.

¹³⁴ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 250.

¹³⁵ Örnekleri için bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s.147, 160, 189, 191, 204, 207, 218, 226.

¹³⁶ Örnekleri için bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 144, 151, 161, 165, 181, 185, 188, 190, 206, 218, 221, 231.

¹³⁷ Örneğin bkz. İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 228-229.

biyografi sahiplerinin özellikle eserlerine vurgu yapılmış, diğer kaynaklarda olmayan bazı eser isimleri sadece *Tâcü't-terâcim*'de kaydedilmiştir.

Biyografi bölümünden sonra özel bölümlere geçilmiş; künyeler bölümünde künyesi ile bilinen kişilerin tam adı verilerek asıl yerine ihale edilmiş ya da ismi bilinmeyip sadece künyesi bilinenler veya ismi künye şeklinde olanların tam biyografileri verilmiştir. Akabinde İbn Fülân diye bilinenlere özel bir bölüm, ardından da lakaplar ve nisbelerin verildiği ortak bir özel bölüm gelmekte; bu bölümlerden sonra eser hâtime olmaksızın sona ermektedir.

Hanefi biyografi derlemelerinden bir kısmı hala yazma halinde iken *Tâcü't-terâcim* daha XIII/XIX. yüzyılda araştırmacıların dikkatini çekmiş, ilk baskısı 1862 yılında Leibzig'de yapılmıştır. İlk baskıdan tam bir asır sonra 1962 yılında Bağdat'ta eser yeniden neşredilmiştir. Ancak bazı yazma nüshalarındaki eksiklikler veya hatlarındaki bozukluklar sebebiyle bu baskılarda çok sayıda bilgi hatası ve eksik biyografi bulunmaktadır.¹³⁸ Bu hataları tespit eden, edindiği yeni yazma nüshalar ile eseri yeniden tahkik eden Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf'un yaptığı baskı (Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1992) her açıdan güzel bir çalışmadır.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki eserin muhakkikinin tespitine göre İbn Kutlûboğâ eseri birkaç aşamada yazmıştır.¹³⁹ Şu an kütüphanelerde bulunan *Tâcü't-terâcim* ismiyle kayıtlı bazı nüshalar muhtemelen eserin ilk versiyonlarından çoğaltılmış olmalıdırlar ki matbu nüshada bulunan çok sayıda biyografi bu nüshalarda bulunmamaktadır. Örneğin matbu nüshada 350 civarında biyografi mevcut iken Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-şerîf, nr: 2781'de bulunan nüshası sadece 92 biyografiyi içermektedir.

Hanefi biyografi geleneğinde önemli bir yeri olan *Tâcü't-terâcim*, Solakzâde Halil Efendi (v. 1095/1684) tarafından ihtisar edilmiştir. *Tuhfetü't-terâcim* adlı bu muhtasar eserin müellif hattı Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi Koleksiyonu, nr: 1606'da bulunan mecmuanın 1^b-49^b nolu varakları arasında bulunmaktadır.

¹³⁸ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 7-8.

¹³⁹ İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, muhakkikin girişi, s. 8.

3.14. İbn Âcâ (881/1476) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Halîl el-Konevî el-Halebî olan müellif, babasının lakabına izafetle İbn Âcâ olarak bilinmektedir. Konya asıllı bir ailedendir. 820/1417 yılında Halep'te doğdu. Burada büyüdü ve Hanefî fıkına göre tahsilini tamamladı. Kahire'ye giderek oradaki alimlerden de dersler aldı. İdarecilerle olan yakın ilişkisi sayesinde Tebriz, Anadolu gibi birçok yere elçi olarak gitti. Hac vesilesiyle Hicaz'da bulundu, defaatle Kudüs ve el-Halil gibi şehirleri ziyaret etti. 881 yılının Cemaziyelahir ayında (Eylül-Ekim 1476) Halep'te vefat etti.¹⁴⁰

Birçok alim tarafından Hanefî biyografi eserlerinin derlendiği bir dönemde ve coğrafyada yaşayan İbn Âcâ'nın üç cilt hacminde *Tabakâtü'l-Hanefiyye* isminde bir eser yazdığı kaynaklarda bildirilmektedir.¹⁴¹ Ancak bu eserin günümüze ulaştığına dair bir ize rastlayamadık. Kendisinden sonra yazılan biyografi derlemelerinde kaynak olarak da kullanılmaması eserin kısa süre içerisinde kaybolduğunu göstermektedir. Bu sebeple hakkında ayrıntılı bilgi verme imkanımız bulunmamaktadır.

3.15. İbnü's-Şihne (890/1485) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Tam adı Ebu'l-Fadl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî olan müellif, kendisi ile aynı isimle meşhur olan Ebu'l-Velîd Muhibbüddîn İbnü's-Şihne'nin (v. 815/1412) oğludur. Dedelerinden birinin Halep şihnesi* olması sebebiyle neslinden gelenlerin hepsi İbnü's-Şihne diye bilinmekte olup bunlar Hanefî mezhebine müntesip ilim ehli bir ailedir. *Tabakâtü'l-Hanefiyye* yazarı olan Ebu'l-Fadl İbnü's-Şihne, 12 Receb 804/15 Şubat 1402 Çarşamba¹⁴² günü Halep'te doğdu. Doğduğu yerin haricinde Hama, Ba'lebek, Dimaşk ve Kahire'deki alimlerden

¹⁴⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, X, 43; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 498; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 88.

¹⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

* Şihne: Askeri yetkileri olan vali.

¹⁴² es-Süyûtî (v. 911/1505) doğum tarihini 12 Receb 804 Cuma olarak kaydetmektedir (es-Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân*, s. 171); ancak belirttiği gün Çarşamba gününe denk gelmektedir.

ilim tahsil etti. Halep ve Kahire’de imam-hatiplik, müderrislik, kadılık, kazaskerlik, sır kâtipliği ve ordu nâzırlığı gibi çok sayıda resmi görev icra etti. Görevleri esnasında birkaç kez Kudüs’te, hac vesilesi ile de Hicaz’da bulundu. 16 Muharrem 890/2 Şubat 1485 Çarşamba günü Kahire’de vefat etti.¹⁴³

Tarih ve biyografi yazımı ile ilgilendiğini bu alanlarda yazdığı eserlerinden anladığımız İbnü’ş-Şihne’nin çalışmamız kapsamında olan eseri *Tabakâtü’l-Hanefiye*, biyografisini zikreden kaynaklar tarafından kaydedilmiş, hacmini ifade eden bir bilgi olarak eserin “ciltler”den müteşekkil olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴ İbn Tolun’un (v. 953/1546) eserin müellif hattını gören Kutbuddîn b. Sultân’dan naklettiğine göre İbnü’ş-Şihne’nin eseri beş ciltlik bir hacme sahiptir.¹⁴⁵ Ancak araştırmalarımız sonucunda İbnü’ş-Şihne’ye ait bu hacimde bir eserin günümüze ulaştığına dair bir ize rastlayamadık. Sonraki dönemde yazılmış Hanefî biyografi derlemelerinde bu eserin kaynak olarak kullanılmamış olması ve hemen sonraki yüzyılda yaşayan İbn Tolun’un bile eser hakkındaki bilgiyi başkalarından aktarmış olması, İbnü’ş-Şihne’nin eserinin çok meşhur olmadığını ve kısa süre içerisinde kaybolduğunu göstermektedir.

Öte yandan İbnü’ş-Şihne’nin *el-Cevâiru’l-mudîyye* üzerine 835/1431 yılında tamamladığı bir haşiye çalışması da bulunmaktadır.¹⁴⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 739’da bulunan *el-Cevâhiru’l-mudîyye* nüshasının kenarında günümüze ulaşan bu çalışma, küçük notlardan ibaret olup müstakil bir derleme mahiyetinde olmadığı için çalışmamızda ayrıntılı olarak incelenmeyecektir.

3.16. es-Sehâvî (902/1497) – Tabakâtü’l-Hanefiyye

Tam adı Ebu’l-Hayr Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân b. Muhammed el-Kâhirî olan müellif, günümüzde Mısır’ın Kefru’ş-şeyh ilinde yer alan

¹⁴³ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, IX, 295-305; es-Süyûtî, *Nazmü’l-‘ikyân*, s. 171; eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, II, 263-264.

¹⁴⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, IX, 295-305; eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, II, 263-264.

¹⁴⁵ İbn Tolun, *el-Gurafü’l-‘aliyye*, vr. 8^a.

¹⁴⁶ İbnü’ş-Şihne, *Hâşiye*, vr. 1^a.

Sehâ kasabasından olduğu için es-Sehâvî olarak bilinir. Şafii mezhebine müntesiptir. 831 yılının Rebiulevvel ayında (Aralık 1427-Ocak 1428) Kahire’de doğdu. Başta İbn Hacer (v. 852/1449) olmak üzere çeşitli alimlerden dersler aldı. Kahire’nin dışında Dimyat, Tûr, Minûf, İskenderiye, Bilbeys gibi Mısır şehirlerinde; Yenbû, Cidde, Mekke, Tâif, Huleys, Rabiğ, Medine gibi Hicaz şehirlerinde; Katana, Gazze, Remle, Kudüs, el-Halîl, Nablus, Dimaşk, Humus, Hama, Halep, Me‘arra, Darayya gibi Şam bölgesi şehirlerinde bulunarak buradaki alimlerin ilminden istifade etti. Hocaları arasında Hanefî biyografi derlemesi yazarları İbn Kâdî Şühbe (v. 851/1448), el-‘Aynî (v. 855/1451), İbn Kutlûboğâ (v. 879/1474) ve İbnü’ş-Şihne (v. 890/1485) de bulunmaktadır. Hac yolculukları hariç hayatının geri kalanını Kahire’de ilimle iştigal ederek geçiren es-Sehâvî, 27 Şaban 902/30 Nisan 1497 Pazar günü ikindi vakti Medine’de vefat etti.¹⁴⁷

Çok sayıda eser yazan bir alim olan es-Sehâvî, IX/XV. yüzyıl biyografilerini topladığı *ed-Dav’u’l-lâmi* adlı eserinde otobiyografisine de yer vermiş; hayatını anlattıktan sonra eserlerinin de bir listesini vermiştir.¹⁴⁸ Eserleri içerisinde saydığı¹⁴⁹ *Tabakâtü’l-Hanefiyye*, Hanefî alimlerin biyografilerine özgü bir eser olduğu için çalışmamızı ilgilendirmektedir. Bu sebeple bu esere biraz daha yakından bakacağız.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki *Tabakâtü’l-Hanefiyye*, Hanefî biyografi derlemeleri içerisinde çok bilinen bir eser değildir. Hanefî bir muhit olmasına rağmen ülkemizdeki yazma eser kütüphanelerinde bu eserin bir kopyasına rastlayamadık. es-Sehâvî’nin eserlerinin Suudi Arabistan’da bulunan yazma nüshalarını toplayan özel bir katalogta *Tabakâtü’l-Hanefiyye*’nin şu iki nüshası kaydedilmiştir:

¹⁴⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, VIII, 2-16; es-Süyûtî, *Nazmü’l-‘ikyân*, s. 152-153; el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 40-43; el-Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâira*, I, 53-54. Vefat tarihi kaynaklarda 28 Şaban 902 Pazar günü olarak verilmektedir (el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, s. 40). Ancak hesapla belirlenen takvimde 28 Şaban, Pazartesi gününe denk gelmektedir. Bu durumda o senenin Şaban ayının başlangıcının tespitinde 1 günlük bir kayma söz konusu olduğu anlaşılmaktadır ki hesapla belirlenen takvime göre vefat tarihi 27 Şaban 902 olmaktadır.

¹⁴⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, VIII, 15-19.

¹⁴⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi*, VIII, 17.

- Mekke Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, İlmi Araştırmalar Enstitüsü Kütüphanesi, Tarih-Teracim Bölümü, nr: 335, 172 vr. Bu nüsha Halep Ahmediyye Kütüphanesi, nr: 546'da bulunan nüshanın fotoğraflarıdır.

- Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, nr: 4857/5, 219 vr. Bu nüsha Dimaşk Zahiriyye Kütüphanesinde bulunan nüshanın fotoğraflarıdır.¹⁵⁰

Suriye'deki savaş sebebiyle asıl kütüphanelerine müracaat edemediğimiz bu nüshaları yukarıda ismi geçen Suudi Arabistan kütüphanelerinden temin ettik. Aynı nüshalar gibi kaydedilen bu iki nüshanın aslında aynı nüsha olduğunu, ilk sayfasında dikey yazılmış vakıf yazısından¹⁵¹ Halep Ahmediyye Kütüphanesi'ne ait olduğunu tespit ettik. Eserin kenarındaki varak numaralarının 65'e kadar her bir sayfaya, devamında ise her bir varağa verilmiş olması son sayfadaki 219 olan varak sayısının hatalı olmasına neden olmuş; bu da yukarıdaki katalogdan aktardığımız varak sayılarının farklı kaydedilmesi sonucunu doğurmuştur. Tekrar numaralandırma ile saydığımız zaman eserin hacmi 182 varak kadardır.

Nüshanın başındaki unvan sayfasında eserin es-Sehâvî'ye ait *Tabakâtü'l-Hanefiyye* olduğu ifade edilmiştir.¹⁵² Ancak bir önceki sayfada yer alan "zannediyorum" ibaresinden,¹⁵³ unvan sayfasındaki eser ve yazar bilgilerinin tahmin ile belirlendiğini anlamaktayız. Bu durumda elimizdeki eserin, es-Sehâvî'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si olduğunun bir tahmine dayanmakta olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ki bu tahminin doğruluğunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Şüphesiz bu kuşkuyla eserin başında hiçbir girizgah olmadan doğrudan ilk biyografi ile başlanmasının, sonunda da hiçbir bilgi olmadan sona ermesinin etkisi vardır.

Eserdeki biyografilere gelince alfabetik olarak sıralanmış biyografileri incelemeye başladıktan sonra fark ettik ki eserde yer alan kişiler sadece IX/XV. yüzyılda vefat etmiş Hanefî alimlerinden oluşmaktadır. Biyografi içeriklerini müellifin IX/XV. yüzyıl biyografilerini derlediği *ed-Dav'u'l-lâmi'* ile karşılaştırdığımızda

¹⁵⁰ es-Selâme, *Mu'cemü müellefâti'l-'Allâme es-Sehâvî*, s. 49.

¹⁵¹ es-Sehâvî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, vr. 2^b.

¹⁵² es-Sehâvî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, vr. 2^a.

¹⁵³ es-Sehâvî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, vr. 1^a.

Tabakâtü'l-Hanefiyye'nin *ed-Dav'u'l-lâmi*'de geçen Hanefi alimlerin ayrı bir eserde toplanmasından ibaret olduğunu gördük. Yaklaşık 200 kadar biyografide yaptığımız karşılaştırmada biyografi içeriklerinin kelimesi kelimesine aynı olduğunu tespit ettik. Hanefi biyografilerin derlenmesi esnasında genelde titiz davranılmakla birlikte *ed-Dav'u'l-lâmi*'de yer alan bazı Hanefi biyografilerinin *Tabakâtü'l-Hanefiyye* derlenirken ihmal edildiği görülmektedir.¹⁵⁴

Tabakâtü'l-Hanefiyye hakkında yaptığımız bu tespit es-Sehâvî'nin bir başka eserinde teyit edilmektedir. Müellif, *Raf'u'l-isr'a* yaptığı zeyilde *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'sini “müteahhir Hanefilerin tercemeleri” şeklinde nitelemesi¹⁵⁵ eserinin kapsamının zaman açısından dar olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu bilgi elimizdeki nüshanın *Tabakâtü'l-Hanefiyye* olduğunu da teyit etmektedir.

3.17. Kemalpaşazâde (940/1534) – Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf

Tam adı Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa olan müellif, dedesine izafetle Kemalpaşazâde veya İbn Kemal Paşa olarak bilinmektedir. 3 Zilkâde 873/15 Mayıs 1469 Pazartesi günü Tokat'ta doğdu.¹⁵⁶ İlk eğitimini Amasya'da aldı. Edirne'de tahsilini tamamlayarak müdderris oldu. Üsküp, Edirne, İstanbul'daki çeşitli medreselerde dersler verdi. Yazdığı eserler ve katıldığı seferler ile yöneticilerin gözüne giren Kemalpaşazâde Kahire, Karaman, Edirne, İstanbul gibi yerlerde müderrislik, kadılık, kazaskerlik, müftülük, muharrirlik gibi görevler icra etti. Daha sonra ilmiyye sınıfının en üst mertebesi olan şeyhülislamlık makamına getirildi. Hayatının sonuna kadar bu görevde kalan Kemalpaşazâde, 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 Perşembe günü İstanbul'da vefat etti.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Örnekleri için bkz. es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, I, 9, 34, 43; IV, 43.

¹⁵⁵ es-Sehâvî, *ez-Zeyl*, s. 392.

¹⁵⁶ Mehmed Süreyyâ, doğum yerini Edirne olarak kaydetmektedir. Bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 224.

¹⁵⁷ Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 226-227; el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 405^a-407^b; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 355-357; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, II, 108-109; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-*

İki yüzün üzerinde risale ve çok sayıda hacimli eser kaleme alan Kemalpaşazâde'nin müctehid/fakihlerin tertibine dair olan *Tabakâtü'l-fukaha*'sı bu alandaki en meşhur eserdir. Biyografik bilgi içermediği için çalışmamız kapsamında değerlendirmeyeceğimiz bu eserinden başka Hanefî alimlerine dair *Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf* adında bir eseri daha vardır. İsminden de anlaşılacağı üzere sadece bazı Hanefî alimleri kapsamına alan bu eseri biraz daha yakından inceleyeceğiz.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki elimizde bulunan yedi nüshada eserin ismi üzerinde bir ittifak yoktur. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr: 4820, vr. 84^b-93^a'da bulunan nüsha *Risâle fî tabakâti'l-eimmeti'l-Hanefiyye*; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, nr: 3680, vr. 84^a-102^b'de bulunan nüsha *Risâle-i tevârih-i müellifin*; Milli Kütüphane, nr: 83/2, vr. 94^b-99^a'da bulunan nüsha *Risâle fî tezkireti ba'dı'l-'ulemâ'*; Milli Kütüphane, nr: 50Ür236/14, vr. 41^b-46^a'da bulunan nüsha *Tezkiretü'l-fukaha*; Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-şerîf, nr: 2780'de bulunan nüsha *Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf* ismini taşımakta; Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1939, vr. 132^b-139^b ve Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, nr: 1049, vr. 25^b-30^a'da bulunan nüshalarda ise isim bulunmamaktadır. Biz kapsamı en doğru ifade ettiği için *Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf* ismini kullanacağız.

Eserin içeriğine gelince besmele, hamdele ve salveleden oluşan bir satırlık kısa bir girizgahtan sonra hemen eserin ana konusu olan biyografilere geçilmiştir. Yaklaşık 50 biyografinin yer aldığı eserin zaman kapsamı Ebû Hanîfe'nin bazı öğrencilerinden başlamakta,¹⁵⁸ VIII/XIV. yüzyıl biyografileri¹⁵⁹ ile sona ermektedir. Eserde sadece kişi isminin dikkate alındığı alfabetik sistem takip edilmeye çalışılmış ancak birçok yerde sıralama ihlali yapılmıştır.¹⁶⁰ Eserde verilen biyografik bilgiler için genelde kaynak belirtilmezken, nadiren ez-Zehebî (v. 748/1348) gibi kaynak belirtildiği de olmuştur.¹⁶¹

behiyye, s. 42-44; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 224; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 352-353; Turan, "Kemalpaşazâde (Giriş)", *DİA*, XXV, 238.

¹⁵⁸ Kemalpaşazâde, *Terâcim*, vr. 3^a, 3^b, 8^b.

¹⁵⁹ Kemalpaşazâde, *Terâcim*, vr. 3^a, 3^b.

¹⁶⁰ Örneğin Nûh b. Ebî Meryem'in sıralamadaki yeri için bkz. Kemalpaşazâde, *Terâcim*, vr. 3^b.

¹⁶¹ Bir örneği için bkz. Kemalpaşazâde, *Terâcim*, vr. 5^b.

Küçük hacimli bir derleme olarak nitelendirebileceğimiz eserin en önemli özelliği Osmanlı coğrafyasında yazılmış ilk Hanefi biyografi derlemesi olmasıdır. Bir kısmını yukarıda belirttiğimiz çok sayıda yazma nüshası ile günümüze ulaşan eser, henüz yayınlanmamış olup naşirlerin ilgisini beklemektedir.

3.18. İbn Tolun (953/1546) – el-Gurafü'l-'aliyye

Tam adı Ebu'l-Fadl Şemsüddîn Muhammed b. 'Ali b. Ahmed b. Tolun es-Sâlihî ed-Dımeşkî olan müellif, daha çok dedesinin babasına izafetle İbn Tolun olarak bilinir. Hanefi mezhebinde müntesiptir. Yaklaşık 880 yılının Rebiulevvel ayında (Temmuz 1475) Dimaşk'ın bir mahallesi olan Salihyye'de doğdu.¹⁶² İlk eğitimini burada aldı. Dimaşk, Mısır gibi önemli ilim merkezlerinde aralarında *Tenvîru's-sahîfe* müellifi İbnü'l-Mibred'in (v. 909/1503) de olduğu birçok alimden hemen hemen tüm alanlarda ilim tahsil etti.¹⁶³ Nikah memurluğu, Kuran ve hadis okuyuculuğu, imamlık, hatiplik, vakıf denetçiliği, müderrislik, zaviye şeyhliği gibi birçok görev icra etti.¹⁶⁴ 12 Cemaziyelevvel 953/11 Temmuz 1546 Pazar günü Dimaşk'ta vefat etti.¹⁶⁵

800'e yakın eser yazdığı tahmin edilen¹⁶⁶ İbn Tolun, hocasının teşviki ile kaleme aldığı otobiyografisi *el-Fülkü'l-meşhûn*'da eserlerinin bir listesini vermiştir.¹⁶⁷ Bu eserler arasında ez-Zeyl *'alâ Tabakâtî'l-Hanefiyye* adında üç ciltlik bir eser yazdığını söylemektedir¹⁶⁸ ki bu eser bizim çalışmamızı ilgilendirmektedir. Ancak otobiyografisinde eserin adını bu şekilde vermesine rağmen günümüze ulaşan

¹⁶² İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 27.

¹⁶³ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 28-55.

¹⁶⁴ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 59-69.

¹⁶⁵ Vefat tarihi kaynaklarda 11 Cemaziyelevvel 953 Pazar olarak geçmektedir (Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 429.) Ancak ilgili gün Cumartesiye denk gelmektedir. O senenin Cemaziyelevvel ayının tespitinde hesaplara belirlenen takvime göre 1 günlük bir kayma olduğu anlaşılmaktadır. Hesapla belirlenen takvimde vefat günü 12 Cemaziyelevvel 953 olmalıdır.

¹⁶⁶ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 148.

¹⁶⁷ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 73-142.

¹⁶⁸ İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn*, s. 104.

nüshasında eser müellifi tarafından *el-Gurafü'l-'aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye* ismiyle kaydedilmiştir.¹⁶⁹ Biz de çalışmamızda bu son ismi tercih edeceğiz.

Besmele, hamdele, şükür, şehadetler ve salveleden oluşan bir girizgahla başlayan eserde ilk olarak biyografinin, icmanın oluşumunun tespiti ile ilgili faydası vurgulanmıştır. Ardından müellif eserinin *el-Cevâhiru'l-mudîyye* üzerine yazılmış bir zeyil çalışması olduğunu, asıl eserde olduğu gibi alfabetik sistem takip edeceğini ifade etmiş, eserin planını verdikten sonra yazım üslubunu anlatmış, ardından da eserin ismini söyleyerek bir dua ile mukaddimeye geçmiştir.

Mukaddimenin birinci faslı Ebû Hanîfe ve imameyn hakkındaki çeşitli haberler üzerine olup özellikle nesepleri ve Ebû Hanîfe'nin tabiinden olması konularında genişçe bilgi verilmiştir. İkinci fasılda ehl-i sünnet akaidine dair bir şiir, üçüncü fasılda ise manzum bir siyer-i Nebi yer almaktadır. Dördüncü fasılda tabaka kavramı incelenmiş, beşinci fasılda hükmüne göre ilim çeşitleri konusuna yer verilmiştir. Altınca fasılda hicri takvimin ihdas edilişi, Hz. Adem'in (a.s.) yaratılışı veya Nuh (a.s.) tufanı gibi önemli olayların günümüzden ne kadar süre önce vaki olduğu, gök cisimlerinin vakit tespitindeki işlevi, çeşitli medeniyetlerde kullanılan takvimler gibi konular işlenmiştir. Son fasıl olan yedinci fasıl, kitapların önemi konusunda çeşitli sözler ve kıssalar içermektedir.

Mukkadimeyi oluşturan fasılların bitiminde müellif “maksûd” diye ifade ettiği eserin ana konusu olan Hanefi alimlerin biyografilerini arz etmeye başlamıştır. Asıl eser olan *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de olduğu gibi *el-Gurafü'l-'aliyye*'de de alfabetik sistem benimsenmiştir. Ancak sistematığın titizlikle tatbik edildiğini söylemek zordur. Birçok yerde daha sonra gelmesi gereken biyografilerin öne alındığı veya daha önce gelmesi gereken biyografilerin geriye bırakıldığı görülmektedir.¹⁷⁰

Eser, el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'sinin zeyli olduğu için biyografilerin çoğu onun çağdaşı olan veya ondan sonra vefat eden Hanefî alimlere aittir. Ancak el-Kureşî'den önceki döneme ait bazı biyografilere de eserde yer

¹⁶⁹ İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 1^b.

¹⁷⁰ Örnekleri için bkz. İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 13^b, 17^b, 24^b, 26^a, 26^b, 27^a, 30^a, 31^a.

verilmiştir.¹⁷¹ Bu durum, İbn Tolun'un sadece zeyil değil, aynı zamanda istidrak de yaptığını göstermektedir.

Biyografi sahiplerinin müellife yakın olmasının avantajı ile eserin birçok yerinde biyografi sahibinin kendi hattı ile yazılmış notlar kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁷² Biyografi sahiplerinin vecizeleri, hutbeleri, şiirleri, mektupları, fetvaları gibi ilave unsurlar da eserde sunulan biyografik malzemeyi zenginleştirmiştir.¹⁷³ Eserin elimizdeki nüshasının 368 varaklık bir hacme sahip olduğu dikkate alınırsa 1,5 asır gibi kısa bir zaman dilimine yoğunlaşmış bir eser için çok fazla biyografik malzeme derlendiği görülecektir.

Eserin hâtimesi fevâid / câmi' bölümünden ibaret olup Kaside-i Bürde'nin yazım hikayesi ve şairi, Şeyh Demdemî'nin bir kerameti, müellefe-i kulübün bazılarının isimleri gibi tarihi bilgiler ile bazı sırlı olaylar, sözler ve harflere dair çeşitli bilgiler verilmiştir. İstinsah bilgileri olmaksızın "tamam" kaydı ile eser sona ermektedir.

el-Gurafü'l-'aliyye henüz neşredilmemiş Hanefi biyografi derlemelerinden olup içerdiği orijinal bilgiler sebebiyle basımına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye kütüphanelerinde sadece bir yazmasını (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr: 1924, 368 vr.) tespit edebildiğimiz eserin İngiltere, Hindistan, Kuveyt gibi ülkelerde de başka nüshaları bulunmaktadır. Türkiye nüshası, müellif nüshasından boşluklar bile dikkate alınarak titizlikle çoğaltılmış olduğu¹⁷⁴ için güvenilir bir nüsha olduğu söylenebilir.

¹⁷¹ Örnekleri için bkz. İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 15^a, 15^b, 16^a-16^b, 17^a, 27^a, 29^a.

¹⁷² Çok sayıdaki örneklerinden bazıları için bkz. İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 13^a, 14^b, 15^a, 15^b, 16^a, 18^b, 24^a.

¹⁷³ Örnekleri için bkz. İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 15^b, 16^a, 24^a, 25^b, 26^a, 26^b, 27^a, 29^b.

¹⁷⁴ Bunu gösteren bazı ilave kayıtlar için bkz. İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 18^b, 19^b, 20^a, 22^b, 23^b, 24^a.

3.19. İbrâhîm el-Halebî (956/1549) – Muhtasarü'l-Cevâhiri'l-mudîyye

Tam adı İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî olan müellif, ilk eğitimi doğum yeri olan Halep'te aldı. Bir müddet Mısır'da bulunarak buradaki alimlerden hadis, tefsir, fıkıh ilimlerini tahsil etti. Eğitimi tamamlayınca İstanbul'a gelerek buraya yerleşti. Selatin camilerde imam-hatiplik, Dâru'l-kurrâ'da müderrislik yaptı. 956/1549 yılında İstanbul'da vefat etti. Vefat ettiğinde 90 yaşını aştığına göre 860/1456'lı yıllarda doğmuş olmalıdır.¹⁷⁵

Hanefi mezhebinin fûru-i fıkıh edebiyatında meşhur olmuş eserlerin de yazarı olan el-Halebî'nin Hanefi biyografi yazımı ile ilgili günümüze ulaşan çalışması el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'si üzerine yaptığı ihtisar çalışmasıdır. Henüz yazma halinde olan eserin Türkiye kütüphanelerinde şu nüshalarını tespit ettik:

- Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1941/1, vr. 1^b-55^a.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr: 3699/49, vr. 134^b-179^a.
- Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, nr: 886, 42 vr.¹⁷⁶

Besmele, hamdele ve salveleden oluşan kısa bir girizgahla başlayan eserin hemen başında müellif çalışmasının *el-Cevâhiru'l-mudîyye* üzerine yapılmış bir ihtisar olduğunu belirtmiştir. Ancak müellif kapsam konusunda biraz daha daraltmaya gitmiş; Hanefi fıkında eser telif etmiş olanlar, Hanefi fıkıh kitaplarında bahsi geçenler veya tanınmasında ek fayda olanları eser kapsamına alacağını ifade etmiştir.¹⁷⁷ Eserde yer alan biyografiler incelendiği zaman bu ilkenin genel olarak işletildiği görülmekle

¹⁷⁵ Taşköprizâde, *es-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, s. 295; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, II, 77-78; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 444-445.

¹⁷⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr: 605/1'de de bir nüshasının olduğu bilgisi (Has, "Halebi, İbrâhîm b. Muhammed", *DİA*, XV, 232) hatalıdır. İlgili nüsha, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin müellifi meçhul bir başka muhtasardır.

¹⁷⁷ el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 1^b.

birlikte nadiren de olsa bazen ihlal edildiğini tespit ettik. Örneğin Hanefî fikhî alanında eserleri olmasına rağmen *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de biyografisi bulunan¹⁷⁸ Necmüddîn et-Tarsûsî (v. 758/1357) el-Halebî'nin muhtasarında yer almamaktadır.

İhtisar esnasında müellif, eserin sistematüğinde de değişiklik yapmıştır. *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de kişi, baba ve dede... adları dikkate alınarak yapılan alfabetik sıralama mevcutken el-Halebî'nin eserinde kişinin meşhur olduğu isim/künye/nisbe/lakaba göre sıralama tercih edilmiştir. Mezhep imamı Ebû Hanîfe künyesi ile meşhur olduğu için künyeler öne alınmış, sıralama istisnası olarak Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) biyografileri başa alındıktan sonra künyesi ile meşhur olan diğer isimler alfabetik olarak sıralanmıştır. Eserin başındaki planda künyelerden sonra sırasıyla ismiyle meşhur olanlar, nisbesiyle meşhur olanlar, lakabıyla meşhur olanlar, İbn Fülân diye meşhur olanların alfabetik olarak sıralanacağı ifade edilmişken¹⁷⁹ eserde bu plana sadık kalınmamış; lakaplardan sonra nisâ bölümü, ardından da künyelere zeyil bölümü ile eser sona erdirilmiştir.¹⁸⁰ Öte yandan kişilerin meşhur olduğu isimler güzel tespit edilirse bu şekilde sıralamanın alfabetik sistemin yukarıda ifade ettiğimiz dezavantajını gidereceği açıktır. Ancak maalesef müellifin bu konuda titiz davrandığını söylemek zordur. Örneğin et-Tahâvî (v. 321/932) daha çok sadece nisbesi veya künye + nisbesi ile meşhur iken, ismiyle meşhurmuş gibi isimler bölümünde “Ahmed b. Muhammed b. Selâme” şeklinde sıralamaya tabi tutulmuştur.¹⁸¹ Aynı şekilde İbn Fülân diye meşhur olanlar diye bir bölüm açılıp orada zikredilmesi gereken İbnü's-Sâ'âtî (v. 694/1295) ismi dikkate alınarak ismiyle meşhur olanlar arasında sıralanmıştır.¹⁸² Dolayısıyla eserin sistematüğünün alfabetik sistemden beklenen kullanım pratikliğini sağlayamadığı görülmektedir.

Biyografilerin içerik unsurlarında gelince, ihtisar işinin doğası gereği gerekli görülmeyen bilgilerin zikredilmemesi en çok yapılan kısaltma faaliyeti olarak dikkat çekmektedir. Müellif faydalı gördüğü yerlerde kısaltmaların yanı sıra bilgiler arasında

¹⁷⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 213-214.

¹⁷⁹ el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 1^b.

¹⁸⁰ el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 54^a, 54^b.

¹⁸¹ el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 8^b-9^a.

¹⁸² el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 8^a.

takdim-tehirlere de başvurarak eseri düzenlemiştir.¹⁸³ Hakkında az bilgi bulunan biyografilerin bazılarında daha da kısaltma yapmaktan kaçınmış, biyografiyi asıl eserdeki ile kelimesi kelimesine aynı olarak zikretmiştir.¹⁸⁴ Müellif, yeri geldiği zaman el-Kureşî'nin (v. 775/1373) verdiği bilgileri eleştirmiş, hatalarını düzeltmiştir.¹⁸⁵ Öte yandan çalışmada el-Kureşî'nin eserinde yer almayan bazı biyografilerin eklendiği¹⁸⁶ veya yer almasına rağmen kısa olan bazı biyografilerin ilave bilgilerle geliştirilmesi¹⁸⁷ de söz konusu olabilmektedir. Bu son ifade ettiğimiz iki husus, eseri zenginleştiren ancak klasik bir ihtisar faaliyetinden uzaklaştıran unsurlardır.

3.20. Kınalızâde (979/1572) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Buraya kadarki çalışmaları tanıtırken önce yazarı hakkında bilgi verip daha sonra eseri inceliyorduk. Müellif ile ilgili tartışmaları sona bırakmak istediğimiz için bu başlıkta önce eseri tanıtmak istiyoruz.

Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserin müellifi, hemen baş tarafta çalışmasını “Tabakâtü'l-Hanefiyye alanında bir muhtasar” olarak tanımlamıştır. Ardından eserin kapsamını “meşhur Hanefi imamlar” olarak belirlemiş, sistematik olarak da tabaka sistemini tercih ettiğini ifade etmiştir. Biyografi yazımının fıkhi ilgilendiren bazı faydalarını zikrettikten sonra fıkın ve özellikle mezhep imamlarının önemine vurgu yapmış, daha sonra Ebû Hanîfe ve ashabının fıkhi faaliyetini metheden ifadelerle yer vermiştir. Eserin asıl konusu olan biyografilere geçmeden önce müftülere görüşler arasında tercihte yardımcı olması için fakihlerin istinbat seviyelerine göre yapılan meşhur bir tasnife yer vermiş, ardından da mezhep içi ihtilaflı mevzularda hangi

¹⁸³ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 543-544; el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 3^a.

¹⁸⁴ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, IV, 19; el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 3^a.

¹⁸⁵ Bir örneği için bkz. el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 3^b.

¹⁸⁶ Örneğin ilave edilen “Ebû Bekir el-A‘meş” biyografisi için bkz. el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 3^b.

¹⁸⁷ Örneğin sırasıyla krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 611-613, 36-37; el-Halebî, *Muhtasar*, vr. 2^b-3^a, 3^b.

görüşün tercih edileceğine dair bilgiler verdikten sonra mukaddimeyi sonlandırıp biyografileri arz etmeye başlamıştır.¹⁸⁸

Eserin tabaka sisteminde olduğu yukarıda ifade etmiştik. Bu sistemin bir istisnası olarak mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin biyografisi, diğerlerine nazaran biraz daha uzun tutularak en başa alınmış; ilk tabaka Ebû Hanîfe'nin öğrencileri ile başlatılmıştır. Nesillere göre ayrılmış toplam 21 tabaka halinde sunulan biyografilerin 20. tabakası, IX/XV. yüzyılın sonu ile X/XVI. yüzyılın başında vefat eden alimlerden oluşmakta olup; 21. tabakada sadece Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) biyografisi bulunmaktadır.

Eserin zaman kapsamı bu şekilde iken mekan kapsamı tabakalar arasında değişkenlik arz etmektedir. İlk tabakalar doğal olarak mezhebin doğuş coğrafyası olan Irak merkezli iken mezhebin merkezinin değişmesi ile tabakalar ilerledikçe Horasan ve Maverâünnehir bölgeleri ön plana çıkmaktadır. Son tabakalar ise, müellifinin yaşadığı yer olan Osmanlı coğrafyası ile sınırlıdır. Aynı dönemde yaşayan Orta Asya ve Hind alt kıtasındaki Hanefi alimlerin eserde hiç bahsi geçmemektedir.

Biyografilerin içeriğine gelince müellifinin muhtasar olarak nitelediği eserin içerik unsurları da ilke olarak kısa tutulmuştur. Ancak özellikle son tabakalarda yer alan biyografiler hakkında verilen bilgiler çok yetersiz olup eserin başında ifade edilen faydaları temin etmekten çok uzaktır. Örneğin son tabakada birçok biyografide sadece biyografi sahibinin bir tane eserinin veya hocasının ismi ile yetinilmiş, vefat tarihi de dahil olmak üzere başka hiçbir bilgi verilmemiştir.¹⁸⁹ Dolayısıyla eserin biyografik bilgi açısından yeterli olduğunu söylemek zordur. Sadece Hanefi alimlerin dönemi/tabakasının bilinmesi noktasında faydalı bir eser olarak nitelendirilebilir.

Müellifi ile ilgili tartışmalara gelince; bu içeriğe sahip eserin çeşitli nüshalarının unvan sayfalarında müellif olarak şu altı isim geçmektedir:

¹⁸⁸ Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 139-159.

¹⁸⁹ Örneğin bkz. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, III, 72-80.

1. *Kemalpaşazâde* (v. 940/1534). Eserin son biyografisinin sahibi olan Kemalpaşazâde'nin ismi; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr: 4662'de bulunan nüshanın unvan sayfasında müellif olarak geçmektedir.¹⁹⁰ Ancak eserin sonunda Kemalpaşazâde'nin vefat tarihinden bahsedilmesi¹⁹¹ eserin ona ait olamayacağını göstermektedir.

2. *‘Abdullâh es-Süveydî* (v. 950/1543). İbrâhîm Hafsi'nin bu müellife nispet ettiği¹⁹² *Tabakâtü's-sâdeti'l-Hanefiyye* ismiyle kaydedilen eserin Kral Faysal Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan elektronik yazma katalogu *Hizânetü't-türâs*'ta şu iki nüshası bulunmaktadır: (Berlin) Milli Kütüphane, nr: 10026 ve (Hindistan - Patna) Hudâbahş Kütüphanesi, nr: 12/761. İkinci kütüphanenin katalogundan ilgili eserin içeriğine bakıldığı zaman yukarıda anlattığımız eser ile aynı olduğunu görülmektedir.¹⁹³

3. *Şems Çelebi, Muhammed b. ‘Ömer b. Akşemseddîn* (v. 957/1550). Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr: 2510 (37 vr.), Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, nr: 848 (50 vr.) ve Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 1195 (129^a-169^a arası 41 vr.) nüshaları Şems Çelebi'ye nispet edilmiştir.

4. *Taşköprîzâde Ahmed b. Mustafâ* (v. 968/1561). Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, nr: 7397 (56-99 arası 44 vr.)¹⁹⁴ ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr: 2311 (53 vr.) nüshalarında müellif olarak Taşköprîzâde'nin ismi yer almaktadır. Musul'da bulunan bir nüshasına dayanılarak eser 1954 ve 1961 yıllarında Musul'da Taşköprîzâde'ye nispet edilerek basılmıştır.

5. *Kınalızâde ‘Ali b. Emrillâh* (v. 979/1572). Eserin nüshalarının çoğu Kınalızâde'ye nispet edilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Kemalpaşazâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, vr. 1^a.

¹⁹¹ Kemalpaşazâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, vr. 32^b.

¹⁹² Hafsi, “Recherces sur le genre ‘Tabaqat’ II”, s. 15.

¹⁹³ Knight, *Arabic Manuscripts*, XII, 98-99.

¹⁹⁴ es-Serhân, “Tashîhu hata’ kebîr”, s. 485.

¹⁹⁵ es-Serhân, “Tashîhu hata’ kebîr”, s. 492-496.

6. ‘*Afîfüddîn/Rafî’uddîn eş-Şîrvânî*. Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Tarih Bölümü, nr: 102, 803, 860’da bulunan nüshalar eş-Şîrvânî’ye nispet edilmiştir.¹⁹⁶

Öncelikle ifade etmek gerekirse aynı eser için bu kadar farklı isim ortaya çıkmasında müellifin eserinin başında kendi ismini zikretmemesinin etkisi muhakkaktır. Aynı şekilde eserinin adını da zikretmediği için yazma nüshalarının bazısı *Tabakatü’l-Hanefiyye*, bazıları *Muhtasarü Tabakâti’l-Hanefiyye*, bazıları ise *Muhtasar fî Tabakâti’l-Hanefiyye* şeklinde isimlendirilmiştir. Yukarıdaki yazarlara ait bu isimdeki nüshaların tamamı aynı eserdir.

Eseri tahkik ederek üç cilt halinde yayınlayan Muhyî Hilâl es-Serhân, eserin müellifini tartıştığı makalesinde eş-Şîrvânî’ye nispet edilen nüshalar üzerinde yaptığı inceleme sonucu eserin ona ait olamayacağı kanaatine varmıştır.¹⁹⁷ Öte yandan eserin bazı nüshalarının sonundaki tamam kaydında eserin telifinin 10 Muharrem 966 günü tamamlandığı ifade edilmektedir¹⁹⁸ ki bu tarihin doğru olması durumunda müellifin bu tarihten önce vefat eden Kemalpaşazâde’ (v. 940/1534), ‘Abdullâh es-Süveydî (v. 950/1543) ve Şems Çelebi (v. 957/1550) olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Geriye kalan iki isim olan Taşköprîzâde (v. 968/1561) ve Kınalızâde (v. 979/1572) arasında geniş bir değerlendirme makalesi yazan Muhyî Hilâl es-Serhân, Taşköprîzâde’nin biyografisini anlatan kaynaklarda böyle bir eserinin bulunmaması, nüshaların çoğunda eserin Kınalızâde’ye nispet edilmiş olması, Taşköprîzâde’ye ait olduğunu bildiren nüshanın geç tarihli olması ve Kâtip Çelebi’nin (v. 1067/1657) *Keşfü’z-zunûn*’unda eseri açık bir şekilde Kınalızâde’ye nispet etmesi¹⁹⁹ gibi gerekçelerle eserin müellifinin Kınalızâde olduğunu söylemekte ve bu kanaatinin kesin doğru olduğunu iddia etmektedir.²⁰⁰

Ancak es-Serhân’ın ileri sürdüğü deliller de iddiasını ispatlayacak ölçüde kuvvetli değildir. Zira aynı şekilde Kınalızâde’nin biyografisini kaydeden ilk dönem

¹⁹⁶ es-Serhân, “Tashîhu hata’ kebîr”, s. 494-495.

¹⁹⁷ es-Serhân, “Tashîhu hata’ kebîr”, s. 495.

¹⁹⁸ Örneğin bkz. Taşköprîzâde, *Tabakâtü’l-fukahâ*, vr. 53^b.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1099.

²⁰⁰ es-Serhân, “Tashîhu hata’ kebîr”, s. 492-497.

kaynaklarında da *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adında bir eserinden bahsedilmemektedir. Örneğin aralarında dostluk bulunan *el-Ketâib* yazarı el-Kefevî (v. 990/1582) ondan yüzyüze görüşerek istifade ettiğini söylemiş, ancak eserinden bahsetmemiştir.²⁰¹ Nüshaların çoğunun Kınalızâde'ye nispet edilmiş olması kısmen muteber kabul edilebilirse de kesin bir delil değildir. Zira bir hatanın yaygınlaşıp zamanla meşhur hale gelmesi mümkün olan bir şeydir. Taşköprizâde'ye nispet edilen nüshaların geç tarihli olması Kınalızâde lehinde bir değer ifade etse de sadece günümüze ulaşan bazı nüshalara dayanması sebebiyle bu değerlendirmenin yeterince sağlam olmayacağı açıktır. Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) tarafından eserin Kınalızâde'ye nispet edilmesi ise es-Serhân'ın belki de en sağlam delilidir. Ancak yine Kâtip Çelebi, yukarıdaki yazarlardan Şems Çelebi'nin (v. 957/1550) de *Tabakâtü'l-Hanefiyye* yazdığını söylemektedir.²⁰²

es-Serhân'ın saydığı deliller karşısında eserin Kınalızâde'ye ait olduğunu söylememize engel olan belki de en önemli husus, Kınalızâde'nin tarih/biyografi yazımı ile ilgilendiğini gösteren başka bir eserinin bulunmamasıdır. Eserlerinin listesi incelendiği zaman onun fıkıh, tefsir, tasavvuf, Arap dili ve şiir alanlarında eser telif ettiği görülecektir. Biyografi yazımına dair tek eserinin *Tabakâtü'l-Hanefiyye* olması, eserin ona aidiyetinde şüphe duymamıza sebep olmaktadır. Oysa Taşköprizâde'nin biyograf kimliği, hiç kimsenin şüphe duymayacağı kadar açık bir husustur.

Her ne kadar eserin Kınalızâde'ye aidiyeti kesin olmasa da yukarıdaki delillere ve günümüzde meşhur olan bilgiye tabi olarak çalışmamızın geri kalanında eseri Kınalızâde'ye nispet ederek kullanacağız. Bu sebeple de müellif hakkındaki bilgiyi Kınalızâde üzerinden vereceğiz.

Tam adı 'Alâüddîn 'Ali b. Emrillâh b. 'Abdilkâdir olan müellifin dedesi kına kullandığından dolayı ona izafetle Kınalızâde, Hinnâ(v)îzâde veya İbnü'l-Hinnâ(v)î olarak bilinmektedir. 916/1510-1 yılında Isparta'da doğdu. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a giderek dönemin meşhur alimlerinden ilim tahsil etti. Eğitimini tamamlayınca Edirne, Bursa, Kütahya ve İstanbul'daki çeşitli medreselerde

²⁰¹ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 203^a.

²⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

müderislik yaptı. Dimaşk, Kahire, Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları, Anadolu kazaskerliği gibi resmi görevleri yaptı. 6 Ramazan 979/22 Ocak 1572 Salı günü Edirne kışlağında vefat etti.²⁰³

3.21. el-Kefevî (990/1582) – Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr

Tam adı Mahmûd b. Süleymân el-Kefevî olan müellif, Kırım'ın Kefe şehrinde doğmuştur. Doğum tarihine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık, ancak *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ını 987/1579 yılında tamamlandığında altmış yaşını geçtiğini söylediğine²⁰⁴ göre 927/1521 yılı civarında doğmuş olmalıdır. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra 949/1542-3 yılında İstanbul'a gitti. Oradaki alimlerden dersler aldı. Tahsilini tamamlayınca İstanbul'da müderislik, memleketinde kadılık ve müfettişlik, Sinop ve Gelibolu'da kadılık gibi resmi görevlerde bulundu. Azledilince İstanbul'a döndü. 990/1582 yılında İstanbul'da vefat etti.²⁰⁵

el-Cevâhiru'l-mudîyye'den sonra yazılan çalışmalar arasında en orijinal eser olarak tasvir edebileceğimiz *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*; üslubu, hacmi, kapsamı ve sistematigi ile diğer eserlerden ayrılmaktadır. Hanefi biyografi geleneğinin önemli yapı taşlarından biri olan bu eseri ayrıntılı olarak tanıtmaya gayret edeceğiz.

Müellifinin kaleminin kuvvetini gösteren secilerle bezenmiş bir girizgah ile başlayan eserin başında yazar, her dönem müslüman toplumunda yargı ve ifta gibi işleri yürüten, dini işleri çekip çeviren, bireysel ve toplumsal maslahatları temin eden, problemleri çözen alimlerin bulunmasının Allah'ın bir kanunu olduğunu vurgulamış; ardından kendi ismini kaydederek Allah'ın kendisine verdiği nimetlere olan hamdini ifade etmiştir. Akabinde eserin yazım sebebine geçmiş; hasbihal ettiği insanların

²⁰³ 'Ali Çelebi, *el-İkdü'l-manzûm*, s. 411-412; 'Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, I, 164-166; el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 78^a, Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 262; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371. 'Ali Çelebi (v. 992/1584) ismini 'Ali b. Muhammed, vefat tarihini de 7 Ramazan 979/23 Ocak 1572 Çarşamba olarak kaydetmektedir.

²⁰⁴ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 437^a.

²⁰⁵ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 327^b, 355^a, 362^b, 388^b, 428^b, 434^b-435^a, 435^b; 'Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, I, 272-273; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 912. Bursalı Mehmed Tâhir (v. 1925) vefat tarihini 997/1589 olarak kaydetmektedir. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 392.

çoğunluğunun geçmişte yaşamış alimleri tanımadıklarını; hoca ile talebeyi, müctehid ile mukallidi ayırt edemediklerini gördüğü için eserini yazmaya karar verdiğini söylemiştir.²⁰⁶ Bu amaçla eserini telife koyulan el-Kefevî, ulemâ ve meşayihden geniş bir grubun biyografilerini topladığı eserine *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* ismini vermiştir. Eserin planını da unvân, burhân, sultân, erkân ve ketâib şeklinde beş ana başlık olarak belirlemiştir.²⁰⁷ Bu başlıklardan ilk ikisi tamamen, üç ve dördüncü başlıklar ise kısmen biyografi alanı ile ilgili olmayıp eserin ana konusunu teşkil eden Hanefi biyografileri son başlıkta yer almaktadır.

Başlıkların içeriklerini kısaca ifade etmek gerekirse *unvân* başlığında ilk nesillerdeki fıkhi faaliyet hakkında kısaca bilgi verildikten sonra ictihada olan ihtiyaç dile getirilmiş, bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkan müctehitlerden bahsedilmiş, onların yolundan giden alimler yürüttükleri fıkhi faaliyete göre beşli taksimata tabi tutulmuş, bu seviyelerin hiçbirine ulaşamayanların kendinden fetva vermesinin caiz olmayacağı vurgulanmıştır. Başlığın devamında Moğol istilasının sebep olduğu yıkım ile alimlerin Irak'tan Şam'a, orada meydana gelen problemlerden dolayı da Anadolu'ya gittiklerini ifade edilerek söz Osmanlılara ve dönemin padişahı III. Murad'a (v. 1003/1595) getirilmiş, devleti için uzunca dua edilerek *unvân* başlığı sona erdirilmiştir.

Burhân başlığında hidayet, fıkıh, din, İslam, millet, minhâc, şariat, sünnet, cemaat gibi kavramların tanımı ve birbirleri ile olan ilişkilerine değinilmiş; bazı teolojik konularda izahlar yapılmıştır.

Erkân başlığında biyografi alanına geçiş yapılmış; Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar toplam yirmi peygamber hakkında kısa bilgi verilmiştir. Akabinde peygamberlerin toplam sayısı, Kuran'da bahsi geçen peygamberlerin sayısı, peygamberler tarihindeki bazı önemli olaylar, insanlar/peygamberler ve melekler arasındaki üstünlük sıralaması, nesih, muhattie-musavvibe ve ilahi kitaplar gibi konularda malumat sunulmuştur.

²⁰⁶ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 1^b-2^a.

²⁰⁷ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 2^a.

Sultân başlığında Hz. Peygamberin valileri, komutanları, vekilleri, diğer şehirlere görevlendirdiği kadılar ve maaşları, kadılık müessesinin önemi, yargılama hukuku, Hz. Peygamberin vahye dayanmayan uygulamalarının bağlayıcılığı, kâdî-hâkim kavramları, ilim ve hüküm çeşitleri, görevlendirmelerde liyakatin önemi, kadılık görevinin üstlenmenin hükmü, itikadi konularda bilgi sahibi olmanın önemi gibi konulara değinildikten sonra sahabe ile ilgili mevzulara geçilmiş; sahabilerin sayısı, sahabe kavramı, sahabe içerisindeki üstünlük sıralaması, ilk müslümanlar, sahabilerin fetva sayısı/kabiliyetine göre tabakaları konularında bilgi verilmiştir. Akabinde fıkıh bilgisi ile ön planda olan sahabilerden başlamak üzere biyografilere geçilmiş; sırasıyla 27 sahabe, 4 muhadram, 38 tabiinin biyografisi sunulmuştur. “Müctehid imamlar” alt başlığı ile Ebû Hanîfe’nin de aralarında olduğu 13 müctehid imam hakkında bilgi verilerek *sultân* üst başlığı sona erdirilmiştir.

Planda bahsi geçen son ana başlık olan *ketâib*, eserin ana konusu olan Hanefi alimlerin biyografilerinin olduğu bölümdür. Ebû Hanîfe ve önde gelen öğrencilerinin faziletine dair kısa bir giriş ile başlayan bu bölümde müellif, bazı hocalarının mezhep imamına kadar ulaşan ilim silsilelerini zikretmiş, ardından ilk ketibe ile Hanefi alimlerin biyografilerine başlamıştır.

Biyografilerin taksiminde tabaka sistemi kullanılmış, ancak yaygın kullanımın aksine müellif, “tabaka” yerine “ketîbe” (çoğulu ketâib) kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Toplam 22 ketibeden oluşan eserin ilk ketibesi Ebû Hanîfe’nin öğrencileri ile başlamakta, son ketibe ise müellifin yaşadığı dönemdeki biyografileri içermektedir. Dolayısıyla eserin zaman bakımından kapsamı mutlak olmaktadır. Mekan kapsamı ise Kınalızâde’nin (v. 979/1572) *Tabakâtü’l-Hanefiyye*’si ile aynı olup ilk ketibelerde mutlak iken son ketibelerde Osmanlı coğrafyasında yoğunlaşmaktadır.

Eserde yer alan biyografi sahiplerinin ortak özelliğine gelince Ebû Hanîfe’nin biyografisi hariç *erkân* ve *sultân* başlıklarındaki biyografiler kapsam dışında olmasına rağmen tarihsel bilgi olarak esere alınmıştır. Yaklaşık 700 biyografinin yer aldığı *ketâib* bölümünde ise odak nokta Hanefi mezhebi alimleri iken nadiren de olsa Ebu’l-Hasen el-Eş’arî (v. 324/935-6), el-Gazzâlî (v. 505/1111) ve Fahrüddîn er-Râzî (v. 606/1210) gibi

diğer mezhep müntesibi büyük alimlere de eserde yer verilmiştir.²⁰⁸ Ayrıca daha sistemli bir istisna olarak her ketîbenin sonunda “kalbü’l-ketîbe” şeklinde ayrı bir alt başlık ile o dönemde yaşamış tasavvuf büyüklerinin biyografileri esere dahil edilmiştir. Önemli bir kısmı farklı mezheplere müntesip olan bu kimselerin eserde yer almasında, salih kimselerin adlarının anılması ile rahmetin ineceği rivayeti ile müellifin sufi kimliğinin etkisi vardır.

Biyografilerin içeriğine gelince *el-Ketâib*’in diğer biyografi eserlerine göre farklı olduğu iki temel husus vardır. Bunlardan birincisi, eserin yazım sâiki olan hoca-talebe ilişkilerinin bilinmemesi problemi ile ilgilidir. Müellif bu soruna çözüm getirmek için biyografi sahibinin hocaları ve talebelerini saymaya ayrıca önem vermekte, tekrara düşmek pahasına da olsa birçok biyografide biyografi sahibinin Ebû Hanîfe’ye ulaşan ilim silsilesini zikretmektedir.²⁰⁹ Biyografilerin hangi ketîbede yer alacağı da hoca-talebe ilişkilerine göre tespit edilmiştir. Ders aldığı hocası hakkında bilgi bulunamayan biyografiler, diğer biyografilerden sonra gelen “müteferrikât” alt başlığında toplanmıştır.²¹⁰

el-Ketâib’in diğer eserlerden farklı olduğu diğer husus ise, biyografi sahibi hakkında temel biyografik bilgiler ile yetinmeyip Hanefî fûru kitaplarında adının geçmesini sağlayan farklı görüşlerine de yer vermesidir. Tabaka sistemini kullandığı için kısmen kronolojik olan eserdeki bu özellik sayesinde mezhebin temel tartışma konularını dönemlere göre izleme imkanı bulunmaktadır. Müellif bu iki özelliği eserinin başında özellikle vurgulamakta, daha önceki eserlerin hiçbirinde bu hususların bulunmadığını iddia etmektedir.²¹¹

Bu iki temel unsurun haricinde özellikle eserin son kısımlarına yaklaştıkça içerik unsurlarında farklı bir zenginleşme dikkat çekmektedir. Müellif yakın dönemde yazılı kaynakların yanı sıra birinci el bilgi kaynaklarının da bulunması sebebiyle o dönemki ilmi hayatı ayrıntıları ile resmetme imkanı bulmuştur. Alimlerin aldığı ilmi ve idari

²⁰⁸ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 117^a-118^a, 171^a-172^a, 298^a-298^b.

²⁰⁹ VI/XII. yüzyıla kadar olan silsilelerin bir tablosu için bkz. Çeker, “Fıkıh Silsileleri”, s. 201.

²¹⁰ Müellif, “müteferrikât” başlığını açarken bu amacı gözettiğini bir yerde ifade etmiştir. Bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 111^a.

²¹¹ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 2^a.

görevler, maaşları, azil sebepleri, yöneticiler ile olan münasebetleri, alimler arasındaki ilmi ve şahsi ilişkiler gibi birçok özel bilgi özellikle son ketibelerde sıklıkla yer almakta olup eser, IX/XV. ve XI/XVI. yüzyıl Osmanlı toplumundaki ilmi hayatı araştıran araştırmacılar için de eşsiz bir kaynak hüviyetindedir.

Eserin kaynaklarına gelince Hanefi alimlerin biyografilerindeki biyografik bilgiler ile görüşlerine dair verilen bilgilerin kaynakları şeklinde iki grupta incelemek yerinde olacaktır. Eser genel olarak incelendiğinde el-Kefevî'nin, diğer bilgilere nazaran biyografik bilgilerde daha az kaynak zikretmeyi tercih ettiği söylenebilir. Yine de ara ara *el-Me'ârif l'ibni Kuteybe*, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, *Şerhu Manzûmeti l'ibni Vehbân*, *Hayâtü'l-Hayevân* gibi eserler ile eserini belirtmeksizin *et-Tahâvî* (v. 321/932), *es-Saymerî* (v. 436/1045), *el-Hatîb el-Bağdâdî* (v. 463/1071), *es-Sem'ânî* (v. 562/1166), *İbn Hallikân* (v. 681/1282), *ez-Zehebî* (v. 748/1348) gibi yazarların ismini kaynak olarak vermektedir.²¹²

Görüşlerine dair verdiği bilgilerde ise, az öncekinin tam tersine, birçok bilgi kaynak isminin yanı sıra eserin hangi bölümünde ve hangi başlığında geçtiğini belirtecek kadar ayrıntılı olarak eserde yer almaktadır. Bu bilgilerde Hanefi mezhebinin fetâvâ edebiyatı başta olmak üzere her türlü fûru kitabının kaynak olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Adı çokça geçen kaynaklara örnek olarak *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, *el-Fetâvâ'z-Zahîriyye*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *el-Fetâvâ'l-Îmâdiyye*, *el-Fetâvâ't-Tâtârhanîyye*, *Vâkı'âtü Sadrişşehîd*, *el-Ecnâs*, *Ahkâmü'l-vakf li'l-Hassâf*, *el-Înâye* gibi eserlerin ismi zikredilebilir.²¹³ Görüşlere dair olan kaynakların ön planda olması, eserin fûru kitaplarından hareket edilerek yazıldığını göstermektedir.

Hanefi biyografilerine dair olan bölümlerin kaynakları bu şekilde iken tasavvuf büyüklerinin ve diğer mezhep müntesiplerinin biyografilerinde daha farklı kaynaklardan istifade edilmiştir. Ancak çalışmamızın konusunu teşkil etmedikleri için bu biyografilerin kaynaklarına değinmeyeceğiz.

²¹² Örnekleri için bkz. *el-Kefevî*, *el-Ketâib*, vr. 102^b, 104^b, 105^a, 107^a, 109^a, 113^b, 115^a, 133^b, 207^a.

²¹³ Örnekleri için bkz. *el-Kefevî*, *el-Ketâib*, vr. 101^a, 101^b, 102^a, 103^a, 103^b, 109^b, 113^a, 115^b, 116^a.

Eserde biyografik içeriğin yanı sıra müellifin tâlî konulara daldığı da görülmektedir. Örneğin biyografiler arasında bir vesile ile değinilen “mümeyyiz çocuğun müslüman olması ve irtidat etmesinin hükmü”,²¹⁴ bazı âdâb-ı muâşeret kuralları²¹⁵ gibi uzun bahisler eserin biyografi bölümünde yer alan, ancak biyografi ile ilgili olmayan kısımlarıdır.

Hâtimede yaşından ve o anki durumundan bahseden yazar, telifin bitişine tarih düştükten sonra bir dua ile eserini sonlandırmaktadır. Eser sona erdikten sonraki varakta, içeriğine birinci bölümde örnek olarak değindiğimiz kısa bir câmi’/fevâid bölümü yer almaktadır.

Eserin, Hanefî biyografi yazımında önemli bir yeri olduğunun en büyük göstergelerinden biri kütüphanelerde çok sayıda yazmasının bulunmasıdır. Henüz yazma halinde olan eserin tahkiki bizim de içerisinde bulunduğumuz bir komisyon tarafından yapılmış, ancak basımı henüz tamamlanmamıştır.

Eserin önemini gösteren bir diğer gösterge ise üzerine yapılan çalışmalardır. İleride ayrıntılı olarak anlatacağımız üzere el-Leknevî’nin (v. 1304/1886) *el-Fevâidü’l-behiyye*’si *el-Ketâib* esas alınarak hazırlanmış önemli bir çalışmadır. Eserin müellifi bilinmeyen bir muhtasarı Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi Koleksiyonu, nr: 1606’da bulunan mecmuanın 106^a-215^a nolu varakları arasında bulunmaktadır. *el-Ketâib* üzerine yapılmış bir diğer çalışma da *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam* yazarı Müstakîmzâde’nin (v. 1202/1788) *Terceme-i Ketâib* adlı tercümesidir. Bu eserin bir nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, nr: 481’de bulunmaktadır.

²¹⁴ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 311^b-313^b.

²¹⁵ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 184^a-185^a. el-Kefevî bu bahsi, âdâb bilgisi eksik olan bir şehirde yaşamak zorunda kaldığı için kitabına aldığını söylemektedir.

3.22. en-Nehrevâlî (990/1582) – Tabakâtü'l-Hanefiyye

Tam adı Ebû ‘Abdillâh/‘Îsâ Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdîhân en-Nehrevâlî/en-Nehrevânî el-Hindî el-Mekkî olan yazar, Hanefi mezhebine müntesip Türk asıllı bir aileye mensuptur. 917/1511 yılında Lahor’da doğdu. İlk tahsilini babasından aldı. Ailesi ile birlikte göçtükleri Mekke’de ve babasının vefatından sonra gittiği Mısır’da dönemin alimlerinden dersler aldı. Tahsilini tamamlayınca Mekke’deki bir medreseye müderris oldu. Daha sonra Mekke müftülüğü ve kadılığı makamlarına getirildi. İki sefer İstanbul’a giderek yoldaki ilim merkezlerinde ve İstanbul’daki alimlerle de görüştü. 25 Rebiulahir 990/19 Mayıs 1582 Cumartesi günü Mekke’de vefat etti.²¹⁶ Vefat tarihi bazı kaynaklarda 991/1583 olarak geçmektedir.²¹⁷

Kaynaklarda bildirildiğine göre İslam dünyasının her tarafından insanların buluşma yeri olan Mekke’de ikamet etmesi ve Türkçe bilmesi sebebiyle dönemin yöneticileri ile yakın ilişkiler kuran en-Nehrevâlî, Osmanlı devletinde yönetici konumda olan üst düzey misafirlerin Mekke’deki mihmandarlığını yaparak nüfuzlu bir çevre edinmiştir. Babasından kalan kitaplara misafirlerin hediyeleri ile aldığı kitapları da ekleyerek Mekke’deki evinde büyük bir kütüphane kurmuştur. Kendi yazdığı eserleri de içeren bu kıymetli kütüphane 959/1552 yılında bir yangında tamamen yanmıştır. Yangında kaybettiği eserler arasında, bizim çalışmamızı ilgilendiren *Tabakâtü'l-Hanefiyye*’si de bulunmaktadır.²¹⁸ Eserin dört ciltlik büyük bir hacimde olması,²¹⁹ Hanefi biyografi derlemeleri alanında en geniş kaynaklardan biri olma özelliğini taşımakta olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hind alt kıtasından olan bir yazar tarafından

²¹⁶ İbnü'l-Hanbelî, *Dürü'l-habeb*, II, 439-441; el-‘Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, s. 499-505; ‘Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, I, 268-269; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, III, 40-43; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 617-619; el-Hüseynî, *el-İ'lâm*, IV, 405-406; Merdâd, *el-Muhtasar*, s. 395-398; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 6-7. Vefat tarihi gün ayrıntısı ile veren eş-Şevkânî (v. 1250/1834) 26 Rebiulahir 990 Cumartesi tarihini vermektedir. (eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 57-58) Ancak ilgili gün Pazara denk gelmektedir. O senenin Rebiulahir ayının tespitinde hesapla belirlenen takvime göre 1 günlük bir kayma olduğu anlaşılmaktadır. Hesapla belirlenen takvimde vefat günü 25 Rebiulahir 990 olmalıdır.

²¹⁷ el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, III, 43; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, II, 78.

²¹⁸ İbnü'l-Hanbelî, *Dürü'l-habeb*, II, 440; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâira*, III, 40; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 617.

²¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

yazılmış olması, o coğrafyada yaşayan kişiler hakkında da bilgiler içereceği için ayrı bir önem ifade etmektedir.

Çağdaşı el-Kefevî'nin (v. 990/1582) bildirdiğine göre en-Nehrevâlî, yangında kaybettiği eserini daha sonra yeniden yazmaya koyulmuştur.²²⁰ Bu bilgiyi aktardıktan sonra el-Kefevî'nin eserden yarım sayfa kadar alıntı yapması²²¹ eserin tamamının veya en azından bir kısmının yeniden yazıldığını göstermektedir. Buraya kadar izini sürdüğümüz eserin akıbetine dair başka bir emareye rastlayamadık. Bu sebeple hakkında daha fazla bilgi verme imkanına sahip değiliz.

3.23. et-Temîmî (1010/1601) – et-Tabakâtü's-seniyye

Tam adı Takıyyüddîn b. 'Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısrî olan müellif, 950/1543-4 yılı civarında Gazze'de doğdu. Kahire'ye giderek dönemin alimlerinden ilim tahsil etti. Muhtelemin Hanefî hocalardan ders alması sebebiyle Şafîî mezhebinden Hanefî mezhebine intikal etti. Tahsilini tamamlayınca Kahire'de müderrislik ve Cîze'de kadılık yaptı. Çeşitli vesilelerle birkaç kez İstanbul'da bulundu. 5 Cemaziyelahir 1010/1 Aralık 1601 Cumartesi günü Kahire'de vefat etti.²²² 1008/1599 yılındaki olaylardan haber vermesi,²²³ 1005 yılının sonlarında (1597) vefat ettiği bilgisinin²²⁴ hatalı olduğunu göstermektedir.²²⁵

Hayatının çoğunu Hanefî biyografi yazımının revaçta olduğu X/XVI. yüzyılda geçiren et-Temîmî'nin bu alanda yazdığı eserinin tam adı *et-Tabakâtü's-seniyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*'dir. Eser, kendisinden önce yazılan biyografi çalışmalarını toplayan sistemli geniş hacimli bir eser olarak Hanefî biyografi geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu özelliği sebebiyle Hanefî biyografi eserleri ile ilgilenen

²²⁰ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 202^b.

²²¹ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 202^b-203^a.

²²² 'Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 408; el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 479-480; el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 458; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 245; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 457-458.

²²³ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 95.

²²⁴ 'Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 408; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 394; II, 1098, 1099.

²²⁵ Kılıç, "Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkâdir", *DİA*, XL, 424.

araştırmacıların dikkatini çekmiş; *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin de muhakkiki olan Abdülfettâh Muhammed el-Hulv tarafından ayn harfinin yarısına kadar tahkiki yapılmış tahkiki biten kısımlar peyderpey dört cild olarak basılmıştır (Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983-1989). Ancak muhakkikin vefatı sebebiyle eserin neşri tamamlanamamıştır. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin tahkik edilen kısmı, toplam hacminin yaklaşık % 45'ine tekabül etmekte olup kalan kısmı muhakkiklerin ilgisini beklemektedir.

Eserin içeriğine gelince; besmele, hamdele ve salveleden oluşan bir girizgah ile başlayan eserin müellifi, her iki dünyada da kurtuluşun ancak alim fâzıl müslümanların yoluna tabi olarak gerçekleşebileceğini; bunun da onları tanımadan mümkün olamayacağı vurgusu ile eserine giriş yapmıştır. Ancak bir kimsenin geçmişte yaşayan tüm alimleri tanınmasının mümkün olmadığını söyleyerek en azından tabi olduğu mezhebin büyüklerini bilmesi gerektiğini ifade etmiş, böylece eserin asıl konusu olan Hanefi mezhebi alimlerine sözü getirerek diğer mezhep ulemasına göre üstünlüklerinden bahsetmiştir. Ardından Hanefilerde biyografi alanında birçok derleme yazıldığını, ancak bunların zamanla yok olduğu veya eksik kaldığını belirtmiş, bu sebeple kapsamlı bir eser yazmaya niyetlendiğini ifade etmiştir. Niyetini ifade ederken planladığı içerik unsurlarına da değinmiş; Hanefi alimlerin haberlerini, fedâilini, menâkıbını, eserlerini, güzel şiirlerini ve nadir bulunan bilgileri toplamaya çalışacağını söylemiştir. Müellif, eserin kaynaklarını da girişte bir liste halinde zikretmeyi tercih etmiş, bu kapsamda aralarında daha önce yazılan bazı Hanefi biyografi derlemelerinin de bulunduğu 40 kadar eserin adını saymış; bu saydıklarının haricinde daha başka tarih kitapları, tabakat ve teracim eserleri, rical kitapları, divanlar, edebiyat eserleri ve güvenilir kimselerden gelen sözlü kaynaklardan da istifade ettiğini söylemiştir.²²⁶ Ardından eserin mukaddimesinin planını ve eserin ismini belirtip bir dua ile mukaddimeye başlamıştır.

Mukaddime ithaf ile başlamakta olup eserin adına yazıldığı padişah III. Murad (v. 1003/1595), uzun övgü ve dua ifadeleri kullanılarak, kasideler söylenerek minnetle yâd edilmiştir. Ardından gelen alt başlıkta bir tarihçinin bilmesi gerekli olan faydalı

²²⁶ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 5-7.

bilgiler derlenmeye çalışılmış; bu bağlamda Arapların tarih başlangıcı olarak kullandığı bazı önemli olaylar, tarih kelimesinin yapısı, sayılarla ilgili bazı gramer kuralları, bir tarihin sayısal ifadesine özgü yazım kuralları, biyografide kullanılan bazı terimlerin manaları, tam isim vermedeki sıralama,²²⁷ tarih kelimesinin kökeni, tarih bilmenin faydaları, Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) yedili fukaha tasnifi, Kınalızâde'nin (v. 979/1572) mesail tabakatı tasnifi, bazı Hanefî fûru edebiyatı eserleri gibi çeşitli konularda bilgi verilmiştir. Mukaddimenin devamında normalden farklı uygulamalar içerdiği için eserin sistematigi ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, sıralama istisnası olan iki önemli biyografinin öne alınma sebebine değinilmiş, okuyucuya bir uyarı ve dua ile eserin ana konusu olan biyografilere geçilmiştir.

Öne alınan ilk biyografi Hz. Peygambere ait olup siyer-i Nebi 36 sayfada okuyuculara sunulmuştur. İkinci sıralama istisnası mezhep imamı Ebû Hanîfe için getirilmiş olup 110 sayfalık uzun biyografisinde ismi, nesebi, doğumu, vefatı, fiziki görünüşü, ilim tahsiline başlayışı, menakıbı, imamların söylediği övgü sözleri, hadisçiliği, rivayetinin kuvveti, hocaları, öğrencileri, ibadeti, takvası, insanların övgüleri, kadılık teklifini reddetmesi ve bu sebeple cezalandırılması, cömertliği, hoşgörüsü, itikadi çizgisi, keskin zekası, feraseti, güzel cevapları, anne-babasına itaati, kendisine nispet edilen kıraatler, hakkında söylenen övgü şiirleri, kabri başında duaların kabul olması, ölümünden önce veya sonra görüldüğü rüyalar, vasiyeti gibi konularda bilgi verilmiş; Ebû Hanîfe muarızlarının yönelttiği itirazlar zikredilip bunlara cevaplar verilmiştir. Ardından Hanefî alimlerin biyografileri bölümüne geçilmiştir.

Eserin zaman kapsamı Ebû Hanîfe öğrencilerinden başlayıp müellifin eserini tamamladığı tarihe kadar uzun bir zaman dilimi olarak belirlenmiştir.²²⁸ Ayrıca mekan sınırlaması ve Hanefî olmanın ötesinde nitel bir sınırlama da getirilmediği için geniş kapsam çerçevesi ortaya çıkmış, bunun bir sonucu olarak da kapsadığı 2523 biyografi ile bu alanın en büyük eseri unvanını elde etmiştir.²²⁹

²²⁷ Bu konuda verilen bilgiler birinci bölümde bahsettiğimiz es-Safedî'nin (v. 764/1363) verdiği formül ile tamamen aynıdır. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi*, I, 47-48.

²²⁸ Eserin yazımına yakın bir tarihte vefat eden biyografilerden bazıları için bkz. et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 202-203, 312-313; II, 104-105; III, 25.

²²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098.

Mukaddimede biyografilerin sistematığı özetle şöyle ifade edilmiştir: Öncelikle biyografiler isimlere göre alfabetik olarak sıralanacak. Ardından gelen “künyeler” bölümünde öncelikle sadece künyesi bilinip ismi bilinmeyenlerin biyografileri verilecek. Akabinde ismi bilinmesine rağmen künyesi ile meşhur olan kimseler gelecek. Bu kişilerin biyografisi ana bölümde isminin olduğu yerde geçtiği için sadece tam ismi verilerek asıl yerine ihale yapılacaktır. Alfabetik olarak sıralanacak olan “lakaplar” bölümünden sonra gelecek olan “İbn Fülân diye bilinenler” bölümünde önce asıl ismi bilinmeyenlerin biyografileri verilecek. Ardından asıl ismi bilindiği halde İbn Fülân diye meşhur olanların tam isimleri verilerek daha önce geçtiği yere ihale edilecek. “Nisbeler” bölümünde de benzer bir metot takip edilerek öncelikle ismi bilinmeyip sadece nisbesi ile bilinen alimlerin biyografileri alfabetik olarak sıralanacak. Ardından da ismi bilinen alimlerin nisbelerinden bazıları zikredilecek, çok uzun olacağı için tüm nisbeler sayılmayacaktır.²³⁰

Eserin sistematığı baş tarafta bu şekilde belirlenmişken elimizde bulunan nüshaların beşinde (Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 3390, 3391; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, nr: 969; Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 353; Ankara Milli Kütüphane, nr: 50 Gül-Kara 13²³¹) özel bölümler yer almayıp isimlerin sonunda eserin tamamlandığı ifade edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr: 3295’te bulunan nüshada ise isimlerin akabinde lakaplar ile İbn Fülân diye bilinenleri tek başlıkta birleştirip özel bölümlerde biraz fazlaca ihtisar yapılacağı ifade edilmiş; ancak sadece “künyeler” ve “nisbeler” başlıkları zikredilmiş; tek babda birleştirilecek olan diğer iki bölüme yer verilmemiştir. Tüm özel bölümlerin bulunduğu Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, nr: 1113 ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, nr: 1609’da bulunan nüshalarda da yine plana sadık kalınmamış; sırasıyla künyeler, nisbeler, lakaplar ve İbn Fülân diye bilinenler şeklinde özel bölümler sıralanmış; planda bahsedilen ismi bilinenler ve bilinmeyenler şeklinde bir ayırım yapılmamıştır.

²³⁰ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, I, 37-38.

²³¹ Bu nüsha Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi’nden Milli Kütüphane’ye getirilmiştir.

Bahsi geçen son iki nüshanın sonunda eserin 10 Receb 989/10 Ağustos 1581 Perşembe günü müellif Mısır’da bir kasaba olan²³² Fuvve’de kadı iken tamamlandığı ifade edilmiştir. Ancak eserin çeşitli yerlerinde 992/1584, 1004/1595 ve 1008/1599 yılındaki durum/olaylardan bahsedilmesi²³³ müellifin vefatına kadar esere ilaveler yaptığını göstermektedir. Kendisi de eserin bir yerinde daha önce yazdığı bir tercümeye uzunca bir müddet sonra tekrar döndüğünü ifade etmiştir.²³⁴ Bir yazma nüshasının kenarında bulunan “993/1585 yılında müellif Konya kadısı iken eserin tamamlandığı” notu²³⁵ eserin ara ara müellifi tarafından temize çekildiği, bir temize çekme işleminin de belirtilen tarihte yapıldığı şeklinde izah edilebilir.

Zengin içeriği ve geniş kapsamı ile Hanefi biyografi geleneği içerisinde müstesna bir yeri olan *et-Tabakâtü’s-seniyye*, hemen aynı yüzyıl içerisinde Solakzâde Halil Efendi (v. 1095/1684) tarafından bir ihtisar çalışmasına konu edilmiştir. Solakzade’nin muhtasar eserinin müellif hattı Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi Koleksiyonu, nr: 1606’da bulunan mecmuanın 54^b-104^b nolu varakları arasında yer almaktadır.

3.24. ‘Ali el-Kârî (1014/1606) – el-Esmâru’l-ceniyye

Tam adı *el-Esmâru’l-ceniyye fî esmâi’l-Hanefiyye* olan eserin müellifi, Ebu’l-Hasen Nûruddîn ‘Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî’dir. Kıraat bilgisinden dolayı “el-Kârî” lakabıyla bilinir. Herat’ta doğdu. Doğum tarihine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Memleketindeki ilk tahsilinden sonra Mekke’ye yerleşti. *el-Hayrâtü’l-hisân* müellifi İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567) ve *Tabakâtü’l-Hanefiyye* müellifi

²³² Sezen, *Osmanlı’da Yer Adları*, s. 185.

²³³ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, II, 168; III, 63, 260; IV, 95.

²³⁴ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, III, 261.

²³⁵ et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*, muhakkikin girişi, I, 3.

Kutbüddîn en-Nehrevâlî (v. 990/1582) gibi alimlerden dersler aldı. Hayatının çoğunu Mekke’de geçiren müellif, 1014 yılının Şevval ayında (Şubat 1606) burada vefat etti.²³⁶

İslami ilimlerin birçok alanında 300 kadar eserinin olduğu ifade edilen²³⁷ ‘Ali el-Kârî’nin *el-Esmâru’l-ceniyye*’si Hanefî biyografî geleneği içerisinde önemli bir yeri olan eserlerden olup kendisinden sonra yazılan *el-Fevâidü’l-behiyye* gibi eserleri etkilemiştir. Orta hacimli bir eser olmasına rağmen daima başvurulmuş bir kaynak olmuştur.

Eserin içeriğine biraz daha yakından bakmak gerekirse; besmele, hamdele ve salveleden oluşan kısa girizgahın akabinde müellif, ismini belirterek eserin yazım hikayesini özetle şöyle anlatmıştır: *Müsnedü Ebî Hanîfe* adlı esere şerh yazarken bilmeyen kimselere öğretmek ve dikkatleri çekmek için Ebû Hanîfe’nin menâkıbını ve ilmi seviyesini gösteren bilgileri bir eserde toplamak istemiş, ardından da insanların örnek alması için Hanefî alimlerin biyografilerini de bu yazdıklarına ilave etmeyi kararlaştırmıştır. Müellif, bu tür çalışmaların rahmetin inmesine vesile olacağı düşüncesini ayet ve hadislerle delillendirmiş, Allah’ın veli kullarının alimler olması gerektiği düşüncesini çeşitli delillerle izah etmiştir.

İki sayfalık bu kısa mukaddimeden sonra hemen Ebû Hanîfe’nin biyografisine geçilmiş; bu bağlamda ismi, nesebi, doğumu, tabiinden olması, hocaları, ilmi hayatı, itikadi görüşleri, bulduğu çözümler, takvası, zühdü, ilmi, cömertliği, vefatı, kendisine nispet edilen şaz kıraatler, şiirleri gibi konularda bilgi verilmiştir. Ardından meşhur öğrencilerinin biyografileri kapsamında sırasıyla Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (v. 189/805), ‘Abdullâh b. el-Mübârek (v. 181/797), Züfer b. el-Hüzeyl (v. 158/775), Dâvûd et-Taî (v. 165/781 (?)), Vekî‘ b. el-Cerrâh (v. 197/812), Hafs b. Giyâs (v. 194/810), Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebî Zâide (v. 182/798), el-Hasen b. Ziyâd el-Lü’lû’nin (v. 204/819) biyografileri sunulmuştur. Meşhur öğrencilerinden

²³⁶ el-Muhibbî, *Hülâsatü’l-eser*, III, 185-186; eş-Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, I, 445-446; el-Leknevî, *Tarabü’l-emâsil*, s. 515-517; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifin*, I, 751-753; Merdâd, *el-Muhtasar*, s. 365-369; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, VI, 12-13; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, II, 446.

²³⁷ Merdâd, *el-Muhtasar*, s. 368.

sonra diğer öğrencilerinin biyografileri 42 şehre göre coğrafi taksimata tabi tutularak verilmiştir.

Eserin buraya kadar olan kısmı, müellifi tarafından da ifade edildiği²³⁸ üzere, el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin muhtasarı hüviyetindedir. Bu bölümde yer alan başlıklar, kişilerin sıralaması, coğrafi taksimdeki yer isimlerinin sıralamasında *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'nin etkisini çok açık bir şekilde görmek mümkündür. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'deki biyografi ile ilgili olmayan tali hususlar ihtisar kapsamında müellif tarafından atılmış olup okuyucuya daha sade ve öz bir metin sunulmuştur.

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin menakıbının yer aldığı bu bölüm, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin 1332/1914 yılında Haydarâbâd'da yapılan iki ciltlik baskısının sonunda *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam* adıyla basılmıştır. Bu baskı sebebiyle müellifin bu isimde müstakil bir eseri olduğu zannedilmiş, bazı modern çalışmalarda *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, 'Ali el-Kârî'nin eserleri arasında sayılmıştır.²³⁹ Ancak basılan bölüm -sonunda yer alan câmi'/'fevâid bölümü²⁴⁰ hariç- müstakil bir eser olmayıp *el-Esmâru'l-ceniyye*'nin az önce içeriğine değindiğimiz Ebû Hanîfe menâkıbı bölümünden ibarettir. 'Ali el-Kârî'nin önce *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam* adında müstakil bir eser yazdığı, daha sonra yazdığı *el-Esmâru'l-ceniyye*'nin başına da bu eseri doğrudan aldığı iddia edilebilirse de giriş bölümünde Hanefî alimlerin de biyografilerinin yer alacağını söylenmesi²⁴¹ bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir. Uzun bir *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'ler listesi zikreden Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bu listede 'Ali el-Kârî'den bahsetmemesi²⁴² de eserin müstakil olmadığını göstergelerindendir.

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin biyografilerinden sonra diğer Hanefî alimlerin biyografilerinin olduğu ana bölüme geçilmiştir. Eserin bu bölümünün *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin özeti şeklinde olacağı en başta müellif tarafından ifade edilmiştir.²⁴³

²³⁸ 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 294.

²³⁹ Bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, naşirin girişi, I, 62; Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 404.

²⁴⁰ 'Ali el-Kârî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, II, 557 vd.

²⁴¹ 'Ali el-Kârî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, II, 450.

²⁴² Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1836-1839.

²⁴³ 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 295.

Özetleme faaliyeti kapsamında *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de bulunan biyografilerin yarısından fazlası *el-Esmâru'l-ceniyye*'ye alınmamıştır.²⁴⁴ Ancak *el-Esmâru'l-ceniyye*'nin *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin salt bir özeti olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Zira 'Ali el-Kârî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de yer almayan bazı biyografileri de eserinde zikretmiştir.²⁴⁵

Aynı durum biyografi içeriklerinde de söz konusu olup içerik unsurlarında çok açık bir şekilde *el-Cevâhiru'l-mudîyye* etkisi görünmektedir.²⁴⁶ Bu etkilenme hataların tekrarlanması şeklinde bile olabilmektedir.²⁴⁷ Bazı biyografilerde ise *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'deki bilgiler ihtisar edilmiştir.²⁴⁸ Buna mukabil eseri önemli kılan bir özellik olarak birçok biyografide *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de olmayan bilgiler ilave edilmiş, yeni değerlendirmelerde bulunulmuştur.²⁴⁹ el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Mirkâtü'l-vefiyye*'si esere yapılan katkılarda müellifin en çok başvurduğu kaynak olarak dikkat çekmektedir.

Toplam 700'ün üzerinde bir sayıya ulaşan biyografilerin sıralamasında kişi ismi ile baba ismini dikkate alan alfabetik sistem takip edilmiş, dede isimleri sıralamada kısmen gözetilse de bu konuda çok da titiz davranılmamıştır.²⁵⁰

Biyografiler bölümünden sonra esere câmi' / fevâid bölümü ile devam edilmiştir. Birinci bölümdeki "Câmi' / Fevâid Bölümü" başlığında örnek olarak içeriğini verdiğimiz bu bölümde de yine *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin etkisi devam etmektedir.

Bu bölümün ardından yeni bir başlık açılarak Şafii alim 'Ali b. el-Hasen el-Hazrecî'nin (v. 812/1410) *et-Tabakât* diye bilinen *Tırâzü a'lâmi'z-zemen fî tabakâti a'yâni'l-Yemen* adlı eserinde geçen Hanefi alimlerin biyografileri derlenmiştir. Hanefi biyografi geleneği açısından belki de en orijinal bilgilerin yer aldığı bu bölümde 16

²⁴⁴ Örneğin el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 64, 65, 67'de bulunan biyografiler *el-Esmâru'l-ceniyye*'de bulunmamaktadır.

²⁴⁵ Örneğin 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 316, 325, 339, 345, 347, 356, 362, 392, 394'te bulunan biyografiler *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'de bulunmamaktadır.

²⁴⁶ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 66, 68; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 297, 298.

²⁴⁷ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 491; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, II, 488.

²⁴⁸ Örneğin krş. el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 69-70; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 298-299.

²⁴⁹ Örneğin bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 402; II, 471-473, 487, 490, 499-502, 523, 529, 551.

²⁵⁰ Örneğin bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 332-333.

alimin biyografisi yer almaktadır. Son biyografinin bitiminden sonra kısa bir tamam kaydı ile eser sona ermektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse üç temel kaynak esas alınarak yazılmış, farklı kaynaklardan gelen bilgilerle de zenginleştirilmiş bir eser olarak nitelendirebileceğimiz *el-Esmâru'l-ceniyye*, üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm uzun bir Ebû Hanîfe biyografisi ile bazı öğrencilerinin biyografilerini içermekte olup el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin özeti olarak nitelendirilebilecek bir içeriğe sahiptir. İkinci sırada gelen Hanefî alimlerinin biyografileri bölümü, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin temel alındığı bir bölüm olup eserin en büyük kısmını teşkil etmektedir. el-Hazrecî'nin (v. 812/1410) *et-Tabakât*'ından yapılan derleme bölümü ise eserin son kısmını teşkil etmekte olup eserin diğer bölümlerine göre daha az bir hacme sahiptir.

el-Esmâru'l-ceniyye, müellifinin şöhretinin yanı sıra içerdiği orijinal değerlendirmelerin etkisi ile araştırmacıların ilgisine mazhar olmuş, *el-Fevâidü'l-behiyye*'nin önemli kaynakları arasında yer almıştır. Aynı ilginin bir yansıması olarak 2002 yılında Muhammed Diyâüddîn el-Ensârî tarafından (Hindistan) Hudâbahş'ta, 2009 yılında da Abdülmuhsin Abdullâh Ahmed tarafından Bağdat'ta iki ayrı tahkikli baskısı yapılmıştır. Ancak çok sayıda yazma nüshası olmasına rağmen her iki tahkikte de sadece bir nüsha ile yetinilmiş olması, baskıların kıymetine gölge düşürmektedir.

3.25. el-Edirnevî (1136/1723) – Mehâmmü'l-fukahâ

Müellifin tam adı Mehmed b. İbrâhîm b. Ahmed b. Sinân el-Edirnevî el-Gülşenî olup daha ziyade Edirneli Mehmed Kâmî Efendi veya kısaca Edirneli Çelebi olarak bilinmektedir. Yukarıda bahsi geçen *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam* yazarı Nazîrâ İbrâhîm Efendi'nin (v. 1188/1774) amcasıdır. 1059/1649 yılında Edirne'de doğdu.²⁵¹ Sufi meşrep bir aileden geldiği için ilim tahsilinin yanında tasavvufi eğitim de aldı. Edirne'de başladığı tahsilini İstanbul'da tamamladı. İstanbul'daki Kâsım Paşa

²⁵¹ Osman Nuri Peremeci (v. 1945), doğum tarihini miladi XVII. yüzyılın başı olarak vermektedir. Bkz. Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 269.

medresesinde müderrislik; Bağdat, Galata, Kahire gibi yerlerde kadılık, fetva eminliği ve evkaf müfettişliği görevlerinde bulundu. Yaşlanınca resmi görevlerden el çeken el-Edirnevî, 10 Zilkade 1136/31 Temmuz 1724 Pazartesi günü İstanbul'da vefat etti.²⁵²

Daha çok edebi eserleri ile dikkat çeken bir yazar olan el-Edirnevî'nin Hanefi biyografi alandaki eseri *Mehâmmü'l-fukahâ*, biyografik bir eser olmasının yanı sıra bibliyografik bölümler de içermesi sebebiyle alanındaki diğer eserlerden ayrılmaktadır.

Klasik unsurlar içeren kısa bir girizgah ile başlayan eserin hemen başında çalışma "sayılı evraklar" şeklinde nitelenerek kısa hacimli olacağı ifade edilmiştir. Ancak yazım sonrası ortaya çıkan eserin orta hacimli olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Yine ilk sayfada büyük Hanefi alimlerden seçmeler yapılacağını söylenerek eserin nitel kapsamının son iki yüzyılda yazılan eserlerden daha dar olacağı ilan edilmiş; akabinde eserin kaynakları, sistematığı, bibliyografik bölümler de içereceği ifade edilmiş; eserin ismi ve yazarı belirtilmiş, kısa bir dua ile esere geçilmiştir. Yazarın isminin ardından "Eski Mısır kadısı" sıfatının kullanılmış olması²⁵³ eserin 1131/1719 yılından sonra, yani müellifin ömrünün sonlarında yazıldığını göstermektedir.

Esere giriş mahiyetinde Hz. Peygamberin hayatından mezheplerin doğuşuna kadarki dönemde problemlerin çözümü bağlamında ictihada olan ihtiyaçtan bahsedilerek mezheplerin şer'î temellendirilmesi yapılmıştır. Ardından X/XVI. yüzyıl ve sonrasında yazılan tüm Osmanlı fakih biyografi derlemelerini etkilemiş olan Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) yedili fukaha tasnifine yer verilmiştir. Akabinde müctehidlerin biyografileri ile biyografi alanına geçilmiş; bu kapsamda sırasıyla Ebû Hanîfe (v. 150/767), İbn Ebî Leylâ (v. 148/765), Mâlik b. Enes (v. 179/795), eş-Şâfi'î (v. 204/820), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), el-Evzâ'î (v. 157/774), Dâvûd ez-Zâhirî (v. 270/884), Rebî'atü'r-re'y (v. 136/753), Leys b. Sa'd (v. 175/791), el-A'meş (v. 148/765), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), İbn Şübrüme (v. 144/761), Şerîk b. 'Abdillâh (v. 177/794), Ebû Yûsuf (v. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805), Züfer b. el-

²⁵² el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, müstensihin ilavesi, vr. 147^b-148^b; Çelebizâde, *Târîh*, s. 174-176; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 859-860; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 197; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 14; Yazıcı, "Kâmî", *DİA*, XXIV, 279. Gülgün Yazıcı, vefat tarihini 1 Zilkade 1136/22 Temmuz 1724 olarak kaydetmektedir.

²⁵³ el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 40^b.

Hüzeyl'in (v. 158/775) biyografilerine yer verilmiş,²⁵⁴ sonrasında başlık atılmadan doğrudan elif harfine geçilmiştir.

Eserdeki biyografilerin sıralanmasında meşhur olunan isim, lakap, künye veya nisbeye göre yapılmış alfabetik sistem kullanılmıştır. Örneğin tam adı Ebu'l-Kâsım 'Ali b. Muhammed olan et-Tenûhî (v. 342/953), daha çok nisbesi ile meşhur olduğu için; tam adı Mahmûd b. Ahmed b. 'Ubeydullâh olan Tâcü's-şerî'a (v. 673/1275) da daha çok lakabı ile meşhur olduğu için tâ harfinde beraber zikredilmiştir.²⁵⁵ İsme göre sıralayan alfabetik sistemdeki asıl ismin bilinmemesi problemini ortadan kaldıran bu sistem eserin kullanımına pratiklik kazandırmıştır. Ancak nadiren de olsa biyografi sahibinin meşhur olduğu unsurun doğru tespit edilememesi, bu pratikliğe halel getirmiştir. Örneğin 'Ali b. Sencer'in (v. 750/1349) "İbnü's-Semmâk" diye meşhur olduğu belirtildiği halde lakabı Tâcuddîn'e bakılarak tâ harfinde zikredilmesi²⁵⁶ bu biyografiyi arayan okuyucunun istediği bilgiye hızlıca ulaşmasına engel olacaktır.

Eserin bibliyografik bölümler de içerdiğini yukarıda ifade etmiştik. Müellif, biyografiler bölümündeki her harfin sonunda ayrı bir başlık açarak o harf ile başlayan kitapları sıralamıştır. Kitaplar hakkında çok uzun bilgi verilmemiş, genelde müellifinin ismi ile yetinilmiştir. Bazen müellif hakkında kısa biyografik bilgi veya eserin ilk cümlesi ilave malumat olarak zikredilmiştir.²⁵⁷ Nadiren de olsa müellif eserin sistematığına dikkat etmemiş, biyografilerin olduğu başlıkta hatayla kitaplara da yer vermiştir.²⁵⁸

Eserin kaynaklarına gelince, ilk sayfada *el-Cevâhiru'l-mudîyye* ve *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ın kaynak olarak kullanılacağı ifade edilmiştir.²⁵⁹ Birçok biyografide biyografi sahibinin isminin hangi fûru kitaplarında geçtiği bilgisinin eserde sıkça yer almasında *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ın etkisi çok açık görülmektedir. Bu eserlerin haricinde *Tâcü't-terâcim* gibi biyografi eserleri veya eser ismi verilmeksizin ez-Zehebî

²⁵⁴ el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 42^b-46^a.

²⁵⁵ el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 63^a-63^b, 64^b.

²⁵⁶ el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 64^b.

²⁵⁷ Örnekleri için bkz. el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 78^b, 84^a.

²⁵⁸ Örnekleri için bkz. el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 71^a, 82^b, 83^a.

²⁵⁹ el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 40^b.

(v. 748/1348), Kınalızâde (v. 979/1572) gibi yazarlar kaynak olarak zikredilmektedir.²⁶⁰ Ancak eserde biyografi kaynaklarından daha çok *el-Muğrib*, *el-Mebsût*, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *el-Fusûlü'l-İmâdiyye*, *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *el-Fetâvâ'z-Zahîriyye*, *Fusûlü'l-Üstrûşenî* gibi Hanefî fûru eserlerinin adı geçmektedir²⁶¹ ki bu durumun *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ın eserde kaynak olarak kullanılmasının bir sonucu olduğu ifade edilebilir.

Eserin sistematîğinde en meşhur olan unsura göre sıralama yapıldığı için özel bölümlere ihtiyaç kalmamıştır. Bu sebeple yâ harfî ile başlayan biyografiler ve eserlerden sonra kısa bir tamam kaydı ile eser sona ermektedir.

Mehâmmü'l-fukahâ, pratik kullanımı ve daha çok lazım olacak kişi ve eserleri içermesi sebebiyle Hanefî muhitte revaç görmüş, bunun bir sonucu olarak da istinsah edilerek yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır. Eser henüz basılmamış olup Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan bir yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmektedir.

3.26. el-Leknevî (1304/1886) – el-Fevâidü'l-behiyye

Tam adı Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdülhay b. 'Abdilhalîm b. Emînillâh el-Ensârî es-Sihâlevî el-Leknevî olan müellif, yakın dönemde Hind alt kıtasında yetişen en önemli Hanefî alimlerden biridir. Aslen Leknev'in Sihâlî kasabasındandır. 26 Zilkade 1264/24 Ekim 1848 Salı günü Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinin Banda şehrinde doğdu. Beş yaşında Kuran ezberi ile başlayan tahsilinin çoğunu Hanefî fakihî olan babasından aldı. Haydarâbâd'da ve Banda'da müderrislik yaptı. Hac vesilesi ile gittiği Hicaz'da görüştüğü alimlerden dersler aldı. Akli ve nakli ilimlerin hemen hemen her

²⁶⁰ Örneğin bkz. el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 76^b, 77^b.

²⁶¹ Örneğin bkz. el-Edirnevî, *Mehâmmü'l-fukahâ*, vr. 76^a, 76^b, 77^a, 77^b, 78^a, 78^b, 84^b, 85^a, 85^b.

dalında kendisini yetiştirdi. 30 Rebiulevvel 1304 gecesi (26-27 Aralık 1886 Pazar-Pazartesi) Leknev'de vefat etti.²⁶²

XIII/XIX. yüzyılın en büyük Hanefî alimlerinden biri olan el-Leknevî 38 yıllık kısa ömrüne 100'ü aşkın eser sığdırmıştır. Tarih/biyografi alanı ile ilgili olmayan eserlerinin bile girişlerinde uzunca biyografik bilgiler vermesi onun biyografi yazımı ile yakından ilgilendiğini göstermektedir. Hanefî biyografi alanında da *el-Fevâidü'l-behiyye* ve *Tarabü'l-emâsil* adında iki eser yazmıştır. Bu eserlerden ilkinin bu başlıkta, ikincisini ise bir sonraki başlıkta ayrı ayrı ele alacağız.

Besmele, hamdele, tesbih, şehadetler ve salveden oluşan bir edebi girizgah ile başlayan *el-Fevâidü'l-behiyye*'de giriş mahiyetinde tarih/biyografi bilmenin faydaları anlatılarak konunun önemine dikkat çekilmiş; ardından eserin yazım hikayesi anlatılmıştır. Buna göre müellif küçüklüğünden beri alimlerin hayatlarına meraklı olduğunu, bu alandaki okumaları sonucu ciddi bir bilgi birikimine sahip olduğunu ifade etmiş; yaşadığı dönemde ilimle iştigal eden kimselerin bu alanı ihmal ettiklerini, meşhur alimlerin yaşadıkları dönemi bile bilmediklerini, eserleri yanlış kimselere nispet ettiklerini, görüşler arasında tercih yaparken alimlerin derecelerini karıştırdıklarını görünce biyografiye dair bildiklerini bir eserde toplamaya karar vermiş; ancak diğer mezhepleri de içine alacak bir eserin büyük hacimli olması sebebiyle terk edileceğinden endişe ederek sadece Hanefî alimleri kapsayan bir eser yazmaya karar vermiştir. Fakat yine de hacmin çok olacağı, çok az kişinin istifade edeceğini düşünerek daha dar kapsamlı eserler yazmaya karar vermiş; *el-Hidâye*'de adı geçenler, *el-Câmi'u's-sağîr*'i şerh edenler, meşhur metinlerin ve kitapların yazarları gibi dar kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Müellif, bir süre sonra el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ını elde etmiş; eseri incelediği zaman bu alanda yazılmış en iyi ve en faydalı eser olduğunu görerek bu eseri özetlemeye karar vermiştir. Yazım hikayesinden sonra eserin ismi, telifinde takip edilen metod gibi bilgiler verildikten sonra mukaddimeye geçilmiştir.²⁶³

²⁶² el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, s. 60-66; el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 421-422; el-Hüseynî, *el-İ'lâm*, VIII, 1268-1270; en-Nedvî, *'Abdülhayy el-Leknevî*, s. 57-80.

²⁶³ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 16-20.

Eserin mukaddimesinde ilmin kaynağı olan Hz. Peygamberden ilk nesillerin ilimleri alması, müctehidler içerisinde Ebû Hanîfe'nin yeri, mezhep olgusu, ictihadın ve ihtilafın zorunluluğu, mezheplerin yayıldığı coğrafyalar gibi konulara değinilmiş; daha sonra mutlak müctehidler dışındaki fukahanın altı tabakadan oluşan tasnifine yer verilmiştir. Mukaddimenin ardından eserin ana konusu olan Hanefî biyografilerine geçilmiştir.

el-Leknevî'nin *el-Fevâid*'ini yazarkenki mesaisini salt bir ihtisar faaliyeti olarak tanımlamak doğru değildir. Mukaddimede ifade ettiğine²⁶⁴ göre eserin yazımı birkaç aşamada meydana gelmiştir: el-Leknevî öncelikle *el-Ketâib*'i ihtisar etmiş, bu kapsamda sufilere ve diğer mezheplerin büyüklerinin biyografilerini çıkarmış,²⁶⁵ el-Kefvî'nin (v. 990/1582) önemseydiği ilim silsileleri ve biyografi sahibinin dikkat çeken görüşleri gibi içerik unsurlarını gerekli görmediği için eserine almamıştır. Sonraki aşamada ihtisar ettiği eserin sistematliğini değiştirmiş, tabaka sisteminin yerine daha pratik olduğu için alfabetik sistem kullanmıştır. Ardından bu sisteme göre sıraladığı biyografilere ilave bilgiler eklemiştir.²⁶⁶ *el-Ketâib*'den aldığı bilgiler ile kendi ilave ettikleri karışmasın diye öncelikle *el-Ketâib*'den gelen muhtasar bilgiyi zikretmiş, daha sonra قال الجامع diyerek kendi ilavelerini okuyuculara sunmuştur.

el-Leknevî'nin esere yaptığı ilaveler muhtasar eserin hacminden çok daha fazladır. Bu kapsamda başta 'Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1606) *el-Esmâru'l-ceniyye*'si olmak üzere *Tabakâtü'l-fukaha li's-Şîrâzî*, *et-Tabakâtü's-seniyye*, *Tehzîbü'l-esmâ*, *Hüsnu'l-muhâdara*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Buğyetü'l-vü'ât*, *Vefeyâtü'l-a'yân*, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye* gibi biyografi eserleri,²⁶⁷ *Târîhu Nîsâbûr*, *Târîhu Bağdâd*, *Târîhu Mısır*, *Mir'âtü'z-zemân*, *el-Kâmil fi't-târîh* gibi tarih kaynakları;²⁶⁸ *el-Ensâb*, *Reddü'l-muhtâr*, *Şerhu'l-Kenz*, *el-Kâfi*, *et-Tebyîn*, *Keşfü'z-zunûn*, *Gâyetü'l-beyân*, *Minhâcû's-sünne*, *Medînetü'l-'ulûm* gibi biyografi ve tarih dışındaki alanlara ait yüzlerce

²⁶⁴ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 20.

²⁶⁵ Bu aşamada *el-Ketâib*'de 700 civarında olan biyografi sayısı 520'lere kadar inmiştir.

²⁶⁶ İlave bilgi ekmediği biyografi sayısı azınlıkta kalmaktadır. Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 35, 45, 50-51.

²⁶⁷ Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 32, 42, 44, 49, 56, 61, 62, 237, 322, 340.

²⁶⁸ Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 33, 34, 37, 39, 46, 53, 248.

kaynaktan²⁶⁹ alıntılar yapılmıştır. Bu alıntılar ile biyografideki içerik unsurları zenginleştirilmiş, *el-Ketâib*'de olmayan bilgiler de esere kazandırılmıştır. el-Leknevî yaptığı alıntılar üzerinde bazen uzun değerlendirmelerde bulunmuş,²⁷⁰ ilave bilgilerden katılmadıkları varsa itiraz ederek hatalarını düzeltmiştir.²⁷¹ Alıntılarının haricinde ilave bilgi olarak isimlerin zabtı,²⁷² hadislerin değerlendirilmesi²⁷³ gibi bilgilerin yanı sıra bizzat gözlemlerine dayanan birinci el malumat²⁷⁴ da sunmuştur. Tüm bu ilave bilgiler ile eser, klasik bir ihtisar çalışması olmaktan çok, özgün içeriğe sahip yepyeni bir eser kimliğine bürünmüştür.

Eserin hâtimesi iki fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl özel bölümlerden oluşmakta olup alt başlıklara ayırmaksızın sırasıyla İbn Fülân diye bilinenler, künyeler ve lakaplara yer verilmiş; özel bölümlerin belki de en önemlisi olan nisbeler bölümü ihmal edilmiştir. İkinci fasıl ise içeriği daha önce bahsettiklerimize benzeyen bir câmi' / fevâid bölümünden ibarettir. Eserin sonunda tamamlanma tarihi 11 Safer 1292 Cumartesi günü olarak kaydedilmiş, hamd ve salât ile eser sona erdirilmiştir.

el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*'yi yazdıktan bir yıl sonra eserine bazı notlar ilave etmek istemiş ve *et-Ta'likâtü's-seniyye*'yi yazmıştır. *el-Fevâidü'l-behiyye*'de geçen bazı isimler hakkında ilave bilgilerin verildiği bu eseri tam anlamıyla bir biyografi eseri olarak tanımlamak mümkün değildir. *el-Ketâib*'de müstakil biyografisi bulunmayan Molla Lütî (v. 900/1495), İbn Nüceym (v. 970/1563), 'Ali el-Kârî (v. 1014/1606) gibi Hanefi alimlerin biyografilerini de içeriyor olması²⁷⁵ çalışmamızı ilgilendirse de; el-Müzenî (v. 264/878), el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449) gibi diğer mezheplere müntesip olan çok sayıda alimin biyografisine yer vermesi,²⁷⁶ *el-Fevâidü'l-behiyye*'de geçen kitaplar hakkında bilgi

²⁶⁹ Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 34, 41, 42, 44, 53, 58, 62, 185.

²⁷⁰ Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 37-38, 186-189.

²⁷¹ Örneğin bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 40, 44, 54, 185.

²⁷² Örneğin bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 31, 35, 44, 52, 235.

²⁷³ Örneğin bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 47.

²⁷⁴ Örneğin bkz. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 43, 51, 66.

²⁷⁵ el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 25, 42-43, 221-222.

²⁷⁶ el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 36, 59-60, 381.

sunması,²⁷⁷ hatta ilim dünyasının dışında Karmatiler gibi siyasi grupların,²⁷⁸ Osmanlı padişahları ve Timur (v. 807/1405) gibi yöneticilerin²⁷⁹ eserde yer alması *et-Ta'likâtü's-seniyye*'yi çalışmamız kapsamı içerisinde mütalaa etmemize engel olmaktadır. Bu sebeple el-Leknevî'nin bu eserini ayrıntılı olarak tanıtmayacağız.

el-Fevâidü'l-behiyye, daha çok *Tarabü'l-emâsil* ile beraber yayınlandığı için baskı bilgilerini bir sonraki başlığın sonunda vereceğiz.

3.27. el-Leknevî (1304/1886) – Tarabü'l-emâsil

el-Leknevî'nin Hanefi biyografi yazımını ilgilendiren diğer eseri *Tarabü'l-emâsil bi terâcimi'l-efâdıl*, *el-Fevâidü'l-behiyye*'nin yazımı esnasında müellifin aklında olan²⁸⁰ ancak 11 yıl sonra tamamlanan bir projenin ürünüdür. *el-Fevâidü'l-behiyye*, *el-Ketâib*'den yola çıkılarak kaleme alındığı için doğal olarak onun kapsamı ile sınırlı olup el-Kefevî'nin (v. 990/1582) akranları ve ondan sonra yaşayanların biyografilerini içermemektedir. Bu eksikliğin farkında olan el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye* ve *et-Ta'likâtü's-seniyye*'den sonra üçüncü bir eser yazarak Hanefi biyografi serisini tamamlamak istemiştir. *Tarabü'l-emâsil* adını verdiği bu yeni eserini biri biyografik ve diğeri bibliyografik olmak üzere iki bölüm halinde planlamış, ancak daha sonra karar değiştirerek bibliyografik olan bölümü *Ferhâtü'l-müderrişin bi zikri'l-müellefâti ve'l-müellifin* adıyla müstakil bir esere çevirmiştir.²⁸¹

Eserin nitel kapsamı *el-Ketâib*'e benzemekte olup sadece Hanefi mezhebi ile sınırlı değildir. Biyografilerin çoğu Hanefi mezhebi müntesibi alimlere ait olmakla birlikte müellif tarafından bilinmesinde fayda görülen Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine müntesip olan alimlere de eserde rastlanmaktadır.²⁸² Bu biyografiler

²⁷⁷ Örneğin bkz. el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 40, 61, 64.

²⁷⁸ el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 41.

²⁷⁹ el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 130-132, 214-215.

²⁸⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 20.

²⁸¹ el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 425.

²⁸² Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 426, 427, 428, 432, 506, 511, 512, 559, 560, 561.

genele nispetle çok küçük bir orana tekabül ettiği için Hanefî biyografî geleneğinde önemli bir boşluğu dolduran bu eseri çalışmamız kapsamından çıkarmayacağız.

Eserin zaman kapsamına gelince, yazım hikayesine bakıldığında zaman el-Kefevî (v. 990/1582) sonrası dönemi kapsayan bir eser olacağı hemen akla gelmektedir. Bu durum çok sayıda biyografî için geçerli olmakla birlikte müellif, el-Kefevî'nin zaman kapsamında olmasına rağmen eserine almadığı, dolayısıyla *el-Fevâidü'l-behiyye*'de de bulunmayan birçok biyografiye *Tarabü'l-emâsil*'de yer verdiğini görmekteyiz. Bunların önemli bir kısmı el-Kefevî ile aynı yüzyılda yaşayan kişiler iken daha önceki yüzyıllarda yaşayan alimlerin biyografileri de bulunmaktadır.²⁸³ Bu açıdan eserin *el-Fevâidü'l-behiyye* ile olan ilişkisini hem zeyil, hem de istidrak olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Nitel kapsamla ilgili ek olarak ifade etmek istediğimiz bir husus da tekrarlardır. Müellif daha önceki iki eserinde yer verdiği bazı biyografileri muhtemelen önemli gördüğü için tekraren bu eserine de almıştır. Sayı olarak çok az olan bu biyografilere ez-Zemahşerî (v. 538/1144) ve Molla Lütî'yi (v. 900/1495) örnek verebiliriz.²⁸⁴

Eserin mekan kapsamı konusunda bir sınırlama bulunmamaktadır. Ancak daha önceki Hanefî biyografî derlemesi yazarları Irak, Şam, Mısır, Anadolu gibi coğrafyalarda yaşarken el-Leknevî'nin Hind alt kıtasından olması, mesafe uzaklığı sebebiyle diğerlerinin haberdar olamadığı biyografileri²⁸⁵ bizlere sunması açısından eseri önemli kılmaktadır.

399 biyografinin yer aldığı eserde alfabetik sistem kullanılmaya çalışılmış, ancak maalesef müellif sıralamaya çok dikkat etmemiştir. Birçok biyografinin olması gereken yerin çok uzaklarında zikredilmiş olması²⁸⁶ eserin fihristsiz kullanılamaması

²⁸³ Örnekleri için bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 434, 435, 436, 455, 457, 482, 499, 570.

²⁸⁴ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 433-435; el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye*, s. 42-43; el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 527, 553-555.

²⁸⁵ Örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 517.

²⁸⁶ Örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 426, 430, 449, 501, 520.

problemini doğurmuştur. Öte yandan aynı kaynaktan alınan biyografilerin arka arkaya zikredilmiş olması ilginç bir metot olarak dikkat çekmektedir.²⁸⁷

el-Leknevî'nin eserdeki kaynakları *el-Fevâidü'l-behiyye*'deki gibi çok çeşitlilik arz etmektedir. İstidrak yaptığı biyografilerde *Târîhu Bağdâd*, *el-Ensâb*, *Târîhu Dimâşk*, *Vefeyâtü'l-a'yân*, *el-Kâmil fi't-târîh*, *Tezkiretü'l-huffâz*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, *İnbâü'l-gumr*, *Mu'cemü İbn Hacer*, *ed-Dürerü'l-kâmine*, *ed-Dav'u'l-lâmi*, *Buğyetü'l-vü'ât* gibi çok sayıdaki eserden istifade edilmiştir.²⁸⁸ Zeyil olan biyografilerde ise sıklıkla müracaat edilen *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye* ve *Hülâsatü'l-eser* gibi kaynakların²⁸⁹ yanı sıra müellifin bizzat gözlemleri de kaynak olarak kullanılmıştır.²⁹⁰

el-Fevâidü'l-behiyye, *et-Ta'likâtü's-seniyye* ile birlikte Leknev (ts.) ve Kahire'de (1324/1906) basılmıştır. *Tarabü'l-emâsil*'in de *Mecmû'atü'r-rasâili's-sitte* içerisinde ayrıca basımı yapılmıştır (Leknev 1303/1885).²⁹¹ Bu üç eserin beraber basımı Ahmed ez-Za'bî tarafından 1998 yılında Beyrut'ta yapılmış (Dâru'l-Erkam) olup bu baskının tahkiksiz olması ve açık yazım hataları içermesi sebebiyle eksiklikleri bulunmaktadır.

3.28. Diğer Eserler

Hanefi mezhebi alimlerinin biyografilerini derleyen eserleri incelediğimiz bölümün buraya kadar olan kısmında bu alanda yapılmış çalışmaları müellifleri ile birlikte tanıtmaya çalıştık. Bu başlıkta Hanefi biyografi derlemesi olarak kaynaklarda adı geçen ancak incelemelerimiz sonucunda bu vasfı taşımadıklarını düşündüğümüz eserlerden bahsedecek, bu eserleri niçin çalışmamızın kapsamı dışında bıraktığımızı açıklayacağız.

²⁸⁷ Örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 486 vd., 494 vd.

²⁸⁸ Bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 432, 448, 457, 459, 460, 476, 483, 519, 521, 528, 529, 568, 570.

²⁸⁹ Örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 426, 427, 428, 430, 431, 447, 448, 455, 458, 466, 513, 526, 542, 543.

²⁹⁰ Örneğin bkz. el-Leknevî, *Tarabü'l-emâsil*, s. 430, 510, 517.

²⁹¹ Hatiboğlu, "Leknevî", *DİA*, XXVII, 135.

1. *Tabakâtü'l-Kûfiyye fi's-sâdâti'l-Hanefiyye*: İbrahim Hafsi'nin kronolojik olarak çıkardığı Hanefî tabakatları listesinin başında yer alan eser, 300/912 yılında vefat ettiği söylenen Mahmûd b. Süleymân el-Kûfî'ye nispet edilmiştir. Hafsi, eseri Hanefî tabakat yazımının ilk mütevazî örneği olarak nitelemiş ve ilk dönem Hanefîleri hakkında bilgi verdiğini söylemiştir.²⁹² Hafsi'nin dipnotta kaynak olarak zikrettiği katalogun ilgili sayfasında *el-Mutavvel* adlı eserin bir nüshasının 159^a nolu varağının kenarında müellifi et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) biyografisinin Mahmûd b. Süleymân el-Kûfî tarafından yazılan *Tabakâtü'l-Kûfiyye fi's-sâdâti'l-Hanefiyye* adlı eserinden alıntı yapıldığı ifade edilmektedir.²⁹³ Ancak 792/1390 yılında vefat eden Şafî mezhebine müntesip et-Teftâzânî'nin biyografisinin 300/912 yılında vefat eden bir müellifin Hanefî biyografi derlemesinde yer alması tarihen mümkün değildir. Ayrıca böyle bir eserin var olması durumunda sonraki eserler için önemli bir kaynak olacağı aşîkar iken kaynaklarda hiç bahsinin geçmemesi, hatta Mahmûd b. Süleymân el-Kûfî adında bir kimsenin kaynaklarda hiç yer almaması da böyle bir eserin ve hatta yazarın olmadığına delil olarak zikredilebilir. İlgili varağın kenarındaki notu yazan kimsenin ismi “Mahmûd b. Süleymân” olan el-Kefevî'nin (الكوفي) nisbesini yazım benzerliğinden dolayı hatayla el-Kûfî (الكوفي) olarak okumuş veya kendince düzeltilmiş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *el-Ketâib*'inde et-Teftâzânî'nin biyografisinin bulunması²⁹⁴ da bu tespiti desteklemektedir. Tüm bu saydığımız delillerden hareketle böyle bir eser olmadığı kanaatinde olduğumuz için ayrı bir başlıkta bu eserden bahsetmedik.

2. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*: Ramazan Şeşen'in *Nevâdiru'l-mahtûtâtî'l-'Arabiyye fi mektebâti Türkiye* adlı eserinde *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adında bir eser, Ebû 'Âsım Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed el-'Abbâdî el-Herevî'ye (v. 458/1066) nispet edilmiş; eserin bir nüshasının Ayasofya Kütüphanesi, nr: 3303/1'de bulunduğu söylenmiştir.²⁹⁵ Ancak bahsi geçen nüsha *Tabakâtü'l-Hanefiyye* değil, el-'Abbâdî'nin *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*'sidir. Ramazan Şeşen'i yanıltan şey, muhtemelen eserin

²⁹² Hafsi, “Recherches sur le genre ‘Tabaqat’ II”, s. 12-13.

²⁹³ Ahmad, *Catalogue*, s. 32-33.

²⁹⁴ el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 341^a vd.

²⁹⁵ Şeşen, *Nevâdiru'l-mahtûtât*, II, 190.

başında 140 kadar Hanefî alimin isimlerinin sayılmış olmasıdır.²⁹⁶ Eser Şafîî alimlerinin biyografilerine dair olduğu için haliyle çalışmamız kapsamında değerlendirilmemiştir.

3. *et-Tezkire*: el-Makrîzî'ye (v. 845/1442) ait olan eserin Hanefî alimlerin biyografilerine dair olduğu modern kaynaklarda bildirilmektedir.²⁹⁷ Öğrencisi İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'inin de temel kaynağı olan eser günümüze ulaşmamış olup muhtasarı olan *Müntehabü't-Tezkire* aracılığı ile içeriğinden haberdar olmaktadır. Muhtasar eserin unvan sayfasında belirtildiği ve hemen ilk sayfada el-Makrîzî'nin bizzat ifade ettiği üzere *et-Tezkire* tarih alanında yazılmış bir kitaptır.²⁹⁸ Hanefî mezhebi alimlerine özel bir eser olmadığı için çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır. Öte yandan öğrencisi İbn Tağrıberdî'nin (v. 874/1470), hocasının Zahiri mezhebine olan meyli sebebi ile Hanefî mezhebi alimlerine karşı katı bir taassub içerisinde olduğunu, eserlerinde bu taassubun izlerinin görülebileceğini söylemesi²⁹⁹ el-Makrîzî'nin Hanefî alimlere özel bir eser kaleme alma ihtimalini zayıflatmaktadır.

4. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*: *Keşfü'z-zunûn*'daki *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'ler listesinin sonlarında Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) İbnü's-Şihne'nin (v. 890/1485) *el-Cevâhiru'l-mudîyye* haşiyesinden şöyle bir nakil yapmaktadır: “Ashabımızın tabakatını İmam Mes'ûd b. Şeybe 'İmaddüddîn es-Sindî ve İbn Sâbık (da) derlemiştir.”³⁰⁰ Mes'ûd b. Şeybe'nin eseri ile ilgili yukarıda müstakil bir başlıkta bilgi vermiştik. İkinci müellif olan İbnü's-Sâbık, 877/1473 yılında vefat eden Ebû 'Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed el-Me'arrî el-Hamevî'dir. İbnü's-Sâbık'ın *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin ravisi olduğu, elindeki bir nüshasına bazı kayıtlar ilave ettiği ve düzeltmeler yaptığı bilinmektedir.³⁰¹ Ancak müstakil bir eser yazdığına dair Kâtip Çelebi'nin naklettiği bilgi şüphelidir. Zira sözkonusu haşiyenin ilgili bölümünde İbnü's-Şihne, el-Kureşî'den (v. 775/1373) önce Hanefî tabakatı yazarlar olarak sadece Mes'ûd b. Şeybe, İbnü'l-

²⁹⁶ el-'Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, s. 1-6.

²⁹⁷ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, muhakkikin girişi, I, ج; Büyükbâş, “Kınalızâde'nin Tabakâtü'l-Hanefiyye'sinin Yeri”, s. 252; Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, XXVII, 451.

²⁹⁸ el-Makrîzî, *Müntehabü't-Tezkire*, vr. 2^a, 2^b.

²⁹⁹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 417; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhira*, XV, 226.

³⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1098-1099.

³⁰¹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, muhakkikin girişi, s. 88-89; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, muhakkikin girişi, I, ٣ (1 nolu dipnot).

Mühendis (v. 769/1367) ve el-Hemedânî'nin (v. 521/1127) adlarını vermekte olup İbnü's-Sâbık'tan bahsetmemektedir.³⁰² Bu durumda Kâtip Çelebi'nin zikrettiği İbnü's-Sâbık'ın müstakil eser derlediğini gösteren delilin aslının olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Öte yandan Kâtip Çelebi'nin notta geçen iki eser için “eş-Şekâik ricali ve zeyilleri” şeklindeki değerlendirmesine gelince; hem not sahibinin, hem ismi geçen iki kişinin, hem de eş-Şekâik müellifinin vefat tarihleri dikkate alındığı zaman bunun doğru olamayacağı görülecektir.

5. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*: Bazı kaynaklarda veya yazma nüshaların unvan sayfalarında bu eser, Kemalpaşazâde (v. 940/1534), ‘Abdullâh es-Süveydî (v. 950/1543), Şems Çelebi (v. 957/1550), Taşköprizâde (v. 968/1561) veya ‘Afifüddîn/Rafî’uddîn eş-Şirvânî’ye nispet edilmektedir. Eserin müellifi ile ilgili ihtimalleri delilleriyle birlikte Kınalızâde’nin (v. 979/1572) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*’si başlığında tartıştığımız için burada tekrar etmeyeceğiz. İçeriği farklı olduğu için o başlıkta bahsetmediğimiz Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, nr: 94’te bulunan ve *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam Ebû Hânîfe ve meşâiih ve ashâbih* adıyla Şems Çelebi’ye nispet edilen nüsha (222 varak) el-Bezzâzî’nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sinin Muhammed b. ‘Ömer el-Halebî (v. 850/1446) tarafından yazılan tercümesi olup katalogda eser ve yazar ismi hatalı kaydedilmiştir.

³⁰² İbnü’s-Şihne, *Hâşiye*, vr. 2^a.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HANEFİ BİYOGRAFİ YAZICILIĞI

4.1. Hanefi Biyografi Eserlerinin Yazım Sebepleri

Çalışmamızın birinci bölümünde “Biyografi Yazım Sebepleri” başlığında genel olarak biyografi eserlerinin niçin kaleme alındığına dair bilgi vermiştik. Bu başlıkta çalışmamızın çerçevesinde yer alan biyografi eserlerine odaklanacak, biyografların niçin bu alanda eser yazdıkları sorusunun cevabını aramaya çalışacağız.

Yukarıda iki ayrı bölümde ele aldığımız Ebû Hanîfe biyografileri ile Hanefi biyografi derlemeleri kapsam, şekil, içerik gibi birçok unsur bakımından farklılık arz etmektedirler. Bunun bir sonucu olarak da genelde farklı yazılış sebepleri ile kaleme alınmışlardır. Ortak saiklerin de yazımda etkili olabildiği bu iki türün yazım sebeplerini karışık olarak vermek yerine, daha net bir resim ortaya koyabilmek için, her bir türü ayrı ayrı başlıklarda ele almayı uygun gördük. Bu amaçla öncelikle Ebû Hanîfe biyografilerinin, ardından da Hanefi biyografi derlemelerinin yazım sebeplerini inceleyeceğiz.

4.1.1. Ebû Hanîfe Biyografilerinin Yazım Sebepleri

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Hanefi biyografi yazıcılığının ilk örneklerini teşkil etmesi sebebiyle Ebû Hanîfe biyografilerinden bir kısmının yazım sebebi aynı zamanda Hanefi biyografi yazıcılığının ortaya çıkış sebepleri olmaktadır. Biz eserler arasında dönemsel ayırım yapmadan genel bir tablo çizmeye çalışacağımız için biyografi yazıcılığının ortaya çıkış sebepleri konusunu tarihsel süreci ele alacağımız bir sonraki başlığa bırakacak; bu başlıkta tüm eserler üzerinden genel yazım sebeplerini tespit

etmeye çalışacağız. Arz edeceğimiz sebepler birbiri ile çelişen durumlar olmayıp aynı eser için birden fazla sebebin etkili olabileceği dikkatlerden kaçmamalıdır.

Teşekkül sürecinde ehl-i re'y ile ehl-i hadis çekişmesinin, mezhep olgusu yerleştikten sonra da mezhepler arasındaki rekabetin tezahürlerini birçok tartışma konusunda görmek mümkündür. Biyografi alanında bu rekabetin en güzel yansıması Ebû Hanîfe hakkındaki tartışmalardır. Hanefi mezhebinin kurucu imamı hakkında muhaliflerinin ileri sürdüğü iddialar, hem Hanefiler hem de diğer mezhep müntesiplerinden objektif olanlar için bir yazım saiki olmuş; bu müellifler, Ebû Hanîfe hakkında haksız gördükleri bu ithamlara reddiye olarak biyografisini ele alan eserler kaleme almışlardır. İlk eserler için şüphesiz etkili olan bu yazım saiki, ithamların tarih boyunca sürmesi sebebiyle her dönem için yeni eserlerin yazımının temel sebebi olma özelliğini korumuştur.

Muhaliflerin ileri sürdüğü ithamlar birden fazla hususta olup en belirginlerinden biri, Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi konusundadır. İlk menâkıbların temel yazım saiki olarak gösterilen¹ Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin az olduğu iddiası, sonraki dönemlerde yazılan eserlerin yazımında da etkili olmaya devam etmiştir. Biyografi yazarları, bu iddiayı boşa çıkarmak için Ebû Hanîfe'nin hadis ve fıkıh aldığı hocaları ile kendisinden ilim alan öğrencileri konularına yer vermişlerdir. Örneğin *Menâkıbü Ebî Hanîfe* yazarı ez-Zerencerî (v. 512/1118) eserinin 4. faslını Ebû Hanîfe'nin hocalarına ayırmış, 100 kadar hocasının isimlerini zikrettiği faslın sonunda Hammâd b. Ebî Süleymân'dan (v. 120/738) başka hiçbir hocadan ders almadığı iftirasını atanların yalanlarını ortaya çıkarmak için bu isimleri tek tek saydığını söylemiştir.² Her ne kadar açıktan belirtmeseler de diğer müelliflerin Ebû Hanîfe'nin hocaları ve öğrencilerini özel başlıklarda ele almaları, eserlerinin yazımında bu saikin etkili olduğuna delil olarak zikredilebilir. İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sinin ve es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'sinin ikinci ana bölümleri bu konulara özeldir. Ayrıca el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin üçüncü bâbı, el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin mukaddimesindeki alfabetik liste,

¹ Dickinson, "Ahmad b. al-Salt and his Biography of Abû Hanîfa", s. 406-408.

² ez-Zerencerî, *Menâkıb*, vr. 5^b.

el-Hayrâtü'l-hisân'ının yedinci faslı, *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer*'in onuncu bâbı, *ed-Dürü'l-münazzam*'ın dördüncü faslı ve Müstakîmzâde'nin (v. 1202/1788) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ındaki 320 hocayı alfabetik tablo ile gösterdiği dördüncü feride Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yetkinliğini ortaya koymak için yazıldığını gösteren eser bölümlerine örnek olarak zikredilebilir.

Ehl-i re'y ile ehl-i hadis arasında hadislerin ve sahabe kavlinin bağlayıcılığı konusunda genel bir mutabakat mevcut iken tabiin kavli için aynı durumdan söz edilememektedir. Ehl-i hadis re'ye müracaat etmek yerine büyük tabiilerin fetvaları ile amel etmekte; buna mukabil Ebû Hanîfe tabiin kavlinin bağlayıcı olmadığı, onlarla ictihat konusunda tartışılabileceği kanaatini taşımaktadır. Ebû Hanîfe'nin bu görüşte olmasının temelinde kendisinden de tabii olması, diğer bir ifade ile ehl-i hadisin muteber addettiği kimseler ile aynı tabakadan olması bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye muhalefet edenler ise bu denkliği reddetmekte, onun hiçbir sahabi ile görüşmediğini, dolayısıyla tabiinden olmadığını iddia etmektedirler.

Bu iddia da Ebû Hanîfe biyografisi yazımında etkili olan temel saiklerden olup bu saiki bizzat ifade eden bir müellif olarak İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) ismi zikredilebilir. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sinin ikinci ana bölümünü hadis bilgisine ayıran müellif, hiç bilgi sahibi olmamakla vassettiği bu iddia sahiplerine reddiye olarak Ebû Hanîfe'nin doğumundan sonra vefat eden sahabilerin isimlerini saymış, her birinin sahabi olduğuna ve vefat tarihine dair rivayetler zikretmiştir.³ Bunun haricinde birçok eserde de bu iddiayı reddetmek için özel başlıklar açıldığı, görüştüğü sahabilerin isimlerinin sayıldığı veya onlardan aldığı rivayetlerden örnekler verildiği görülmektedir. el-Himmânî'nin (v. 308/921) *Fasl*'ının Ebû Hanîfe'nin tabiinden olduğu vurgusu ile başlaması, el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) tabii kavramını tartışarak eserine giriş yapması, es-Saymerî'nin (v. 436/1045) görüştüğü sahabilere özel başlık açması, ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin üçüncü faslı, es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'sinin birinci ana bölümü, İbn Hacer el-Heytemî'nin *Telhîsu'l-gurer*'inin beşinci faslı, *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer*'in ikinci bâbında tabiinden olmasının Ebû Hanîfe'nin hasâisi içerisinde sayılması ve tabiinden olduğunun delillendirilmesi bu

³ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 222-232.

saikin Ebû Hanîfe biyografilerinin yazımında etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe biyografisine yer veren Hanefi biyografi derlemelerinde de bu konu önemsenmiştir. Örneğin *el-Gurafü'l-'aliyye*'nin mukaddimesinin birinci faslında Ebû Hanîfe'nin tabiinden olması konusu uzunca tartışılmış, *el-Esmâru'l-ceniyye*'nin Ebû Hanîfe biyografisi bölümünün başında bu konuya ayrıca yer verilmiştir.

Biyografi yazımında etkili olabilecek ithamlardan bir diğeri de Ebû Hanîfe'nin mürcie, şia gibi bidat fırkalara nispet edilmesi şeklindedir. Hadis usulü kurallarına göre Ebû Hanîfe kanalıyla gelen rivayetlerin tamamının zayıf olarak değerlendirilmesine sebep olacak bu itham, doğal olarak Hanefi mezhebi müntesiplerini reddiye yazmaya sevk etmiş; bu konuya özgü eserlerin yanı sıra Ebû Hanîfe biyografisi yazımında da etkili bir sebep olmuştur. Her ne kadar hiçbir müellif eserini bu saikle kaleme aldığını ifade etmese de eserlerinin içerikleri incelendiği zaman Ebû Hanîfe'nin bidat fırkalarla olan mücadelesi ve münazaralarının özellikle vurgulanmış olması bu ithamın bir yazım saiki olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. İtikadi görüşleri, münazaraları veya zekasını gösteren menkıbeleri gibi başlıklarda Ebû Hanîfe'nin bidat fırkalarla mücadelesini anlatan eserlere İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sini, ed-Dîneverî, (v. 469/1076) ez-Zerencerî (v. 512/1118), ez-Zehebî (v. 748/1348) ve el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'lerini ve *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer*'i örnek olarak zikredilebilir. Bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmayan eserlerden es-Saydelânî'nin (v. 388/998) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si el-'Ukaylî'nin (v. 322/934) *ed-Du'afâ*'sında geçen Ebû Hanîfe biyografisine reddiye olarak kaleme alındığı için, ircâ ithamının bu eserin yazımında temel saik olması muhtemeldir.

Ebû Hanîfe hakkındaki ithamlar içeren bir esere reddiye olarak yazıldığı bizzat müellifi tarafından baş tarafta ifade edilen⁴ *'Ukûdü'l-cümân*, yukarıda zikredilen ithamların hepsi ile ilgili müstakil başlıklar içeren bir eser olarak ayrıca zikredilmelidir. Ebû Hanîfe biyografileri içerisinde önemli bir yeri bulunan eserin 3. bâbında tabiinden olmadığı iddiası reddedilmiş; 4. ve 5. bâblarda hocaları ve öğrencileri zikredilmiş, 23. bâbda geniş hadis bilgisi özellikle vurgulanmış; dört fasıldan oluşan hâtimede ise Ebû Hanîfe hakkında olumsuz cerh-tadil kayıtlarına uzun bir reddiye yazılmıştır. Eser bu

⁴ eş-Şâmî, *'Ukûdü'l-cümân*, s. 3-4.

yönüyle reddiye saikinın her unsurunu üzerinde gösteren tipik bir örnek olarak ifade edilebilir. Aynı şekilde ‘*Ukûdû’l-cümân*’ı özetleyerek *el-Hayrâtü’l-hisân*’ını yazan İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567), eserinin yazım sebeplerine dair özel bir başlık açmış; burada saydığı sebeplerden ikinci ve üçüncüsünde Ebû Hanîfe hakkındaki haksız ithamlardan bahsederek⁵ eserini bunlara cevap vermek için yazdığını ifade etmiştir.

Ebû Hanîfe biyografisinin yazımındaki ikinci temel saik, kurucusunun şahsında mezhebin yetkinliğinin ispat edilmesi isteğidir. Mezhepler arasında rekabetin bir diğer tezahürü olan bu saik, en geniş Ebû Hanîfe biyografilerinden olan *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’nin yazımında etkili olmuş; bu durum bizzat müellifi el-Mekkî (v. 568/1172) tarafından mukaddimede açıkça ifade edilmiştir.⁶ Müstakîmzâde’nin (v. 1202/1788) de kapalı bir şekilde dile getirdiği⁷ bu yazım saikinın tezahürlerini “müjdeyelen rivayetler, mezhebine tabi olunması gerektiği, hasâisi, zekası, basireti, takvası, zühdü, ibadeti” gibi birçok başlıkta görmek mümkündür. Hemen hemen tüm Ebû Hanîfe biyografilerinde yer alan bu başlıklarda mezhep imamının dini, ahlaki ve ilmi yetkinliği ispat edilmeye çalışılmış; böylece -Hanefî olsun veya olmasın- herkes tarafından mezhebin hak ettiği konumda değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Tüm alanlardaki telifler için genel bir saik olan “o vasıfta bir esere duyulan ihtiyaç” da Hanefî biyografi yazımında eser telif nedenlerinden biri olarak sayılabilir. Ebû Hanîfe biyografileri özelinde bu saikin birkaç alt türü bulunmaktadır. Örneğin *Kalâidü ‘ukûdi’l-dürer* müellifi el-Kurtübî (v. X/XVI. yy.), Hanefiler için uzak bir coğrafya olan Yemen’de yaşamasının etkisi ile kendisinden önce yazılan hiçbir eserden haberdar olamamış, Ebû Hanîfe’nin menâkıbını derleyen kapsamlı bir esere olan ihtiyacı gidermek için eser kaleme almıştır.⁸ Aynı şekilde hacimli kitaplardan kaçan insan tabiatına hitap eden kısa eserlere olan ihtiyaç da eser telifinin sebepleri arasında sayılabilir. Bu şekilde yazılan eserlere güzel bir örnek olarak İbn Hacer el-Heytemî’nin (v. 974/1567) *Telhîsu’l-gurer*’i zikredilebilir. Müelliften eseri talep eden salih kişi özet

⁵ el-Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, s. 51-53.

⁶ el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, vr. 3^b.

⁷ Müstakîmzâde, *Menâkıb*, vr. 1^b-2^a.

⁸ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 3^a.

bir Ebû Hanîfe biyografisine olan ihtiyacı talebine gerekçe göstermiş,⁹ eser de bu ihtiyaca binaen kaleme alınmıştır. İhtisar çalışmalarını da yine bu ihtiyaç saiki ile yazılmış çalışmalar kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar müellifleri tarafından dile getirilmese de es-Sivâsî'nin (v. 1006/1597) *el-Hiyâz*'ı manzum bir esere; Osmânzâde'nin (v. 1136/1724), Nazîrâ İbrahim Efendi'nin (v. 1188/1774) ve Müstakîmzâde'nin (v. 1202/1788) eserleri de Türkçe bir esere olan ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmış çalışmalar olarak nitelendirilebilir.

Yine genel bir yazım saiki olan “talebin gelmesi” de Ebû Hanîfe'nin biyografisinin telif sebepleri arasındadır. Öncesinde yazarın içerisinde böyle bir eser yazma isteği olsun veya olmasın tanıdıklarından bir talep gelmesi durumunda bu talebe icabet ederek eser yazabilmektedir. Örneğin el-Heytemî (v. 974/1567) *Telhîsu'l-gurer*'ini Mekke'ye gelen bir kimsenin, ez-Zîlî (v. 1000/1591-2) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ını kardeşinin, es-Sivâsî (v. 1006/1597) *el-Hiyâz*'ını ağabeyinin, Nûh b. Mustafâ (v. 1070/1660) *ed-Dürri'l-münazzam*'ını arkadaşlarının isteği üzerine kaleme almışlardır. Talebin devlet ricalinden gelmesi diğer alanlarda birçok eserin yazımına sebep olmuş iken Ebû Hanîfe biyografilerinin yazımında bu şekilde kaleme alınmış bir örneklerle karşılaşmadık.

Bu saydıklarımız daha fazla örneği olan yazım saikleri iken istisna kabul edilebilecek başka yazım sebepleri de olabilmektedir. Örneğin İbnü'n-Nakîb (v. VIII/XIV. yy.) müntesibi bulunduğu Şafii mezhebinin imamı hakkında bir menâkıb kaleme aldıktan sonra insanların kendisini mezhep taassubu ile itham etmesinden çekinmiş, bu muhtemel ithamı bertaraf etmek için Ebû Hanîfe'ye dair de bir menâkıb kaleme almıştır.¹⁰ Ancak bu şekilde bir yazım sebebi genelleme yapılamayacak kadar istisnai bir durumdur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki biyografi yazarlarının Ebû Hanîfe'nin biyografisini yazım sebepleri daha çok mezhepler arası rekabet üzerine kuruludur. Ebû Hanîfe'nin yetkinliğini ortaya koyma, onun ve ona bağlı olarak mezhebinin hak ettiği konumda değerlendirilmesini sağlama saikinin yanı sıra muhaliflerinin onun hakkındaki

⁹ el-Heytemî, *Telhîsu'l-gurer*, vr. 37^a; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, s. 28.

¹⁰ İbnü'n-Nakîb, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, vr. 54^b.

ithamlarına cevap verme saiki de biyografi yazımında etkili sebeplerdir. Eser telifinin genel sebepleri olan ihtiyacın bulunması veya talebin gelmesi de Ebû Hanîfe biyografilerinin yazımının başka sebepleri olarak zikredilebilir.

4.1.2. Hanefî Biyografi Derlemelerinin Yazım Sebepleri

Ebû Hanîfe biyografileri, hakkında yazıldığı kişi etrafındaki tartışmalar sebebiyle çeşitli yazım sebepleri ile telif edilmiş iken; Hanefî biyografi derlemeleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çok sayıda Hanefî alimin biyografisini içeren bu eserlerdeki yazım saikleri, “Biyografi Yazım Sebepleri” başlığında genelde biyografi derlemeleri, özelde fakih biyografi derlemeleri için ifade ettiğimiz yazım sebepleri ile paralellik arz etmektedir. Bunu kabul etmekle birlikte biz yine de örnekler üzerinden yazım sebeplerini ayrıca ifade etmek istiyoruz.

Hanefî biyografi derlemelerinin yazım sebeplerinden biri, o alanın literatüründeki bir boşluğu dolduracak bir esere ihtiyacın olmasıdır. Belki de biyografi derlemelerinin tamamı için söz konusu olan bu saikin telifte etkili olduğu bizzat müellifler tarafından da ifade edilmiştir. Örneğin en meşhur Hanefî biyografi derlemesi olan *el-Cevâhiru'l-mudıyye*'nin müellifi el-Kureşî (v. 775/1373), “Ashabımızın tabakatını cem eden kimseyi görmedim” diyerek¹¹ bir boşluğa dikkat çekmiş, bu boşluğu dolduran bir esere olan ihtiyacı karşılamak için de eserini yazmıştır. el-Kureşî ile çağdaş sayılabilecek Necmüddîn et-Tarsûsî'nin (v. 758/1357) de Hanefî alimlerin vefat tarihlerine odaklı olan manzum eserinin başında bu nitelikte eser yazmış kimsenin olmadığını ifade etmesi¹² eserinin telifinde bu saikin etkili olduğunu göstermektedir.

Daha önce yazılmış bir eser olsa bile o eserin hatalı veya yetersiz olması sebebiyle de yeni bir esere ihtiyaç hissedilebilmekte ve bu ihtiyaca binaen de biyografi derlemeleri kaleme alınabilmektedir. Örneğin İbn Dokmak (v. 809/1407) *Nazmü'l-cümân*'ını, İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429) de *ed-Derecâtü'l-'aliyye*'sini *el-Cevâhiru'l-*

¹¹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, I, 5.

¹² et-Tarsûsî, *Ürcûze*, vr. 201^b.

mudıyye'sinin yetersiz ve/veya hatalı olduğu iddiası ile yazmışlardır.¹³ Aynı şekilde *et-Temîmî*'nin (v. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye*'sinin başında daha önceki yazılan eserlerin kapsamının yeterli olmadığını ifade etmesi¹⁴ telifte bu saikin gözetildiğini göstermektedir.

Tam tersine mevcut eserlerin çok uzun olması sebebiyle kısa bir esere olan ihtiyacın giderilmesi amacıyla da Hanefi biyografi derlemesi yazıldığı söylenebilir. *el-Cevâhiru'l-mudıyye* ve *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr* üzerine yapılan ihtisar çalışmalarının bu saikle kaleme alındığı açık bir şekilde görülmektedir. Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Terâcîmü ba'dü'l-Ahnâf* ı ile el-Edirnevî'nin (v. 1136/1724) *Mehâmmü'l-fukahâ*'sı da sadece önemli Hanefi alimleri içeren küçük eserlere duyulan ihtiyaç sebebiyle kaleme alınmış olmalıdır.

Zeyillerin yazımında ihtiyaç saiki doğrudan etkilidir. Çünkü daha önce o alandaki ihtiyacı gideren güzel olan bir eser olsa bile bu eser en fazla yazıldığı döneme kadarki alimleri ihtiva edebilmektedir. Eserin yazımının üzerinden bir süre geçince daha sonra yaşayan alimlerin biyografilerini derleyen yeni bir esere ihtiyaç olacaktır. İşte zeyiller bu ihtiyacı gidermek üzere kaleme alınır. Hanefi biyografi derlemelerinden *el-Gurafü'l-'aliyye*, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*'nin; *Tarabü'l-emâsil* de *el-Fevâidü'l-behiyye*'nin zeyli olduğu için yazımlarında bu saikin etkin olduğu söylenebilir.

Hanefi biyografi derlemelerinin kaleme alınma nedenlerinden bir diğeri geçmişte yaşayan Hanefi alimlerin kim oldukları, hangi dönemde yaşadıkları, temel görüşleri ve eserleri konularında toplumda yaygın olan bilgisizlik durumudur. İlmi kimliği ile ön planda olan kimselerin bile geçmişteki alimler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarından, geçmiş alimleri birbirlerine karıştırdıklarından, hoca ile talebeleri, müctehid ile mukallidi birbirinden ayıramadıklarından, kitapları yanlış kimselere nispet ettiklerinden yakınan müellifler, eserlerini bu cehaleti gidermek için kaleme aldıklarını söylemektedirler. Bu şekilde eser telif etmiş müelliflere İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), el-Kefevî (v. 990/1582) ve el-Leknevî (v. 1304/1886) gibi isimleri örnek

¹³ İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, Turhan Valide nüshası, vr. 1^b; İbnü'l-Cezerî, *ed-Derecâtü'l-'aliyye*, vr. 2^a.

¹⁴ *et-Temîmî*, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 4-5.

olarak zikredebiliriz. İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'i ve İbrâhîm el-Halebî'nin (v. 956/1549) *Muhtasaru Cevâhiri'l-mudîyye*'sinde sadece eser telif eden Hanefî alimlerin kapsama alınması, müelliflerin ve kitapların tanınması amacının gözetildiği şeklinde yorumlanabilir.

“Biyografi Yazımının Önemi ve Faydaları” başlığında saydığımız faydaların temin edilmesi arzusu, Hanefi biyografi derlemelerinin yazımı için bir diğer ana saik olarak ifade edilebilir. Bu faydalardan bazıları fıkıh ilmini daha fazla ilgilendirmekte olup bunlardan bir tanesi biyografi derlemelerinin farklı görüş sahibi alimler arasında tercih yapmak istendiği zaman ilmi derecesi daha kuvvetli olan alimi tespit etmeye yardımcı olması şeklindedir. Bu faydanın bizzat müellif tarafından yazım sebebi olarak ifade edildiği eserlere Kınalızâde'ye (v. 979/1572) nispet edilen *Tabakâtü'l-Hanefiyye* ile el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'si örnek verilebilir.¹⁵

Biyografi eserlerinin icmanın tespitindeki faydası da yazım saiki olarak yazarlar tarafından dile getirilmiştir. İcmanın oluşumda sadece ilmi derinliğe sahip olan alimlerin dikkate alınacağı, bu seviyede olmayan kimselerin muhalefetlerinin icmanın oluşmasına mani olmayacağı bir ilkedir. Muhalefetinin icmaya engel olacağı kimselerin tespiti, ancak onların ilmi dereceleri hakkında bilgi sahibi olmakla mümkündür. Bu bilgiyi elde etmenin en pratik yolu da biyografi derlemelerinden geçmektedir. İşte bu fayda Hanefî biyografi derlemelerinin telifinde de etkili olmuştur. *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'nin başında bu faydanın gözetildiği bizzat müellif tarafından dile getirilmiş¹⁶ iken; İbn Tolun'un (v. 953/1546) eserinin hemen başında bu faydaya vurgu yapması¹⁷ bu faydanın temin edilmesini amaçladığını göstermektedir.

Biyografi derlemelerinin faydalarından biri de büyük şahsiyetlerin hayatlarından haberdar olan okuyucunun onları örnek alması şeklindedir. Hanefî bir ilim talibi de mezhebinin ileri gelen alimlerini tanıdıkça onları örnek alması, ilim tahsiline daha fazla motive olması, zorlukları aşarken ihtiyaç duyduğu azmi elde etmesi gibi çeşitli faydalar söz konusu olacaktır. Bu faydaların temini de müellifi eserin yazımında götüren

¹⁵ Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 140; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 18.

¹⁶ Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 139-140.

¹⁷ İbn Tolun, *el-Gurafü'l-'aliyye*, vr. 1^b.

sebeplerden olabilmektedir. Örneğin *et-Tabakâtü's-seniyye* yazarı et-Temîmî (v. 1010/1601) kurtuluşun yolu olarak nitelediği bu faydayı eserinin çıkış noktası olarak almaktadır. Çağdaşı 'Ali el-Kârî (v. 1014/1605) de eserini yazarken alimlerin ahlakının örnek alınmasını amaçladığını söylemektedir.¹⁸

Son olarak yine genel bir yazım saiki olan “talep veya teşvikin gelmesi” de Hanefi biyografi yazımında etkili olmuştur. Hanefi alimlerin biyografilerini uzun bir aradan sonra kapsamlı bir eserde derleyen el-Kureşî (v. 775/1373) eserinin telif sürecini anlatırken kendisini bu işe gayretlendiren hocalarının ismini saymış, çok sayıda Hanefi alimin olması sebebiyle cesaret edemediği bu çalışma, hocalarının teşviki sayesinde vücuda gelmiştir.¹⁹

Hanefi biyografi derlemelerinin yazılmasında ana hatlarıyla bu saiklerin etkili olduğu görülmektedir. Müellifleri tarafından dile getirilmeyen başkaca sebeplerin de eser telifinde etkili olması ihtimal dahilindedir.

4.2. Tarihsel Süreç

Hanefi mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin ve mezhep müntesibi alimlerin hayat hikayelerinin yazımı; tarihsel süreç içerisinde üslup, kapsam, tasnif ve tertip gibi açılardan farklı şekillerdeki örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu başlıkta bu eserlerin tarih çizgisi üzerindeki değişimlerini izlemeye çalışacak, geçirilen aşamaların özellikleri ve tespit edebildiğimiz kadarıyla sebepleri üzerinde duracağız.

4.2.1. Salt Oluşum Dönemi

Oluşum döneminden kastımız biyografi yazımı için gerekli olan materyallerin oluştuğu, diğer bir ifade ile biyografik bilgilerde geçen olayların meydana geldiği dönemdir. Bu açıdan baktığımızda oluşum süreci mezhep müstesiplerinin

¹⁸ et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 3; 'Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye*, I, 127.

¹⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 9-10.

mevcudiyetine bağılı olarak durmadan devam etmekte olan bir süreç olmaktadır. Zira kendisini Hanefi olarak tanımlayan alimler hayatta oldukça biyografilerini oluşturacak olaylar sürekli olarak meydana gelecek, bir alim vefat etse bile bir sonrakinin biyografisi oluşmaya devam edecek, böylece oluşum süreci hiç kesintiye uğramayacaktır. Bu sebeple biyografi yazımını tarihsel dönemlere ayırırken oluşum dönemini diğer dönemlerden ayırmak için “salt” kelimesi ile niteleyerek oluşumun haricindeki faaliyetlerin olmadığı bir döneme hasretmek istedik. Bu kelimenin eklenmesi ile sadece oluşumun olduğu, oluşum haricinde başka bir faaliyetin olmadığı bir dönemi kastettik ki Hanefi tarihinde bu özellikteki tek dönem mezhep imamının vefatı ile son bulan dönem olmalıdır.

Hanefi mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe hayatta iken daha sonra biyografisini ele alacak kitaplarda zikredilecek biyografik malzeme de henüz oluşmakta olup bu dönemde biyografisine dair bilgilerin genel olarak sözlü rivayetlere konu edilmediği söylenebilir. Sadece hayatının ilk dönemlerine dair hatıralarını öğrencileri ile paylaşması söz konusu olabilir²⁰ ki bu tür bilgi aktarımı genele göre azınlıkta kalacağı ihmal edilebilir.

Bu dönemi Ebû Hanîfe’nin hayatı ile ilişkilendirdiğimiz için onun doğumu ile dönemin başladığı akla gelebilir. Ancak hakkında yazılan biyografi eserlerinde nesebine dair bilgilerin de yer alması bu dönemin başlangıcını daha da gerilere götürmeyi mümkün kılmaktadır. Biyografi eserlerinde genelde dedesi Zota veya babası Sâbit ile ilgili haberlere yer verildiği dikkate alınırsa salt oluşum döneminin başlangıcının asr-ı saadet’e kadar götürülebilir. Bazı eserlerde soy şeceresinin Hz. Âdem’e kadar sayılması, salt oluşum dönemini insanlık tarihi ile başlatmayı gerektirse de çok az kaynakta yer alan bu haberlerin yeterince kuvvetli görülmemesi sebebiyle dikkate alınmaması kanaatimizce daha isabetlidir.

Salt oluşum döneminin sonu, Ebû Hanîfe’nin vefat tarihi olan 150/767 yılıdır. Bu yıldan sonra Ebû Hanîfe hakkındaki biyografik malzeme oluşumunu tamamlamış, hakkındaki bilgiler sonraki nesillere aktarılmaya başlanmıştır.

²⁰ Bir örneği için bkz. es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 19-20.

4.2.2. Sözlü Rivayet Dönemi

Hanefi mezhebi müntesiplerinin hayatlarına dair bilgilerin nesilden nesile sözlü rivayetler şeklinde aktarıldığı dönemdir. Bu dönemde ravilerin bireysel çabaları ön planda olup başta Ebû Hanîfe olmak üzere ilk dönem Hanefilerinin biyografileri, hadislerde olduğu gibi rivayet zincirleri ile nakledilmeye başlanmış; her tabaka kendisinden önceki tabakadan aldığı bilgilere kendi şahit olduğu yeni bilgileri de ilave ederek bir sonraki tabakaya aktarmıştır.

Yukarıda salt oluşum döneminin bitişi olarak ifade ettiğimiz 150/767 yılı, sözlü rivayet döneminin başlangıcı olmaktadır. Bu dönemin bitişi için tam bir tarih belirlemek zordur. Çünkü senetli bilgi aktarımı IX/XV. yüzyılda kaleme alınan el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinde bile mevcuttur. Bu dönemi çok uzun bir zaman dilimini içine alacak şekilde geniş tutmanın isabetli olmayacağını düşündüğümüz için sözlü rivayet dönemini, rivayetlerin yazılı kaynaklara geçirildiği tedvin faaliyeti ile sonlandırmayı uygun gördük. Ebû Hanîfe'nin biyografisini tedvin eden eserler listesinin başında yer alan Ebû Hafs es-Sağîr (v. 264/878) ile Ebû Yahyâ en-Nîsâbü'rî'nin (v. 298/910) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'leri tedvin faaliyetinin ilk örnekleri olup III/IX. yüzyılda kaleme alınmıştır. Ancak bu yüzyılda daha baskın olan tedvin değil, sözlü rivayetle bilgi aktarımıdır. Özellikle o dönem Hanefiliğin merkezi olan Irak'ta henüz tedvin başlamış değildir. Bu sebeple bu eserleri o dönem için istisna kabul edip tedvin faaliyetinin örneklerini sıklıkla gördüğümüz IV/X. yüzyıl başı itibarıyla "Sözlü Rivayet Dönemi" başlığını sonlandırmak istiyoruz.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere sözlü rivayet döneminde biyografik malzemelerin raviler aracılığı ile aktarılması söz konusudur. Ancak bu dönemdeki her ravinin mesaisini salt aldığını aktarmak şeklinde tanımlamak doğru olmaz. Tabakalara göre ravileri inceleyip bazı genellemeler yapacak olursak diyebiliriz ki birinci tabakanın faaliyeti, Ebû Hanîfe'den hayatının ilk dönemine dair duydukları veya beraber geçirdikleri zamanlarda bizzat şahit oldukları bilgileri bir sonraki tabakaya aktarmak şeklindedir. İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si ve es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'sinin sadece Ebû Hanîfe biyografisinin olduğu bölümlerde yer alan birinci tabakadaki ravileri taradığımızda 158 farklı ismin

Ebû Hanîfe hakkında bize bilgi aktardığını görmekteyiz. Bunlardan çoğunluğunun az sayıda haberde imzası bulunurken bazı isimlerin daha fazla mesai sarf ettiği, Ebû Hanîfe hakkında çok sayıda rivayeti öğrencilerine aktardığı dikkat çekmektedir. Birçok bilginin kaynağı olmaları hasebiyle bu tabakadaki çok rivayet sahibi isimlerden kısaca bahsetmek istiyoruz.

- *Ebû Yûsuf* (v. 182/798): Birinci tabakada Ebû Hanîfe hakkında en çok rivayeti olan kişidir. Bunda uzun süre öğrenciliğini yapması sebebiyle Ebû Hanîfe'nin hayatına daha çok şahitlik etmesi, vefatından sonra da belki resmi görevlerinin de katkısı ile öğrencilerin rağbet ettiği bir isim olarak daha geniş kesime ulaşmış olmasının etkisi olmalıdır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 18, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 34 haberde Ebû Yûsuf'un imzası bulunmaktadır.²¹

- *'Abdullâh b. el-Mübârek* (v. 181/797): Ebû Hanîfe hakkında çok sayıda bilginin kaynağıdır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de İbn el-Mübârek'ten gelen 21, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de ise 23 haber mevcuttur.²²

- *Vekî' b. el-Cerrâh* (v. 197/812): Başkalarından aldığı veya kendisinin bizzat şahit olarak aktardığı rivayetlerde adı geçmektedir. Bu şekilde *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 5, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de ise 14 tane Vekî' kaynaklı rivayetin olduğu görülmektedir.²³

- *Ebû Nu'aym Fadl b. Dükeyn* (v. 219/834): Doğrudan gördüğü veya Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencilerinden elde ettiği bilgileri sonraki nesillere aktaran bir isimdir. Bu şekilde Ebû Nu'aym'dan gelen *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 8, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 9 rivayet bulunmaktadır.²⁴

²¹ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 47, 53, 57, 63, 71, 77, 86, 90, 97, 99, 105, 111, 116, 122, 124, 125, 142; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 17, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 37, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 59, 63, 73, 75, 76, 83, 84, 87.

²² İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 49, 54, 65, 67, 70, 73, 75, 84, 85, 94, 99, 101, 109, 116, 119, 127, 128, 138; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 17, 26, 31, 32, 42, 44, 45, 46, 65, 67, 75, 81, 83, 84, 85, 89, 90.

²³ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 49, 62, 74, 100, 132; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 22, 27, 30, 34, 42, 43, 48, 49, 50, 54, 58, 60, 61.

²⁴ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 38, 45, 56, 81, 114-115, 135-136, 142; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 16, 17, 18, 46, 49, 55, 64, 92-93.

- *‘Abdullah b. Dâvûd el-Hureybî* (v. 213/828): Ebû Hanîfe’den sonra uzun süre yaşamıştır. Bizzat şahit olduğu olayları ve gözlemlerini aktardığı rivayetleri bulunmaktadır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 7, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de ise yine 7 rivayette ismi geçmektedir.²⁵

- *el-Hasen b. Ziyâd el-Lü’lûi* (v. 204/819): Ebû Hanîfe’nin meşhur öğrencilerindendir. Hocası hakkında bilgi verdiği rivayetlerden *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 9, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de 4 adet rivayet bulunmaktadır.²⁶

- *Ebû ‘Âsım en-Nebîl, Dahhâk b. Muhalled* (v. 212/827): Ebû Hanîfe’nin hayatına dair şahit olduğu olayları ve bazı tespitlerini öğrencilerine aktarmıştır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 10, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de 3 rivayette mezhep imamının biyografisine dair bilgi vermektedir.²⁷

- *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (v. 189/805): Ebû Hanîfe’nin en meşhur öğrencilerinden olup hayatının son dört yılına şahit olmuştur. Hocası hakkında bilgi verdiği rivayetlere *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 4, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de ise 7 yerde rastlanmaktadır.²⁸

- *Süfyân b. ‘Uyeyne* (v. 198/813): Ebû Hanîfe hakkında kendi gördüğü olayların yanı sıra başkasından aktardığı bilgiler de bulunmaktadır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 6, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de 5 rivayet İbn ‘Uyeyne’den gelmektedir.²⁹

- *Yezîd b. el-Kümeit el-Kûfî*: Hocası Ebû Hanîfe’nin ilmi ve güzel ahlakına dair rivayetleri vardır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de 8, *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de 1 rivayet Yezîd b. el-Kümeit’ten gelmektedir.³⁰

²⁵ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 53, 81, 85, 86, 102, 104-105; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 63, 64, 67, 78, 85.

²⁶ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 50, 61, 71, 72, 112, 117, 118, 129, 131; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 39, 45, 58, 77.

²⁷ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 61, 78, 83, 118, 123, 126; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 57, 65, 74, 86.

²⁸ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 93, 111-112, 121-122, 137; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 25, 32, 40, 43, 56, 65, 66.

²⁹ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 47-48, 52, 76, 108, 138, 139; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 44, 60, 82, 83.

- Mis'ar b. Kidâm (v. 155/772): Ebû Hanîfe'nin akranlarındadır. Kûfe'de ikamet edip hadis bilgisi ile bilinen bir alimdir. Muhliflerine karşı Ebû Hanîfe'yi savunduğu sözleri bulunmaktadır. Bu şekilde *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 4, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 4 rivayetin kaynağıdır.³¹

- Yezîd b. Hârûn el-Vâsîtî (v. 206/821): Ebû Hanîfe'nin ilmi ve ahlakına dair bizzat gözlemini ifade ettiği rivayetleri vardır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 3 tane, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de ise 5 tane rivayet Yezîd b. Hârûn imzasını taşımaktadır.³²

- Züfer b. el-Hüzeyl et-Temîmî (v. 158/775): Ebû Hanîfe'nin yetiştirdiği en önemli öğrencilerdendir. Hocasının biyografisini aktardığı *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 4, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 3 rivayet bulunmaktadır.³³

- 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826): el-Musannef adlı meşhur hadis kitabının da müellifi olan 'Abdürrezzâk'ın bizzat şahit olduğu veya hocası 'Abdullâh b. el-Mübârek aracılığı ile ettiği rivayetleri bulunmaktadır. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 5, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 rivayet 'Abdürrezzâk kanalıyla bizlere ulaşmıştır.³⁴

- el-Hasen b. Sâlih b. Sâlih b. Huyey (v. 169/786): Ebû Hanîfe'nin akranlarından olup Kûfe'de zühdü ile bilinen bir kimsedir. Mezhep imamının hadis bilgisi, ahlakı ve görüldüğü bir rüyaya dair *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 4, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 rivayeti bulunmaktadır.³⁵

³⁰ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 52, 55-56, 59, 62, 64-65, 88-89, 133; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 48.

³¹ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 74, 76, 81, 107; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 23, 53, 59, 64.

³² İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 56, 65, 83; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 41-42, 45, 48, 74, 86.

³³ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 79-80, 83, 95-96, 114-115; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 42, 43, 92.

³⁴ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 64, 84, 85, 100, 104; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 25, 47.

³⁵ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 49, 63, 86, 135-136; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 25, 44.

- *Hammâd b. Zeyd* (v. 179/795): Ebû Hanîfe'nin doğrudan öğrencisi olmamasına rağmen bazı hatıralarını öğrencilerine anlatmıştır. Bu şekilde gelen rivayetlerden *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 4 tane, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 tane bulunmaktadır.³⁶

- *en-Nadr b. Muhammed* (v. 183/799): Ebû Hanîfe'nin ahlakına dair rivayetlerinin yanı sıra şahit olduğu bazı olayları da rivayet etmiştir. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 5, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de ise sadece 1 rivayette haberin kaynağı olarak ismi bulunmaktadır.³⁷

- *İbn Cüreyc* (v. 150/767): Ebû Hanîfe'nin akranı olup öğrencisi değildir. İlmi ve ihlasına şahitlik ettiği için Ebû Hanîfe menâkıblarında ismi geçmektedir. Bu şekilde *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 3, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 rivayet bulunmaktadır.³⁸

- *Hammâd b. Ebî Hanîfe* (v. 176/792): Ebû Hanîfe'nin oğludur. Babası hakkında bazı bilgilerden kendisi sayesinde haberdar olduğumuz Hammâd'ın *Fedâilü Ebî Hanîfe*'deki 4, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 1 rivayette imzası bulunmaktadır.³⁹

- *Ebû Yahyâ 'Abdülhamîd b. 'Abdirrahmân el-Himmânî* (v. 202/817-8): Ebû Hanîfe'nin öğrencilerindendir. *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 3, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 rivayette hocasının biyografisine dair bilgi vermektedir.⁴⁰

- *el-Kâsım b. Ma'n* (v. 175/791): Ebû Hanîfe'den ders almıştır. Hocası hakkında kendisinden *Fedâilü Ebî Hanîfe*'de 3, *Ahbâru Ebî Hanîfe*'de 2 rivayet gelmektedir.⁴¹

Fedâilü Ebî Hanîfe ve *Ahbâru Ebî Hanîfe*'deki haberlerin ilk tabakalarında beş ve üzeri rivayeti bulunan isimler bunlardan ibarettir. Beşten daha az rivayeti olan ravilere değinmeyeceğiz.

³⁶ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 103, 104, 124; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 79, 80.

³⁷ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 46, 55, 75, 124; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 45.

³⁸ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 52, 82, 141; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 44, 82.

³⁹ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 66, 91-92, 113-114, 131; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 17.

⁴⁰ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 54, 58, 79; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 73, 77.

⁴¹ İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 41, 66, 76; es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 56, 83.

Sonraki tabakalara gelince *Fedâilü Ebî Hanîfe* özelinde incelediğimiz birinci tabaka ile ikinci tabaka ilişkisinde birinci tabakanın neredeyse her haberini farklı bir öğrenci kanalıyla sonraki nesillere aktardığı dikkat çekmektedir. Bu durumda ikinci tabakadaki ravi sayısının çok daha fazla olması söz konusu olup rivayetlerin takibi ve hoca-talebe ilişkilerinin tespiti zorlaşmaktadır. Tablonun böyle olmasında fıkıh merkezli bir tedrisat içerisinde olan Hanefi muhitinde tarih ve biyografi yazımının henüz mevcut olmamasının etkisi olmalıdır. Zira o dönemde Ebû Hanîfe'nin biyografisine özel dersler henüz başlamamış, aksine fıkıh dersleri esnasında veya ders haricinde bir vesile ile Ebû Hanîfe'den bahsedilmesi ile biyografik bilgiler bir sonraki tabakaya aktarılmıştır. Bilgilerin aktarıldığı meclislerin değişik zaman ve mekanlarda olması, bilgiyi alan ikinci tabaka ravilerinin çeşitlenmesine yol açmış, bunun sonucu olarak da ikinci tabakada Ebû Hanîfe hakkındaki biyografik materyalin dağılması söz konusu olmuştur. Bu tabakada Ebû Süleymân el-Cûzcânî (v. 200/816'dan sonra), el-Hasen b. Ebî Mâlik (v. 204/820), İsmâ'il b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (v. 212/827), 'Ali b. el-Hasen b. Şekîk (v. 215/830), Bişr b. Yahyâ el-Mervezî, Muhammed b. Mülîh b. Vekî', Yahyâ b. Ma'in (v. 233/848), Bişr b. el-Velîd el-Kindî (v. 238/852-3) ve el-Hasen b. İsmâ'il b. Mücâlid gibi isimler çokça mesai harcayan raviler olarak dikkat çekmektedir.

III/IX. yüzyılın ortalarına doğru sona eren ikinci tabakadan sonra gelen üçüncü tabakada dağınık halde bulunan biyografik bilgiler, tarih/biyografi ile özel olarak ilgilenen raviler eliyle derlenmeye başlamıştır. Bu derlemeyi sözlü olarak yapan raviler eserden esere değişmekte ise de yine *Fedâilü Ebî Hanîfe* özelinde bazı isimler tespit etmek mümkündür. Senetlerde üçüncü tabakaya ait olarak nitelebilecek İbn Ebî Rizme Muhammed b. 'Abdil'azîz (v. 241/855), Muhammed b. Şücâ' (v. 244/858), Baba İbn Ebî İsrâîl (v. 245/859), 'Abdullâh b. el-Hasen b. el-Mübârek, Gassân b. Eyyûb el-Mervezî, Muhammed b. Sa'dân, İbrâhîm b. Sa'id el-Cevherî (v. 250/864), Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt (v. 262/876), Muhammed b. Hammâd b. el-Mübârek el-Messîsî, el-Kâsım b. Gassân el-Mervezî, İbn Ebî İmrân (v. 285/898), Oğul İbn Ebî İsrâîl Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (v. 280/893'ten sonra) ve Ahmed b. el-Kâsım el-Birtî (v. 296/908) gibi

isimler, ikinci tabakadaki dağınık materyali sözlü olarak toplayan üçüncü tabaka ravileridir.⁴²

Hanefi biyografi yazımının tarihsel seyrini çizmeye çalıştığımız bu bölümde ilk iki dönemi, dönemlerin sahip oldukları özelliklere göre belirledik. Hanefilerin yaşadığı bölgelerin çok geniş bir coğrafyaya tekabül etmesinin bir sonucu olarak ilerleyen yüzyıllarda Hanefi biyografi yazımına dair ortak bir özelliğin tespiti zorlaşmakta, hatta bazı dönemler için imkansız hale gelmektedir. Bu sebeple IV/X. yüzyıl itibariyle dönemleri ortak özelliklere göre değil, zaman dilimlerine göre belirleyecek, her 100 yıllık zaman dilimine bir başlık ayıracağız.

4.2.3. IV/X. Yüzyıl

Sözlü kültür ile biyografik malzemenin nesilden nesile aktarımı devam ederken III/IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bilgiler müstakil kitaplarda derlenmeye başlamıştır. Ebû Hafs es-Sağîr (v. 264/878) ile Ebû Yahyâ en-Nîsâbü'rî'nin (v. 298/910) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'leri ile ilk örneklerini gördüğümüz, Hanefi biyografi yazımında tedvin faaliyeti olarak adlandırılabilir bir derleme işlemi, özellikle IV/X. yüzyılda en yoğun örneklerini vermiş; Ebû Hanîfe'nin biyografisine dair el-Himmânî'nin (v. 308/921) *Fasl fî menâkıbi Ebî Hanîfe*'si, et-Tahâvî'nin (v. 321/932) *'Ukûdü'l-mercân*'ı, İbn Kâs'ın (v. 324/935) *Tuhfetü's-sultân*'ı, İbn 'Ukde'nin (v. 332/944) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si, İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si, es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ı, eş-Şu'aybî'nin (v. 357/968) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si, el-Merzübânî'nin (v. 384/994) *Kitâbü Ebî Hanîfe*'si, es-Saydelânî'nin (v. 388/998) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si bu yüzyılda vefat eden alimler tarafından kaleme alınmıştır.

Tedvin faaliyetinin ilk örneklerinin yazıldığı bölgelere bakacak olursak III/IX. yüzyıldaki iki örnekten ilkinin Buhara'da, ikincisinin Nisabur'da yazılmış olması mezhebin merkezi konumundaki Bağdat'ın diğer bazı Hanefi bölgelere göre geç kaldığı

⁴² *Fedâilü Ebî Hanîfe*'nin ravilerine özel yaptığımız tablo çalışması için bkz. Çeker, "Hanefi Biyografi Yazımının İlk ve En Büyük Eserlerinden: İbn Ebi'l-'Avvâm'ın *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si", Yayınlanmamış tebliğ, *Uluslararası İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı Çalıştayı*, İstanbul 10-11 Kasım 2016, s. 18.

şeklinde yorumlanabilir. IV/X. yüzyıldaki eserlerin coğrafi dağılıma bakıldığı zaman ise, bir önceki yüzyılın aksine, Hanefi mezhebinin bulunduğu yerlerdeki etkinlikleri ile bağlantılı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Mezhebin merkezinin genelde Irak bölgesi, özelde Bağdat şehri olmasının bir sonucu olarak dokuz eserin dördü çoğunlukla Bağdat'ta ikamet etmiş müelliflerin kaleminden çıkmıştır. Hanefî varlığının az da olsa görüldüğü Mısır, geriye kalan dört eserden ikisine ev sahipliği yapmış, et-Tahâvî (v. 321/932) ve İbn Ebi'l-'Avvâm (v. 335/946-7) gibi iki önemli isim ile Hanefi biyografi yazımına katkıda bulunmuştur. Henüz mezhebin merkezi olma hüviyetini elde etmemiş olan Maverâünnehir bölgesinde kaleme alınmış sadece bir eser bulunmaktadır ki *Keşfü'l-âsâr* bu özelliği ile ilk dönem Hanefî eserleri içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Nişabur merkezli olarak bir önceki asırda bir biyografi eseri veren Horasan bölgesi bu yüzyılda da yine bir eserin yazımına ev sahipliği etmiştir. Mekke'de ikamet eden es-Saydelânî'nin yazdığı (v. 388/998) *Menâkıbü Ebî Hanîfe* ise hem müellifinin mezhebi, hem de yazım sebebi dikkate alındığında istisnai bir telif faaliyeti olarak değerlendirilmelidir.

Bu dönem için belki de konuşulması gereken en önemli şey tedvin faaliyetinin başlama sebebi ya da sebepleridir. Önceki dönemde sözlü rivayetler ile bilgi aktarımı yaygın iken hangi sebep ya da sebepler mezhep imamının biyografisinin yazımını başlattı? Bu sorunun cevabını bulmak için ilk müracaat etmemiz gereken kaynaklar bizzat bu dönemde yazılan eserler olmalıdır. Ancak yukarıda her biri için açtığımız başlıklarda ifade ettiğimiz üzere bu eserlerden üçü hariç hiçbirinin günümüze ulaştığı bilinmemektedir. *Keşfü'l-âsâr*'ı elde edemediğimiz için yazım sebebi hakkında değerlendirme yapma imkanımız bulunmamaktadır. Günümüze tamamı veya bir özeti ulaşan el-Himmânî'nin (v. 308/921) *Fasl*'ı ile tamamen ulaşan İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sinde ise doğrudan doğumu ile biyografiye başlanmakta, yazım sebebini içeren bir mukaddimeye yer verilmemektedir. Hal böyle olunca bu eserlerin içeriklerinden ve harici karinelere yardım alarak bazı sebepler tespit etmeye çalışmaktan başka çare kalmamaktadır.

el-Himmânî ve *Fasl*'ı üzerine özel bir makale yazan Eerik Dickinson, çalışmasının hemen baş tarafında bu konuyu tartışmış; Ebû Hanîfe hakkındaki ithamların odağında hadis bilgisinin az olmasının bulunduğunu iddia etmiştir. Bu

iddiasını temellendirmek için ehl-i hadis tarafından tespit edilen bazı nicel bilgiler zikreden Dickinson, bu kapsamda Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî (v. 316/929), İbn Hibbân (v. 354/965) ve İbn ‘Adiyy’in (v. 365/976) ileri sürdüğü Ebû Hanîfe’nin sadece 150, 130 veya 300 hadis bildiği iddialarını aktarmıştır. Dickinson’a göre Hanefiler bu ithamlara karşı mezhep imamlarını savunmak için iki tür eser kaleme almaya başlamışlardır: *Müsnedü Ebî Hanîfe*’ler ve *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’ler.⁴³

“Hadis bilmeme, hadisleri inkar etme, kıyası sahih hadise tercih etme” gibi ithamlar özelde Ebû Hanîfe’nin şahsına, genelde de Hanefî mezhebine karşı sıkça dile getirilen eleştirilerdendir. Bu ithamlara karşı mezhebin delil aldığı hadisler *el-Âsâr* veya *el-Müsned* gibi isimlerle müstakil çalışmalara konu edilmiştir. Her ne kadar odak noktası Ebû Hanîfe’nin hadis bilgisi olmasa da menâkıb türü eserlerde de bu konuya özellikle değinilmiştir. İlk menâkıblardan *Fasl*’da hadisle amel konusundaki usulü bir haberde, *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de Ebû Hanîfe’nin hadis usulüne dair bazı görüşleri müstakil bir başlıkta ele alınmakta; kendisinden hadis alan öğrencileri başlığına ise geniş yer ayrılmaktadır.⁴⁴ Hal böyle olunca Dickinson’un dile getirdiği sebep, Ebû Hanîfe’nin biyografisinin tedvini için etmenlerden biri olarak kabul edilebilir.

Ebû Hanîfe’nin tabiinden olduğu hususu da ilk menâkıblarda özellikle vurgulanan bir diğer konudur. el-Himmânî’nin (v. 308/921) *Fasl*’ındaki ilk haberde Ebû Hanîfe’nin doğum tarihi verilerek sahabe döneminde doğduğu ve tabiinden olduğu özellikle belirtilmiştir.⁴⁵ *Fedâilü Ebî Hanîfe*’de ise Ebû Hanîfe’nin tabiinden olmadığını söyleyenler bilgisizlikle itham edilmiş, bu kişilere reddiye olarak Ebû Hanîfe’nin doğumundan sonra vefat eden sahabilerin vefat tarihleri ve sahabi olduğuna dair rivayetler zikredilmiştir.⁴⁶ Bu vurguya bakarak Ebû Hanîfe’nin tabiinden olduğunu ispat etme amacı da bu bağlamda konuşulmaya değer bir yazım saiki olmalıdır.

İlk menâkıblarda görülen “tabiinden olduğu” vurgusu Dickinson’un da dikkatini çekmiş, “muhtemelen menâkıbındaki hiçbir unsur ‘tabiinden olması’ kadar ehl-i hadisi

⁴³ Dickinson, “Ahmad b. al-Salt and his Biography of Abū Hanīfa”, s. 406-408.

⁴⁴ el-Himmânî, *Fasl*, vr. 89^b; İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 125-127, 143-222.

⁴⁵ el-Himmânî, *Fasl*, vr. 89^a.

⁴⁶ İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 222-232.

kışkırtmamıştır” diyerek bu temel argümanın önemini vurgulamıştır.⁴⁷ Diğer mezhep imamlarında bulunmayan bir özellik olması hasebiyle mezhebinin üstünlüğünü iddia ederken ileri sürülen önemli bir argüman olacak olan “tabiinden olma” özelliği, yukarıdaki iki eserin haricindeki Ebû Hanîfe biyografilerinde de müstakil başlıklarda ele alınan, müellifler tarafından özellikle vurgulanan önemli bir husustur. Buna yoğun bir şekilde vurgu yapılması, eser yazımında etkili olan saiklerden biri olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda yukarıda dile getirdiğimiz iki ithamın da temelinde olan ehl-i hadis ile ehl-i re’y çekişmesinin Ebû Hanîfe menâkıbının yazımındaki etkisi de tartışılmalıdır. İlk menâkıbların yazımında mezheplerin teşekkülü tamamlandığı için mezhepler arası rekabet olarak da isimlendirebileceğimiz bu durum, mezhep imamları hakkında menâkıb yazımının başlamasının temel sebebi olabilir.

Hanefi mezhebinin o yüzyıllarda bulunduğu bölgeler dikkate alındığı zaman en fazla iç içe yaşadığı mezhep olan Şafilerde kurucu imamın biyografisinin yazım kronolojisi, Hanefi mezhebi ile paralellik arz etmektedir. İlk eser Irak bölgesinden Dâvûd ez-Zahirî’ye (v. 270/884) ait olan *Fedâilü’ş-Şâfi’î* iken III/IX. yüzyıl, Hanefilerde olduğu gibi yine Nişabur’da yaşamış bir müellif olan el-Bûşencî’nin (v. 290/903) eseri ile sona ermekte; IV/X. yüzyıl ise yine Hanefilerde olduğu gibi çok eserin görüldüğü bir asır olarak dikkat çekmekte ve 7 tane esere ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁸

Maliki mezhebinde mezhep imamı için menâkıb yazımı biraz daha erken ürün vermeye başlamıştır. Kâdî ‘Îyâz’ın (v. 544/1149) çıkardığı İmam Malik (v. 179/795) menâkıbı yazarlar listesinde⁴⁹ III/IX. yüzyılda vefat eden 5, IV/X. yüzyılda vefat eden 14 müellifin bulunması mezhep imamı biyografisi yazımının Maliki muhitte diğer iki mezhebe göre daha erken rağbet gördüğünü göstermektedir.

⁴⁷ Dickinson, “Ahmad b. al-Salt and his Biography of Abū Hanīfa”, s. 409.

⁴⁸ Aybakan, “Şâfiî”, *DİA*, XXXVIII, 231.

⁴⁹ Kâdî ‘Îyâz, *Tertîbü’l-medârik*, I, 8-12.

Mezhep imamına dair ilk eserin bizzat imamın oğlu Salih b. Ahmed (v. 265/879) tarafından yazıldığı⁵⁰ Hanbeli mezhebi hem şahsi biyografi eseri, hem de biyografi derlemesi yazımında geri durumdadır. Ele aldığımız iki yüzyıllık dönemde sadece üç eser çıkarmış olmaları bir tarafa, o dönemde özellikle Hanefiler tarafından fıkıh mezhebi olarak görülmemeleri, Hanefi biyografi yazımının başlamasında etkili olmalarını neredeyse imkansız hale getirmektedir. Bu sebeple mezhepler arası etkileşim tespitinde Hanbeli mezhebini dikkate almamak daha yerinde olacaktır.

Şafii ve Maliki literatüründe de mezhep imamının aşağı yukarı aynı dönemde yazılmaya başlanmış olması mezhepler arası rekabetin ana sebep olarak değerlendirilebileceği kanaatini pekiştirecek niteliktedir. Bu rekabet, diğer mezhebin müntesibinin imamını öven bir eser yazması durumunda kendi imamının da ondan geri kalmayan, hatta daha üstün olan bir kimse olduğunu ispat etme dürtüsünü harekete geçirecek ve eser yazımına sevk edecektir. Tam tersine diğer mezhep müntesiplerinin kendi imamına leke getirecek ithamlarda bulunması da savunma refleksini harekete geçirecek, onların iddialarını boşa çıkarmak için de eser kaleme alınabilecektir.

Özelde Hanefi mezhebi imamının, genelde ise tüm mezheplerin imamlarının biyografilerinin müstakil eserlerde derlenmeye başlamasında İslam dünyasında tarih/biyografi yazımının yükselişinin de etkisi olmalıdır. Hz. Peygamberin sireti ile başlayan biyografi yazımı, hadis ilmindeki raviler hakkında bilgi toplayan eserler ile yükselişe geçmiş, III/IX. yüzyılın sonu ile IV/X. yüzyılda boyunca şairlerden yöneticilere kadar geniş alanda biyografi yazımı başlamıştır. Tarih ve biyografiye olan bu ilginin fıkıh alanındaki yansıması mezhep imamlarının menâkıbları olarak tezahür etmiş olmalıdır.

Bu yüzyılla ilgili son olarak ifade edeceğimiz husus, kaleme alınan eserlerin zaman içerisinde kaybolup günümüze ulaşmamasıdır. Önceki yüzyılı da dahil ettiğimizde 11 esere ulaşan bu kıymetli külliyattan bilindiği kadarıyla 8 eser tamamen, bir eser kısmen kayıp durumdadır. Günümüze ulaşan iki eserin de birincisi 3, ikincisi ise

⁵⁰ Koca, “Hanbeli Mezhebi”, *DİA*, XV, 543.

sadece 1 nüsha ile günümüze ulaşabilmiştir. Şüphesiz bu tablo irdelenmeyi hak etmektedir.

Kalâidü 'ukûdi'd-dürer müellifi el-Kurtübî (X/XVI. yy.) ilk eserlerin kaybolmasında kasıt olduğunu iddia etmiş, mutassıb Hanefi düşmanlarının bu eserleri yok ettiğini, yayılmasına engel olduklarını söylemiş; başından geçen bir olayı da buna delil olarak zikretmiştir.⁵¹ Ancak kanaatimizce bu iddia isabetli değildir. Zira o dönemde yazılmış mezhep imamı menâkıblarından sadece Hanefilerinkiler değil, tüm mezheplerin eserleri kayıp durumdadır. Bu durumda kaybolma sebebini mezhebi taassubun dışında başka bir yerde aramak gerekir.

Dönemin yazım araç-gereç imkanlarının kısıtlılığın etkisi tartışılabilir bir sebep olmakla birlikte o dönemlerde hem hadis, hem de tarihi bilgilerin sözlü yolla rivayet edilmesinin daha makbul olmasının etkisi de dile getirilebilir. Hadis/rivayet alma yollarından hocanın bir kitabı öğrencisine vermesi (münâvele) veya öğrencinin yazılı bir kaynağı bulması (vicâde) usulleri rivayet usulünde kesinlikle bizzat işitme (semâ') usulüne denk kabul edilmemektedir. Bu sebeple bilgiler eserlere toplansa bile müellifler tarafından sözlü olarak rivayet edilmeye devam etmiştir. Meşhur hadis kitaplarının ravilerinin olmasında bu durumun örneklerini görebileceğimiz gibi İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sinde de bu usul takip edilmiş, müellif oğluna derlediği kitabı sözlü olarak da rivayet etmiştir.⁵² Yazılı kaynaktan rivayet almanın makbul olmadığı bir ortamda bu kaynaklara olan ilgi az olacak, ilginin azlığı da eserin yaygınlaşmasına ket vuracak, yaygınlaşamayan eser de zaman içerisinde kaybolup gidecektir. Bu dönemde yazılan eserlerin kendileri ulaşmamasına rağmen müelliflerinden gelen sözlü rivayetlerin sonraki eserlerde yer alması da bilgilerin şifahi yolla naklinin revaçta olmasının bir sonucu olmalıdır.

⁵¹ el-Kurtübî, *el-Kalâid*, 5^a.

⁵² İbn Ebi'l-'Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 37.

4.2.4. V/XI. Yüzyıl

Biyografi yazımının yoğun örneklerini gördüğümüz IV/X. yüzyılın aksine V/XI. yüzyıl geçici bir duraklama devresi olarak tanımlanabilir. Bu yüzyılda varlığından haberdar olduğumuz eser sayısı sadece üç tanedir: es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'si, ed-Dîneverî'nin (v. 469/1076) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ve el-Elma'î'nin *el-Hisâlü'l-hamîde*'si. Bu isimlerden Hanefî olduğu kesin olan tek kişi es-Saymerî iken el-Elma'î'nin Şafii, ed-Dîneverî'nin ise ehl-i hadise yakın olması bu yüzyıl Hanefilerinin biyografi yazımına bir önceki yüzyıla göre daha az önem verdiklerini göstermektedir. Bu şekilde bir yavaşlamada Ebû Hanîfe biyografisine dair çok sayıda eserin yazılmış olması, dolayısıyla yeni bir esere ihtiyacın kalmaması gibi bir sebebin etkisinin olduğu iddia edilebilir.

Hanefilerde durum böyle iken aynı yüzyılda Malikilerde İmam Malik (v. 179/795) biyografisi yazımı önceki yüzyıldaki gibi süratle devam etmekte, Kâdî 'Îyâz'ın (v. 544/1149) çıkardığı İmam Mâlik biyografisi yazarlar listesinde yer alan isimlerden 12 tanesi bu yüzyılda vefat eden kişilerden oluşmaktadır.⁵³ Hanefilerin daha fazla iç içe yaşadığı Şafii mezhebinde ise durum yine Hanefilerin tam tersine olup mezhebin tabakat yazımının revaçta olduğu bir tablonun olduğu görülmektedir. Çok sayıda İmam Şâfi'î (v. 204/820) biyografisinin yazıldığı V/XI. yüzyıl, Şafii biyografi derlemesi yazımının başlangıcına da şahit olmuş; ilk Şafii biyografi derlemesi yazarı olan el-Mutavvi'î'nin (v. 440/1048) yanı sıra Ebu't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058), el-'Abbâdî (v. 458/1066) ve el-Cürcânî (v. 489/1096) gibi isimler bu yüzyılda Şafii tabakatı yazarak sonraki yüzyıllarda kesintisiz devam edecek olan bir geleneğin temelini sağlam bir şekilde atmışlardır. Yine bir başka Şafii biyografi olan eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) dört mezhep ile Zahirî mezhebi fakihlerinin biyografilerini içerecek şekilde yazdığı genel fakih biyografisi derlemesi *Tabakâtü'l-fukaha* da bu yüzyıl için bahsedilmesi gereken bir eserdir.

Hanefilere tekrar dönecek olursak yukarıdaki üç eserin yazıldığı coğrafyalar kıyaslandığında bir önceki yüzyıldaki Bağdat ağırlığı burada da kendisini göstermekte;

⁵³ Kâdî 'Îyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 8-12.

sadece bu yüzyılın değil, Hanefi biyografi geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan *Ahbâru Ebî Hanîfe* burada ikamet eden bir müellif tarafından Hanefi literatürüne kazandırılmış bulunmaktadır. Diğer iki eserin yazarları ise bugünkü İran topraklarına takebül eden bir coğrafyada ikamet etmiş olup bir müddet de olsa Bağdat'a yolları düşmüş kimselerdir. Dolayısıyla V/XI. yüzyıldaki Hanefi biyografi yazımının Bağdat-Horasan ekseninde cereyan ettiğini söylemek mümkündür.

Hiç şüphesiz Hanefi biyografi literatürüne bu yüzyılda damgasını vuran eser *Ahbâru Ebî Hanîfe*'dir. Eserin ilk yarısı Ebû Hanîfe biyografisine özel olup senetli haberlerin konulara göre tasnif edilerek zikredilmesi bir önceki yüzyıldaki geleneğin devamı olarak görülebilir. Eserin Hanefi muhitte elde ettiği şöhret sayesinde bu bölümdeki bilgilerin ve başlıklandırmanın kendisinden sonra yazılan birçok Ebû Hanîfe biyografisini etkilediği görülmektedir.

Bizzat yazarı tarafından "tabakat" olarak isimlendirilen ikinci bölüm ise ilk Hanefi biyografi derlemesi olması sebebiyle Hanefi biyografi yazımında müstesna bir yere sahiptir. Eserin bu bölümünde ilk dönem Hanefileri hakkında biyografik bilgilerin verilmesinin yanı sıra ismi geçen Hanefiler arasındaki hoca-talebe ilişkisinin tespitine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Eserin hem Ebû Hanîfe biyografisi bölümü, hem de tabakat bölümünün kendisinden sonra yazılan tüm Hanefi biyografi eserlerinde kaynak olarak kullanılmış olması Hanefi biyografi literatüründeki yerini ve önemini açık bir şekilde göstermektedir.

Bu yüzyılda sadece üç eserin bulunması sebebiyle biyografi yazımının duraklama yaşadığını ifade etmiştik; ancak bu, sadece varlığından haberdar olduğumuz eserler dikkate alınarak yapılmış bir tespitten ibarettir. Bu yüzyıl içerisinde yazılmış ancak ismi bile günümüze ulaşmamış eserler olması ihtimal dahilinde olup bu ihtimali kuvvetlendiren bazı karineler de bulunmaktadır. Şöyle ki; Şafii bir biyograf olan el-'Abbâdî (v. 458/1066) *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye* adlı eserinin girişinde yazım sebebini anlatırken Hanefi biyografi yazımından övgü ile bahsetmekte, Hanefi biyografların haklarında bilgi verdiği Hanefi alimleri isim isim saymaktadır.⁵⁴ Yaklaşık

⁵⁴ el-'Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, s. 1-6.

140 ismin geçtiği bu listeyi Şafii mezhebine sıkı sıkıya bağlı olan el-‘Abbâdî’nin bizzat kendisinin çıkarmış olması uzak bir ihtimaldir. Zira hoca-talebe ilişkilerinin de yer aldığı özgün bir liste çıkarabilmek, Hanefî biyografi alanında uzun mesai harcamayı gerektirmektedir. el-‘Abbâdî’nin listeyi başkasından aldığı ifade edilirse bu durumda kaynağının ne olduğu sorusuna cevap verilmelidir. Akla ilk gelen kaynak ilk Hanefî biyografi derlemesi olarak ifade ettiğimiz *Ahbâru Ebî Hanîfe*’dir. Ancak el-‘Abbâdî bu isimleri oradan almış olamaz, zira özellikle listenin sonunda yer alan isimlerin neredeyse hiçbirisinin *Ahbâru Ebî Hanîfe*’de bahsi bile geçmemektedir. Birçoğu sonraki dönem Hanefî biyografi derlemelerinde de bulunmayan bu isimleri içeren listeyi el-‘Abbâdî büyük ihtimalle günümüze ismi bile ulaşmamış Hanefî bir kaynaktan almıştır. Bu durumda V/XI. yüzyılda daha farklı Hanefî biyografi kaynaklarının bulunmasının da uzak ihtimal olmadığını söylemek mümkündür.

4.2.5. VI/XII. Yüzyıl

Bir önceki yüzyılda görülen duraklamanın ardından Hanefî muhitte yeniden biyografi yazımının hızlandığı bir yüzyıl olarak tanımlanabilecek VI/XII. yüzyılda yazılmış altı tane eser bulunmaktadır: ez-Zerencerî’nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’si, el-Hemedânî’nin (v. 521/1127) *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe*’si, ez-Zemahşerî’nin (v. 538/1144) *Şekâiku’n-nu‘mân*’ı, Zahîruddîn el-Mergînânî’nin (v. VI/XII. yy.) *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam*’ı, el-Beyhakî’nin (v. 565/1169) *el-Mevâhibü’s-şerîfe*’si ve el-Mekkî’nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’si.

Hanefî tarihini inceleyen araştırmacılar, mezhebin merkezinin V/XI. yüzyıl ile birlikte Bağdat’tan Maverâünnehir’e intikal ettiği konusunda genel bir kabule sahiptirler. Mezhebin bayraktarlığını tartışmasız devraldığı VI/XII. yüzyılda Maverâünnehir; Sadruşşehîd İbn Mâze (v. 536/1141), Necmüddîn en-Nesefî (v. 537/1142), ‘Alâüddîn es-Semerkindî (v. 539/1144), el-Kâsânî (v. 587/1191), Kâdîhân (v. 592/1196) ve Burhânüddîn el-Merğînânî (v. 593/1197) gibi ünlü Hanefî alimleri yetiştirmiştir. Bölgede görülen bu fikhî hareketlilik, baskın mezhep olan Hanefîliğin biyografi yazımında da kendisini göstermiş; yukarıdaki altı eserden ikisi Buhara, ikisi de Maverâünnehir ile ilmi bağı olan komşu bölge Harizm’de kaleme alınmıştır. Horasan

bölgesi sadece *el-Mevâhibü's-şerîfe* ile Hanefi biyografi yazımına katkıda bulunurken; müstakil bir eser olup olmadığı konusunda tereddütlerimizin bulunduğu *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe* mezhebin eski merkezi olan Bağdat menşelidir.

Bu yüzyılda yazılan en önemli eser, şüphesiz el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sidir. Alanındaki en geniş hacme sahip eserlerden biri olan, kendisine kadarki sözlü rivayetleri senetleriyle birlikte toplayan, yazılı kaynaklardaki rivayetlerle mukayese eden, konuları orijinal şiirlerle süsleyen bir eser olarak *Menâkıbü Ebî Hanîfe* sadece bu yüzyıl değil, tüm Hanefi biyografi geleneğinde önemli bir yere sahiptir.

4.2.6. VII/XIII. Yüzyıl

Hanefi fıkhnın en parlak dönemini yaşadığı VI/XII. asrı takip eden yüzyıl, çoğunlukla Hanefilerin yaşadığı doğu İslam coğrafyasında tam anlamıyla bir trajediye sahne olmuştur. Yüzyılın hemen başından itibaren öncelikle doğudaki Hanefi bölgeler, daha sonra tüm Horasan ve Irak, Moğol istilasına maruz kalmış; yitirilen canların yanı sıra ilmi, kültürel ve ekonomik sahada büyük bir yıkım yaşanmıştır. İslamiyeti henüz kabul etmemiş bir topluluğa karşı savaş meydanına çıkan birçok alim şehit olmuş, yağmalar esnasında canını kurtarabilenler batıya göçmek zorunda kalmış, kütüphanelerin talan edilmesi ile o zamana kadar oluşan ilmi birikimin ürünü olan kitapların birçoğu kaybolmuştur.

Bu tür bir trajedinin yaşandığı bir ortamda her türlü ilmi faaliyetin duraklaması ve hatta gerilemesi doğaldır. Zira güvenliğin olmadığı bir ortamda ilim tahsil ve tedrisinin, eser telifinin olamayacağı çok açıktır. Bu istiladan ilk sırada ve en yoğun derecede etkilenen Hanefi coğrafyasında meydana gelen güvenlik problemi Hanefi fıkhnı etkilediği gibi Hanefi biyografi yazımını da etkilemiştir.

Bu etkilenmenin bir sonucu olarak Hanefi biyografi eserlerinin kronolojik bir listesi çıkarıldığı zaman VII/XIII. yüzyıl arada bir fetret dönemi olarak dikkat çekmektedir. Bildiğimiz kadarıyla bu yüzyılda yazılan bir Hanefi biyografi eseri bulunmamaktadır.

Hanefi biyografi yazımındaki bu etkilenme genel olarak bakıldığında zaman bir yüzyıl ile sınırlı olsa da mezhebin merkezi konumundaki Maverâünnehir için geçici bir etkilenmeden bahsetmek zordur. Zira bölge istila sonrasında yaşadığı travmayı üzerinden atamamış, daha sonraki dönemde Hanefi biyografi alanından silinip gitmiştir. İstiladan azami şekilde etkilenen Harizm, Horasan ve Irak bölgeleri için de benzer bir tespit yapmak mümkündür. Zira bu bölgelerde de sonraki dönemlerde ciddi bir yazım faaliyeti dikkat çekmemektedir.

4.2.7. VIII/XIV. Yüzyıl

Cengiz Han (v. 624/1227) ve oğullarının İslam dünyasının doğusundan başlayarak batı istikametinde sırasıyla Maverâünnehir, Horasan, Irak, Şam, Anadolu bölgelerini istila etmesi, ilim adamlarının daha güvenli bölgelere göçmesine neden olmuştur. Ayn-i Câlût Savaşı (658/1260) ile Moğolları durdurabilen tek İslam devleti olan Memlûklerin hüküm sürdüğü Mısır, Şam ve Hicaz bölgeleri daha güvenli bölgeler olduğu için müslümanları kendisine çekmiş; güvenli ortam arayan birçok ilim adamı da buralara yerleşmeyi tercih etmiştir. Bu göçlerin bir sonucu olarak zengin bir ilmi ortam meydana gelmiş, yüzyıllar boyunca başta Kahire olmak üzere tüm Mısır ve Şam bölgeleri, İslam dünyasında ilmin merkezi olmuştur.

İlim dünyasındaki bu coğrafi değişimin bir yansıması olarak, istila öncesinde Maverâünnehir merkezli olan Hanefi biyografi yazımı da istiladan sonra Mısır ve Şam'a intikal etmiştir. Bu intikalin ilk meyveleri de VIII/XIV. yüzyılda ortaya çıkmış; ismi geçen bölgelerde hem Ebû Hanîfe hakkında şahsi biyografi eserleri, hem de uzun bir aradan sonra ilk Hanefi biyografi derlemeleri kaleme alınmıştır.

VIII/XIV. yüzyılda kaleme alınan Hanefi biyografi eserleri incelendiğinde Ebû Hanîfe'nin biyografisine dair şu dört eserin olduğu görülmektedir: İbnü'n-Nakîb'in *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ı, el-Erzincânî'nin (v. 743/1342-3) *Nüzhetü'l-ebrâr*'ı, meşhur hadis ve tarih alimi ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si ve en önemli Hanefi biyograflarından el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Büstân*'ı. Bu yüzyılda kaleme alındığı kesin olan Hanefi biyografi derlemeleri ise üç tanedir: Necmüddîn et-Tarsûsî'nin (v. 758/1357) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı, İbnü'l-Mühendis'in (v.

769/1367) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si ve yine el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'si. Yaşadığı dönemi tam olarak tespit edemediğimiz *Tabakâtü'l-ashâb* müellifi Mes'ûd b. Şeybe ile *Tabakâtü'l-Hanefiyye* isminde bir eser telif edip etmediğini tam olarak bilemediğimiz Kutbüddîn el-Halebî'yi (v. 735/1335) dahil edersek bu sayı beşe çıkabilmektedir.

İsmi geçen müelliflerin bazıları hakkında kaynaklardaki bilgiler çok sınırlı olup bu kimselerin yaşadıkları yerler hakkında bilgi sahibi değiliz. Hakkında yeterince bilgi sahibi olduğumuz altı müellifin tamamının Şam ve/veya Mısır bölgelerinde yaşamış olması, Hanefî biyografi yazımının Maveraünnehir'den bu bölgelere intikalinin en güzel göstergesidir.

Ayrıca bu bölgelerde baskın olan Şafii mezhebine müntesip ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) Hanefî biyografi yazımına katkıda bulunması dikkat çekmektedir ki sonraki yüzyıllarda bölgede daha fazla örneklerini göreceğimiz bu mezheplerarası katkının temellerinin bu yüzyılda atılmış olması bakımından ez-Zehebî'nin eseri zikre değer olmaktadır.

Kuşkusuz bu yüzyıldaki eserler içerisinde *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin ayrı bir yeri vardır. Hanefî biyografi geleneğinin önemli yapı taşlarından biri olan bu eser, VIII/XIV. yüzyıla kadar yaşamış çok sayıda Hanefî alimi içeren geniş bir hacme sahiptir. Kendisinden sonraki biyografi derlemelerinin tamamını etkilemesi, üzerine yapılan çok sayıdaki ihtisar ve zeyil çalışmalarının haricinde birçok eserde kaynak olarak kullanılması *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'nin Hanefî biyografi geleneğindeki yerinin ve öneminin bariz göstergelerindendir.

4.2.8. IX/XV. Yüzyıl

Tarih ve biyografi yazıcılığının altın çağı olarak nitelendirilebilecek IX/XV. yüzyıl her türlü alanda çok sayıda eser verilmiş verimli bir dönemdir. 10000'den fazla biyografiyi derleyen *ed-Dav'u'l-lâmi* 'de de görüleceği üzere çok sayıda meşhur alim bu yüzyılda yetişmiş, ilmi faaliyetlerini icra etmiştir.

Onbeş kadar eser ile Şafii biyografi yazıcılığının da zirveyi gördüğü bu yüzyılda Hanefi biyografi alanında da çok sayıda eserler verilmiştir. Mezhep imamının biyografisine özel eserlerden el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si, İbn Müsâfir'in (v. IX/XV. yy.) *Fedâilü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si, İbnü'd-Devâlîbî'nin (v. 862/1458) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si ve İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si IX/XV. yüzyılda telif edilmiştir. Bir önceki yüzyılın ikinci yarısında yeniden başlayan Hanefi biyografi derlemesi yazıcılığı, bu yüzyılda daha da hızlanmış; İbn Dokmak'ın (v. 809/1407) *Nazmü'l-cümân*'ı, el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Mirkâtü'l-vefiyye*'si, İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) *ed-Derecâtü'l-aliyye*'si, İbn Kâdî Şühbe (v. 851/1448) ve Bedruddîn el-'Aynî'nin (v. 855/1451) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'leri, İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'i, İbn Âcâ (v. 881/1476) ve İbnü's-Şihne'nin (v. 890/1485) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'leri gibi eserler yine bu yüzyılda kaleme alınmıştır. 902/1497 yılında vefat etmiş olan es-Sehâvî'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si aynı müellifin 896/1491 yılında tamamladığı⁵⁵ *ed-Dav'u'l-lâmi*'deki Hanefi biyografilerin ayrı bir eserde derlenmesinden ibaret olduğu için bu yüzyıldaki çalışmalara ilave edilebilir.

Eserlerin yazıldığı bölgelere göz atılacak olursak bir önceki yüzyılda görülen Mısır-Şam ağırlığının bu yüzyılda da devam ettiğini söylemek mümkündür. el-Fîrûzâbâdî, el-Bezzâzî (v. 827/1424) ve İbnü'l-Cezerî gibi İslam dünyasının birçok yerini dolaşmış alimler bir tarafa bırakılırsa geriye kalan dokuz müellifin tamamı Mısır-Şam ekseninde yaşamış kimselerdir. Bu durumu, istila sonrası bu bölgelerde oluşan zengin ilmi ortamın ürünleri olarak değerlendirmek isabetli olacaktır.

Müelliflerin kimliklerine bakıldığı zaman dikkat çeken bir husus vardır ki bu yüzyılda Hanefi biyografi eseri vermiş kimselerin yaklaşık yarısı Hanefi mezhebine müstesip kişilerden müteşekkil olup mezhep dışından da biyografi yazımına önemli ölçüde katkı sunulduğu görülmektedir.

⁵⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, XII, 168.

4.2.9. X/XVI. Yüzyıl

Hanefi biyografi yazımının en fazla ürün verdiği dönem olarak dikkat çeken X/XVI. yüzyıl çok sayıda Ebû Hanîfe biyografisi ve Hanefi biyografi derlemesine şahitlik ettiği için Hanefi biyografi yazımında altın çağ olarak isimlendirilebilir. Bu yüzyılda Ebû Hanîfe biyografisi alanında İbnü'l-Mibred'in (v. 909/1503) *Tenvîru's-sahîfe*'si, es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'si, eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *'Ukûdü'l-cümân*'ı, İbn Hacer el-Heytemî'nin (v. 974/1567) *Telhîsu'l-gurer*'i ve *el-Hayrâtü'l-hisân*'ı, el-Kurtübî'nin (v. X/XVI. yy.) iki aşamada yazılan *Kalâidü 'ukûdi'd-dürer*'i, ez-Zîlî'nin (v. 1000/1591-2) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ı ile yedi eser yazılmıştır. Bu eserlere müellifinin X/XVI. yüzyıl alimlerinden olduğu kesin olan *er-Reyhân* ile bu yüzyılda yaşamış olma ihtimali kuvvetli olan Şeyh Ebû Sa'îd'in *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ını da eklersek toplam eser sayısı dokuz olmaktadır ki bu rakam X/XVI. yüzyılda Ebû Hanîfe'nin biyografisinin ilk defa derlendiği IV/X. yüzyıldaki kadar eser telif edildiğini göstermektedir.

Hanefi biyografi derlemesi alanında da önceki yüzyıldaki yazım faaliyeti duraklamadan devam etmiş; Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Terâcimü ba'dü'l-Ahnâf*'ı, İbn Tolun'un (v. 953/1546) *el-Gurafü'l-aliyye*'si, İbrâhîm el-Halebî'nin (v. 956/1549) *Muhtasaru'l-Cevâhiri'l-mudiyye*'si, Taşköprizâde (v. 968/1561) veya Kınalızâde'ye (v. 979/1572) ait olan *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ı ve en-Nehrevâlî'nin (v. 990/1582) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si bu yüzyılda kaleme alınmış eserlerdir. Her iki kategoride toplam 15 eser yazılarak Hanefi biyografi yazımı X/XVI. yüzyıl ile zirveyi görmüştür.

Toplam eser sayısının yüksek olmasında önceki iki yüzyılda sadece Mısır-Şam ekseninde görülen biyografi yazımına Osmanlı alimlerinin de katılmasının etkisi olmalıdır. Zira Şam'ın 921/1516, Mısır ve ona tabi olan Hicaz'ın ise 922/1517 yılında Osmanlı topraklarına katılması ile Şam ve Mısır ile İstanbul arasındaki ilmi dialog artmış, özellikle Kahire'de bulunan zengin ilmi birikim orada eğitim gören alimler tarafından İstanbul'a aktarılmıştır. Şam-Mısır bölgelerinde çok ileri seviyede olan tarih/biyografi yazımı da, fetihle birlikte Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbul'da da

görülmeye başlanmış; sadece fıkıh alanında değil, başta edebiyat olmak üzere birçok alanda biyografi eserleri yazılmaya başlanmıştır.

X/XVI. yüzyıldaki biyografi yazımının bir tablosunu göstermesi için bu bölgeler arasında bir oran tespit etmek gerekirse hakkında bilgi sahibi olduğumuz 12 müellifin dört tanesi Mısır'dan, iki tanesi Şam'dan, dört tanesi Rumeli-Anadolu'dan, birer tanesi de Hanefilerin azınlıkta olduğu Mekke ve Yemen'den çıkmıştır. Mısır kökenli olan isimlerden birinin Mekke'ye, bir diğeri de İstanbul'a göç ettiğini de ayrıca belirtmek gerekir. Bu tabloda Osmanlı topraklarındaki İstanbul merkezi biyografi yazımının Mısır'la yarışır hale geldiğini çıkarmak mümkündür.

Bu yüzyılda ayrıca dile getirilmesi gereken bir husus da es-Süyutî (v. 911/1505) ile biyografi alanında görünmeye başlayan taassub karşıtı akımının yazdığı Ebû Hanîfe biyografileridir. Yaşadığı dönemde Mısır'da Ebû Hanîfe muhaliflerinin ithamlarının haksız olduğu kanatında olan bu akım, onu daha doğru tanıtmak için silsile halinde eserler kaleme almışlardır. es-Süyutî'nin (v. 911/1505) küçük hacimli eseri *Tebyîzu's-sahîfe* ile başlayan bu akımın en meşhur eseri eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *'Ukûdü'l-cümân*'ıdır. Alanında yazılmış en iyi ve en hacimli eserlerden biri olan bu çalışma kendisinden sonra bu akımın takipçilerinin ilgisine mazhar olmuş, İbn Hacer el-Heytemî'nin (v. 974/1567) *el-Hayrâtü'l-hisân*'ı bu eserden ihtisar edilmiştir, sonraki yüzyıllarda Nûh er-Rûmî (v. 1070/1660) ve Müstakîmzâde (v. 1202/1788) tarafından kaleme alınacak olan Ebû Hanîfe biyografileri de içerik ve şekil bakımından *'Ukûdü'l-cümân*'dan etkilenmiştir. Bu akımda ismini saydığımız müelliflerin ilk üçünün Şafii mezhebine müntesip olması, eserlerin mezhep taassubu ile kaleme alındığı ithamlarına maruz kalmamaları ve dolayısıyla diğer mezheplerin müntesipleri nezdinde de muteber olmaları açısından önemlidir.

4.2.10. XI/XVII. Yüzyıl

X/XVI. yüzyılda altın çağını yaşamış Hanefi biyografi yazımı, XI/XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş gerilemeye başlamış, her yüzyıl bir önceki yüzyıla nispetle daha az biyografi ürünü ortaya koymuştur.

Gerilemenin başladığı bu yüzyılın hemen başında bir önceki yüzyıldaki yoğun telif faaliyetinin devamı mahiyetinde şu üç eser kaleme alınmıştır: Şems-i Sivâsî'nin (v. 1006/1597) *el-Hiyâz*'ı, et-Temîmî'nin (v. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye*'si ve 'Alî el-Kârî'nin (v. 1014/1606) *el-Esmâru'l-ceniyye*'si. Daha sonra yazılan el-Guneymî'nin (v. 1044/1635) *eş-Şezeratü'l-latîfe*'si ve Nûh b. Mustafâ er-Rûmî'nin (v. 1070/1660) *ed-Dürü'l-münazzam*'ı ile XI/XVII. yüzyıl toplamda beş eser ile Hanefî biyografi literatüründe yerini almıştır.

Eserlerin yazıldığı bölgeler incelendiği zaman Rumeli-Anadolu'dan sadece bir eser çıktığı görülmektedir ki bu durum bizleri X/XVI. yüzyıldaki hızlı yükselişin yerini hızlı bir düşüşe bıraktığı sonucuna götürmektedir. Geriye kalan dört müellifin üçünün Kahire'den olması Mısır'ın tarih/biyografi yazımının öncüsü unvanını kaybetmediği şeklinde yorumlanabilir. Bir önceki yüzyılda üç esere ev sahipliği yapan Mekke bu yüzyılda bir eser ile Hanefî biyografi literatürüne katkıda bulunmaya devam etmiştir.

Bu noktada konuşmamız gereken en önemli husus gerilemenin sebebi ya da sebepleri olmalıdır. Esasında bu gerileme sadece Hanefî mezhebine özel bir durum da değildir. IX/XV. yüzyılda 14, X/XVI. yüzyılda ise 10 tane biyografi derlemesinin kaleme alındığı Şafî mezhebinde bu yüzyılda sadece 1 eserin yazılmış olması da ciddi anlamda bir yavaşlama olarak değerlendirilmelidir. Yine aynı coğrafyada karışık olarak yaşayan Hanbelî mezhebi de XI/XVII ve XII/XVIII. yüzyıllarda hiç biyografi derlemesi üretememiş, tam anlamıyla bir duraklama dönemine girmiştir.

Karşılaştırmalı olarak incelendiği zaman görülmektedir ki X/XVI. yüzyıl ile XI/XVII. yüzyıl arasında ekonomik, siyasi veya kültürel anlamda ciddi bir fark bulunmamaktadır. Biyografi yazımının ön planda olduğu Rumeli/Anadolu, Şam, Mısır ve Hicaz her iki yüzyılda da Osmanlı hakimiyeti altındadır. Askeri açıdan gerileme, isyanlar ve ekonomik alanda bazı bozulmalar olsa da bu tür değişimler ilmiye sınıfının faaliyetlerini etkileyecek kadar önemli seviyede değildir. Hal böyle olunca Hanefî biyografi yazıcılığındaki gerileme için ilmi bir sebep bulmak daha doğru olacaktır.

Kanaatimizce Hanefî mezhebine özel biyografi yazımının gerilemesinin en önemli sebebi bu alandaki eserlere olan ihtiyacın azalmasıdır. Zira bu yüzyıl ve daha sonrasında meşhur Hanefî alimler daha çok Osmanlı devletinin hakim olduğu

topraklardan çıkmıştır. Osmanlı’da biyografi geleneği ise XI/XVII. yüzyıl ve sonrasında *eş-Şekâiku’n-nu ‘mâniyye* zeyilleri ile sürdürülmüş, önceki biyografi derlemelerinde yer almayan Hanefi alimleri dönem dönem yazılan bu zeyiller içerisinde yer aldığı için ayrıca bir eserde derlenmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu durumun sonucu olarak da fakihlere özel biyografi derlemesi yazımı adeta durmuş, sonraki iki yüzyılda Osmanlı coğrafyasında sadece dar kapsamlı bir eser kaleme alınabilmektedir.

4.2.11. XII/XVIII. Yüzyıl

XI/XVII. yüzyılda başlayan gerilemenin devam ettiği XII/XVIII. yüzyılda vefat eden müelliflerin sadece üç biyografi eseri kaleme aldığı görülmektedir: Osmânzâde Ahmed Tâib’in (v. 1136/1724) *Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam’ı*, el-Edirnevî Kâmî Efendi’nin (v. 1136/1723) *Mehâmmü’l-fukahâ’sı* ve Nazîrâ İbrahim Efendi’nin (v. 1188/1774) *Menâkıbü’l-İmâmi’l-A‘zam’ı*. Müstakîmzâde’nin (v. 1202/1788), 1168/1754 yılında yazdığı *Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam’ı*’nı da bu yüzyıla dahil edersek eser sayısı dörde çıkmaktadır.

Eserlerin coğrafi dağılımlarına bakmak istesek de bu yüzyıl için sağlıklı bir tablo çizmek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda ismi geçen müelliflerin tamamına yakını İstanbul ve civarında yetişmiş, tahsillerini tamamlayınca resmi görev gibi sebeplerle Bağdat, Şam ve Mısır gibi önemli ilim merkezlerini dolaşmışlardır. Dolayısıyla bu kimselerin eser yazmasında hangi bölgenin etkisinin olduğunu tespit etmek zor olmaktadır. Ama tamamının İstanbul ve/veya Edirne’de yetişmesi bu yüzyıl için biyografi yazımında Osmanlı devletinin merkezinin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu yüzyılda Ebû Hanîfe biyografisi yazan Osmânzâde ve Nazîrâ’nın her ikisinin de şair kimliğinin ön planda olması, her ikisinin de eserlerini Türkçe olarak yazmış olmaları dikkate değerdir. Bu çalışmaların ilmi bir çalışma olmaktan ziyade didaktik amaçla kaleme alınmış edebi çalışmalar olması kuvvetle muhtemeldir. Yine aynı dönemde Müstakîmzâde tarafından yazılan diğer Ebû Hanîfe biyografisi de Türkçe bir telif olması açısından diğer iki eser ile uyum arz etmektedir.

XII/XVIII. yüzyılda yazılan tek Hanefî biyografi derlemesi olan *Mehâmmü'l-fukahâ* müellifinin eserin başında ifade ettiği üzere bazı meşhur Hanefî alimlerin biyografilerinden ibaret olup mezhepte isim yapmış kişiler ve eserleri hakkında bilgi arayan bir araştırmacının daha hızlı bir şekilde istediği bilgiye ulaşmasını sağlayacak niteliktedir. Bu özelliği ile kendisinden önceki kapsamlı eserlerde yer almayan biyografileri toplama gibi bir görevi üstlenmekten çok uzak olup bu eserden yeni ve orijinal bir içerik beklememek gerekir.

4.2.12. XIII/XIX. Yüzyıl

Çalışmamızın zaman kapsamının en sonunda yer alan XIII/XIX. yüzyıl, sadece el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'sine şahitlik etmekle biyografi yazımında önceki yüzyılları aratır niteliktedir. Yine aynı müellifin *el-Fevâidü'l-behiyye*'si üzerine 1303/1885 yılında yaptığı zeyil ve istidrak çalışması olan *Tarabü'l-emâsil*'i de bu yüzyıla dahil edersek eser sayısı ikiye çıkmış olacaktır.

Bu eserlerle ilgili en dikkat çeken husus Hind alt kıtasında kaleme alınmış olmasıdır. Hanefî varlığının Hindistan'da yüzyıllar boyunca mevcut olduğu bilinmesine rağmen buradaki Hanefîlerin biyografi yazımına bir katkısı kaydedilmemektedir. XI/XVII. yüzyıldan itibaren bölgede görülen hadis temelli yenilik akımının getirdiği ilmi hareketliliğin ürünleri olarak değerlendirilebilecek bu çalışmalar ile Hind alt kıtası ilk defa Hanefî biyografi eseri çıkarmış olmaktadır. Çalışmamız kapsamında olmayan XIV/XX. yüzyıl başı itibariyle Ebû Hanîfe hakkında yeni şahsi biyografi eserlerinin Hindistan'da görülecek olması, bölgedeki biyografi yazıcılığının başka eserler de verdiğini göstermektedir.

Hindistan'daki bu telif faaliyetlerinin başlamasına mukabil önceki yüzyıllarda çok eser veren bölgelerde durum tam tersinedir. XIII/XIX. yüzyıl boyunca Rumeli, Anadolu, Şam, Mısır ve diğer bölgelerden hiç müstakil eser çıkmamış olması da dikkat çekilmesi gereken bir husus olarak ayrıca zikredilmelidir.

4.3. Bölgelere Göre Hanefi Biyografi Yazımı

Coğrafi olarak bakıldığı zaman Hanefi mezhebini, Irak merkezli olarak kurulmuş; kısa zamanda Mısır, Şam, Horasan, Maverâünnehir gibi bölgelere yayılmış; zamanla istikrar bularak Horasan'da, özellikle Maverâünnehir ve Harizm'de baskın mezhep olmayı başarmış; Irak ve Şam'da diğer mezheplerle beraber varlık göstermiş; Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da azınlıkta olmasına rağmen yaşamaya devam etmiş; Hindistan, Rumeli, Anadolu ve Balkanların Hanefi Türkler eliyle fethedilmesi ile güneydoğu ve kuzeybatı istikametinde yayılma göstermiş ve nihayet buralarda da baskın hale gelmiş bir mezhep olarak tanımlamak mümkündür. Doğal olarak mezhebin yaşadığı bu bölgelerin çoğunda, dönem dönem değişen oranda biyografi yazımı faaliyeti icra edilmiştir. Bir önceki başlıkta tarihsel süreci işlerken bu bölgelere dair kısmi değerlendirmelerimiz geçmiş olmakla birlikte bölge odaklı olarak yazım faaliyetinin seyrini de ayrıca ifade etmek istiyoruz. Bu başlıkta vereceğimiz bilgilerde hakkında bilgi sahibi olduğumuz müellifler dikkate alınacak, kim olduğu veya nerede yaşadığını tespit edemediğimiz müellifler doğal olarak ihmal edilecektir.

4.3.1. Irak Bölgesi

Mezhebin kurucu imamı Ebû Hanîfe'nin daha çok Kufe'de, kısmen de Bağdat'ta ikamet etmiş olması mezhebin kurulduğu coğrafya olarak Irak bölgesini Hanefi tarihinde daima önemli hale getirmiştir. Mezhep kısa süre içerisinde geniş bir yayılım gösterse de II/VIII. yüzyıldan V/XI. yüzyıla kadar mezhebin merkezi olma özelliğini elinde tutan Irak, bu süre zarfında Hanefi fıkhnın önemli isimlerini yetiştirmiş; mezhebin edebiyatındaki birçok önemli eserin yazımına tanıklık etmiştir. Bu önemli konumu nedeniyle Hanefi biyografi yazımında da Irak bölgesinin ciddi katkılarının olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Bölgede icra edilen biyografi yazımının tarihsel bir panoramasını çizmek gerekirse buna en baştan başlamak gerekir. Tarihsel süreç başlığında salt oluşum dönemi diye ifade ettiğimiz dönem, ağırlıkla Irak bölgesinde geçmiştir. Ardından gelen sözlü rivayet döneminde diğer bölgelerle birlikte Irak bölgesinde de Ebû Hanîfe ve ilk

Hanefiler hakkındaki bilgiler raviler aracılığı ile nesilden nesile aktarılmıştır. Sözlü rivayetlerin müstakil eserlerde toplanması şeklinde tanımladığımız tedvin faaliyetinin Irak'ta başlaması IV/X. yüzyılı bulmuş, bundan sonraki iki asırlık süreçte sözlü rivayetler yazılı kaynaklarda derlenmiştir. IV/X ve V/XI. yüzyılda Hanefi biyografi alanında yazılan 12 eserin 5'inin tamamen, 3'ünün ise kısmen Irak bağlantılı olması bölgenin o dönemin biyografi yazımındaki etkinliğini göstermesi bakımından önemli bir veridir.

Irak bölgesinin VI/XII. yüzyılla birlikte mezhebin merkezini Maverâünnehir'e kaptırmasına paralel olarak biyografi yazımında da öncülük bayrağını söz konusu bölgeye devrettiği görülmektedir. Bu yüzyılda sadece Şafii bir müellif olan el-Hemedânî'nin (v. 521/1127) *Tabakâtü ashâbi Ebî Hanîfe* adlı eserinden bahsedilebilmekte ise de bu eserin varlığı konusunda tereddütler bulunduğunu tekrar ifade etmekte fayda vardır.

Mezhebin merkezi olma özelliğini kaybettiği VI/XII. yüzyıl sonrasında Irak bölgesi Hanefi dünyasının merkezi sayılabilecek bir coğrafi konumda olmasına rağmen mezhep içerisinde tekrar etkin hale gelememiş, Hanefi biyografi yazımına da ciddi bir katkı yapamamıştır. Şüphesiz bu duruma düşmesinde, Moğol istilasının etkisini uzun yıllar üzerinden atamaması ve ilim merkezi olma hüviyetini Kahire gibi merkezlere kaptırmasının etkisi vardır. Sonraki dönemde sadece Acem Irak'ında yer alan Şiraz'da yazımına başlanmış *ed-Derecâtü'l-'aliyye* bulunmakla birlikte hem müellif İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Şam-Mısır ekseninde yetişmiş olması, hem de eserin tamamlanamadan yarım kalması *ed-Derecât*'ı Irak bölgesi için bir artı katkı olarak kaydetmemize engel olmaktadır.

Son olarak bizzat bu bölgeden olmasa da Irak'a uğramış ve ilim tahsil etmiş; yahut Iraklı olmasına rağmen farklı bölgeleri yurt edinmiş müellifleri de kronolojik olarak sıralamak istiyoruz: es-Sebezmûnî (v. 340/952), eş-Şu'aybî (v. 357/968), ez-Zemahşerî (v. 538/1144), ed-Dîneverî (v. 469/1076), el-Mekkî (v. 568/1172), el-Erzincânî (v. 743/1342-3), el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), İbnü'd-Devâlîbî (v. 862/1458), el-Edirnevî (v. 1136/1723) ve yeğeni Nazîrâ İbrahim Efendi (v. 1188/1774).

4.3.2. Horasan Bölgesi

Irak bölgesinden sonra mezhebin ilk olarak yayıldığı bölgelerdendir. Hanefilerin ağırlıkta olduğu, ancak Şafiilerin de azımsanmayacak oranda bulunduğu bir coğrafya olarak betimlenebilecek Horasan, hadis ve fıkıh alanlarındaki meşhur müellifler çıkarmış verimli bir bölgedir. Yoğun ilmi faaliyetin bir yansıması olarak ilk dönemden itibaren Hanefi biyografi yazımında da varlık göstermiştir.

Ebû Yahyâ en-Nîsâbü'rî'nin (v. 298/910) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ile o dönem mezhebin merkezi olan Irak'tan bile önce biyografi yazımına başlayan Horasan, hemen sonraki yüzyılda da eş-Şu'aybî'nin (v. 357/968) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'sine ev sahipliği yapmıştır. Biyografi yazımına katkısını istikrarlı bir şekilde sürdüren bölge, V/XI. yüzyılda ed-Dîneverî'nin (v. 469/1076) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ve el-Elma'î'nin *el-Hisâlü'l-hamîde*'si; VI/XII. yüzyılda ise el-Beyhakî'nin (v. 565/1169) *el-Mevâhibü's-şerîfe*'si gibi eserlerin yazımına şahit olmuştur.

Horasan bölgesindeki bu istikrarlı biyografi telif faaliyeti bölgede büyük yıkıma sebep olan Moğol istilasası ile kesintiye uğramıştır. VII/XIII. yüzyıl ve sonrasında bu bölgede Hanefi biyografi eseri olarak kaydedilmiş bir çalışma bulunmamaktadır.

Başka bölgelerden olup Horasan'a ilim tahsili için uğrayan biyografi müellifleri Irak bölgesine nispetle daha azdır. Bu şekilde es-Sebezmûnî (v. 340/952), ez-Zemahşerî (v. 538/1144) ve İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) isimlerini kaydetmek mümkündür.

4.3.3. Maverâünnehir Bölgesi

Maveraünnehir, Hanefi mezhebinin imamlarından Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) öğrencilerinin eliyle Hanefi fıkının yerleştiği, zamanla burada oluşan fıkıh geleneğiyle yoğun bir ilmi faaliyetinin yüzyıllar boyunca icra edildiği bir bölge olarak Hanefiler için zengin bir tarihi miras bırakmıştır. V/XI ve VI/XII. yüzyıldaki meşhur Hanefi alimlerin birçoğunun yetiştiği bu verimli coğrafya, Hanefi biyografi yazımında da VII/XIII. yüzyıla kadar önemli rol oynamıştır.

Maveraünnehir'in Hanefî biyografi literatüründeki en önemli özelliği ilk esere ev sahipliği yapmış olmasıdır. Irak bölgesi henüz sözlü rivayet döneminde iken Buhara fakihî Ebû Hafs es-Sağîr (v. 264/878) ilk Ebû Hanîfe menâkıbını derlemiş, böylece bu alanın ilki olma unvanını elde etmiştir. Tedvin faaliyetinin yoğun bir şekilde icra edildiği IV/X. yüzyılda da geniş bir hacimli bir Ebû Hanîfe biyografisi yine Maverâünnehir'de es-Sebezmûnî (v. 340/952) tarafından kaleme alınmıştır. V/XI. yüzyıldaki bir asırlık duraklamadan sonra VI/XII. yüzyılda bölgedeki biyografi yazımının hareketlendiği görülmektedir. ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ve Zahîruddîn el-Mergînânî'nin (v. VI/XII. yy.) *Menâkıbü'l-Îmâmi'l-A'zam*'ının yazımına tanıklık eden bölge, bu alimlerin gönderdiği mektuplar aracılığı ile en geniş Ebû Hanîfe menâkıblarından olan el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sine de kaynaklık etmiştir.

Maveraünnehir'in bu zengin ilmi ortamı İslam medeniyetinin başına gelen en büyük felaket olarak nitelen Moğol istilasası ile son bulmuştur. İstilanın yaşandığı VII/XIII. yüzyıl ve sonrasında bölgenin Hanefî biyografi yazımına kayda değer bir katkısı olduğu bilinmemektedir. Sadece *ed-Derecâtü'l-'aliyye* müellifi İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Irak'ta yazmaya başladığı eserini daha önce bir müddet yaşadığı Semerkand'ın hakimi Uluğ Bey'e (v. 853/1449) ithaf etmesi bölgenin sonraki dönemde biyografi yazımına katkısı olarak ifade edilebilir.

Bu bölge için dikkat çeken bir başka husus da burada yazılan Hanefî biyografi eserlerinin sadece şahsi biyografi eserlerinden ibaret olduğudur. Bölgede yazılmış Hanefî alimlerine özel biyografi derlemesine rastlayamadık.

4.3.4. Harizm Bölgesi

Harizm, Maverâünnehir bölgesine komşu olup daha küçük bir yüzölçümüne sahiptir. Hanefî yoğunluklu bir nüfusa sahip olan bölgede yaşayan alimler çalışma konumuz olan Hanefî biyografi yazıcılığına bazı eserler ile katkıda bulunmuşlardır.

Dönemsel olarak incelenirse Harizm'den çıkan ilk Hanefî biyografi eseri meşhur müfessir ez-Zemahşerî (v. 538/1144) tarafından yazılan *Şekâiku'n-nu'mân*'dır. Onunla

aynı yüzyılda yaşayan “Harizm hatibi” olarak da bilinen el-Mekkî (v. 568/1172) Ebû Hanîfe biyografisine dair en geniş eserlerden biri olan *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sini yine Harizm’de kaleme almıştır. Bu iki esere bakarak Harizm’de Hanefi biyografisine ilginin VI/XII. yüzyılda zirveyi gördüğü söylenebilir.

Moğol istilasından sonraki dönemde Hanefi biyografi yazımında genel olarak bir duraklama söz konusu iken sadece IX/XV. yüzyıldaki Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlarından el-Bezzâzî’nin (v. 827/1424) Harizm asıllı olması ve küçüklüğünü burada geçirmesi bölge için bir katkı olarak zikredilebilmekle birlikte el-Bezzâzî’nin (v. 827/1424) bir süre sonra memleketinden ayrılarak o dönemde biyografi yazımının daha hareketli olduğu bölgelere gitmesi eserini o bölgelerde yazma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Harizm’de yazdığı kesin olmadığı için *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sini bu bölgede yazılan eserler içerisinde zikretmemek daha doğru olacaktır.

4.3.5. Şam Bölgesi

Sadece İslam tarihinin değil, tüm insanlık tarihinin önemli olaylarına sahne olması sebebiyle kuşkusuz tüm meşhur medeniyetlerin tarihinde yeri olan bir bölge olarak Şam diyarı, genelde eski dünyanın, özelde ise İslam coğrafyasının kalbi sayılabilecek bir konumda bulunmaktadır. Bu merkezi konumunun sonucu olarak bölge İslam’ın ilk yıllarından itibaren hem siyasi, hem kültürel, hem de ilmi bakımdan daima hareketli olmuş; siyasi olayların olmadığı dönemlerde ilmi ve kültürel sahalarda önemli atılımlara tanıklık etmiştir.

Hanefi mezhebinin Irak’ta teşekkülünden kısa süre sonra ehl-i hadisin baskın olduğu Şam bölgesine de Irak fikhî ulaşmış, hemen III/IX. yüzyılda el-Kâdî Ebû Hâzim (v. 292/905) gibi ünlü Hanefi alimler bu bölgede yetişmiştir. Her ne kadar sayısal üstünlüğü ele geçiremeseler de tarih boyunca Hanefiler bölgede varlıklarını korumuşlardır.

Hanefi biyografi literatüründeki eserler incelendiği zaman bu zengin bölgede yaşayan Hanefi veya diğer mezhezlere müntesip biyografların Ebû Hanîfe veya diğer Hanefi alimlere dair eserler yazdığı görülmektedir. Bölgenin tarihsel süreç içerisinde

Hanefi biyografi yazımındaki yerini görmek için bu yazarlara ve eserlerine kronolojik olarak değinmek istiyoruz.

Ebû Hanîfe hakkındaki biyografik bilgilerin sözlü rivayetlerle aktarıldığı dönemde Şam bölgesinde yaşayan alimlerin de ravi olarak bilgilerin aktarımına katkıları olmakla birlikte bölgenin müstakil eser olarak katkısı bilindiği kadarıyla ancak VIII/XIV. yüzyılda olmuştur. Moğol istilası sonrasında Şam ve Mısır bölgelerinde eş zamanlı olarak yükselişe geçen tarih ve biyografi yazıcılığı hemen hemen her alanda özgün eserler vermeye başlamış; Hanefi biyografi alanında da hem Ebû Hanîfe hakkında şahsi biyografi eserleri, hem de biyografi derlemeleri kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si, Necmüddîn et-Tarsûsî'nin (v. 758/1357) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı ve İbnü'l-Mühendis'in (v. 769/1367) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si Şam bölgesinde yazılmış eserlerdir.

Bölgenin Hanefi biyografi yazımına katkısının en fazla IX/XV. yüzyılda olduğu görülmektedir. İbnü'd-Devâlîbî'nin (v. 862/1458) *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'si, İbn Kâdî Şühbe (v. 851/1448) ve İbnü's-Şihne'nin (v. 890/1485) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'leri bu yüzyılda Şam'da yazılan eserlerdir. Yine bu bölgede yetişip mücbir sebeplerden dolayı İslam dünyasının birçok bölgesini dolaşmak zorunda kalan İbnü'l-Cezerî'nin (v. 833/1429) Şiraz'da yazdığı *ed-Derecâtü'l-'aliyye*'sini ilave edersek bu yüzyıldaki dört eserde Şam imzasının bulunduğunu söylememiz mümkün olacaktır.

Hanefi biyografi yazımının gerilemeye başlamadan önceki son parlak asrı olan X/XVI. yüzyıl, Şam bölgesinden son Hanefi biyografi eserlerinin çıktığı yüzyıl olmuştur. İbnü'l-Mibred'in (v. 909/1503) *Tenvîru's-sahîfe*'sinin yanı sıra Hanefi biyografi geleneğindeki önemli bir boşluğu dolduran İbn Tolun'un (v. 953/1546) *el-Gurafü'l-'aliyye*'si Şam bölgesinin Hanefi tarihine hediye ettiği eserlerdir. Bu yüzyıldan sonra biyografi yazımındaki gerilemeye paralel olarak Şam bölgesinde Hanefi biyografi eseri yazımının sona erdiği görülmektedir.

Son olarak aslen Şam bölgesinden olup hayatının çoğunu başka yerde geçiren veya bir vesile ile bu bölgeye uğramış olan Hanefi biyografi müelliflerinin de isimlerini kronolojik olarak vermek istiyoruz: et-Tahâvî (v. 321/932), İbn Kâs (v. 324/935), es-Saymerî (v. 436/1045), ed-Dîneverî (v. 469/1076), Kutbüddîn el-Halebî (v. 735/1335),

el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), el-‘Aynî (v. 855/1451), İbn Kutlûboğâ (v. 879/1474), es-Sehâvî (v. 902/1497), es-Süyûtî (v. 911/1505), eş-Şâmî (v. 942/1536), İbrâhîm el-Halebî (v. 956/1549), Kınalızâde (v. 979/1572), es-Sivâsî (v. 1006/1597) ve Osmânzâde Ahmed Tâib (v. 1136/1724). Şüphesiz listenin uzun olmasında bölgenin merkezi konumunun etkisi bulunmaktadır.

4.3.6. Mısır Bölgesi

Hanefilerin azınlıkta olduğu bir bölge olmasına rağmen Mısır, biyografi yazımında en yoğun telif faaliyetinin icra edildiği bölgedir. Şüphesiz bir kısmının azınlık psikolojisi ile mezhebinin yetkinliğini ispat için veyahut da baskın mezhep müntesiplerinin ithamlarına cevap vermek için yazılmış olan çok sayıda esere ev sahipliği yazan bölge esasında sadece Hanefi biyografi yazımında değil, her alanda biyografi ve tarih yazıcılığında lider konumdadır. Çalışma konumuz olan Hanefi biyografi alanında Mısır’ın büyük katkısını daha anlaşılır bir şekilde resmetmek için kronolojik olarak yüzyıllara göre eserleri ve yazarlarını inceleyeceğiz.

Ebû Hanîfe’nin biyografisinin yoğun bir şekilde tedvin edildiği IV/X. yüzyılda Mısır’a ulaşan sözlü rivayetler et-Tahâvî (v. 321/932) ve İbn Ebi’l-‘Avvâm (v. 335/946-7) tarafından müstakil eserlerde derlenmiştir. Bu yüzyılda hızlı başlayan telif faaliyeti bölgede Hanefi varlığı devam etmesine rağmen üç asır kadar bir duraklama yaşamış, Şam bölgesiyle eş zamanlı olarak tarih ve biyografi yazılığının yükselişe geçtiği VIII/XIV. yüzyıla kadar bilindiği kadarıyla yeni bir Hanefi biyografi eseri telif edilmemiştir.

Şam’da da Hanefi biyografi yazımının başladığı bu yüzyılda Mısır bölgesinde yazılan ilk eser, mevcudiyeti konusunda ciddi tereddütlerimizin olduğunu ilgili başlıkta ifade ettiğimiz Kutbüddîn el-Halebî’nin (v. 735/1335) *Tabakâtü’l-Hanefiyye*’sidir. Bu eser mevcut olmasa bile Mısır’ın bu yüzyıldaki katkısını ispat için el-Kureşî’nin (v. 775/1373) çalışmaları yeterlidir. Şahsi biyografi alanında *el-Büstân*’ı, biyografi derlemesi alanında ise *el-Cevâhiru’l-mudıyye*’yi yazan el-Kureşî Hanefi biyografi geleneğine damgasını vurmuş müelliflerdendir.

Hanefi biyografi alanındaki çalışmaları dönemsel olarak Şam ile paralel giden Mısır'ın da bu alanda en hareketli olduğu dönem, IX/XV. yüzyıldır. Bu yüzyılda Mısır'da Hanefi biyografi derlemesi yazımı zirve yapmış; İbn Dokmak'ın (v. 809/1407) *Nazmü'l-cümân*'ı, Bedruddîn el-'Aynî'nin (v. 855/1451) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si, İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'i ve İbnü's-Şihne'nin (v. 890/1485) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si bu yüzyılda Mısır bölgesinde yazılan eserlerdir. Yüzyıl bitmeden kaleme alındığı için es-Sehâvî'nin (v. 902/1497) *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'sini de bu listeye dahil edersek IX/XV. yüzyıl Mısır'ının toplamda beş tane biyografi derlemesine şahitlik etmesi, Hanefi biyografi yazımının ne kadar revaçta olduğunu göstermektedir.

es-Sehâvî hariç yukarıdaki müelliflerin tamamı Hanefi mezhebine müstesip iken X/XVI. yüzyıl Mısır'ında bir önceki yüzyılda popüler olan biyografi derlemesi yazımının aniden durduğu, bunun yerine Şafii müelliflerden oluşan bir taassub karşıtı akım tarafından Ebû Hanîfe biyografilerinin yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda kaleme alınmış eserler es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tebyîzu's-sahîfe*'si ve eş-Şâmî'nin (v. 942/1536) *Ukûdü'l-cümân*'ıdır. Bu son eser söz konusu akımın devamı olarak Yemen ve Hicaz'da yazılmış başka eserlere de kaynaklık edecektir.

Hanefi biyografi yazımında gerilemenin başladığı XI/XVII. yüzyılın hemen başında et-Temîmî (v. 1010/1601) tarafından yazılan *et-Tabakâtü's-seniyye* ile biyografi derlemesi yazımı; el-Guneymî'nin (v. 1044/1635) *eş-Şezeratü'l-latîfe*'si ve Nûh er-Rûmî'nin (v. 1070/1660) *ed-Dürü'l-münazzam*'ı ile de Ebû Hanîfe biyografisi yazımı Mısır'da sona ermiştir. Daha sonraki yüzyıllarda bu alanda yazılan bir eser kaydedilmemiştir.

Tarih ve biyografi alanlarında İslam medeniyetinin en önemli merkezi olan Mısır bölgesi, sahip olduğu bu potansiyelin bir sonucu olarak pekçok müellif tarafından ilim tahsili için tercih edilmiştir. Bölgedeki biyografi yazımı ile ilgili olarak buraya uğramış ya da Mısır ile bir şekilde bağlantısı olmuş Hanefi biyografi yazarlarını listeleyerek bu bahsi kapatmak istiyoruz: es-Saydelânî (v. 388/998), ez-Zehebî (v. 748/1348), Necmüddîn et-Tarsûsî (v. 758/1357), İbnü'l-Mühendis (v. 769/1367), el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), İbnü'd-Devâlîbî (v. 862/1458),

İbn Âcâ (v. 881/1476), Kemalpaşazâde (v. 940/1534), İbn Tolun (v. 953/1546), İbrâhîm el-Halebî (v. 956/1549), Kınalızâde (v. 979/1572), en-Nehrevâlî (v. 990/1582), Osmânzâde Ahmed Tâib (v. 1136/1724), el-Edirnevî (v. 1136/1723) ve Nazîrâ İbrahim Efendi (v. 1188/1774).

4.3.7. Rumeli-Anadolu Bölgesi

Türklerin ve Türkler eliyle müslüman olan milletlerin yaşadığı bölgeler olması sebebiyle Rumeli ve Anadolu bölgeleri, çoğunluğu Hanefî olan bir müslüman nüfusa sahiptir. Bu bölgelerden mezheplerinin fıkına yönelik çalışma yapan alimlerin yanı sıra tarih/biyografi yazımı ile ilgilenen yazarların da çıkması Hanefî mezhebine özel biyografi yazımının Rumeli ve Anadolu bölgelerinde de doğmasına sebep olmuş; bu geleneğin ürünleri Hanefî biyografi literatüründe yerini almıştır.

Rumeli ve Anadolu bölgelerinde biyografi yazımının hemen ilk yüzyıllarda bulunması doğal olarak mümkün değildir. Zira Anadolu'daki müslüman varlığı V/XI. yüzyıl ile başlamış, savaşlar ve siyasi karışıklıklar sebebiyle bir türlü istikrarın yerleşememesi zengin ilmi bir ortamın oluşmasına engel olmuştur. Rumeli'deki müslüman varlığı ise ancak VIII/XIV. yüzyılda mümkün olabilmiş, müslümanların burada iyice yerleşmesi en az bir asırlık bir süreç almıştır. Dolayısıyla bu tarihlerden önce bu bölgeler için Hanefî biyografi yazımından bahsetmek mümkün değildir.

Fetihlerden sonraki ilk dönemler için de biyografi yazımı lehinde bir tablo oluşmamıştır. Zira Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'de istikrarı sağlaması her ne kadar farklı alanlarda ilmi faaliyetlerin icra edilmesini temin edebilmiş olsa da biyografi ve tarih yazımına yeterli ilginin uyandırılabilmediğini söylemek zordur. Nihayet X/XVI. yüzyılda Şam ve Mısır'ın fethedilmesi ile buralarda bulunan tarih ve biyografi yazıcılığı geleneği başta İstanbul olmak üzere Osmanlı devletinin hakim olduğu merkez bölgelere nakledilmiş, biyografiye olan ilginin artması ile edebiyat gibi diğer alanlarda olduğu gibi fıkıhta da biyografi eserleri kaleme alınmaya başlanmıştır.

Rumeli ve Anadolu bölgelerinin kesişim noktasında olup bu bölgelerde ilmin merkezi olan şehir şüphesiz İstanbul'dur. Hanefî biyografi alanında ilk eser de daha çok

burada ikamet eden meşhur şeyhülislam Kemalpaşazâde (v. 940/1534) tarafından yazılmıştır. Çok farklı isimlerle anılmakla birlikte bizim *Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf* ismini tercih ettiğimiz eser, sadece meşhur Hanefiler hakkında bilgi veren küçük bir derleme olup Hanefi biyografi geleneğine ciddi bir katkısının olduğunu söylemek zordur. Hayatının büyük kısmını İstanbul'da geçiren İbrâhîm el-Halebî'nin (v. 956/1549) *Muhtasaru'l-Cevâhiri'l-mudîyye* adındaki ihtisar çalışması ile müellifine dair tartışmaların olduğu ancak daha çok Kınalızâde'ye (v. 979/1572) nispet edilen *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, bu yüzyılda bu coğrafyada kaleme alınmış diğer çalışmalardır.

Kanaatimizce Rumeli ve Anadolu bölgelerindeki en orijinal çalışmalar X/XVI. yüzyılın sonu ve XI/XVII. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Hanefi biyografi derlemesi alanında el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ı kapsamı ve orijinal içeriği ile dikkat çeken bir eserdir. Ebû Hanîfe biyografisine dair ez-Zîlî (v. 1000/1591-2) tarafından nesir şeklinde Arapça olarak yazılan *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam* ve kardeşi Şems-i Sivâsî'nin (v. 1006/1597) bu eseri esas alarak Türkçe manzum olarak yazdığı *el-Hiyâz* bu dönemde dile getirilmesi gereken önemli çalışmalardır.

Bu çalışmalardan Hanefi biyografi yazımında bir asır kadar duraklama dönemi yaşayan Anadolu ve Rumeli'den XII/XVIII. yüzyılda şu dört eser çıkmıştır: Osmânzâde Ahmed Tâib'in (v. 1136/1724) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ı, el-Edirnevî Kâmî Efendi'nin (v. 1136/1723) *Mehâmmü'l-fukahâ'sı*, Nazîrâ İbrahim Efendi'nin (v. 1188/1774) *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ı ve yazımı bu yüzyıl içerisinde tamamlanan Müstakîmzâde'nin (v. 1202/1788) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ı. Bu dönemde Hanefi biyografi yazımında başka bölgelerde hiç eserin yazılmamış olması Rumeli-Anadolu coğrafyasını biyografi geleneğini taşıyan tek bölge olarak vasfetmemizi mümkün kılmaktadır.

İsmi geçen dört eserden üçü Ebû Hanîfe'nin biyografisine özel olup hepsinin Türkçe olarak yazılmış olması dikkate değerdir. Bu konuda Arapça yapılmış onlarca çalışma artık yeni bir çalışmaya ihtiyaç bırakmaz iken; daha önceki dönemde Muhammed el-Halebî (v. 850/1446) ve Hüseyin el-Edirnevî (v. XI/XVII. yy.) tarafından yapılan el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si tercümeleri ve Şems-i Sivâsî'nin (v. 1006/1597) manzum *el-Hiyâz*'ı olmasına rağmen Türkçe yazılmış

çalışmalara ihtiyacın devam ettiği görülmektedir. Bu bakımdan XII/XVIII. yüzyıl dil açısından da olsa bir boşluğu doldurmuş olmaktadır.

Biyografi derlemesi alanında ise bu yüzyılın orijinal bir katkısından bahsetmek zordur. Elimizdeki tek eser olan el-Edirnevî'nin (v. 1136/1723) *Mehâmmü'l-fukahâ*'sı, hem biyografik hem de bibliyografik içeriği ile diğer eserlerden farklılık arz etse de sadece meşhur Hanefi alimler ve eserler hakkında bilgi veren bir çalışma olduğu için ciddi oranda orijinal bir içeriğe sahip olduğu söylenemez. Daha sonra da Anadolu-Rumeli coğrafyasında yazılan yeni bir biyografi derlemesi görünmediği için XI/XVII-XIII/XIX. yüzyıllarda bu bölgelerde yaşayan alimlerin biyografileri için oluşan boşluk dönem dönem yazılan *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye* zeyilleri ile giderilmiştir. Belki bu zeyiller sebebiyle müstakil eser yazımına ihtiyaç duyulmamıştır.

Diğer bölgelerde de yaptığımız üzere bu bölgelerde bir müddet de olsa bulunmuş veya bu bölgelerden olmasına rağmen başka bölgelere göç etmiş Hanefi biyografi eseri yazarlarının listesi ile başlığı sonlandırmak istiyoruz: el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), el-Bezzâzî (v. 827/1424), İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), İbn Âcâ (v. 881/1476) ve el-Guneymî (v. 1044/1635).

4.3.8. Hicaz Bölgesi

Mekke ve Medine gibi müslümanlar nezdinde iki kutsal kenti barındıran, hac vesilesi ile tüm müslümanların buluşma yeri olma özelliğini daima elinde bulunduran Hicaz bölgesi her mezhepten alimin bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Azınlıkta da olsa bir miktar Hanefi varlığını barındıran bölge bazı önemli Hanefi alimler çıkarsa da etkin bir Hanefi varlığını barındırdığını söylemek mümkün değildir. Hal böyle olunca Hicaz'ın Hanefi biyografi yazımındaki yeri de diğer bölgelere nazaran sınırlı olacaktır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Hicaz bölgesinde Hanefi biyografi yazımı Mekke odaklı olarak gerçekleşmiştir. Bölgenin diğer şehirlerinin biyografi yazımına doğrudan bir katkısı kaydedilmemektedir.

Bölgede Hanefî biyografisine dair yazılmış ilk eser, Hanefî olmayan bir müellifin kaleminden çıkmıştır. Hocası el-‘Ukaylî’nin (v. 322/934) *ed-Du‘afâ*’sında geçen Ebû Hanîfe hakkındaki olumsuz rivayetlere reddiye olarak yazılması sebebiyle es-Saydelânî’nin (v. 388/998) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’sini bir istisna kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira bu örneğin ikincisi uzun süre gelmeyecek; Hicaz bölgesindeki Hanefî biyografi yazımı, ancak Osmanlıların Memlûkleri yıkarak Hicaz’a hakim oldukları X/XVI. yüzyılda başlayabilecektir.

Osmanlı hakimiyetinin başladığı X/XVI. yüzyılın sonu ile XI/XVII. yüzyılın başı itibariyle Mekke’de şu dört eser kaleme alınmıştır: İbn Hacer el-Heytemî’nin (v. 974/1567) *Telhîsu’l-gurer*’i ve *el-Hayrâtü’l-hisân*’ı, en-Nehrevâlî’nin (v. 990/1582) *Tabakâtü’l-Hanefiyye*’si ve ‘Ali el-Kârî’nin (v. 1014/1606) *el-Esmâru’l-ceniyye*’si. Bu eserlerden Ebû Hanîfe’nin biyografisine dair olan iki eserin yazarı olan el-Heytemî, Mısır asıllı ve Şafîi olması açısından diğer müelliflerden ayrılmaktadır. Biyografi derlemesi yazan diğer iki müellif ise Horasan ve Hindistan gibi Hanefî yoğunluklu bölgelerden Mekke’ye göç eden kimseler olup Hanefî mezhebine müntesiptirler.

Hanefî biyografi yazımının gerilemeye başladığı XI/XVII. yüzyıldan sonra özelde Mekke, genelde ise Hicaz bölgesinde yazılmış bir eser kaynaklarda geçmemektedir. Dolayısıyla Mekke’nin katkısının yarım asırlık bir müddet ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer bölgelerle ilgili değerlendirmelerimizi o bölgeye uğrayan alimlerin listesini vererek bitirmiştik. Hac vesilesi ile Mekke’nin hemen hemen herkes tarafından ziyaret edilmesi sebebiyle Hicaz’da böyle bir liste sunmayacağız. Ancak Harizm-Mekke bağlantısı ile ilgili dikkatimizi çeken bir hususu da zikretmeden geçemeyeceğiz. Yukarıda ilgili başlıkta da ifade ettiğimiz üzere Harizm, diğer bölgelere oranla daha küçük olup biyografi alanında az sayıda alim çıkarmıştır. Ancak bu alimlerden Harizm’de doğan ve vefat eden ez-Zemahşerî’nin (v. 538/1144) bir müddet Mekke’de mücavir olarak yaşaması, Harizm’de yaşayan ve “Harizm hatibi” unvanını alan el-Mekkî’nin (v. 568/1172) nisbesinden de anlaşılacağı üzere aslen Mekkeli olması, Harizm’de doğan ve yetişen el-Bezzâzî’nin (v. 827/1424) birçok bölge dolaştıktan sonra

Mekke’de karar kılıp burada vefat etmesi Harizmlilerin Mekke ile bağlantılarının kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından zikre değerdir.

4.3.9. Yemen Bölgesi

Arap yarımadasının güney kısmını oluşturan Yemen bölgesi, ehl-i hadis ve Zeydilerle birlikte Ebû Hanîfe’nin öğrencilerinden itibaren⁵⁶ Hanefî varlığına şahit olmuş verimli bir coğrafyadır. Burada yaşayan ve mezhep olarak azınlığı teşkil eden Hanefiler, muhtemelen coğrafi konumlarının tersliği sebebiyle Hanefî yoğunluklu bölgelerle sınırlı bir irtibat halinde olabilmişler, *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer*’in yazım hikayesinden anladığımız üzere birçok önemli Hanefî kaynağından çok uzun süre sonra haberdar olacak kadar Hanefî dünyadan kopuk kalmışlardır. Hal böyle olunca biyografi derlemesi yazan Hanefiler, Yemen’de yaşayan Hanefî alimlerden yeterince haberdar olamamış, birçoğunun hayatı meşhur biyografi derlemelerinde yer alamadan unutulup gitmişlerdir. Tam tersine Yemen’dekiler de diğer Hanefiler hakkında yeterince bilgi sahibi olamadıkları için Hanefî biyografi yazımına önemli bir katkıları olamamıştır.

Sahip olduğumuz bilgiler itibariyle Yemen bölgesinde yazılan tek Hanefî biyografi eseri, el-Kurtübî (v. X/XVI. yy.) tarafından iki aşamada yazılan *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer*’dir. Eserin yazıldığı dönemin Yemen’de Osmanlı hakimiyetinin başladığı yüzyıla denk gelmesi dikkate değerdir. Hicaz’daki Hanefî biyografi yazımının da aynı tarihlerde olması, Hanefî biyografi yazıcılığı için her iki bölgede ortak amillerin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

el-Kurtübî’den önceki ve sonraki yüzyıllarda Yemen’de yazılmış Hanefî biyografi eserine kaynaklarda rastlamadık. Dolayısıyla sadece ilim tahsili için Yemen’de bulunmuş Hanefî biyografi müellifleri ile başlığı sonlandıracağız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla üçü de Şafîi olan el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), İbnü’l-Cezerî (v. 833/1429) ve es-Süyûtî (v. 911/1505) Yemen bölgesine uğramış ve ilmi faaliyette bulunmuş isimlerdir.

⁵⁶ Yemenli öğrencileri için bkz. İbn Ebi’l-‘Avvâm, *Fedâilü Ebî Hanîfe*, s. 190-193; el-Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, s. 508.

4.3.10. Hind Alt Kıtası

Günümüzde Hindistan, Pakistan, Bengladeş gibi ülkeleri içine alan geniş bir coğrafyaya tekabül eden Hind alt kıtası, eski ve köklü bir medeniyete sahip olması sebebiyle İslam'ın tamamen hakim olamadığı bir bölgedir. Gazneli Mahmûd (v. 421/1030) dönemindeki Gazneliler ve sonrasındaki diğer Türk devletlerinin seferleri ile kuzey kesimi müslümanların hakimiyeti altına giren bölgede zaman içinde ciddi bir müslüman nüfus meydana gelmiştir. Hanefî mezhebine müntesip müslümanlar eliyle fethedilmesinin etkisi ile burada yaşayanların çoğu Hanefî mezhebini taklid eden kimselerden oluşmaktadır.

Bölgede yaşayan müslümanların Hanefî fıkına dair çalışmaları olsa da biyografi yazımının ürünleri ancak çok geç dönemlerde görülebilmiştir. Muhtemelen 'Abdülhak b. Seyfiddîn ed-Dihlevî (v. 1052/1642) ve Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî (v. 1176/1762) gibi alimlerin eliyle hadis ilminin bölgedeki gelişimine paralel olarak tarih ve biyografiye duyulan ilgi artmış, bunun bir sonucu olarak da genel biyografi eserlerinin yanı sıra bölgenin hakim mezhebi olan Hanefî mezhebine özel biyografi derlemeleri de kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak tarih ve biyografiye olan bu ilginin çok geç bir dönemde ortaya çıkması, daha önce bölgede yaşayan Hanefî alimler hakkındaki birçok bilginin tarihin derinliklerinde kaybolmasına neden olmuştur. Zira bölge içerisinde kaydedilmeyen bu bilgiler uzaklık sebebiyle başka bölgelere de ulaşmamış, oralarda yaşayan biyografların haberi olmadığı için de kayıt altına alınamamıştır.

Hind alt kıtasında Hanefî mezhebi alimlerine özel çalışmalarda tek bir müellifin imzası bulunmaktadır. XIII/XIX. yüzyılda Hind diyarının meşhur Hanefî müellifi el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) kaleminden çıkan eserler, *el-Fevâidü'l-behiyye* ve *Tarabü'l-emâsil*'dir. *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ın zenginleştirilmiş bir muhtasarı olarak nitelenebilecek birinci eserde bölgenin biyografilerinin kaydedilebildiğini söylemek pek mümkün olmamakla birlikte müellifin kapsamını kendisinin belirlediği *Tarabü'l-emâsil*'in Hind alt kıtasındaki biyografiler açısından önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.

XIV/XX. yüzyılda yazılmaları sebebiyle çalışmamız kapsamında ayrıntılı olarak incelemediğimiz ‘Abdülevvel el-Kanpûrî’nin *en-Nevâdiru’l-münîfe bi menâkıbi’l-İmâm Ebî Hanîfe*’si ve ‘Abdülkuddûs el-Bengâlûrî’nin *Tezkiretü’n-Nu‘mân*’ı el-Leknevî sonrasında bölgede biyografi yazıcılığının Ebû Hanîfe biyografileri şeklinde de devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Hanefi mezhebindeki biyografi geleneğini incelediğimiz çalışmamızda, biyografi kavramı ve yazımı hakkında genel bilgiler verdikten sonra, Ebû Hanîfe biyografileri ve Hanefi biyografi derlemelerini tanıtmaya, bu eserler üzerinden Hanefi biyografi geleneğinde eser telif sebeplerini tespit etmeye, ayrıca geleneğin tarihi ve coğrafi seyrini resmetmeye çalıştık. Çalışmamız esnasında yaptığımız tespitleri ve ulaştığımız sonuçları şu şekilde listeyebiliriz:

1. Hanefi biyografi yazımının ilk örnekleri Ebû Hanîfe menâkıbları şeklinde olup bu alandaki ilk eser, Ebû Hafs es-Sağîr (v. 264/878) tarafından yazılan ancak bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmayan *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'dir. el-Himmânî'nin (v. 308/921) *Fasl fî menâkıbi Ebî Hanîfe*'sinin nüshaları muhtemelen bir özetini ihtiva etmektedir. Bu sebeple günümüze ulaşan en eski ve en büyük Ebû Hanîfe biyografisinin İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si olduğu söylenebilir. Mezhebin o dönemki merkezi olan Irak bölgesinde IV/X. yüzyıldaki başlayan yoğun tedvin faaliyetinin hiçbir ürünü günümüze ulaşmamış olup, bu bölgedeki biyografik bilgileri derleyen ve günümüze ulaşan en eski eser es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'sidir. Maverâünnehir bölgesindeki haberleri toplayan ve günümüze ulaşan eski eser ise es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ıdır.

2. *Ahbâru Ebî Hanîfe*'nin ilk bölümü tam anlamıyla bir Ebû Hanîfe biyografisi iken; Hanefi alimleri tabakalara göre ele alan ikinci bölüm, en eski Hanefi tabakatıdır. *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'yi ilk Hanefi biyografi derlemesi kabul ederek Hanefilerin biyografi yazımında geciktiğini söylemek doğru değildir. Öte yandan es-Saymerî ile aynı dönemde Hanefi alimleri derleyen ismini bilmediğimiz başka eserlerin yazıldığına dair de deliller bulunmaktadır.

3. VI/XIII. yüzyıla kadar Hanefi biyografi yazımı, mezhebin ciddi varlığının olduğu tüm bölgelerde görülürken; Harizm, Maverâünnehir, Horasan ve Irak bölgelerindeki biyografi yazımı Moğol istilasından ciddi oranda etkilenmiş; müstakil biyografi eseri yazımı birçok bölgede tekrar başlamak üzere durmuştur. İstila esnasında tek güvenli merkez olan Mısır ve güney Şam, VIII/XIV. yüzyıldan itibaren

Hanefî biyografi geleneğini yaşatmış, buraya gelen alimlerin oluşturduğu ilmi hareketlilik sayesinde Hanefî biyografi geleneği takip eden üç asırlık dönemde altın çağını yaşamıştır. Şam ve Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği X/XVI. yüzyıldan sonra biyografi yazımı Anadolu/Rumeli bölgelerine intikal etmiş, Osmanlı toplumunda genel biyografi eserlerinden ayrı olarak Hanefî biyografi eserleri de kaleme alınmıştır. XI/XVII. yüzyılla birlikte tüm bölgelerde biyografi yazımı ciddi oranda gerilemeye başlamıştır. Aynı yüzyıldan itibaren yeni bir hadis hareketine ev sahipliği yapan Hind alt kıtası, Hanefî biyografi yazımının son bayraktarlığını yapmıştır.

4. Genel olarak Hanefî biyografi eserlerinin mezhepler arası rekabetin etkisi ile kaleme alındıklarını söylemek hatalı olmayacaktır. Ebû Hanîfe biyografilerinin yazımında; Ebû Hanîfe'nin ilmi ve ahlaki yetkinliğini ortaya koyma, onun ve ona bağlı olarak da mezhebinin hak ettiği konumda değerlendirilmesini sağlama saikinin etkisi muhakkaktır. Öte yandan onun hakkında muhalifleri tarafından ileri sürülen ithamlara reddiye kabilinden de Ebû Hanîfe biyografisinin yazıldığı görülmektedir. Hanefî biyografi derlemelerinde ise mezhepler arası rekabetin yanı sıra derlemelerden elde edilecek çeşitli faydaların temin edilmesi ve o vasıftaki bir esere olan ihtiyaç gibi saikler eser telifinde etkili olmuştur.

5. Ebû Hanîfe biyografilerinin içerisinde bazı eserler müellifinin ciddi çabasının bir sonucu olarak orijinal içeriğe sahip iken bazı eserlerin kendisinden önce yazılmış eserlerin tekrarından ibaret olduğu görülmektedir. Bu eserlerden elimizde mevcut olanlar içerisinde İbn Ebi'l-'Avvâm'ın (v. 335/946-7) *Fedâilü Ebî Hanîfe*'si, es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*'sinin ilk bölümü, ed-Dîneverî'nin (v. 469/1076) ve ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'leri, 'Ukûdü'l-cümân ve Kalâidü 'ukûdi'd-dürer içeriği en orijinal eserler olup diğer kaynaklarda bulunmayacak bilgileri içermektedirler. Çok uğraşmamıza rağmen yazma nüshasını temin edemediğimiz es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ı da yazıldığı dönem ve coğrafya açısından önemli bir eser olup orijinal içeriğe sahip olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu eserlerin haricinde el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si hem yazılı hem de sözlü kaynakları toplayan geniş hacimli bir eser olarak Hanefî biyografi geleneğinde önemli yeri olan bir çalışmadır. Yine büyük bir eser olan el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ise konuları anlatırken biyografi ile

ilgili olmayan tali konuları uzun uzun tartışması sebebiyle dağınık bir eser olarak vasfedilebilir. Buna mukabil İbnü'n-Nakîb'in (v. VIII/XIV. yy.) *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ı, el-Erzincânî'nin (v. 743/1342-3) *Nüzhetü'l-ebrâr*'ı, İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*'ı ve *er-Reyhân*'ın orijinal eserler olduğunu söylemek mümkün değildir. ez-Zîlî'nin (v. 1000/1591-2) *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*'ı ve sonrasında Osmanlı coğrafyasında yazılan Ebû Hanîfe biyografilerinin yazıldıkları dönemin de etkisi ile yeni bilgiler açısından zayıf oldukları, genel itibarla edebi taraflarının ağır bastığı söylenebilir.

6. Hanefi biyografi derlemelerinde daha uzun soluklu bir telif faaliyeti söz konusu olduğu için birbirlerinden etkilenme çok daha fazladır. Alanın ilk eseri olması hasebiyle es-Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*'i en orijinal eser olup kendisinden sonraki tüm çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılıp günümüze ulaşan en orijinal içerik hiç kuşkusuz *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'dedir. Eser daha sonra yazılan birçok Hanefi derlemesinin ana kaynağı konumunda olup içerik olarak bu eserleri azami derecede etkilemiştir. İbn Dokmak'ın (v. 809/1407) *Nazmü'l-cümân*'ı, el-Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Mirkâtü'l-vefiyye*'si, İbrâhîm el-Halebî'nin (v. 956/1549) *Muhtasaru'l-Cevâhiri'l-mudîyye*'si, 'Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1606) *el-Esmâru'l-ceniyye*'si büyük oranda *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den etkilenen eserler olup bu eserlerdeki orijinal bilgi çok sınırlıdır. Buna mukabil *el-Cevâhiru'l-mudîyye* sonrasında orijinal eserler de yok değildir. İbn Kutlûboğâ'nın (v. 879/1474) *Tâcü't-terâcim*'i, İbn Tolun'un (v. 953/1546) *el-Gurafü'l-'aliyye*'si, el-Kefevî'nin (v. 990/1582) *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ı, et-Temîmî'nin (v. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye*'si orijinal içeriğe sahip eserler olup her birinin Hanefi biyografi geleneğinde önemli yeri bulunmaktadır. el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'si her ne kadar *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*'ın muhtasarı olsa da müellifin muhtasar bilgiye olan ilaveleri eseri orijinal bir kaynak yapmaktadır. Aynı müellifin bu esere zeyil olarak yazdığı *Tarabü'l-emâsil* de orijinal biyografi derlemelerinin sonuncusu olarak ayrıca ifade edilmelidir. Son olarak Hanefi biyografi derlemeleri içerisinde bazı eserler, belirli nitelikteki alimleri derlemeye yönelik olup bilgi olarak yeni bir şey ortaya koymamaktadır. Bu tür eserlere Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Terâcimü ba'dı'l-Ahnâf*'ı, Kınalızâde'ye (v. 979/1572) nispet edilen *Tabakâtü'l-Hanefiyye* ve el-Edirnevî'nin (v. 1136/1724) *Mehâmmü'l-fukahâ*'sı örnek

verilebilir. es-Sehâvî'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'si de aynı müellife ait *ed-Dav'u'l-lâmi*'deki Hanefi alimlerin müstakil bir eserde derlenmesinden ibaret olduğu için orijinal olmayan eserler arasında zikredilebilir.

Bu tespitlerimizin ardından bazı yayın tavsiyeleri ile “Sonuç” bölümünü sonlandırmak istiyoruz. Çalışmamızda ele aldığımız 68 eserden bazıları yayınlanmış olup araştırmacıların bu eserlere kolayca erişebilme imkanı bulunmaktadır. Ancak sahada önemli boşluğu dolduran orijinal içerikli bazı eserlerin hala yazma halinde bulunması veya yayınlanmış olsa bile eksik veya hatalı olması bu eserlere naşirlerin dikkatini çekmeyi gerektirmektedir. Bu amaçla önem sırasına göre yayınlanması gereken eserlerin bir listesini verecek, basımının niçin önem arz ettiğini ifade edeceğiz:

- İbn Tolun'un (v. 953/1546) *el-Gurafü'l-'aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*'si isminden de anlaşılacağı üzere *el-Cevâhiru'l-mudîyye* sonrasında yaşamış Hanefi alimlerin biyografilerini derleyen bir eserdir. 200 yıldan daha az bir dönem için yazılmış olmasına rağmen 370 varaklık geniş bir hacme sahip olması, müellifin gayretini göstermektedir. O dönemde yaşayan birçok Hanefi hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri içeren geniş bir kaynak olması sebebiyle *el-Gurafü'l-'aliyye*'nin neşredilmesi elzemdir.

- 2523 biyografi ihtiva ederek Hanefi biyografi derlemelerinin en kapsamlısı olan *et-Tabakâtü's-seniyye*'nin tahkiki muhakkikin vefatı sebebiyle yarım kalmıştır. Hanefi biyografi geleneği içerisinde önemli bir yeri olan bu eserin % 55'lik bölümü henüz yazma halindedir. Araştırmacıların bu kıymetli kaynaktan mahrum kalmaması için bu eserin kalan kısmının da tahkikli baskısının yapılması gerekmektedir.

- Ebû Hanîfe biyografilerinin ilk örnekleri, sözlü kültürle gelen bilgileri tedvin eden müelliflerin yazdığı senetli bilgiler içeren eserlerdir. Bu eserlerden bazıları basılmış olmakla birlikte bu eserlerin mevcut tüm bilgiyi içerdiğini söylemek mümkün değildir. Zira bir müellife ulaşan bilginin diğerine ulaşmamış olma ihtimali her daim bulunmaktadır. Bu açıdan senetli bilgi ihtiva eden eserlerin tamamının neşri, Hanefi tarihi ve Ebû Hanîfe hakkında araştırma yapan kimseler için önem arz etmektedir. Bu kapsamda es-Sebezmûnî'nin (v. 340/952) *Keşfü'l-âsâr*'ı ile ed-Dîneverî'nin (v. 469/1076) ve ez-Zerencerî'nin (v. 512/1118) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'lerinin neşredilmesi

araştırmacıların önemli kaynaklara ulaşabilmelerini ve daha sağlıklı ilmi çalışmalar yapabilmelerini sağlayacaktır.

- *'Ukûdü'l-cümân*; kapsamı, içeriğinin orijinalliği, kaynaklarının zenginliği, müellifin objektif tutumu ile bilimsel ilkelere dayalı değerlendirmeler yapması gibi özellikleri ile Ebû Hanîfe biyografileri içerisinde en kapsamlı bilimsel kaynak olarak nitelendirilebilir. Ancak eserin 1974 yılında yapılan tahkikli neşrinin hatalar içermesi, 1979 yılında bir yüksek lisans tezi kapsamında yapılan ikinci tahkikin de yayınlanmamış olması bu kıymetli eserden hakkıyla istifade edilmesine engel olmaktadır. Bu sebeple eserin yeni bir neşri yapılarak araştırmacıların istifadesine sunulması gerekmektedir.

- Son olarak yukarıda orijinal eserler arasında saydığımız el-Mekkî'nin (v. 568/1172) *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'sinin mevcut baskısı, hem baştan hem de sondan eksiktir. Tam olan yazma nüshalarından eksik bölümlerinin tamamlanıp yeniden neşredilmesi faydalı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- el-‘Abbâdî, Ebû ‘Âsım Muhammed b. Ahmed el-Herevî (v. 458/1066), *Tabakâtü’l-fukahâi’ş-Şâfi’iyye* (thk. Gösta Vitestam), Brill, Leiden 1964.
- ‘Abbâs, İhsân, *Fennü’s-sîre, Dâru’ş-Şurûk*, Amman 1988.
- el-‘Abdül‘âl, Muhammed Seyyid ‘Ali, *Edebü’s-sîreti’z-zâtiyye kırâe nazariyye tatbikiyye*, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire 2012.
- Acar, Eyüp, *Muhammed bin Ömer el-Halebî’nin Menâkıb-ı İmâm-ı A‘zam Tercümesi (1-73 Varak) (Gramer İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007.
- el-‘Aclûnî, Ebu’l-Fidâ İsmâ‘îl b. Muhammed (v. 1162/1749), *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs amme’s-tehera mine’l-ehâdîsi ‘alâ elsineti’n-nâs*, Mektebetü’l-Kudüs, Kahire 1351/1932, I-II.
- el-Afgânî, Mevlevî Muhammed Molla ‘Abdülkâdir, *‘Ukûdü’l-cümân fî menâkıbi’l-İmâmi’l-A‘zam Ebî Hanîfe en-Nu‘mân -tahkîk ve dirâse-*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Melik Abdülazîz Üniversitesi, Cidde 1399/1979.
- Ahmad, Kamâlu’d-dîn – ‘Abdu’l-Muqtadir, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Library of Calcutta Madrasah*, Calcutta 1905.
- Akkuş, Mehmet, “Nazîrâ İbrâhim Efendi”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 454-455.
- Aksoy, Hasan, “Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyyeti, Tarikatı, Eserleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cild: 9/2, Sivas 2005, s. 1-46.
- ‘Ali Çelebi, b. Bâlî el-Aydînî (v. 992/1584), *el-‘İkdü’l-manzûm fî zikri efâdili’r-Rûm*, (eş-Şekâiku’n-nu‘mâniyye ile birlikte), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1975.

- ‘Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/1605), *el-Esmâru’l-ceniyye fî esmâi’l-Hanefiyye* (thk. Abdülmuhsin Abdullâh Ahmed), Dîvânü’l-vakfî’s-sünnî, Bağdat 2009, I-II.
- , *Menâkıbü’l-Îmâmi’l-A‘zam*, (el-Cevâhiru’l-mudîyye ile birlikte), Meclisü dâîratü’l-meârif Matbaası, Haydarâbâd-Dekken 1332/1914, I-II.
- el-‘Amed, Hânî, *Dirâsât fî kütübi’t-terâcim ve’s-siyer*, Amman 1981.
- el-‘Askalânî, İbn Hacer Ebu’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali (v. 852/1449), *İnbâü’l-gumr bi enbâi’l-‘umr* (thk. Hasan Habeşî), Kahire 1969-1972, 1998, I-IV.
- , *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2012.
- , *Lisânü’l-Mîzân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye - Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 2002, I-X.
- , *Raf‘u’l-isr ‘an kudâti Mısr* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1998.
- , *Tabakâtü’l-müdellesîn – Ta’rîfû ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîn bi’t-tedlîs*, Matbaatü’l-Hüseyniyye el-Mısrıyye, Kahire 1322/1904.
- ‘Atâî, Nev‘îzâde (v. 1045/1635), *Zeyl-i Şekâik (Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’s-Şekâik)*, İstanbul 1268/1851, tek mücelledde I-II.
- Atalay, Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, I-II.
- Aybakan, Bilal, “Şâfîî”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 223-233.
- el-‘Ayderûs, ‘Abdülkâdir b. Şeyh b. ‘Abdillâh el-Hüseynî el-Yemenî el-Hindî (v. 1038/1628), *en-Nûru’s-sâfir ‘an ahabâri’l-karni’l-‘âşir* (thk. Ahmed Halû, Mahmûd el-Arnâvût, Ekrem el-Bûşî), Dâru Sâdır, Beyrut 2011.
- Aytekin, Mehmet Ali, *Nuh b. Mustafa’nın “el-Kelimâtü’s-şerîfe fî tenzihi Ebî Hanîfe” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.

Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1920), *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (nşr. Rıfat Bilge, Mahmud Kemal İnal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, I-II.

-----, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl âlâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, I-II.

Baçoğlu, Tuncay, "Saymerî, Hüseyin b. Ali", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 215-216.

el-Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed (v. 317/929), *Târîhu vefâtî's-şüyûhi'llezîne edrakehüm el-Beğavî* (thk. Muhammed Üzeyr Şems), ed-Dâru's-Selefiyye, Mumbay 1988.

el-Belevî, Ebu Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed (v. IV/X. yy), *Sîretü Ahmed b. Tolun* (thk. Muhammed Kürd Ali), Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Kahire ts.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (v. 458/1066), *el-Câmi' li Şu'abi'l-îmân* (thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, I-XIV.

-----, *Menâkıbü's-Şâfi'î* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Mektebe Dâri't-türâs, Kahire 1970, I-II.

el-Bezzâzî, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî (v. 827/1424), *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, (el-Mekkî'nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*'si ile birlikte), Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut 1981, I-II.

-----, *Menâkıb-ı Hazret-i İmâm-i A'zam*, trc. Muhammed b. Ömer el-Halebî, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Koleksiyonu, nr: 292, 115 vr.

el-Bika'î, Ebu'l-Hasan İbrâhîm b. 'Ömer (v. 885/1480), *'Unvânü'z-zemân bi terâcimi's-şüyûhi ve'l-akrân* (thk. Hasan Habeşî), Dâru'l-Kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 2001, I-V.

el-Birzâlî, Ebû Muhammed ‘Alemüddîn el-Kâsım b. Muhammed (v. 739/1339), *el-Vefeyât* (nşr. Ebû Yahyâ ‘Abdullâh el-Kenderî), Dâru Ğirâs, Kuveyt 2005.

Brockelmann, Carl (v. 1956), *Geschichte der Arabsichen Litteratur Supplementband*, Brill, Leiden 1937-1938, I-II.

-----, *Târihu ’l-edebi’l- ‘Arabî* (Arapçaya trc. Abdülhalîm en-Neccâr), Dâru’l-Meârif, Kahire 1974, I-VI.

el-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl (v. 256/870), *el-Edebü ’l-müfred* (thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri), Mektebetü’l-Me‘ârif, Riyad 1998.

-----, *es-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk-Beyrut 2002.

-----, *et-Târihu ’l-kebîr*, Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1986, I-XII.

Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi (v. 1925), *Osmanlı Müellifleri* (nşr. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul 1972-1978, I-III.

Büyükbaş, Nazım, “Hanefî Tabakât Kitapları Arasında Kınalızâde’nin Tabakâtu’l-Hanefiyye’sinin Yeri”, *Bilimname*, sy. 28, 2015/1, s. 247-262.

el-Ca‘dî, İbn Semüre Ebu’l-Hattâb ‘Ömer b. ‘Ali el-Yemenî (v. 586/1190’dan sonra), *Tabakâtü fukahâi ’l-Yemen* (thk. Fuâd Seyyid), Dâru’l-Kalem, Beyrut ts.

Çeker, Huzeyfe, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe’den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, Nisan 2012, s. 163-201.

Çelebizâde, Âsım Efendi (v. 1173/1760), *Târîh-i Âsım Efendi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1286/1869.

Çetin, Abdurrahman, “ed-Dânî”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 459-461.

Çetin, Mahmut, *Biyografi Kitabı*, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2012.

Çetin, Nihad M., “Ahbâr”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 486-489.

Çubukçu, Asri, “İbn Dokmak”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 414-415.

ed-Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. ‘Ali (v. 945/1539), *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1983, I-II.

Dickinson, Eerik, “Ahmad b. al-Salt and his Biography of Abū Hanīfa”, *Journal of the American Oriental Society*, sy. 116/3, Ağustos-Eylül 1996, s. 406-417.

ed-Dîneverî, Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Muhammed b. Nasr ed-Dîneverî (v. 469/1076), *Menâkıbü imâmi’l-eimme Ebî Hanîfe en-Nu’mân b. Sâbit ve fedâilüh ve vefâtüh ve ahabâru ashâbih*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 1342/3, vr. 98^a-164^a.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara 1990.

Durmuş, İsmail, “Safedi”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 447-450.

Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh (v. 430/1038), *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1988, I-X.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu’l-Kâsım Şihâbüddîn ‘Abdurrahmân b. İsmâ‘îl (v. 665/1267), *Terâcimü ricâli’l-karneyni’s-sâdis ve’s-sâbi’ / ez-Zeyl ‘ale’r-Ravdateyn* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Dâru’l-Cîl, Beyrut 1974.

Ebû Zehrâ, Muhammed (v. 1974), *el-İmâm Zeyd hayâtüh ve ‘asruh - ârâüh ve fikhüh*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 2005.

Ebû Zeyd, Bekir, *Tabakâtü’n-nessâbîn*, Dâru’r-Rüşd, Riyad 1987.

Ebu’l-Hayr, Mahmûd, ”et-Tercemetü’z-zâtiyye”, *Efkâr*, sy. 29, Kasım 1980.

Ebu’l-Mevâhib el-Hanbelî, Muhammed b. Abdilbâkî ed-Dimaşkî (v. 1126/1714), *el-Meşyeha* (thk. Muhammed Mutî‘ el-Hâfız), Dâru’l-Fikr, Dimaşk 1990.

el-Edfevî, Ebu’l-Fadl Kemâlüddîn Ca‘fer b. Sa‘leb (v. 748/1347-8), *et-Tâli‘u’s-se‘idü’l-câmî‘ esmâü nücebâi’s-Sa‘id* (thk. Saîd Muhammed Hasen), ed-Dâru’l-Misriyye, Mısır 1966.

- el-Edirnevî (el-Ednevî ismi ile), Ahmed b. Muhammed (v. 1095/1684), *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Süleymân b. Sâlih el-Hazzî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-hikem, Medine 1997.
- el-Edirnevî, Mehmed Kâmî Efendi (v. 1136/1724), *Mehâmmü'l-fukahâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, nr: 422, vr. 40^b-148^b.
- Efendioğlu, Mehmet, "Tabakat (Hadis)", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 291-292.
- , "Vefeyât", *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 603-605.
- el-Elma'î, Ebu'l-Fütûh 'Abdülğâfir b. el-Hüseyin b. 'Ali el-Kaşğârî (v. V/XI. yüzyıl), *el-Hisâlü'l-hamîde fî menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, nr: 538/4, vr. 203^b-207^b.
- Emecen, Feridun Mustafa, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 1999, s. 83-90.
- Erbay, Celal, "el-Cevâhirü'l-mudîyye", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 433-434.
- el-Erzincânî, 'Ömer b. 'Abdülmuhsin (v. 743/1342-3), *Nüzhetü'l-ebrâr fî menâkibi'l-ahyâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr: 1938, vr. 82^b-176^b.
- el-Ezdî, Ebû Muhammed 'Abdülğani b. Sa'îd el-Mısırî (v. 409/1018-9), *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (thk. Muhammed Azb), Dâru'l-Emîn, Kahire 1994.
- Farfûr, 'Abdurrahmân – el-Hâfız, Muhammed Mutî', *el-Müntekâ min mahtûtâtî Ma'hedi'l-Bîrûnî li'd-dirâsâti's-şarkıyye bi Taşkend*, Dubai 1995.
- el-Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed (v. 832/1429), *Zeylû't-Takyîd fî ruvati's-sünen ve'l-mesânîd* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1990, I-II.
- Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ (v. 845/1441(?)), *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Mahmûd Ferh), Meşhed hicrî-şemsî 1340 (miladi 1961), I-II.

- Fayda, Mustafa, “Ensâbü’l-eşrâf”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 249-251.
- , “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 324-338.
- , “İbn Hişâm”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 71-73.
- , “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1985.
- , “Siyer ve Meğâzî”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 319-326.
- Fehmî, Mahir Hasan, *es-Sîre: Târîh ve Fenn*, Dâru’l-Kalem, Kuveyt 1983.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb (v. 817/1415), *el-Kâmûsu ’l-muhît (alfabetik tertipte)* (nşr. Enes Muhammed eş-Şâyî, Zekerîyyâ Câbir Ahmed), Dâru’l-Hadîs, Kahire 2008.
- , *el-Bülga fî terâcimi eimmeti’n-nahv ve’l-lüga* (thk. Muhammed el-Mısırî), Dâru Sa’diddîn, Dimaşk 2000.
- , *el-Mirkâtü ’l-vefiyye fî tabakâti ’l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 671/1, vr. 1^a-102^a.
- el-Florinevî, Mustafâ b. İsmâ’îl (v. 1244/1828-9), *Menâkıbü ’l-İmâmi ’l-A’zam*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu, nr: 1257, 47 vr.
- el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, *Mu’cemu ’l-mustalahâti ’l-hadîsiyye*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2007.
- el-Gazzî, Ebu’l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî (v. 1061/1651), *el-Kevâkibü ’s-sâira bi a’yâni ’l-mieti ’l-’âşira* (nşr. Halîl el-Mensûr), Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1997, I-III.
- el-Gazzî, Muhammed Kemâlüddîn b. Muhammed el- ‘Amirî (v. 1214/1799), *en-Na’tü ’l-ekmel li ashâbi ’l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Muhammed Mutî’ el-Hâfız, Nizâr Ebâza), Dâru’l-Fikr, Dimaşk 1982.

Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East* (edt. Bernard Lewis, P. M. Holt), Oxford Üniversitesi Yayınları, Bristol 1962, s. 54-58.

Güney, Necmeddin, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

el-Habbâl, Ebû İshâk İbrâhîm b. Sa'îd b. 'Abdillâh (v. 482/1090), *Vefeyâtü 'l-Misriyyîn - Cüz' fî vefeyâti kavm mine 'l-Misriyyîn ve nefer sivâhüm min seneti hams ve seb'în ve selâsîmi'e* (thk. Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd), Dâru'l-Âsime, Riyad 1408/1988.

el-Hacvî, Muhammed b. el-Hasen b. el-'Arabî es-Se'âlibî (v. 1956), *el-Fikru 's-sâmî fî târîhi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, Rabat-Fas 1340-1345/1921-1926, I-IV.

Hafsi, Ibrahim, "Recherces Sur le Genre 'Tabaqat' Dans la Littérature Arabe II", *Arabica*, sy. 24/1, Şubat 1977, s. 1-41.

el-Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 956/1549), *Muhtasaru 'l-Cevâhiri 'l-mudîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1941/1, vr. 1^b-55^a.

Halîfe b. Hayyât, Ebû 'Amr eş-Şeybânî el-Basrî (240/854-5), *et-Tabakât* (thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Matbaatü'l-Ânî, Bağdat 1967.

-----, *et-Târîh* (thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Dâru Taybe, Riyad 1985.

Halîfe en-Nîsâbûrî, *Telhîsu Târîhi Nîşâbûr (Târîhu Nîşâbûr adı ile)* (nşr. Behmen Kerîmî), İbn Sînâ Yayınevi, Tahran ts.

el-Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân el-Ferâhîdî (v. 175/791), *el-'Ayn* (thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî), Dâru'l-Hilâl, byy. 1980-1985, I-VIII.

- el-Halvecî, Dalyâ Abdüssettâr, *Kütübü't-terâcim fi't-türâsi'l-Arabî min bidâyeti'l-karni's-sâbi' hattâ nihâyeti'l-karni's-sân' aşar li'l-hicra*, Mektebetü Zehrâ eş-şark, Kahire 2008.
- el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, I-V.
- , *Mu'cemü'l-üdebâ / İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, I-VII.
- el-Hârizmî, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd b. Muammed (v. 665/1267), *Câmi'u Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam*, Meclisü Dâirati'l-meârif Matbaası, Haydarâbâd-Dekken 1332/1914, I-II.
- Has, Şükrü Selim, "Halebi, İbrâhîm b. Muhammed", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 231-232.
- Hasen, Muhammed Abdülğani (v. 1985), *et-Terâcim ve's-siyer*, Dâru'l-Meârif, byy. 1955.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Ali (v. 463/1071), *Menâkıbü'l-İmâmi's-Şâfi'i*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, nr: 538/3, vr. 193^b-203^a.
- , *Târihu Bağdâd (Târihu Medîneti's-selâm ismi ile)* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, I-XVII.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Leknevi", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 133-136.
- Heffening, Willi, "Tabakat", *İA*, XI, İstanbul 1979, s. 590-592.
- el-Heytemî, İbn Hacer Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Vâilî es-Sa'dî (v. 947/1567) *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (nşr. Abdülkerîm Mûsâ el-Humeymîd), Dâru'l-Hüdâ ve'r-reşâd, byy. 2007.
- , *Telhîsu'l-gurer*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 1290, vr. 36^b-53^a.

el-Himmânî, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. es-Salt b. el-Muğallis (v. 308/921), *Fasl fî menâkıbi Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Koleksiyonu, nr: 919, vr. 89^a-91^a.

<http://www.icnc.ir/index.aspx?pid=966&metadataId=9d07da58-47e7-4954-904e-26f32f1076ec> (Erişim tarihi: 17.05.2016)

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=biyografi&lnk=1> (Erişim tarihi: 08.12.2015)

el-Hüseynî, ‘Abdülhayy b. Fahriddîn (v. 1341/1923), *el-İ‘lâm bi men fî târîhi ‘l-Hind mine ‘l-a‘lâm el-müsemma bi Nüzheti ‘l-havâtır ve behceti ‘l-mesâmi‘ ve ‘n-nevâzır*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, I-VIII.

el-Hüseynî, Ebu'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. ‘Ali ed-Dimaşkî (v. 765/1364), *Zeylû Tezkireti ‘l-huffâz*, (İbnü'l-Fehd ve es-Süyûtî'nin zeyilleri ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.

-----, *Zeylû ‘l-İber fî haberi men gaber*, (ez-Zehebî'nin *Zeylû ‘l-İber*'i ile birlikte) (thk. Muhammed Reşâd Abdülmuttalib), Kuveyt Hükümeti Matbaası, Kuveyt 1986.

el-‘Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahîm b. el-Hüseyn (v. 806/1404), *Zeylû Mîzânî ‘l-i‘tidâl*, (*Mîzânü ‘l-i‘tidâl* ile birlikte) (thk. Ebû Rızâ er-Rifâî), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995, I-VIII.

İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn b. ‘Ömer ed-Dimaşkî (v. 1252/1836), *Reddu ‘l-muhtâr ‘ale ‘d-Dürri ‘l-muhtâr Şerhi Tenvîri ‘l-ebşâr*, (*Kurretü ‘uyûni ‘l-ahyâr* ve *Takrîrâtü ‘r-Râfi ‘î* ile birlikte) (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvîd), Dâru Âlemi'l-kütüb, Riyad 2003, I-XIII.

İbn ‘Abdiberr, Ebû ‘Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İntikâ fî fedâili ‘l-eimmeti ‘s-selâseti ‘l-fukahâ Mâlik ve ‘ş-Şâfi ‘î ve Ebî Hanîfe ve ‘uyûni ahbârihimî ‘ş-şâhide bi imâmetihim ve fadlihîm fî âdâbihîm ve ‘ilmihîm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.

-----, *el-İstî'âbfî ma 'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, I-IV.

İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Ali b. el-Hasen ed-Dimaşkî (v. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk* (thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer el-Amrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995-2001, I-LXXX.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî (v. 541/1147), *Fihrisü İbn Atıyye* (thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân, Muhammed ez-Zâhî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1983.

İbn Cülcül, Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassân el-Endelüsî (v. 384/994 (?)), *Tabakâtü'l-etıbbâ ve'l-hukemâ*, (İshâk b. Huneyn'in *Târîhu'l-etıbbâ ve'l-felâsife*'si ile birlikte) (thk. Fuâd Seyyid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

İbn Dokmak, Sârimuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-'Alâî el-Mısrî (v. 809/1407), *Nazmü'l-cümân fî tabakâti ashâbi imâmine'n-Nu'mân*, I. cild, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan Koleksiyonu, nr: 251, 86 vr.; II. cild, Topkapı Kütüphanesi, 3. Ahmed Koleksiyonu, nr: 2832, 164 vr.

İbn Ebî'l-'Avvâm, Ebu'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî (v. 335/946-7), *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahabâruh ve menâkıbüh* (thk. Lütfurrahmân el-Behrâicî), el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke 2010.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir 'Abdullâh b. Muhammed el-'Absî (v. 235/849), *el-Musannef fî'l-ehâdîs ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru't-Tâc, Beyrut 1989, I-VII.

İbn Ebî 'Usaybia, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım el-Hazrecî (v. 668/1269), *'Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ* (thk. Nizâr Rızâ), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.

İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ el-Bağdâdî (v. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Riyad 1999, I-III.

- İbn Fadlillâh el-Ömerî, Ebü'l- 'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b Yahyâ (v. 749/1349), *Mesâlikü 'l-ebâr fî memâlikü 'l-emsâr* (thk. Kâmil Selmân el-Cübûrî), Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Lübnan 2010, I-XXVII.
- İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali (v. 799/1397), *ed-Dîbâcü 'l-müzheb fî ma 'rifeti a 'yâni 'ulemâi 'l-mezheb* (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Dâru't-Türâs, Kahire 1972, I-II.
- İbn Hâkân, Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed el-Kaysî el-İşbîlî (v. 529/1135), *Kalâidü 'l-ikyân ve mehâsinü 'l-a 'yân* (thk. Hüseyin Yûsuf Haryûş), Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ 1989, I-II.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-İrbîlî (v. 681/1282), *Vefeyâtü 'l-a 'yân ve enbâü ebnâi 'z-zemân* (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1994, I-VIII.
- İbn Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (v. 241/855), *el-Müsned* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001, I-L.
- İbn Havkal, Muhammed b. Ali en-Nasîbî (v. 365/975), *Sûretü 'l-arz*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Kurtubî (v. 456/1064), *Cemheratü ensâbi 'l-'Arab* (thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.
- İbn Humeyd, Muhammed b. 'Abdillâh el-Necdî (v. 1295/1878), *es-Sühubü 'l-vâbile 'alâ darâihi 'l-Hanâbile* (thk. Bekir Abdullâh Ebû Zeyd, Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, I-III.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kureşî e-Medenî (v. 151/768), *es-Sîre* (thk. Muhammed Hamidullah), Ma'hedü'd-Dirâsât ve'l-ebhâs li't-ta'rib, Mağrib 1976.

İbn Kâdî Şühbe, Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed ed-Dimaşkî (v. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Hâfız Abdülalîm Hân), Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye Matbaası, Haydarâbâd 1979, I-IV.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ 'Îmâdüddîn 'İsmâ'îl b. 'Ömer el-Kureşî ed-Dimaşkî (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân et-Türkî), Hicr, Cîze-Kahire 1997, I-XXI.

-----, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (thk. Abdülhafîz Mansûr), Dâru'l-Medari'l-İslâmî, Beyrut 2004, I-II.

İbn Kunfûz, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasen el-Kustantînî (v. 810/1407), *el-Vefeyât* (thk. Âdil Nüveyhid), Dâru'l-Âfâki'l-cedîde, Beyrut 1983.

İbn Kutlûboğâ, Ebu'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım es-Sûdûnî el-Mısrî (v. 879/1474), *Menâkıbü'l-Îmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı/Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu, nr: 244, vr. 33^a-107^b.

-----, *Tâcü't-terâcim* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dâru'l-Kalem, Dimaşk-Beyrut 1992.

İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünen* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1998, I-VI.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî'î (v. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, 10 mücelledde I-XX.

İbn Nukta, Ebû Bekir Mu'înüddîn Muhammed b. 'Abdûlgani (v. 629/1231), *et-Takyîd lil ma'rifeti'r-ruvât ve's-sünen ve'l-mesânîd*, Meclisü Dâireti'l-meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd-Dekken 1983, I-II.

İbn Râfî', Ebu'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed es-Sellâmî (v. 774/1372), *el-Vefeyât* (thk. Sâlih Mehdî Abbâs), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, I-II.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 795/1393), *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile* (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 2005, I-V.

İbn Sa'd el-Endelüsî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Mûsâ (v. 685/1286), *el-Gusûnu'l-yâni'a fî mehâsini şu'arai'l-mieti's-sâbi'a* (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Dâru'l-Meârif, Mısır ts.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed ez-Zühri (v. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 2001, I-XI.

İbn Sellâm, Ebû Âbdillâh Muhammed el-Cumahî (v. 231/846), *Tabakâtü fihûli's-şu'arâ* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba'atü'l-Medenî, Kahire ts., I-II.

İbn Seyyidi'n-nâs, Ebu'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (v. 734/1334), *'Uyûnü'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer* (thk. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî, Muhyiddîn Mestû), Mektebetü Dâri't-türâs – Dâru İbn Kesîr, byy. ts., I-II.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf el-Atabekî (v. 874/1470), *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* (thk. Muhammed Muhammed Emîn, Nebîl Muhammed Abdülazîz), Dâru'l-Kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 1984-2009, I-XIII.

-----, *en-Nücûmü'z-zâhira fî mülûki Mısır ve'l-Kahira* (nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1992, I-XVI.

-----, *ed-Delîlü's-şâfi 'ale'l-Menheli's-sâfi* (thk. Fehîm Muhammed Şeltût), Ümmü'l-kurâ Üniversitesi Yayınları, Mekke 1980, I-II.

İbn Tolun, Ebu'l-Fadl Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dimaşkî (953/1546), *el-Fülkü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolun* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1996.

-----, *el-Gurafü'l-'aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1924, 368 vr.

- , *İnbâü'l-ümerâ bi enbâi'l-vüzerâ* (thk. Mühennâ Hamed el-Mühennâ), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdülhay b. Ahmed es-Sâlihî el-Hanbelî (v. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Mahmûd el-Arnâvût, Abdülkâdir el-Arnâvût), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, I-X.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn 'Abdurrahmân b. 'Ali (v. 597/1201), *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr, Cîze 1988.
- , *Menâkıbü Ma'rûf el-Kerhî ve ahbâruh* (thk. Abdullâh el-Cebbûrî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, byy. ts.
- , *el-Meşyeha* (thk. Muhammed Mahfûz), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006.
- , *el-Vefâ bi ahvâli'l-Mustafâ* (nşr. Muhammed Zehrî en-Neccâr), Matbaatü'l-Geylânî, Kahire 1976, I-II.
- , *el-Müntezam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995, I-XVIII.
- , *Leftetü'l-kebed ilâ nasîhati'l-veled* (thk. Eşref b. Abdilmaksûd), Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî, Mısır 1412/1992.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî (v. 833/1429), *ed-Derecâtü'l-'aliyye fî tabakâti'l-'ulemâi'l-Hanefiyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr: 2831, 51 vr.
- , *Gâyetü'n-Nihâye* (nşr. Gotthelf Bergsträsser), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2006, I-II.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'İzzüddîn 'Ali b. Muhammed (v. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Ali Muavvad-Âvil Abdülmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts., I-VIII.

- İbnü'l-Hanbelî, Ebû 'Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (v. 971/1563), *Dürü'l-habeb fî târîhi a'yâni Haleb* (thk. Mahmûd Muhammed el-Fâhûrî, Yahyâ Zekerîyyâ Abbâde), Suriye Kültür Bakanlığı Yayınları, Dimaşk 1972-1973, I-II.
- İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed ez-Zenâtî (v. 1025/1616), *Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'l-a'lâm medînete Fâs*, Dâru'l-Mansûr, Rabat 1973, I-II.
- , *Dürretü'l-hicâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Dâru't-Türâs, Kahire 1971, I-III.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kûfî (v. 204/819 (?)), *Cemheratü'n-neseb* (thk. Mahmûd Firdevs el-Azm), Dâru'l-Yakzati'l-Arabiyye, Dimaşk 1983-1986, I-III.
- İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn 'Ali b. Yûsuf (v. 646/1248), *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâi'n-nuhât* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986, I-IV.
- , *İhbâru'l-'ulemâ' bi ahbâri'l-hukemâ'* (nşr. İbrâhîm Şemdüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2005.
- İbnü'l-Mibred, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen el-'Adevî el-Makdisî es-Sâlihî (v. 909/1503), *İrşâdü'l-sâlik ilâ menâkıbi Mâlik* (thk. Rıdvân Muhtâr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009.
- , *Mahdu's-savâb fî fedâili Emîri'l-mü'minîn 'Ömer b. el-Hattâb* (thk. Abdülazîz b. Muhammed el-Füreyh), Mektebetü Advâü's-selef, Riyad 2000.
- İbnü'l-Mu'tezz, Ebu'l-'Abbâs 'Abdullâh b. Muhammed (v. 296/908), *Tabakâtü's-şu'arâ'* (thk. Abdüsettar Ahmed Ferâc), Dâru'l-Meârif, Kahire 1976.
- İbnü'l-Müeyyed billâh, İbrâhîm b. el-Kâsım (v. 1152/1739), *Bülûğu'l-murâd ilâ ma'rifeti'l-isnâd* (*Tabakâtü'z-Zeydiyyeti'l-kübrâ - el-kısmü's-sâlis* ismi ile) (thk.

Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecîh), Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-sekâfiyye, Amman 2001, I-III.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Mısırî (v. 804/1401), *el-'Akdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb* (thk. Eymen Nasr el-Ezherî, Seyyid Mühennâ), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1997.

-----, *Tabakâtü'l-evliyâ* (thk. Nuruddîn Şerîbe), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1994.

İbnü'l-Vezîr, Ebû 'Abdillâh 'İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. 'Ali el-Yemânî (v. 840/1436), *er-Ravdu'l-bâsim fî 'z-zibb ân sünneti Ebi'l-Kâsım* (nşr. Ali b. Muhammed el-İmrân), Dâru Âlemi'l-fevâid, Mekke 1419/1999, I-II.

İbnü'n-Nakîb, Muhammed b. Muhammed (v. VIII/XIV. yüzyıl), *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfe*, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu, nr: 1046/2, vr. 54^b-104^a.

-----, *Menâkıbü'l-İmâmi's-Şâfi'i*, İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu, nr: 1046/1, vr. 1^b-53^b.

İbnü'n-Neccâr, Ebû 'Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bağdâdî (v. 643/1245), *Zeylû Târîhi Bağdâd*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts., XV-XVII (*Târîhu Bağdâd*' in devamında).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk (v. 385/995 (?)), *el-Fihrist fî ahhâri'l-ulemâi'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim* (thk. Rızâ, Teceddüd), Tahran 1971.

İbnü's-Sâ'î, Ebû Tâlib Tâcüddîn 'Ali b. Enceb el-Bağdâdî (v. 674/1276), *ed-Dürü's-semîn fî esmâi'l-musannifîn* (thk. Ahmed Şevkî Benbîn, Muhammed Saîd Haneşî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2009.

İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Takıyyüddîn Osman b. 'Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyye* (thk. Muhyiddîn Ali Necîb), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1992, I-II.

İbnü’ş-Şihne, Ebu’l-Fadl Muhibbüddîn Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (v. 890/1485), *Hâşiye ‘ale’l-Cevâhiri’l-mudîyye*, (*el-Cevahiru’l-mudîyye*’nin kenarında), Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 739, 302 vr.

-----, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, thk. Nuruddîn Itr, Dâru’l-Fıkr, Dimaşk 1986.

el-İsnevî, Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen (v. 772/1370), *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1987, I-II.

Kâdî ‘İyâz, Ebu’l-Fadl ‘İyâz b. Mûsâ (v. 544/1149), *Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik li ma’rifeti a’lâmi mezhebi Mâlik* (thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî vd.), Rabat 1983, I-VIII.

Kandemir, M. Yaşar, “Fehrese”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 297-299.

-----, “Fesevî”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 424-426.

-----, “Hâkim en-Nisâbü’rî”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 190-193.

-----, “Nesâî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 563-565.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, “İbnü’n-Nedîm”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 171-173.

Karahan, Abdülkadir, “Osman-zâde Tâib”, *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 453-456.

Kâtip Çelebi, Mustafâ b. ‘Abdullâh el-Kastamonî (v. 1067/1657), *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (nşr. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge), Maarif Matbaası, byy. 1941, I-II.

Kaya, Eyyüp Said, *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.

Kaya, Mesut, “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 31, 2014, s. 33-65.

el-Kefevî, Mahmûd b. Süleymân (v. 990/1582), *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, nr: 1381, 438 vr.

Kehhâle, 'Ömer Rızâ (v. 1987), *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, I-IV.

Kemalpaşazâde, Ahmed b. Süleymân (v. 940/1534), *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr: 4662, vr. 1^a-32^b.

-----, *Terâcimü ba'di'l-Ahnâf*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi's-şerîf, nr: 2780, 9 vr.

el-Kettânî, Muhammed 'Abdülhayy b. 'Abdilkebîr el-İdrisî (v. 1962), *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselselât* (nşr. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, I-III.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1952), *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb (et-Terhîb ile birlikte)* (nşr. Ahmed Hayrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1990.

Khalidi, Tarif, "Islamic Biographical Dictionaries: A Preliminary Assessment", *The Muslim World*, sy. 63/1, 1973, s. 53-65.

Kılıç, Muharrem, "Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkâdir", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 424-425.

Kınalızâde, 'Alâüddîn 'Ali b. Emrillâh el-Hamîdî (v. 979/1572), *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (thk. Muhyî Hilâl es-Serhân), Dîvânü'l-Vakfî's-sünnî Matbaası, Bağdat 2005, I-III.

el-Kirmânî, Takıyyüddîn Yahyâ b. Yûsuf (v. 833/1430), *Muhtasaru Menâkıbi Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii Koleksiyonu, nr: 806, 55 vr.

Knight, P., *Arabic Manuscripts*, Baptist Mission Press, Kalkuta ts., I-XLIII.

Koca, Ferhat, “Hanbeli Mezhebi”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 525-547.

-----, “İbnü’l-Mibred”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 126-128.

el-Kudûrî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 428/1037), *Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe*, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr: 1479/6, vr. 69^b-71^a.

el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülkâdir b. Muhammed (v. 775/1373), *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Hicr, Cîze 1993, I-V.

el-Kurtübî, Ebu’l-Kâsım Şerafüddîn b. ‘Abdül’alîm b. Ebi’l-Kâsım b. ‘Osmân b. İkbâl el-Yemenî (v. X/XVI. yüzyıl), *Kalâidü ‘ukûdi’d-dürer ve’l-‘ikyân fî menâkıbi’l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu’mân*, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr: 1137, 161 vr.

-----, *Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam*, trc. Ahmed b. Abdullâh el-Bağdâdî, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, nr: 4685, 39 vr.

Kutluer, İlhan, “Miftâhu’s-saâde”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 18-19.

el-Leknevî, Ebu’l-Hasenât ‘Abdülhayy b. ‘Abdilhalîm el-Ensârî es-Sihâlevî (v. 1304/1886), *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye (et-Ta’lîkâtü’s-seniyye ve Tarabü’l-emâsil ile birlikte)* (nşr. Ahmed ez-Za’bî), Dâru’l-Erkam, Beyrut 1998.

-----, *en-Nâfi’u’l-kebîr*, (el-Câmi’u’s-sağîr ile birlikte), İdâratü’l-Kurân ve’l-ulumi’l-İslâmiyye, Karaçi 1990.

-----, *er-Raf’ ve’t-tekmîl fî’l-cerh ve’t-ta’dîl* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü İbn Teymiyye, Haleb 1383/1963.

-----, *et-Ta’lîku’l-mümecced ‘alâ Muvattai Muhammed (Muvattau’l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ile birlikte)* (thk. Takıyyüddîn en-Nedvî), Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1991, I-III.

-----, *et-Ta'likâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye (el-Fevâidü'l-behiyye ve Tarabü'l-emâsil ile birlikte)* (nşr. Ahmed ez-Za'bî), Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998.

-----, *Tarabü'l-emâsil bi terâcimi'l-efâdıl (el-Fevâidü'l-behiyye ve et-Ta'likâtü's-seniyye ile birlikte)* (nşr. Ahmed ez-Za'bî), Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998.

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh (v. 776/1374-5), *el-İhâta fî ahhâri Gırnâta* (nşr. Büzyânî el-Derrâcî), Dâru'l-Emel, Cezair 2009, I-V.

Loth, Otto (v. 1298/1881), "Ursprung und Bedeutung der Tabakat vornehmlich der des Ibn Sa'd", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, sy. 23, Leipzig 1869, s. 593-614.

el-Luhaydân, Sâlih, *Kütübü terâcimi'r-ricâl beyne'l-cerh ve't-ta'dîl*, Dâru Tuveyk, Riyad 1415/1994-5.

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd, "Meâcimü's-şüyûh ve'l-meşyehât ve ehemmiyyetühâ fî dirâseti't-târîhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Aklâm*, yıl: 5, sy. 7, Bağdat 1969, s. 57-63.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed (v. 1941), *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâtü'l-Mâlikiyye* (tahric ve talik: Abdülmecîd Hayâlî), Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003, I-II.

el-Makdisî, Ebû Muhammed 'Abdülğânî (v. 600/1203), *Muhtasarü Sîreti'n-Nebî ve sîreti ashâbihi'l-aşara* (thk. Hâlid b. Abdîrrahmân eş-Şâyi'), Süleymân b. Abdilazîz Hayır Kuruluşu Yayınları, Riyad 1424/2003.

Makdisi, George, "Tabakât-Biyografi, İslâm'ın Klasik Döneminde Hukuk ve Ortodoksi", (*İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim içinde*) (trc. Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

el-Makrîzî, Ebu'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. 'Ali b. 'Abdilkâdir el-Hüseynî el-'Ubeydî el-Kâhirî (v. 845/1442), *Müntehabü't-Tezkire fî't-târîh*, Paris Milli Kütüphane, nr: Arabe 1514, 165 vr.

el-Mar‘aşlî, Yûsuf, *Mu‘cemü’l-meâcim ve’l-meşyehât ve’l-fehâris ve’l-berâmic ve’l-esbât*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2002, I-IV.

May, Georges, *es-Sîretü’z-zâtiyye* (Arapçaya trc. Muhammed el-Kâdî, Abdullâh Savle), el-Müessesetü’l-Vataniyye, Tunus 1992.

el-Mecâlî, Cihâd Şâhir, *Mefhûmu’t-tabakât fi’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, Dâru Yâfâ el-ilmiyye, Amman 2008.

Mechul müellif, *Menâkıbü İmâm Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, nr: 2017, vr. 166^b-169^b.

Mechul müellif, *er-Reyhân li menâkıbi’n-Nu‘mân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr: 2668, 53 vr.

el-Mekkî, el-Muvaffak b. Ahmed (v. 568/1172), *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, (el-Bezzâzî’nin *Menâkıbü Ebî Hanîfe*’si ile birlikte), Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1981, I-II.

-----, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 764, 203 vr.

el-Merâgî, Abdullâh Mustafâ, *el-Fethu’l-mübîn fi tabakâti’l-usûliyyîn* (nşr. Muhammed Ali Osmân), Matbaatü Ensâri’s-sünneti’l-Muhammediyye, Mısır 1947, I-II.

Merdâd, Ebu’l-Hayr ‘Abdullâh b. Ahmed (v. 1343/1924-5), *el-Muhtasar min kitâbi Neşri’n-nûr ve’z-zehr fi terâcimi efâdili Mekke mine’l-karni’l-‘âşir ile’l-karni’r-râbi’a ‘aşar* (thk. Muhammed Saîd el-Amûdî, Ahmed Ali), Alemü’l-ma’rife, Cidde 1986.

Mes‘ûd b. Şeybe, ‘İmâdüddîn es-Sindî, *et-Ta’lîm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, nr: 839, 21 vr.

el-Mîlâdî, Riyâd, “Fî işkâliyyâti’t-tasnîf fi tabakâti’l-fukahâ – Tabakâtü’l-Hanefiyye li Kınalızâde ün müzecen”, *Havliyyâtü’l-Câmiati’t-Tûnusiyye*, sy. 58, 2013, s. 113-135.

- el-Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdirrahmân (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, I-XXXV.
- Muhammed İbn Kâdî Şühbe, Ebu'l-Fadl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Ahmed el-Esedî (v. 874/1470), *Takıyyüddîn Ebû Bekir İbn Kâdî Şühbe, (Târîhu İbn Kâdî Şühbe içerisinde)* (thk. Adnân Dervîş), Dimaşk 1994, I-II.
- el-Muhibbî, Muhammed Emîn (v. 1111/1699), *Hülâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşar*, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır 1284/1867, I-IV.
- , *Nefhatü'r-Reyhâne ve reşhatü tılâ'ı'l-hâne* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1968, I-VI.
- el-Murâdî, Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl b. 'Ali el-Buhârî (v. 1206/1791), *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşar*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts., I-VI.
- el-Mühendis, Kâmil – Vehbe, Mecdî, *Mucemü'l-mustalehâti'l-Arabiyye fî'l-lüğa ve'l-edeb*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1984.
- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875), *et-Tabakât* (nşr. Ebû 'Ubeyde Meşh'ur b. Hasen), Dâru'l-Hicret, Riyad 1991, I-II.
- , *es-Sahîh* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1991, I-V.
- Müstakîmzâde, Süleymân Sa'düddîn b. Mehmed Emîn (v. 1202/1788), *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitapları Bölümü, nr: 1312, 136 vr.
- en-Necâşî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ali b. Ahmed el-Esedî el-Kûfî (v. 450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî*, Şeriketü'l-A'lemî, Beyrut 2010.
- en-Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali el-Hüseynî (v. 1999), *Kelime 'an edebi't-terâcim ve'l-hadîs 'ani'l-kütüb*, Nedvetü'l-ulemâ Matbaası, Leknev 1985.

- en-Nedvî, Veliyyüddîn, *el-İmâm ‘Abdülhây el-Leknevî ‘allâmetü’l-Hind ve imâmü’l-muhaddisîn ve’l-fukahâ*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1995.
- en-Nesâî, Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb (v. 303/915), *Kitâbü’s-Sünen el-ma‘rûf bi’s-Sünenü’l-kübrâ* (thk. Merkezü’l-bühûs ve tekniyetü’l-ma’lûmât), Dâru’t-Te’sîl, Kahire 2012, I-XIII.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lüğât*, Dâru’l-Kütübi’l-ilmiyye, Beyrut ts., I-IV.
- en-Nübâhî, Ebu’l-Hsen ‘Ali b. Abdillâh el-Cüzâmî (v. 792/1390’dan sonra), *Târîhu kudâti’l-Endelüs / el-Merkabetü’l-‘ulya fî men yestehikku’l-kadâ ve’l-füyâ* (thk. İhyâü’t-türâsi’l-Arabî komisyonu), Dâru’l-Âfâki’l-cedîde, Beyrut 1983.
- Osmânzâde, Hüseyin Vassâf (v. 1929), *Sefîne-i Evliyâ* (nşr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2015, I-V.
- Öngören, Reşat, “Tabakat (Tasavvuf)”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 295-296.
- Özaydın, Abdülkerim, “Beyhakî, Ali b. Zeyd”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 62-63.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 2-4.
- Özdemir, Mehmet, “İbnü’l-Ebbâr”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 19-21.
- Özel, Ahmet, “Ali el-Kârî”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 403-405.
- , “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 21-27.
- Özkan, Halit, “Süyûtî (Hayatı-Eserleri)”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 188-198.
- Özkuyumcu, Nadir, “İbn Beşküvâl”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 377-378.
- Öztoprak, Nihat, “Türk Edebiyatında Manzum Siyerler”, *Mevlid ve Süleyman Çelebi (Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Tebliğleri)* (edt. Bilal Kemikli, Osman Çetin), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 51-70.

- Öztürk, Ali, “Türk Edebiyatında Manzum Siyerler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (yayına hazırlayan: Mahfuz Söylemez), İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, s. 213-216.
- Pâketçi, Ahmed, “İbn ‘Ukde”, *Dâiretü’l-me‘ârif Bozork-i İslâmî*, IV, Tahran hicrî-şemsî 1370 (miladi 1991), s. 318-320.
- Palabıyık, Abdülkadir, “Taberânî ve ‘el-Mu’cem’üs-sağîr’ Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13-14, İzmir 2001, s. 191-203.
- Peremeci, Osman Nuri (v. 1945), *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul 1940.
- er-Raba‘î, İbn Zebr Ebû Süleymân Muhammed b. Abdillâh (v. 379/989), *Târîhu mevlidi’l-ulemâ ve vefeyâtihim* (thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman Ahmed), Dâru’l-Âsime, Riyad 1410/1990.
- er-Râfî‘î, Ebu’l-Kâsım ‘Abdülkerîm b. Muhammed el-Kazvînî (v. 623/1226), *et-Tedvîn fî ahhâri Kazvîn* (thk. Azîzullâh el-Utâridî), Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1987, I-IV.
- er-Râzî, Ebû ‘Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (v. 606/1210), *Menâkıbü’l-İmâm eş-Şafî‘î* (thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Mektebetü’l-küllîyyâti’l-Ezheriyye, Kahire 1986.
- Receb es-Sivâsî, Cemâlüddîn Receb b. İbrâhîm (v. 1008/1600), *Necmü’l-hüdâ fî menâkıbi’ş-Şeyh Şemsiddîn Ebi’s-Senâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, nr: 694, vr. 1^a-52^b.
- er-Reyyân, Hâlid, *Fihrisü mahtûtâti’d-Dâri’l-kütübi’z-Zâhiriyye – et-Târîh ve mülhakâtüh*, Dimaşk 1973, I-II.
- Rosenthal, Franz (v. 2003), *‘İlmü’t-târîh ‘inde’l-müslimîn* (Arapçaya trc. Sâlih Ahmed el-Ali), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1983.

- er-Ru‘aynî, Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Muhammed el-İşbilî (v. 666/1268), *Bernâmecü şüyûhi’r-Ru‘aynî* (thk. İbrâhîm Şebbûh), el-Matbaatü’l-Hâşimiyye, Dimaşk 1962.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (v. 764/1363), *el-Vâfî bi’l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa), Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 2000, I-XXIX.
- es-San‘ânî, Muhammed b. Muhammed Zebâre (v. 1961), *Neylû’l-vatar min terâcimi ricâli’l-Yemen fî’l-karni’s-sâlise ‘aşar*, Merkezü’d-dirâsât ve’l-ebhâsi’l-Yemeniyye Yayınları, San’a ts., I-II.
- es-Sarîfînî, İbrâhîm b. Muhammed b. el-Ezher (v. 641/1243), *el-Müntehab mine’s-Siyâk li târihi Nîsâbûr* (thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz), Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1989.
- es-Saymerî, Ebû ‘Abdillâh el-Hüseyin b. ‘Ali b. Muhammed (v. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (nşr. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî), Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1985.
- es-Se‘âlibî, Ebû Mansûr ‘Abdûlmelik b. Muhammed (v. 429/1038), *Yetîmetü’d-dehr fî mehâsini ehli’l-‘asr*, (et-Tekmile ile birlikte) (thk. Müfîd Muhammed Gamîha), Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 1983, I-V.
- es-Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân (v. 902/1497), *el-Î‘lân bi’t-tevbîh li men zemme ehle’t-târîh* (thk. Franz Rosenthal, mukaddimeyi Arapçaya trc. Sâlih Ahmed el-Ali), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986.
- , *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi’*, Dâru’l-Cîl, Beyrut 1992, I-XII.
- , *el-Menhelü’l-‘azbû’r-ravî fî tercemeti kutbi’l-evliyâ en-Nevevî* (thk. Ahmed Ferîd el-Miziyedî), Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2005.
- , *Tabakâtü’l-Hanefiyye*, Halep Ahmediyye Kütüphanesi, nr: 546, 182 vr.
- , *et-Tuhfetü’l-latîfe fî târihi’l-Medîneti’s-şerîfe* (nşr. Es‘ad Trabzûnî el-Hüseyinî), byy. 1979-1980, I-III.

- , *ez-Zeyl 'alâ Raf'i'l-isr ev Buğyetü'l-'ulemâ ve 'r-ruvât* (thk. Cevde Hilâl, Muhammed Mahmûd Subh), ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1966.
- es-Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Cürcânî (v. 428/1037), *Târîhu Cürcân, Âlemü'l-kütüb*, Beyrut 1987.
- es-Sekarât, Berâe Mahmûd, *Kitâbü'l-İ'tibâr li Üsâme b. Münkız – dirâse tahlîliyye*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Mu'te Üniversitesi, Kerek 2011.
- es-Selâme, Nâsır b. Su'ûd b. 'Abdillâh, *Mu'cemü müellefâti'l-'Allâme es-Sehâvî el-mahtûta bi mektebâti'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Dâru'l-Felâh, Mısır 2002.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdülkerîm b. Muhammed (v. 562/1166), *el-Ensâb* (nşr. Abdullâh Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988, I-V.
- , *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münîre Nâcî Sâlim), Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1975, I-II.
- es-Serhân, Muhyî Hilâl, "Tashîhu hata' kebîr – Kitâbü Tabakâti'l-fukahâ el-mensûb ilâ Taşköprizâde hüve l'İbni'l-Hinnâî", (*Irak*) *el-Mevrid Dergisi*, cild: 10, sy. 3-4, Bağdat 1981, s. 483-497.
- Serkîs, Yûsuf İlyân (v. 1932), *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Kahire ts., I-II.
- es-Sevvâs, Yâsîn Muhammed, *Fihrisü mahtûtâtî Dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye - el-Mecâmî'*, Dimaşk 1986, I-II.
- Seyyid, Eymen Fuâd, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 448-451.
- , "Mesâlikü'l-ebâr", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 265-266.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı'da Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Sezgin, Fuat, *Târîhu 't-türâsi 'l-'Arabî* (Arapçaya trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Arafe Mustafâ), İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Yayınları, Riyad 1991, 9 mücellerde I-XII.

Sıddîk Hasan Hân (v. 1307/1890), *Lüktatü 'l-'aclân mimmâ temessü ilâ ma 'rifetihî hâcetü 'l-insân*, Cevâib Matbaası, İstanbul 1296/1879.

es-Sivâsî, Ebu's-Senâ Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Ârif ez-Zîlî er-Rûmî (v. 1006/1597), *Menâkıb-ı İmâm-ı A 'zam* (Tezkiretü 'l-hikem fî tabakâti 'l-ümem ve Nazmu 'l-'ulûm ile birlikte), Hattât Tevfik Efendi Matbaası, İstanbul 1291/1874.

es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn 'Abdülvehhâb b. 'Ali (v. 771/1370), *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi 'l-kütübi 'l-Arabiyye, Kahire 1964, I-X.

es-Sülemî, Ebû 'Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyin (v. 412/1021), *Tabakâtü 's-sûfiyye* (thk. Ahmed eş-Şirbâsi), Müessesetü Dâri's-Şa'b, byy. 1998.

Süreyyâ, Mehmed (v. 1909), *Sicill-i Osmânî* (nşr. Nuri Akbayer, Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, I-VI.

es-Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Buğyetü 'l-vü 'ât fî tabakâti 'l-lüğaviyyîn ve 'n-nühât* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikr, byy. 1979, I-II.

-----, *Câmi 'u 'l-ehâdîs* (nşr. Abbâs Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevâd), Kahire 1984, I-IX.

-----, *el-Kâvî fî Târîhi 's-Sehâvî* (Şerhu Mekâmâti Celâleddîn es-Süyûtî içerisinde, II, 933-957 arası) (thk. Semîr Mahmûd ed-Derûbî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, I-II.

-----, *Nazmü 'l-'ikyân fî a 'yâni 'l-a 'yân* (nşr. Philip Hitti), (New York 1927 baskısından tıpkıbasım), Dâru'l-İlmiyye, Beyrut ts.

-----, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010.

-----, *Tebyîzu's-sahîfe bi menâkıbi Ebî Hanîfe* (thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasen Nessâr), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1990.

-----, *Tedribü'r-râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Ebû Muâz Târik b. Ivazullâh), Dâru'l-Âsime, Riyad 2003, I-III.

-----, *et-Tehaddüs bi ni'metillâh* (thk. Elizabeth Mary Sartain), el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-hadîse, Kahire 1975.

-----, *Tezyînü'l-memâlik bi menâkıbi'l-imâm Mâlik* (thk. Hişâm b. Muhammed el-Hasenî), Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse, Mağrib 2010.

-----, *Zeylû Tabakâti'l-huffâz* (el-Hüseynî ve İbnü'l-Fehd'in zeyilleri ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.

Şahin, Haşim, "Menâkıbnâme", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 112-114.

eş-Şâmî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali es-Sâlihî (v. 942/1536), *'Ukûdü'l-cümân fî menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, (Mevlevî Muhammed el-Afgânî'nin basılmamış yüksek lisans tezi içerisinde), Cidde 1399/1979.

eş-Şa'rânî, Ebu'l-Mevâhib 'Abdülvehhâb b. Ahmed el-Mısrî (v. 973/1565), *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fî vücûbi't-tehaddüs bi ni'metillâhi 'ale'l-itlâk* (nşr. Ahmed İzz ve'inâyet ed-Dimaşkî), Dâru't-Takvâ, Dimaşk 2004.

-----, *et-Tabakâtü's-suğrâ el-müsemma Levâkıha'l-envâri'l-kudsiyye fî menâkıbi'l-'ulemâ ve's-sûfiyye* (thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâih), Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Kahire 2005.

Şeker, Mehmet, "Menâkıb-nâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII - Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Şeşen, Ramazan, “İstanbul Kütüphanelerinde Tarih ve Tercüme-i Hâle Dâir Bilinmiyen Bazı Yazmalar”, *Tarih Dergisi*, cild: 17, sy. 22, İstanbul 1967, s. 143-168.

-----, *Nevâdiru'l-mahtûtâtî'l-'Arabîyye fî mektebâtî Türkiye*, Dâru'l-Kitâbi'l-cedîd, Beyrut 1982, I-II.

eş-Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ali es-San'ânî el-Yemenî (v. 1250/1834), *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts.

Şeyh Mustafa, *Menakıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu, nr: 1189/1, vr. 8^b-56^b.

Şeyhî, Mehmed Efendi (v. 1144/1731), *Vekâyi'u'l-füdalâ (Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri içerisinde)* (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I-III.

Şimşek, Murat, *Mezhepleşme Sürecinde Hanefîlik Tarih ve Usûl*, Aybil Yayınları, Konya 2014.

-----, “Nûh b. Mustafâ'nın (v. 1070/1660) ed-Dürrü'l-münazzam fî menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Adlı Eserinin Tahkikli Neşri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, Nisan 2012, s. 417-440.

eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhîm b. 'Ali (v. 476/1083), *Tabakâtü'l-fukahâ* (thk. İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut ts.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-evsat* (thk. Ebû Muâz Târik b. İvazullâh, Ebu'l-Fadl 'Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru'l-Hameyn, Kahire 1995, I-X.

-----, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts., I-XXV.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Târîhu 't-Taberî / Târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire 1960-1970, zeyilleri ile birlikte I-XI.

Tâhir, Makbûl Hüseyin, *Tahkîkû 'l-Kitâb el-Mukaddimetü 'l-Gazneviyye fî fûru 'i 'l-Hanefiyye te 'lîfi Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd b. Sa 'îd el-Gaznevî*, Basılmamış doktora tezi, Pencap Üniversitesi, Lahor 1997.

Talu, Mehmet, "Bâharzî, Ali b. Hasan", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 474.

et-Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. 'Ali ed-Dimaşkî (v. 758/1357), *Ürcûze fî vefeyâtî 'l-a 'yân min mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu 'mân*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey Koleksiyonu, nr: 84/3, vr. 201^b-205^b.

Taşdelen, Vefa, "Biyografi: Ötekine Yolculuk", *Millî Eğitim*, sy. 172, Güz/2006, s. 8-16.

Taşköprizâde, Ahmed b. Muslihuddîn Mustafa (v. 968/1561), *Miftahu 's-saâde ve misbâhu 's-siyâde fî mevzû 'âtî 'l- 'ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I-III.

-----, *eş-Şekâiku 'n-nu 'mâniyye fî 'ulemâi 'd-devleti 'l- 'Osmâniyye (el- 'İkdü 'l-manzûm ile birlikte)*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1975.

-----, *Tabakâtü 'l-fukahâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr: 2311/1, vr. 3^a-53^b.

Telkenaroğlu, M. Rahmi, "Zileli Muharrem Efendi (X/XVI. Asır) ve 'Hediyetü's-su'lûk' Adlı Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cild: 16, sy. 2, 2012, s. 303-333.

et-Temîmî, Takıyyüddîn b. 'Abdilkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî (v. 1010/1601), *et-Tabakâtü 's-seniyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983-1989, I-IV.

-----, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr: 3391, 467 vr.

Teyyim, Es'ad Sâlim, *'İlmü tabakâti'l-muhaddisîn ehemmiyyetüh ve fevâid*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994.

et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b 'Îsâ (v. 279/892), *es-Sünen* (nşr. Ebû 'Ubeyde Haşhûr b. Hasen Âl Selmân), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad ts.

Tsafrir, Nurit, "Semi-Hanafîs and Hanafî Biographical Sources", *Studia Islamica*, sy. 84, 1996, s. 67-85.

Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde (Giriş)", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 238-240.

et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen (v. 460/1067), *el-Fihrist* (nşr. Muhammed Sâdık Âl-i bahri'l-ulûm), el-Mektebetü'l-Murtezaviyye, Necef 1961.

-----, *Ricâlü't-Tûsî* (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Müessesetü'n-Neşrî'l-İslâmî, Kum 1415/1995.

Tülücü, Süleyman, "Kelbî, Hişâm b. Muhammed", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 204-205.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (edt. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, I-II.

Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 258-259.

Utku, Nihal Şahin, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 44, 2013/1, s. 263-290.

el-Vâdiâşî, Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Ali (v. 938/1532), *es-Sebet* (thk. Abdullâh el-Imrânî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî (v. 306/918), *Ahbâru'l-kudât*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut ts., I-III.

- Von Grunebaum, Gustave Edmund, *Hadâratü'l-İslâm* (Arapçaya trc. 'Abdül'azîz Tevfîk), Metâbi'u'l-Hey'eti'l-Mısriyye el-'âmme, byy. ts.
- el-Ya'kûbî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İshâk (s. 292/905'ten sonra), *el-Büldân* (nşr. T. G. J. Juynboll), Brill, Leiden 1860.
- Yahyâ b. Maîn (v. 233/848), *et-Târîh* (thk. Abdullâh Ahmed Hasen), Dâru'l-Kalem, Beyrut ts., I-II.
- Yardım, Ali, "el-İstîâb", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 314-315.
- Yavuz, Salih Sabri, "Manastırlı İsmâil Hakkı", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 563-564.
- Yazıcı, Gülgün, "Kâmî", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 279-280.
- Yazıcı, Hüseyin, "Merzübânî", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 256-257.
- el-Yemânî, Ebû Bekir 'Atîk b. Dâvûd (v. 460/1068), *el-Beyân ve'l-burhân fî cümel min fedâili'l-İmâmi'l-A'zam*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 1933/1, vr. 2^a-64^a.
- el-Yemânî, 'Abdükbâkî b. 'Abdilmecîd (v. 743/1342), *İşâratü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nühât ve'l-lügaviyyîn* (thk. Abdülmecîd Diyâb), Kral Faysal Araştırma Merkezi Yayınları, Riyad 1986.
- Yılmaz, Ahmet, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 113-115.
- ez-Zâvî, Tâhir Ahmed (v. 1986), *el-Cevâhiru'l-iklîliyye fî a'yânî 'ulemâi Libyâ mine'l-Mâlikiyye* (nşr. Nâsiruddîn Muhammed eş-Şerîf), Dâru'l-Beyârik, Amman-Beyrut 1999.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî (v. 748/1348), *el-İber fî haberi men gaber* (thk. Ebû Hacer Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Za'lûl), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1985, I-IV.

-----, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sâhibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasen* (thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Muhammed Zahid el-Kevserî), Beyrut 1419/1999.

-----, *Mu'cemü muhaddisi 'z-Zehebî* (thk. Rûhiyye Abdurrahmân es-Süveyfî), Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.

-----, *Siyeru a'lâmi 'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, I-XXV.

-----, *Tabakâtü'l-kurrâ* (thk. Ahmed Hân), Kral Faysal İslami Araştırmalar Merkezi Yayınları, Riyad 1997, I-III.

-----, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990-2000, I-LII.

-----, *Tezkiretü'l-huffâz* (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1955-1958, I-IV.

ez-Zerencerî, Ebu'l-Fadl Bekir b. Muhammed b. 'Ali (v. 512/1118), *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr: 6862, 23 vr.

ez-Ziriklî, Hayruddîn (v. 1976), *el-A'lâm: kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut 2002, I-VIII.

ez-Zübeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen el-Endelüsî (v. 379/989), *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lüğaviyyîn* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire ts.

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öz Geçmiş

Huzeyfe ÇEKER, 1983 yılında Konya’da doğdu. 1994’te tamamladığı ilkokul öğreniminin ardından hafızlık eğitimi aldı. 2003 yılında Konya İmam Hatip Lisesinde lise tahsilini tamamladı. 2007 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden, 2008 yılında Anadolu Üniversitesi AÖF İktisat Fakültesinden mezun oldu. 2007-2010 yılları arası Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Eğitim Merkezinde 3 yıllık ihtisas eğitimi aldı. 2010 yılında “Mütûn-i Erbaa’da Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (İbâdât Bölümü)” adlı çalışması ile Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl doktora başladı. 2014-2015 yıllarında doktora tez araştırması ve dil eğitimi için 8,5 ay Ürdün’de bulundu.

Resmi görev olarak 2005-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında imam hatiplik yapan ÇEKER, 2010-2011 yıllarında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, 2011-2014 yılları arasında da Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku alanında araştırma görevlisi olarak görev yaptı. 2014 yılından itibaren Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde aynı alanda araştırma görevlisi görevi icra etmektedir.

İyi derecede Arapça, orta derecede İngilizce bilen ÇEKER, evli ve iki çocuk babasıdır.